کشف الباری
عما فی
صحیح البخاری
تصنیف
حضرت مولانا سلیم اللہ خان

کشف الباری

عما فی

صحیح البخاری

کتاب العلم (دوم)

تالیف ← صدر وفاق المدارس مولانا سلیم الله خان مدظله العالی
شیخ الحدیث جامعه فاروقیه کراچی

ترتیب وتحقیق ← مولانا نور البشر صاحب استاذ جامعه فاروقیه کراچی

ترجمه ← مولانا شاه فیصل فاضل وفاق المدارس، امداد العلوم

خصوصیات

جلد ۴

① داحادیثو تخریج
② د تعلیقات بخاری تخریج کول
③ د اسماء الرجال مختصر تعارف
④ دگرانو لغاتو لغوی صرفی او نحوی حل
⑤ ماقبل باب سره د ربط په باره کښې پوره تحقیق
⑥ د شرحې د هرې خبرې په حاشیه کښې حواله ورکول
⑦ د ترجمة الباب مقصد په بیانولو کښې پوره تحقیق
⑧ د مختلفو مذاهبو تحقیقی بیان او بیا د مذهب حنفی ترجیح
⑨ دحدیث اطراف بیانول چه په بخاری کښې داحدیث په کوم کوم ځائې کښې دي

خورونکی فیصل کتب خانه محله جنګی پیښور

موبائل :- ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵

د کتاب نوم: کشف الباری عما فی صحیح البخاری

جلد: کتاب العلم (دوم)

شارح: صدر وفاق المدارس شیخ الحدیث مولانا سلیم الله خان مدظله العالی

ترتیب وتحقیق: مولانا نور البشر صاحب بارك الله في عمره

پښتو مترجم: مولانا شاه فیصل فاضل امداد العلوم و وفاق المدارس
ایم اے اسلامیات وعربی پېښور یونیورسټی

د ملاویدو پته د فیصل کتب خانه پېښور څخه علاوه

- رشیدیه کتب خانه اکوړه خټک
- علمیه کتب خانه اکوړه خټک ۰۹۲۳۶۳۰۵۹۴
- مکتبه رشیدیه کوئټه ۰۸۱۲۶۶۲۲۶۳
- مکتبه عثمانیه کانسی روډ کوئټه ۰۳۰۱۳۷۳۷۰۳۰
- مکتبه یوسفیه کانسی روډ کوئټه ۰۳۲۱۰۸۲۸۹۳۰
- راشد کتب خانه چمن ۰۳۰۰۳۸۹۶۳۵۳
- مکتبه عمریه تاج میر روډ چمن بلوچستان
- مکتبه علوم اسلامیه تاج میر روډ چمن بلوچستان ۰۳۳۳۷۹۵۸۶۹۶
- مکتبه حقانیه چمن ۰۳۳۳۷۷۵۲۲۱۹
- صداقت کتب خانه قندهار افغانستان ۰۷۸۷۷۴۲۳۲۱
- مکتبهٔ رحمانیه قندهار افغانستان ۰۷۹۷۷۳۵۲۸۱
- مکتبه عبدالحي قندهار افغانستان ۰۷۰۰۸۲۴۳۳۴
- اسدالله کتب خانه قندهار افغانستان ۰۷۰۷۴۷۷۶۲۷
- مکتبهٔ غفاریه قندهار افغانستان ۰۷۰۰۳۴۱۷۴۹
- مکتبهٔ رشیدیه قندهار افغانستان ۰۷۷۲۲۱۰۷۰۹
- مکتبهٔ حبیبیه قندهار افغانستان ۰۷۹۹۴۴۷۴۱۳
- مکتبه القدس قندهار افغانستان ۰۷۰۷۹۴۸۵۵۹
- قدرت کتب خانه کابل افغانستان ۰۷۹۹۶۱۹۶۰۳
- عبدالمجید کتب خانه جلال آباد ۰۷۰۸۱۹۷۷۴۹
- شاهین کتب خانه خوست افغانستان
- بلال کتب خانه خوست افغانستان
- اسلامي کتب خانه خوست افغانستان ۰۷۹۹۳۱۰۲۴۷

فهرست مضامین

۳۴- باب: كَيْفَ يُقْبَضُ الْعِلْمُ

٣٥ باب: هَلْ يُجْعَلُ لِلنِّسَاءِ يَوْمٌ عَلَى حِدَةٍ فِي الْعِلْمِ

شمیره	مضمون	صفحه

صفحه	مضمون	شمیره

۳۸_ باب: إِثْمِ مَنْ كَذَبَ عَلَى النَّبِي صلى الله عليه وسلم

صفحه	مضمون	شميره
١٩٥		
١٩٥	قوله: إِمَّا أَنْ يُعْقَلَ، وَإِمَّا أَنْ يُقَادَ أَهْلُ الْقَتِيلِ»:	
١٩٩	د قتل عمد مؤجب احد الامرين دي يا صرف قصاص؟	
٢٠٢	د شوافعو دلائل اودهغې جائزه	
٢٠٢	قوله: فَجَاءَ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْيَمَنِ:	
٢٠٢	قوله: فَقَالَ اكْتُبْ لِي يَا رَسُولَ اللّٰهِ. فَقَالَ «اكْتُبُوا لِأَبِي فُلَانٍ»:	
٢٠٣	قوله: فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ قُرَيْشٍ إِلَّا الْإِذْخِرَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ، فَإِنَّا نَجْعَلُهُ فِي بُيُوتِنَا وَقُبُورِنَا:	
٢٠٣	قوله: فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم: إِلَّا الْإِذْخِرَ:	
٢٠٤	آيا حضور اكرم ﷺ ته په احكامو كښې داجتهاد حق حاصل وو؟	
٢٠٤	د مانعينو دلائل	
٢٠٧	د مجوزينو دلائل	
٢٠٨	د حضور اكرم ﷺ په اجتهاد كښې اودامت په اجتهاد كښې فرق	
	دمانعينو د دلائلو جوابونه	
٢٠٩	قوله: قَالَ أَبُو عَبْدِ اللّٰهِ يُقَالُ يُقَادُ بِالْقَافِ. فَقِيلَ لِأَبِي عَبْدِ اللّٰهِ أَيُّ شَيْءٍ كَتَبَ لَهُ قَالَ كَتَبَ لَهُ هٰذِهِ الْخُطْبَةَ:	
٢٠٩	تنبيه	
٢٠٩	رجال الحديث	
٢٠٩	① على بن عبدالله	
٢٠٩	② سفيان	
٢١٠	③ عمرو	
٢١٢	تنبيه	
٢١٣	④ وهب بن منبه	
٢١٥	⑤ اخيه	
٢١٦	صحيفه همام بن منبه	
٢١٦	⑥ حضرت ابوهريره رضي الله عنه	
٢١٦	قوله: مَا مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم أَحَدٌ أَكْثَرَ حَدِيثًا عَنْهُ مِنِّي، إِلَّا مَا كَانَ مِنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عَمْرٍو:	
٢١٦	قوله: فَإِنَّهُ كَانَ يَكْتُبُ وَلَا أَكْتُبُ:	
٢١٦	اشكال اود هغې جواب	
٢١٧	يو بل اشكال اودهغې جواب	
٢١٨	قوله: تَابَعَهُ مَعْمَرٌ عَنْ هَمَّامٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ:	

شمیره	مضمون	صفحه

۴۰. باب: الْعِلْمِ وَالْعِظَةِ بِاللَّيْلِ

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

۴۵_باب: مَنْ سَأَلَ وَهُوَ قَائِمٌ عَالِمًا جَالِسًا

۴۶. بَابُ السُّؤَالِ وَالْفُتْيَا عِنْدَ رَمْيِ الْجِمَارِ

شمیره	مضمون	صفحه

۵۱ - بَاب مَن اسْتَحْيَا فَأَمَرَ غَيْرَهُ بِالسُّؤَالِ

۵۲- بَاب ذِكْرِ الْعِلْمِ وَالْفُتْيَا فِي الْمَسْجِدِ

عرض د مرتب

اللهم لك الحمد لا احصي ثناء عليك، انت كما اثنيت على نفسك۔ اللهم لك الحمد كما ينبغي لجلال وجهك و عظيم سلطانك۔ اللهم ما اصبح بي من نعمة او بأحد من خلقك فمنك وحدك لا شريك لك، اللهم لك الحمد و لك الشكر۔ اللهم صل و سلم و بارك على سيدنا و حبيبنا و مولانا محمد النبي الامي و على آله و صحبه و تابعيهم و من تبعهم اجمعين

اما بعد د الله رب العزت ډیر زیات کرم او د هغه ډیر احسان دي چې هغه محض په خپل فضل سره توفیق راکړو چې نن مونږ ستاسو په لاسونو کښې د بخاری شریف د شرح ''کشف الباری.. ځلورم جلد چې د ''کتاب العلم.. د نصف اخر په وضاحت او تشریح باندې مشتمل دې د پیش کولو سعادت حاصلوو اهل علم حضراتو ته چې د دې جلد د انتظار کولو چې کوم تکلیف ملاو شو په هغې باندې مونږ معذرت خواه یو د دې په تاخیر کښې چه کوم عذرونه مخې ته وو دهغې اوږد ذکرکول بې فائدې دې اوپه دې کښې ددې احقرکه علمی او ناروغتیا او ده مختلف بیمارو ډیر دخل وو خو بیا هم کوشش کړې شوې دې چې په مباحثو کښې څه کمی پاتې نه شي او د تحقیق معیار د مخکینی جلدونو پشان بلکه د هغې نه هم ښه وی حضرت شیخ الحدیث صاحب دامت برکاتهم سره د بوډاوالی مختلفو بیمارو. مصروفیاتو اومختلفو ذمه دارو سره سره د دې جلد په یو یو حرف باندې نظر اچولې دې کوم امور چې قابل د اصلاح وو هغه ئې راته په نښه کړل د کوم مباحث چې نامکمل وو د هغې طرف ته ئې څمونږ توجه کړله او د کومو چې وضاحت پکار وو دهغې د وضاحت حکم ئې اوکړو او الحمدلله په دې ټولو حکمونو باندې عمل وکړې شو الله دې حضرت مدظلهم ته عافیت تامه نصیب کړی اود حضرت دغه علمی کوشش دې هم دهغوئ په مبارک ژوند کښې پورا کړی وما ذلك على الله بعزيز

مونږ د هغې علماؤ شکر گزار یو چا چې د مخکینی جلدونو مباحث اندازترتیب وتحقیق تعریف وکړو او زمونږ حوصله افزائی یې اوکړه دغه رنګ د هغه حضراتو شکریه هم ادا کوو چا چې د مضامینو په سلسله کښې مونږ سره خط و کتابت وکړو الله دې ټولو ته بهترینی بدلې ورکړی۔

....

په تیرو شوو جلدونو کښې هم مونږ علماو ته درخواست کړې وو اوس هم دغه درخواست دې چې دا یو خالص علمی کار دې چې په مختلفو فنونو کښې د مهارت او صلاحیت تقاضا کوی د دې صلاحیتونو د نش والی د وجه نه ممکن ده چې د دې په ترتیب او تحقیق کښې په غلطی سره څه کوتاهیانی راغلی وی د علماؤ په ذمه لازم ده چې د هغې نشاندهی اوفرمائی ان شاالله مونږه ته به دخپلو غلطیانو په اصلاح کښې خوشحالی محسوسیږی مونږ به ئې ډیر شکر گزار یو د دې جلد پروف ریډینګ او د زر نه زر منظر عام ته د راوستو سهرا د عزیز

گرامی مولانا حبیب الله زکریا سلمه الله تعالیٰ په سر ده که د هغوی مکمل توجه محنت او کوشش نه وو نو پته نشته چې نور به پدې کښې څومره تاخیر کیدوالله تعالیٰ دې هغه ته بهترینې بدلې ورکړی د هغه په علم او عمل کښې دې برکت واچوی او د هغه علمی او عملی صلاحیتونو ته دې ترقی ورکړی د دې نه علاوه عزیزان گرامی مفتی سید زاهد حسین الحسینی سلمه (فاضل دارالعلوم کراچی)او مفتی عبدالغنی سلمه (فاضل جامعه فاروقیه و رفیق دارالتصنیف جامعه فاروقیه) هم شکرګذار یم چه دې دواړو حضراتو خصوصی طور باندې د پروف ریډنګ په سلسله کښې د دې احقر ډیر امداد وکړو جزاهما الله تعالیٰ خیر الجزاء و وفقهما لما یحبه ویرضاه۔

....

په آخر کښې ټولو ویونکو په خدمت کښې درخواست دې چه حضرت شیخ الحدیث صاحب دامت برکاتهم له پاره دې خصوصی دعا کوی چې الله تعالیٰ دوی ته د صحت او عافیت سره لوې عمر ورکړی۔ حضرت شیخ الحدیث حفظهم الله تعالیٰ و رعاهم د ژوند هر یو باب او خاص طور باندې د شیخوخیت د زمانې کارنامې چې په هغې کښې د درس او جامعه فاروقیه د اهتمام نه واخله تر وفاق المدارس العربیه،او اتحاد تنظیمات مدارس دینیه د ذمه داریانو سره سره په ملک کښې هر وخت د اسلام خلاف راوچتیدونکو چغو سورو په عزیمت او عاجزئ سره مقابله هم شامله ده۔ چې دغه ټول کارونه د خوانانو له پاره د رشک قابل نمونې دي
الله تعالیٰ دِ دې حضرت ته د ټولو ذمه داریانو په ښه طریقې سره د پوره کولو توفیق ورکړي۔۔۔۔۔
نیز احقرمرتب او دده معاونینو له پاره هم د خصوصی دعاګانو درخواست دې چې الله تعالي ورته دا کار آسان کړی. او د زر مکملولو توفیق ورکړی. او په خپل دربار کښې دې ورته د قبولیت شرف ورکړي
دا کار دې د احقر دپاره، د احقر د استاذانو مشائخ. مور پلار او متعلقینو له پاره د آخرت ذخیره جوړه کړي۔آمین

وکتبه

نور البشر محمد نور الحق

استاذ الحدیث وعلومه بالجامعة الفاروقیة

۱۲ربیع الاول۱۴۲۸ھ په مطابق د یکم اپریل ۲۰۰۷

...

۳۲- باب: عظة الامام النساء وتعليمهن

د مخکینی باب سره مناسبت مخکینی باب کښې د انسان د خپل کور والو ته علم ښودل ذکر وو او په دې باب کښې د امام عام زنانو ته تعليم ورکول ذکر دی دغه رنګ په دواړو بابونو کښې مناسبت اوموندلې شو.[۱]

د ترجمة الباب مقصد حضرت ګنګوهی رحمه الله فرمائی چې زنانو سره خلوت او د هغوی سره اجتماع چونکه منع ده څکه د دې باب په قائمولو سره امام بخاری رحمه الله وضاحت اوکړو چې دا ممانعت په هغه صورت کښې دې چې د فتنه يره وی چې د فتنې ويره نه وی نو نصيحت ورته کيدې شی.[۲]

حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائی چې د دې باب مقصد دمخکینی دوه بابونو پشان د تعليم ضرورت اود تعليم عام والې دې.[۳]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې امام بخاري رحمه الله اول دا اوونيل چې انسان لره د خپلی بی بی او د وينځې د تعليم اهتمام کول پکار دی اوس په ترقئ سره دا خبره ذکر کوی چې امير المؤمنين يا د هغه نائب ته پکار دی چې د عام زنانو لپاره د وعظ او نصيحت او د هغوی د تعليم انتظام او اهتمام اوکړی. خلاصه دا ده چې اوله ترجمه خاص وه چې د کور والو او وينځې د تعليم متعلق وه او دا عام ده چې د عام زنانو متعلق ده د مخکې ترجمه تعلق د مالکانو او خاوندانو سره وو او د دې ترجمې تعلق د امام سره دې.[۴]

[۹۸] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَيُّوبَ قَالَ سَمِعْتُ عَطَاءً قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ[۵] قَالَ أَشْهَدُ عَلَى النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- أَوْ قَالَ عَطَاءٌ أَشْهَدُ عَلَى

---

[۱]) عمدة القاری (ج۲ ص۱۲۲)

[۲]) لامع الدراری (ج۲ ص۳۳۲،۳۳۱)

[۳]) الابواب و التراجم (ص۵۳)

[۴]) فتح الباری (ج۱ ص۱۹۲)

[۵]) قوله: ابن عباس رضى الله عنهما: الحديث اخرجه البخاری ايضاً فی صحيحه (ج۱ ص۱۱۹) کتاب الأذان، باب وضوء الصبيان ومتى يجب عليهم الغسل والطهور؟ وحضورهم الجماعة والعيدين والجنائز. وصفوفهم. رقم (۸۶۳). و(ج۱ ص۱۳۱) کتاب العيدين. باب الخطبة بعدالعيد. رقم(۹۶۲) و(۹۶۴). وباب خروج الصبيان الى المصلى. رقم (۹۷۵). وباب العلم الذى بالمصلى. رقم (۹۷۷) وباب موعظة الامام النساء يوم العيد. رقم(۹۷). (ج۱ ص۱۳۵) باب الصلاة قبل العيد وبعدها. رقم (۹۸۹) و(ج۱ ص۱۹۲) کتاب الزکاة. باب التحريض على الصدقة والشفاعة فيها. رقم (۱۴۳۱). و(ج۱ ص۱۹۵) کتاب الزکاة. باب العرض فی الزکاة. رقم (۱۴۴۹) و(ج۲ ص۷۲۷) کتاب التفسير. سورة الممتحنة. باب (اذا جاءک المؤمنات يبايعنک) رقم (۴۸۹۵). و(ج۲ ص۷۸۹) کتاب النکاح. باب: (والذين لم يبلغوا الحلم) رقم (۵۲۴۹). و(ج۲ ص۸۷۴) کتاب اللباس. باب الخاتم للنساء. رقم (۵۸۸۰) وباب القلائد والسخاب للنساء. رقم (۵۸۸۱) و(ج۲ ص۸۷۴) کتاب اللباس. باب القرط. رقم (۵۸۸۳) و(ج۲ ص۱۰۸۹) ...[بقيه حاشيه په راروانه صفحه...

ابْنِ عَبَّاسٍ - أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم - خَرَجَ وَمَعَهُ بِلَالٌ، فَظَنَّ أَنَّهُ لَمْ يُسْمِعِ النِّسَاءَ فَوَعَظَهُنَّ، وَأَمَرَهُنَّ بِالصَّدَقَةِ، فَجَعَلَتِ الْمَرْأَةُ تُلْقِي الْقُرْطَ وَالْخَاتَمَ، وَبِلَالٌ يَأْخُذُ فِي طَرَفِ ثَوْبِهِ. وَقَالَ إِسْمَاعِيلُ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ عَطَاءٍ وَقَالَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَشْهَدُ عَلَى النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - [۸۲۵، ۹۲۱، ۹۳۲، ۹۳۴، ۹۳۶، ۹۴۵، ۱۳۶۴، ۱۳۸۱، ۴۶۱۳، ۴۹۵۱، ۵۵۴۱، ۵۵۴۲، ۵۵۴۴، ۶۸۹۴]

رجال الحدیث

① **سلیمان بن حرب**: دا ابو ایوب سلیمان بن حرب بن بجیل ازدی بصری رحمه الله دی، ددوی حالات په کتاب الایمان "باب من کره ان یعود فی الکفر کما یکره ان یلقی فی النار من الایمان"، کښې تیر شوی دی (۱)

② **شعبه**: دا امیر المومنین فی الحدیث امام شعبه بن الحجاج عتکی بصری رحمه الله دې د ده حالات هم په کتاب الایمان "باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده"، کښې تیر شوی دی (۲)

③ **ایوب**: دا ایوب بن ابی تیمیه کیسان سختیانی بصری رحمه الله دې دده حالات هم په کتاب الایمان "باب حلاوة الایمان"، کښې تیر شوی دی (۳)

④ **عطاء**: دا ابو محمد عطاء بن ابی رباح مکی قرشي رحمه الله دې د ده پلار ابو رباح نوم اسلم وو او دا د بعض موالی سره وو (۴)

د حضرت عثمان رضی الله عنه دخلافت په دوئم کال د یمن په علاقه "جند" کښې پیدا شوي وو. او په مکه مکرمه کښې ئې پرورش شوې دې (۵) دې د حضرت عائشه. حضرت ام سلمه. حضرت ام هاني. حضرت ابوهریره. حضرت ابن عباس. حضرت حکیم بن حزام. حضرت رافع بن خدیج. حضرت زید بن ارقم. حضرت زید بن خالد الجهیني. حضرت صفوان بن

بقیه حاشیه د تیرمخ] کتاب الاعتصام بالکتاب والسنة. باب ما ذکر النبی (ص) وحض علی انفاق اهل العلم..... رقم (۷۳۲۵) واخرجه مسلم فی صحیحه. فی فاتحة کتاب صلاة العیدین. رقم(۲۰٤٤ – ۲۰٤٦). وباب ترک الصلاة قبل العید وبعدها فی المصلی. رقم (۲۰۵۷. ۲۰۵۸) والنسائی فی سننه فی کتاب صلاة العیدین. باب الخطبة فی العیدین بعد الصلاة. رقم (۱۵۷۰) وباب موعظة الامام النساء بعد الفراغ من الخطبة. رقم (۱۵۸۷ و ۱۵۸۸) وأبوداؤد فی سننه. فی کتاب الصلاة. باب الخطبة یوم العید. رقم (۱۱٤۲ – ۱۱٤٤) وباب ترک الأذان فی العید. رقم (۱۱٤٦ و ۱۱٤۷) وابن ماجه فی سننه. فی کتاب اقامة الصلاة. باب ما جاء فی صلاة العیدین. رقم (۱۲۷۳)

۱) کشف الباری(ج۲ص۱۰۵)

۲) کشف الباری(ج۱ص۶۷۸)

۳) کشف الباری(ج۲ ص۲۶)

۴) تهذیب الکمال(ج۲۰ص۶۹.۷۰)

۵) تهذیب الکمال(ج۲۰ص۷۰)

امیه.حضرت عبدالله بن زبیر.حضرت عبدالله بن عمر.حضرت جابر.حضرت معاویه.او د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنهم نه روایت ذکرکوی
د ده نه روایت کونکو کښې امام مجاهد. ابو اسحاق سبیعي.ابو زبیر. عمروبن دینار. زهري. قتاده. عمرو بن شعیب.ایوب سختیاني.منصور بن المعتمر. او امام ابوحنیفه رحمه الله او دغه رنګ نور حضرات شامل دی[1]ابن سعد رحمه الله فرماني ''وکان ثقة فقيها عالما کثير الحديث''[2]. امام ابو جعفر الباقر رحمه الله فرماني ''عليكم بعطاء هو والله خير مني''[3]. نیز دا هم فرماني ''خذوا من عطاء ما استطعتم''[4]
ابن حبان رحمه الله فرماني ''و کان سود،اعور،اشل،اعرج،ثم عمي في آخر عمره، و كان من سادات التابعين،فقها،وعلما،وورعا،وفضلا''[5]
امام ابو حنیفه رحمه الله فرماني ''ما رأيت فيمن لقيت افضل من عطاء بن ابي رباح''[6]
امام عجلي رحمه الله فرماني ''تابعي ثقة''[7]
امام ابوزرعه رحمه الله فرمائي ''ثقة''[8]
د عطاء بن ابی رباح رحمه الله په باره کښې مونږ دلته یو څو اقوال ذکر کړل خو اصحاب سیر و رجال د دوی ذکر په تفصیل سره لیکلی دي. د دوی په لوئ شان او امامت او تفقه باندې د علماء اتفاق دې
البته امام علی بن المدیني رحمه الله فرمائیلی دی چې ''كان عطاء اختلط بأخرة،تركه ابن جريج و قيس بن سعد''[9]
خو حافظ ذهبی رحمه الله فرمايئ چه دلته د ''ترک'' نه اصطلاحی ''ترک'' مراد نه دې چې ګنې دې ''متروک الحديث'' ګڼړلې شوې دې بلکه د دې مطلب دا دې چې دې دواړو حضراتو اول د ده نه ډیره استفاده حاصله کړې وه. او د ده سره نې په فقه کښې مهارت حاصل کړې وو. خو هر کله چې د ده عمر زیات شونو د ده په حواسو کښې کمزوری راغله نو دوی د ده نه

---

[1] دده د شیوخو او شاګردانو د تفصیل معلومولو له پاره وګورئ تهذیب الکمال (ج۲ ص ۷۰.....۷۵) سیراعلام النبلاء(ج۵ص ۷۹.۸۰)
[2] الطبقات لابن سعد(ج۵ص۴۶۸)
[3] تهذیب الکمال(ج۲۰ص۷۷) و سیر اعلام النبلاء(ج۵ص۸۱)
[4] هم دغه پورتنی حوالا جات
[5] الثقات لابن حبان(ج۵ص۱۹۸.۱۹۹)
[6] تهذیب الکمال(ج۲۰ص ۷۹.۸۰)و سیر اعلام النبلاء(ج۵ص۸۳)
[7] تعليقات تهذيب الكمال(ج۲۰ص۸۵)
[8] تعليقات تهذيب الكمال(ج۲۰ص۸۶)نقلا عن الجرح و التعدیل(۶)رقم(۱۸۳۹)
[9] سير اعلام النبلاء(ج۵ص۸۶.۸۷) و میزان الاعتدال(ج۳ص۷۰)

لیکل پریخودل د دوی الفاظ دی ''لم یعن علی بقوله ''ترکه هذان'' الترك العرفی، ولکنه کبر وضعفت حواسه، وکانا قد تکفیا منه و تلقیها و اکثرعنه، فملا، فهذا مراده بقوله: ترکاه''.[1]

نیز هغه فرمائی ''لم یعن الترك الاصطلاحی، بل عنی انهما بطلا الکتابة عنه، والا فعطاء ثبت رضی''.[2]

دغه رنگ امام ابو داود رحمه الله فرمائی ''ان ابن عون ترك عطاء وطاوسا من اجل فتیاهم فی الصرف..''[3]

یعنی ''ابن طاعون عطاء او طاوس د هغوی په عقد صرف کښی د فتوئ د وجه نه پریخودل.. خو دده جرح هم مضر نه ده ځکه چی دلته د پریخودو سبب یو اجتهادی امر دې. او په دئ کښی د اختلاف د وجه نه کلام شوی دې.[4]-

دلته دا خبره دې واضح وی چی عطاء بن ابی رباح په کثرت سره مرسلاً روایت کوی او علماؤ تصریح کړې ده چی دې د هر قسم راویانو نه ارسال کوئ دې وجه نه د ده مراسیل به ضعیف ګنړلې شی.[5]

د عطاء بن ابی رباح انتقال ۱۱۴ھ یا ۱۱۵ھ کښی شوی دې[6] رحمه الله تعالیٰ رحمة واسعة

⑤**ابن عباس**: د حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما حالات د بدء الوحی په څلورم حدیث او کتاب الایمان ''باب کفران العشیر وکفر بعد کفر.. کښی تیر شوئ دی.[7]

قوله: قال اشهد علی النبی ﷺ او قال عطاء: اشهد علی ابن عباس: حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه زه په نبی ﷺ باندئ ګواهی ورکوم یاعطاء وائی چه زه په ابن عباس باندئ ګواهی ورکوم.

حاصل دا دې چی د اشهد باره کښی تردد دې چې دا د ابن عباس قول دې که د عطاء، په دغه سلسله کښی د شعبه د شاګردانو اختلاف دې

سلیمان بن حرب په تردد سره نقل کوی کما فی حدیث الباب. ابوداود طیالسی دغه روایت د ''شعبه عن ایوب..په طریقه نقل کړې دې او هغه یقینی طور باندې دې ته د عطاء قول وتیلې دې[8] او د شعبه په شاګردانو کښی محمد بن جعفر غندر د بغیر د شک نه جزما د

[1]) سیر اعلام النبلاء (ج۵ص۸۷)
[2]) میزان الاعتدال (ج۳ص۷۰)
[3]) تعلیقات الکاشف (ج۲ص۲۲) نقلا عن سوالات الاجری (۲۵۷)
[4]) تعلیقات الکاشف (ج۲ص۲۲)
[5]) تهذیب الکمال (ج۲۰ص۸۳)
[6]) تهذیب الکمال (ج۲۰ص۸۵)
[7]) کشف الباری (ج۱ ص۲۳۵) و (ج۲ص۲۰۵)
[8]) حدثنا ابو داود قال حدثنا شعبه عن ایوب: قال سمعت عطاء یقول اشهد علیٰ ابن عباس انه قال خرج رسول الله ﷺ.....مسند ابی داود الطیالسی (ص۳۴۶) احادیث عطاء بن ابی رباح..[بقیه حاشیه په راروانه صفحه.

دواړو د قول په طرز ذكر كړې دي[1].

بيا د شعبه په رفقاؤيعنى ايوب سختيانى په شاګردانو كښى لږ اختلاف دې. اسمعيل بن عليه[2]. سفيان[3]او وهيب[4] دې درې واړو دې ته د ابن عباس قول وائيلى دې ليكن حماد بن زيد د ايوب نه نقل كولو په وخت كښى تردد نقل كوى[5]. امام بخارى رحمه الله د روايت باب په آخر كښى د اسماعيل بن عليه تعليق راوړو سره غالبا خپل رجحان ظاهر كړو چى دا د حضرت ابن عباس قول دې۔

خو مناسبه معلوميږى چې يو ته د ترجيح وركولو په ځائې دا اوويلې شى چې دا قول د دواړو نه ثابت دې. چې د هغې دليل د محمد بن جعفر روايت دې. بيا بعضو راويانو دې لره د تردد سره نقل كړو او بعضو د ابن عباس رضي الله عنهما قول اوګرځولو او بعضو د عطاء، والله اعلم

قوله: ان رسول الله ﷺ خرج ومعه بلال فظن انه لم يسمع النساء: حضور ﷺ بهر تشريف راوړلو هغوى سره حضرت بلال هم وو. هغوى دا ګمان اوكړو چې حضور پاك ﷺ ښځو ته خطبه واؤ نه رواله.

حضور پاك ﷺ ته دا خيال راغلو چې زنانو ته د دوى آواز اونه رسيدلو خكه نې هغوى طرف ته تشريف يوړلو او هغوى ته نې نصيحت اوكړو

قوله: فوعظهن وامرهن بالصدقة: حضور پاك ﷺ هغوى ته نصيحت اوفرمائيلو او هغوى ته نې د صدقې وركولو حكم اوكړو.

ترجمة الباب د دې نه ثابتيږى چې د "وعظهن" نه "عظة الامام" او "امرهن بالصدقة" نه تعليم په پوهه كښې راځى[6].

هغوى نصيحت اوفرمائيلو چې "انى رأيتكن اكثر النار، لانكن تكثرن اللعن وتكفرن العشير" او د صدقه

بقيه حاشيه د تيرمخ] عن ابن عباس. رقم(٢٦٥٥)

تنبيه: د ابوداود طيالسى د دې روايت نه واضحه ده چى د اشهد قول د عطاء دې نه د ابن عباس خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى "و ارادبهذا التعليق انه جزم عن ايوب بان لفظ اشهد من كلام ابن عباس فقط و كذا جزم به ابو داود الطيالسى فى مسنده عن شعبه..... فتح البارى(ج١ص١٩٣) ده د حافظ رحمه الله تسامح ده_

[1]) مسند احمد (ج١ص٢٢٠)

[2]) اخرجه البخارى طريقه تعليقا تحت حديث الباب. و اخرجه موصولا فى صحيحه(ج١ ص١٩٥) فى كتاب الزكاة. باب العرض فى الزكاة. رقم(١٤٤٩) و اخرجه احمد فى مسنده(ج١ص٢٢٦)

[3]) اخرج حديثه احمد فى مسنده(ج١ص٢٢٠)

[4]) اخرج حديثه احمد فى مسنده(ج١ص٢٢٠)

[5]) اخرجه ابو نعيم فى المستخرج. كذا فى الفتح(ج١ص١٩٣)

[6]) فتح البارى(١/١٩٣)-

حکم ئې ورکړلو. او تعلیم ئې ورکړو چې د دوی د ګناهونو کفاره به د صدقاتو په ذریعه کیږی.[1] والله اعلم

قوله: فجلعت المراة تلقی القرط والخاتم وبلال یأخذ فی طرف ثوبه: ښځو والۍ او ګوتمې کینودلې او حضرت بلال هغه د خپلې کپړې په یو ګوټ باندې راجمعه کولې

ایا ښځه د خاوند د اجازت نه بغیر په خپل مال کښې تصرف کولې شی؟ په دې خبره کښې اختلاف دې چې آیا ښځه د خاوند د اجازت نه بغیر په خپل مال کښې تصرف کولې شی یا نه؟

د جمهورو علماؤ مسلک دادې چې دې ته په خپل مال کښې د پورا تصرف کولو اختیار دې او امام مالک رحمه الله فرمائی. چې هغې ته صرف د ثلث مال پورې د تصرف اجازت دې. ددې نه زیات اجازت نشته

د امام احمد رحمه الله هم یو روایت دادې. او د هغوی دویم روایت د جمهورو مطابق دې.[2]

د امام مالک رحمه الله استدلال د سنن نسائی. سنن ابی داود او سنن ابن ماجه د عبدالله بن عمروبن العاص رضی الله عنه د مرفوع روایت نه دې "لا یجوز لامراة امرفی مالها اذا ملك زوجها عصمتها"[3]

یعنی ښځې ته په خپله خپل مال کښې اختیار نشته هر کله چې خاوند د هغې د عزت مالک جوړ شی. په دویم طریق کښې دی "لاتجوز لامراة عطیة الا باذن زوجها"[4]

دغه شان د هغوی استدلال په سنن ابن ماجه کښې د کعب ابن مالک رضی الله عنه د روایت نه دې چې د هغوی بی بی خیره د حضورپاک صلی الله علیه وسلم په خدمت کښې خپل کالۍ راوړل او صدقه کول ئې اوغښتل. حضورپاک صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل "لایجوز للمرأة فی مالها الا باذن زوجها فهل استاذنت کعبا"؟

یعنی د ښځې د پاره په خپل مال کښې د تصرف اجازت نشته خو دا چې کله خاوند هغې ته اجازت ورکړی. نو آیا تا کعب نه اجازت اخستې دې؟ هغوی اوفرمائیل "نعم" بیا حضورپاک صلی الله علیه وسلم د تصدیق د پاره کعب رضی الله عنه ته پیغام اولیږلو. چې کله هغوی تصدیق اوکړو نو هغوی صلی الله علیه وسلم د هغې صدقه قبوله کړه.[5]

امام مالک سره په ثلث مال کښې د تصرف اختیار باره کښې څه واضحه دلیل نشته. البته هغوی فرمائی چې څنګه د یو مریض په مال کښې د وارثانو حق متعلق کیږی دغه شان د ښځې په مال کښې د خاوند حق متعلق کیږی ځکه چې حضورپاک صلی الله علیه وسلم فرمائی "تنکح المرأة

---

[1] حواله بالا.

[2] المغنی لابن قدامة (٤/٣٠٠،٢٩٩) کتاب الحجر رقم المسالة (٣٤٧٤)-

[3] سنن ابی داود کتاب البیوع باب فی عطیة المراة بغیر اذن زوجها رقم (٣٥٤٦) وسنن ابن ماجه کتاب الهبات باب عطیة المراة بغیر اذن زوجها رقم (٢٣٨٨)-

[4] سنن ابی داود کتاب البیوع باب عطیة المراة بغیر اذن زوجها رقم (٣٥٤٧) وسنن النسائی کتاب الزکاة باب عطیة المراة بغیر اذن زوجها رقم (٢٥٤١)-

[5] سنن ابن ماجه کتاب الهبات باب عطیة المراة بغیر اذن زوجها رقم (٢٣٨٩)-

لاربع: لمالها، ولحسبها، وجمالها، ولدينها [1]

د دې نه دا معلومه شوه چې د ښځې په مال کښې د خاوند حق وی. او دغه وجه ده چې ښځه مالداره وی نو خاوند د هغې د مال نه فائده اخستلو د پاره په مهر کښې اضافه کولو سره د هغې د حاصلیدو کوشش کوی [2]

لهذا د مریض په شان ښځې ته هم په ثلث مال کښې د تصرف حق ورکولې شی. مریض چې څنګه په ثلث مال کښې وصیت کولې شی دغه شان ښځه هم په ثلث مال کښې تصرف کولې شی ددې په مقابله کښې د جمهورو دلائل دادی

① د الله تعالی ارشاد دې «فان انستم منهم رشدا فادفعوا الیهم اموالهم» [3]

یعنی چې تاسو په دوی کښې عقل او هدایت اومومئ. نو هغوی ته د هغوی مال ورکړئ د دې آیت نه دا خبره واضح کیږی چې په دوی باندې پابندی نشته او بلکه دا چې هغه په تصرف کښې آزاده ده.

② حدیث باب، په کوم کښې چې حضورپاک ﷺ هغوی ته د صدقې حکم اوکړو. هغوی صدقه ورکړه او حضورپاک ﷺ قبوله کړه او هغوی د چا نه هم د خاوند د اجازت په باره کښې تپوس او نه کړو. [4]

③..د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه مرفوع حدیث دې یا معشر النساء تصدقن [5]

دلته هم د صدقې حکم مطلق دې د څه قسم اجازت ذکر نشته

ترڅو چې د امام مالک رحمه الله د دلائلو تعلق دې نو په هغې کښې د حضرت کعب والا حدیث ضعیف دې ځکه چې په هغې کښې یحیی الانصاری مجهول دې [6]

باقی دواړه روایتونه د "عمرو عن ابیه عن جده" په طریق سره مروی دی او محدثینو په دې سند باندې کلام کړې دې [7]

او که بالفرض دا سند قابل د احتجاج وی بیا هم اولاً د جمهورو د صحیح احادیثو مقابله نشی کولې.

ثانیاً داسې ډیرو احادیثو په باره کښې امام بغوی فرمائی چې دا "غیررشیده" باندې محمول دی [8]

---

[1] صحیح البخاری(۲/۷۶۱) کتاب النکاح باب الاکفاء فی الدین رقم(۵۰۹۰)-
[2] المغنی(٤/۳۰۰)-
[3] النساء/۶-
[4] المغنی(٤/۳۰۰) وعمدة القاری(۲/۱۲٤)-
[5] صحیح البخاری(۱/٤٤) کتاب الحیض باب ترک الحائض الصوم رقم(۳۰٤)-
[6] تقریب التهذیب(۵۹۹)رقم(۷۶۸۱) وخلاصة الخزرجی(ص۴۳۰)-
[7] تعلیقات الکاشف(۲/۷۹و۸۰)-
[8] شرح الکرمانی(۲/۹۲)-

بعضې علماء فرمائی چې دا حکم په بناء د حسن معاشرت او د آدابو د قبیلې نه دې.یعنی دا مناسبه نه ده چې ښځه او سړې په یو خانې کښې اوسیږی او ښځه د خاوند د خوښې معلومولو نه بغیر خپل مال خرچ کړی او د خاوند نه تپوس اونه کړی[۱].والله اعلم

قوله:وقال اسماعيل عن ايوب عن عطاء وقال عن ابن عباس:اشهد على النبي ﷺ:د اسماعیل نه مراد اسماعیل بن علیه رحمه الله دې[۲]د دوی حالات كتاب الايمان باب حب الرسول من الايمان د لاندې تیر شوې دی[۳]=

د مذكوره تعليق تخريج د مذكوره تعليق په خپله امام بخاری رحمه الله په كتاب الزكوة كښې موصولاتخریج کړې دې[۴]

د مذكوره تعليق مقصد دې تعليق ذكر كولو نه امام بخاری دا ونيل غواړى چې د اسماعيل بن علیه په دې طریق کښې جزم سره د اشهد جملې نسبت ابن عباس رضي الله عنهما طرف ته شوې دې[۵]
دا جمله د چا ده؟ ددې تفصيل مونږ روستو ذکر کړې دې

تنبیه:علامه کرمانی رحمه الله اولا دا خبره ذکر کړې ده.بيا ئې يو احتمال دا هم بيان فرمائيلې دې چې د قال اسماعيل عطف په حدثنا شعبة باندې وی.داسې شوه چې سليمان بن حرب څنګه د شعبه شاګرد دې دغه شان د اسماعيل بن عليه نه هم روايت كوی.دغه شان به دا تعليق پاتې نه شی[۶]
خو دا احتمال صحيح نه دې ځکه چې اسماعيل بن عليه نه سليمان بن حرب څه روايت نه كوی[۷] والله سبحانه وتعالى اعلم.

۳۳-باب:الحرص على الحديث

اولنی باب سره مناسبت:علامه عینی رحمه الله فرمائی چې په مخکښې باب کښې څنګه چې د خاص تعليم ذكر دې.د دغې خاص تعليم ذكر په دې باب کښې هم دې چې د ابوهريره رضي الله عنه په سوال كولو باندې هم هغه ته په خاص خطاب سره حضورپاک ﷺ جواب ورکړو.چې دا هم تعليم دې[۸]

مقصد د ترجمة الباب:حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائی چې ددې باب نه د حرص على الحديث

---

[۱]) عمدة القاری(۲/۱۲٤)-
[۲]) فتح الباری(۱/۱۹۳)-
[۳]) کشف الباری(۲/۱۲)
[۴]) صحيح البخاری(۱/۱۹۵) كتاب الزكوة باب زكواة العرض رقم(۱٤٤۹)-
[۵]) فتح الباری(۱/۱۹۳) وعمدة القاری(۲/۱۲۵)-
[۶]) شرح الكرمانی(۲/۹۲)-
[۷]) فتح الباری(۱/۱۹۳) وعمدة القاری(۲/۱۲۵)-
[۸]) عمدة القاری(۲/۱۲۵)-

فضیلت او تحسین بیانول مقصود دی او د حدیث نه حدیث رسول اللهﷺ مراد دې، په مخکښې ابوابو کښې او تیر شوې احادیثو کښې د مطلق علم ذکر وو.اوس د حدیث تصریح او تخصیص مقصود معلومیږی[1] والله اعلم.

مطلب دادې چې امام بخاری‌رحمه‌الله د علم فضیلت.ددې د حاصلولو طریقې.ددې آداب او تعلیم وتبلیغ مطلق اوسه پورې ډیر تراجم اینبودې دی.اوس خاص طور سره دترجمې متعلق ترجمه منعقد کوی او دا خبرداری ورکوی چې د ټولو نه اهم فن حدیث دې چې د هغې د حاصلولو د پاره طالب علم لره حریص کیدل پکار دی

د حدیث لغوی،عرفی او اصطلاحی معنی حدیث په لغت کښې "جدید" ته ونیلې شی.په عرف کښې دا لفظ د "کلام" د پاره استعمالیږی[2]

د اهل شریعت په نیز حدیث ونیلې شی هر هغه څیز ته چې نبی کریمﷺ ته منسوب وي، اګرچې هغه اقوال وی یا افعال، تقاریروی یا احوال.د بیداری سره تعلق لری یا د خوب سره[3]

د حدیث د وجه تسمیه په باره کښې مونږ تفصیلا په مقدمه کښې ذکر کړې دې[4]

[۹۹] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللّٰهِ قَالَ حَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي عَمْرٍو عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّهُ قَالَ:

قِيلَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ، مَنْ أَسْعَدُ النَّاسِ بِشَفَاعَتِكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم - «لَقَدْ ظَنَنْتُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ أَنْ لاَ يَسْأَلُنِي عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ أَحَدٌ أَوَّلُ مِنْكَ، لِمَا رَأَيْتُ مِنْ حِرْصِكَ عَلَى الْحَدِيثِ، أَسْعَدُ النَّاسِ بِشَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَنْ قَالَ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللّٰهُ، خَالِصًا مِنْ قَلْبِهِ أَوْ نَفْسِهِ.» [۶۲۰۱]

رجال الحدیث

① **عبدالعزیز بن عبدالله**:دا عبدالعزیز بن عبدالله بن یحیی بن عبدالله بن عمرو بن اویس بن سعد بن ابی سرح قرشی عامری اویسی مدنی‌رحمه‌الله دې.ددوی کنیت ابوالقاسم دې[5]

دوی د ابراهیم بن سعد زهری.سلیمان بن هلال. عبدالرحمن بن ابی الزناد. عبدالرحمن بن ابی الموال. عبدالعزیز بن ابی حازم. عبدالعزیز بن ابی سلمه الماجشون.لیث بن سعد. مالک بن انس او محمدبن جعفربن ابی کثیر رحمهم‌الله نه روایت کوی

دده نه روایت کوونکو کښې امام بخاری.هارون الحمال.محمد بن یحیی.ذهلی. ابوذرعه، ابوحاتم. عبدالله بن شعیب او محمدبن اسماعیل ترمذی رحمهم‌الله وغیره دی[6]

---

[1]) الابواب والتراجم(ص۵۳)-
[2]) عمدة القاری(۲/۱۲۵)-
[3]) حواله بالا
[4]) کشف الباری(۱/۸.۹)-
[5]) تهذیب الکمال(۱۸/۱۶۱.۱۶۰) وسیر اعلام النبلاء(۱۰/۳۸۹)-
[6]) تهذیب الکمال(۱۸/۱۶۲.۱۶۱) وسیر اعلام النبلاء(۱۰/۳۸۹)-

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائى "صدوق" [1]
يعقوب بن شيبه سدوسى رحمه الله فرمائى "ثقة" [2]
امام دار قطنى رحمه الله فرمائى "حجة" [3]
امام خليلى رحمه الله فرمائى "ثقة متفق عليه" [4]
امام ابوداود رحمه الله فرمائى "ثقة" [5]
حافظ ذهبى فرمائى "ثقة مكثر" [6]
بيا فرمائى "الامام الحجة...من نبلاء الرجال" [7]
دغه شان هغوى فرمائى "ثقة جليل" [8]
ابن حبان رحمه الله دوى په كتاب الثقات كښې ذكر كړى دى [9]
تنبيه: ددوى باره كښې د امام ابوداود توثيق مونږ نقل كړې دې خو هم د امام ابوداود نه حافظ ذهبى او حافظ بن حجر رحمهما الله ددوى تضعيف نقل كړې دې [10]
حافظ ابن حجر رحمه الله په "هدى السارى" كښې د جرح نه انكار كولو سره ليكلې دى
"وقع فى سؤالات ابى عبيد الجرى عن ابى داود قال: عبد العزيز الاويسى ضعيف. فان كان على هذا ففيه نظر لانه ثقة فى موضع آخر، و روى عن هارون الحمال عنه ولعله ضعف رواية معينة له وهم فيها، او ضعف آخر اتفق معه فى اسم، وفى الجملة فهو جرح مردود" [11]
مطلب دادې چې په "سؤالات عبيد الآجرى" كښې دى چې امام ابوداود رحمه الله دې ضعيف ګرځولې وو. كه چرې د امام ابوداود مراد هم دغه عبد العزيز اويسى وى نو قابل د كتلو ده. ځكه چې په بل ځائې كښې هغه په خپله په دې توثيق كړې دې. او د هارون الحمال په واسطې سره دده نه

---

[1]) تهذيب الكمال(۱۸/۱۶۳)-
[2]) حواله بالا
[3]) تهذيب التهذيب(۶/۳٤۶)-
[4]) حواله بالا
[5]) تهذيب الكمال(۱۸/۱۶۲) وسير اعلام النبلاء(۱۰/۳۸۹) وحاشية سبط ابن العجمى على الكاشف (۱/۶۵۶)- رقم(۳۳۹۷)-
[6]) الكاشف(۱/۶۵۶) رقم(۳۳۹۷)-
[7]) سير اعلام النبلاء ۱۰/۳۸۹)-
[8]) ميزان الاعتدال(۲/۶۳۰)-
[9]) كتاب الثقات لابن حبان(۸/۳۹۶)-
[10]) اوګورئ: ميزان الاعتدال (ج۲ ص ۶۳۰) و تهذيب التهذيب (ج۶ ص۳٤۶)_
[11]) هدى السارى(٤۲۰)-

نې روايتونه هم کړې دی،ممکنه ده چې ددې تضعيف وجه څه معين روايت وی چې په هغې کښې هغه ته وهم شوې وی يا ددې نه يو بل عبدالعزيز مراد وی،چې د نوم د اشتراک د وجې اشتباه اوشوه،بهر حال دا جرح مردود ده،قابل قبول نه ده.

دده د وفات کال معلوم نه دې غالبا ۲۲۰ هجری پورې ژوندې وو[۱] رحمة الله تعالى رحمة واسعة

⑦سليمان دا ابومحمد سليمان ابن بلال تيمى قرشى مدنى رحمه الله دې.ددوی حالات د "كتاب الايمان باب امور الايمان" د لاندې مختصراً او "كتاب العلم باب طرح الامام المسألة على اصحابه ليختبر ماعندهم من العلم" د لاندې تفصيلا تير شوې دی[۲]

⑧عمرو بن ابى عمرو دا عمرو بن ابى عمرو ميسره مولى المطلب بن عبدالله بن حنطب قرشى مخزومى مدنى رحمه الله دې ابوعثمان ددوی کنيت دې[۳]

دوی د خپل مولى مطلب بن عبدالله بن حنطب،حضرت انس بن مالک رضی الله عنه، سعيد بن جبير، سعيد بن ابى سعيد المقبرى،عاصم بن عمر بن قتاده،عبدالرحمن بن هرمز الاعرج او عکرمه مولى ابن عباس رحمهم الله وغيره نه روايت کوی.

دده نه روايت کوونکو کښې ابراهيم بن سويد، اسماعيل بن جعفر بن ابى کثير، سليمان بن بلال، عبدالرحمن بن ابى الزناد، عبدالعزيز بن محمد دراوردی، يزيد بن عبدالله بن الهاد او يعقوب بن عبدالرحمن اسکندرانى رحمهم الله وغيره دی[۴]

امام احمد رحمه الله فرمائی "ليس به بأس"[۵]

امام ابوزرعه رحمه الله فرمائی "ثقة"[۶]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی "لابأس به"[۷]

ابن حبان رحمه الله دوی په کتاب الثقات کښې ذکر کړی دی،او ليکلې ئې دی "ربما اخطأ،يعتبر حديثه من رواية الثقات عنه"[۸]

امام عجلى رحمه الله فرمائی "ثقة ينكر عليه حديث البهيمة"[۹]

---

[۱] سير اعلام النبلاء(۱۰/۳۸۹)
[۲] کشف البارى(۱/۶۵۸)و(۳/۱۱۷)-
[۳] تهذيب الكمال(۲۲/۱۶۸)-
[۴] تهذيب الكمال(۲۲/۱۶۹.۱۶۸)-
[۵] تهذيب الكمال(۲۲/۱۶۹)-
[۶] تهذيب الكمال(۲۲/۱۷۰)-
[۷] حواله بالا
[۸] الثقات لابن حبان(۵/۱۷۵)-
[۹] تهذيب التهذيب (۸/۸۳)-

ساجي رحمه الله فرمائي "صدوق الا انه يهم" ([1])

حافظ ابن حجر فرمائي "ثقة ربما وهم" ([2])

ددې توثيقاتو په مقابله كښې ددوی باره كښې د جرح اوتعديل عالمانو نه جرح هم منقوله ده.

چنانچه امام يحيى بن معين فرمائي "لايحتج بحديثه" ([3])

بيا فرمائي "كان مالك يروي عن عمرو بن ابي عمرو وكان يستضعفه" ([4])

د غه شان هغوی فرمائي "عمرو بن ابي عمرو الذي يروي عن عكرمة: ليس بالقوي" ([5])

دغه شان د هغوی نه نقل دی "عمرو بن ابي عمرو ليس بحجة" ([6])

جوزجاني رحمه الله فرمائي "مضطرب الحديث" ([7])

امام نسائي رحمه الله فرمائي "عمرو بن ابي عمرو ليس بالقوي في الحديث وان كان قد روى عنه مالك" ([8])

امام ابوداود رحمه الله فرمائي "ليس هو بذاك" ([9])

خو حقيقت دادې چې په عمرو بن ابى عمرو باندې دا تنقيد دهغه د عامو احاديثو د وجه نه دې بلكه هغوى د عكرمه نه يو حديث نقل كړې دې، د هغې ترديد د لاندې محدثينو په ده باندې كلام كړې دې.

چنانچه د امام يحيى بن معين نه ابن ابى مريم نقل كوى "عمرو بن ابي عمرو ثقة ينكر عليه حديث عكرمة عن ابن عباس ان النبي ﷺ قال: اقتلوا الفاعل والمفعول به" ([10])

دغه شان امام عجلي رحمه الله فرمائي "ثقة ينكر عليه حديث البهيمة" ([11])

امام نسائي چې څه فرمائيلي دی چې "ليس بالقوي في الحديث" نو دا دې مطلق تضعيف نشي گنړلې. امام نسائي رحمه الله دا قسم جملې د هغه كس په باره كښې فرمائي چې "حافظ" نه وی.

---

[1]) حواله بالا

[2]) تقريب التهذيب(ص۴۲۵) رقم(۵۰۸۳)-

[3]) الضعفاء الكبير للعقيلى(۳/۲۸۹) رقم(۱۲۸۹)-

[4]) حواله بالا

[5]) حواله بالا

[6]) الكامل لابن عدى(۵/۱۱۶۹)-

[7]) الكامل(۵/۱۱۶) وميزان الاعتدال(۳/۲۸۲) رقم (۶۴۱۴)-

[8]) السنن الصغرى كتاب المناسك الحج باب اذا اشار المحرم الى الصيد فقتله الحلال رقم (۲۸۶۹)-

[9]) تهذيب الكمال(۲۲/۱۷۰)-

[10]) الكامل لابن عدى(۵/۱۱۶)-

[11]) تهذيب التهذيب(۸/۸۳)-

مطلقا ضعیف گنړل مقصود نه دی[1]

دغه شان د امام ابوداود رحمه الله تنقید هم ددې "حدیث البهیمة" په بنا باندې دې.چنانچه هغوی چې چرته "لیس هو بذلك" اوفرمائیل نو هلته ئې دهغې نه پس د علت په طور ددې خبرې وضاحت اوکړو "روی عن عکرمة عن ابن عباس من اتی بهیمة فاقتلوه"[2]

دغه شان امام بخاری رحمه الله هم فرمائی "روی عن عکرمة فی قصة البهیمة فلا ادری سمع ام لا"[3]

دغه وجه ده چې امام ابن عدی رحمه الله په دې کښې اکثر اقوال په خپل سند سره نقل کولو نه پس اوفرمائیل:

"عمرو بن ابی عمرو له احادیث عن انس غیر ما ذکرت وروی عنه مالك وهو عندی لا باس به لان مالکا لا یروی الا عن ثقة او صدوق"[4]

یعنی "د عمرو بن ابی عمرو د حضرت انس رضی الله عنه نه د مذکوره حدیث نه علاوه نور هم روایات دی،د هغوی نه امام مالک رحمه الله هم روایت کړې دې،هغه ځما په نیز "لا بأس به" دی ځکه چې امام مالک د ثقه نه یا د صدوق نه روایت کوی"

بیا حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې علماء ته اصل کلام د ده د عکرمه نه روایت باندې دې.او امام بخاری رحمه الله دده د عکرمه په طریق سره یو روایت هم نه دې اخستې.بلکه په صحیح بخاری کښې دده صرف شپږ احادیث نقل دی.څلور د حضرت انس رضی الله عنه په واسطې سره. یو حدیث د "سعید بن جبیر عن ابن عباس" په طریق سره او یو د "سعید بن ابی سعید مقبری عن ابو هریره رضی الله عنه" په طریق سره. او د "عکرمه عن ابن عباس" په طریق سره امام بخاری یو حدیث هم اخستې نه دې.[5]

حافظ ذهبی ټول احوال مخکښې راوستلو سره ددوی باره کښې فیصله کړې ده چې "حدیثه صالح حسن منحط من الدرجة العلیا من الصحیح"[6] یعنی" دده احادیث حسن دی، خو بیا هم صحیح د اوچتې درجې نه کم دی"

اګرچه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې حق دا دې چې "علیا" لفظ حذف کول پکار دی[7]

---

[1]) عن امام نسائی ینقل هکذا ای(لیس بذلک القوی" فی حق احمد بن بشیر الکوفی. وفی هذا قـ الحافظ"فاما تضعیف النسائی له فمشعر بانه غیر حافظ" هدی الساری(ص۳۸۶)-

[2]) تهذیب الکمال(۲۲/۱۷۰)-

[3]) تهذیب التهذیب(۸/۸۳)-

[4]) الکامل لابن عدی(۵/۱۱۷)-

[5]) هدی الساری(ص۴۳۲)-

[6]) میزان الاعتدال(۳/۲۸۲)-

[7]) تهذیب التهذیب(۸/۸۳)-

دغه شان ابن القطان رحمه الله او فرمائيل "الرجل مستضعف واحاديثه تدل على حاله"[1] يعني دا سړی تضعيف شوي دې دده حديثونه دده په حال باندې دلالت کوی" نو حافظ ذهبي رحمه الله فرمائی "ما هو بمستضعف ولا بضعيف نعم ولا هو في الثقة كالزهري وذويه"[2]
يعني نه خو دده تضعيف شوي دې او نه په واقع کښې ضعيف دې البته هغه د امام زهري او د هغوی د طبقې د راويانو په شان نه دې"
ګويا د هغه په باره کښې انصاف والا رائې داده چې دوی زيات قوی خو نه دی خو ددوی احاديث د رد قابل هم نه دی، بلکه د احتجاج اود استشهاد قابل دی، دغه رنګې د اصول سته ټولو مصنفينو ددوی روايات اخستې دی.[3] والله اعلم
د ابوجعفر منصور د خلافت په شروع کښې ددوی وفات شوې وو[4] رحمة الله تعالى رحمة واسعة
④**سعيد بن ابی سعيد المقبري**: دا ابوسعيد بن ابی سعيد کيسان مقبري مدنی رحمه الله دې، ددوی حالات د کتاب الايمان "باب الدين يسر" دلاندې تير شوي دی[5]
⑤**حضرت ابوهريره رضي الله عنه**: د حضرت ابوهريره رضي الله عنه حالات د کتاب الايمان "باب امور الايمان" د لاندې تير شوي دی[6]
قوله: انه قال: قيل: يارسول الله: حضرت ابوهريره رضي الله عنه فرمائی چې تپوس اوکړې شو چې يا رسول الله...
د ابوذر او کريمه په نسخو کښې "قيل" دې، او په نورو نسخو کښې "قيل" نشته، او دا صحيح ده چې دلته "قيل" پکار نه دې، غالباً چې "قلت" وو نو د يو راوی يا د کوم کاتب د تصرف نه "قيل" شو[7]
ځکه چې په خپله امام بخاری دا روايت مخکښې "کتاب الرقاق کښې ذکر کړې دې، په هغې کښې دی "انه قال: قلت: يا رسول الله.."[8]
دغه شان سنن نسائی کبری کښې هم "قلت" دې[9]

---

[1] ميزان الاعتدال(٢٨٢/٣)-
[2] حواله بالا
[3] تهذيب الكمال(١٧١/٢٢) وهدى السارى(ص٤٣٢)-
[4] تهذيب الكمال(١٧١/٢٢) وتفصيله فى(التديل على كتاب تهذيب التهذيب(ص٣٠٥_٣٠٧)-
[5] كشف البارى(٣٣٦/٢)-
[6] كشف البارى(١٦٥٩)-
[7] فتح البارى(١٩٣/١)-
[8] صحيح البخارى(٩٧٢/٢) كتاب الرقاق باب صفة الجنة والنار،رقم(٦٥٧٠)-
[9] السنن الكبرى للنسائى(٤٦٢/٣) كتاب العلم باب الحرص على العلم رقم(٥٨٤٢)-

د اسماعیلي په روایت کښې دی "انه سال..."[1]

د ابونعیم په روایت کښې دی "انا اباهریرة قال: یا رسول الله..."[2]

لهذا دا خبره آخری ده چې "قیل" تصحیف دې، والله اعلم

قوله: من اسعد الناس بشفاعتك یوم القیامة؟: د قیامت په ورځ ستا د شفاعت د ټولو نه زیات حقدار سعادت مند به څوک وی؟

د شفاعت باره کښې د اهل سنت والجماعة او معتزلو اختلاف: ددې حدیث نه دا معلومه شوه چې حضورپاک ﷺ به د قیامت په ورځ د ډیرو خلقو شفاعت کوی، او دا د اهل سنة والجماعة مذهب دې، خوارج او بعضې معتزله د شفاعت نه انکار کوی[3]

خوارج او معتزله د قرآن کریم آیتونو ﴿فما تنفعهم شفاعة الشافعین﴾[4] او ﴿ما للظلمین من حمیم ولاشفیع یطاع﴾[5] نه استدلال کوی او د حدیث باب او ددې پشان د نورو د شفاعت د حدیثونو تاویل کوی چې ددې نه مراد د درجاتو اوچتوالې او زیاتوالې د ثواب دې[6]

خو اول خو ددوی د آیت نه استدلال صحیح نه دې ځکه چې په دې کښې د کفارو د شفاعت نفی ده، او اهل سنة د مذنبینو او د ګناهګارو د شفاعت قائل دی[7]

او بیا احادیث د شفاعت صریح سره سره متواتر هم دی[8] لهذا نه خو د هغې بې ځایه تاویل کیدې شی او نه د هغې نه انکار کیدې شی.

دشفاعت قسمونه: قاضی عیاض رحمه الله فرمائی چې د شفاعت پنځه قسمونه دی:

① ..د ټولونه اول شفاعت "شفاعت عظمی" دې چې حضورپاک ﷺ به د خلقو د محشر د ویرې نه د بچ کولو د پاره او د حساب کتاب شروع کولو د پاره کوی.

② ..دویم شفاعت به د هغوی د څه خلقو جنت ته بغیر حساب داخلیدو د پاره وی.

③ ..دریم شفاعت به د هغه خلقو باره کښې وی چې د خپلو اعمالو په وجه به د اور قابل جوړ شوی وی، نو د شفاعت نه پس به هغوی بغیر د شفاعت نه جنت ته داخل کړې شی.

④ ..څلورم شفاعت به د هغه ګنهګارو په باره کښې وی چې جهنم ته به داخل کړې شوې وی او د سفارش نه پس به د هغه ځائې نه راویستلې شی.

---

[1] فتح الباری (١/١٩٣)-

[2] حواله بالا

[3] شرح العقائد النسفیة مع شرحه النبراس (٢٣٨ و ٢٣٩) وعمدة القاری (٢/١٢٧)-

[4] المدثر ٤٨)-

[5] سورة غافر /١٨)-

[6] عمدة القاری (٢/١٢٧)-

[7] حواله بالا

[8] حواله بالا)-

⑤ پنځم سفارش به د جنتيانو په جنت کښې د درجو د اوچتولو د پاره وی.ددې معتزله انکار نه کوی.

په دې کښې صرف رومبې او دويم شفاعت حضورپاک ﷺ سره خاص دې.

قاضی عياض رحمه الله د شپږم شفاعت هم استدراک کړې دې،او هغه د ابوطالب په عذاب کښې د تخفيف دې.

علامه قرطبی رحمه الله د يو اووم شفاعت هم اضافه کړې ده،چې حضورپاک ﷺ به د خپل امت د پاره سفارش کوی چې د ټولو خلقو نه دې مخکښې جنت ته داخل کړې شی.

حافظ رحمه الله فرمائی چې په کوشش سره ماته يو اتم سفارش هم ميلاؤ شو،هغه دا چې د کومو خلقو نيکئ او ګناهونه برابر شوې وی،د هغوی د جنت ته د داخليدو سفارش به کولې شی.

دغه شان به يو بل سفارش د هغه خلقو باره کښې وی چاسره چې د لااله الاالله نه سوا بله نيکی نه وی[1] والله اعلم

قوله: قال رسول الله ﷺ:لقد ظننت يا ابا هريرة،ان لا يسالني عن هذا الحديث احد اول منك؟ لما رأيت من حرصك على الحديث: حضورپاک ﷺ اوفرمائيل چې خما خيال دغه وو چې ددې خيز په باره کښې به ستا نه بغير بل څوک دا تپوس نه کوی،ځکه چې خه ستا د حديثو شوق ګورم.

"اول" رفع او نصب دواړه وئيلې شی،رفع د "احد" صفت يا ددې بدل ګرځولو سره.او نصب خو يا به د "ظننت" مفعول ثانی ګرځولو سره يا د "احد" نه حال ګرځولو سره وی."احد" اګرچه نکره ده خو د نفی راتلو سره کيدلو د وجه دې لره ذوالحال جوړول صحيح دی، څنګه چې وئيلې شی "ماكان احد مثلك" دغه شان "اول" د ظرفيت د وجه منصوب ګرځولې شی[2]۔ والله تعالی اعلم

قوله: اسعد الناس بشافعتي يوم القيامة من قال: لا اله الا الله،خالصا من قلبه او نفسه: خما د سفارش به د قيامت په ورځ هغه کس زيات مستحق وی چا چې په اخلاص د زړه نه لااله الاالله وئيلې وی.

په "قلبه" او"نفسه" کښې "او" د شک د پاره دې،خو مراد او مطلب د دواړو يو دې[3].

يو اشکال او د هغې جواب: دلته يو اشکال دا کيږی چې "اسعد" اسم تفضيل دې،چې ددې خبرې تقاضا کوی چې مفضل او مفضل عليه په نفس فضيلت کښې شريک وی،لهذا دلته به دا معنی راوځی چې څوک د "لااله الاالله" منونکې وی هغه به مطلقا د هغوی ﷺ د شفاعت قابل

---

[1] شرح النووی لصحيح مسلم(١٠٤/١) کتاب الايمان باب اثبات الشفاعة واخراج الموحدين من النار وفتح الملهم(٣٦١/١) وعمدة القاری(١٢٧/٢، ١٢٨)-

[2] عمدة القاری(١٢٦/٢) وفتح البارى(١٩٣/١)

[3] فتح البارى(١٩٣/١)-

وی،او څوک چې د زړه د اخلاص نه منونکې وی هغه به زیات حقدار وی.حالانکه چې څوک نې د زړه د اخلاص نه نه وائی،صرف په ژبه سره اووائی او د هغه په زړه کښې دا خبره نه وی نو هغه به چرې هم د هغوی ﷺ د سفارش قابل نه وی.ځکه چې هغه منافق دې

ددې جواب دادې چې دلته "اسعد" د"سعید" په معنی باندې دې ځنګه چې وئیلې شی "الناقص والاشج اعدلا بنی مروان"ای عاد لا بنی مروان"ناقص" د یزید بن ولیدبن عبدالملک لقب دې،او "اشج" حضرت عمر بن عبدالعزیز ته وئیلې شی.دلته "اعدلا" د"عادلا" په معنی کښې دې، ګنی باقی بنومروان خو به ټولو ظلم کولو[1]

دویم جواب دادې چې په اصل کښې لا اله الا الله په اخلاص سره وئیلو والاد پاره مختلف درجې به وی،یو د خلوص ابتدائی درجه ده چې دکومې نه د نفاق نفی کیږی.هغه خو د خلاصې موندلو د پاره د هر چا په حق کښې شرط ده،که چرې هغه نه وی نو سړې خو بالکل مومن نه دې،ددې نه پس د خلوص مختلفې درجې دی.د بعضو خلوص د اولې درجې نه اوچت وی.او د بعضو د دویمې درجې نه اوچت وی وهکذا. اوس چې د کوم سړی خلوص په لا اله الا الله کښې اوچتې درجې والا وی هغه به د ټولو نه زیات حقدار وی.او که د چا کم وی نو د دې نه پس به د هغې نمبر راځی[2]

په حدیث باب "من قال لا اله الا الله خالصا من قلبه" کښې د خلوص نسبت چې "قلبه" طرف ته شوې دې،نو ددې نه هم دغه مبالغه په خیال کښې راځی،

علامه زمحشری لیکلی دی چې د کوم اندام نه یو کار اوشی،نو که ددې کار نسبت دې اندام طرف ته اوشی نو دا به د مبالغې د پاره مفید وی ځنګه چې وئیلې شی "هذا مما ابصرته عینی ومما سمعته اذنی ومما عرفه قلبی"[3]

دلته هم د خلوص اضافت "قلب" طرف ته شوې دې په دې کښې به هم مبالغه وی او مبالغه زیادت فعل ته مستلزم ده.والله اعلم

تنبیه: په حدیث باب کښې اګرچې صرف لا اله الا الله ذکر دې خو دا د ټولې کلمې د پاره عنوان او شعار جوړ شوې دې،لهذا من قال لا اله الا الله "سره محمد رسول الله هم لګیدلې دې،والله اعلم

نکته: په دې حدیث کښې من قال لا اله الا الله قید سره د مشرک نه احتراز راغلو،او "خالصا من قلبه" نه منافق یقینی طور سره بهر شو[4] والله سبحانه وتعالی اعلم وعلمه اتم واحکم

---

[1] عمدة القاری(۲/۱۲۷)-

[2] فتح الباری(۱/۱۹٤)-

[3] الکاشف عن حقائق غوامض التنزیل وعیون الاقاویل فی وجوه التاویل(۱/۳۲۹) تحت تفسیر قوله تعالی:فانه اثم قلبه) (البقرة/۲۸۳)-

[4] حواله بالا

٣٤-باب: كَيْفَ يُقْبَضُ الْعِلْمُ

دا دويم باب دې چې کوم لره امام بخاري اصالةً د "كيف" نه شروع کړې دې امام بخاري ددې ترجمة الباب د لاندې چې کوم روايات او آثار ذکر کړي دی د هغې نه معلوميږي چې د علم د اوچتولو صورت به دا وی چې عالمان به اوچت کړې شی او د هغوی علم به هغوی سره سره اوچت شی ځکه چې د هغوی نائبين به نه پيدا کيږي.[1]

د اول باب سره مناسبت: او مخکښې باب کښې د حرص حديث ذکر دې او مذکوره باب کښې د رفع حديث ذکر دې، په دواړو کښې د ضديت نسبت دې **وبضدها تتبين الاشياء**. نو دې باب لره د مخکښې باب نه پس په دې خبره باندې د زور راوړلو د پاره راوړلې شو چې د علم د حاصلولو اهتمام دې اوکړې شی، ځکه چې علم به اوچت کړې شی لهذا ددې د اوچتولو نه مخکښې دې دا حاصلول او ددې نه فائده اخستل پکار دی.[2]

مقصد د ترجمة الباب: د امام بخاري مقصد د تعليم اوتذکير په اهتمام باندې خبرداري ورکول دی، ګويا دا وئيل ئې مقصود دی چې خلقو له د علماؤ نه د علم حاصلولو اهتمام کول پکار دی، ځکه چې د علم اوچتيدل د قيامت د قائم کيدلو سبب دې. او قيامت به قائميږي د الله د ناراضګئ په وخت کښې، هر کله چې ګناهونه زيات شی، لهذا د ګمراهی د سبب اختيارولو نه بچ کيدل ضروری دی.

ګويا چې امام بخاری صورة دا فرمائيلې دی چې دعلم د ضائع کيدلو صورت به څه وی، نو روايت نه ئې اوښودل چې عالمان به ختم شی، او دې سره سره به د هغوی علم هم اوچت شی، خو په حقيقت کښې امام بخاری دا فرمائيل غواړی، چې علم حاصلول پکار دی او علماء له د تعليم او تبليغ اهتمام کول پکار دی، ځکه چې کله د علم ختميدل د عالمانو ختميدل دی نو اوس خلقو له پکار دی چې د عالمانو د اوچتولو نه پس د هغوی نه علم حاصل کړی او علماء له دا پکار دی چې خپل علمونه نورو ته اورسوی.

حضرت شيخ الهند رحمه الله هم دا خبره ارشاد فرمائيلې ده، چنانچه هغوی فرمائی:

" مولف رحمه الله د علم د اوچتولو حالت ښودل غواړی، نو په حديث کښې صفا موجود دی "لايقبض انتزاعا ولكن يقبض بقبض العلماء" چې د هغې نه په ښکاره معلومه شوه، چې د عالم نه د علم د تلو منشاء تبليغ او اشاعت نه کول دی، که سلسله د تعليم او اشاعت شروع وی نو دا حالت به څنګه راشی؟ كما مر فى باب رفع العلم_ بالجمله د مولف غرض بلکه د حديث منشا د اشاعت علم تاکيد او تعميم دې، د عمربن عبدالعزيز د ارشاد نه ددې ترجمې غرض صفا ښکاره کيږی. او د مخکښې ترجمې تشريح هم اوشوه. د اول باب پورا والې په دويم باب کښې د مؤلف عادت دې او د ذکر شوې ارشاد نه دا هم ښکاره شوه چې د علم خوررولو د پاره د

---

[1] الكنز المتوارى (٢/٣٣٣)-

[2] عمدة القارى(٢/١٢٨)-

عالمانو په ذمه علانیه علمی مجلسونه قائمول ضروری دی، په دې کښې د متعلقینو د پاره آسانتیا ده او د هغوی د پاره ډیر ترغیب او تحریض دې، ددې مقابله کښې چې د یو مجلس خاصوالې اوشی او بل څه قسم قید اولګولې شی نو په دې صورت کښې صحیح طریقې سره استفاده او افاده نشی کیدلې، او دا د علم هلاکت دې فالحذر الحذر(۱)

وَكَتَبَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ إِلَى أَبِي بَكْرِ بْنِ حَزْمٍ انْظُرْ مَا كَانَ مِنْ حَدِيثِ رَسُولِ اللَّهِ- صلى الله عليه وسلم- فَاكْتُبْهُ، فَإِنِّي خِفْتُ دُرُوسَ الْعِلْمِ وَذَهَابَ الْعُلَمَاءِ، وَلاَ تَقْبَلْ إِلاَّ حَدِيثَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم -، وَلْتُفْشُوا الْعِلْمَ، وَلْتَجْلِسُوا حَتَّى يُعَلَّمَ مَنْ لاَ يَعْلَمُ، فَإِنَّ الْعِلْمَ لاَ يَهْلِكُ حَتَّى يَكُونَ سِرًّا.

حضرت عمر بن عبدالعزیز: دوی امام العادل الحافظ العلامة المجتهد الزاهد امیر المومنین عمر بن عبدالعزیز بن مروان بن الحکم بن ابی العاص بن امیة بن عبد الشمس بن عبد مناف بن قصی بن کلاب رحمه الله دی(۲)

دوی د عبدالله بن جعفر بن ابی طالب، سائب بن یزید، سهل بن سعد رضی الله عنهم نه روایت کوی، حضرت انس رضی الله عنه د دوی شاته مونځ اوکړو او وئې فرمائیل "ما رایت احدا اشبه صلاة برسول الله صلی الله علیه وسلم من هذا الفتی"(۳)

یعنی په مونځ کښې ددې ځوان نه زیات د حضور صلی الله علیه وسلم مشابهت اختیارولو والا ما څوک لیدلې نه دی.

ددې نه علاوه د سعید بن المسیب، ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف، ابوبکر بن عبدالرحمن، عامر بن سعد. یوسف بن عبدالله بن سلام رحمهم الله نه روایت کوی.

دده نه ابوسلمه (وهو شیخه ایضا) ابوبکر بن حزم، رجاء بن حیوة، امام زهری، ایوب سختیانی، حمید الطویل او یحیی بن سعد الانصاری رحمهم الله وغیره ډیر حضرات روایت نقل کوی(۴)

حضرت عمر بن عبدالعزیز رحمه الله ۶۱ یا ۶۳ هجری کښې پیدا شو(۵) ددوی د مور بی بی نوم بعضې حضراتو ام عاصم حفصه بنت عاصم بن عمر بن الخطاب ښودلې دې، او بعضې حضراتو لیلی بنت عاصم بن عمر بن الخطاب.(۶)

په ماشوم والی کښې یو ځل اصطبل ته لاړو، هلته یو اس ورته لته ورکړه، چې د هغې نه ئې په تندی باندې زخم راغلو. د هغه وخت نه د "اشج" لقب پې کیښودې شو. چنانچه هغوی ته

---

(۱) الابواب والتراجم (ص ۵۳، ۵۴)-
(۲) تهذیب الکمال (۲۱/ ۴۳۲، ۴۳۳) وسیر اعلام النبلاء (۵/ ۱۱۴)-
(۳) تهذیب الکمال (۲۱/ ۴۳۴)- وسیر اعلام النبلاء (۵/ ۱۱۴)-
(۴) تهذیب الکمال (۲۱/ ۴۳۴-۴۳۶) وسیر اعلام النبلاء (۵/ ۱۱۴، ۱۱۵)
(۵) تهذیب الکمال (۲۱/ ۴۳۶)-
(۶) تهذیب الکمال (۲۱/ ۴۳۳)-

اشج بنی امیة' هم ونیلې شی[1]

نقل دی چې حضرت عمر رضی الله عنه اوفرمائیل "ان من ولدی رجلا بوجهه شتر[2] یملأ الارض عدلا"[3] خما په اولاد کښې به یو کس داسې وی چې د هغه په مخ به زخم وی هغه به زمکه د انصاف نه ډکه کړی.دې اوس لا وړوکې وو چې قرآن ئې یاد کړو.یو خل په ماشوم والی کښې په جړا شو،مور ترې نه تپوس اوکړو نو وئې وئیل چې ماته مرګ رایاد شوې وو،خکه مې اوژړل[4]

د ده پلار ته چې کله د مصر ولایت میلاؤ شو نو دې لا بالغ نه وو،دوی چې کله د هغه خائې نه د خپل کور والاسره روان شو،نو دوی اوفرمائیل چې تاسو ما مدینې ته اولیږئی خه به هلته د علماؤ فقهاؤ په خدمت کښې اوسیږم.د هغوی آداب به زده کوم،چنانچه هغوی هلته کښې اولیږلې شو.هلته مدینه منوره کښې ئې علم حاصلولو.او د ماشوم والی نه په دوی کښې علمی استعداد او د پوهنوالې نښې پیدا شوې[5]

داود بن ابی هند فرمائی یو ورځ چې کله عمر بن عبدالعزیز د مسجد نبوی په یو دروازه باندې داخل شو نو یو سړی اوئیل چې اوګوره فاسق(عبدالعزیز بن مروان) خپل خوې موږ ته راولیږلو.چې فرائض او سنن زده کړی،او هغه دا ګڼړی چې د هغه نه پس به دې خلیفه جوړیږی. او د عمر بن الخطاب په سیرت باندې به چلیږی.داود بن ابی هند فرمائی چې په الله قسم چې دا تولې خبرې د مرګ نه مخکښې موږ اولیدلې[6]

د پلار د وفات نه پس عبدالملک بن مروان حضرت عمر بن عبدالعزیز راوغښتلو او د خپل اولاد پشان ئې اوساتلو،او بیا د خپلې لور فاطمه بنت عبدالملک سره ورله ئې نکاح اوکړه، چې د هغې په باره کښې یو شاعر وئیلې دی:

بنت الخلیفة،والخلیفة جدها :: اخت الخلائف،والخلیفة زوجها[7]

حافظ ابن کثیر رحمه الله نقل کوی چې څوک زنانه ددې صفتونو مالکه وی او څوک نه وی[8]

د ولید بن عبدالملک په زمانه کښې ۸۶ نه ۹۳ هجری پورې د مدینې منورې ګورنر وو،په دې دوران کښې د هغه خائې د علماؤ او فقهاء:سلیمان بن یسار،قاسم،سالم، خارجه رحمهم الله وغیره په رائې او مشورې سره کار کولو[9]

---

[1] تهذیب الکمال(۴۳۷/۲۱)وسیراعلام النبلاء(۱۱۶/۵، ۱۱۵)-

[2] شتر(س) شترا(شلیدل) القاموس الوحید(ص۸۴۱)-

[3] سیراعلام النبلاء(۱۱۶/۵)-

[4] تهذیب الکمال(۴۳۷/۲۱) وسیر اعلام النبلاء(۱۱۶)-

[5] سیراعلام النبلاء(۱۱۷/۵)-

[6] تهذیب الکمال(۴۳۸/۲۱) وسیر اعلام النبلاء۱۱۶/۵)-

[7] البدایة والنهایة(۳۳۲/۶) وسیراعلام النبلاء(۱۱۱۷/۵)-

[8] البدایةوالنهایة (۳۳۲/۶)-

[9] سیر اعلام النبلاء(۱۱۷/۵، ۱۱۸) و تهذیب الکمال(۴۳۹/۲۱)_

د وليد بن عبدالملک نه پس سليمان بن عبدالملک خليفه جوړ شو.نو حضرت عمر بن عبدالعزيز هغوی خپل خصوصی مقرب او وزير جوړ کړو،چنانچه هم د هغوي د مشورې مطابق د حجاج بن يوسف مقرر شوي کارکنان ئې معزول کړل.د مونځ وختونه روستو کړې شوي وو هغې لره ئې په خپل وخت باندې د کولو پابندي اوکړې شوه.[1]

چې کله سليمان په مرض الموت کښې مبتلا شو او آخر وخت ته اورسيدلو نو دا غم ورته راغلو چې څوک خليفه جوړکړې شی.دهغه يو ځوئې د قسطنطنيه په مهم کښې تلې وو، دويم ځوئې ئې وړوکې وو، په دغه وخت کښې الله تعالی د عالم اسلام لوئې محسن عالم ربانی رجاءبن حيوة رحمه الله په ذريعه سره کار واخستلو.هغوی ډير هوښيارتيا سره د حضرت عمر بن العزيز نوم پيش کړو او هغه خليفه مقرر شو[2]

دغه شان يو ځل بيا خلافت راشده قائم شو.

د خليفه جوړيدلو نه پس هغوی د خاندان ټول مال په بيت المال کښې جمع کړو[3]او بيا ئې هغه د ملک تدبير اوکړو چې په حقيقت کښې ازمری او چيلۍ د يو ګودر نه اوبه څکل شروع کړل[4]

په حديث او علم کښې د هغوی مرتبه څه وه؟ ددې اندازه د عالمانو ددې قول نه کيږی.

ابن سعد رحمه الله فرمائی "وكان ثقة مامونا له فقه وعلم وورع، وروى حديثا كثيرا وكان امام عدل رحمه الله"[5]

امام مجاهد رحمه الله فرمائی "اتيناه نعلمه فما برحنا حتى تعلمنا منه"[6]

ايوب رحمه الله فرمائی "لا نعلم احدا ممن ادركنا كان آخذ عن نبى ﷺ يعنى عمر بن عبد العزيز"[7]

يعنی مونږ چې څومره عالمان ليدلې دی په هغې کښې د حضرت عمر بن العزيز نه زيات مو څوک طالب حديث ليدلې نه دې.

عمرو بن ميمون رحمه الله فرمائی "ما كانت العلماء عند عمر بن عبد العزيز الا تلامذة"[8]

ميمون بن مهران رحمه الله فرمائی "اتينا عمر بن عبد العزيز ونحن نرى انه يحتاج الينا فما كنا معه الا تلامذة"[9]

حافظ ذهبی رحمه الله ددوی په ژوند باندې يو جامعه تبصره کړې ده.هغوی فرمائی:

قد كان هذا الرجل حسن الخلق والخُلق، كامل العقل حسن السمت، جيد السياسة، حريصا على العدل بكل

---

[1] سير اعلام النبلاء(۱۲۵/۵)-
[2] سير اعلام النبلاء(۱۲۳/۵، ۱۲۶)-
[3] سير اعلام النبلاء(۱۲۹/۵)-
[4] البداية والنهاية(۳٤۲/۶)-
[5] تهذيب الكمال(٤۳۶/۲۱)-
[6] تهذيب الكمال(٤٤۰/۲۱)-
[7] تهذيب الكمال(۱۷۵/۶) رقم الترجمة(۲۰۷۹)-
[8] تهذيب الكمال(٤٤۰/۲۱) وسير اعلام النبلاء(۱۲۰/۵)-
[9] سير اعلام النبلاء(۱۲۰/۵)-

ممکن، وافر العلم فقیه النفس، ظاهر الذکاء والفهم، اواها منیبا، قانتا لله، حنیفا، زاهدا مع الخلافة، ناطقا بالحق مع قلة المعین وکثرة الامراء الظلمة الذین ملوه، وکرهوا محاققته لهم ونقصه اعطیاتهم واخذه کثیرا مما فی ایدیهم مما اخذوه بغیر حق فما زالوا به حتی سقوه السم فحصلت له الشهادة والسعادة وعد عند اهل العلم من الخلفاء الراشدین والعلماء العاملین"(۱)

یعنی "دا سړی د صورت او سیرت په لحاظ سره ښه، په عقل کښې پورا، په آدابو کښې بهتر، د سیاست په اعتبار سره جید، د هر ممکن عدل او انصاف حریص، په علم کښې اکثره حصه لرونکې، فقیه النفس، په سوچ او عقل کښې ممتاز، جړیدونکې او الله ته رجوع کولو والا، د الله تابعدار، د هر قسم بې دینۍ نه بیزاره، د خلافت باوجود د دنیا نه بې شوقه وو، باوجود د مددګارانو د کمی او د ظالمانو د زیاتی نه، رښتیا ویونکې وو، دا ظالمان بادشاهان د هغه نه تنګ شوې وو، دوی سره به ئې تعاون نه کولو، هغوی ددوی په وظیفو کښې کمی اوکړو، او څه چې ئې په زور د خلقونه اخستلې وو هغه ئې ترې واپس واغښتل، خکه خلق دده نه تنګ راغلل تر دې چې هغوی ته ئې زهر ورکړل. دغه شان هغوی ته شهادت او سعادت حاصل شو، د اهل علمو په نیز دده شمیر په خلفائې راشدین او باعمل عالمانو کښې اوشو."

د علماؤ یو جماعت چې په هغې کښې امام احمد بن حنبل رحمه الله هم دې وائې چې حضرت عمر بن عبدالعزیز هغه مجددین د دین نه وو(۲) چې د هغوی باره کښې حضور ﷺ اوفرمائیل چې "ان الله یبعث لهذه الامة علی راس کل مائة سنة من یجدد لها دینها"(۳) یعنی الله تعالی به په دې امت کښې د هر سل کالو نه پس یو داسې سړې رالیږی چې هغه به د هغه دین تازه کوی"

ددوی د خلافت وخت تقریبا دوه نیم کاله وو(۴)

ددوی وفات په د "سل" په مرض سره اوشو، او دا هم وئیلې شوې دی چې حاسدینو د دوی غلام ته زر دیناره ورکړل او ددې په ذریعه سره ئې هغه ته زهر ورکړل، چې د هغې نه دوی بیمار شول، او هر کله چې ورته اوئیلې شوو چې دوی ته خو زهر ورکړې شوې دی، نو وئې فرمائیل چې په کومه ورځ زهر راکړې شوې وو ما ته هغه ورځ پته لیګیدلې وه، دې نه پس چې هغوی ترې تپوس اوکړو چې تا داسې ولې اوکړل؟ نو هغه صفا صفا اووئیل چې ما ته زر دیناره میلاؤ شوې دی، وئې فرمائیل چې هغه دینار راوړه، د هغه نه ئې دینار واخستل او بیت المال کښې جمع کړل، او ورته ئې اوفرمائیل چې ته یو داسې ځائې ته لاړ شه چې هلته او نه نیولې شې.(۵)

د حضرت عمربن عبدالعزیز په تجدیدی کارنامو کښې یو لویا کارنامه د حدیث د حفاظت

---

(۱) سیر اعلام النبلا(۵/۱۲۰)-

(۲) البدایة والنهایة(۶/۳۴۷)-

(۳) سنن ابی داود فاتحة کتاب الملاحم، باب ما یذکر فی قرن المائة رقم(۴۶۹۱)-

(۴) تهذیب الکمال(۲۱/۴۴۱)-

(۵) البدایة والنهایة(۶/۴۳۹)-

انتظام او اهتمام ده،چنانچه د حدیث د جمع کولو او د حدیث د لیکلو باقاعده او منظم اهتمام ددوی په حکم او مشرئی کښې اوشو.[1]
۱۰۱ یا ۱۰۲ هجری کښې د خلیفه راشد حضرت عمربن عبدالعزیز رحمه الله انتقال اوشو.[2]
رحمه الله تعالی و رضی عنه واجزل مثوبه واکرمه فی دار الکرامة والرضوان.
ابوبکر بن حزم: دا ابوبکر بن محمد بن عمرو بن حزم انصاری خزرجی نجاری مدنی رحمه الله دې،ابوبکر ددوی نوم دې،بعضې حضراتو ددوی کنیت ابومحمد ذکر کړې دې.[3]
دوی د خپل پلار نه علاوه د عباد بن تمیم، سلمان الاغر،عبدالله بن قیس بن مخرمه، عمرو بن سلیم زرقی، ابوحبه بدری رضی الله عنه او د خپلې خاله عمره رحمها الله نه روایت کړې دې.
دده نه روایت کوونکو کښې د ده د دوه خامنو عبدالله او محمد نه علاوه امام اوزاعی، یحیی بن سعید الانصاری او اسامه بن زید لیثی رحمهم الله وغیره دی.[4]
امام یحیی بن سعید رحمه الله او عبدالرحمن بن یوسف بن خراش وغیره فرمائی "ثقة".[5]
ابن حبان دوی په خپل کتاب الثقات کښې ذکر کړې دی.[6]
امام نووی فرمائی "وهو انصاری مدنی من تابعی التابعین وثقات المسلمین وائمتهم".[7]
واقدی رحمه الله فرمائی "وكان ثقة كثير الحديث".[8]
ابوبکر بن حزم رحمه الله سلیمان بن عبدالملک او حضرت عمر بن عبدالعزیز په زمانه کښې د مدینه منوره امیر هم پاتې شو،او قاضی هم،دغه شان هغوی د موسم حج امیر هم پاتې شوې دې[9]، د ده د وفات په کال کښې ډیر اقوال دی[10]،حافظ ذهبی رحمه الله ۱۲۰ هجری ته ترجیح ورکړې ده[11]
تنبیه: مونږ بره ذکر کړې دی چې دده نوم ابوبکر دې او کنیت ئې ابومحمد دې،حافظ ابن حجر رحمه الله دده کنیت ابوعبدالملک نقل کړې دې[12]،چې سبقت قلمی ده،ابوعبدالملک دده د

---

[1]) كشف البارى(۲۸/۱)-
[2]) تهذيب الكمال(۴۴۶/۲۱) و تاريخ الاسلام للذهبى(۱۸۷/۷، ۲۰۶)-
[3]) تهذيب الكمال(۱۳۷/۳۳)-
[4]) تهذيب الكمال(۱۳۷/۳۳، ۱۳۸)-
[5]) تهذيب الكمال(۱۳۹/۳۳)-
[6]) كتاب الثقات لابن حبان(۵۶۱/۵)-
[7]) تهذيب الاسماء واللغات(۱۹۶/۲)-
[8]) تهذيب الكمال(۱۴۲/۳۳)-
[9]) تهذيب الكمال(۱۳۷/۳۳)-
[10]) تهذيب الكمال(۱۴۲/۳۳، ۱۴۳)-
[11]) الكاشف(۴۱۲/۲)رقم(۶۵۳۷)-
[12]) فتح البارى(۱۹۴/۱)-

پلار کنیت دې نه چې د ابوبکر[1] رحمه الله تعالی رحمة واسعة

قوله: انظر ما کان من حدیث رسول الله ﷺ فاکتبه فانی خفت دروس العلم وذهاب العلماء: اوګوره چې د حضورپاک ﷺ نه چې کوم حدیثونه تاته میلاؤ شوې دی هغه اولیکه ځکه چې ماته ویره ده چې د دین علم به ختم شی او عالمان به لاړ شی.

دحضرت عمر ؓ دمذکوره اثر تخریج: امام بخاری د حضرت عمر بن عبدالعزیز دا اثر دلته معلق اخستلې دې او مخکښې ئې ددې سند ذکر کړې دې، دغه شان نې دا موصول کړو.

دا اثر امام محمد رحمه الله په موطا کښې ذکر کړې دې: اخبرنا مالك اخبرنا یحیی بن سعید ان عمر بن عبدالعزیز کتب الی ابی بکر بن عمرو بن حزم ان: انظر ما کان من حدیث رسول الله ﷺ او سنته او حدیث عمر او نحو هذا فاکتبه لی فانی خفت دروس العلم وذهاب العلماء[2]

یعنی حضرت عمر بن عبدالعزیز حضرت ابوبکر بن عمرو بن حزم ته اولیکل چې د حضور ﷺ احادیث، د هغوی سنت یا د حضرت عمر ؓ سنتونه تلاش کړه، او هغه ماته راولیږه، ځکه چې ماته د علم د ختمیدلو او د علماء د اوچتولو ویره ده.

دغه شان امام دارمی رحمه الله په خپل سنن کښې دا موصولاً نقل کړې دې، د هغې الفاظ دادی:

کتب عمر بن عبدالعزیز الی ابی بکر بن محمد بن عمرو بن حزم ان: اکتب الی بما ثبت عندك من الحدیث عن رسول الله ﷺ وبحدیث عمر، فانی قد خشیت درس العلم وذهابه[3]

دغه شان د دارمی په روایت کښې دا الفاظ دی:

کتب عمر بن عبدالعزیز الی اهل المدینة ان: انظروا حدیث رسول الله ﷺ فاکتبوه فانی خفت دروس العلم وذهاب اهله[4]

رامهرمزی رحمه الله هم په خپل سند سره نقل کړې دې:

کتب عمر بن عبدالعزیز الی اهل المدینة: انظروا ما کان من حدیث رسول الله ﷺ فاکتبوه فانی خفت دروس العلم وذهاب العلماء[5]

علامه هروی رحمه الله په ذم الکلام کښې د عبدالله بن دینار رحمه الله نه نقل کړې دی:

لم یکن الصحابة ولا التابعون یکتبون الحدیث انما کانو یؤدونها لفظا ویاخذونها حفظا الا کتاب الصدقات والشئ الیسیر الذی یقف علیه الباحث بعد الاستقصاء حتی خیف علیه الدروس واسرع فی العلماء الموت فامر

[1] تقریب التهذیب(۴۹۹) رقم(۶۱۸۲) ترجمة محمد بن حزم الانصاری نبه علی هذه المسامحة الشیخ محمد عوامة فی تعلیقاته علی الکاشف(۴۱۲/۲) رقم(۶۵۳۷)-
[2] الموطا للامام محمد(ص۳۹۱) ابواب السیر باب اکتتاب العلم رقم(۹۳۴)-
[3] سنن الدارمی(۱۳۷/۱) المقدمة باب من رخص فی کتابة العلم رقم(۴۸۷)-
[4] حواله بالا رقم(۴۷۷)-
[5] المحدث الفاضل بین الراوی والواعی(ص۳۷۳، ۳۷۴)-

المؤمنين عمر بن عبد العزيز ابابكر الحزمي فيما كتب اليه ان: انظر ما كان من سنة او حديث عمر فاكتبه[1]
يعنې صحابه کرامو او تابعينو به حديثونه نه ليکل بلکه هغه به ئې په لفظونو کښې بيانول او په حافظه کښې به ئې محفوظ کول.البته کتاب الصدقات او نور څه لږ معمولی احاديث.چې د هغې علم د بحث او تلاش کولو نه پس کتونکی ته کيږی.تر دې چه د علم د ختميدلو ويره پيدا شوه او عالمان په تيزئی سره رخصت کيدل شروع شول.نو امير المومنين عمر بن عبدالعزيز ابوبکربن حزم ته په يو فرمان کښې حکم اوکړو.چې سنت يا د حضرت عمر رضي الله عنه احاديث چې ميلاؤ شی نو اوليکه.
امام ابونعيم رحمه الله په تاريخ اصبهان کښې دا الفاظ نقل کړې دی:

كتب عمر بن عبد العزيز الى الافاق: انظروا حديث رسول الله ﷺ فاجمعوه واحفظوه فانى خفت دروس العلم وذهاب العلماء[2]

د تدوين ابتداء او د يوې شبهې ازاله: حافظ ابن حجر عسقلانی رحمه الله ليکلي دی چې ددې نه د تدوين حديث ابتداء معلوميږی[3] يعنی د عمر بن عبدالعزيز د دور نه تدوين حديث شروع شو په مقدمه کښې تفصيل ذکر شوې دې چې د کتابت حديث کار د حضورپاک ﷺ په زمانه کښې شروع شوې وو،صحابه کرامو ددې باره کښې مستقلې تحتئ تيارې کړې وې.البته په دې سلسله کښې سرکاری اهتمام حضرت عمربن عبدالعزيز اوکړلو[4]
بعضې خلقو دلته دا اوګڼړله چې امام بخاری دې اثر راوړلو سره دې خبرې ته اشاره کړې ده چې ابوبکر بن حزم د ټولو نه رومبې مدون د حديث دې[5]
خو امام بخاری رحمه الله ته دا نسبت کول صحيح نه دی،هغوی خو اول د تدوين مسئلې ته توجه هم نه ده کړې.
چې تحقيقی طور سره اوکتلې شي نو مونږ په مقدمه کښې بيان کړې دی چې د ټولونه رومبې ابن شهاب زهری رحمه الله مدون دې.[6]

عبدالعزيز بن محمد دراوردی رحمه الله فرمائی "اول من دون العلم وكتبه ابن شهاب"[7]

دغه شان امام زهری رحمه الله فرمائی "امرنا عمر بن عبد العزيز بجمع السنن، فكتبناها دفترا دفترا فبعث الى كل ارض له عليها سلطان دفترا"[8] حافظ سيوطی رحمه الله فرمائی:

---

[1]) مقدمة تنوير الحوالک على موطا مالک(ص۵) الفائدة الثانية)-
[2]) تعليق التعليق(۲/۸۹)-
[3]) فتح البارى(۱/۱۹۵)-
[4]) کشف البارى(۱/۲۶، ۲۷)-
[5]) مقدمة السارى(۱/۷)-
[6]) جامع بيان العلم وفضله(۱/۹۱)-
[7]) جامع بيان العلم وفضله(۱/۸۸)-
[8]) جامع بيان العلم وفضله(۱/۹۱، ۹۲)-

اول جامع الحديث والاثر :: ابن شهاب آمرله عمر[1]

صاحب نيل الاماني رحمه الله فرماني "لعل ابن شهاب اول من جمع على الاطلاق وتبعه هؤلاء"[2]
البته په دې خائې کښې د حافظ ابن حجر رحمه الله د کلام نه معلوميږي چې اول مدون ابوبکر بن حزم دې[3]
هم دا خبره علامه قسطلانی په مقدمه ارشاد الساری کښې هم ليکلې ده[4]
خو دې دواړو حضراتو مخکښې "باب کتاب العلم" کښې اعتراف او وضاحت کړې دې چې :
ټولو نه ړومبې د حديثو جمع کونکې او ترتيب ورکونکې هم زهری دې
چنانچه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی :
"اول من دون الحديث شهاب الزهری على راس المائة بامر عمر ابن عبدالعزيز ثم كثر التدوين ثم التصنيف، وحصل بذلك خيرا كثيرا، فلله الحمد"[5]
يعنی "د اولې صدئی په آخره کښې د ټولو نه مخکښې حديث د عمر بن عبدالعزيز په حکم سره مدون کولو والا ابن شهاب زهری دې، بيا تدوين او تصنيف ډير شو.او د دې نه الحمدلله ډير خير خور شو"
بالکل هم داسې عبارت قسطلانی هم نقل کړې دې[6]
علامه حازمی په خپله د امام زهری رحمه الله نه نقل کړې دی "لم يدون هذا العلم احد قبلی تدوينی"[7]
تر څو چې د ابوبکر بن حزم تعلق دې نو په دې کې څه شک نشته چې حضرت عمر بن عبدالعزيز دوی ته د تدوين حديث حکم کړې وو، بلکه صرف ده ته نا، په هغه دور کښې اهل مدينه او اهل آفاق ته ئې هم ليکلې وو چې د حضورپاک ﷺ احاديث له ترتيب ورکړئی، څنګه چې دانصوص روستو مونږ د حضرت عمر بن عبدالعزيز په اثر کښې د تخريج په ضمن کښې ذکر کړې دی.د دې حکم په نتيجه کښې ابن شهاب هم حديثونه جمع کړل او او ابوبکر هم،البته د ابن شهاب احاديث حضرت عمر بن عبدالعزيز ته راورسيدلو،او د ابن حزم حديثونه راونه رسيدل،چنانچه امام ابن عبدالبر رحمه الله ليکلې دی "فتوفی عمر وقد كتب ابن حزم قبل ان يبعث بها اليه"[8]

---

[1]) الفيه الحديث للسيوطی(ص٧)-
[2]) مقدمة اوجز المسالک(١٦/١)-
[3]) الفاظه "يستفاد منه ابتداء تدوين الحديث النبوی "فتح الباری(١٩٤/١)-
[4]) مقدمة ارشاد الساری للقسطلانی(ص٧)-
[5]) فتح الباری(٢٠٨/١)کتاب العلم.باب کتاب العلم)-
[6]) ارشاد الساری(٢٠٧/١)کتاب العلم باب کتاب العلم)-
[7]) الاعتبار فی الناسخ والمنسوخ من الآثار(ص٤٥)-
[8]) التمهيد لابن عبدالبر(٨١/١)-

ددې ټول تقرير نه دا خبره ښه واضحه شوه چې ابن شهاب رحمه الله على الاطلاق ړومبې مدون دې،او په دغه دورکښې تدوين كولو والو كښې ابوبكر بن حزم هم دې. والله اعلم بالصواب

قوله: ولا تقبل الا حديث النبى ﷺ ولتفشوا العلم ولتجلسوا حتى يعلم من لا يعلم فان العلم لايهلك حتى يكون سرا: سوا د حضورپاک ﷺ دحديث نه بل څه مه قبلونې ٠ او علم خور كړئى او تعليم د پاره كينئ،دا چې څوک نه پوهيږى هغه ته دې اوښودلې شې ځكه چې د هغه وخت پورې به علم ضائع كيږى نا تر څو چې هغه پټ نه كړې شى.

ديو روايت مطابق "لا تقبل" تاء مثناه مفتوحه سره د نهى واحد حاضر معروف صيغه ده.دغه شان "لتفشوا" "افشاء" نه امر حاضر معروف صيغه ده.چې په هغې باندې "لام" داخل دې،او "لتجلسوا" هم د "جلوس" نه د امر حاضر معروف صيغه ده،په دې باندې هم لام راغلې دې.
دا درې واړو افعال"لا يقبل"لِيفشوا" او "ليجلسوا" ونيلې شوې دى[1]
دا عبارت د حضرت عمر بن عبدالعزيز رحمه الله د اثر جزء دې يا د امام بخارى خپل كلام دې؟
د ابن بطال د كلام نه معلوميږى چې دا حصه هم د عمر بن عبدالعزيز كلام دې.ځكه چې هغوى فرمائى:

فى امر عمر بن عبدالعزيز بكتاب حديث النبى ﷺ خاصة وان لا يقبل على اتباع السنن وضبطها[2]
يعنى خاص طور سره د حضرت عمر بن عبدالعزيز د حضورپاک ﷺ د احاديثو د ليكلو حكم وركولو،او ددې نه علاوه د نه قبلولو حكم كښې د سنتو اتباع او او ضبط كولو طرف ته زورنه ده"
خو صحيح داده چې دا د امام بخارى خپل قول دې ددې دليل دا دې چې په خپله امام بخارى ددې نه مخكښې چې كوم سند ذكر كړې دې په هغې كښې ښكاره دى چې د عمربن عبدالعزيز قول صرف د "ذهاب العلماء" پورې دې.
ددې نه علاوه روستو مونږ دې اثر لره مختلفو حوالو سره نقل كړې دې،په هغې كښې چا هم دې كلام لره ذكر كړې نه دې.
بيا حافظ ابن حجر رحمه الله د مستخرج ابى نعيم" په حوالې سره وضاحت كړې دې،چې دا د عمربن عبدالعزيز كلام نه دې،د هغوى كلام "ذهاب العلماء" باندې ختم شو[3]

د امام بخارى د ذكر شوې قول مقصد:امام بخارى فرمائى چې صرف د حضورپاک ﷺ احاديث دې واخستلې شى.باقى د صحابه كرامو وغيره آثار دې وانخستلې شى،
دامطلب خو يا خو په دې خبره باندې مبنى دې چې د امام بخارى په نظر كښې د عمربن

[1] فتح البارى(١/١٩٥)وارشاد السارى(١/١٩٦)-
[2] شرح صحيح البخارى(١/١٩٥)-
[3] فتح البارى(١/١٩٥)-

عبدالعزيز مختصر اثر دې چې په هغې کښې ذکر دی: انظروا ما کان من حديث رسول الله ﷺ فاکتبوه فانی خفت دروس العلم وذهاب العلماء" چې په هغې کښې صرف ددوی د احاديثو ذکر دې، ددې وجه امام بخاری "لا يقبل الا الحديث النبی ﷺ" اوفرمانيلو. گنی د عمر بن عبدالعزيز دې اثر لره بعضې حضراتو نور هم تفصيل سره ذکر کړې دې، چې د هغې په بعضې طرق کښې د حضرت عمر رضي الله عنه رواياتو د جمع کولو حکم هم ورکړې دې، او بعضو کښې د عمره بنت عبدالرحمن (چې د ابوبکر بن حزم ترور وه او د حضرت عائشه رضي الله عنها خادمه) د رواياتو د جمع کولو حکم هم موجود دې. که چرې امام بخاری تفصيلی روايات مخکښې اينمودی وو نو بيا به ئې "ولا يقبل الا الحديث النبی ﷺ" نه فرمائيل.

دا د امام بخاری رحمه الله مقصد دې چې د استدلال او احتجاج په خائې کښې دې صرف مرفوع احاديث واخستلې شی، تر څو چې د نورو آثار صحابه او تابعينو تعلق دې نو هغه به د استشهاد او د استيناس په خائې کښې اخستلې کيږی، نه چې د استدلال او احتجاج په طور سره، دا توجيه ډيره ښه ده ځکه چې امام بخاری خپله په سوونو د صحابه کرامو رضي الله عنهم او تابعينو رحمهم الله آثار نقل کړې دی، والله اعلم

قوله: فإن العلم لا يهلك حتى يكون سرا: علم چې کله راز جوړ کړې شی او د خاندانی تحتو باندې اوليکلې شی، او ددې عاموالې نه کيږی نو ضائع شی.

دغه شان علماء له پکار دی چې علمی او گرانې مسئلې دې پټې نه کړی، بلکه عام طور سره دې خورې کړی، ځکه په داسې خائې کښې دې کينی کوم خائې ته چې خلق راځی، لکه مسجدونه او مدرسې وغيره[1]

حَدَّثَنَا الْعَلَاءُ بْنُ عَبْدِ الْجَبَّارِ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُسْلِمٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ بِذَلِكَ، يَعْنِي حَدِيثَ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ إِلَى قَوْلِهِ ذَهَابَ الْعُلَمَاءِ.

رجال الحديث

العلاء بن عبدالجبار: دا ابو الحسن العلاء بن عبدالجبار عطار بصری رحمه الله دې، ولاءً انصاری گڼلې شی. په مکه مکرمه کښې هم پاتې شوې وو[2]

دوی د جرير بن حازم، حماد بن سلمه، حماد بن زيد، عبدالله بن جعفر مخزومی، عبدالعزيز بن مسلم او ابوعوانه رحمهم الله نه روايت کوی.

دده نه امام بخاری. ابراهيم بن يعقوب جوزجانی، ابوخيثمه زهير بن حرب، عبدالله بن الزبير الحميدی. دده خوئې عبدالجبار بن العلاء او ابن سعد رحمهم الله روايت کوی.[3]

---

[1] ارشاد الساری(۱/۱۹۶) والکنز المتواری فی معادن لامع الدراری وصحيح البخاری(۲/۳۳٤)۔

[2] تهذيب الکمال(۲۲/۵۱۷)۔

[3] تهذيب الکمال(۲۲/۵۱۷، ۵۱۸) وتهذيب التهذيب(۸/۱۸۵، ۱۸۶)۔

امام بخاری رحمه الله ددوی نه صرف دوه احادیث اخستې دی[1] او په صحیح بخاری کښې صرف په دې ځائې کښې دده په واسطې سره ئې موقوف اثر مروی دې بل ځائې کښې دده تذکره نشته[2]

امام عجلی رحمه الله فرمائی "ثقة"[3]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی "صالح الحدیث"[4]

امام نسائی رحمه الله فرمائی "لیس به بأس"[5]

ابن سعد رحمه الله فرمائی "وکان کثیر الحدیث"[6]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی "ثقة"[7]

امام یحیی بن معین فرمائی "لیس به بأس"[8]

ابن حبان دوی په خپل کتاب الثقات کښې ذکر کړې دی[9]

په ۲۱۲ هجری کښې ددوی وفات اوشو[10] رحمه الله تعالی رحمة واسعة

④**عبدالعزیز بن مسلم**: دا ابو زید عبدالعزیز بن مسلم قسملی[11] مروزی رحمه الله دې[12]

دوی د حصین بن عبدالرحمن، امام اعمش، سهیل بن ابی صالح، عبدالله بن دینار، یحیی بن سعید انصاری او ابوهارون عبدی رحمهم الله وغیره نه روایت حدیث کوی.

ددوی نه روایت کوونکو کښې حرمی بن حفص، شیبان بن فروخ، عبدالرحمن بن مهدی. عبدالصمد بن عبدالوارث، العلاء بن عبدالجبار، یونس بن محمد المؤدب او ابوعامر عقدی رحمهم الله وغیره حضرات دی.[13]

---

[1]) وفی الزهرة "روی عنه البخاری حدیثین تهذیب التهذیب(۸/۱۸۶)-
[2]) تهذیب الکمال(۸/۱۸۵) وعمدة القاری(۲/۱۳۰)-
[3]) تهذیب الکمال(۲۲/۵۱۹)-
[4]) تهذیب الکمال)-
[5]) تهذیب الکمال)-
[6]) الطبقات الکبری لابن سعد(۵/۵۰۱)-
[7]) تقریب التهذیب(ص۴۳۵) رقم(۵۲۴۶)-
[8]) تعلیقات تهذیب الکمال(۲۲/۵۱۹)-
[9]) الثقات لابن حبان(۸/۵۰۳)-
[10]) خلاصة الخزرجی_ص۳۰۰)-
[11]) ضبطه بعض العلماء بفتح القاف وسکون السین وفتح المیم بعدها لام وقال بعض العلماء بکسر القاف. انظر تعلیقات الکاشف(۱/۳۱۷) ترجمة حرمی بن حفص القسملی رقم(۹۷۹)-
[12]) تهذیب الکمال(۱۸/۲۰۲)-
[13]) تهذیب الکمال(تهذیب الکمال(۱۸/۲۰۲،۲۰۳)-

امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی "ثقة"[1]
امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی "صالح الحدیث ثقة"[2]
امام عجلی رحمه الله فرمائی "بصری ثقة"[3]
امام نسائی رحمه الله فرمائی "لیس به باس"[4]
ابن نمیر رحمه الله فرمائی "ثقة"[5]
ابن خراش فرمائی "صدوق"[6]
حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی "ثقة عابد یعد من الابدال"[7]
ابوعامر عقدی رحمه الله فرمائی "وکان من العابدین"[8]
یحیی بن اسحاق رحمه الله فرمائی "وکان من الابدال"[9]
ابن حبان دوی په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دی[10]
ددې ټولو توثیقات نه باوجود امام عقیلی رحمه الله ددوی باره کښې لیکی "فی حدیثه بعض الوهم"[11]
خو حافظ ذهبی رحمه الله دې جرح لره رد کړې ده،او فرمائی "هذه الکلمة صادقة الوقوع علی مثل مالك وشعبة"[12]
امام عقیلی د "وهم" ثابتولو د پاره ددوی یو حدیث هم نقل کړې دې،چې په هغې کښې نورو حضراتو دده مخالفت کړې دې[13]خو حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی "ثم ساق العقیلی له حدیثا واحدا محفوظا قد خالفه فیه من هو دونه فی الحفظ"[14]

[1]) تهذیب الکمال(۱۸/ ۲۰٤) وتاریخ الدارمی(ص۱۸۵) رقم(۶۶۶)و(۶۶۷)-
[2]) تهذیب الکمال(۱۸/ ۲۰٤)-
[3]) تعلیقات تهذیب الکمال(۱۸/ ۲۰٤) وتهذیب التهذیب(۶/۳۵۷)-
[4]) تهذیب التهذیب(۶/۳۵۷)-
[5]) حواله بالا
[6]) حواله بالا
[7]) الکاشف(۱/۶۵۸) رقم(۳٤۱۰)-
[8]) تهذیب الکمال(۱۸/ ۲۰٤)-
[9]) تهذیب الکمال)-
[10]) الثقات لابن حبان(۷/۱۱۶)-
[11]) الضعفاء للعقیلی(۳/۱۷) رقم(۹۷۳)-
[12]) میزان الاعتدال(۲/۶۳۵) رقم(۵۱۳۰)-
[13]) الضعفاء للعقیلی(۳/۱۸)-
[14]) میزان الاعتدال(۲/۶۳۵) رقم(۵۱۳۰)-

يعني: بيا عقيلي ددوى يو محفوظ حديث نقل كړې دې، چې په هغې كښې دده نه كمې حافظې والاكس دده مخالفت كړې دې.

لهذا دوى په اتفاق سره ثقه دى، او كله نا كله چې "وهم" كيږى نو ددې د وجه ددوى په ثقاهت او ضبط كښې څه اثر نه غورزيږى.

۱۲۷ هجرى كښې ددوى انتقال اوشو[۱]، رحمه الله تعالى رحمة واسعة

۞ **عبدالله بن دينار**: دا مشهور محدث ابوعبدالرحمن عبدالله بن دينار قرشي عدوى مدني رحمه الله دې. ددوى حالات د كتاب الايمان "باب امور الايمان" د لاندې مختصرا[۲] او كتاب العلم "باب قول المحدث: حدثنا او اخبرنا وانبانا" د لاندې تفصيلا تير شوې دى[۳].

[۱۰۰] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم يَقُولُ «إِنَّ اللَّهَ لاَ يَقْبِضُ الْعِلْمَ انْتِزَاعًا، يَنْتَزِعُهُ مِنَ الْعِبَادِ، وَلَكِنْ يَقْبِضُ الْعِلْمَ بِقَبْضِ الْعُلَمَاءِ، حَتَّى إِذَا لَمْ يُبْقِ عَالِمًا، اتَّخَذَ النَّاسُ رُءُوسًا جُهَّالاً فَسُئِلُوا، فَأَفْتَوْا بِغَيْرِ عِلْمٍ، فَضَلُّوا وَأَضَلُّوا».

رجال الحديث

① **اسماعيل بن ابى اويس**: دا ابوعبدالله اسماعيل بن ابى اويس عبدالله بن اويس بن مالك بن ابى عامر اصبحي مدني رحمه الله دې، ددوى حالات د كتاب الايمان "باب تفاضل اهل الايمان فى الاعمال" دلاندې تير شوې دى[۴].

② **مالك**: د امام مالك رحمه الله حالات هم كتاب الايمان "باب من الدين الفرار من الفتن" د لاندې تير شوې دى[۵].

③ **هشام بن عروه**: دا هشام بن عروة بن الزبير بن العوام رحمه الله دې، ددوى حالات د "بدء الوحى" د دويم حديث لاندې مختصرا[۶] او كتاب الايمان "باب احب الدين الى الله ادومه" د لاندې تفصيلا راغلې دى[۷].

④ **عروة**: د حضرت عروه بن الزبير بن العوام رحمه الله حالات هم د "بدء الوحى" د دويم حديث لاندې

---

[۱]) تهذيب الكمال(۱۸/۲۰٤)-
[۲]) كشف البارى(۱/۶۵۸)-
[۳]) كشف البارى(۳/۱۰۶)-
[۴]) كشف البارى(۲/۱۱۳)-
[۵]) كشف البارى(۲/۸۰)-
[۶]) كشف البارى(۱/۲۹۱)-
[۷]) كشف البارى(۲/٤۳۲)-

مختصرا[1] او كتاب الايمان: باب احب الدين الى الله ادومه: د لاندي تفصيلا راغلي دى[2]

⑤ **عبدالله بن عمر بن العاص** رضي الله عنه: د حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنه حالات د كتاب الايمان: باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده: د لاندي تير شوي دى[3]

فائده: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چې دا حديث د هشام بن عروه په طريق سره ډير مشهور دي تر دې چې د اويا نه زيات كسانو دده نه دا حديث واوريدلو[4]

او دې حديث كښې د عروه نه روايت كولو كښې د هشام موافقت ابوالاسود مدنى كړې دې، چې د هغوى د روايت تخريج په صحيحينو كښې شوې دې[5] دغه شان امام زهرى هم د عروه نه روايت كولو سره د هشام موافقت كړې دې، او ددوى د دې روايت امام نسائى تخريج كړې دې[6] دغه شان يحيى بن ابى كثير هم د هشام موافقت كولو سره دې حديث لره د عروه نه نقل كړې دې، ددوى دا روايت په صحيح ابى عوانه كښې دې[7]

بيا دا روايت چې څنګه عبدالله بن عمرو نه عروه نقل كوى، دغه شان عمر بن الحكم بن ثوبان هم نقل كوى، ددوى دا روايت په صحيح مسلم كښې دې[8]

قوله: سمعت رسول الله ﷺ يقول: ان الله لا يقبض العلم انتزاعا ينتزعه من العباد ولكن يقبض العلم بقبض العلماء: ما د رسول الله ﷺ نه واوريدل. هغوى فرمائيل چې الله تعالى به علم داسې د خلقو د سينو نه وانخلى بلكه د علماء په اوچتولو سره علم به اوچت كړى.

حضورپاک ﷺ دا خبرې د حجة الوداع په موقع كښې فرمائيلې وې. چنانچه امام احمد او امام طبرانى رحمهماالله روايت نقل كړې دې:

عن ابى امامة الباهلى قال: لما كان فى حجة الوداع قام رسول الله ﷺ وهو يومئذ مردف الفضل بن عباس على جمل آدم، فقال: يا ايها الناس خذوا من العلم قبل ان يقبض العلم وقبل ان يرفع العلم... قال: فاتينا اعرابيا.. قال: ثم قلنا له: سل النبى ﷺ قال: فقال له: يا نبى الله ﷺ كيف يرفع العلم منا وبين اظهرنا المصاحف وقد تعلمنا ما فيها وعلمناها نساءنا وذرارينا وخدمنا؟ فرفع النبى ﷺ راسه وقد علت وجهه

---

[1] كشف البارى (۲۹۱/۱)-
[2] كشف البارى (۴۳۲/۲)-
[3] كشف البارى (۶۷۹/۱)-
[4] فتح البارى (۱۹۵/۱)-
[5] صحيح البخارى (۱۰۸۶/۲) كتاب الاعتصام باب ما يذكر من ذم الراى وتكلف القياس رقم (۷۳۰۷) وصحيح المسلم كتاب العلم باب رفع العلم وقبضه وظهور الجهل والفتن فى آخر الزمان رقم (۶۷۹۹)-
[6] سنن النسائى الكبرى (۴۵۶/۳) كتاب العلم باب كيف يرفع العلم؟ رقم (۵۹۰۸)-
[7] فتح البارى (۱۹۵/۱) وعمدة القارى (۱۳۰/۲)-
[8] صحيح المسلم كتاب العلم باب رفع العلم وقبضه وظهور الجهل والفتن فى آخر الزمان رقم (۶۷۹۸)-

حمرة من الغضب قال: فقال: ای ثکلتك امك،هذه الیهود والنصاری بین اظهرهم المصاحف لم یصبحوا یتعلقوا بحرف مما جاءتهم به انبیاؤهم الا وان ذهاب العلم ان یذهب حملته،ثلاث مرار (اللفظ لاحمد) [1]

یعنی حضرت ابو امامه رضی الله عنه فرمائی چې د حجة الوداع په موقع کښې حضور پاک ﷺ په خپل غنم رنګې اوښ باندې سور وو ،او خطبه ئې ورکړه، دهغوی شاته په دغه ورځ فضل بن عباس ناست وو ،حضور پاک ﷺ اوفرمائیل اې خلقو! علم د اوچتولو نه مخکښې دا حاصل کړئ.

مونږ یو اعرابی طرف ته راغلو ،مونږ هغه ته اونې چې د حضور ﷺ نه معلوم کړه ،هغه عرض اوکړو چې اې د الله نبی!علم به څنګه اوچت کړې شی مونږ سره خو د قرآن نسخې دی،په قرآن کښې چې څه دی هغه مونږ زده کړې دی،خپلو زنانه،ماشومانو او خادمانو ته هم ورزده کړې دی؟حضور پاک ﷺ خپل سر مبارک اوچت اوکړو .دهغوی په مخ مبارک باندې د غصې سور والې ښکاره کیدلو ،هغوی اوفرمائیل اې ته د مور نه روک شې! دا یهود او عیسایان دی، دوی سره کتاب هم دې،د هغوی پیغمبرانو چې کوم تعلیمات راوړی وو .دا یهود او عیسایان په یو حرف باندې هم عمل کولو والانه دی،واورئ! د علم د اوچتول د علم د حاملینو اوچتول دی،دا هغوی ﷺ درې ځل اوفرمائیل

د علم د اوچتولو به څه صورت وی؟: بیا د رفع علم صورت چې کوم په حدیث باب کښې بیان کړې شوې دې.هغه ښکاره دې چې علماء به اوچت کړې شی.او ددوی ختمیدلو سره سره به علم هم اوچتولې شی.

او دبعضې روایاتو نه معلومیږی چې علم او قران به د خلقو د سینو نه وران کړې شی. روستو "باب رفع العلم وظهور الجهل" د لاندې هم مونږ داسې روایات په تفصیل سره ذکر کړې دی ددې دواړو قسمو احادیث په مینځ کښې تعارض لرې کولو د پاره یا خو د ترجیح طریقه دې اختیاره شی او دا دې اووئیلې شی چې د صحیحینو روایت راجح دې.او د نورو کتابونو روایات مرجوح. یا دې داسې اووئیلې شی چې دواړه صورتونه به وی.اول به علماء اوچت کړې شی او دوی سره سرد به علم هم اوچت شی.او بیا په آخره کښې به یو دم د خلقو د سینو نه علم ختم کړې شی. والله اعلم بالصواب

قوله: حتی اذا لم یبق عالما اتخذ الناس رؤوسا جهالا، فافتوا بغیر علم فضلوا واضلوا: تر دې چې کله الله تعالی یو عالم باقی پاتې نه کړی نو خلق به جاهلانو لره سرداران جوړ کړی اوهغوی به بغیر د علم نه فتوې ورکوی.په خپله هم ګمراه وی او نور به هم ګمراه کوی.

"لم یبق عالما" د ابقاء نه دې. د اصیلی نه سوا باقی نورو نسخو کښې "لم یبق عالم" د مجرد نه راغلې دې.

دغه شان دلته "رؤوسا" (د راس جمع) مروی دې،او د ابوذر په نسخه کښې "رؤسا"(د رئیس

---

[1] المسند لاحمد(٥/٢٦٦) مسند ابی امامة الباهلی رضی الله عنه وانظر مجمع الزوائد (١/١٩٩١، ٢٠٠) خاتمه کتاب العلم باب ذهاب العلم)-

جمع، منقوله ده(١)

قَالَ الْفِرَبْرِي حَدَّثَنَا عَبَّاسٌ قَالَ حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ هِشَامٍ نَحْوَهُ. [٢٨٧٧]

فربرى فرمائى چې مونږ ته عباس رحمه الله حديث واورولو هغه فرمائى چې مونږ ته قتيبه بيان کړې دې، هغه فرمائى مونږ ته جرير حديث واورولو، هغه د هشام نه دا شان روايت کوى.
دا د علامه فربرى راوى د صحيح بخارى اضافه ده او دا ښودل مقصود دى چې داحديث ماته د امام بخارى نه علاوه د عباس نه هم ميلاؤ شوې دې، هغه د قتيبه بن سعد نه روايت کوى، هغه د جرير نه او جرير د هشام نه روايت کوى.

رجال الحديث

①**فربرى**: دا راوى د صحيح بخارى محمد بن يوسف بن مطر الفربرى رحمه الله دې، د دوى حالات په مقدمة الكتاب کښې تير شوې دى،
②**عباس**: د عباس نه مراد څوک دې؟
په عمدة القارى کښې د "عباس" په ترجمه کښې بياض دې، ناشرينو د حافظ بن حجر رحمه الله يوعبارت نقل کړې دې چې کوم هغوى په تقريب التهذيب کښې ليکلې دې(٢)
ددې عبارت په اعتبار سره دا عباس بن الفضل بن زكريا هروى بصرى دې، د ثقه او مشهور راويانو نه دې، د دولسمې يا د دولسمې نه پس طبقې سره ددوى تعلق دې، صاحب "الكمال فى اسماء الرجال" ته وهم شوې دې چې هغوى دا اوليکل چې ابن ماجه دده نه روايت اخستلې دې، ځکه چې د هغوى پيدائش د ابن ماجه د وفات نه پس شوې دې(٣) د ابن ماجه انتقال په ٢٧٣ هجرى کښې اوشو(٤) او دعباس بن الفضل پيدائش دې نه پس اوشو او وفات ئې په ٣٧٢ هجرى کښې شوې دې(٥)

خو د غور قابله خبره داده چې آيا هم دغه عباس دلته مراد دې؟
په ظاهره دلته د فربرى شيخ عباس بن الفضل نه دې ځکه چې فربرى دده نه په عمر کښې زيات دې او د فربرى پيدائش په ٢٣١ هجرى کښې اوشو او وفات ئې په ٣٢٠ هجرى کښې(٦) او عباس بن ماجه بن الفضل ٢٧٣ هجرى نه بعد پيدا شوې وو او د دوى انتقال ٣٧٢ هجرى کښې اوشو، ګويا چې عباس د فربرى نه څلويښت کاله بلکه ددې نه هم زيات کشر وو. اګر چې رواية الاکابر عن الاصاغر ناممکن نه دې خو دلته ددې څه وضاحت يا قرينه

---

(١) فتح البارى(١/١٩٥)-
(٢) عمدة القارى(٢/١٣٢)-
(٣) تقريب التهذيب(ص ٢٩٤) رقم(٣١٨٤)-
(٤) تقريب التهذيب(ص ٥١٤)رقم(٦٤٠٩)-
(٥) تقريب(ص ٢٩٤) رقم(٣١٨٤)-
(٦) الانساب للسمعانى(٤/٣٥٩) الفربرى)-

موجود نه ده.
ویمه خبره داده چې دلته د عباس اوستاذ قتیبه مراد دی،د قتیبه وفات ۲۴۰ هجری کښې شوې وو[۱]او د عباس پیدائش د ۲۷۳ نه روستو دې.لهذا دلته د عباس نه عباس بن الفضل بن زکریا مراد نه دې.
راجح دا معلومیږی چې دلته د عباس نه عباس بن عباس بن عبد العظیم عنبری مراد دې، چې د اصولې سته د اصحابو استاذ دې[۲]امام بخاری ددوی روایت تعلیقا نقل کړې دې[۳] دې د قتیبه د شاګردانو نه دې[۴]او ددوی د وفات تاریخ د راجح قول مطابق ۲۴۲ هجری ده[۵]والله اعلم بالصواب

③قتیبه:دا امام قتیبه بن سعید رحمه الله دې،ددوی حالات دکتاب الایمان باب افشاء السلام من الاسلام دلاندې تیر شوې دی[۶]

④جریر:دا جریر بن عبدالحمید ضبی رحمه الله دې،ددوی حالات د کتاب العلم باب من جعل لاهل العلم ایاما معلومة د لاندې تیر شوې دی

⑤هشام:د هشام بن عروه بن الزبیر رحمه الله حالات د بدءالوحی د دویم حدیث او کتاب الایمان باب احب الدین الی الله ادومه د لاندې تیر شوې دی[۷]
د امام قتیبه دا روایت امام مسلم رحمه الله په خپل صحیح کښې تخریج کړې دې[۸]

۳۵..باب: هَلْ يُجْعَلُ لِلنِّسَاءِ يَوْمٌ عَلَى حِدَةٍ فِي الْعِلْمِ

د کریمه او اصیلی په نسخو کښې د یجعل صیغه مجهول ده،او یوم مرفوع نائب فاعل دې،او په باقې نسخو کښې یجعل دمعروف صیغه ده او ددې فاعل الامام دې او یوما منصوب دې[۹]

قوله: "علی حدة" ای علی انفراد: حدة د حاء کسرې سره او د دال مفتوحه مخففه سره دې،په اصل کښې وحد دې او څنګه چې د وعد نه عدة جوړ شو دغه شان د وحد نه

---

[۱] تقریب التهذیب(ص ٤٥٤) رقم(٥٥٢٢)-
[۲] الکاشف(٥٣٥/١) رقم(٢٦٠١)-
[۳] انظر صحیح البخاری(٩٤٩/٢) فاتحة کتاب الرقاق باب ما جاء فی الرقاق وان لا عیش الا عیش الاخرة رقم(٦٤١٢)-
[۴] تهذیب الکمال(٥٢٧/٢٣) ترجمه قتیبة بن سعید رقم(٤٨٥٢)-
[۵] تهذیب الکمال(٢٢٥/١٤) ترجمة عباس بن عبدالعظیم العنبری،رقم(٣١٢٨)-
[۶] کشف الباری(١٨٩/٢)-
[۷] کشف الباری(٢٩١/١) و(٤٣٢/٢)-
[۸] صحیح مسلم،کتاب العلم باب رفع العلم وقبضه،رقم(٦٧٩٦)-
[۹] عمدة القاری(١٣٢/٢)وفتح الباری(١٩٦/١)-

حدة" جوړ شو([1])
مخکښې باب سره مناسبت: تیر شوي باب کښې د علم د اخستلو بیان وو او د هغې فائده دا وه چې دې سره خلقو ته د علم د حاصلولو ترغیب ورکړې شوې وو.ددې باب په فوائدو کښې دا هم ده چې په دې کښې د علم د حفظ کولو ترغیب دې ځکه چې کله ښځو حضورپاک ﷺ ته شکایت اوکړو،چې سړی هر وخت تاسو نه ګیر چاپیره ناست وی،هغوی ته هر وخت د فائدې اخستلو موقع میلاویږی،خمونږ د پاره هم یو ورځ خاص کړئی،نو هغوی وعده اوفرمائیله او هغه مخصوص وخت کښې هغوی ﷺ تشریف راوړو او هغوی ته ئې نصیحت اوکړو([2])
مقصد د ترجمة الباب: حضرت شیخ الهند رحمه الله فرمائی چې امام بخاری رحمه الله مقصد د ذکر شوی ترجمې نه دادې چې کوم سړی د عام علمی مجلسونو کښې د شریکیدلو نه معذور وی لکه ښځې. نو دهغوی د تعلیم او تبلیغ دې هم خیال اوساتلې شی. دهغوی د حالت مطابق په خاص وختونو کښې علمی خبرې هغوی ته اورسولې شی.د تعلیم عاموالې چونکه ضروری کار دې، عام او خاص،تعلیم یافته او بې تعلیمه، ښځه او سړو ټولو ته حصه رسول پکار دی([3])والله اعلم
د "هل" سره "ترجمه" منعقد کولو وجه:دلته سوال دا پیدا کیږی چې د روایت نه د ښځو مخصوص مجلس جائز دې نو امام بخاری د"هل" په ذریعې سره ولې باب منعقد کړو؟چې په تردد باندې دال دې؟
ددې جواب دادې چې په اصل کښې دا یو جزئی واقعه ده کیدې شی چې دا اوئیلې شی چې دا واقعه خو د یو وخت خبره ده،ددې نه څه عمومی قاعده اخستلې نه شی.ځکه امام بخاری په "هل"سره باب قائم اوفرمائیلو([4])
یا به داسې اوونیلې شی چې امام بخاری لفظ د هل ذکر کولو سره تفصیل ته اشاره کړې ده که چرې واقعی د ښځو د پاره د مستقل ورځ مقرر کولو ضرورت وی او مقرر کولو سره د څه فتنې ویره نه وی نو بیا څه بده خبره نه ده.او که ضرورت نه وی یا د څه فتنې خطره وی نو بیا خان ساتل پکار دی.حضورپاک ﷺ د ښځو په درخواست سره بطور ضرورت یو ورځ مقرر کړې وه نو دا څه د همیشګیر کار نه وو.او بیا خو د هغوی په حق کښې د څه خطرې لرې لرې پورې ویره نه وه. والله سبحانه وتعالى اعلم

[۱۰۱ | ۱۰۲] حَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ الْأَصْبَهَانِي قَالَ سَمِعْتُ أَبَا صَالِحٍ ذَكْوَانَ يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِي. قَالَتِ النِّسَاءُ لِلنَّبِي -صلى الله عليه وسلم- غَلَبَنَا عَلَيْكَ الرِّجَالُ، فَاجْعَلْ لَنَا يَوْمًا مِنْ نَفْسِكَ. فَوَعَدَهُنَّ يَوْمًا لَقِيَهُنَّ فِيهِ، فَوَعَظَهُنَّ

[1] حواله بالا
[2] عمدة القاری(۱۳۲/۲)-
[3] الابواب والتراجم(ص ٥٤)-
[4] الکنز المتواری(۳۳۵/۲)-

وَأَمَرَهُنَّ، فَكَانَ فِيمَا قَالَ لَهُنَّ «مَا مِنْكُنَّ امْرَأَةٌ تُقَدِّمُ ثَلاثَةً مِنْ وَلَدِهَا إِلَّا كَانَ لَهَا حِجَابًا مِنَ النَّارِ». فَقَالَتِ امْرَأَةٌ وَاثْنَيْنِ فَقَالَ «وَاثْنَيْنِ».

رجال الحديث

①ادم: دا ابوالحسن آدم بن ابی ایاس عبدالرحمن العسقلانی رحمه الله دي ددوی حالات د کتاب الایمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده د لاندې تیر شوي دی.[1]

②شعبه: دا امیر المومنین فی الحدیث امام شعبه بن الحجاج عتکی بصری رحمه الله دي، ددوی حالات هم د ذکر شوي کتاب او باب لاندې راغلي دی.[2]

③ابن الاصبهانی: دا عبدالرحمن بن عبدالله بن الاصبهانی کوفی جهنی رحمه الله دي ددوی اقامت په کوفه کښې وو او اصبهان ته ئې د تجارت په غرض تل راتلل وو.[3]

بعضې حضراتو وئیلي دی چې دې په اصل کښې د اصبهان وو چې ابوموسی اشعری دا کله فتح کړو هغه وخت دا خلق د هغه خائې نه وتلي وو.[4]

دوی د حضرت انس بن مالک رضی الله عنه نه علاوه ذکوان ابوصالح السمان، زید بن وهب جهنی، سعید بن جبیر، ابوحازم سلمان الاشجعی، عامر شعبی، عبدالله بن معقل، عکرمه مولی ابن عباس او ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف رحمهم الله وغیره نه روایت کوی.

دده نه روایت کوونکو کښې اسماعیل بن ابی خالد، زکریا بن ابی زائده، سفیان ثوری، سفیان بن عیینه، شعبه بن الحجاج، ابوعوانه او ابوحمزه سکری رحمهم الله وغیره دی.[5]

امام یحیی بن معین، ابوزرعه، او نسائی رحمهم الله فرمائی ثقة.[6]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی لاباس به صالح الحدیث.[7]

امام عجلی رحمه الله فرمائی ثقة.[8]

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی ثبت.[9]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی ثقة.[10]

---

[1] کشف الباری (۱/۶۷۸)-

[2] حواله بالا

[3] تهذیب الکمال (۱۷/۲۳۲)-

[4] عمدة القاری (۲/۱۳۳)-

[5] تهذیب الکمال (۱۷/۲۳۲،۲٤۳)-

[6] تهذیب الکمال (۱۷/۲٤۳)-

[7] تهذیب الکمال)-

[8] تهذیب الکمال (۶/۲۱۷)-

[9] الکاشف (۱/۲۳٤) رقم (۳۲٤۶)-

[10] تقریب التهذیب (ص۳٤۵) رقم (۳۹۲۶)-

ابن حبان رحمه الله دوی په خپل کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې[1]
اصحاب اصول سته دده نه روایتونه اخستې دی[2]،رحمه الله تعالی رحمة واسعة

④**ابوصالح ذکوان**:دا ابوصالح ذکوان السمان رحمه الله دې ددوی حالات کتاب الایمان"باب امور الایمان"د لاندې تیر شوې دی[3]

⑤**حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه**:دحضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه حالات د کتاب الایمان "باب من الدین الفرار من الفتن"د لاندې تیر شوې دی[4]

قوله: قالت النساء للنبی صلی الله علیه وسلم:غلبنا علیك الرجال فاجعل لنا یوما من نفسك،فوعدهن یوما لقیهن فیه فوعظهن اوامرهن:ښځو حضورپاک صلی الله علیه وسلم ته عرض اوکړو،چې سړی تاسو ته راتلو کښې په مونږ باندې غالب دی،تاسو د خپل طرف نه زمونږ د پاره یو ورځ مقرر کړئ،حضور صلی الله علیه وسلم هغوی سره د یو ورځ میلاوېدلو اراده اوفرمائیله،په هغه ورځ هغوی دوی ته نصیحت اوکړو او د شریعت حکم ئې ورته اوکړو
مطلب دا دې چې سړی خو هر وخت تاسو سره اوسیږی او مونږ تاسو ته نشو در رسیدلې، لهذا د خپل طرف نه زمونږ د پاره یو مستقل ورځ مقرر کړئ.

قوله:فکان فیما قال لهن:ما منکن امراة تقدم ثلاثة من ولدها الا کان لها حجابا من النار:هغوی چې دوی سره کومې خبرې اوکړې په هغې کښې دا خبره وه چې په تاسو کښې څوک ښځه درې بچی مخکښې اولیږی نو هغه به ددې د پاره د دوزخ د پاره دیوال جوړ شی.

"کان لها حجابا من النار" کښې د "کان" اسم "التقدیم" دې، یعنی "الا کان التقدیم لها حجابا من النار" مخکښې "جنائز"کښې دا روایت راروان دی،په هغې کښې د "کن" لفظ دې،چې د هغې ضمیر به انفس طرف ته راجع کیږی،او کتاب الاعتصام کښې "کانوا" دې،ضمیر جمع"اولاد" طرف ته به راجع وی[5]

قوله:فقالت امراة:واثنین؟فقال :واثنین:یو ښځې تپوس اوکړو او چې د چا دوه بچی مخکښې اولیږلې شی نو هغې ته به هم دا فضیلت حاصل وی؟هغوی صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل چې او،په دوو باندې به هم دا فضیلت حاصل وی.

---

[1]) الثقات لابن حبان(۶۷/۷)-
[2]) تهذیب الکمال(۲٤۳/۱۷)-
[3]) کشف الباری(۶۵۸/۱)-
[4]) کشف الباری(۸۲/۲)-
[5]) فتح الباری(۱۹۶/۱) وعمدة القاری(۱۳٤/۲)

دلته د امراة نه څوک مراد ده؟: بعضې رواياتو نه پته لګی چې دا ام سليم ده.بعضې روايتونو نه دا معلوميږی چې دا ام مبشر انصاريه وه.او بعضې رواياتو کښې سانله نوم أم ايمن ده بعضې کښې د عائشه نوم راغلې دې او بعضې رواياتو کښې د ام هانی نوم راغلې دې[1]

واثنين کښې واو عطف د پاره دې.او دا عطف تلقينی دې.ګويا چې هغه ښځې حضورپاک ﷺ ته تلقين اوکړو چې يا رسول الله! ثلاثة سره اثنين هم اوفرمايئ.نو حضورپاک ﷺ اوفرمائيل واثنين[2]

د جامع ترمذی په بعضې رواياتو کښې د يو هم ذکر راغلې دې[3]

ګويا چې حضورپاک ﷺ يو ځل د دريو ذکر اوکړو او بيا ئې د دوو.بيا د يو.په دې کښې څه تعارض نشته.ځکه چې مفهوم د عدد په حديث کښې معتبر نه دې.يو عدد ذکر کولو سره د دويم عدد نفی نه رازی[4]

بلکه خبره دا ده چې حضورپاک ﷺ ته ورځ په ورځ نور علم حاصليدو.د الله تعالی په هغوی باندې مسلسل احسان زياتيدلو.لهذه ډيره ممکنه ده چې مخکښې خو دا زيرې د دريو بچو په وفات کيدلو باندې صبر کول د اور نه د بچ کيدو سبب دې.او دا ماشومان به د اور نه پرده جوړ شی.بيا الله تعالی نور احسان هم اوکړو.يو عدد ئې کم کړو.او دوه ئې کافی اوګرځول.او بيا ئې نور احسان اوکړو او يو ئې کافی اوګرځولو

خلاصه دا شوه چې نبی کريم ﷺ اول درې اوفرمائيل.د ښځې په وينه سره په هغوی ﷺ باندې وحی راغله.نو هغوی ته د دوو متعلق علم اوشو.او بيا څه وخت ورته د يو علم اوشو.نو کوم کوم وخت چې د وحی په ذريعه به څه معلوميدل نو هغوی ﷺ به هغه بيان فرمائيلو[5]

لهذا په دې کښې څه تعارض نشته.

دا هم کيدلې شی چې دا اختلاف د مختلفو ښځو په اعتبار سره وی.اصل کښې حجاب من النار د پاره د صبر يو مخصوص درجه شرط دې.ددې يو خاص مقدار پکار دې.نو اوس څه ښځې داسې دی چې د هغوی ته په يو بچی باندې هغه مقدار حاصل شی.داسې غم وی چې د

---

[1]) فتح الباری(٣/١٢١، ١٢٢) کتاب الجنائز باب فضل من مات له ولد فاحتسب)-

[2]) عمدة القاری(٢/١٣٤) وشرح الکرمانی(٢/٩٩)-

[3]) عن عبدالله بن مسعود قال:قال رسول الله ﷺ من قدم ثلاثة لم يبلغوا الحنث کانوا له حصناحصينا من النار قال:ابوذر:قدمت اثنين؟قال:ابی بن کعب سيدالقراء:قدمت واحدا؟قال:واحدا.ولکن انما ذاک عندالصدمة الاولی"

عن ابن عباس انه سمع رسول الله ﷺ يقول:من کان له فرطان من امتی ادخله الله بهما الجنة فقالت له عائشة: فمن کان له فرط من امتک؟ ومن کان له فرط يا موفقة.قالت:فمن لمن يکن فرط من امتک؟ قال: فانا فرط امتی لن يصابوا بمثلی"جامع الترمذی کتاب الجنائز باب ما جاء فی ثواب من قدم ولدا. رقم (١٠٦١) و١٠٦٢)-

[4]) فتح الباری(٣/١٢٢)کتاب الجنائز باب فضل من مات له ولد فاحتسب)-

[5]) حواله بالا

هغې څه انتها نشته،او بعضې ښځو ته په دوو باندې صبر کول دې مقدار ته اورسوی.او بعضې د پاره په دريو باندې صبر کولو سره ، والعلم عندالله سبحانه وتعالیٰ.
فائده ښکاره دې وی چې وفات شوې ماشومانو سره د مونث يا مذکر قيد لګول ملحوظ نه دې، بلکه دا فضيلت هر ماشوم باندې حاصليږی، که مذکر وی يا مونث[1]
بيا حديث باب کې اګرچې ښځو ته خطاب کولو سره دافضيلت بيان کړې شوې دې.خو دا صرف دوی سره خاص نه دې.بلکه سړو ته هم دافضيلت به حاصل وی.ځکه چې کتاب الجنائز کښې دحضرت انس رضي الله عنه روايت راروان دې "مامن الناس يتوفٰی له ثلاث لم يبلغو الحنث الا ادخله الله الجنة بفضل رحمته اياهم"[2] يعنی چې د کوم مسلمان درې بچی وفات شی نو الله تعالی په دې بچو باندې رحم کولو سره هغه جنت ته داخل کړی.
د حجاب جوړولو دپاره يو شرط عدم بلوغت دې:ددې نه پس زده کړنې چې د دوزخ د اور نه حجاب جوړيدلو د پاره دوه شرطونه ضروری دی:
يو شرط مخکښې روايت کښې ذکر دې "لم يبلغوا الحنث" د حنث زمانې ته رسيدلې نه وی،د حنث نه مراد بلوغت دې،په اصل کښې د حنث معنی "ګناه" ده،او د بلوغ نه مخکښې ګناه نه کيږی،نوګويا چې دبلوغ زمانه د ګناه شوه، ځکه ګناه ونيلو سره د بلوغ مراد اخستلې شی[3]
بعضې حضرات وائی چې د "بلوغ حنث" نه مراد دا دې چې داسې زمانې ته اورسی چې په کښې د قسم دماتولو او حانث کيدلو باندې نيول وی،او ښکاره ده چې دا د بلوغت نه پس وی[4]
خو ملا علی قاری رحمه الله فرمائی چې دلته د حنث معنی هم د "ګناه" ده،او مطلب دادې چې چا يو ګناه اونه کړه او هغه وفات شی،او د هغه په وفات باندې مور پلار صبر اوکړی.نو هغوی ته اجر او ثواب ميلاويږی،د ملا علی قاری دا رائې ده چې دا قيد احترازی نه دې بلکه اکملی دې، چونکه د ماشوم مرګ ډير د صبر تقاضه کوی،او د هغوی د شفاعت هم زيات اميد دې. ځکه دا قيد لګولې شوې دې.ګنی د غټو په وفات باندې هم دا فضيلت به حاصليږی. چنانچه چې څنګه په ماشومانو بچو باندې صبر کول جنت ته د رسولو او د اور نه پرده ده.دغه شان په غټو بچو باندې صبر کول به هم پرده وی[5]
خو ظاهره ده چې دا قيد اکملی نه دې بلکه احترازی دې.ځکه چې حاجب خو به هغه کس کيږی چې په ځان باندې مطمئن وی،او بالغ ته خو به خپل فکر وی هغه به د نورو د پاره څه

---

[1] شرح الکرمانی(٢/٩٩)-
[2] صحيح البخاری(١/١٦٧)کتاب الجنائز باب من مات له ولد فاحتسب رقم(١٢٤٨)-
[3] قال ابن الاثير "الحنث الذنب والاثم المعنی:انهم لم يبلغو حتی تکتب عليهم الذنوب التی يعملونها جامع الاصول(٩/٥٨٩)- کتاب الفضائل فضل المرض والنوائب والموت الفصل الثانی فی موت الاولاد.رقم الحديث(٧٣٥٩)-
[4] فتح الباری(٣/١٢٠)کتاب الجنائز باب فضل من مات له ولدا فاحتسب)_
[5] مرقاة المفاتيح شرح الکرمانی المصابيح (٤/٩٢) کتاب الجنائز باب البکا علی الميت آخر الفصل الاول)

حاجب جوړ شی؟

تنبيه: ابن قرقول د علامه داودی رحمه الله نه نقل کړې دی چې دا لفظ "خبث" بفتح الخاء المعجمة والباء الموحدة" هم وئيلې شوې دې، ددې مطلب هغوی "لم يبلغوا ان يعملوا المعاصی" بنودلې دې، ابن قرقول فرمائی چې دا ضبط داودی نه علاوه بل چا ذکر کړې نه دې، بهرحال محفوظ "حنث" بالحاء المهملة والنون" دې، نه چې "خبث" [1] والله اعلم

د حجاب د جوړيدلو دويم شرط: د حجاب د جوړيدلو د پاره دويم شرط چې دلته ذکر دې هغه احتساب دې، دا شرط په نورو احاديثو کښې راغلې دې چې هغه به احتساب کوی، يعنی په قضا باندې به راضی وی، او په خپل صبر باندې د ثواب اميد ساتی، بغير د احتساب نه اجر او ثواب نه ميلاويږی.

چنانچه حضرت جابر رضی الله عنه نه روايت دې "سمعت رسول الله ﷺ يقول: من مات له ثلاثة من الولد فاحتسبهم دخل الجنة" [2]

يعنی "د چا چې درې بچی وفات شی او هغه د ثواب اميد ساتی نو هغه به جنت ته داخليږی"

دغه شان د ابوهريره رضی الله عنه نه روايت دې "ان رسول الله ﷺ قال لنسوة من الانصار: لا يموت لاحداكن ثلاثة من الولد فتحتسبه الا دخلت الجنة" [3]

يعنی "حضور ﷺ د انصارو ښځو ته اوفرمائيل چې په تاسو کښې که د يوې درې بچی وفات شی او دا په هغوی باندې د ثواب اميد ساتی، نو جنت به داخليږی"

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې د احتساب شرط ځکه هم ضروری دی ځکه چې د شريعت دا عام قاعده ده چې بغير د نيت نه ثواب نه ميلاويږی، لهذا په حديث کښې د راغلې فضيلت حاصلولو د پاره د "احتساب" شرط دې چنانچه هغه احاديث چې په هغې کښې دا شرط نشته هغه به هم په مقيد احاديثو سره ګنړلې شی [4] والله اعلم

[۱۰۲] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَصْبَهَانِيِّ عَنْ ذَكْوَانَ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- بِهَذَا. وَعَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَصْبَهَانِيِّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا حَازِمٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ «ثَلَاثَةً لَمْ يَبْلُغُوا الْحِنْثَ». [۱۱۹۲، ۶۸۸۰ وانظر : ۱۱۹۳]

---

[1] فتح البارى(۱۲۰/۳) كتاب الجنائز باب فضل من مات له ولد فاحتسب)-

[2] رواه احمدورجاله ثقات قاله الهيثمى فى مجمع الزوائد(ش۷/۳)كتاب الجنائز باب فيمن مات له ابنان)-

[3] صحيح المسلم.كتاب البر والصلة باب فضل من يموت له ولدا فيحتسبه رقم(۹۸/۶۶)-

[4] وقد عرف من القواعد الشرعية ان الثواب لا يترتب الا على النية فلا بدمن قيد الاحتساب والاحاديث المطلقة محمولة على العقيدة" فتح البارى(۱۱۹/۳)كتاب الجنائز باب فضل من مات له ولد فاحتسب)-

رجال الحديث

① **محمدبن بشار** دا مشهور محدث محمدبن بشار بندار رحمه الله دې.د دوی حالات په "كتاب العلم" كښې د "باب ما كان النبى ﷺ يتخولهم بالموعظة والعلم كيلا ينفروا" د لاندې تير شوې دی.[1]

② **غندر** دا مشهور محدث ابوعبدالله محمدبن جعفر هذلى رحمه الله دې.چې د غندر په لقب سره مشهور دې.ددوی حالات هم د "كتاب الايمان"باب ظلم دون الظلم" د لاندې تير شوې دی.[2]

③ **شعبه** د امام شعبة بن الحجاج حالات د "كتاب الايمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده" دلاندې تير شوې دی.[3]

④ **عبدالرحمن بن الاصبهانى** ددوی حالت تير شوې حديث لاندې تير شوې دی

⑤ **ذكوان** د ابوصالح ذكوان السمان حالات د "كتاب الايمان باب امور الايمان" د لاندې تير شوې دی.[4]

⑥ **حضرت ابوسعيد خدرى** رضى الله عنه د حضرت ابوسعيد خدرى رضى الله عنه حالات د "كتاب الايمان باب من الدين الفرار من الفتن" دلاندې تير شوې دی.[5]

⑦ **ابوحازم** دا سلمان الاشجعى الكوفى مولى عزة الاشجعية رحمه الله دې.[6]

دوی د حضرت ابوهريره.عبدالله بن عمر.حضرت عبدالله بن الزبير.حضرت سعيد بن العاص. حضرت حسن او حضرت حسين رضى الله عنهم نه روايت كوی

ددوی نه روايت كوونكو كښې ابومالک سعدبن طارق اشجعى.سليمان الاعمش.سيار ابوالحكم.طلحه بن مصرف.عبدالرحمن بن الاصبهانى.عدى بن ثابت الانصارى.منصور بن المعتمر او يزيد بن كيسان رحمهم الله وغيره دی.[7]

امام احمد.امام يحيى بن معين او امام داود رحمه الله فرمانى "ثقة".[8]

امام ابن سعد رحمه الله فرمانى "وكان ثقة وله احاديث صالحة".[9]

امام عجلى رحمه الله فرمانى "ثقة".[10]

---

[1]) كشف البارى(۳ ۲۲۱)-
[2]) كشف البارى(۲ ۲۵۰)-
[3]) كشف البارى(۱ ۶۷۸)-
[4]) كشف البارى(۱ ۶۵۸)-
[5]) كشف البارى(۲ ۸۲)-
[6]) تهذيب الكمال(۱۱ ۲۵۹)-
[7]) تهذيب الكمال(۱۱ ۲۵۹. ۲۶۰)-
[8]) تهذيب الكمال(۱۱ ۲۶۰)-
[9]) الطبقات لابن سعد(۶/ ۲۹۴)-
[10]) تهذيب التهذيب(٤/ ۱٤۰)-

ابن عبدالبر رحمه الله فرمائي: اجمعوا على انه ثقة.[1]
ابن حبان دوى په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دى.[2]
د ابوحازم انتقال د حضرت عمربن عبدالعزيز په دور خلافت كښې اوشو.[3]
فائده د ابوسلمه يو بل راوى سلمة بن دينار الاعرج دې.په دې دواړو راويانو كښې اشتباه كيږى.ځكه چې په كنيتونو كښې يوشان والې دې.دواړه تابعى دى.دواړه د صحابه كرامو نه روايت كوى.او دواړه ثقه هم دى
البته په دواړو كښې فرق دادې چې دابوحازم سلمان الاشجعى انتقال د اولې صدنى په آخره كښې يعنى د حضرت عمر بن عبدالعزيز په دور خلافت كښې اوشو.او ابوحازم سلمة بن دينار انتقال په ۱۳۵ هجرى كښې اوشو.
دويم فرق دادې چې دابوحازم سلمان الاشجعى روايتونه په صحيحينو كښې صرف د ابوهريره رضى الله عنه نه دى.او ابوحازم سلمة بن دينار سوا د سهل بن سعد نه د بل صحابى نه روايت اخستې نه دې[4] والله اعلم
⑥**حضرت ابوهريره** رضى الله عنه د حضرت ابوهريره رضى الله عنه حالات د "كتاب الايمان باب امور الايمان" د لاندې تير شوې دى[5]
د مذكوره دواړو طرقو د ذكر كولو مقصد امام بخارى رحمه الله ذكر شوې حديث په دوو طرقو سره راوړلو نه دوه اهمو فائدو طرف ته اشاره كړې ده.يو دا چې د باب په اولنى حديث كښې "ابن الاصبهانى" مبهم وو.امام بخارى رحمه الله دلفظ شيخ د حفاظت په غرض دغه شان برقرار ساتلې وو.
په دې دويمې طريقې كښې د "ابن الاصبهانى" د نوم وضاحت راغلو چې هغه "عبدالرحمن" دې
دويمه فائده د حضرت ابوهريره رضى الله عنه والا روايت كښې "لم يبلغوا الحنث" قيد دې.چې په ړومبى حديث كښې نشته.[6]
تنبيه علامه كرمانى رحمه الله فرمائى "وهذا تعليق من البخارى عن عبدالرحمن" يعنى امام بخارى په آخره كښې "وعن عبدالرحمن بن الاصبهانى قال: سمعت ابا حازم عن ابى هريرة" په سند سره چې كوم روايت نقل كړې دې هغه تعليق دې.[7]
د علامه كرمانى رحمه الله دا روايت ټهيک نه دې بلكه دا موصول روايت دې او د "وعن عبدالرحمن"

---

[1]) حواله بالا
[2]) حواله بالا
[3]) سيراعلام النبلاء(۸/۵)-
[4]) عمدة القارى(۱۳۵/۲)-
[5]) كشف البارى(۶۵۹/۱)-
[6]) عمدة القارى(۱۳۵/۲)وفتح البارى(۱۹۶/۱)-
[7]) شرح الكرمانى(۹۸/۲)-

عطف ددې نه مخکښې روايت کښې چې کوم راغلې دې په هغې کښې په "عبدالرحمن" باندې دې. يعنی امام شعبه دې لره د عبدالرحمن بن الاصبهانی په واسطې سره په دوو طرقو سره نقل کوی. يو طريق "شعبة عن عبدالرحمن بن الاصبهانی عن ذکوان عن ابی سعيد الخدری" دې. او دويم طريق "شعبة عن عبدالرحمن بن الاصبهانی قال: سمعت اباحازم عن ابی هريرة" دې[1]
په مسلم شريف کښې دا روايت د "محمدبن بشار عن غندر" په طريق سره موصولاً روايت شوې دې[2]
بيا امام بخاری دا حديثونه په دوه طرقو سره نقل کوی، په يو کښې د ده او د شعبه په مينځ کښې يو واسطه ده، يعنی آدم بن اياس، او په دويمې واسطه کښې دوه واسطې دی. يو محمد بن بشار بندار او بل محمدبن جعفر غندر. رومبئ طريق چونکه عالی ده، ځکه ئې دا اول راوړه. والله اعلم.

۳۶- باب: مَنْ سَمِعَ شَيْئًا فَرَاجَعَ حَتّٰى يَعْرِفَهُ

وړاندې باب سره مناسبت: په مخکښې باب کښې د ښځو د وعظ او د هغوی د تعليم ذکر وو. چونکه د هغوی په پوهه کښې کموالې وی ځکه د مراجعت عالم ضرورت راتلې شو. په دې باب کښې دعدم فهم د وجه مراجعت ذکر دې. نو دغه شان په دواړو بابونو کښې مناسبت ښکاره شو[3]
مقصد د ترجمة الباب: حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائی چې ځما په نيز ددې باب غرض هغه دې چې کوم ابن المنير د "باب من اعاد الحديث ثلاثا" په طور بيان کړې دې. چې که چرې د طالب علم په پوه کښې د استاذ سبق رانشی او طالب علم د دوباره وئيلو درخواست اوکړی نو دا څه د بې ادبئ او کم عقلتوب خبره نه ده. د امام بخاری غرض ددې خلقو ترديد دې چې د احاديث دوباره وئيل نه خوښوی. او دا بلادت او کم پوهی ګنړی[4]
حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائی چې ددې باب نه د پوهې په غرض چې کوم مراجعت دې د هغې فضيلت بيانول منظور دی. يا دا مطلب دې چې په مراجعت کښې د عالم د بې ادبئ او د شاګرد سپکاوې نه وی. ځکه نه عالم لره خفګان پکار دې او نه شاګرد لره حيا کول مناسب دی[5] والله اعلم.

---

[1]) عمدة القاری(۲/ ۱۳۵) وفتح الباری(۱/ ۱۹۶)-
[2]) حدثنا محمد بن المثنی وابن بشار قال:حدثنا محمد بن جعفر وحدثنا عبيدالله بن معاذ.حدثنا ابی قال:حدثنا شعبة عن عبدالرحمن بن الاصبهانی فی هذا الاسناد بمثل معناه.وزادا جميعا عن شعبة عن عبدالرحمن بن الاصبهانی قال:سمعت اباحازم يحدث عن ابی هريره قال:ثلاثة لم يبلغو الحنث"صحيح المسلم كتاب البر والصلة باب فضل من يموت له ولد فيحتسبه رقم(۶۷۰۰)-
[3]) عمدة القاری(۲/۱۳۶)-
[4]) الکنز المتواری(۲/۳۳۶)-
[5]) الابواب والتراجم(ص ۵٤)

خو د ترجمة الباب واضح مقصد چې کوم په عقل کښې راځی هغه دادې که چې طالب علم د استاذ په يو خبره پوهه نه شي يا خو پوه شو خو څه اشكال ورته راغلو.نو د دغه خبرې زده کولو او د خپل اشكال د لرې كولو په غرض مراجعت كولې شی.او بلکه مراجعت پكار هم دې،چې سرې په دې اشكال کې انخښتې پاتې نه شی،اوګوره نبی کريمﷺ چې کله ارشاد اوفرمائيلو "من حوسب عذب" نوحضرت عائشهؓ فورا تپوس اوكړو"اوليس يقول الله تعالىٰ (فسوف يحاسب حسابا يسيرا) مطلب دادې چې يا رسول اللهﷺ چې تاسو خو "علىٰ الاطلاق" "من حوسب عذب" فرمائي،چې د هغې نه معلوميږی چې حساب يسير والا به مفلحين او فائزين وی حضور پاکﷺ ددې جواب دا ورکړې وو،چې په آيت کښې د حساب نه مراد بل دې او څما په کلام کښې بل.په آيت کښې د حساب نه مراد "پيشی" ده.اعمال نامه به کولاو کړی او پاڼړې به واړولې شی.او هغه به پريښودلې شی.او ما چې کوم"حوسب عذب" وئيلې دې نو دلته د "حساب" نه مراد "مناقشه" ده،يعنی د هرې هرې خبرې متعلق به سوال کيږی.چې دا ولې اوشو؟او داسې ولې اوشو؟والله اعلم

[۱۰۳] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ قَالَ أَخْبَرَنَا نَافِعُ بْنُ عُمَرَ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم - كَانَتْ لَا تَسْمَعُ شَيْئًا لَا تَعْرِفُهُ إِلَّا رَاجَعَتْ فِيهِ حَتَّى تَعْرِفَهُ، وَأَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم - قَالَ «مَنْ حُوسِبَ عُذِّبَ». قَالَتْ عَائِشَةُ فَقُلْتُ أَوَلَيْسَ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى (فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا) قَالَتْ فَقَالَ « إِنَّمَا ذَلِكَ الْعَرْضُ، وَلَكِنْ مَنْ نُوقِشَ الْحِسَابَ يَهْلِكْ». [۴۶۵۵، ۶۱۷۱، ۶۱۷۲]

رجال الحديث

① **سعيد بن ابی مريم**:دا سعيد بن الحكم بن محمد بن سالم جمحی مصریؒ دې.دده کنيت ابومحمد دې او د سعيدبن ابی مريم په نوم سره مشهور دې[۱]

دوی د عبدالله بن عمر عمری.اسماعيل بن ابراهيم بن عقبه.سليمان بن بلال. ابراهيم بن سويد . امام مالک. ليث بن سعد .عبدالعزيز بن محمد دراوردی.عبدالعزيز بن ابی حازم. ابوغسان محمدبن مطرف. مغيره بن عبدالرحمن حزامی او سفيان بن عيينه ؒ وغيره نه روايت کوی

دده نه روايت کوونکو کښې امام بخاری.ابراهيم بن يعقوب جوزجانی.ابوحاتم. ابوعبيد القاسم بن السلام. عثمان بن سعيدالدارمی. اسحاق بن منصورالکوسج. محمدبن يحيى ذهلی او يحيى بن معين ؒ وغيره حضرات دی[۲]

[۱] تهذيب الكمال((۱۰/۳۹۱)-
[۲] تهذيب الكمال(۱۰/۳۹۲-۳۹۴) وتهذيب التهذيب(۴/۱۷/۱۸)-

امام نسائی رحمه الله فرمائی "سعيد بن عفير صالح وسعيد بن الحكم لا بأس به وهو احب الى من ابن عفير" [1]

امام ابوداود رحمه الله فرمائی "ابن ابي مريم عندي حجة" [2]

امام عجلی رحمه الله فرمائی "ثقة" [3] امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی "ثقة" [4]

ابن معين رحمه الله فرمائی "ثقة من الثقات" [5]

د اصول سته مصنفینو ددوی روایات قبول کړي دی [6]

۲۲۴ هجری کښې ددوی انتقال اوشو [7] رحمه الله تعالى رحمة واسعة

(۲) **نافع بن عمر**: دا نافع بن عمر بن عبدالله جمحی قرشی مکی رحمه الله دی [8]

دوی د عبدالله ابی ملیکه. امیه بن صفوان جمحی، بشربن عاصم ثقفی. عبدالملک بن ابی محذوره. عمر بن دینار، سعیدبن حسان او سعیدبن ابی هند رحمهم الله وغیره نه روایت د حدیث کوی دده نه روایت کوونکو کښې عبدالله بن المبارک، یحیی القطان. ابواسامه حماد بن اسامه. عبدالرحمن بن مهدی. امام وکیع، یزید بن هارون. عبدالله بن مسلمه القعنبی. سعید بن ابی مریم، محمدبن یوسف فریابی او ابوسلمه تبوذکی رحمهم الله وغیره حضرات دی [9]

عبدالرحمن بن مهدی رحمه الله فرمائی "كان من اثبت الناس" [10]

امام احمدبن حنبل رحمه الله فرمائی "ثبت ثبت صحيح الحديث" [11]

دغه شان هغوی فرمائی "نافع بن عمر احب الى من عبدالجبار بن الورد وهو اصح حديثا وهو في الثقات ثقة" [12] امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی "ثقة" [13]

امام نسائی رحمه الله فرمائی "ثقة" [14]

---

[1] تهذيب التهذيب (۱۸/۳)-
[2] تهذيب الكمال (۱۰/۳۹٤)-
[3] حواله بالا
[4] حواله بالا
[5] تهذيب التهذيب (۱۸/٤)-
[6] تهذيب الكمال (۱۰/۳۹۵)-
[7] حواله بالا
[8] تهذيب الكمال (۲۹/۲۸۷)-
[9] تهذيب الكمال (۲۹/۲۸۷، ۲۸۸) وسير اعلام النبلاء (۷/٤۳۳)-
[10] تهذيب الكمال (۲۹/۲۸۹)-
[11] حواله بالا
[12] حواله بالا
[13] حواله بالا
[14] حواله بالا

ابن ابی حاتم رحمه الله فرمائی سئل ابی عنه فقال: ثقة وسالت ابی عنه: يحتج بحديثه؟ قال نعم.[1]

حافظ ذهبی رحمه الله د ده تذکره کولو سره فرمائی الامام الحافظ الثبت.[2]

ابن حبان دوی په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دی.[3]

البته ابن سعد رحمه الله فرمائی کان ثقة قليل الحديث فيه شيء.[4]

خو حافظ ذهبی رحمه الله دا رد کولو سره فرمائی هذا نوع من العنت والرجل فكما قال الامام احمد، وكما قال ابن مهدی فيه: كان من اثبت الناس وقال ابن معين والنسائی وابوحاتم: ثقة.[5]

يعنی داسې ثقه سړی په باره کښې فيه شيء ونيل سره تضعيف کول يو قسم سختي دې. دا چې د هغه ټولو ائمه توثيق کړې دې.

دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله د ابن سعد کلام رد کولوسره ليکي احتج به الائمة وقد قدمنا ان تضعيف ابن سعد فيه نظرا، لاعتماده على الواقدی.[6]

يعنی دې ټولو ائمه احتجاج کړې دې. مونږ وئيلي دی چې د ابن سعد به دې تضعيف کښې نظر دې ځکه چې هغه په واقدی باندې اعتماد کړې دې.

لهذا د ابن سعد د کلام هيڅ اعتبار نشته. نافع بن عمر ثقه. ثبت او حجت دې

د نافع ابن عمر رحمه الله انتقال ۱۲۹ هجری کښې اوشو.[7]

۳ **ابن ابی مليکه**: دا عبدالله بن عبيدالله بن ابی مليکه تيمی قرشی رحمه الله دې ددوی حالات د كتاب الايمان باب خوف المؤمن من ان يحبط عمله وهو لا يشعر د لاندې تير شوې دی.[8]

۴ **عائشه** رضي الله عنها: د حضرت عائشه رضي الله عنها حالات د بدء الوحی ددويم حديث لاندې تير شوې دی.[9]

قوله: ان عائشة زوج النبی صلى الله عليه وسلم كانت لا تسمع شيئا لا تعرفه الا راجعت فيه حتى

تعرفه: حضرت عائشه رضي الله عنها حضورپاک صلى الله عليه وسلم بی بی چې به کله يو داسې خبره واوريدله چې د څه په باره کښې به هغوی ته علم نه وو نو د هغې په باره کښې به ئې تپوس کولو. چې هغه ښې طريقې سره زده کړی.

---

[1]) حواله بالا والجرح والتعديل لابن ابن حاتم(۸/ ۵۲۰)رقم(۱۵۳۹۵-۲۰۸۸)-

[2]) سير اعلام النبلاء(۷/۴۳۳)-

[3]) الثقات لابن حبان(۷/ ۵۳۳) -

[4]) الطبقات لابن سعد(۵/ ۴۹۴)-

[5]) ميزان الاعتدال(۴/ ۲۴۱) رقم(۸۹۹۴)-

[6]) هدی الساری(ص۴۴۷)_

[7]) الكاشف(۲/۳۱۵) رقم(۵۷۸۵)

[8]) كشف الباری(۲/۵۴۸)-

[9]) كشف الباری(۱/۲۹۱)-

قوله: وان النبی ﷺ قال: من حوسب عذب، قالت عائشة: فقلت: اولیس یقول الله (فسوف یحاسب حسابا یسیرا)؟ قالت: فقال: انما ذلك العرض، ولكن من نوقش الحساب یهلك. :حضور پاک ﷺ اوفرمائیل چې چاسره حساب اوکړې شی نو هغه ته عذاب ورکولې شی.حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائی چې ما عرض اوکړو چې الله تعالی دا نه وائی؟چې دې خلقو سره به اسان حساب کیږی؟حضرت عائشه فرمائی چې هغوی ﷺ اوفرمائیل چې هغه خو صرف پیشی وی.البته چاسره چې مناقشه اوکړې شی هغه به هلاک شی

مطلب دادې چې یو ورځ دا قصه اوشوه چې حضورپاک ﷺ من حوسب عذب اوفرمائیل. یعنی د چاسره چې حساب اوکړې شی هغه ته به عذاب وی

حضرت عائشه رضي الله عنها ته اشکال راغلو چې یو طرف ته خو تاسو فرمائی چې چاسره هم حساب اوشی هغه ته به عذاب ورکیږی.بل طرف ته الله د هغې خوش نصیبو تذکره کړې ده چاته چې په ښی لاس باندې عمل نامه ورکړې کیږی.هغه به کامیاب خلق وی.د هغوی باره کښې راغلې دی چې هغوی سره به هم محاسبه کیږی اګرچې هغه به آسانه وی.

(فاما من اوتی کتابه بیمینه، فسوف یحاسب حسابا یسیرا، وینقلب الی اهله مسرورا) [1] ګویا چې په دوی باندې به څه عذاب نه وی.

حضورپاک ﷺ ددې اشکال دا جواب ورکړو چې په آیت کښې د حساب نه مراد عرض او مخامخ کیدل دی،او خما په کلام کښې د حساب نه مراد مناقشه(بحث) دې.چې داسې د ولې اوکړل؟ او داسې ولې اوشول؟داسې د ولې اونکړل؟ وغیره.والله اعلم بالصواب

۳۷_ باب: لِيُبَلِّغِ الْعِلْمَ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ

دماقبل باب سره مناسبت: ماقبل باب کښې د دې ذکر وو چه کله دعالم نه څه خبره واوری نو متکلم یا سامع مراجعت کولې شی.ددې په نتیجه کښې به عالم،سامع او متعلم پوهوی او دا تبلیغ دې. ګویا چه مراجعت کونکې غائب وو.په دې وجه اوریدې یې نشو او اوس په مراجعت سره اوری او زده کړه کوی.په دې باب کښې هم دحاضر سړی غائب ته رسول اوپوهول دی.په دې طریقې سره دواړو ابوابو کښې مناسبت شو [2]

د ترجمة الباب مقصد: حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائي چونکه حدیث شریف کښې راغلي بلغوا عني ولو آية [3]

حضرت شیخ الهند رحمه الله فرمائي چه په دې کښې د علم تبلیغ صریح تاکید او تعمیم دې، څوك چه دعلم مجلس کښې حاضر وی هغه ته پکار دی چه څومره احکام واوری هغه دې غائبینو

[1] الانشقاق ۷-۹)-

[2] عمدة القاری(ج ۲ص۱۳۸)_

[3] صحیح البخاری (ج۱ ص۴۹۱)کتاب احادیث الانبیآء،باب ما ذکر عن بنی اسرائیل.رقم(۳۴۶۱)_

نه اورسوي.په اهل علمو باندې تبليغ كول بالاستقلال لازم دي.چه په دې كښې دسائل سوال ياد حاجت مند ضرورت نشته اوكم يا زيات چې څومره علم وي هم دهغې دتبليغ ذمه دار دې [۱]
د امام بخاري رحمه الله غرض ددې باب نه دا هم كيدې شي چه كه ديومسئلې دبيانولو ضرورت راپيښ شي او حاضر خلقوته معلوم نه وي نو دسوال انتظار دې نه كوي.بلكه مسئله دې بيان كړي. اوګورئ حضرت ابوشريح خزاعي رضي الله عنه ته چه معلوم شوه چه عمروبن سعيدپه مكې مكرمې باندې حمله كول غواړي.هغه دحضرت ابوشريح نه څه سوال نه وو كړې.خكه چه هغه ته حديث معلوم وو.پس هركله چه هغه ته حديث معلوم وو نو هغوى دسوال انتظار اونه كړل اولاړو او هغې ته يې حديث واورولو والله اعلم
امام بخاري رحمه الله چه كومه ترجمه دلته قائمه كړې ده هغه حديث پاك دې.ددې حواله هغوى
تعليقاقاله ابن عباس عن النبي صلى الله عليه وسلم سره وركړې ده
بخپله امام بخاري رحمه الله دا حديث په كتاب الحج كښې موصولا ذكر كړې دې [۲]
خو ددې روايت په يو طريق كښې هم دالعلم لفظ موجودنه دې.حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي
چونكه مقصود او مراد هم د دې (علم) تبليغ دې.په دې وجه دا قيد يې زيات كړو [۳]
[۱۰۴] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي سَعِيدٌ عَنْ أَبِي شُرَيْحٍ أَنَّهُ قَالَ لِعَمْرِو بْنِ سَعِيدٍ وَهُوَ يَبْعَثُ الْبُعُوثَ إِلَى مَكَّةَ ائْذَنْ لِي أَيُّهَا الأَمِيرُ أُحَدِّثْكَ قَوْلاً قَامَ بِهِ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - الْغَدَ مِنْ يَوْمِ الْفَتْحِ، سَمِعَتْهُ أُذُنَاىَ وَوَعَاهُ قَلْبِي، وَأَبْصَرَتْهُ عَيْنَاىَ، حِينَ تَكَلَّمَ بِهِ، حَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ «إِنَّ مَكَّةَ حَرَّمَهَا اللَّهُ، وَلَمْ يُحَرِّمْهَا النَّاسُ، فَلاَ يَحِلُّ لاِمْرِئٍ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ أَنْ يَسْفِكَ بِهَا دَمًا، وَلاَ يَعْضِدَ بِهَا شَجَرَةً، فَإِنْ أَحَدٌ تَرَخَّصَ لِقِتَالِ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فِيهَا فَقُولُوا إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَذِنَ لِرَسُولِهِ، وَلَمْ يَأْذَنْ لَكُمْ. وَإِنَّمَا أَذِنَ لِي فِيهَا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ، ثُمَّ عَادَتْ حُرْمَتُهَا الْيَوْمَ كَحُرْمَتِهَا بِالأَمْسِ، وَلْيُبَلِّغِ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ». فَقِيلَ لأَبِي شُرَيْحٍ مَا قَالَ عَمْرٌو قَالَ أَنَا أَعْلَمُ مِنْكَ يَا أَبَا شُرَيْحٍ، لاَ يُعِيذُ عَاصِيًا، وَلاَ فَارًّا بِدَمٍ، وَلاَ فَارًّا بِخَرْبَةٍ. [۱۷۳۵ . ۴۰۴۴]

رجال الحديث

① عبدالله بن يوسف [۴] دا مشهورامام ومحدث ابومحمد عبدالله بن يونس كلاعي

---

[۱]) الابواب والتراجم (ص ٥٤ و ٥٥)
[۲]) اوګورئ صحيح البخاري (ج ١ ص ٢٣٤) كتاب الحج.باب الخطبة ايام منى.رقم (١٧٣٩)
[۳]) فتح البادي (ج ١ ص ١٩٨).
[۴]) ددوى مختصر حالات په كتاب بدء الوحي كښې د دويم حديث په ذيل كښې ذكر شوى دى.
اوګورئ كشف البارى (ج ١ ص ٢٨٩)

دمشقی رحمه الله دی [1]

دوی دسعید بن عبدالعزیز، سعید بن بشیر، امام مالک، امام لیث بن سعد، صدقة بن خالد او دبکر بن مضر رحمهم الله نه روایت کوی

ددوی نه روایت کونکو کښې امام بخاری، امام یحی بن معین، امام محمد بن یحی ذهلی، ابو اسحاق جوزجانی، ربیع بن سلیمان رحمهم الله مرادی وغیره ډیرلوښی محدثین دی [2]

امام عجلی رحمه الله فرمائي ثقة [3]

امام بخاری رحمه الله فرمائي کان من اثبت الشامیین [4]

ابو مسهر رحمه الله فرمائي عبدالله بن یوسف الثقة المقنع [5]

امام یحی بن معین رحمه الله فرمائی ما بقی علی ادیم الارض احد اوثق فی الموطا من عبدالله بن یوسف التنیسی [6] یعني په مخ دزمکې دموطا په روایت کښې دعبدالله بن یوسف تنیسي رحمه الله نه زیات مضبوط څوک نه دي پاتې شوي

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائي هو اتقن من مروان الطاطری، وهو ثقة [7]

ابن یونس رحمه الله فرمائي وکان ثقة حسن الحدیث [8]

امام خلیلی رحمه الله فرمائي ثقة متفق علیه [9]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي ثقة متقن من اثبت الناس فی الموطا [10]

ابن حبان رحمه الله دهغوی ذکر په کتاب الثقات کښې کړې دې [11]

ددې ټولو توثیقاتو په مقابله کښې ابن عدی رحمه الله دهغوی تذکره دضعفاء دپاره لیکلې شوې مخصوص کتاب «الکامل» کښې کړې ده [12] ددې وجه داده چه یحي بن بکیر رحمه الله دهغوی په

---

[1]) تهذیب الکمال (ج ۱۶ ص ۳۳۳)_

[2]) دشیوخواو تلامذو تفصیل د پاره اوګورئ تهذیب الکمال (ج ۱۶ ص ۳۳۳ و ۳۳٤). وسیر اعلام النبلاء (ج ۱۰ ص ۳۵۷ و ۳۵۸)_

[3]) تهذیب الکمال (ج ۱۶ ص ۳۳۵)_

[4]) حواله بالا)_

[5]) حواله بالا) _

[6]) حواله بالا)_

[7]) حواله بالا)_

[8]) تهذیب التهذیب (ج ۶ ص ۸۷)_

[9]) حوالا بالا)_

[10]) تقریب التهذیب (ص ۳۳۰)، رقم (۳۷۲۱)_

[11]) الثقات لابن حبان (ج ۸ ص ۳٤۹)_

[12]) الکامل لابن عدی (ج ٤ ص ۲۰۵)_

باره کښي وائي متی سمع من مالك؟ومن راه عند مالك؟ (۱)
لیکن پخپله ابن عدی چه کله دا واقعه نقل کړه نو ورسره یي دمحمد بن عبدالله بن عبدالحکم دا واقعه هم ذکر کړه چه هغوی دابومسهرسره ملاقات اوکړو نو هغوی اوونیل چه عبدالله بن یوسف ماسره موطا په ۱۶۶ هجری کښي دامام مالك نه واوریده. محمدبن عبدالله بن عبدالحکم وائي چه ما داخبره ابن بکیرته ذکرکړه. دې نه پس هغوی څه اونه ونیل (۲)
حافظ ذهبی رحمه الله فرمائي اسنده ابن عدی بذکره فی الکامل (۳)
نیزهغوی وائی ابن یوسف اثبت فی الموطا من ابن بکیر واوثق بکثیر،وناهیك ان یحیی بن معین قال: مابقی علی ادیم الارض اوثق من ابن یوسف فی الموطا (۴)
یعني ابن یوسف په موطا کښي دابن بکیرپه مقابله کښي اثبت او ډیرزیات ثقه دې. داخبره کافی ده چه ابن معین وائي چه د زمکښي په مخ باندې دابن یوسف نه زیات ثقه کس دموطاپه باره کښي باقی نه دې پاتې شوې
پخپله ابن عدی رحمه الله فرمائي وعبدالله بن یوسف،هوصدوق لا باس به،والبخاری مع شدة استقصائه اعتمد علیه فی مالك وغیره،ومنه سمع الموطا،وله احادیث صالحة،وهوخیر فاضل (۵)یعني عبدالله بن یوسف صدوق لا باس به دې امام بخاری باوجود دشدید استقصاء نه دامام مالك په روایتونو کښي هغوی باندې اعتماد کوی. هم د هغوی نه دوی دموطا سماع اوکړه. دهغوی ډیر احادیث دی، هغوی صاحب خیر او فاضل دی
دعبدالله بن یوسف تنیسی انتقال ۲۱۸ هجری کښي اوشو (۶)
۴ **اللیث**: دامشهورامام لیث بن سعدبن عبدالرحمن فهمی مصری رحمه الله دې. دهغوې حالات د بدء الوحی د دریم حدیث دلاندې تیرشوی. (۷)
۵ **سعید** دا ابوسعد سعیدبن ابی سعید مقبری مدنی رحمه الله دې. ددوی حالات کتاب الایمان، باب الدین یسر دلاندې تیرشوی (۸)
۶ **ابوشریح** رضي الله عنه دا حضرت ابوشریح خزاعی عدوی کعبی رضي الله عنه دی (۹)

---

۱) حوالا بالا. او اوګورئ میزان الاعتدال(ج۲ص۵۲۸).رقم (۴۷۱۲)_
۲) الکامل (ج ٤ص۲۰۵)_
۳) میزان الاعتدال(ج۲ص۵۲۸).رقم (۴۷۱۲)_
۴) حوالا بالا)_
۵) الکامل(ج ٤ص۲۰۵)_
۶) الکاشف(ج۱ص ۶۱۰).رقم (۳۰۶۹)
۷) کشف الباری (۱ص ۳۲٤)_
۸) کشف الباری (ج۲ص۳۳۶)_
۹) تهذیب الکمال(ج۳۳ ص ٤۰۰)_

دوی په نوم کښې ډير اختلاف دی.خويلد بن عمرو.عبد الرحمن بن عمرو.عمرو بن خويلد وغيره يوڅو نومونه راغلی دی.ليکن مشهور خويلد بن عمرو دې[1]_
دوی دفتح مکه نه وړاندې مسلمان شوی وو.دفتح مکه په موقع باندې دبنی کعب دريوجهنډو کښې يوه جهنډه ددوی په لاس کښې وه[2] دوی دنبی ﷺ نه علاوه دحضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه نه هم روايت کوی ددوی نه روايت کونکو کښې ابوسعيد مقبری. سعيد بن ابي سعيد مقبری سفيان بن ابي العوجاء ونافع بن جبير بن مطعم رحمهم الله دی[3] امام واقدی رحمه الله فرمائي كان ابوشريح الخزاعي من عقلاء اهل المدينة.[4] دحضرت ابو شريح نه تقريبا شل روايات نقل دی چه په هغې کښې دوه روايتونه متفق عليه دی اويوحديث کښې امام بخاری متفرد دې[5] دحضرت ابوشريح رضی الله عنه انتقال په مدينه منوره کښې په ۶۸ هجری کښې اوشو[6] رضی الله تعالیٰ عنه وارضاه

قوله: انه قال لعمرو بن سعيد _ وهو يبعث البعوث الی مكة:_ حضرت ابوشريح رضی الله عنه عمرو بن سعيد ته اوفرمائيل په هغه وخت کې کله چه هغه مکې مکرمې ته فوج ليږلو

دحضرت ابوشريح دنصيحت تاريخی پس منظر: دحضرت معاويه رضی الله عنه وفات په ۱۵ رجب ۶۰ هجرئ کښې اوشو.هغوی دخپل ژوند په آخر کښې يزيد بن معاويه خپل ولی عهد جوړ کړو اوټولو خلقو نه دهغې دپاره بيعت واخستلو.
حضرت معاويه رضی الله عنه د انتقال په وخت ضحاك بن قيس اومسلم بن عقبه خپل وصی جوړ کړل. هغه وخت يزيد د ښکار دپاره تلې وو.هغوی ته يې اووئيل چه کله يزيد راشی نوهغه ته زما سلام اووائي او داهم ورته اووائي چه د اهل حجاز او د اهل شام خيال ساته.دابن عمر نه څه ويره نشته.البته دحسين او دعبدالله بن الزبير دبيعت اهتمام اوکړه.
کله چه يزيد راغلو نوهغه ته داپيغام اورسولې شو.يزيد دمدينې منورې امير وليد بن عتبه بن ابی سفيان ته خط اوليکلو.هغه حضرت حسين اوحضرت عبدالله بن زبير رضی الله عنهما راوغوښتل حضرت عبدالله بن زبير رضی الله عنه فورا داخبره اخوا ديخوا کړله.اوحضرت حسين رضی الله عنه خپل خادمانو يوجماعت سره هلته اورسيدو.هغوی ني باهر کينول او وې فرمائيل که دخطرې څه خبره واورئ نودننه راشئ اوپخپله ني دننه تشريف يوړلو

---

[1] اوګورئ تهذيب الكمال (ج۳۳ ص ۴۰۰) والاستيعاب بهامش الاصابة(ج۱ ص۴۴۱ و ۴۴۲) حرف الخاء و(ج ۴ ص۱۰۱ و ۱۰۲)الكنی. والاصابة(ج ۴ص۱۰۱و۱۰۲)
[2] اوګورئي طبقات ابن سعد(ج ۴ص۲۹۵)ومراجع مذکوره بالا)_
[3] دشيوخو اودتلامذو تفصيل دپاره اوګورئي تهذيب الكمال(ج۳۳ص ۴۰۱)_
[4] الاستيعاب بهامش الاصابة(ج ۴ص۱۰۲)_
[5] اوګورئ عمدة القاری (ج۲ص۱۳۹).خلاصة الخزرجی(ص۴۵۲)کښې دی له عشرون حديثا.اتفقاعلی حديثين وانفرد(خ م)بحديث.دې کښې د ،م، رمز بظاهرصحيح نه دې.اوګورئ تحفة الاشراف (ج۹ص۲۲۳و ۲۲۶)_
[6] اوګورئ الكاشف (ج۲ص ۴۳۴) رقم(۶۶۷۴)_

حضرت حسين ﷺ ته وليد د يزيد پيغام واورولو ،حضرت حسين ﷺ اوفرمائيل زماپه رنګ کس نه بيعت او داسې په تنهائې کښې مانه په مجمع عام کښې بيعت واخله. وليد امن پسند سړې وو ،هغې اووئيل ډيره ښه هلته مروان هم ناست وو ،هغه اووئيل دوی نه سمدستی هم بيعت واخله ،که بيعت نه کوی نوداقتل کړه ،اوس که دوی دې خانې نه لاړل نوستا او د هغوی په مينځ کښې به ډيرلونې جنګ اوشی ،حضرت حسين ﷺ دهغه خانې نه راپاسيدو او وې فرمائيل: ابن الزرقاء انت تقتلني ام هو؟کذبت والله ولومت،دې نه پس هغوی واپس خپل کورته راغلل

دهغوی دتلونه پس مروان وليدته اووئيل چه تازماخبره اونه منله ،اوس به تول ژوند ته دهغوی مخ نيوې نشې کولې ،وليد اووئيل چه:

ويح غيرك يامروان، والله ما احب ان لي ما طلعت عليه الشمس وغربت عنه من مال الدنيا وملكها، واني قتلت حسينا ان قال: لا ابايع، والله اني لاظن ان امرايحاسب بدم الحسين لخفيف الميزان عند الله يوم القيامة.

يعني اې مروان افسوس دې په خدائي قسم که ماسره ددنيا اموالوکښې هرڅه وی چه په هغه باندې نمر راخيژی او غورزيږي ،ماته داخوښ نه دې چه ددې په مقابله کښې دحسين دبيعت نه دانکار په وجه حسين قتل کړم ، په خدائي قسم زه دا پوهيږم چه دکوم کس نه دحسين قتلولو حساب واخستلې شو هغه به دالله په نزد قيامت کښې دډير سپك وزن والاوی.

مروان هم په ظاهره دوليد تائيد اوکړو.

حضرت ابن الزبير ﷺ دحالاتو نه خبريدو ،هغوی پسې وليد خپل کسان برابرليږل. ليکن هغوی موقع موندلوسره په پټه مکې مکرمې ته لاړل.

بل طرف ته حضرت حسين ﷺ هم خپلو احبابوسره مشوره اوکړه اومکې مکرمې ته اوتل وليدحضرت ابن عمر ﷺ ته پيغام اوليږلو ،هغوی جواب ورکړو چه کله ټول خلق بيعت اوکړی نو زه به هم اوکړم ،ارباب اقتدارته دهغوی دطرف نه څه خاص خطره هم نه وه ديوروايت مطابق هغوی بيعت کړې وو.

يزيدته چه کله ددې ټولو خبرو علم اوشو ،نوهغه پوهه شوچه دوليدنه څه کوتاهي شوې ده ،پس هغه يي معزول کړو اودمکې ګورنر عمروبن سعيديي دمدينې ګورنر جوړ کړو

عمروبن سعيد رمضان ۶۰ هجری کښې مدينې طيبې ته اورسيدو او دذوالقعده ۶۰ هجری نه ني دامارت امور سنبهال کړل.

بل طرف ته دااوشوچه حضرت حسين ﷺ ته دکوفې خلقو خط اوليکلو اوخپل طرف ته يي راوبللو حضرت ابن عباس ﷺ اونورو ملګرو دوی منع هم کړو ،ليکن چونکه مقدرغالب وو ، کوفې ته يي تشريف يوړلو ،اوبيا هلته په ۱۰ محرم ۶۱ هجری کښې دهغوی دشهادت واقعه فاجعه پيښه شوه.

بل طرف ته حضرت عبدالله بن الزبير ﷺ ددې واقعې په بنياد خلقوته دشام والوظلم اوستم ښودلوسره براګيښته کړل ،ډيروخلقو دهغوی په لاس بيعت اوکړو

عمروبن سعيد دحضرت عبدالله بن الزبير دمقابلې اومحاصرې دپاره يولښکر تيار کړو ،کله

چه مروان ته ددې اطلاع اوشوه نوهغه راغلواو وې وئيل ګوره مکې باندې دحملې دپاره لښکر مه ليږه. عمربن سعيدپه دې خبره پوهه شو.اوهغه منع شو.خو عمروبن الزبير چه د عبدالله بن الزبير دپلار دطرف نه ورور وو.هغه دعبدالله بن الزبير رضي الله عنهما دشمن وو.اوهغه دعمرو بن سعيد شرطيانو سردار وو.هغه اوونيل والله لنغزونه في جوف الكعبة على رغم انف من رغم.يعني څوك چه څومره هم سوزى.مونږه خوضروربالضرور که دکعبې شريفې دننه هم دجنګ نوبت راشي نو جنګيږوبه

حضرت ابوشريح خزاعی رضي الله عنه ته چه کله ددې لښکر دمقصد علم اوشونوهغوى تشريف راوړلو. دهغوى نه اجازت يې اوغوښتلو اودنبى کريم ﷺ هغه حديث يې واورولو کوم چه مخکښې راروان دې.عمروبن سعيدته يزيدتاکيدى حکم اوليږلو.لهذا دالښکر مکې مکرمې ته روان شو

هلته مکې والوهم تيارى اوکړلو.حضرت عبدالله بن الزبير رضي الله عنهما دعبدالله بن صفوان په ماتحتۍ کښې فوج دمقابلې دپاره اوليږلو.ددواړولښکرونو مقابله اوشوه دعمروبن الزبير فوج ته شکست اوشو.دهغه څوې قتل شو اوپخپله ګرفتارشو.دګرفتارۍ نه پس نې دکوړوسزا ورکړه.او هم په هغې کښې مړشو

هم په دغه کال ۶۱ هجرى کښې يزيد عمروبن سعيد معزول کړو اودوباره يې وليد بن عتبه ګورنر مقرر کړو.هغه دحضرت عبدالله بن الزبير قابوکولو ډير کوشش اوکړو.خو کامياب نه شو. بل طرف ته ابن الزبير رضي الله عنهما يوتدبير اوکړو اويزيدته يې خط اوليکلو چه داوليد يو احمق کس دې. چه يو نبه خبرې اوريدو ته نه تياريږى.ده په ځا نې که يونرم اخلاقو والاکس وې نومشکلات لرې کيدې شو.لهذايزيد وليد بن عتبه معزول کړو او سفيان بن محمدبن ابى سفيان يې ګورنر جوړ کړو. دايوناتجربه کار ځوان وو.هغه دمدينې منورې نه يزيدته د اشرافو يو وفد اوليږلو.يزيد دهغې وفدډيراکرام اوکړو.ليکن داوفدچه کله واپس راغلو نو خلقوته يې اوونيل چه يزيد خو ډير شرابى کبابى سړې دې.مونږ نه کوى.نو خلقودهغه بيعت مات کړو.دې سره نور خلق هم متأثر شول اوهغوى هم دشام خلقوسره تعلق ختم کړو.عثمان بن محمديې لرې کړو او عبدالله بن حنظله په لاس يې بيعت اوکړو.داواقعه د ۶۲ هجرى ده

يزيدته چه کله داهل مدينه د بيعت ختمول معلوم شونوډير غصه شواوډيرد غصې اظهاريې اوکړو. هغه دخپل خواصو سره مشوره اوکړه.حضرت معاويه رضي الله عنه هم مخکښې داوصيت کړې وو چه داهل مدينه په باره کښې که ضرورت راپيښ شى نومسلم بن عقبه المرى استعمال کړه لهذا دافيصله اوشوه چه مسلم بن عقبه په ماتحتۍ کښې مدينې منورې ته لښکر اوليږلې شى. داکس بوډا او بيمار وو.يزيدهدايت اوکړوچه که دامړشى نوددې په ځائې دې حصين بن نمير امير جوړکړې شى اودا يې اوونيل چه مدينې والو ته ددرې ورځې مهلت ورکړئ.که هغوى اومنل نوفبها ونعمت ګنى مدينه طيبه نعوذبالله مباح ده

دالښکر مدينې ته اورسيدو.مدينې والوته دررې ورځې مهلت ورکړې شو.هغوى اونه منله. بيا په طرفينو کښې جنګ اوشو.اهل مدينه ډير نرتوب سره مقابله اوکړه.ليکن دا اوشو چه بنو حارثه شاميانو ته په مدينه کښې دداخليدوموقع ورکړه.کله چه دښار دمينځ نه دتکبير

آواز اوچت شونو اهل مدينه ډير بدحواسه شول. اوهغوى مسكينان مجبور شول. بيا خوشام والو ډيرخونريزى اوكړه. تقريبا اوو سوه مهاجرين اوانصار شهيدان شول اوتقريبا لس زره غلامان شول. داهم ونيلې شي چه شاميانو دزنا اود فجور بازار هم ګرم كړوترديچه يو زرباكره ښځې حامله شولې والله اعلم بالصواب.

دې نه پس هغه په دې شرط دمدينې والونه بيعت واخستوچه هغوى به ديزيد غلامان وى. كه آزاد وى. اوكه خرڅوى. اوبيا مكې ته روان شو. داواقعه د ۶۳ هجرى ده

تراوسه هغه په لاره كښې ووچه مقام «مشلل» يا «ثنية هرشي» ته اورسيدو او مړشو. دمرګ په وخت هغه حسين بن نمير سكونى راوبللو او ورته يې اوونيل كه دامعامله زما په اختيار كښې وې نومابه كله هم ته خپل جانشين نه جوړولې. خوچونكه ديزيد حكم دې. خكه تاخپل جانشين جوړوم. دې نه پس يې ورته څه وصيتونه اوكړل اومړشو

دهغه دمرګ نه پس حصين بن نمير په ۶۴ هجرى دمحرم دمياشت په آخر كښې مكې ته اورسيدو. د حضرت عبدالله بن الزبيراو دهغوى دملګرو محاصره يې اوكړه. مقابله شروع شوه. حتى چه د ربيع الاول شروع كيدوسره په بيت الله باندې دمنجنيق په ذريعه كانړى اوورولې شو اودې سره هغوى په بيت الله شريف باندې اور هم او ورولو. اودې سره دكعبې غلاف اوسوزيدو. تردې چه په ربيع الاول كښې ديزيد مرګ هم واقع شو. په ربيع الثانى كښې داخبر دشاميانو نه وړاندې حضرت عبدالله بن الزبيرته اورسيدو. هغوى شاميانوته اوونيل چه تاسوولې جنګ كوئ ستاسو طاغيه خو مړشو ابتداء هغوى داخبره اونه منله. خوبيا يې يقين اوشو. دغه شان دالښكر واپس شو.

اوس حضرت عبدالله بن الزبير رضي الله عنه ته دخپل دعوت چلولو موقع ملاوشو اوډيرو خلقو دهغوى سره بيعت اوكړلو. ليكن دلته په شام كښې اول دمعاويه بن يزيدبن معاويه بيعت اوشو. خومياشتو كښې دهغه انتقال اوشو. دې نه پس مروان بن الحكم خليفه شو. دمروان نه پس عبدالملك خليفه شو. داډيراعتمادوالا كس وو. هغه ورو ورو د دارالاسلام ټولې علاقې قبضه كړې او په ۷۳ هجرى كښې يې دخپل سپه سالار حجاج بن يوسف ثقفى په ذريعه حضرت عبدالله بن الزبير رضي الله عنه قتل كړو (۱)

داټوله واقعه ددې دپاره ذكر كړې شوه چه داټوله ديوبل سره مربوط ده. ګنې مقصود خو ابتدائى قصه وه. چه پكښې دعمروبن سعيد په مكې باندې دلښكرليږلو قصه وه

قوله: ائذن لي ايها الامير احدثك قولا قام به النبى صلى الله عليه وسلم الغد من يوم الفتح، سمعته اذناى ووعاه قلبى وابصرته عيناى حين تكلم به: اې امير تاسو ماته ديوې خبرې اورولو اجازت راكړئ. چه په هغې باندې نبى صلى الله عليه وسلم دفتح مكې په بله ورځ په ولاړه

---

(۱) دټولو تفصيلاتو دپاره اوګورئ: الكامل لابن الاثير (ج۳ص ۲۵۹ و ۳۵۰ ومابعدها). والاصابة (ج۳ ص۴۹۳ و ۴۹۴) القسم الثالث. ترجمة مسلم بن عقبة. رقم (۸٤۱٤). ووفيات الاعيان لابن خلكان (ج۶ص ۲۷۶) ترجمة يزيدبن القعقاع القارى)_

خطبه ورکړې وه، زمهٔ دواړو غوږونو هغه خبره واوریده، زما زړه هغه خبره محفوظه کړه، او کله
چه نبی ﷺ هغه خبره ارشاد او فرمائیله نو زما سترګو هغوی ته کتل
حضرت ابوشریح رضی الله عنه عمروبن سعید دمتاثره کولو دپاره دتلطف لاره اختیاره کړه او وې
فرمائیل ائذن لی ایها الامیر.....

احدثك دجواب امر په وجه مجزوم دې.

د قام به النبی ﷺ مطلب دې قام به خطیبا.

د سمعته اذنای ووعاه قلبی وابصرته عینای وئیلو او په دې سره حدیث اورولو مقصد داباور کول دی
چه ماته څه قسم ذهول نه دې شوې اونه په اوریدو کښې مانه څه غلط فهمی شوې ده

قوله: حمد الله، واثنی علیه، ثم قال: نبی کریم ﷺ دالله تعالی حمدوثنابیان اوفرمائیله
اوبیا یې اوفرمائیل، ان مکة حرمها الله ولم یحرمها الناس .
بې شکه الله مکه حرام ګرځولې ده، خلقو حرام نه ده ګرځولې
مخکښې دحضرت عبدالله بن زید رضی الله عنه حدیث راروان دې[1] هم دغه شان دحضرت انس رضی الله عنه
حدیث هم راروان دې، او په هغې کښې تصریح دې ان ابراهیم حرم مکة او په هغه روایت کښې ان
مکة حرمها الله ولم یحرمها الناس راغلې دې، په ظاهره باندې په دواړو روایتونو کښې تعارض دې
په دواړو روایتونو کښې دتطبیق صورت دادې چه اصل تحریم دالله تعالی په حکم سره اوشو.
حضرت ابراهیم علیه السلام په خپل اجتهاد نه، نود ان ابراهیم حرم مکة مطلب داشو ان ابراهیم حرم مکة
بامر الله تعالی لا باجتهاده.
یا دا مطلب دې چه حضرت ابراهیم علیه السلام د طوفان نوح نه پس چه کله دمکې تحریم پټ شوې وو
نو بیا یې دمکې د تحریم اعلان اوکړو
یادې داسې اووائیلې شی چه ان الله قضی یوم خلق السماوات والارض ان ابراهیم سیحرم مکة.
یا دامطلب دې ان ابراهیم اول من اظهر تحریمها بین الناس وکانت قبل ذلك عند الله حراما.[2]

قوله: فلا یحل لامرء یومن بالله والیوم الآخر ان یسفك بها دما: پس یوسړی دپاره
هم چه په الله او په ورځ دآخرت باندې ایمان ساتی حلال نه دې چه هلته وینه اوبهیوی.
دلته دایمان قید اولګولې شو. دې نه په دې مسئله باندې استدلال کړې شوې دې چه کفار
دفروع مخاطب نه دی

کفار دفروع مخاطب دی او که نه؟ دامسئله مختلف فیها ده، د احنافو په دې کښې یوڅو

---

[1] صحیح البخاری(ج۱ص۲۸۶).کتاب البیوع. باب برکة صاع النبی ﷺ ومدهم. رقم (۲۱۲۹). و (ج۱ص۴۷۷) کتاب احادیث الانبیاء.باب(بدون ترجمة.بعدباب:یزفون النسلان فی المشی).رقم(۳۳۶۷)_
[2] اوګورئ فتح الباری(ج۴ص۴۳)کتاب جزاء الصید.باب لایعضد شجر الحرم)_

اقوال دى. ابن نجيم رحمه الله په شرح المنار كښې ليكلى دى چه كفار دايمان مخاطب خودى.هم دغه شان دحد شرب نه علاوه دباقى عقوباتوهم مخاطب دى.هم دغه شان دمعاملاتوهم مخاطب دى

البته دعباداتومخاطب دى كه نه؟ علماء سمرقند وائي چه كفار دعباداتونه اعتقادا مخاطب دى اونه د اداء مخاطب دى

علماء بخارا وائي چه هغوى اعتقاداخومخاطب دى.البته اداء مخاطب نه دى

اوفقهاء عراق وائي چه هغوى دعباداتو اعتقاداهم مخاطب دى او اداء هم.لهذا په آخرت كښې به د دواړو سوال كيږي.دمشائخ بخارا په نزدصرف په ترك ايمان باندې خوبه مواخذه وى.باقى دعباداتو په ترك باندې به څه مواخذه نه وى.نه په ترك اعتقادباندې اونه په ترك اداء باندې.([1])

البته حضرت كشميرى رحمه الله فرمائي چه كفارولره چه مونږ په معاملاتوكښې مكلف ګرخودې مطلب كه داوى چه په آخرت كښې به په دې باندې ثواب اوعقاب مرتب كيږي نوددې په صحيح والي كښې څه شك نشته.اوكه دامطلب وى چه په دنيوى احكاموكښې به دصحت او فساد حكم لګى، يعني څنګه چه ديومسلمان دمعاملاتوپه باره كښې مونږدصحت وفساد حكم لګوو هم دغه رنګ دكفاروپه معاملاتوباندې به هم په دنياكښې دصحت وفسادحكم لګى نودې كښې دا عموم صحيح نه دې.ولې چه په هدايه كښې دې چه كه يوكافر بغير دګواهانونه يادبل كافر د معتده سره نكاح اوكړي اوداسې كول دهغوى په مذهب كښې جائز وو، بيادادواړه مسلمانان شى نو دا مام ابو حنيفه رحمه الله په نزدهغوى به هم په دغه نكاح برقرار ساتلې شى.ددې وجه صاحب هدايه دا بيانوى چه دلته بطور شرع حرمت ثابتول ممكن نه دى،ولې چه كفار دحقوق شرع مخاطب نه وى. اونه بطور حق زوج عدت واجب كيدې شى. ولې چه زوج ددې معتقدنه دې.

هم دغه شان ابن الهمام رحمه الله تصريح كړې ده چه كه يومسلمان حربى ته مردار،خنزير يا منګكوړې خرڅوى اوددې په مقابله كښې مال ګټى نودا دامام ابوحنيفه اوامام محمد رحمهماالله په نزد حلال دې.كه كفار دمعاملاتودصحت وفسادپه بنيادباندې مكلف وي نواول صورت كښې به نكاح نه صحيح كيدې اوپه دويم صورت كښې به مال نه حلاليدې.ددې نورنظائر هم شته چه په تتبع او تلاش سره ملاويدې شى.لهذاڅنګه چه دعقوباتونه دحدشرب استثناءاوشوه هم دغه شان په معاملاتوكښې دې هم داسې قيداولګولې شى.چه دهغې نه په كتب فقه كښې صراحة واردشوې فروعو استثناءكيدې شى ([2])والله اعلم.

دشوافع په نزد درې اقوال دى: ديوقول مطابق كفارد منهياتومخاطب دى.دماموراتونه دى.

---

[1]) اوګورئ ردالمحتار(ج۳ص ٢٤٤)كتاب الجهاد.مطلب فى ان الكفار مخاطبون. اواوګورئ كشف الاسرار شرح المنار(ج۱ص۹۵و۹۶).وكشف الاسرار على اصول البزدوى(ج٤ص٢٤٢و ٢٤٤)بيان مايجب على الكافر و مالم يجب)_

[2]) اوګورئ فتح الملهم(ج۱ص ٥٤١ و ٥٤٢)كتاب الايمان.باب الدعاءالى الشهادتين وشرائع الايمان)_

دویم قول دادې چه دیوځیزهم مخاطب نه دی
دریم قول چه دمحققینودې اواکثرحضرات هم ددې قائل دی چه دماموراتواودمنهیاتو د ټولو مخاطب دی [۱]
امام نووی رحمه الله آخری دواړواقوالوکښې تطبیق ورکړې دې چه کفارپه دنیاکښې مخاطب نه دی ځکه چه ددوی نه په حالت دکفر کښې دمونځ روژې وغیره مطالبه نشی کیدې اوکه هغوی مسلمانان شي نوپه هغوی باندې قضاواجب نه ده اوپه آخرت کښې مخاطب دی. یعني په ترک باندې به په آخرت کښې مطالبه کیږي [۲]
دامام احمد رحمه الله نه هم دوه روایتونه منقول دی. یوداچه هغوی مخاطب دی. دویم داچه هغوی مخاطب نه دی [۳]
ایا حدیث الباب دکفارو په مخاطب بالفروع نه کیدوباندې دلیل کیدې شی؟ لیکن حدیث الباب د کفارو غیرمخاطب کیدوباندې دلیل نه دې. ولې چه دلته دایمان قید ممکن دې ځکه یې لګولې وی چه هم اهل ایمان احکام دشریعت مني. یاداسې دې اوونیلې شی چه داقید د برانګیخته کولودپاره دې اوداښودلودپاره دې چه ایمان ددې خبرې تقاضاکوی چه ددې دحلال کیدو دې اعتقاد د اونکړې شی.
فائده: **یومن بالله والیوم الآخر** کښې صرف دمبدا او دمعاد تذکره اوکړه. دایمان بالله نه یې مبدا طرف ته اشاره اوفرمائیله او دایمان بالیوم الآخر نه یې معادطرف ته، ددې په ضمن کښې باقي ټول ایمانیات پخپله داخل شول
قوله: <u>ان یسفك بها دما</u>: چه هلته د وینه اوبهیولې شي.
یسفك دباب ضرب نه دې. دا معروف هم وئیلې شوې دې اومجهول هم [۴]
په حرم مکه کښې دقتال حکم: مکې مکرمې باندې حمله کول، هلته اوسیدونکوسره جنګ او قتال کول جائزدې او که نه؟
علامه ماوردی شافعی رحمه الله فرمائی چه دمکې مکرمې دخصوصیاتونه داخبره ده چه په اهل مکه باندې دې حمله اونکړې شی، هغوی سره دې قتال اونکړې شی، که اهل مکه بغاوت اوکړی او بغیر دقتال نه هغوی په لاره راوستل ممکن وی نوقتال صحیح نه دې.
اوکه بغیر دقتال نه هغوی دبغاوت نه نه منع کیږي نوجمهورعلماء وائي چه هغوی سره دې قتال اوکړې شی. ولې چه اهل بغی سره قتال دحقوق الله نه دې، چه تلف کول یې صحیح نه دې.
نورعلماء فرمائي چه په دې صورت کښې هم دهغوی سره قتال صحیح نه دې، البته هغوی

---

[۱] اوګورئ شرح النووی علی صحیح المسلم(ج۱ص۳۷) کتاب الایمان،باب الدعاء الی الشهادتین وشرائع الاسلام)
[۲] حواله بالا)_
[۳] واختلف اهل العلم فی خطابه بفروع الاسلام فی حال کفره مع اجماعهم علی انه لا یلزمه قضاءها بعد اسلامه. حکی عن احمد فی هذا روایتان المغنی لابن قدامة(ج۱ص۲۳۹)_
[۴] فتح الباری (ج۱ص۱۹۸)_

باندې دې داسې تنګى اوکړې شى چه هغوى اطاعت طرف ته واپس شى اود بغاوت نه منع شى [1] امام نووى رحمه الله فرمائى چه دامام شافعى رحمه الله قول دجمهورو مطابق دې [2]
دامام شافعى رحمه الله يوقول دتحريم القتال فى مكة هم دې.چه هغه قفال رحمه الله اختيار کړې دې اوبعض علماء شافعيه اومالکيه هم دغه اختيار کړې دې.پس دابن المنير.ابن دقيق العيد.امام طبرى او ابن العربى رحمهم الله هم دغه رائې ده.[3] په احنافو کښې علامه سندهى رحمه الله هم دغه اختيار کړې دې.[4] دامام بخارى رحمه الله په نزد هم دغه مختار دې [5]
جمهورعلماءچه دقتال دجوازقائل دى.هغوى دحضرت ابوشريح رضى الله عنه په دې حديث کښې تاويل کوى او وائې چه هلته دقتال دحراميدونه مراد د قتال مخصوص کيفيت دې.مثلاً منجنيق وغيره نصب کولوسره دې قتال اونکړې شى.چه دهغې نقصان عام وى.اودقتال دحرمت قائلين وائې چه حديث مطلق دې.په دې کښې څه قسم تخصيص نشته.اوبيا چه نبى ﷺ ته دکوم قتال اجازت ملاو شوې ووهغه دمطلق قتال اجازت وو دمخصوص قتال اجازت نه وو.لهذامذکوره تاويل نشى چليدې.ددې نه علاوه دحديث سياق دلالت کوى چه حرمت دقتال ددغه زمکې دحرمت داظهار د پاره دې چه په هغې کښې مطلقاسفک دماحرام ده.اوداظاهره ده چه سفك دماء عام ده.دې لره د عمومى ضرر رسونکو والا آلاتوسره مخصوص کول څه معنى نه لرى.[6]

په حرم مکه کښې دقتل اودقصاص حکم دلته يو مسئله داده چه که يوکس جنايت اوکړى نوآيا په حرم کښې د هغې نه قصاص اخستې شى؟
دې سلسله کښې دا تفصيل دې چه که يوکس څه جنايت اوکړى اوحرم کښې پناه واخلى نوکه ددې جنايت مادون النفس وى نوبالاتفاق ددې قصاص به حرم کښې اخستې شى
اوکه جنايت دقتل وى نو کتلې به شى چه هغه داجنايت په کوم ځائې کښې کړې دې؟
که جنايت دقتل په حرم کښې کړې وى نوددې په باره کښې هم اتفاق دې چه دهغه نه هم په حرم کښې قصاص اخستې شى
اوکه دقتل دجنايت ارتکاب يې دحرم نه باهر کړې وى اوبيا په حرم کښې يې پناه واخستله نو د هغه په باره کښې اختلاف دې
شوافع اومالکيه دهغه په باره کښې هم داستيفاء قصاص قائل دى

---

[1]) اوګورئ فتح البارى (ج٤ص٤٨)كتاب جزاء الصيد.باب لايحل القتال بمكة.واعلاء السنن (ج١٢ ص٥٣٢و٥٣٣).كتاب السير.باب لايجوزقتل من لجا الى الحرم مسلما كان اوذميا او حربيا.واحكام القرآن للعلامة ظفر احمد العثمانى(ج١ص ٧٠)_
[2]) فتح البارى(ج ٤ ص٤٨)_
[3]) حواله بالا)_
[4]) حاشية السندهى على صحيح البخارى(ج١ص ٣٣٤)كتاب جزاء الصيد.باب لايحل القتال بمكة)_
[5]) حواله بالا)_
[6]) اوګورئ فتح البارى(ج٤ص٤٨). واعلاءالسنن(ج١٢ص٥٣٢و٥٣٣).وحاشيةالسندى على البخارى (ج١ص ٣٣٤)_

او حنفیه اوحنابله وائي چه دهغه نه به په حدود د حرم کښي قصاص نه اخستلې کیږی.بلکه د هغه خوراك څکاك به بند کړې شی.ترڅو چه هغه د حدود حرم نه پخپله باهر لاړشی.بیابه هغه نه قصاص اخستې شی [۱]

شافعیه اومالکیه اولا ددې خبرې نه استدلال کوی چه زانی ته کوړې لګول.دغل لاس کټکول. اوهم دغه شان دقاتل نه قصاص اخستو حکم دې.په دې امورو کښي دیو مکان تخصیص نشته هم دغه رنګ دهغوی استدلال د الحرم لایعیذ عاصیا ولا فارا بدم ولا فارا بخربة نه هم دې نبی کریم ﷺ دابن خطل دقتلولو حکم ورکړو.په دې حال چه هغه دکعبې غلاف سره لګیدلې وو [۲]

بله دا چه هغوی وائي چه داسړې چه جنایت یي اوکړواو حرم ته اوتختیدو.چه دهغه قتلول دمعصیت د وجې نه مباح شوې دې،هغه دکلب عقوربه شان دې.لکه څنګه چه کلب عقور په حرم کښي هم وژلې شی.هم دغه شان دې سړی ته به هم په حرم کښي پناه نه ملاویږی [۳]

دحنفیه او دحنابله استدلال دقرآنی آیت ومن دخله کان امنا [۴]نه دې.دا اګرکه خبر دې خو مراد ترې نه امر دې [۵]

هم دغه شان دحدیث الباب نه هم استدلال کوی

ان مکة حرمها الله ولم یحرمها الناس،فلایحل لامرئ یومن بالله والیوم الآخر ان یسفك بها دما،ولایعضد بها شجرة،فان احد ترخص لقتال رسول الله ﷺ فیها فقولوا:ان الله قد اذن لرسوله ولم یاذن لکم،وانما اذن لی فیها ساعة من نهار،ثم عادت حرمتها الیوم کحرمتها بالامس،ولیبلغ الشاهد الغائب.

دنبي کریم ﷺ ارشاد هذا بلد حرمه الله یوم خلق السموات والارض......[۶] نه هم حنفیه اوحنابله استدلال کوی

ترڅو پورې چه دشوافع ومالکیه داستدلال تعلق دې چه زانی ته کوړې لګول.دغل لاس کټکول او دقاتل نه قصاص اغستو حکم دې اوددوی دپاره دمکان څه تخصیص نشته پس دا خبره خو مسلمه ده چه په دې امورو داجراء دپاره دامکنه وازمنه عموم دې.هریوځائي او هریوزمانه کښي د دوي اجراءکیدې شی.ددې دپاره غیر متعین طورباندې هریومکان کافی دې.لهذا ددې اجراء په غیر حرم کښي کیدې شی

---

[۱] اوګورئ:المغنی لابن قدامة(ج۹ص۹۰...۹۲).واوجزالمسالک(ج۸ص۱۷۶)کتاب الحج.باب جامع الحج. واحکام القرآن للعلامة ظفر احمد العثمانی(ج۱ص۶۹)وبدائع الصنائع(ج۷ص۱۱٤).واعلاء السنن(ج۱۲ ص۵۳۲...۵۳۵).کتاب السیر.باب لایجوزقتل من لجا الی الحرم......)_

[۲] اوګورئ:موطا امام مالک(مع اوجزالمسالک ج۸ص۱۷۲)کتاب الحج.باب جامع الحج)_

[۳] دتفصیل دپاره اوګورئ:المغنی لابن قدامة(ج۹ص۹۰و۹۱)_

[۴] آل عمران ۹۷)_

[۵] المغنی(ج۹ص۹۱)_

[۶] صحیح البخاری (ج۱ص۲٤۷)کتاب الصید.باب لا یحل القتال بمکة.رقم(۱۸۳٤)_

بيا كه عموم امكنه اخستوسره په حدودحرم كښې داجراء قصاص جواز ثابت كړي.نوبياهم زمونږه مذكوره رواياتونه به په دې كښې تخصيص ضروري وي. خاص طور باندې چه پخپله دا حضرات حامله اوهغه مريض چه دچاد صحت اميدوي.دهغوی سزامؤخر كوي.حالانكه دعموم تقاضا خو داده چه بغير دتاخير نه سزاجاري كړې شي.چه هغوی ددې تخصيص كولې شي نود دلائلوپه رڼاكښې مونږه دمذكوره صورت تخصيص هم كولې شو

دشافعيه الحرم لايعيذ عاصيا......الخ نه استدلال كول هم صحيح نه دې ولې چه دا حديث نه دې. بلكه داخو دعمروبن سعيدقول دې

اوترڅو پورې چه دابن خطل دقتل تعلق دې.نوهغه په دې رخصت كښې داخل دې چه دكوم ذكرپه حديث باب كښې راغلې دې،وانما اذن لى فيها ساعة من نهار،ثم عادت حرمتها اليوم كحرمتها امس.

شافعيه په دې باندې وائى چه نبي كريم ﷺ مكې مكرمې ته په داخليدوسره مكمل قبضه كړې وه اوټول مطيع شوی وو.هغه وخت(يعني يوساعت)دحرمت نه مستثني وو.دې نه پس بيا حرمت راغلې ووچه وروستو دابن خطل دقتل حكم وركړې شو.معلومه شوه چه نبي ﷺ په حرم كښې داقامت حد حكم وركړې وو.(١)

ددې جواب دادې چه نبي كريم ﷺ ته چه ديو(ساعت)پورې دقتال اجازت ملاوشوې وو.دهغې نه مراد اصطلاحى ګهنټه نه وه.بلكه دسحرنه واخله ترمازيګرپورې وخت وو.دې وخت كښې دننه دابن خطل قتل كړې شو.د عمروبن شعيب عن ابيه عن جده دطريق نه امام احمد روايت نقل كړې دې چه دا اجازت تر مازيګرپورې وو (٢)

بياپه كلب عقورباندې قياس هم صحيح نه دې،ولې چه دكلب عقور په طبيعت كښې ايذا رسانى ده. ددې وجې نه حرم دهغه دايذارسانۍ نه بچكيدلودپاره هغه ته پناه نه ده وركړې. اوپه انسان كښې اصل حرمت دې اودهغه حرمت هم ډيرعظيم دې لهذاداقياس مع الفارق دې. بيا سړي جنايت باهر كړې دې اوهغه په حرم كښې دننه څه قسم انتهاك نه دې كړې.بلكه دحرم دحرمت لحاظ يې اوساتلواودهغې پناه ئې واخستله (٣)

باقى پاتې شوپه حدودحرم كښې قتل يادموجب حدګناه دارتكاب تعلق،پس مونږه مخكښې بيان كړی دی چه دتمام علماء په نزدبالاتفاق دده نه به هم هغه ځائې كښې قصاص اخستې شى اوپه ده باندې به حدجاري كولې شى

وجه داده چه ځنګه دحل والوته دجرائم نه ايسارولوضرورت وی،هم دغه شان حرم والوته هم د زاجر ضرورت دې.كه دهغوی په حق كښې حدودزنانافذنشي نودالله تعالى حقوق به معطل شى.

دې نه علاوه داوجه هم ده چه هغې دجنايت ارتكاب كولوسره دحرم حرمت انتهاك اوكړو، لهذا حرم ددې صيانت ذمه دارنه دې.په خلاف دهغه صورت چه هغې دقتل ارتكاب دحدود

---

(١) اوګورئ شرح النووی على صحيح مسلم(ج١ص٤٣٩).كتاب الحج.باب جواز دخول مكة بغير احرام)_

(٢) اوګورئ مسنداحمد(ج٢ص١٧٩).وفتح البارى (ج١ص١٩٨). واوجز المسالک (ج٨ ص١٧٥ و١٧٦). كتاب الحج.باب جامع الحج)_

(٣) دتفصيل دپاره اوګورئ المغنى لابن قدامة (ج٩ص٩١). وزاد المعاد(ج٣ص٤٤٢....٤٤٩)_

حرم نه باهر كړې وى اوبيايي په حرم كښې پناه اخستې وى نوچونكه دحرم دحرمت انتهاك نه دې شوې.خكه حرم به دې پخپل پناه كښې واخلى [1]

اوخومره پورې چه دمادون النفس جناياتو تعلق دې نوددې سزا به هلته نافذيږي.اګركه جنايت په غيرحرم كښې شوې وى.ولې چه دنبي كريم ﷺ نه هلته دقتل نهى خوثابت ده.فرمائيلى دى فلا يحل لامرئ يومن بالله واليوم الآخران يسفك بها دما سفك دم دقتل نه كنايه دې.ظاهره ده چه دمادون النفس مرتبه دنفس نه بهرحال كمه ده [2]

بيامادون النفس او داطرافو معامله اموالو په شان ده.څنګه د مالى معاملا تو تصفيه هلته كيدې شى دمادون النفس تصفيه هم هلته كيدې شى والله اعلم

يواشكال او دهغې جواب بعضې حضرات دحنفيه دليل ان يسفك بها دما چه مطلق دخونريزى په حرمت دال دې، ددې دتاويل كوشش كړې دې چه ددې نه ناجائز خونريزى مراد ده. لهذا كوم كس چه دقتل جنايت اوكړى او حرم كښې داخل شى دهغه قتلول ناجائزنه دى.لهذا دهغه نه هلته قصاص اخستې شى

ليكن ددې جواب دا دې چه دې كښې دحرم څه تخصيص دې؟ناجائزخونريزى خوچه چرته هم وى جائز نه ده.نيز نبي كريم ﷺ مخكښې فرمائي فان احد ترخص لقتال رسول الله ﷺ فيها......

دې نه معلومه شوه چه نبي كريم ﷺ هلته قتال اوسفك دم كړې دې.ظاهره ده چه هغوى ﷺ ناجائزخونريزى نه ده كړې،مخكښې هم ددې جائزقتال تخصيص بيان كړې شوې دې فقولوا:ان الله قد اذن لرسوله ولم ياذن لكم نوچه جائزقتال او جائزسفك دم دهغوى ﷺ سره خاص شو نو مخكښې دبل دپاره دجواز څه صورت پاتې كيږى [3] والله سبحانه وتعالى اعلم

قوله: ولايعضد بها شجرة:اوهلته به ونې نه كټكولې كيږى

عضد يعضد باب ضرب نه دې.ددې معنى ده كټكول معضد دكټكولو آله [4]

دحرم مكه د ونو بوټو كټ كولو حكم:دحرم مكه اشجار ونباتات په درې قسمونه دى

دونوبوټو يوهغه قسم چه يوكس په خپل محنت سره كرلې وى.دهغوى كټكول يادويخ نه راويستل بالاتفاق جائزدې

دويم هغه چه چا كرلې خونه وى ليكن هغه هم دهغې نباتاتو دجنس نه وى.كوم چه خلق عام طور سره كرى

ددې دويم قسم نباتاتو كټكول او دويخ نه راويستل هم جائزدى

دريم قسم دخودرو ونې اود ګيا وغيره دې.په دې قسم كښې صرف د اذخر ګيا كټكول او د

---

[1] حواله جات بالا)_

[2] حواله جات بالا)_

[3] اوګورئ المغنى (ج۹ ص۹۱)_

[4] فتح البارى (ج۱ ص۱۹۸)_

ويخ نه راويستل جائزدي، باقي ديوخيزهم كټكول او دويخ نه راويستل جائزنه دي. البته دخودرو ګيا يا د ونو نه كه كومه ونه وغيره مړاوي شوي وي، يا سوزيدلي وي. يامات شوي وي نو دهغې كټكول هم جائزدى

حاصل داچه ولايعضدبها شجرة كښې دشجره نه مرادهغه ګيا او ونې وغيره دى چه پخپله راختلې وي. هغه نه خو د ماانبته الناس دجنس نه وي. نه ماتې شوې وي. نه سوزيدلې وي اونه دمړاوي شوي وي. نيزاذخر هم نه وي. دداسې ونو او ګياګانو وغيره كټكول جائز نه دى اودكټكولوپه صورت كښې به جزاء واجبيږي (١) والله اعلم.

قوله: فان احد ترخص لقتال رسول الله ﷺ فيها فقولوا: ان الله قد اذن لرسوله، ولم يأذن لكم: كه يوكس د رسول الله ﷺ په مكه مكرمه كښې دقتال دوجې نه د رخصت حاصلولو كوشش كوي نو تاسو اووائي چه الله تعالى خپل رسول لره اجازت وركړې دې، تاسوته ئي اجازت نه دي دركړې

يعنى كه څوك د رسول الله ﷺ په مكه مكرمه باندې دحملې كولو نه استدلال اوكړى او دا اووائي چه نبى ﷺ حمله كړې ده لهذا مونږه هم حمله كوو. مونږ دپاره هم جائز دې نو تاسو دا اووائي چه الله تعالى نبى كريم ﷺ ته اجازت وركړې وو. تاته ئي اجازت نه دې دركړې. لهذا ته حمله نشې كولې

ددې نه معلوم شوه چه په مكه باندې حمله كول اوهلته قتال كول په يوحال كښې هم جائزنه دى، هم دغه دامام بخارى رحمه الله مسلك دې. كماسبق تفصيله.

مكه مكرمه عنوةً فتح شوې ده يا صلحاً؟ بيا دا روايت په دې خبره صراحة دلالت كوي چه مكه مكرمه عنوة فتح شوې وه، هم دغه دجمهور علماو رائې ده. ددې په مقابله كښې امام شافعى رحمه الله فرمائى چه مكه مكرمه صلحا فتح شوې وه. د امام احمد رحمه الله په دې سلسله كښې دوه قوله دى. يوقول د امام شافعى مطابق دې اويوقول دجمهورو موافق

امام غزالى رحمه الله دمكې صلحاً فتح كيدو قول مدلل ګنړلوسره خپل كتاب وسيط كښې د امام شافعى داقول نقل كړې دې چه مكه مكرمه عنوة فتح شوې ده او وې فرمائيل چه هم دا دهغوى مذهب دې (٢)

---

(١) تفصيل دپاره اوګورئ: فتح القدير(ج٣ ص٣٣)، كتاب الحج، فصل فى جزاء الصيد....... وبدائع الصنائع (ج٢ ص٢١٠)، كتاب الحج، فصل: واما الذى يرجع الى النبات..... دنورو مذاهبوتفصيل دپاره اوګورئ: المغنى لابن قدامة (ج٣ ص١٦٨_١٧١)، كتاب الحج، تحريم قطع شجرالحرم ونباته الا الاذخر، والمجموع شرح المهذب(ج٧ ص ٤٤٧_٤٥٣)، وزادالمعاد فى هدى خيرالعباد(ج٣ ص٤٤٩_٤٥٥٢)، والحاوى الكبير للماوردى (ج٥ ص٤١٢_٤١٧)، كتاب الحج، باب جزاءالصيد)_

(٢) دبحث تفصيل دپاره اوګورئ: زادالمعاد فى هدى خيرالعباد (ج٣ ص٤٢٩_٤٣٤) فصل فى الاشارة الى ما فى الغزوة من الفقه واللطائف)_

قوله: وانما اذن لي فيها ساعة من نهار: مادپاره خوهلته صرف د ورځې یو ساعت پورې د قتال اجازت وو
اذن معروف هم اووئیلې شو ای اذن الله لی او مجهول هم مروی دې [۱]
ساعت دوخت یو مقدار ته وئیلې شی. دې نه مراد یوم الفتح ده [۲]
په یوم الفتح کښې دسحر طلوع شمس نه واخله تر مازیګرپورې وخت مستثنی وو. چه پکښې نبی کریم ﷺ ته دقتال اجازت ورکړې شوې وو [۳]
قوله: ثم عادت حرمتها الیوم کحرمتها بالامس: بیا نن ددې حرمت هم هغه شان واپس راغلو څنګه حرمت چه پرون وو
یعنی څنګه حرمت چه د نن نه مخکښې ووهم هغه شان ددې حرمت بیا راغلو
قوله: ولیبلغ الشاهد الغائب: او پکار دې چه حاضر غائب ته اورسوی هم دغه مقصود بالترجمه دې
قوله: فقیل لابی شریح: ما قال عمرو؟: دابوشریح رضی الله عنه نه پوښتنه اوکړې شوه چه عمرو څه اووئیل؟
مطلب دا دې چه چا دحضرت ابوشریح رضی الله عنه نه پوښتنه اوکړه چه دا حدیث اورولو نه پس عمروبن سعید څه جواب ورکړلو؟
قوله: قال: انا اعلم منك یا اباشریح: هغه اووئیل چه اې ابوشریح څه ستانه زیات پوهیږم
قوله: لا یعیذ عاصیا ولا فارا بدم ولا فارا بخربة: حرم یو عاصی ته پناه نه ورکوی، او نه هغه کس له چه قتل اوکړی او اوتښتی او نه هغه کس له چه غلا اوکړی او اوتښتی
عاصی: د عصیان نه دې. خروج عن الطاعة ته عصیان وائی، ګویا چه د عاصی نه مراد باغی دې.
د فارا بالدم نه مراد دقتل کولو نه پس تښتیدو والا [۴]
خربة خاء معجمه او د را مهمله په فتحې سره دې، دې نه پس باء موحده ده [۵]
ابن الاثیر رحمه الله فرمائی خربة اصل کښې عیب ته وائی، دلته د خربة مفهوم دادې چه یو سړې یو څیز داسې ځان دپاره مختص کول او په هغې باندې غالب کیدل غواړی چه شریعت دهغې

---

[۱]) فتح الباری (ج۱ ص۱۹۸)_
[۲]) حواله بالا)_
[۳]) حواله بالا. مسنداحمد(ج۲ ص۱۷۹) کښې دې عن عمروبن شعیب عن ابیه عن جده قال:لما فتحت مکة علی رسول الله ﷺ قال:کفوا السلاح الاخزاعة عن بنی بکر.فاذن لهم حتی صلی العصر.ثم قال: کفوا السلاح)
[۴]) فتح الباری (ج ٤ ص ٤٤و٤٥) کتاب جزاء الصید. باب: لایعضد شجر الحرم)_
[۵]) عمدة القاری(ج۲ ص۱٤۰)، وفتح الباری (ج۱ ص۱۹۸)_

اجازت نه ورکوی (١)

هم دغه شان د خربه معنی سرقه هم ده.په خاص طور د اوبنانو په غلا به د خربه اطلاق کیدلو. بیا توسعا په عام غلا باندې هم ددې اطلاق اوکړې شو (٢). امام ترمذی رحمه الله ددې تفسیر په جنایت سره کړې دې (٣)

بعض حضرات دې نه خربة (بفتح الخاء المعجمة وسكون الراء المهملة وبعدها باء موحدة) بنودلې دې (٤). ابن بطال رحمه الله فرمائی چه ددې معنی د فساد ده (٥). په صحیح بخاری کښې یو ځائې کښې ددې معنی بلیة مذکور ده (٦)

امام ترمذی رحمه الله فرمائی ويروی: ولافارابخزية. (٧) یعنی دا لفظ په خاء معجمه مکسوره او زاي معجمه ساکنه او ددې نه پس یاء مثناة سره هم روایت کړې شوې دې.چه معنی بې رسواکیدل او دباعث عار امر دې (٨)

علامه کرمانی رحمه الله دالفظ په جیم او (زای) سره جزیه هم نقل کړې دې (٩). لیکن دا روایة ثابت نه دې (١٠) والله اعلم

ابن بطال رحمه الله فرمائي چه حضرت ابوشريح رضي الله عنه دحدیث دعموم نه استدلال کړې دې.لیکن عمرو بن سعیدانکار اوکړو او دا یې اوونیل چه ته دا حدیث عام ګنړې.حالانکه دا حدیث خاص دې. مجرم او عاصی چه جرم اوکړی اوبیا په حرم کښې پناه واخلی نوهغه ته به پناه نه ملاویږی (١١)

علامه طیبی رحمه الله فرمائي چه دعمرو بن سعید کلام دقول بالموجب دقبیل نه دې.ګویاچه هغه دا وائي چه څه دا تسلیموم چه تاسو دا حدیث اوریدلې دې اوتاسو ته یاد دې.لیکن څه چه څه وایم هغه ددې خلاف نه دې.دحدیث تعلق په مکه باندې عنوة د فتح په نیت حمله کولو سره دې.او دا څما مقصودنه دې.بلکه څما مقصود دهغه سړی خلاف جنګ کول دی چه باغی او

---

(١) جامع الاصول(ج ٩ ص٢٨٧)_
(٢) جامع الاصول(ج ٩ ص٢٨٨)_
(٣) جامع الترمذی، فاتحة ابواب الحج، باب ما جاء فی حرمة مكة)_
(٤) فتح الباری (ج١ ص١٩٨)_
(٥) شرح صحيح البخاری لابن بطال (ج ١ ص ١٨٢)_
(٦) صحيح البخاری (ج ١ ص٢٤٧)، كتاب جزاء الصيد، باب:لا يعضد شجر الحرم، رقم(١٨٣٢)_
(٧) جامع الترمذی،فاتحة ابواب الحج،باب ماجاء فی حرمة مكة، رقم (٨٠٩)_
(٨) جامع الاصول (ج٩ ص٢٨٨)_
(٩) شرح الكرمانی(ج ٢ ص١٠٥)_
(١٠) فتح الباری (ج ٤ ص ٤٥)_
(١١) اوګورئ شرح صحيح البخاری لابن بطال(ج ١ ص ١٨٠)_

خطاکار دې او حرم عصی او خطاکار ته پناه نه ورکوی [1]
لیکن دعمرو بن سعید دا جواب غلط دې. ولې چه حضرت عبدالله بن الزبیر نه خو باغی وو. نه عاصی وو اونه هغوی دچا قتل کړې وو
ابن بطال رحمه الله فرمائي **وابن الزبير عند علماء اهل السنة اولى بالخلافة من يزيد وعبد الملك، لانه بويع لابن الزبير قبل هولاء، وهو من اصحاب رسول الله ﷺ.** [2] **والله سبحانه اعلم**
یعنی دعلماء اهل سنت په نزد عبدالله بن زبیرد یزید او دعبدالملك په مقابله کښې دخلافت زیات حقدار وو. ولې چه ددې خلقونه مخکښې دهغوی په لاس بیعت شوې وو. او بیا هغوی دنبی کریم ﷺ دصحابه نه هم وو

[۱۰۵] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْوَهَّابِ قَالَ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ أَبِي بَكْرَةَ عَنْ أَبِي بَكْرَةَ ذُكِرَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم - قَالَ «فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ - قَالَ مُحَمَّدٌ وَأَحْسِبُهُ قَالَ وَأَعْرَاضَكُمْ - عَلَيْكُمْ حَرَامٌ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا فِي شَهْرِكُمْ هَذَا، أَلَا لِيُبَلِّغِ الشَّاهِدُ مِنْكُمُ الْغَائِبَ». وَكَانَ مُحَمَّدٌ يَقُولُ صَدَقَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - كَانَ ذَلِكَ «أَلَا هَلْ بَلَّغْتُ» مَرَّتَيْنِ [ر ۶۷]

رجال الحديث

① **عبدالله بن عبدالوهاب** داابومحمد عبدالله بن عبدالوهاب حجبی بصری رحمه الله دې [3]
دوی د بشربن المفضل. حمادبن زید. حاتم بن اسماعیل. عبدالعزیزبن ابی حازم. عبدالعزیز بن محمددراوردی. امام مالك اوابوعوانه رحمهم الله نه روایت کوی
ددوی نه روایت کونکو کښې امام بخاری. یعقوب بن شیبه. امام محمدبن یحي ذهلی. علی بن عبدالعزیزبغوی اوعمروبن منصورنسائي رحمهم الله وغیره حضرات دی [4]
امام یحي بن معین رحمه الله فرمائي **ثقة.** [5]
امام ابوحاتم رحمه الله فرمائي **ثقة صدوق.** [6]
ابن حبان رحمه الله دهغوی ذکر په کتاب الثقات کښې کړې دې [7]

---

[1]) الکاشف عن حقائق السنن (ج ۵ ص ۳۶۲). کتاب المناسک. باب حرم مکة حرسهاالله تعالی)_
[2]) شرح صحیح البخاری لابن بطال(ج ۱ ص ۱۸۰)_
[3]) تهذیب الکمال (ج ۱۵ ص ۲۴۶)_
[4]) دشیوخو اوتلامذود تفصیل دپاره اوگورئ تهذیب الکمال(ج۱۵ ص۲۴۸،۲۴۶). وتهذیب التهذیب(ج ۵ ص ۳۰٤و۳۰۵)_
[5]) تهذیب الکمال(ج ۱۵ ص۲٤۷و۲٤۸)_
[6]) حواله بالا. وتهذیب التهذیب (ج ۵ ص۳۰۵)_
[7]) الثقات لابن حبان (ج۵ ص۳۵۳)_

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي ثقة.[۱]

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائي ثبت.[۲]

په ۲۲۸هجری کښې دهغوی وفات اوشو [۳] رحمه الله تعالی رحمة واسعة

④ **حماد** دوی حماد بن زید بن درهم بصری رحمه الله دی. ددوی حالات کتاب الایمان، باب: وان طائفتان من المومنین اقتتلوا فاصلحوا بینهما دلاندې تیرشوی دی [۴]

③ **ایوب** دوی ایوب بن ابی تمیمه کیسان سختیانی بصری رحمه الله دی. ددوی حالات هم د کتاب الایمان، باب حلاوة الایمان، د لاندې تیر شوی دی [۵]

④ **محمد** دوی امام محمد بن سیرین بصری رحمه الله دی. ددوی حالات هم د کتاب الایمان، باب اتباع الجنائز من الایمان، دلاندې تیر شوی دی [۶]

⑤ **ابن ابی بکرة** : دوی عبدالرحمن بن ابی بکره رحمه الله دی. ددوی حالات په کتاب العلم کښې باب قول النبی ﷺ: رب مبلغ اوعی من سامع، دلاندې تیر شوی دی.[۷]

⑥ **حضرت ابو بکره** رضی الله عنه: دحضرت ابوبکره رضی الله عنه حالات په کتاب الایمان، باب: (وان طائفتان من المومنین اقتتلوا فاصلحوا بینهما) دلاندې تیرشوی دی.[۸]

دحدیث دسندمتعلق یو تنبیه: دلته د دې حدیث په سند کښې دمستملی او کشمهینی په نسخو کښې دمحمد نه پس د ابن ابی بکرة واسطه ده.بعینه هم دغه سند په کتاب التفسیر. سورة براءة کښې هم وارد شوې دي [۹] او په کتاب العلم کښې د عبدالرحمن بن ابی بکرة تصریح موجود ده[۱۰] په باقی نسخو کښې ابن ابی بکرة ساقط دی.په دې صورت کښې به دا سند منقطع شی.ولې چه محمد بن سیرین ته د حضرت ابوبکره رضی الله عنه نه سماع حاصل نه ده

---

[۱] تقریب التهذیب (ص۳۱۲)،رقم(۳٤٤۹)_

[۲] الکاشف (ج ۱ ص۵۷۰)،رقم (۲۸۳٤)_

[۳] حواله بالا)_

[٤] کشف الباری (ج ۲ ص۲۱۹)_

[۵] کشف الباری (ج ۲ ص ۲۶)_

[۶] کشف الباری (ج ۲ ص ۵۲٤)_

[۷] کشف الباری (ج ۳ ص ۱۹٤)_

[۸] کشف الباری (ج ۲ ص ۲۲۵)_

[۹] صحیح البخاری (ج ۲ ص ۷۶۲).کتاب التفسیر.سورة براءة.باب(ان عدة الشهورعندالله اثنا عشر شهرا.....). رقم (٤۶۶۲)_

[۱۰] صحیح البخاری (ج ۱ ص۱۶).کتاب العلم.باب قول النبی ﷺ رب مبلغ اوعی من سامع،رقم(۶۷)_

په بعضې نسخوکښې عن محمدبن ابى بكرة عن ابى بكرة لفظ راغلې دې.چه غلط دې. په دې نسخه کښې د محمد نه پس د عن لفظ ساقط شوې دې [١]

حاصل دا چه محمد بن ابى بكرة غلط دې. عن محمدعن ابن ابى بكرة عن ابى بكرة صحيح دې.او د كتاب العلم په طريق كښې د دې (ابن ابى بكرة) تعيين هم کړې شوې دې چه هغه عبدالرحمن بن ابى بكره دې والله اعلم.

قوله: ذكرالنبى ﷺ قال :دنبى كريم ﷺ ذكراوكړې شو. نبى ﷺ اوفرمائيل يعنې حضرت ابوبكره رضي الله عنه دنبى كريم ﷺ تذكره اوكړه چه نبى ﷺ خپل اوښ باندې كيناستو اويوكس رسۍ اونيوله او نبى ﷺ خطبه وركړله. په هغې كښې اوفرمائيل

فان دماءكم واموالكم _ قال محمد :واحسبه قال: واعراضكم _ عليكم حرام كحرمة يومكم هذا فى شهركم هذا..... بيشكه ستاسو خانونه اوستاسو اموال ـ محمد بن سيرين وائى چه خما گمان دا دې چه هغوى د آبرو لفظ هم فرمائيلې وو ـ په تاسو باندې حرام دې.ستاسو ددې ورځې او ددې مياشتې دحرمت پشان

مطلب دا دې چه محمد بن سيرين ته شک دې چه ابن ابى بكره خپل روايت كښې **فان دماءكم واموالكم** نه پس **واعراضكم** هم فرمائيلې وو او كه نه [٢]

ليكن وړاندې **باب قول النبى ﷺ : رب مبلغ اوعى من سامع** په ذيل كښې حديث تير شو.په هغه كښې جزم سره بغير دشک نه **واعراضكم** هم مذكور دې [٣]

قوله: الاليبلغ الشاهدمنكم الغائب :واورئ په تاسو كښې چه څوک حاضر دى هغوى دې غائب ته اورسوى.

ابن جرير طبرى رحمه الله فرمائى چه ددې نه معلومه شوه چه دخبرواحد قبلول جائز دې ولې چه نبى كريم ﷺ هر كس ته دتبليغ كولو حكم وركړې وو. كه دهريو كس خبره بيله بيله معتبرنه وې نو د نبى ﷺ هر سړى لره دتبليغ مكلف گرځولوبه څه فائده وه؟ [٤]

قوله: وكان محمديقول : صدق رسول الله ﷺ، كان ذلك: محمد بن سيرين رحمه الله به فرمائيل. رسول الله ﷺ رښتيا اوفرمائيل او دا واقع شوې دې

دمحمد بن سيرين رحمه الله دقول مختلف توجيهات محمدبن سيرين رحمه الله دڅه څيز تصديق كوى؟

په خاص طور دا سوال خكه هم پيداكيږى چه دلته **ليبلغ** دامر صيغه ده اوتصديق يا تكذيب

---

[١] فتح البارى (ج ١ ص١٩٩).وعمدة القارى (ج٢ ص ١٤٥)_

[٢] فتح البارى (ج ١ ص١٩٩)_

[٣] صحيح البخارى (ج ١ ص ١٦). كتاب العلم. باب قول النبى ﷺ : رب مبلغ اوعى من سامع. رقم (٦٧)

[٤] فتح البارى (ج ٤ ص ٤٤) كتاب جزاء الصيد. باب : لا يعضد شجرالحرم)_

د خبر کولې شی، امر، نهی، وغیره چه د انشاء دقبیل نه دی دهغې تصدیق یا تکذیب نه کیږی. بله دا چه په کان ذلك کښې ذلك اشاره کوم څیز طرف ته ده؟
علامه کرمانی رحمه الله په دې سلسله کښې مختلف احتمالات ذکر کړی دی. هر احتمال ګویا چه مستقل یوقول دې
① یو احتمال دا دې چه دلته ممکن ده چه روایت دامر دصیغې سره نه وی. بلکه لیبلغ په شروع کښې لام مفتوح وی. ګویا نبی کریم ﷺ خبر ورکوی لیبلغ الشاهد منکم الغائب په تاسو کښې چه څوک حاضر دې هغه به غائب ته رسوی
محمد بن سیرین رحمه الله د دې خبرې تصدیق کوی او وائی نبی کریم ﷺ چه دا خبر ورکړې دې صحیح خبرئې ورکړې دې کان ذلك واقعی تبلیغ شوې دې
② ...... دویم احتمال دا دې چه دلته لیبلغ د امر صیغه ده. لیکن دا بمعنی الخبر دې. ګویا نبی ﷺ فرمائی (سیقع التبلیغ بعد) امام ابن سیرین رحمه الله هم د دې خبرې تصدیق او د دې د وقوع خبر ورکوی.
③ ...... دریم احتمال دا دې چه د دې نه پس چه کوم (الا هل بلغت) راغلې دې. دهغې په ضمن کښې چه کوم د تبلیغ مفهوم دې دهغې طرف ته اشاره مقصود ده. اوس به د ابن سیرین رحمه الله د قول مطلب داشی چه دنبی کریم ﷺ د طرف نه امت ته تبلیغ شوې دې
④ ...... څلورم احتمال دا دې چه د ذلك اشاره تتمه حدیث طرف ته وی. ولې چه د دې حدیث په آخر کښې دا جمله هم شته فان الشاهد عسیٰ ان یبلغ من هو اوعیٰ له منه.[1] ګویا ابن سیرین رحمه الله دا فرمائې چه نبی کریم ﷺ دا اوفرمائیل چه شاهد ته مخکښې نورو ته دعلم خبره رسول پکار دې، ولې چه عین ممکن ده چه چا ته اورسولې شی هغه د دې دعلم خبرې د رسونکې په نسبت زیات حفاظت اوکړی. دا خبره نبی ﷺ بالکل صحیح فرمائیلې ده. بیا چه دشاهدینو د طرف نه راتلونکې خلقو ته تبلیغ اوشو نو په هغوی کښې ډیر حضرات اوعیٰ او احفظ اوختل.[2]
علامه عینی رحمه الله فرمائې چه اول احتمال وجیه دې، لیکن دا په هغه صورت کښې معتبر دې چه کله د محمد بن سیرین نه د لام د فتحه روایت ثابت شی
اوترڅو پورې چه دبل احتمال تعلق دې، نو د امر په معنی دالخبر کیدو کښې څه قرینه پکار دې. اوهغه دلته نشته[3]
بله دا چه هغوی فرمائی چه دا عین ممکن ده چه د ذلك اشاره هغه تبلیغ طرف ته وی چه د

---

[1] صحیح البخاری (ج ۱ ص ۱۶) کتاب العلم، باب قول النبی ﷺ: رب مبلغ اوعی من سامع، رقم (۶۷)
[2] اوګورئ شرح الکرمانی (ج ۲ ص ۱۰۸)_
[3] عمدة القاری (ج ۲ ص ۱۴۶)_

لیبلغ په ضمن کښې مفهومیږی.اوس د کان ذلك مطلب به داشی وقع ذلك التبلیغ المامور به من الشاهد الی الغائب.(١)

حضرت شاه ولی الله رحمه الله فرمائی چه د صدق مطلب دې وقع ما امربه یعنی نبی ﷺ چه کوم حکم ورکړې وو دهغې تعمیل اوشو او اهل عرب په داسې موقعو باندې صدق استعمالوی.
خما په نزد ظاهر داده چه دا د تتمه حدیث رب مبلغ اوعی من سامع طرف ته اشاره ده (٢)
شیخ الاسلام رحمه الله فرمائی چه دا د نبی کریم ﷺ د ارشاد مطلقا تصدیق دې. نورو شارحینو چه کومه خبره کړې ده چه دا د جزء اخیر (الاهل بلغت)سره متعلق دې. یا دتتمهٔ محذوف (فان الشاهد عسی ان یبلغ من هو اوعی له منه) سره متعلق دې.ددې په مقابله کښې دا توجیه زیاته بهتره ده (٣)

حضرت گنگوهی رحمه الله فرمائی. صدق رسول الله ﷺ ای فیما کان یخاف علی قومه وامته من وقعة سیوقعهم فیهم ویوکد حرمات دمائهم واعراضهم فکان کما اخبر.(٤)

گویا ابن سیرین رحمه الله د صدق ونیلو سره چه کوم تصدیق کړې دې.دهغې تعلق دهغه قتل و نهب او دسفک دماء سره دې چه دهغې ویره نبی کریم ﷺ ته وه او چه دهغې دحرمت تاکید نبی ﷺ کړې وو. (کان ذلك نبی) ﷺ چه څنګه تاکید کړې وو.او نبی ﷺ ته چه دڅه ویره لګیدلې وو آخر هغه اوشو.
نبی کریم ﷺ اګرچه په حدیث باب کښې د سفک دماء صراحة خبرنه دې ورکړې لیکن د (قتل وسفك) په باب کښې د نبی ﷺ دتاکیداتو نه معلومیږی چه دهغه څیز د وقوع ویره ده.ولې چه په یود معامله کښې تاکید هغه وخت کولې شی کله چه دهغې دعدم تعمیل ویره وی.هم دغه شان دیو څیزنه په تاکیدسره هغه وخت منع کولې شی چه دهغې دارتکاب کولو ویره وی (٥)والله اعلم.

قوله: الاهل بلغت؟مرتین: واوری آیا ما اورسولو؟نبی ﷺ دوه خله اوفرمائیل دا هم دحدیث جزء دې او دنبی کریم ﷺ فرمان دې او د (وکان محمد یقول) نه واخله تر د (کان ذلك) پورې دحدیث په مینځ کښې دابن سیرین قول جمله معترضه ده (٦)والله اعلم بالصواب

(١) حواله بالا)_
(٢) شرح تراجم ابواب البخاری (مطبوعه مع صحیح بخاری ج ١ ص ١٥)_
(٣) شرح شیخ الاسلام فارسی (مطبوعه بر حاشیه تیسیر القاری ج ١ ص ١٦٧)_
(٤) لامع الدراری مع الکنز المتواری (ج ٢ ص ٣٤١ و ٣٤٢)_
(٥) اوګورئ لامع الدراری (ج ١ ص ١٩٩)_
(٦) فتح الباری (ج ١ ص ١٩٩)_

نوټ دا حدیث په باب قول النبی ﷺ : (رب مبلغ اوعی من سامع) دلاندي تیر شوي دي، دتفصیلي تشریح دپاره دمذکوره باب ته مراجعت اوکړئ.

۳۸_ باب: إِثْمِ مَنْ كَذَبَ عَلَى النَّبِي صلى الله عليه وسلم

د باب سابق سره مناسبت تیر شوي باب کښي دا ذکر شوی ووچه څوک نه پوهیږي هغه پوهول او هغه ته علم رسول پکار دی او دې باب کښي د کذب فی التبلیغ نه تحذیر دې چه په هغه علم رسولو کښي د دروغو نه مکمل احتراز اوکړې شي. دې سره دواړو ابوابو کښي مناسبت ظاهر شو [1]

مقصد د ترجمة الباب حضرت شیخ الهند رحمه الله فرمائی چه دابواب سابقه متعدده نه تبلیغ اوتعلیم وتعمیم وتکثیر معلوم شواو په دې کښي د کذب خطره ضرور شته. بالاراده وی یا بلا اراده. ځکه دا ترجمة الباب بیانولو سره ئي تنبیه اوکړه چه په تعلیم اوتبلیغ کښي نهایت احتیاط و اهتمام لازم دي دتخمین اومجازفت نه دي کار وانخستلي شي [2]، والله تعالیٰ اعلم

حاصل دا دې چه دنبی کریم ﷺ طرف ته څه غلطه خبره منسوبول بالاتفاق حرام او ګناه کبیره ده. امام بخاری رحمه الله دتعلیم وتبلیغ دترغیب دپاره متعدد ابواب منعقد کړي وې. اوس امام بخاري رحمه الله دا ښائی چه دتعلیم و تبلیغ اګرچه اهتمام پکار دې. لیکن احتیاط هم ضروری دې، ځکه چه که نبی کریم ﷺ طرف ته چا څه غلطه خبره منسوب کړه او داسې بې احتیاطي ېې اوکړه نوهغه به د (من کذب) وعید دلاندي داخل شی. ځکه د دروغونه بچ کیدل ډیر ضروری دي.

[۱۰۲] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْجَعْدِ قَالَ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ قَالَ أَخْبَرَنِي مَنْصُورٌ قَالَ سَمِعْتُ رِبْعِيَّ بْنَ حِرَاشٍ يَقُولُ سَمِعْتُ عَلِيًّا يَقُولُ قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم - « لاَ تَكْذِبُوا عَلَيَّ، فَإِنَّهُ مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ فَلْيَلِجِ النَّارَ

رجال الحدیث

① **علی بن الجعد** دوی ابوالحسن علی بن الجعد بن عبید جوهری بغدادی رحمه الله دی. د دوی حالات په کتاب الایمان، باب اداء الخمس من الایمان د لاندي تیر شوي دي [3]

② **شعبه** دوی امیرالمومنین شعبة بن الحجاج عتکی بصری رحمه الله دی. د دوی حالات په کتاب الایمان، باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده دلاندې تیرشوي دي [4]

③ **منصور** دوی مشهور محدث منصوربن المعتمر السلمی الکوفی رحمه الله دی. د دوی حالات

---

[1]) عمدة القاری (ج ۲ ص ۱٤۷)_

[2]) الابواب والتراجم (ص ۵۵)_

[3]) اوګورئ: کشف الباری (ج ۲ ص ۶۹۷)_

[4]) کشف الباری (ج ۱ ص ۶۷۸)_

په هم كتاب العلم كښې باب من جعل لاهل العلم اياما معلومة دلاندې تير شوي دي
⊙ ربعي بن حراش راء مهمله مكسوره، باء ساكن، عين مهمله مكسوره، دې نه پس ياء مشدده ده [1]
هم دغه شان حراش حاء مهمله مكسوره او راء مهمله سره دې [2]
دوى مشهور تابعي بزرگ ربعي بن حراش بن جحش بن عمرو غطفاني عبسي كوفي رحمه الله دى [3]
ابوالربيع ددوى كنيت دې، ربيع بن حراش او مسعود بن حراش ددوى ورونړه دى. [4]
دوى د حضرت حذيفه، حضرت ابوموسى اشعري، حضرت عبدالله بن مسعود، حضرت ابو مسعود بدري، حضرت علي، حضرت عمربن الخطاب، حضرت عمران بن حصين او د حضرت ابوبكره رضي الله عنهم وغيره نه روايت كوى.
د دوى نه ابراهيم بن مهاجر، سعدبن طارق اشجعي، عامر شعبي، ابوالنضر كثيربن ابى كثير، منصوربن المعتمر او نعيم بن ابى هند رحمهم الله وغيره روايت كوى. [5]
امام عجلي رحمه الله فرمائي تابعي ثقة من خيار الناس، لم يكذب كذبة قط. [6]
امام ابن سعد رحمه الله فرمائي وكان ثقة له احاديث صالحة. [7]
لالكائي رحمه الله فرمائي مجمع على ثقته. [8]
حافظ ذهبي رحمه الله فرمائي: حجة قانت لله لم يكذب قط. [9]
حافظ ذهبي يو خائي كښې ليكى .... الامام القدوة الولي الحافظ الحجة........ [10]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي ثقة عابد مخضرم. [11]
ابن حبان رحمه الله دهغوى ذكر په كتاب الثقات كښې كړې دې. [12]

---

[1]) المغنى (ص ٣٢)_
[2]) المغنى (ص ٢٠)_
[3]) تهذيب الكمال (ج ٩ ص ٥٤و٥٥)_
[4]) حواله بالا)_
[5]) دشيوخو او تلامذو تفصيل دپاره اوګورئ تهذيب الكمال (ج ٩ ص ٥٥.٥٦)_
[6]) تهذيب الكمال (ج ٩ ص ٥٦)_
[7]) الطبقات الكبرى لابن سعد (ج ٦ ص ١٢٧)_
[8]) تهذيب التهذيب (ج ٣ ص ٢٣٧)_
[9]) الكاشف (ج ١ ص ٣٩٠)، رقم (١٥٢١)_
[10]) سير اعلام النبلاء (ج ٤ ص ٣٥٩)_
[11]) تقريب التهذيب (ص ٢٠٥)، رقم (١٨٧٩)_
[12]) الثقات لابن حبان (ج ٤ ص ٢٤٠و٢٤١)_

دربعي بن حراش په باره كښې دهغوى سوانح ليكونكو دا ليكلي دى چه هغوى كله هم دروغ نه دي ونيلي، هغوى باندې ډير آزمائشونه راغلل. ليكن د رشتيا په وجه الله تعالى هغوى كامياب كړل

دهغوى يو واقعه ليكلې ده چه دهغوى دوه خامن دحجاج بن يوسف معتوب وو او حجاج دهغوى سزا پسې ډير بې چين وو او هغوى په لاس نه راتلل.حجاج چا پوهه كړو چه دهغوى والد كله هم دروغ نه وائى،دهغوى نه تپوس اوكړه چه دهغوى خامن چرته دى؟ حجاج دهغوى نه پوښتنه اوكړه نو هغوى بلا تامل اوونيل هما في البيت، والله المستعان حجاج بن يوسف حيران پاتې شو او دېلار دعظيم صداقت دوجې نه خامن يې معاف كړل (١)

الله تعالى هغوى ته د آخرت دفكر عظيم دولت وركړې وو. كله يې نه وو خاندلي.حتى چه هغوى قسم اوخوړو چه كله پورې زه دا معلومه نه كړم چه زما انجام به څه وى ترهغه وخت پورې به نه خاندم،بيا په پوره ژوند كښې ئي اونه خندل.حتى چه كله دهغوى انتقال اوشو نوهغوى ته غسل وركونكو اوونيل چه هغوى به مسلسل تبسم كولو.تر دې چه مونږ دغسل نه فارغ شول (٢)

د ربعي بن حراش يو ورور ربيع بن حراش وو.ونيلې شى چه دهغوى انتقال اوشو.هغوى سيده اوخملولې شول او د بره نه پرې څادر واچولې شو. لږ ساعت پس هغوى دخپل مخ نه څادر لرې كړو او سلام يې اوكړو. خلقو دسلام جواب وركړو او تپوس يې اوكړ چه دمرګ نه پس هم خبرې كيدې شى؟ هغوى جواب وركړو:

اني لقيت ربي بعدكم، فتلقاني بروح وريحان، ورب غير غضبان، وكساني ثوابا خضرا من سندس واستبرق، ووجدت الامر ايسر مما في انفسكم، ولا تغتروا، فاني استاذنت ربي لابشركم، فاحملوني الى رسول الله ﷺ، فانه وعدني ان لا يسبقني حتى ادركه.

تاسو نه پس چه كله ما د خپل رب سره ملاقات اوكړو نو زما استقبال په خوشبيو او رحمتونو سره اوكړو او ما ته داسې رب ملاو شو چه ناراضه نه وو.ما ته يې د نرې او دېبر ريښمو جامې واغوستولې او ما ته معلومه شوه چه معامله ته چه ته څومره خپل زړه كښې مشكل ګڼړي د هغې نه ډيراسانه ده. البته ته په دهوكه كښې مه اوسه.ما دخپل رب نه ستاسو د زيرې وركولو دپاره اجازت اخستې وو. اوس ما دنبى كريم ﷺ په خدمت كښې يوسئ.ولې چه هغوى ﷺ ماسره وعده كړې ده چه ما نه بغير به مخكښې نه زى.

دا ونيلو نه پس بيا خاموش شو (٣)والله اعلم بالصواب

(١) اوګورئ سير اعلام النبلاء (ج ٤ ص ٣٦٠و٣٦١)، وتهذيب الكمال (ج ٩ ص ٥٦)_
(٢) حواله جات بالا)_
(٣) اوګورئ طبقات لابن سعد (ج ٦ ص ١٥٠)، وسير اعلام النبلاء (ج ٤ ص ٣٦١)، والثقات لابن حبان (ج ٤ ص ٢٢٧)_ واضحه دى وى چه د تكلم بعد الموت دا واقعه په تهذيب الكمال (ج٩ ص ٥٦) او عمدة القارى (ج ٢ ص ١٤٧) كښې د مسعود بن حراش طرف ته منسوب كړې شوې ده

دربعی بن حراش رحمه الله وفات ۱۰۰ هجری یا ۱۰۱ هجری یا ۱۰۴ هجری کښې اوشو (۱) رحمه الله تعالیٰ رحمة واسعة

⑤ **حضرت علی بن ابی طالب** رضی الله عنه دوی امیرالمومنین سیدنا علی بن ابی طالب بن هاشم بن عبدمناف هاشمی مکی مدنی رضی الله عنه دی. ابو الحسن ئې کنیت دې (۲) نبی کریم صلی الله علیه وسلم دابو تراب په کنیت سره رابللې وو (۳)

د نبی صلی الله علیه وسلم د تره خوې وو. د نبی صلی الله علیه وسلم زوم. یعنی دحضرت فاطمه الزهراء رضی الله عنها خاوند وو دډیرو اهل علمو په نزد د ټولو نه اول اسلام راوړنکې هم دوی دی. هغه وخت دهغوی عمر اته کالو نه د پنځلسو کالو په مینځ کښې وو. دمختلف حضراتو نه مختلف اقوال مروی دی. (۴)

د حضرت علی رضی الله عنه مناقب بې شماره دی. امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائی چه څومره مناقب د حضرت علی رضی الله عنه په باره کښې منقول دی د چا په باره کښې هم منقول نه دی. ددې وجه دا ده چه د بنو امیه خلقوبه دحضرت علی رضی الله عنه سره د بغض اظهار کولو. په دې وجه چا سره چه کوم روایت هم وو هغه یې نقل کړو. نو چه څومره قدرې دهغوی فضائل ختمولو کوشش اوکړې شو هم هغه قدر دهغوی مناقب اوفضائل خورې او منتشر شو. (۵)

اګر چه روافضو د حضرت علی رضی الله عنه په مناقب کښې ډیر خرافات او بې سند خبرې ذکر کړی دی. لیکن دهغوی چه کوم حقیقی فضائل دی هغه کم نه دی. امام نسائی رحمه الله د خصائص علی په نوم یو کتاب لکلې دې. چه د هغې اکثر روایات جید دی (۶)

حضرت علی رضی الله عنه ته چه الله تعالیٰ ښنګه نسبی شرافت او نبوی قرابت عطا کړې وو. دغه شان هغوی په علم وعرفان او شجاعت او بهادرئ کښې هم بې مثال وو

عبدالله بن عیاش رحمه الله فرمائی: **ان علیا کان له ما شئت من ضرس قاطع فی العلم، وکان له السطة (۷) فی العشیرة، والقدم فی الاسلام، والصهر برسول الله صلی الله علیه وسلم، والفقه فی السنة، والنجدة فی الحرب، والجود فی الماعون. (۸)**

یعنی حضرت علی رضی الله عنه ته انتهائی مضبوط علم حاصل وو، هغوی ته د حسب نسب اعتبار سره ډیر اوچته مرتبه حاصل وه. په اسلام کښې هغوی ته ډیر اوچت مقام حاصل شو. دنبی کریم صلی الله علیه وسلم د زوم جوړیدلو شرف ورته حاصل شو. د فقه حدیث لویه حصه ورته حاصله

---

(۱) سیر اعلام النبلاء (ج ٤ ص ۳۶۲)_
(۲) تهذیب الکمال (ج ۲۰ ص ٤۷۲)_
(۳) اوګورئ صحیح البخاری (ج ۱ ص ۶۳). کتاب الصلاة. باب نوم الرجال فی المسجد. رقم (٤٤۱)_
(٤) اوګورئ الاصابة فی تمییز الصحابة (ج ۲ ص ۵۰۷). و تهذیب الکمال (ج ۲۰ ص ٤۸۰....٤۸۲)_
(۵) الاصابة (ج ۲ ص ۵۰۷ و ۵۰۸)_
(۶) حواله بالا)_
(۷) التوسط فی العشیرة حسبا ونسبا. تعلیقات تهذیب الکمال (ج۲۰ ص٤۸۷)_
(۸) تهذیب الکمال (ج ۲۰ ص ٤۸۷)_

شوه ،هغوى په حالت جنګ کښې دشجاعت وبسالت او خلقو ته د ضروريات ځيزونه ورکولو کښې دسخاوت سره متصف وو

حضرت علی ﷺ د بنو هاشم اول خليفه وو .هغوى ته د احد العشرة المبشرة بالجنة، احد الستة اصحاب الشورى، احد الخلفاء الراشدين، احد العلماء الربانيين، احد الشجعان المشهورين او احد السابقين الى الاسلام کيدلو شرف حاصل دې [1]

د نبی کريم ﷺ سره ټولو غزواتو او مشاهد کښې شريک وو . البته په غزوه تبوک کښې نبی کريم ﷺ هغوى په مدينه منوره کښې خپل نائب جوړ کړې وو. خکه نې په دې کښې عملا شرکت اونکړو [2]

د حضرت عثمان ذوالنورين ﷺ دشهادت نه پس امت دهغوى په لاس بيعت اوکړو او هغوى خليفه منتخب کړې شول. دې نه فورا پس حضرت طلحه. حضرت زبير او حضرت عائشه ﷺ دحضرت عثمان ﷺ د قصاص مطالبه اوکړه .ددې په نتيجه کښې واقعه د جمل اوشوه ،بيا حضرت معاويه ﷺ داهل شام راوستلوسره هم دغه مطالبه اوکړه. چه دهغې په نتيجه کښې واقعه صفين اوشوه.

دحضرت علی ﷺ دا رائې وه چه هغه ټولو حضراتو ته پکار وو چه اول نې بيعت کړې وې او په طاعت کښې داخل شوې وې ،بيا دحضرت عثمان ﷺ اولياء د قصاص مطالبه کړې وې نو بيا په حکم د شريعت باندې عمل کيدې شو. او دهغوى دمخالفينو دا وينا وه چه اول دې د قاتلينو نه قصاص واخستې شي .دحضرت علی ﷺ دا موقف وو چه قصاص بغير د دعوې او بغير د اقامت بينه نه صحيح نه دې هر يو فريق په دې سلسله کښې مجتهد وو . بعض حضرات صحابه د دواړو فريقونو نه جدا وو ، د حضرت عمار ﷺ د شهادت نه ظهره شو چه حضرت علی ﷺ په حق وو نو په ابتداء کښې داختلاف نه پس د اهل السنت والجماعة په دې اتفاق اوکړو. [3]

دحضرت علی ﷺ په خصائص کښې يودا هم دی چه نبی ﷺ د خيبر په موقع اوفرمائيل

لادفعن الراية غدا الى رجل يحب الله ورسوله، ويحبه الله ورسوله، يفتح الله على يديه .

يعنی صبا سحر به زه داسې کس له جهنډه ورکوم چه دالله او دهغې رسول سره محبت لرى .او الله او د هغې رسول هغه سره محبت کونکې دى ،او هم ددې په لاس به فتح کيږى

کله چه صبا شو نو ډير حضرات په دې اميد وو چه ممکنه ده جهنډه به زما لاس ته راشي. ليکن نبی ﷺ تپوس اوکړو علی بن ابی طالب چرته دې؟خلقو اووئيل چه دهغوى په سترګو کښې تکليف دې، هغوى راغلل. نبی کريم ﷺ دهغوى په سترګو کښې خپلې لاړې اولګولې او دعا يې اوکړه. هغوى ټيک شو . او هغوى ته نبی ﷺ جهنډه ورکړه [4]

---

[1] عمدة القارى (ج ۲ ص ۱٤۷)_
[2] تهذيب الكمال (ج ۲۰ ص ٤۸۳)_
[3] اوګورئ:الاصابة (ج ۲ ص ۵۰۸)_
[4] الاصابة (ج ۲ ص ۵۰۸). نيز اوګورئ صحيح البخارى (ج ۱ ص ۵۲۵). كتاب فضائل اصحاب النبى ﷺ باب مناقب علی بن ابی طالب)_

حضرت عمر رضی الله عنه فرمائی چه ماته کله هم د امارت اخستو خواهش اونشو. البته هغه ورځ ددې فضائلو د وجې نه زما په زړه کښې دا خواهش پيدا شو چه کاش دا شرف ما ته حاصل شی.[1]

نبی کریم ﷺ هم دوی د حج په موقع باندې د اعلان براءت دپاره لیږلي وو او فرمائيلي ني وو لايذهب بها الا رجل مني وانا منه.[2]

کله چه دا آيت کريمه نازل شو ﴿فقل تعالوا ندع ابناءنا وابناءكم ونساءنا ونساءكم وانفسنا وانفسكم﴾[3] نو نبی ﷺ حضرت علی، حضرت فاطمه او حضرات حسنين رضی الله عنهم راوبلل او وې فرمائيل اللهم هولاء اهلي.[4]

دغزوه تبوک په موقع کله چه نبی کريم ﷺ هغوی خپل نائب جوړ کړو او په مدينه منوره کښې ئې دپاتې کيدو حکم ورکړو نو حضرت علی رضی الله عنه عرض اوکړل تخلفني مع النساء والصبيان؟ يعنی تاسو ما د ښځو او د ماشومانو سره شاته پريږدئ؟ نبی ﷺ اوفرمائيل اما ترضى ان تكون مني بمنزلة هارون من موسى، الا انه لا نبوة بعدي؟[5] يعنی آيا ته دا نه خوښوې چه تاته زما د نسبت سره هغه مقام حاصل شی، کوم چه حضرت هارون ته دحضرت موسی علیه السلام په نسبت سره حاصل وو. دا بيله خبره ده چه ما نه پس د نبوت سلسله نشته.

حضرت عمر رضی الله عنه به د داسې واقعاتو او مشکلاتو نه د الله تعالی نه پناه غوښتله چه د هغې د حل د پاره به حضرت علی رضی الله عنه نه وو.

د علمی مقام ئې دا حال وو چه پخپله فرمائی سلوني، سلوني، وسلوني عن كتاب الله تعالى، فوالله ما من آية الا وانا اعلم انزلت بليل او نهار.[6] يعنی ما نه د الله د کتاب په باره کښې ښه پوښتنې کوئی. په خدې قسم يو آيت هم داسې نشته چه دهغې په باره کښې ما ته علم نه وی چه هغه په شپه کښې نازل شوې دې يا په ورځ کښې

امام مسروق بن الاجدع رحمه الله فرمائی

وجدت علم اصحاب محمد ﷺ ينتهي الى ستة: الى علي، وعبدالله، وعمر، وزيد بن ثابت، وابي الدرداء، وابي بن كعب، ثم وجدت علم هولاء الستة انتهى الى علي وعبدالله.[7]

---

[1] صحيح مسلم، كتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل علي بن ابي طالب رضی الله عنه، رقم (۶۲۲۲)_
[2] مسند احمد (ج ۱ ص ۳۳۱)، مسند عبدالله بن عباس رضی الله عنهما_
[3] آل عمران (۶۱)_
[4] صحيح مسلم، كتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل علي بن ابي طالب رضی الله عنه، رقم (۶۲۲۰)_
[5] حواله بالا)_
[6] الاصابة (ج ۲ ص ۵۰۹)_
[7] مقدمة نصب الراية (ص ۵۵)_

يعنى ما دنبی ﷺ داصحابو علم په شپږ حضراتو باندې ختم اوموندو. يعنى على، عبدالله، عمر، زيد بن ثابت، ابوالدرداء، او ابی بن كعب رضی الله عنهم. بيا دهغې شپږو علوم په دوه حضراتو كښې راغونډ شول. يو حضرت على او دويم حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنهما
حضرت على رضی الله عنه د نبى كريم ﷺ نه علاوه د حضرت ابوبكر صديق، حضرت عمربن الخطاب، حضرت مقداد بن الاسود او د خپلې بى بى حضرت فاطمة الزهراء رضی الله عنها نه روايت حديث كړې دې
د هغوى نه د بعض صحابه كرامو نه علاوه ډيرو تابعينو روايت كړې دې. په صحابه كرامو كښې د هغوى د صاحبزادګانو حضرت حسن او حضرت حسين رضی الله عنهما نه علاوه حضرت عبدالله بن مسعود، حضرت ابوموسى اشعرى، حضرت عبدالله بن عباس، حضرت ابو رافع، حضرت عبدالله بن عمر، حضرت ابوسعيد خدرى، حضرت صهيب رومى، حضرت زيد بن ارقم، حضرت جرير بن عبدالله بجلى، حضرت ابوامامه، حضرت ابو جحيفه، حضرت براء بن عازب او حضرت ابو الطفيل رضی الله عنهم روايت كوى
په تابعين مخضرمين يا چا ته چه دنبى كريم ﷺ رويت حاصل دې. په هغوى كښې عبدالله بن شداد بن الهاد، طارق بن شهاب، عبدالرحمن بن الحارث بن هشام، عبدالله بن الحارث بن نوفل، مسعود بن الحكم او مروان بن الحكم وغيره د حضرت على رضی الله عنه نه روايت كوى. دې نه علاوه د تابعينو يو جم غفير د هغوى نه روايت كوى [1]
د حضرت على رضی الله عنه نه تقريبا پنځه سوه شپږ اتيا حديثونه مروى دى. په دې كښې متفق عليه شل احاديث دى، بله دا چه امام بخارى په نهه احاديثو كښې او امام مسلم په پنځلس احاديثو كښې متفرد دې [2]
رمضان ۴۰ هجرى كښې يو شقى القلب كس عبدالرحمن بن ملجم مرادى په هغوى باندې حمله اوكړه او په دې واقعه كښې هغوى شهيد شول [3]
هغوى خلافت درې نيمې مياشتې كم پنځه كاله وو [4] رضی الله تعالى عنه وارضاه

قوله: قال النبى ﷺ: لاتكذبوا على، فانه من كذب على فليلج النار: نبى كريم ﷺ اوفرمائيل چه په ما باندې دروغ مه وايئ. ولې چه څوک په ما باندې دروغ وائى هغه به جهنم ته داخليږى
مطلب دا دې چه ما طرف ته دڅه قسم دروغو نسبت مه كوئى. خكه چه كوم سړې ما طرف ته داسې خبره منسوب كړى چه ما نه وى وئيلې، نو هغه به جهنم ته ځى. دنبى كريم ﷺ طرف ته يوه غلطه خبره منسوب كول حرام دې، كه ددين په تائيد كښې وى يا په ترديد كښې

---

[1] د شيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوګورئ الاصابة (ج ۲ ص ۵۰۸)، وتهذيب الكمال (ج ۲۰ ص ۴۷۳.....۴۷۹)_
[2] اوګورئ عمدة القارى (ج ۲ ص ۱۴۷)، وخلاصة الخزرجى (ص ۲۷۴)_
[3] عمدة القارى (ج ۲ ص ۱۴۸)_
[4] الاصابة (ج ۲ ص ۵۱۰)_

په دې روايت کښې چه فرمائيلې دی لاتکذبواعلی په دې کښې د علی مفهوم مخالف مقصود او معتبر نه دې.ولې چه د (کذب‌له) څه تصور دلته نشته. ځکه دا نهی دمطلق کذب ده

ايا د شريعت دتائيد د پاره د حديث وضع جائز ده؟ بعضې جاهل صوفيه وائی چه نبی کريم ﷺ د کذب‌علی‌النبی ﷺ نه منع فرمائيلې ده.د کذب‌للنبی ﷺ نه ئې منع نه ده فرمائيلې.لهذا که څوک ددين د تائيد دپاره احاديث وضع کړی نو دا جائز ده [1]

هم دغه شان کراميه هم دا وائی چه په قرآن اوسنت کښې چه څه وارد شوی دی دهغې ثابتولو دپاره که دترغيب و ترهيب په باب کښې دروغ اوونيلې شی او نبی کريم ﷺ طرف ته منسوب کړې شی نو جائز دې.ولې چه دا (کذب‌له) دې (کذب‌عليه) نه دې [2]

ليکن دا دليل صحيح نه دې.ولې چه کذب‌علی‌النبی او کذب‌للنبی کښې هيڅ فرق نشته. ولې چه کذب خلاف واقعه خبرې ته وائی.بيا که يو سړې د بل طرف ته څه خبره منسوب کوی او منسوب اليه هغه خبره نه وی کړې نو که دهغه په تائيد کښې وی.يا په ترديد کښې وی هلته کذب‌عليه ونيلې شی.[3] او دتائيد په صورت کښې د (کذب‌له) استعمال په لغت کښې چرته نشته.لهذا (کذب‌للنبی) ونيلوسره دې ته سند جواز ورکولو کوشش بې اصل او بې فائدې دې. دا فرق ددې مدعينو پخپله جوړ کړې دې. دلغت نه ددې څه تائيد نه کيږی

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دا ددې خلقو د جهالت دليل دې.ولې چه هغوی په ترغيب وترهيب کښې چه کوم حديثونه وضع کړی دی او دهغې نه ئې کوم ندب ثابت کړې دې نو هغه مندوب هم چونکه داحکامونه دې.ځکه هغه په وضع داحکامو کښې ګويا الله تعالی طرف ته غلطه خبره منسوب کړه،هم دغه شان په دې حکم کښې هغه تمام اخبار او روايات داخل دی چه په هغوي کښې دالله تعالی طرف نه په مخصوص عمل باندې دمخصوص ثواب وعده نقل کړې شوې ده.او په حقيقت کښې هغه ثابت نه دې [4]

ددې جاهلانو يو استدلال ديو روايت نه هم دې.چه هغې کښې دې **من کذب علی متعمدا ليضل به الناس فليتبوا مقعده من النار.** [5]

په دې روايت کښې **کذب متعمدا** ته ګناه او باعث عذاب په هغه صورت کښې ونيلې شوې دې چه د خلقو دګمراه کولو په نيت دروغ اوونيلې شی،دې نه معلومه شوه چه که دخلقو د

---

[1] اوګورئ فتح الباری (ج ١ ص ١٩٩)، و فتح المغيث (ج ١ ص ٣٠٦)_

[2] حواله جات بالا)_

[3] اوګورئ المعجم الوسيط (ج ٢ ص ٧٨٠)، والقاموس الوحيد (ص ١٣٩٤)_

[4] اوګورئ النکت علی کتاب ابن الصلاح (ج٢ ص ٨٥٤و٨٥٥)_

[5] کشف الاستار عن زوائد البزار(ج ١ ص ١١٤)، کتاب العلم، باب التحذير من الکذب علی رسول الله ﷺ رقم (٢٠٩)، وشرح مشکل الآثار (ج ١ ص ٣٧١)، باب بيان مشکل ما روی عن رسول الله ﷺ من قوله: من کذب الخ.)_

گمراه کولو نیت نه وی نو دروغ ونیلې شی نو دا خلق وائي چه کوم روایت ددې قید نه مطلق دی هغه به هم دې مقید روایت باندې محمول کولې شی (۱)
ددې جواب دا دې چه ائمه حدیث په دې باندې متفق دی چه دا زیادتی ضعیف دې. ددې ټولو نه قوی ترین طریق هغه دې کوم چه امام حاکم رحمه الله په المدخل کښې نقل کړې دې او بیائې ددې تضعیف کړې دې، هغه طریق دا دې یونس بن بکیرعن الاعمش عن طلحة بن مصرف عن عمرو بن شرحبیل عن ابن مسعود هم په دې طریق سره امام بزار رحمه الله هم نقل کړې دې
امام حاکم فرمائی چه دلته دیونس بن بکیرنه په دوه ځایونو کښې غلطې شوی ده
یوه غلطی دا اوشوه چه هغوی د طلحة بن مصرف او د عمروبن شرحبیل په مینځ کښې دابوعمار واسطه ساقط کړه
دویمه غلطی دا اوشوه چه دعبدالله بن مسعود رضي الله عنه نوم اخستوسره ئي دا موصول اوګرځولو. حالانکه دا مرسل دې (۲)
اوکه دا زیادت ثابت هم شی بیاهم ددې نه استدلال صحیح نه دې. ولې چه لام به دتعلیل په ځاې د عاقبت دپاره اوګنړلې شی. لکه څنګه چه دالله تعالی ارشاد (فالتقطه آل فرعون لیکون لهم عدوا وحزنا) (۳) کښې د لیکون لام لام عاقبت دې. ولې چه د لام تعلیل په صورت کښې ددې معنی به وی چه آل فرعون د حضرت موسی علیه السلام التقاط څکه کړې ووچه هغه ددوی دپاره دشمن او د پریشانئ باعث جوړشی. ظاهره ده چه دې غرض لره هغوی ددوی التقاط نه وو کړې، څکه به لام دعاقبت دپاره وی او دآیت مطلب به دا وی چه آل فرعون چه دحضرت موسی علیه السلام التقاط اوکړو نو ددې انجام او مآل داشو چه هغوی دپاره دشمن نور هم باعث د پریشانئ ثابت شو.

هم دغه شان په من كذب علی متعمدا لیضل به الناس...... کښې هم لام دعاقبت دپاره دې او مطلب دا دې چه چا په ما باندې دروغ اووئیل. چه دهغې انجام او مآل دا دې چه په خلقو کښې به ګمراهی خورېږی، نو داسې کس دې جهنم کښې خپله ټهکانه جوړه کړی
د لیضل به الناس دویمه معنی دا کیدې شی چه داجمله دلته دتاکیدپه طور راوړلې شوې ده، چه ددې نه مفهوم مخالف مقصود دې اونه معتبر او دا هم داسې دې چه څنګه د الله تعالی په ارشاد (فمن اظلم ممن افترٰی علی الله کذبا لیضل الناس بغیرعلم) (۴) کښې لیضل دتاکید دپاره دې. که ددې مفهوم مخالف معتبر او مقصود وې نو مطلب به دا وو چه افتراء علی الله کولو

---

(۱) النکت علی کتاب ابن الصلاح(ج ۲ ص ۸۵۵)_
(۲) اوګورئ النکت علی کتاب ابن الصلاح(ج ۲ ص ۸۵۵و۸۵۶). نیز اوګورئ شرح مشکل الآثار (ج ۱ ص ۳۷۱و۳۷۲)، باب بیان مشکل ما روی عن رسول الله صلی الله علیه وسلم من قوله: من کذب علی متعمدا)_
(۳) القصص ۸)_
(۴) الانعام ۱٤٤)_

والا ظالم نه دي.حالانکه افتراء الکذب علی الله بهر صورت حرام دي. که په دې کښې اضلال مقصود وی اوکه نه وی والله اعلم (۱)

ددې توجیه د وضاحت په طور خان پوهه کړنی چه جاهلان دحدیث وضع کولو جواز په لیضل به الناس کښې دمفهوم مخالف راویستلو سره کوی چه که دګمراه کولو په نیت حدیث وضع کړې شي نو ګناه ده لیکن که نیت ښه وی او مقصود په دین باندې عمل کولو دپاره آماده کول وی نوبیا حدیث وضع کول ګناه نه ده.دثواب حدیثونه دې وضع کړې شی،چه دعمل خیر تحریک اوشی او دعذاب حدیثونه دې وضع کړې شی چه دګناهونونه خان اوساتلې شی نوبه دې کذب علی النبی کښې ګناه نشته

مونږه وایو چه دلته مفهوم مخالف نه مقصود دې او نه معتبر . کذب علی النبی بهرصورت حرام او ګناه ده. د لیضل به الناس جمله کذب علی النبی قباحت او دبدنې د تاکیددپاره ارشاد فرمائیلې شوې دې،دا بالکل هم دغه شان دې څنګه چه په قرآن مجید کښې (فمن اظلم ممن افتری علی الله کذبا لیضل الناس بغیر علم) فرمائیلې شوې دې،په آیت کښې د (لیضل الناس بغیر علم) مفهوم مخالف هرګز مقصود او معتبرنه دې، که دمفهوم مخالف اعتبار اوکړې شی نومطلب به دا وی چه دخیر غرض دپاره (دنیک کارد ترغیب او دګناه نه دنفرت دپاره) که دافتراء علی الله ارتکاب اوکړې شی نو افتراء کولو والا ظالم نه دې،حالانکه افتراء علی الله بهرصورت ظلم دې اوحرام دې،څکه به په آیت کښې (لیضل الناس بغیر علم) دتاکیددپاره اوګنړلې شی، ګویا چه ددې جملې نه دافتراء علی الله شناعت اوقباحت موکد اومضبوط کول مقصود دې.هم دغه شان په حدیث کښې هم لیضل به الناس په تاکید باندې محمول دې،ددې مفهوم مخالف نه مقصود دې نه معتبر. والله تعالی اعلم وعلمه احکم

قوله: فلیلج النار: دا د ولوج نه د امر غائب صیغه ده.

دا امر یا خوبه معنی د دعا دې ګویا نبی کریم ﷺ هغه کس دپاره کوم چه د کذب علی النبی ﷺ ارتکاب کوی بددعافرمائی چه هغه دې په جهنم کښې واچولې شی یا دا امر په معنی د خبر دې. لکه څنګه چه دمسلم شریف په روایت کښې من یکذب علی یلج النار راغلې دې (۲)، او د ابن ماجه په روایت کښې دا الکذب علی یولج النار (۳)، الفاظ دی. (۴)

---

(۱) النکت علی کتاب ابن الصلاح (ج ۲ ص ۸۵۶) وتوضیح الافکار (ج ۲ ص ۶۳). وفتح المغیث (ج ۲ ص ۳۰۷). وشرح مشکل الآثار (ج ۱ ص ۳۷۲)_

(۲) صحیح مسلم، المقدمة، باب تغلیظ الکذب علی رسول الله ﷺ، رقم (۲)_

(۳) سنن ابن ماجه،المقدمة، باب التغلیظ فی تعمد الکذب علی رسول الله ﷺ،رقم (۳۱)_

(۴) اوګورئ فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۰)_

۱۰۷] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ جَامِعِ بْنِ شَدَّادٍ عَنْ عَامِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ عَنْ أَبِيهِ قَالَ قُلْتُ لِلزُّبَيْرِ [۱] إِنِّي لاَ أَسْمَعُكَ تُحَدِّثُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ - صلی الله علیه وسلم - كَمَا يُحَدِّثُ فُلاَنٌ وَفُلاَنٌ . قَالَ أَمَا إِنِّي لَمْ أُفَارِقْهُ وَلَكِنْ سَمِعْتُهُ يَقُولُ « مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ

رجال الحديث

① **ابوالولید** : دوی مشهور محدث امام ابوالولید هشام بن عبدالملک باهلی طیالسی بصری رحمه الله دی [۲]

دوی د ابراهیم بن سعد، اسحاق بن سعید قرشی، عکرمه بن عمار، جریر بن حازم، مهدی بن میمون، امام شعبه، امام مالک، امام لیث بن سعد، سفیان بن عیینه، هشام الدستوائی او د زائده بن قدامه رحمهم الله وغیره نه روایت کوی.

د دوی نه روایت کونکو کښې امام بخاری، امام ابوداود، ابراهیم بن یعقوب الجوزجانی، اسحاق بن راهویه، ابوحاتم رازی او محمد بن یحي ذهلی رحمهم الله دی [۳]

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائی ابوالولید متقن. [۴]

نیز هغوی فرمائی وابوالولید الیوم شیخ الاسلام، ما اقدم علیه الیوم احدا من المحدثین. [۵]

ابن واره رحمه الله فرمائی حدثنی ابوالولید وما اراني ادرکت مثله. [۶]

امام عجلی رحمه الله فرمائی ابوالولید بصری، ثقة ثبت في الحدیث، وکان یروی عن سبعین امراة....... [۷]

احمد بن سنان رحمه الله فرمائی حدثنا ابوالولید امیر المحدثین. [۸]

امام ابوزرعه رحمه الله فرمائی ادرک نصف الاسلام، وکان اماما في زمانه، جلیلا عند الناس. [۹]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی ابوالولید امام، فقیه، عاقل، ثقة، حافظ، ما رایت في یده کتابا قط. [۱۰]

---

[۱] قوله: قلت للزبیر : الحدیث. اخرجه ابوداود في سننه. في كتاب العلم. باب التشديد في الكذب على رسول الله ﷺ. رقم (۳۶۵۱). وابن ماجه في سننه. في المقدمة. باب التغليظ في تعمد الكذب على رسول الله ﷺ. رقم (۳۶)_

[۲] تهذیب الکمال (ج ۳۰ ص ۲۲۶)_

[۳] دشیوخ او تلامذه دتفصیل دپاره اوګورئ: تهذیب الکمال (ج ۳۰ ص ۲۲۷_۲۲۹)_

[۴] تهذیب الکمال (ج ۳۰ ص ۲۲۹)_

[۵] حواله بالا)_

[۶] تهذیب الکمال (ج ۳۰ ص ۲۳۰)_

[۷] حواله بالا)_

[۸] حواله بالا)_

[۹] حواله بالا)_

[۱۰] حواله بالا)_

معاويه بن عبد الكريم زيادي رحمه الله فرمائی ادركت البصرة، والناس يقولون: ما بالبصرة اعقل من ابي الوليد، وبعده ابوبكر بن خلاد.[1]
يعنی ما بصره په داسې حال کښې اوموندله چه خلقو به ونيل چه په بصره کښې د ابوالوليد نه زيات څوک عقلمند نشته.او دهغوی نه پس ابوبکر بن خلاد دې
ابن سعد رحمه الله فرمائی كان ثقة حجة ثبتا.[2]
ابن حبان رحمه الله دهغوی ذکرپه کتاب الثقات کښې کړې دې او فرمائيلې ئې دې وكان من عقلاء الناس.[3] ابن قانع رحمه الله فرمائی ثقة مامون ثبت.[4]
په ۲۲۷ هجری کښې دهغوی انتقال اوشو[5] رحمه الله رحمة واسعة.
④ **شعبه** دوی امير المومنين فی الحديث شعبه بن الحجاج عتکی بسطامی رحمه الله دی. ددوی حالات كتاب الايمان، باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده په ذيل کښې تير شوي دي[6]
⑤ **جامع بن شداد** دوی ابوصخره جامع بن شداد محاربی کوفی رحمه الله دی[7]
دوی د صفوان محرز. طارق بن عبد الله محاربی. عبد الرحمن بن يزيد نخعی. ابوبرده بن ابی موسی او دعامربن عبد الله بن الزبير رحمهم الله وغيره نه روايت کوی
ددوی نه روايت کونکو کښې امام اعمش. مسعر بن کدام. شعبه. سفيان ثوری. عبد الرحمن بن عبد الله المسعودی او عمربن ابی زائده رحمهم الله وغيره دی[8]
امام يحي بن معين، امام ابوحاتم او امام نسائی رحمهم الله فرمائی ثقة.[9]
يعقوب بن سفيان رحمه الله فرمائی ثقة متقن.[10]
امام عجلی رحمه الله فرمائی وهو شيخ عال ثقة.... من قدماء شيوخ سفيان، وكان شيخا عاقلا ثقة ثبتا كوفيا[11]

---

[1] تهذيب الكمال (ج ۳۰ ص ۲۳۱)_
[2] الطبقات الكبرى لابن سعد (ج ۷ ص ۳۰۰)_
[3] الثقات لابن حبان (ج ۷ ص ۵۷۱)_
[4] تهذيب التهذيب (ج ۱۱ ص ٤۷)_
[5] حواله بالا)_
[6] كشف البارى (ج ۱ ص ۶۷۸)_
[7] تهذيب الكمال (ج ٤ ص ٤۸۶)_
[8] دشيوخ اوتلامذه دتفصيل دپاره اوګورئ تهذيب الكمال (ج ٤ ص ٤۸۶و٤۸۷). وتهذيب التهذيب (ج ۲ ص ۵۶)_
[9] تهذيب الكمال (ج ٤ ص ٤۸۷)_
[10] تهذيب التهذيب (ج ۲ ص ۵۶)_
[11] تهذيب التهذيب (ج ۲ ص ۵۶). وتعليقات تهذيب الكمال (ج ٤ ص ٤۸۷)_

ابن حبان رحمه الله دهغوی ذکر په کتاب الثقات کښې کړې دې.[1]

حافظ ذهبی رحمه الله دهغوی تذکره کولوکښې لیکی الامام،الحجة،ابوصخرة المحاربي، احد علماء الکوفة.[2]

ددوی سن وفات بعض حضرات ۱۱۸هج.بعض حضرات ۱۲۷هج.او بعض حضرات ۱۲۸ هجری بیانوی [3] رحمه الله تعالیٰ رحمة واسعة.

⊙**عامربن عبدالله بن الزبیر**: دوی عامر بن عبدالله بن الزبیربن العوام قرشی اسدی مدنی رحمه الله دی ابوالحارث ددوی کنیت دې.[4]

دوی دخپل پلارحضرت عبدالله بن الزبیر رضی الله عنه نه علاوه دحضرت انس.حضرت صالح بن خوات بن جبیر،عمروبن سلیم زرقی.عوف بن الحارث بن الطفیل او دخپل ماما ابوبکربن عبدالرحمن بن الحارث بن الهشام نه روایت کوی.

ددوی نه روایت کونکو کښې جامع بن شدادمحاربی.دهغوی ورور عمربن عبدالله بن الزبیر،عمروبن دینار،مالک بن انس.محمدبن عجلان.مصعب بن ثابت بن عبدالله بن الزبیر او یحي بن سعیدانصاری رحمهم الله وغیره حضرات دی.[5]

امام احمدبن حنبل رحمه الله فرمائی ثقة من اوثق الناس.[6]

امام یحي بن معین او امام نسائی رحمهما الله فرمائی ثقة.[7]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی ثقة صالح.[8]

امام عجلی رحمه الله فرمائی مدنی تابعی ثقة.[9]

حضرت ابن سعد رحمه الله فرمائی کان عابدافاضلا،وکان ثقة مامونا،وله احادیث یسیرة.[10]

خلیلی رحمه الله فرمائی احادیثه کلهایحتج بها.[11]

---

[1]) تهذیب التهذیب (ج ۲ ص ۵۷)_

[2]) سیراعلام النبلاء (ج ۵ ص ۲۰۵)-

[3]) اوګورئ: سیر اعلام النبلاء (ج ۵ ص ۲۰۶).وتهذیب التهذیب (ج ۲ ص ۵۶و۵۷). وتهذیب الکمال(ج ٤ ص ٤۸۷و٤۸۸)_

[4]) تهذیب الکمال (ج ١٤ ص ۵۷)_

[5]) دشیوخ اوتلامذه دتفصیل دپاره اوګورئ: تهذیب الکمال (ج ١٤ ص ۵۷و۵۸). وتهذیب التهذیب (ج ۵ ص ۷٤)_

[6]) تهذیب الکمال (ج ١٤ ص ۵۸)_

[7]) حواله بالا)_

[8]) تهذیب التهذیب (ج ۵ ص ۷٤)_

[9]) حواله بالا)_

[10]) حواله بالا)_

[11]) حواله بالا)_

امام نووى رحمه الله فرمائى وكان عابدا فاضلا مجمعا على توثيقه وجلالته.([1])
ابن حبان رحمه الله دهغوى ذكر په كتاب الثقات كښې كړې دې او ليكلې ئې دې كان عالما فاضلا([2])
حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى مجمع على ثقته.([3])
حافظ ذهبى رحمه الله دهغوى دوفات قابل رشک واقعه ليکلې ده چه عين د وفات په وخت د ماښام اذان آواز واوريدې شونو هغوى اووئيل چه ما دلاس نه اونيسئ او اوچت مې کړئ او جمات ته مې بوځئ ويسئ. خلقو اووئيل چه تاسو خو بيمار يئ وې فرمائيل اسمع داعى الله فلا اجيبه؟ چه زه دالله تعالى طرف ته رابلونکې اواز واورم او لبيک اونه وايم؟ نوخلقو هغوى ته سهارا ورکړه او د ماښام په جماعت کښې شريک شو. لا يو رکعت يې ادا کړې ووچه روح ئې دقفس عنصرى نه پرواز اوکړو.([4])
دعبادت او د دعا داسې شوق وو چه هوش به يې نه پاتې کيدل او بعض وختونه دماسختن نه واخله تر سحر پورې به دعا کښې مشغول وو.([5])
په ۱۲۱ هجرى کښې دهغوى انتقال اوشو.([6]) رحمه الله تعالى رحمة واسعة.
⑤ **عبدالله بن الزبير** رضى الله عنه: دوى مشهور صحابى. اميرالمومنين عبدالله بن الزبير بن العوام بن خويلد بن اسد القرشى الاسدى المدنى رضى الله عنه دى. ابوبکر دهغوى کنيت دې او بعض حضراتو کنيت ابوخبيب خودلې دې.([7])
حضرت عبدالله بن الزبير ته الله تعالى ډير خصوصيات او فضائل ورکړى وو. دهغوى پلار حضرت زبير بن العوام دى، چه په دعشره مبشره کښې ووا و ورسره د نبى کريم ﷺ دحوارى په نوم معروف وو، دهغوى والده حضرت اسماء رضى الله عنها ذات النطاقين بنت ابى بکر الصديق رضى الله عنه ده، دهغوى نيا حضرت صفيه بنت عبدالمطلب رضى الله عنها ده، چه دنبى کريم ﷺ حقيقى ترور وه، حضرت خديجه رضى الله عنها دهغوى دپلار ترور وه، دهغوى ترور ام المومنين حضرت عائشه رضى الله عنها ده.([8])
دحضرت عبدالله بن الزبير رضى الله عنه ولادت دهجرت نه پس اوشو. بعضو په ۲ هجرى کښې ولادت خودلې دې. او حافظ ابن حجر رحمه الله ۱ هجرى ته ترجيح ورکړې ده.([9])
هغوى ته د اول مولود فى الاسلام بعد الهجرة کيدو شرف حاصل دې، دهغوى ولادت اهل اسلام

---

[1]) تهذيب الاسماء واللغات(ج ۱ ص ۲۵۶)_
[2]) الثقات لابن حبان (ج ۵ ص ۱۸۶)_
[3]) سير اعلام النبلاء (ج ۵ ص ۲۲۰)_
[4]) حواله بالا)_
[5]) حواله بالا)_
[6]) الثقات لابن حبان (ج ۵ ص ۱۸۷)_
[7]) تهذيب الکمال (ج ۱٤ ص ۵۰۸و۵۰۹)_
[8]) اوګورئ تهذيب الاسماء واللغات للنووى (ج ۱ ص ۲۶۶)_
[9]) اوګورئ تهذيب التهذيب (ج ۵ ص ۲۱۳و ۲۱٤)، والاصابة (ج ۲ ص ۳۰۹)_

دپاره د ډير خوشالئ سبب اوګرځيدو .ددې وجه دا وه چه يهودو دا مشهوره کړې وه چه مونږه دې مهاجرينو باندې جادو کړې دې .څکه ددوى په کورونو کښې به ولادت نه کيږى .نوچه کله دوى پيدا شول نو ديهودو په ترديد او ذلت باندې مسلمانان طبعا خوشاله شول [۱]

کله چه دوى پيداشول نو دنبى کريم ﷺ په خدمت کښې راوړلې شول .نبى ﷺ کهجوره اوچوله او ددې کهجورى نه يې تحنيک اوکړو .نو دټولو نه اول څيز چه دهغوى په خيټه کښې لاړو هغه دنبى کريم ﷺ لعاب مبارک وو [۲]

دنبى کريم ﷺ د وصال په وخت دهغوى عمر اته يا نهه کاله وو .کله چه دوى د اوه کاله عمرته اورسيدل نودخپل پلارپه اشاره باندې د نبى کريم ﷺ په لاس بيعت دپاره حاضر شول .نبى ﷺ چه هغوى په راتلواوکتل نو مسکې شو اوبيا يې بيعت اوفرمائيه [۳]

الله (ج) څنګه چه هغوى ته نسبى شرافت ورکړې ووهم داسې ذاتى قابليت او صلاحيت يې هم ورکړې وو .ډير بهادر وو . دلسو کالو په عمر کښې خپل پلار سره ديرموک په جنګ کښې شريک شو او د اس سورلى يې اوکړه [۴]

يو خله حضرت عبدالله بن الزبيردنبى کريم ﷺ خدمت ته لاړو .نبى کريم ﷺ هغه وخت حجامت لګولو .د فراغت نه پس نبى ﷺ اوفرمائيل اې عبدالله دا وينه يوسه او داسې ځاى کښې واچوه چه تا څوک اونه وينى .کله چه دوى هلته نه روان شول نوهغه وينه يې اوڅکله .په واپسئ باندې نبى ﷺ پوښتنه اوکړه چه وينې سره دې څه اوکړو؟ عرض يې اوکړو چه ماته ډير پټ ځاى معلوم وو .هلته مې پټه کړه .نبى ﷺ اوفرمائيل شايد چه تا هغه وينه اوڅکله ؟

عرض يې اوکړو چه آو نبى ﷺ اوفرمائيل ولم شربت الدم؟ ويل للناس منك، وويل لك من الناس. تا دا وينه ولې اوڅکله؟ اوس به ستا دطرفه خلقو ته تکليف رسى او دخلقو دطرف نه به تاته تکليف رسى

موسى تبوذکى راوى حديث نقل کوى چه ما دا حديث ابو عاصم ته واورولونوهغوى اوفرمائيل چه دخلقو خيال دادې چه په هغوى کښې کوم ډيرزيات قوت وو هغه هم ددې وينې د وجې نه وو [۵]

دحضرت عبدالله بن سعد بن ابى سرح ﷺ په ماتحتئ کښې دافريقې جهاد کښې شريک شول .په يو موقع کښې دمسلمانانو شل زره لښکر مقابله د يو لکه شل زره کافرانوسره وو . حضرت عبدالله بن الزبير په دې موقع باندې د بې مثال بهادرئ او دنهايت هوښيارئ نه کار واخستو .او ددشمن په فوج بالکل په مينځ کښې يې حمله اوکړه او په لږ وخت کښې د کفارو د سردار سر پخپل نيزې باندې واپس راوړلو .نورو مسلمانانو په دې موقع ډيره سخته او په

---

[۱] سير اعلام النبلاء (ج ۳ ص ۳۶۵). والاصابة (ج ۲ ص ۳۰۹)_

[۲] تهذيب الاسماء واللغات (ج ۱ ص ۲۶۶)_

[۳] سير اعلام النبلاء (ج ۳ ص ۳۶٤ و ۳۶۵)_

[۴] صحيح البخارى (ج ۲ ص ۵۶۶) کتاب المغازى،باب قتل ابى جهل،رقم (۳۹۷۵)_

[۵] سير اعلام النبلاء (ج ۳ ص ۳۶۶). والاصابة (ج ۲ ص ۳۱۰)_

يو خلى حمله اوكړه نو د كفارو لښكر ايساريانې نه شو او وتختيدو (١)
د واقعه جمل په موقع باندې دحضرت عائشه رضي الله عنها سره شريک شول او داسې بهادرئ سره يې جنګ اوکړو چه د خلويښت نه زيات زخمونه پرې راغلل (٢)
حضرت عبدالله بن الزبير رضي الله عنه دعبادت خاص ذوق لرلو، حضرت عمروبن دينار رحمه الله به فرمائيل
ما رايت مصليا قط احسن صلاة من عبدالله بن الزبير (٣)
ابن ابى مليكه رحمه الله فرمائى چه ماته حضرت عمربن عبدالعزيز رحمه الله اوفرمائيل ان فى قلبك من ابن الزبير نو ما ددې خدشې دازالې په طور اووئيل لورايته ما رايت مناجيا ولا مصليا مثله. (٤)
يعنى كه تا هغوى ليدلې وې ...بوهه شوې به وې چه دهغوى نه زيات څوک مناجات كونكې او مونځ كونكې نشته.
حضرت ابن الزبير رضي الله عنه به اوه اوه ورځې صوم وصال كولو. بياهم دټولو نه مضبوط وو (٥)
امام مجاهد رحمه الله فرمائى چه كله به حضرت عبدالله بن الزبير مونځ ته اودريدو نوداسې به ښكاريدو ګويا چه هغوى يو لرګې دې (٦)
حضرت عبدالله بن الزبير رضي الله عنه خپلې شپې داسې تقسيم كړې وې چه يوه شپه ترسحر پورې به ئې صرف دقيام په حالت كښې عبادت كولو. يوه شپه صرف دركوع په حالت كښې او يوه شپه به صرف دسجدې په حالت كښې به عبادت كښې مصروف وو. (٧)
وړاندې د باب ليبلغ العلم الشاهد الغائب دلاندې حضرت ابوشريح رضي الله عنه عمروبن سعيدته چه كوم نصيحت كړې وو دهغې په ذيل كښې دحضرت عبدالله بن الزبير بعض حالات راغلل. هغه هم ملاظه اوكړې شى.
حضرت عبدالله بن الزبير رضي الله عنه ديزيد دخلافت په اوائل كښې دمدينې منورې نه مكې مكرمې طرف ته راغلى وو. هم دلته دهغوى سره دجنګونو سلسله جارى وه. تردې چه په ٦٤ هجرى كښې د يزيد انتقال اوشو اوس دحضرت عبدالله بن الزبير رضي الله عنه په لاس خلقو بيعت اوكړو، نو دشام لرې علاقې نه بغير باقى ټولو ملكونو كښې دحضرت عبدالله بن الزبير رضي الله عنه خلافت قائم شو
دټولو نه مخكښې مروان بن الحكم بغاوت اوكړو او دشام په علاقه باندې ئې قبضه اوكړه اوبيا په مصر باندې قابض شو. دې نه پس دمروان انتقال اوشو او عبدالملک بن مروان مشر

(١) سير اعلام النبلاء (ج ٣ ص ٣٧١). وتهذيب الاسماء واللغات(ج ١ ص ٢٦٦)_
(٢) سير اعلام النبلاء (ج ٣ ص ٣٧١)_
(٣) سيراعلام النبلاء (ج ٣ ص ٣٦٧)_
(٤) حواله بالا)_
(٥) سير اعلام النبلاء (ج ٣ ص ٣٦٨)-
(٦) حواله بالا)_
(٧) سير اعلام النبلاء (ج ٣ ص ٣٦٩)_

شو اوپيش قدمي يي اوكړه.حتى چه حجاج بن يوسف دمكې مكرمې شديد محاصره اوكړه.په بيت الله شريف باندې ني دمنجنيق په ذريعه حمله اوكړه.په دغه موقع باندې حضرت عبدالله بن الزبير رضي الله عنه په ډيره بې جګرئ سره اوجنګيدو.حتى چه په ١٧ جمادى الاولى ٧٣ هجرى كښې شهيد شو [١] والحديث ذوشجون.

حضرت عبدالله بن الزبير رضي الله عنه دنبى كريم ﷺ نه علاوه دخپل پلار حضرت زبيربن العوام، سفيان بن ابى زهير، حضرت عثمان بن عفان، حضرت على بن ابى طالب، حضرت عمربن الخطاب، دخپل نيكه حضرت ابوبكرالصديق اودخپلې ترور حضرت عائشه رضي الله عنها نه روايت كوى ددوى نه روايت كونكو كښې ثابت بنانى، ابوالشعثاء جابربن زيد، ابو ذبيان خليفة بن كعب تميمى، عامربن عبدالله بن الزبير، عبادبن عبدالله بن الزبير، عامربن شراحيل شعبى، عروة بن الزبير، عمروبن دينار، ابوالزبيرمكى، ابواسحاق سبيعى، هشام بن عروة او فاطمة بنت المنذر بن الزبير رحمهم الله وغيره ډير حضرات دى.[٢]

دحضرت عبدالله بن الزبير رضي الله عنه نه تقريبا درې ديرش حديثونه مروى دى.په دې كښې متفق عليه صرف يو حديث دې.بله دا چه امام بخارى رحمه الله په شپږ حديثونو كښې او امام مسلم رحمه الله په دوه حديثونو كښې متفرد دى [٣]

حضرت عبدالله بن الزبير رضي الله عنه په عبادله اربعه كښې يو دې،د عبادله اربعه تفصيل مونږ د بدء الوحى دڅلورم حديث دلاندې دحضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنه په حالاتو كښې ذكر كړى دى [٤] رضى الله تعالى عنه وارضاه

⑤ **حضرت زبير بن العوام رضي الله عنه** : دوى حوارى رسول الله ﷺ حضرت زبيربن العوام بن خويلد بن اسد بن عبدالعزى بن قصى قرشى اسدى مدنى رضي الله عنه دى،ابوعبدالله ددوى كنيت دې [٥] حضرت زبير رضي الله عنه دنبى كريم ﷺ دترور حضرت صفيه رضي الله عنها خوى دې [٦] دحضرت خديجه رضي الله عنها وراره دې [٧] حضرت زبير رضي الله عنه بالكل دابتداء نه مشرف باسلام شوې وو،بلكه هغوى څلورم يا پنځم كس وو [٨]

---

[١] د تفصيل دپاره اوګورئ الكامل لابن الاثير (ج ٣ ص ٢٥٩......٣٥٠). وتهذيب الاسماء واللغات (ج ١ ص ٢٦٧)، والاصابة (ج ٢ ص ٣١١)_

[٢] دشيوخ اوتلامذه دتفصيل دپاره اوګورئ تهذيب الكمال (ج ١٤ ص ٥٠٩و٥١٠). وسيراعلام النبلاء (ج ١ ص ٣٦٤)_

[٣] اوګورئ سير اعلام النبلاء (ج ٣ ص ٣٦٣)،وخلاصة الخزرجى (ص ١٩٧)_

[٤] اوګورئ كشف البارى (ج ١ ص ٤٣٦)_

[٥] تهذيب الكمال (ج ٩ ص ٣١٩و٣٢٠)_

[٦] تهذيب الاسماء واللغات (ج ١ ص ١٩٤)_

[٧] زوجته خديجة بنت خويلد عمتى قاله الزبير رضي الله عنه، انظر تهذيب الكمال (ج ٩ ص ٣٢٥)_

[٨] تهذيب الاسماء واللغات (ج ١ ص ١٩٤)_

دنبی کریم ﷺ د دفاع دپاره دټولو نه اول توره راویستونکې هم دوي وو.یو ځل دا افواه اوچته شوه چه نبی کریم ﷺ دشمنانو گرفتار کړو.حضرت زبیر رضی الله عنه فورا توره راوویستله اوهم په دې حال کښې اووتواو په تلاش تلاش کښې نبی کریم ﷺ ته اورسیدو.نبی ﷺ چه کله دوی په دې حال کښې اولیدل نود وجې یې تپوس اوکړو.هغوی ټول صورتحال بیان کړو.نبی کریم ﷺ د هغوی اودهغوی دتورې دپاره دعااوفرمائیله.هغه وخت ددوی عمر صرف دولس کاله وو.[1]

حضرت زبیر رضی الله عنه ته اسلام راوړلونه پس ډیرتکالیف اورسیدل.دهغوی تره به دهغوی نه پوړ راتاو کړو او رازوړند به یې کړو اوبیا د لاندې نه به یې اور بل کړو او دهغې لوگی به ورکولو، لیکن حضرت زبیر رضی الله عنه چه دعزم نه پوخ وو.دا به یې وئیل لااکفر ابدا.[2]

هم داشان حضرت زبیر رضی الله عنه هغه دشپږو اصحاب شورى نه وو چه دهغوی نه یوکس حضرت عمر رضی الله عنه د خلافت دپاره منتخب کړې وو او فرمائیلې وو چه داهغه حضرات دی چه دچا نه نبی کریم ﷺ تر آخر وخت پورې راضی وو.[3]

حضرت زبیر رضی الله عنه دحبشې طرف ته دواړه هجرتونه کړی دی.لیکن هلته ډیر وخت ایسار نشو. بیا مدینې طرف ته یې هجرت اوکړو.[4]

په مکه مکرمه کښې نبی کریم ﷺ دوی او حضرت ابن مسعود رضی الله عنه پخپل مینځ کښې ورونړه جوړ کړې وو.[5] او چه کله مدینې منورې ته هجرت یې اوکړو نو هلته دحضرت سلمه بن سلامه رضی الله عنه سره یې د مواخات رشته قائمه کړه.[6]

دحضرت زبیر رضی الله عنه فدائی کارونو کتلویه وجه نبی کریم ﷺ فرمائیلی وو فداك ابي وامي.[7] نبی ﷺ هم دغه شان دحضرت سعدبن وقاص رضی الله عنه په حق کښې هم ارشادفرمائیلې وو.[8]

نبی کریم ﷺ دبنی قریظه خبر راوړلو په سلسله کښې تپوس کړې وو من یاتینا بخبر القوم؟نبی ﷺ هم دا شان درې خله تپوس اوکړو، درې واړه خله حضرت زبیر رضی الله عنه خپل نوم پیش کړو، نبی ﷺ خوشاله شو او وي فرمائیل ان لکل نبی حواریا وحواری الزبیر.[9]

---

[1] سیر اعلام النبلاء (ج ۱ ص ٤١)_

[2] تهذیب الکمال (ج ۹ ص ۳۲۱)_

[3] تهذیب الاسماء واللغات (ج ۱ ص ۱۹٤)_

[4] الطبقات الکبری لابن سعد (ج ۳ ص ۱۰۲)_

[5] انظر الطبقات (ج ۳ ص ۱۰۲). وقیل : آخی بینه وبین طلحة. کما فی الطبقات)_

[6] تهذیب الاسماء (ج ۱ ص ۱۹٤). وقیل: آخی بینه وبین کعب بن مالک. انظر الطبقات (ج ۳ ص ۱۰۲)_

[7] صحیح البخاری (ج ۱ ص ۵۲۷) کتاب فضائل اصحاب النبی ﷺ. باب مناقب الزبیر بن العوام رضی الله عنه.رقم (۳۷۲۰)_

[8] اوگورئ صحیح البخاری (ج ۱ ص ۵۲۷) کتاب فضائل اصحاب النبی ﷺ. باب مناقب سعد بن ابی وقاص الزهری رضی الله عنه. رقم (۳۷۲۵)_

[9] سنن ابن ماجه.المقدمة. باب فضائل اصحاب رسول الله ﷺ. فضل الزبیر رضی الله عنه.رقم (۱۲۲)_

حضرت عثمان رضي الله عنه ته خلقو عرض اوکړو چه تاسو حضرت زبير خپل خليفه جوړ کړئ نو حضرت عثمان رضي الله عنه اوفرمائيل اما والذى نفسى بيده، انه لخيرهم ما علمت، وان كان لاحبهم الى رسول الله ﷺ.[1] يعني په هغه ذات قسم چه دچا په قبضه کښې زما خان دے،زما د علم مطابق هغه د دې ټولو نه افضل دے او هغه دالله د رسول ﷺ په نزد دټولو نه محبوب وو

حضرت زبير رضي الله عنه د بدر اواُحد سره سره د نبى کريم ﷺ ټولو غزواتو کښې شريک وو، په غزواتو کښې به داسې بهادرئ سره جنګيدو چه دهغوى دجسم يو حصه هم د زخم نه خالى نه وه[2] حضرت حسان رضي الله عنه د حضرت زبير رضي الله عنه په تعريف کښې فرمائى:

فكم كربة ذب الزبير بسيفه عن المصطفى والله يعطى فيجزل

فما مثله فيهم ولا كان قبله وليس يكون الدهر مادام يذبل

ثناؤك خير من فعال معاشر وفعلك يا ابن الهاشمية افضل[3]

(څومره اذيتونه دى چه زبير دخپلې تورې په ذريعه د نبى کريم ﷺ نه لرې کړل. الله تعالى به ددې صله ورکوى او ښه به ورکوى،ددوى په شان نه په دې خلقو کښې شته اونه دهغوى په وړاندې خلقو کښې وواو دا زمانه به تيريږى ليکن څوک به دهغوى په شان نه وى، دډيرو خلقو دعملى کارونو په مقابله کښې ستا دژبې تعريف بهتر دے او اے ابن الهاشميه ستاسو عملى کار خو دټولو نه افضل دے)

دحضرت زبير رضي الله عنه نه باوجود د طول صحبت نه زيات حديثونه مروى نه دى. دحضرت عبدالله بن الزبير رضي الله عنه نه چه کله ددې متعلق تپوس اوکړې شو نو وې فرمائيل:

يا بنى، كانت عندى امك، وعند رسول الله ﷺ خالتك عائشة، وبينى وبينه من القرابة والرحم ما قد علمت، وعمتى ام حبيبة بنت اسد جدته، وعمته امى، وامه آمنة بنت وهب بن عبد مناف، وجدتى هالة بنت اهيب بن عبد مناف، وزوجته خديجة بنت خويلد عمتى، ولقد نلت من صحابته افضل ما نال احد، ولكنى سمعته يقول: من قال على مالم اقل تبوا مقعده من النار فلا احب ان احدث عنه.[4]

يعنى هغوى اوفرمائيل چه اے زما خويه! ما سره ستا مور وه، او دنبى کريم ﷺ سره ستا ترور عائشه وه او ماته د نبى ﷺ سره چه کومه قرابت او رشته دارى ده هغه تاته معلومه ده، زما ترور ام حبيبه بنت اسد دهغوى نيا ده. دهغوى ترور زما مور ده، دهغوى مور آمنه بنت وهب بن عبد مناف ده او زما نيا هاله بنت اهيب بن عبد مناف ده. دهغوى بى بى خديجه بنت خويلد زما ترور ده، دهغوى په اصحابو کښې چا چه دهغوى نه څه حاصل کړل ما دټولو نه

---

[1] صحيح البخارى (ج ۱ ص ۵۲۷). كتاب فضائل اصحاب النبى ﷺ. باب مناقب الزبيربن العوام رضي الله عنه. رقم (۳۷۱۷)_

[2] سير اعلام النبلاء (ج ۱ ص ۵۲). وتهذيب الاسماء (ج ۱ ص ۱۹٤)_

[3] تهذيب الكمال (ج ۹ ص ۳۲۲)_

[4] تهذيب الكمال (ج ۹ ص ۳۲۵و ۳۲۶)_

بهتر حاصل کړل. لیکن ما د نبی کریم ﷺ نه اوریدلي دي فرمانی دکوم کس چه په ما باندې داسې خبره جوړه کړی چه ما نوی ونیلي نوهغه دې خپل ټهکانه جهنم کښې جوړ کړی خکه زه دا نه غواړم چه ده نبی کریم ﷺ نه زیات حدیثونه بیان کړم

دحضرت زبیر رضی الله عنه نه تقریبا اته دیرش حدیثونه مروی دی، په هغې کښې متفق علیه دوه دی. او اوه احادیثو کښې امام بخاری رحمه الله متفرد دی [۱]

حضرت زبیر رضی الله عنه د جمل په واقعه کښې د حضرت عائشې رضی الله عنها د طرفه شریك شوې وو. لیکن حضرت علی رضی الله عنه هغوی ته یو حدیث یاد کړو. چه په دې باندې هغوی هلته واپس شول[۲] په لاره کښې عمروبن جرموز نومې بدبخت او دهغې ملګرو حضرت زبیر رضی الله عنه شهید کړل[۳] دا د سن ۳۶ هجری واقعه ده [۴]

دقتل نه پس ابن جرموز په دې خیال حضرت علی رضی الله عنه ته راغلو چه هغوی به د دې کارنامې نه خوشاله شی، لیکن حضرت علی رضی الله عنه اوفرمائیل لیدخل قاتل الزبیر النار [۵]

ددې نه پس ابن جرموز ته سکون ملاؤ نه شو. تردې چه دحضرت عبدالله بن الزبیر رضی الله عنه په دور خلافت کښې دې دهغوی ګورنر مصعب بن الزبیر ته راغلو او دخپل خان ګرفتاری یې پیش کړل او وې وئیل چه ما نه قصاص واخله، مصعب حضرت عبدالله بن الزبیر ته اولیکل. هغوی خواب ورکړو چه زه د بنوتمیم یو اعرابی نه د زبیر قصاص څنګه واخلم؟ هرګز نه. بلکه د هغوی دخپلو د تسمو برابرهم هغه نه ګنړم، دا فورا پریګده [۶]

نو دې پریخودې شو، دې د هلته نه یو اوچت محل ته لاړو اوخودکشی یې اوکړه ونیلې شی چه هغه په دې قتل باندې ډیرپریشان وو، ولې چه هغه ته به ویرونکې خوبونه راتلل [۷]

حضرت زبیر دنبی کریم ﷺ نه روایت کوی، او دهغوی نه روایت کونکو کښې حضرت عبدالله بن الزبیر، مالک بن اوس بن الحدثان، عبدالله بن عامر، حضرت حسن بصری، مسلم بن جندب، میمون بن مهران، نافع بن حبیربن مطعم، ابو حروالمازنی رحمهم الله وغیره دی [۸]

---

[۱] سیر اعلام النبلاء (ج ۱ ص ۶۷) وخلاصة الخزرجی (ص ۱۲۱)_

[۲] عن ابی جروالمازنی قال: شهدت علیا والزبیر حین توافقا، فقال له علی: یا زبیر، انشدک الله اسمعت رسول الله ﷺ یقول: انک تقاتل علیا وانت ظالم له؟ قال: نعم. ولم اذکر ذلک الا فی موقفی هذا، ثم انصرف. رواه ابو یعلی، انظر المطالب العالیة (ج ٤ ص۳۰۳)، بقیة کتاب الفتن. باب وقعة الجمل. رقم (٤٤٧٦)

[۳] اوګوری: سیر اعلام النبلاء (ج ۱ ص ۶۰و ۶۱)، وتهذیب الکمال (ج ۹ ص ۳۲۶و ۳۲۷)_

[۴] سیراعلام النبلاء (ج ۱ ص ٦٤)_

[۵] تهذیب الکمال (ج ۹ ص ۳۲۸)_

[۶] سیر اعلام النبلاء (ج ۱ ص ٦٤)_

[۷] حواله بالا. وتهذیب الکمال (ج ۹ ص ۳۲۸و۳۲۹)_

[۸] اوګوری: تهذیب الکمال (ج ۹ ص ۳۲۰)_

حضرت زبير ﷺ په جمادی الاولی یا په رجب ۳۲ هجری کښې شهيد شول (۱)

رضی الله تعالیٰ عنه وارضاه

اسنادی لطائف په دې سند کښې دوه لطائف دی

یو دا چه په دې سند کښې دوه تابعی دی.جامع بن شداد محاربی او عامربن عبدالله الزبير او دوه صحابيان دی حضرت عبدالله بن الزبير او حضرت زبيربن العوام ﷺ

دا سند اگرچه سداسی دې. يعنی تر نبی کريم ﷺ پورې شپگ واسطې دی ليکن معنی رباعی دې.ولې چه دوه تابعی هم ديوې طبقې کيدلوپه وجه گويا يو واسطه ده.هم دغه شان دوه صحابه ديوې طبقې کيدلو په وجه يو واسطه ده. والله اعلم.

دويمه لطيفه دا ده چه په دې کښې د رواية الابناء عن الآباء بخصوص رواية الاب من الجد خصوصيت دې (۲)

قوله: قال: قلت للزبير: انى لا اسمعك تحدث عن رسول الله ﷺ كما يحدث فلان وفلان: حضرت عبدالله بن الزبير ﷺ فرمانی چه ما خپل پلار حضرت زبير ته عرض اوکړو چه زه تاسو ته دنبی کريم ﷺ نه روايت کونکې نه اوورم.څنگه چه فلان فلان صحابی د نبی کريم ﷺ نه کثرت سره روايت کوی

د سنن ابن ماجه او مسند احمد په روايت کښې دحضرت عبدالله بن مسعود ﷺ نوم تصريح هم موجود ده(۳) يعنی څنگه چه حضرت ابن مسعود او فلان فلان حضرات روايت کوی داسې تاسوهم کثرت سره روايت ولې نه کوئ؟

قوله: قال: اما انى لم افارقه: وې فرمائيل. واوره زه دنبی ﷺ نه جدا نه وم مطلب دا دې چه د روايت نه بيانولو منشا دا نه ده چه ما ته دنبی کريم ﷺ په صحبت کښې کثرت سره اوسيدلو موقع ملاو نشو.ما د نبی ﷺ نه حديثونه نه دی اوريدلی.بلکه زه خو د نبی ﷺ ديو ارشاد دخوف د وجې نه احتياطا حديث نه بيانوم او هغه دنبی ﷺ ارشاد دې

من كذب علىّ فليتبوا مقعده من النار.

معلومه شوه چه حضرت زبير ﷺ او دهغوی په شان نور صحابه د احتياط د وجې نه به حديث نه بيانول. هغوی ته دا خيال وو چه چرته په نقل کښې کمې بيشې اونه شی

او کومو حضراتو صحابه کرامو چه حديثونه بيان کړی دی یا خو هغوی ته په خپل ځان باندې وثوق او يقين وو چه څه هم هغوی بيانی پورا پورا بغير دڅه کمې زياتې نه بيانی او يا يې

---

(۱) اوگورئ تهذيب الكمال (ج ۹ ص ۳۲۹). وسير اعلام النبلاء (ج ۱ ص ۶۴)_

(۲) اوگورئ فتح البارى (ج ۱ ص ۲۰۰)_

(۳) سنن ابن ماجه. المقدمة.باب التغليظ فى تعمد الكذب على رسول الله ﷺ. رقم (۳۶). ومسند احمد (ج ۱ ص ۱۶۵) مسند الزبير بن العوام ﷺ_

خکه بیانولو چه دهغوی عمرونه طویل شول، دهغوی نه سوالات اوکړې شول او هغوی ته مجبورا د جواب نوبت راغې [۱] والله اعلم.

بیا چه حضرت زبیر ؓ دلته اوفرمائیل اما انی لم افارقه د ابن ماجه او مسند احمد په روایت کښې ددې نه پس منذ اسلمت هم مذکور دې [۲] ددې ظاهری مطلب خو دا جوړیږی چه کله نه ما اسلام راوړې دې د هغې وخت نه کله هم دنبی ﷺ نه جدا شوې نه یم.لیکن دا ظاهری مطلب مقصود نه دې، ولې چه حضرت زبیر ؓ د حبشې طرف ته هجرتونه کړی وو. هم دغه شان کله چه نبی کریم ﷺ د مکې مکرمې نه هجرت اوکړو او مدینې منورې ته تشریف ویوړو نو هغه وخت هم حضرت زبیر ؓ نبی ﷺ سره نه وو لهذا ددې واضح مطلب دا دې چه ما ته په عام احوالوکښې دنبی کریم ﷺ صحبت نصیب شوې دې.زه دنبی ﷺ نه جدانه یم پاتې شوې [۳]

قوله: ولکن سمعته یقول: من کذب علی فلیتبوا مقعده من النار: البته ما د نبی ﷺ نه اوریدلی دی، نبی ﷺ فرمائیلی دی چه کوم سړې په ما باندې دروغ وائي هغه ته پکار دې چه په جهنم کښې خپله ټهکانه جوړه کړی.

دبخاری شریف دا روایت د ابوالولید عن شعبة د طریق نه مروی دې. چه په دې کښې د من کذب علی سره د متعمدا قید نه دې، هم دا شان دا روایت اسماعیلی د غندر عن شعبة د طریق نه هم نقل کړې دې.چه په هغې کښې دا قید نه دې.[۴]

نیز زبیر بن بکار په خپل (کتاب النسب) کښې خپل طریق سره چه کوم روایت نقل کړې دې په هغې کښې هم دا قید موجود نه دې[۵] هم دا شان امام دارمی ؒ هم یو دوه طریقو سره دا روایت نقل کړې دې، چه دهغې الفاظ دا دی من حدث عنی کذبا په دې کښې هم د تعمد قید موجود نه دې.[۶]

هرکله چې ددې روایاتو په مقابله کښې ابن ماجه د غندر عن شعبة د طریق نه روایت نقل کړې دې. چه په هغې کښې د متعمدا اضافه هم شته[۷] نیز اسماعیلی د معاذ عن شعبة د طریق نه حدیث ذکر کړې دې، په هغې کښې هم دا قید موجود دې[۸]

---

[۱] فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۱)_

[۲] مسند احمد(ج ۱ ص ۱۶۵). وسنن ابن ماجه. المقدمة. باب التغلیظ فی تعمد الکذب علی رسول الله ﷺ. رقم (۳۶)_

[۳] فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۰).وعمدة القاری (ج ۲ ص ۱۵۱)_

[۴] فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۰)_

[۵] حواله بالا)_

[۶] سنن الدارمی (ج ۱ ص ۸۸) المقدمة. باب اتقاء الحدیث عن النبی ﷺ والتثبت فیه. رقم (۲۳۳)_

[۷] سنن ابن ماجه.المقدمة. باب التغلیظ فی تعمد الکذب علی رسول الله ﷺ. رقم (۳۶)_

[۸] فتح الباری(ج ۱ ص ۲۰۱)_

حاصل دا دې چه په اکثر طرق او رواياتو کښې د تعمد قيد نشته.او په بعضې طرق کښې دا قيد موجود دې

ايا د کذب په تعريف کښې د عمد قيد ملحوظ دې؟ په دې خبره کښې اختلاف شوې دې چه په کذب کښې د عمدا قيد لازمی دې.يا دا چه کذب عام دې که عمدا وی يا عمدا نه وی؟

صحيح او مختار قول د اهل سنت دې چه کذب: **الاخبار بالشيئ على خلاف ما هو عليه سواء كان عمدا اوخطاءً** وانی.او دحضرت زبير ﷺ ددې روايت په اکثر طرق کښې د عمدا اضافه نشته (۱) دحديث شريف اطلاق خو عامد اوخاطی او ساهی او ناسی ټولوته شامل دې.البته په دې باندې اجماع ده چه دعامد نه علاوه باقی خلقو باندې ګناه نشته (۲)

دلته سوال پيدا کيږی چه که د خطا او نسيان په حالت کښې ګناه نه وی نوبيا حضرت زبير ﷺ ته د مذکوره وعيدخوف ولې وو؟

ددې جواب دا دې چه اصل کښې هغوی ته د اکثارفی الرواية نه خوف محسوسيدو چه چرته هغوی لاشعوری توګه باندې په غلطئ کښې واقع نشی.اګرچه مخطئ ګناه ګار نه وی ليکن چونکه اکثار مظنه خطا ده.ځکه به هغې د اکثار د وجې نه ګناه ګار کيدې شی اوکله چه يو ثقه کس خطا غلط روايت بيان کی نودهغې په نقل باندې د وثوق دوجې نه به خلق هميشه هميشه د پاره به په هغې باندې به عمل کوی.نوهغه ثقه کس ددا سې عمل سبب به اوګرځی کوم چه د شارع نه ثابت نوی.

لهذا کوم سړی ته چه داکثار د وجې نه د وقوع فی الخطا انديشه وی نو په داسې کس باندې د تعمد اکثارپه صورت کښې اطمينان نشی کيدې.هم دغه وجې نه حضرت زبير ﷺ او بعضې نورو حضراتو صحابه کرامو ﷺ داکثار نه احتراز اوکړو (۳)والله تعالیٰ اعلم

قوله: فليتبوا مقعده من النار: نو هغه ته پکار دی چه خپله ټهکانه دې په جهنم کښې جوړه کړی.

دا صيغه اګرچه د امر ده خو ددې معنی د خبر ده،ګويا نبی کريم ﷺ دا فرمائی چه کوم کس ماطرف ته دروغه خبره منسوب کړی الله تعالی به دهغه ټهکانه جهنم راګرځوی

هم دغه شان ددې معنی امکان هم شته چه ځنګه دې بالقصد دکذب ارتکاب کړې دې نو ددې نتيجه دا دې چه بالقصد خپل ځان دپاره ټهکانه هم تلاش کړی

نيز په معنی د دعا هم مراد کيدې شی، ګويا نبی کريم ﷺ ددې دپاره بددعا فرمائی چه چا د کذب علی النبی ﷺ دفعل شنيع ارتکاب اوکړو نو الله تعالی به هغه ته په جهنم کښې ټهکانه ورکوی (۴)

---

(۱) اوګورئ فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۱)۔

(۲) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۱). وعمدة القاری (ج ۲ ص ۱۵۲)۔

(۳) حواله جات بالا)۔

(۴) اوګورئ فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۱)، وعمدة القاری (ج ۲ ص ۱۵۱)۔

[۱۰۸] حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ قَالَ أَنَسٌ (۱) إِنَّهُ لَيَمْنَعُنِي أَنْ أُحَدِّثَكُمْ حَدِيثًا كَثِيرًا أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «مَنْ تَعَمَّدَ عَلَىَّ كَذِبًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ»

رجال الحديث

① **ابو معمر** دوى ابومعمر عبدالله بن عمروبن ابى الحجاج منقرى بصرى دي. ددوى حالات په هم كتاب العلم كښې د باب قول النبى ﷺ: اللهم علمه الكتاب لاندې تېر شول (۲)

② **عبدالوارث** دوى ابو عبيده عبدالوارث بن سعيد بن ذكوان تميمى عنبرى تنورى بصرى رحمه الله دي. ددوى حالات هم په كتاب العلم كښې د باب قول النبى ﷺ: اللهم علمه الكتاب لاندې تېر شول (۳)

③ **عبدالعزيز** دوى عبدالعزيزبن صهيب بنانى بصرى رحمه الله دي. ددوى مختصر حالات په كتاب الايمان، باب حب الرسول ﷺ من الايمان لاندې تير شول (۴)

④ **حضرت انس** رضي الله عنه: دحضرت انس رضي الله عنه حالات د كتاب الايمان، باب من الايمان ان يحب لاخيه ما يحب لنفسه لاندې تير شول (۵)

قوله: انه ليمنعني ان احدثكم حديثا كثيرا ان النبى ﷺ قال: من تعمد علي كذبا فليتبوا مقعده من النار: زه چه تاسو ته ډير حديثونه نه بيانوم په دې سلسله كښې ما لره مانع دا دې چه نبى كريم ﷺ ارشاد اوفرمائيل چه كوم كس ما باندې قصداً دروغ اووائى هغه د خپله ټهكانه په جهنم كښې جوړه كړى

انه كښې ضمير شان دې.

يمنع دوه مفعوله غواړى، ددې يو مفعول خوپه ليمنعني كښې ضمير متكلم دې او دويم مفعول ان احدثكم حديثا كثيرا دې. بيا (حديثا) چونكه جنس دې ځكه ددې صفت (كثيرا) راوړل صحيح دې. اودا د(احدثكم) مفعول مطلق دې. مخكښې (ان النبى ﷺ قال....الخ) د (يمنع) فاعل دې. (۶)

---

۱) قوله: قال انس رضي الله عنه: الحديث. اخرجه مسلم فى صحيحه، فى المقدمة. باب تغليظ الكذب على رسول الله ﷺ. رقم (۳). والترمذى فى جامعه.فى ابواب العلم.باب ما جاءفى تعظيم الكذب على رسول الله ﷺ. رقم(۲۶۶۱).وابن ماجه فى سننه. فى المقدمة. باب التغليظ فى تعمد الكذب على رسول الله ﷺ.رقم (۳۲)
۲) كشف البارى (ج ۳ ص ۳۰۸)_
۳) كشف البارى (ج ۳ ص ۳۰۹)_
۴) كشف البارى (ج ۲ ص ۱۲)_
۵) كشف البارى (ج ۲ ص ۴)_
۶) اوگورئ عمدة القارى (ج ۲ ص ۱۵۲)_

دحضرت انس ﷺ ارشاد مطلب واضح دې. هغه دا چه زه کثرت سره احاديث بيانولو نه خکه اجتناب کوم چه نبی کريم ﷺ وعيدارشاد فرمائيلې دې. نو د كذب على النبى ﷺ دوعيد د ويرې نه زه کثرت سره احاديث نه بيانوم
دې نه معلوميږی چه كذب مطلقا د خلاف واقعه خبرې ته وانيلې شی. نيز دا خو يقينی خبره ده چه صحابه کرام د نبی کريم ﷺ طرف ته څه غلطه خبره منسوبولې نشی. اوس چه هغوی د كذب على النبى ﷺ نه ويريدل او دکوم ويرې د وجې نه به هغوی کثرت سره احاديث نه بيانول هغه صرف ددې وجې نه چه دهغوی په نزد کذب خلاف واقعه خبرې ته وانی. که عمدا اوکړې شی يا سهوا. والله اعلم.
يو اشكال او دهغې جواب : دلته حضرت انس ﷺ فرمائی چه زه زيات حديثونه نه بيانوم ولې چه ما ته دهغې وعيد ويره ده. او دحضرت انس ﷺ شمار په مکثرينو صحابو کښې دې.(¹)
ددې جواب دا دې چه په حقيقت کښې حضرت انس ﷺ شروع کښې به زيات حديثونه نه بيانول. ليکن هغوی له الله تعالى لوئې عمر ورکړې وو. خلقو دهغوی نه تپوسونه اوکړل. خکه هغوی لره د كتمان گنجائش نه وو. خکه دې نه پس د سوالاتو مطابق هغوی حديثونه بيان کړل.(²)
داهم ممکن دې چه هغوی څه بيان کړل هغه د هغه احاديثو په مقابله کښې څه چه هغوی دنبی کريم ﷺ نه اوريدلی وو ډير قليل وی. که د ټولو روايت به يې بيان کړې وې نودهغوی د روايت کړی احاديثوتعداد د موجوده رواياتو په مقابله کښې ډير زيات وو.(³) والله سبحانه وتعالى اعلم

[۱۰۹] حَدَّثَنَا مَكِّي بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ أَبِي عُبَيْدٍ عَنْ سَلَمَةَ (⁴) قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ «مَنْ يَقُلْ عَلَيَّ مَا لَمْ أَقُلْ فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ»

---

¹) د مکثرينو صحابه نه دعلماء اصول حديث په نزد هغه حضرات مراد دی چه دهغوی روايتونه د يوزر نه متجاوز وی. د هغوی ترتيب او دحديثونو تعداد درج ذيل دې (۱) حضرت ابوهريرة [۵۳۷٤] (۲) حضرت عبدالله بن عمر [۲۶۳۰] (۳) حضرت انس بن مالک [۱۲۸۶] (٤) حضرت عائشه صديقه [۱۲۱۰] (۵) حضرت عبدالله بن عباس [۱۶۶۰] (۶) حضرت جابر بن عبدالله [۱۵٤۰] (۷) حضرت ابو سعيد خدری ﷺ [۱۱۷۰]. اوگوری: فتح المغيث للعراقی (ص ۳۵۰). وفتح المغيث للسخاوی (ج ٤ ص ۱۰۲). وظفر الامانی (ص ۵٤۳)_
²) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۱)_
³) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۱)_
⁴) قوله: عن سلمة هو ابن الاكوع. والحديث لم يخرجه احد من اصحاب الاصول الستة سوى البخاري رحمه الله

رجال الحدیث

① **مکی بن ابراهیم** دوي مشهور امام حدیث مکی بن ابراهیم بن تمیمی حنظلی بلخی رحمه الله دی، ددوی حالات هم په کتاب العلم کښې د باب من اجاب الفتیا باشارة الید والراس لاندې تیر شول [1]

② **یزید بن ابی عبید** دوی مشهور تابعی بزرگ د حضرت سلمه بن الاکوع رضي الله عنه مولی ابو خالد یزید بن ابی عبید اسلمی حجازی رحمه الله دی [2]

دوی دخپل مولی حضرت سلمه بن الاکوع رضي الله عنه نه علاوه دحضرت عمیر مولی ابی اللحم رضي الله عنه او د هشام بن عروه رحمه الله نه روایت کوی.

ددوی نه روایت کونکو کښې بکیربن الاشج، یحي بن سعید القطان.حاتم بن اسماعیل. مغیره بن عبدالرحمن مخزومی.مکی بن ابراهیم او ابوعاصم النبیل رحمهم الله وغیره دی [3]

ابن سعد رحمه الله فرمائی (وکان ثقة کثیرالحدیث.) [4]

امام ابو داؤد رحمه الله فرمائی (ثقة) [5]

امام یحي بن معین رحمه الله فرمائی (ثقة) [6]

امام عجلی رحمه الله فرمائی (حجازی تابعی ثقة) [7]

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی (من بقایا التابعین الثقات) [8]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی (ثقة) [9]

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی (وحدیثه من عوالی البخاری الثلاثیات.) [10]

په ۱۴۷ هجری کښې د هغوی انتقال اوشو [11] رحمه الله تعالی رحمة واسعة

---

[1]) کشف الباری (ج ۳ ص ۴۱۶)_

[2]) اوګورئ تهذیب الکمال (ج ۳۲ ص ۲۰۶)_

[3]) دشیوخ او تلامذو تفصیل دپاره اوګورئ تهذیب الکمال (ج ۳۲ ص ۲۰۶)، وتهذیب التهذیب (ج ۱۱ ص ۳۴۹)_

[4]) تهذیب التهذیب (ج ۱۱ ص ۳۴۹)_

[5]) تهذیب الکمال (ج ۳۲ ص ۲۰۶)، و سیر اعلام النبلاء (ج ۶ ص ۲۰۶)_

[6]) تهذیب التهذیب (ج ۱۱ ص ۳۴۹)_

[7]) حواله بالا)_

[8]) سیر اعلام النبلاء (ج ۶ ص ۲۰۶)_

[9]) تقریب التهذیب (ص ۶۰۳) رقم (۷۷۵۴)_

[10]) سیر اعلام النبلاء (ج ۶ ص ۲۰۶)_

[11]) سیر اعلام النبلاء (ج ۶ ص ۲۰۶)_

(۳) **حضرت سلمه بن الاکوع ﷺ** دوی مشهور صحابی حضرت سلمه بن الاکوع اسلمی مدنی ﷺ دی، ددوی د پلار په نوم کښې نور هم ډیر اقوال دی. او ددوی نیکه داکوع نوم سنان بن عبدالله بن قشیر دې (۱)
حضرت سلمه ﷺ دنبی کریم ﷺ نه علاوه دحضرت ابوبکر، حضرت عمر، حضرت عثمان او دحضرت طلحة بن عبید الله ﷺ نه روایت کوی.
ددوی نه روایت کونکو کښې ایاس بن سلمة بن الاکوع، بریده بن سفیان، الحسن بن محمد بن الحنفیه، زیدبن اسلم، سفیان بن فروه، عبدالرحمن بن عبدالله بن کعب بن مالک، عطاء مولی السائب بن یزید، ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف اویزیدبن ابی عبیده ﷺ وغیره دی.(۲)
حضرت سلمه ﷺ په بیعت الرضوان (غزوه حدیبیه) کښې شریک وو، هغه ورځ هغوی دنبی کریم ﷺ په لاس مبارک باندې درې خله بیعت علی الموت اوکړو (۳)
هغوی ډیر زیات بهادر وو، په تیراندازۍ کښې به ئې زبردست مهارت لرل.(۴) یو جماعت دنبی کریم ﷺ د اوښانو غلا کولو کوشش اوکړو نو حضرت سلمه بن الاکوع ﷺ تنها دې ټول جماعت ته شکست ورکړو، حالانکه هغوی پیاده وو، په هغه موقع باندې نبی کریم ﷺ فرمائیلی وو (خیر رجالتنا سلمة)(۵) زمونږه په پیادو کښې سلمه د ټولو نه بهتر دې
حضرت سلمة بن الاکوع ﷺ دنبی کریم ﷺ نه په کلې کښې داوسیدو اجازت مخکښې نه اخستې وو.(۶) چنانچه دحضرت عثمان ﷺ دشهادت نه پس فتنونه دبچکیدو په غرض هغوی دمدینې منورې نه په ربذه کښې سکونت اختیار کړې وو، هم هلته هغوی نکاح اوکړه. اولاد یې اوشول او د انتقال نه څه موده مخکښې مدینې منورې ته واپس راغلل (۷)
دحضرت سلمة بن الاکوع ﷺ نه تقریبا اوه اویا (۷۷) حدیثونه مروی دی، په هغوی کښې متفق علیه شپاړس دی، امام بخاری رحمه الله په پنځو حدیثونو کښې او امام مسلم رحمه الله په نهه حدیثونو کښې متفرد دی.(۸)

---

(۱) اوګورئ تهذیب الکمال (ج ۱۱ ص ۳۰۱)، وتهذیب الاسماء واللغات (ج ۱ ص ۲۲۹)_
(۲) دشیوخ او تلامذو تفصیل دپاره اوګورئ تهذیب الکمال (ج ۱۱ ص ۳۰۲)_
(۳) اوګورئ تهذیب الکمال (ج ۱۱ ص ۳۰۱)_
(۴) کان شجاعا، رامیا، محسنا خیرا فاضلا. تهذیب الاسماء واللغات (ج ۱ ص ۲۲۹)_
(۵) د واقعې تفصیل دپاره اوګورئ صحیح مسلم، کتاب الجهاد، باب غزوة ذی قرد وغیرها، رقم (۴۶۷۸)
(۶) عن سلمة بن الاکوع انه دخل علی الحجاج، فقال: یاابن الاکوع، ارتددت علی عقبیک، تعربت؟ قال: لا، ولکن رسول الله ﷺ اذن لی فی البدو. صحیح البخاری (ج ۲ ص ۱۰۵۰) کتاب الفتن، باب التعرب فی الفتنة، رقم (۷۰۸۷). وانظر صحیح مسلم، کتاب المغازی، باب تحریم رجوع المهاجر الی استیطان وطنه، رقم (۴۸۲۵)، ومسند احمد (ج ۴ ص ۴۷ و ۵۴)_
(۷) اوګورئ صحیح البخاری (ج ۲ ص ۱۰۵۰)، کتاب الفتن، باب التعرب فی الفتنة، رقم (۷۰۸۷)_
(۸) اوګورئ تهذیب الاسماء واللغات (ج ۱ ص ۲۲۹)، وخلاصة الخزرجی (ص ۱۴۸)_

دحضرت سلمة بن الاكوع رضي الله عنه انتقال په ۷۴ هجري يا په ۷۴ هجري كښې اوشو .بعض حضراتو د حضرت معاويه رضي الله عنه د دور خلافت په آخر كښې دهغوى انتقال ښودلې دے (۱) رضي الله عنه وارضاه

فائده واضحه دې وى چه دا حديث دامام بخاري رحمه الله دټولو نه اول ثلاثي حديث دے

دثلاثياتو بحث په مقدمه كښې تير شو .چه دهغې خلاصه دا ده چه دامام بخاري رحمه الله ټولونه عالي سند ثلاثي يعنى درې واسطو سره نبي كريم صلى الله عليه وسلم ته رسيدلو والاحديث دے

په صحيح بخاري كښې د ثلاثياتو كل تعداد په لحاظ د سند سره دوه ويشت دې او په لحاظ د روايت سره اوولس دې .ولې چه پنځه روايات مكرر دى

دې دوه ويشتو كښې يولس روايات دامام بخاري رحمه الله عظيم شيخ مكي بن ابراهيم نه مروى دى (۲) شپږ حديثونه دامام ابوعاصم ضحاك بن مخلد النبيل رحمه الله نه مروى دى (۳) او دا دواړه حضرات دامام ابوحنيفه رحمه الله خصوصي شاگردان دى (۴) درې روايتونه دمحمدبن عبدالله انصاري رحمه الله نه مروى دى (۵)

---

[1] اوګورئ الاصابة (ج ۲ ص ۶۷)_

[2] اوګورئ صحيح البخارى (ج ۱ ص ۲۱)، كتاب العلم، باب اثم من كذب على النبى صلى الله عليه وسلم. رقم (۱۰۹)، و (ج ۱ ص ۷۱) كتاب الصلاة، باب قدر كم ينبغى ان يكون بين المصلى والسترة؟ رقم (۴۹۹۷)، و (ج ۱ ص ۷۲) كتاب الصلاة، باب الصلاة الى الاسطوانة.رقم (۵۰۲)، و (ج ۱ ص ۷۹) كتاب مواقيت الصلاة، باب وقت المغرب.رقم (۵۶۱)، و (ج ۱ ص۲۶۸و ۲۶۹) كتاب الصوم، باب صيام يوم عاشوراء.رقم (۲۰۰۷)، و(ج ۱ ص ۳۰۵) كتاب الحوالات، باب ان احال دين الميت على رجل جاز. رقم (۲۲۸۹)، و(ج ۱ ص۴۱۵) كتاب الجهاد والسير، باب البيعة فى الحرب ان لا ينفروا، وقال بعضهم: على الموت. رقم (۲۹۶۰)، و(ج ۱ ص۴۲۷) كتاب الجهاد والسير، باب من راى العدو فنادى باعلى صوته: يا صباحاه حتى يسمع الناس.رقم (۳۰۴۱)، و(ج ۲ ص۶۰۵) كتاب المغازى، باب غزوة خيبر، رقم (۴۲۰۶)، و(ج ۲ ص۸۲۶) كتاب الذبائح والصيد،باب آنية المجوس والميتة، رقم (۵۴۹۷)، و(ج ۲ ص۱۰۱۷و۱۰۱۸) كتاب الديات،باب اذا قتل نفسه خطا فلا دية له،رقم (۶۸۹۱)، واضح شى چه دا يولس واړه روايتونه هم يوسند يعنى مكى بن ابراهيم عن يزيد بن ابى عبيد عن سلمة بن الاكوع دطريق نه مروى دى.)_

[3] اوګورئ صحيح البخارى (ج ۱ ص۲۵۷)، كتاب الصوم، باب اذا نوى بالنهار صوما، رقم (۱۹۲۴)، و(ج ۱ ص۳۰۶) كتاب الكفالة، باب من تكفل عن ميت دينا فليس له ان يرجع،رقم (۲۲۹۵)، و (ج ۱ ص ۳۳۶) كتاب المظالم والغضب، باب هل تكسرالدنان التى فيهاالخمر.....؟، رقم (۲۴۷۷)، و(ج ۲ ص۶۱۲) كتاب المغازى، باب بعث النبى صلى الله عليه وسلم اسامة بن زيد الى الحرقات من جهينة،رقم (۴۲۷۲)، و(ج ۲ ص۸۳۵) كتاب الاضاحى، باب ما يؤكل من لحوم الاضاحى وما يتزود منها، رقم (۵۵۶۹)، و(ج ۲ ص۱۰۷) كتاب الاحكام، باب من بايع مرتين، رقم (۷۲۰۸)، واضحه ده چه دا شپږ واړه روايتونه هم د يو سند يعنى ابوعاصم الضحاك بن مخلد عن يزيد بن ابى عبيد عن سلمة بن الاكوع دطريق نه مروى دى.)_

[4] اوګورئ مقدمة اعلاءالسنن (ابو حنيفة واصحابه المحدثون ص۹۰و ۹۱)_

[5] اوګورئ صحيح البخارى (ج ۱ ص۳۷۲) كتاب الصلح باب الصلح فى الدية،رقم (۲۷۰۳)، و(ج ۲ ص۶۴۶) كتاب التفسير، سورة البقرة، باب)ياايهاالذين آمنوا كتب عليكم القصاص فى القتلى الحر بالحر__ الى قوله_ عذاب اليم)، رقم (۴۴۹۹)، و(ج ۲ ص۱۰۱۸) كتاب الديات... [بقيه حاشيه په راروانه صفحه....

او دوی د امام زفر او امام ابویوسف شاگرد دی (۱) یو روایت د عصام بن خالدحمصی رحمه الله نه (۲)او یو روایت د خلاد بن یحي کوفی رحمه الله نه مروی دې (۳)
گویا دامام بخاری دوه ویش ثلاثی روایاتو کښې شل روایات دحنفی مشایخو نه مروی دی، او آخیرنۍ دوه حضرات چا په حنفی علماء کښې نه دې شمار کړې
دامام ابو حنیفه رحمه الله اکثروبیشتر روایات ثلاثی دی.او هغوی کښې ثنائی روایات هم په کثرت سره شته.بلکه بعض وحدانیات هم شته(۴)هم دغه حیثیت نه بعضې حضراتو فقه حنفی وحدانی گرخولې دې.
لیکن تحقیقی خبره دا ده چه امام ابو حنیفه رحمه الله رؤیة خو تابعی دی،په روایة تابعی کیدلو کښې اختلاف دې (۵)امام ابومعشر رحمه الله د امام ابوحنیفه رحمه الله چه کوم وحدانیات جمع کړی دی دهغوی اسانید معلول دی.(۶)
دامام بخاری ثلاثیاتو بعض حضراتو داسې اهتمام کړې دې چه دهغوی مستقلا شروحات ئې لیکلې دی. صاحب کشف الظنون فرمائی چه ثلاثیات باندې محمدشاه بن الحاج حسن متوفی ۹۳۹ هجری یو لطیف شرح لیکلې دې.(۷)
هم دغه شان ملا علی قاری رحمه الله هم حاشیه لیکلې ده.(۸)
مولوی عبدالباسط قنوجی په فارسی کښې شرح لیکلې ده.(۹)
نواب صدیق حسن خان بهوپالی په اردو کښې شرح تحریر کړې ده.(۱۰)

بقیه حاشیه د تیرمخ] باب: (السن بالسن)، رقم (۶۸۹۴). واضح شی چه دا درې واړه حدیثونه محمدبن عبدالله الانصاري عن حمید عن انس د طریق نه مروی دی۔
(۱) اوګورئ سیر أعلام النبلاء (ج۹ ص۵۳۷)_
(۲) اوګورئ صحیح البخاری (ج۱ ص۵۰۲) کتاب المناقب، باب صفة النبی ﷺ، رقم (۳۵۴۶) دا روایت عصام بن خالد عن حریز بن عثمان عن عبدالله بن بسر رضی الله عنه دطریق نه مروی دې)_
(۳) اوګورئ صحیح البخاری (ج۲ ص۱۱۰۴) کتاب التوحید، باب (وکان عرشه علی الماء)، رقم (۷۴۲۱)، دا روایت خلاد ابن یحی عن عیسی بن طهمان عن انس بن مالک رضی الله عنه دطریق نه مروی دې)_
(۴) اوګورئ مقدمة لامع الدراری (ج۱ ص۱۹۱) الفائدة الخامسة فی خصائص الکتاب غیر التراجم)_
(۵) اوګورئ ترجمان السنة (ج۱ ص۲۲۵)_
(۶) اوګورئ فتح المغیث (ج۳ ص۳۴۴)، والرسالة المستطرفة (ص۸۱)_
(۷) کشف الظنون (ج۱ ص۵۲۲)_
(۸) دهغې نوم تعلیقات القاري علی ثلاثیات البخاري دې، اوګورئ البضاعة المزجاة (ص ۸۸)، ومقدمة لامع الدراری (ج۱ ص۲۶۰)_
(۹) مقدمة لامع الدراری (ج۱ ص۲۶۰)_
(۱۰) حواله بالا)_

قوله: قال: سمعت النبی ﷺ یقول: من یقل علی مالم اقل فلیتبوأ مقعده من النار: حضرت سلمة بن الاکوع رضی الله عنه فرمائی چه ما نبی کریم ﷺ په دا فرمائیلو واوریدو چه کوم کس په ما باندې هغه خبره اولګوی چه ما نوی کړې هغه د خپله ټهکاه په دوزخ کښې جوړه کړی

(من یقل) په اصل کښې (من یقول) وو. شرطیت د وجې نه (یقل) شو (۱)

(مالم اقل) کښې (ما) (شیئا) په معنی دې اود (لم اقل) نه پس (شیئا) طرف ته ګرځیدو والا ضمیر محذوف دې. ګویا پورا جمله به داسې وی (من یقل علی شیئا لم اقله......)(۲)

دلته اګرچه صرف د (قول) ذکر دې. دفعل ذکر نه دې لیکن (فعل) هم په (قول) کښې داخل دې ولې چه د ممانعت په علت کښې دواړه شریک دی. یعنی چه دکوم علت په وجه دقول نسبت ممنوع او حرام دې. بعینه هم هغه علت دفعل دممنوع کیدلو هم دې. بیا وړاندې چه دحضرت زبیراود حضرت انس رضی الله عنه حدیثونه تیرشول په هغوی کښې عموم دې. ولې چه په هغوی کښې (من کذب علی) یاد (من تعمد علی کذبا) الفاظ دی. چه په هغوی کښې دقول سره فعل هم داخل دې، هم دغه شان دحدیث باب نه پس دحضرت ابوهریره رضی الله عنه چه کوم حدیث راروان دې په هغې کښې هم دغه قسم عمومی الفاظ دی. لهذا که یو کار نبی کریم ﷺ نوی کړې نو دهغې په باره کښې (فعل رسول الله ﷺ) وئیل هم داسې ګناه او مستوجب وعید دې څنګه چه هغه خبره په باره کښې (قال رسول الله ﷺ) وئیل چه هغوی ﷺ ارشاد نوی فرمائیلی (۳)

ایا روایت بالمعنی صحیح دې؟ ددې حدیث دظاهری الفاظو نه بعضې حضراتو د روایت بالمعنی ناجائز کیدو باندې استدلال کړې دې. څنګه چه ظاهر دې.

او دمجوزینو وینا دا ده چه ددې نه د نبی کریم ﷺ په ارشاداتو کښې داسې الفاظ راوړلو ممانعت دې چه حکم بدلوی. او څومره پورې چه د روایت بالفظ تعلق دې نو ددې په غوره کیدو کښې دچا کلام نه دې (۴) والله اعلم

[۱۱۰] حَدَّثَنَا مُوسَى قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ أَبِي حَصِينٍ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ (۵) عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم - قَالَ «تَسَمَّوْا بِاسْمِي وَلاَ تَكْتَنُوا بِكُنْيَتِي، وَمَنْ

---

(۱) فتح الباری (ج۱ ص۲۰۲)_

(۲) حواله بالا)_

(۳) حواله بالا)_

(۴) حواله بالا)_

(۵) قوله: عن ابی هریرة رضی الله عنه: الحدیث. اخرجه البخاری ایضا فی صحیحه (ج۱ ص۵۰۱) کتاب المناقب. باب کنیة النبی ﷺ. رقم (۳۵۳۹). و(ج۲ ص۹۱۴) کتاب الادب. باب قول النبی ﷺ: سموا باسمی ولا تکتنوا بکنیتی. رقم (۶۱۸۸). و(ج۲ ص۹۱۵) کتاب الادب. باب من سمی....[بقیه حاشیه په راروانه صفحه..

رَآنِي فِي الْمَنَامِ فَقَدْ رَآنِي، فَإِنَّ الشَّيْطَانَ لَا يَتَمَثَّلُ فِي صُورَتِي، وَمَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ» [۵۸۴۴]

رجال الحدیث

① **موسی** دوی ابوسلمه موسی بن اسماعیل تبوذکی بصری رحمه الله دی. ددوی مختصر حالات په (بدء الوحی) کښې څلورم حدیث د لاندې دی[1] او لږ تفصیل سره په کتاب العلم "باب من اجاب الفتيا باشارة اليد والراس" د لاندې تیرشوې دی.[2]

② **ابوعوانه** دا ابوعوانه وضاح بن عبدالله دې. د دوی حالات د "بدء الوحی" د څلورم نمبر حدیث لاندې تیرشوې دی.[3]

③ **ابوحصین** دا ابوحصین بفتح الحاء المهملة وكسر الصاد المهملة عثمان بن عاصم بن حصين _بالتصغير_ اسدی کوفی رحمه الله دې. بعضې حضراتو د نیکه نوم یې دحصین په ځائې زید ابن کثیرخودلې دې.[4]

دوی په صحابه کرامو کښې د حضرت جابر بن سمره، عبدالله بن زبیر، عبدالله بن عباس، حضرت انس، زید بن ارقم او د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنهم نه روایت کوی.[5] والله تعالی اعلم.

بقیه حاشیه د تیرمخ] باسماء الانبیاء. رقم (۶۱۹۷). و (ج۲ ص۱۰۳۵) كتاب التعبير. باب من راى النبى صلى الله عليه وسلم في المنام. رقم (۶۹۹۳). واخرجه مسلم في المقدمة. باب تغليظ الكذب على رسول الله صلى الله عليه وسلم. رقم (٤). و في كتاب الآداب. باب النهى عن التكنى بابى القاسم وبيان ما يستحب من الاسماء. رقم (۵۵۹۷). وابوداؤد في سننه. في كتاب الادب. باب في الرجل يتكنى بابى القاسم. رقم (۴۹۶۵). وابن ماجه في سننه. في المقدمة. باب التغليظ في تعمد الكذب على رسول الله صلى الله عليه وسلم. رقم (٣٤). وفي كتاب الادب. باب الجمع بين اسم النبى صلى الله عليه وسلم وكنيته. رقم (۳۷۳۵). وفي كتاب تعبير الرؤيا. باب رؤية النبى صلى الله عليه وسلم في المنام. رقم (۳۹۰۱)_

[1] کشف الباری (ج۱ ص۴۳۳ و ۴۳۴)
[2] کشف الباری (۳/ ۴۱۳)-
[3] کشف الباری (۱/ ۴۳۴)-
[4] تهذیب الکمال (۱۹/ ۴۰۱)-
[5] قال الحافظ رحمه الله في تهذيب التهذيب (۸/ ۱۲۸): وذكره ابن حبان في الثقات في اتباع التابعين فروايته عن الصحابة عند ابن حبان مرسلة. وهو الذي يظهرلي"
قال الدكتوربشارعواد معروف حفظه الله في تعليقاته على تهذيب الكمال (ج۱۹ ص۴۰۸)-
"بدا ذالک لابن حجر. لان ابن حبان ذكره في طبقة اتباع التابعين زعم ان ابن حبان لم يتكلم فيه بما يشير الى ذالک. و لم نقف على اى قول للمتقدمين ينفى روايته عن الصحابة الا قول يحى ابن معين انه لم يلق ابن عباس. فالرجل ثقة ان شاء الله وروايته مقبولة. ولايصح ان ينفى ملاقاته للصحابة لكون ابن حبان ذكره في طبقة اتباع التابعين.

البته امام يحى ابن معين رحمه الله د دوئ د حضرت عباس رضي الله عنه نه د سماع انكار كړې دې[1]
د دې نه علاوه د اسود بن هلال، ابوعبدالرحمن سلمى، ابووائل، سويد بن غفله، سعد بن عبيده، سعيد بن جبير، عامرشعبى، ابوالصالح السمان او د عميربن سعد رحمه الله نه هم روايت كوى ـ ددوى نه روايت كونكو كښې امام شعبه، سفيان ثورى، سفيان ابن عيينه، قيس بن ربيع، مالک بن مغول، مسعربن كدام، ابوالعوانه او ابوالاحوص رحمه الله شامل دى[2]

عبدالرحمن بن مهدى رحمه الله فرمائى "لم يكن بالكوفة اثبت من اربعة: منصور، ابوحصين، وسلمه بن كهيل، وعمرو بن مرة"[3]

بل خائې فرمائى "لا ترى حافظا يختلف على ابى حصين"[4]

امام احمد بن حنبل رحمه الله نه چه كله د دوى باره كښې تپوس اوكړې شو نو هغوى يې تعريف اوكړو[5]

امام عجلى رحمه الله فرمائى "ابوحصين كان شيخا عاليا وكان صاحب سنة"[6]

بل خائې فرمائى "ابوالحصين: كوفى ثقة وكان عثمانيا رجلا صالحا"[7]

دغه رنګې بل خائې د دوى ارشاد دې "كان ثقة ثبتا فى الحديث"[8]

يعقوب بن عثمان رحمه الله فرمائى "حدثنا ابونعيم، قال حدثنا سفيان عن ابى حصين اسدى، شريف ثقة ثقة كوفى"[9] امام ابن عبدالبر رحمه الله فرمائى "اجمعوا على انه ثقة حافظ"[10]

حافظ ذهبى فرمائى "ثقة ثبت صاحب سنة"[11]

حافظ ابن حجر فرمائى "ثقة ثبت سنى و ربما دلس"[12]

---

[1]) انظر تعليقات تهذيب الكمال(ج۱۹ص۴۰۱)- نقلا عن تاريخ الدورى(۲\۳۹۳)-
[2]) د شيوخو اوتلامذه تفصيل دپاره اوګورئ تهذيب الكمال(ج۱۹ص۴۰۲، ۴۰۱)وتهذيب التهذيب (ج۷ص۱۲۶)
[3]) تهذيب الكمال(۱۹/۴۰۳)،وسير اعلام النبلاء(ج۵ص۴۱۳)-
[4]) تهذيب الكمال(۱۹/۴۰۳)-
[5]) حواله بالا
[6]) تهذيب الكمال (ج۱۹ص۴۰۴)-
[7]) حواله بالا
[8]) حواله بالا
[9]) تهذيب الكمال(ج۱۹ص۴۰۵)-
[10]) تهذيب الكمال(۱۲۸/۷)-
[11]) الكاشف(ج/۸)رقم(۳۷۰۸)-
[12]) تقريب التهذيب(۳۸/۴)رقم(۴۴۸۴)قال شيخ محمد عوامة حفظ الله وقول الحافظ فى التقريب (۴۴۸۴) ربما دلس "ماخوذ من كلام للاعمش فيه وقدكان بينهما على امامتهما[بقيه حاشيه په راروانه صفحه.

۱۲۷یا۱۲۸ کښې د دوی انتقال اوشو.[1]

⓪ابوصالح دا مشهورتابعی ابوصالح ذکوان السمان الزیات رحمه الله دې.د دوی مختصر حالات د کتاب الایمان، باب امورالایمان لاندې تیرشوې دی.[2]

⑤حضرت ابوهریره رضی الله عنه: د حضرت ابوهریره رضی الله عنه حالات دکتاب الایمان باب امورالایمان لاندې تیرشوې دی.[3]

قوله: عن النبي ﷺ قال: تسموا باسمي ولا تكتنوا بكنيتي: حضرت ابوهریره رضی الله عنه د نبی کریم ﷺ نه روایت کوی چې حضورپاک ﷺ اوفرمائیل خما په نوم باندې خپل نوم ایږدئ خو خما کنیت مه ږدئ.

دباب دروایت شان ورود: د دې روایت شان ورود دا دې چې یوځل حضورپاک ﷺ په بازار کښې وو چې چا په یااباالقاسم سره آوازاوکړوچې حضورپاک ﷺ ورته متوجه شو نو هغې کس عرض اوکړو چې ما تاسو ته نه.فلانکی کس ته آواز کولو په دې باندې حضورپاک ﷺ اوفرمائیل سموباسمي ولاتکنوبکنیتي.[4]

دحضوراکرم ﷺ په نوم مبارک باندې نوم او د هغوی کنیت باندې کنیت ایښودل دې مسئله کښې دعلماؤ مختلف مذاهب دی①اول مذهب دامام شافعي او داهل ظواهرو دې دا حضرات فرمائی چې هیچا دپاره د ابوالقاسم کنیت ایښودل درست نه دی که د هغه نوم محمد یااحمد وی یانه وی

ددې حضراتو استدلال د حدیث پاک د ظاهر نه دې.[5]

②دویم مذهب دامام مالک اوجمهورو علماؤ دې دوی فرمائی چې دابوالقاسم کنیت ایښودل مطلقاجائز دی که د چا نوم محمد او احمد وی یا نه.ګویاچه دوی دا حدیث دحضور پاک ﷺ د ژوندسره خاص ګرځوی او د وفات نه پس یې منسوخ بولي.[6]

ددې حضراتو وینا ده چې د زمانه اول نه تر ننه پورې خلق د ابوالقاسم کنیت ایږدی خو چاهم ددې نه منع نه ده فرمائلې.[7]

بقیه حاشیه د تیرمخ] ما یکون بین المتعاصرین فلا ینبغی اعتماده ولم یدخل الحافظ نفسه فی رسالته "مراتب المدلسین"انظر تعلیقاته علی الکاشف (۸/۲) رقم(۳۷۰۸)-

[1]) الکاشف۲/۷)رقم(۳۷۰۸)-رحمة الله رحمة واسعة

[2]) کشف الباری(ج۱ص۶۵۸)

[3]) کشف الباری(ج۱ص۶۵۹)-

[4]) صحیح البخاری(ج۱ص۲۸۵،)کتاب البیوع باب ما ذکرفی الاسواق رقم ۲۱۲۰، و۲۱۲۱ و (ج۱ص۵۰۲) کتاب المناقب باب کنیةالنبی ﷺ رقم(۳۵۳۷)-

[5]) شرح النووی لضحیح مسلم(۲/۲۰۶)کتاب الاداب باب النهی عن التکنی بابی القاسم وبیان ما یستحب من الاسماء)-

[6]) حواله باله

[7]) حواله بالا

ددې حضراتو دليل دحضرت علي ﷺ روايت دې "قال علي: قلت: يارسول الله ان ولد لى من بعدك ولد أسميه باسمك وأكنيه بكنيتك؟ قال نعم" [سنن ابى داود كتاب الادب باب فى الرخصة فى الجمع بينهما رقم (۴۹۶۸) وجامع الترمذى ابواب الادب باب ماجاء فى كراهية الجمع بين اسم النبى ﷺ وكنيته رقم (۲۸۴۳)]

③ دريم مذهب دابن جرير طبرى رحمه الله دې دوى فرمائي چې دا نهي خو منسوخ نه ده البته دا نهي تنزيهي او د ادب دپاره ده نه چې د حرمت دپاره[1]

امام ابن جرير رحمه الله فرمائي چه دحضورپاک ﷺ حضرت علي ﷺ ته اجازت وركول او دحضرت علي ﷺ بيا خپل خوى له ابوالقاسم كنيت اينبودل دې خبرې ته اشاره ده چه دنهي روايات په كراهة تنزيهي باندې محمول دى نه چې په حرمت باندې، او دا اهل علمو ته پته ده چه نهي تنزيهي د جواز يوه شعبه ده دې ته به زيات نه زيات خلاف اولى ونيلې شي خو بيا هم اهل علم مشران كله كله د عوامو نه تنگى لرې كولو دپاره په كراهة تنزيهى يا خلاف اولى باندې هم عمل كوى اودلته هم دغه رنگې ده.

هغوى دا فرمائي چې د دې خبرې تائيددې نه هم كيږي كه چرې دانهى دتحريم دپاره وه نوصحابه كرامو به په دې ضرور منع فرمائيلې وه اودا به يې كنيت گرخولو نه. نومعلومه شوه چې صحابه كرامو دا په نهى تنزيهى محموله كړې ده[2]

④ څلورم مذهب د بعض سلفو دې چه دابوالقاسم كنيت د هغه چا دپاره منع دې چه د چانوم محمد يا احمد وى او چې دچا نوم دې كنبي يو هم نه وى دهغه دپاره دې كنيت كنبي هيڅ گناه نشته[3]

ددې حضراتو استدلال دحضرت جابر ﷺ مرفوع حديث دې "من تسمى باسمى فلايكنى بكنيتى ومن اكتنى بكنيتى فلايتسمى باسمى"[4]

⑤ پنځم مذهب دا دې چې ابوالقاسم كنيت بالكل ممنوع دې كه نوم يې محمد وى يا نه وى دغه شان دچا قاسم نوم اينبودل هم منع دى څكه چې دهغه پلار ته ابوالقاسم اونه ونيلې شى مروان بن حاكم خپل خوى عبدالملک له اول نوم ابوالقاسم اينبودلې وو خو چې كله دا حديث هغوى ته اورسيدلو نو نوم ئې ورته بدل كړو او عبدالملک نې ورته كينبودو

بعض انصار حضرات نه هم منقول دى چې هغوي هم دارنگې كاركړې وو[5]

---

[1] شرح النووى لصحيح مسلم(۲۰۶/۲)كتاب الاداب باب النهى عن التكنى بابى القاسم وبيان مايستحب من الاسماء)-

[2] فتح البارى(۵۷۳/۱۰)كتاب الادب باب قول النبى ﷺ سموباسمى ولاتكنوبكنيتى)-

[3] شرح النووى لصحيح مسلم(۲۰۶/۲)-

[4] (اللفظ لابى داود)كتاب الادب باب فيمن رأى ان لا يجمع بينهما رقم(۴۹۶۶) وجامع ترمذى.ابواب الادب.باب ماجاء فى كراهية الجمع بين اسم النبى ﷺ وكنيته رقم(۲۸۴۲)-

[5] شرح النووى(ج۲ص۲۰۶)-

⑥ شپږم مذهب دا دې چې محمد نوم اېښودل بالکل منع دی دغه شان ابوالقاسم کنيت هم مطلقاً منع دی[1] د حضرت عمر رضی الله عنه اثر دې "لا تسموا احدا باسمي"[2]،
دغه رنګې دحضرت انس رضی الله عنه نه مرفوع روايت دې "تسمونهم محمدا ثم تلعنونهم"[3]
امام نووي رحمه الله د امام مالک او د جمهورو علماؤ مذهب غوره ګرځولو سره فرمائی "واما اطباق الناس على فعله مع ان في المتكنين به والمكنين الائمة الاعلام، واهل الحل والعقد والذين يقتدى بهم في مهمات الدين ففيه تقوية لمذهب مالك في جوازه مطلقا ويكونون قد فهموا من النهي الاختصاص بحياته صلى الله عليه وسلم"[4]
يعني مطلقا دابوالقاسم کنيت اېښودل جائز دی. دټولو خلقو په دې اتفاق دې بله دا چې ددې کنيت اېښودو والانور لوئې لوئې امامان اهل حل اوعقد دی او داسې خلق دی چې د دين په اهم کارونو کښې د امامانو حېثيت لرې. او دې سره د امام مالک مذهب ته تقويت ملاوېګی چه مطلقا جائز دی، همدارنګې دا معلومه شوه چې دې ټولوحضراتو دا نهی صرف د حضورپاک صلی الله عليه وسلم د ژوند پورې خاص ګڼړلې ده. والله اعلم

قوله: <u>ومن رآني في المنام فقد رآني، فان الشيطان لا يتمثل في صورتي:</u>
چا چې څه په خوب کښې اوليدم نو په حقيقت کښې يې هم زه اوليدم ځکه چې شيطان ځما په شکل سره، شکل نشی جوړولې

دخوب حقيقت: تفسيرمظهري کښې قاضي ثناءالله پاني پتی رحمه الله فرمائی چه د خوب حقيقت دادې چې څه وخت د انسان نفس د خوب يا د بيهوشۍ دوجې دظاهری بدن نه فارغ شی نو ده ته د خيالي قوت په لار کښې څه تصويرونه ښکاره شی، نو دغې ته خوب ونيلې شی[5]

دخوب قسمونه: دخوب درې قسمه دی دوه خو پکښې بالکل باطل دی چې دهغې څه حقيقت او اصليت نشته او بل دريم دخپل ذات اواعتبار سره صحيح او رشتونې دې خويه دې صحيح قسم کښې هم بعض څه عوارض شامل شي چې هغې سره دا فاسد او بې اعتباره کوی، تفصيل ددې دادې چې انسان خوب کښې کوم مختلف صورتونه او واقعات ګوری کله خو داسې اوشی چه دبيدارۍ په وخت انسان کوم صورتونه ګوری هم هغه په خوب کښې په شکل په نظر راځی او کله داسې هم اوشی چې شيطان څه صورتونه او واقعات ده په ذهن کښې وراچوی کله د خوشالۍ او کله د ويرې، خو دا دواړه قسمونه باطل دی چه ددې نه څه حقيقت

---

[1] شرح النووی(۲/۲۰۶)وفتح الباری(۱۰/۵۷۲)کتاب الادب باب قول النبی صلی الله عليه وسلم سموباسمی ولاتکنوا بکنيتی)
[2] فتح الباری(۱۰/۵۷۲)-
[3] المطالب العالية بزوائدالمسانيد(۳/۳۱)کتاب البروالصلة باب اباحة التسمی باسماء الانبياء وما جاء فی کراهية ذالک رقم(۲۷۹۶) وکشف الاستارعن زوائد البزار(۲/۴۱۲)کتاب الادب باب کرامة اسم النبی صلی الله عليه وسلم رقم(۱۹۸۷)ومجمع الزوائد(۸/۴۸)کتاب الادب باب ما جاء فی اسم النبی صلی الله عليه وسلم وکنيته)-
[4] کتاب الاذکار مع شرحه الفتوحات الربانية (۶/۱۰۴)کتاب الاسماء باب النهی عن الهکنی بابی القاسم)-
[5] تفسيرالمظهری(۵/۱۳۷)-

شته او نه څه اصلیت او نه ددې څه تعبیر کیدې شی،دې کښې اول قسم ته حدیث النفس او دونم قسم ته تسویل شیطانی ونیلې شی
دریم قسم چه صحیح او برحق دې هغه دالله دطرف نه یو قسم الهام دې چه د خپل بنده دخبردارۍ او د خوشخبرۍ دپاره کولې شی،الله تعالی دخپل خزانه غیب نه بعض څیزونه دهغه په زړه او دماغ کښې واچوی.
دطبرانی یو حدیث کښې رسول الله ﷺ فرمائی چې خوب یو کلام دې چې په هغې سره دې د خپل رب سره د خبرو کولو شرف حاصلوی(۱)
ددې تحقیق د صوفیانوکرامو دبیان مطابق داسې دې چې په دنیا کښې څومره څیزونه په وجود کښې راتلو والادی ددې د وجود نه وړاندې یو خاص شکل په عالم مثال کښې موجود وی او په دغه عالم مثال کښې چه څنګه دجواهرو اود ثابت شوې حقیقتونو صورتونه او شکلونه وی دغه رنګې د معانی اود اعراض پکښې هم خاص شکلونه وی.خوب کښې چه کله نفس انسان دظاهری بدن نه فارغ شی نو بعضې وخت ددې تعلق عالم مثال سره اوشی نو هلته کښې چې دکائنات کم شکلونه دی هغه ده ته په نظر راشی بیا دا صورتونه دعالم غیب نه ده ته ښکاره شی،خو بعضې وخت په دې کښې هم څه عوارض راشی چې هغې سره په اصل حقیقت کښې څه باطل خیالات هم شامل شی نو ځکه بیا تعبیر ویستونکی ته هم تعبیر ویستلو کښې مشکلات راځی اوبعضې وخت هغه د ټولوعوارضو نه خالی وی نو دا اصل حقیقت وی خو په دې کښې بعض خوبونه د تعبیر محتاجه وی ځکه چې په هغې کښې حقیقت واضح نه وی اوس که په داسې حالت کښې تعبیر غلط شی نو واقعه به مختلفه شی،ځکه به صرف هغه خوبونه الهام من الله او حقیقت ثابته وی چې کوم دالله د طرف نه وی او په هغې کښې څه عوارض هم شامل نه وی اوتعبیر یې هم صحیح ویستلې شوې وی
د انبیاء کرام خوبونه هم دارنګې وی ځکه دهغوی خوب د وحی درجه لری، دعامو مسلمانانو خوبونه کښې هر قسم احتمالات وی ځکه هغه د چا دپاره حجت او دلیل نشی کیدلې دې خوبونو کښې بعض وختونه طبعی او نفسانی خواهشاتو ملاوټ وی او یا بعض وختونه دګناهونو نحوست او تیاره په صحیح خوب غالب راشی او ناقابل اعتماد یې کړی. بعض وخت تعبیر هم په عقل کښې نه راځی(۲)
دخوب چې دا درې قسمونه ذکر شول دا د رسول اکرم ﷺ نه هم منقول دی.حضورپاک ﷺ اوفرمائیل چه دخوب درې قسمونه دی یوقسم شیطانی دې چې په هغې کښې د شیطان د

---

(۱) قال الحافظ فی الفتح(۱۲/۳۵۴)کتاب التعبیر باب اول ما بدا به رسول الله ﷺ من الوحی:الرویة الصالحة :ذکر ابن قیم حدیثا مرفوعا غیرمغزو"ان رویا المومن کلام یکلم به العبد ربه فی المنام. ووجد الحدیث المذکور فی نوادر الاصول للترمذی من حدیث عباده بن الصامت اخرجه فی اصل الثامن والسبعین وهو من روایته عن شیخه عمربن ابی عمر وهو واه وفی سنده جنید وانظرمجمع الزوائد .کتاب التعبیر باب الرؤیا الصالحة.قال الهیثمی روایت الطبرانی وفیه من لم اعرفه وانظرالتفسیر المظهری (۵/۱۳۷)قال الفانی فتی رحمه الله "رواه الطبرانی بسند الصحیح والضیاء")-
(۲) تفسیرمظهری(۵/۱۳۷-۱۴۱)ومعارف القران(۵/۱۸-۲۰)-

طرف نه څه شکلونه په ذهن کښې راشي. او دويم هغه چه انسان دبيدارئ حالت کښې څه اوينی او بيا هغه صورتونه په خوب کښې راشي. او دريم هغه حالت دې چې بالکل صحيح او برحق دې هغه دنبوت په اجزاؤ کښې څلويښتم جزء دې يعنې دالله دطرف نه الهام دې[1]

ايا د مذكوره حديث مصداق جوړيدو دپاره حضورپاک ﷺ په خپل اصلی شكل كې ليدل ضروری دی؟ حضورپاک ﷺ په خوب کښې ليدل د هغوی د وينا مطابق هم هغوی ليدل دی خو په دې کښې اختلاف دې چې په کوم حالت کښې هم کتونکو اوليدلو نوبس هم دغه به حضور پاک ﷺ وی يا په دې کښې څه تفصيل شته؟

امام بخاری په کتاب التعبير کښې د ابن سيرين رحمه الله نه نقل کړی دی چې هغه به فرمائيل"اذا راٰه فی صورته"[2] چه حضورپاک ﷺ يې په خپل شکل اوصورت کښې ليدلې وی نوهم هغوی يې ليدلې دی

هم دغه رنګې چه ابن سيرين رحمه الله ته به څوک راغلو او ورته به ئې اوئيل چه ما حضور پاک ﷺ په خوب کښې ليدلې دې نو هغوی به ترې دهغه حليه تپوس کوله چې خوب کښې به يې ليدلې وو که خلاف معهود حليه به يې اووئيله نو ورته به يې اوفرمائيل چه تا حضور پاک ﷺ نه دې ليدلې[3]

ددې خبرې تائيدد ابن عباس رضی الله عنهما داثر نه هم کيږی عاصم ابن کليب فرمائی **حدثنی ابی قال: قلت لابن عباس: رأيت النبی ﷺ فی المنام قال صفه لی قال ذكرت حسن ابن علی فشبهته به،قال قد رأيته:**[4]

يعنی ما ابن عباس ته اوئيل چې ما حضورپاک ﷺ په خوب کښې ليدلې دې هغوی اوفرمائيل چې په کوم شکل کښې دې ليدلې دې هغه بيان کړه ماته حضرت حسن بن علی رایاد شو ما هغوی سره تشبيه ورکړه نو وې فرمائيل چه او يقيناً چه تا ليدلې دې.

حالانکې امام نووی رحمه الله او نور علماء فرمائی چه حضورپاک ﷺ يې کوم شکل کښې هم ليدلې وی هم حضور ﷺ به ئې ليدلې وی.[5]

البته که چرې هغوی ئې په هغه شکل کښې اوکتلوکوم چې په احاديثوکښې راغلی دې نودهغوی ذات ئې اوکتلواوکه په بل شکل کښې ئې اوکتلو نودابه شکل تمثيلی وی. که په بنه شکل کښې ئې اوکتلونود کتونکی دين بنه والی طرف ته اشاره ده څکه چې نبی کريم

---

[1]) عن عوف بن مالک عن رسول الله ﷺ قال:ان الرؤيا ثلاث منها اهاويل من الشيطان ليحزن بها ابن آدم ومنها ما يهم به الرجل فی يقظته فيراه فی منامه ومنها جزء من ستة واربعين جزء من النبوة.سنن ابن ماجه كتاب تعبير الرؤيا باب الرؤيا ثلاث رقم(۳۹۰۷)-

[2]) صحيح البخاری(۱۰۳۵/۰۲)كتاب التعبير باب من رای النبی ﷺ فی المنام رقم(۶۹۹۳)-

[3]) فتح البخاری(۱۲/ ۳۸٤)كتاب التعبير باب من رای النبی ﷺ فی المنام)-

[4]) حواله بالا)-

[5]) اوګورئ شرح النووی لصحيح مسلم (ج۲ ص۲٤۲ و ۲٤۳). كتاب الرؤيا.

ﷺ ددین شیشه ده. دهغوی ﷺ په آئینه کښې دین په نظر راځي اوکه په ناخوښه شکل صورت کښې ني اوکتلونو نودکتونکي دنقص علامت دي. حضرت ګنګوهي رحمه الله هم دې راي ته ترجیح ورکړې ده ـ (۱)

دخوب په حالت کښې دحضور ﷺ ارشاد حجت شرعیه دې که نه ؟ یوه مسئله داده که چرې چا حضوراکرم ﷺ لره اوکتلوچې هغوی ﷺ دڅه څیزخبرورکوی. یا د څه څیزنه منع فرمائی. یا دڅه څیزحکم کوی نوداسې منامیه (خوبونه) شرعی حجت دی که نه؟

دعلماؤپه دې باندې اتفاق دې چې په خوب کښې دنبی ﷺ ارشادات شرعی حجت نه دې. البته هغه ارشادکه چرې د یو حکم شرعی مصادم (مخالف) نه وی نودحضوراکرم ﷺ صورت ذاتیه یا صورت مثالیه سره دادب تقاضا دا ده چې په هغې باندې عمل اوکړې شی.نوپه داسې حکم باندې عمل کول مستحسن دی ـ (۲)

په دې باندې اشکال راځی چې خوب لیدونکی هم حضوراکرم ﷺ اوکتلواودهغوی ﷺ کتل برحق هم دی نودهغوی ﷺ ارشادات مبارکه دې هم برحق اوحجت وی ـ

ددې جواب دادې چې کوم حضرات دحضوراکرم ﷺ درؤیت برحق کیدو دپاره حقیقی حلیه مبارکه سره لازمی ګرځوی، نودهغوی په نیزخود خوب په حالت کښې دارشاداتوحجت نه کیدل ظاهردی، ځکه چې دچادپاره داممکن نه دی چې جزما (یقینا) داخبره اوکړی چې ما حضوراکرم ﷺ لره په خپل اصل حلیه کښې لیدلې دې، کله چې دحضوراکرم ﷺ په کتلو کښې شبهه پیداشوه نودخوب دحجت کیدوڅه سوال دې ؟!

اوچې کوم حضرات وائی چې هغوی لره په خپل اصل حلیه کښې لیدل ضروری نه دی.دهغوی په نیزدخوب عدم حجیت په دې بنیاد باندې دې چې حضوراکرم ﷺ په حدیث پاک کښې داخواوفرمائیل چې کوم سړی زۀ په خوب کښې اولیدم نوهغه واقعی هم زۀ اولیدم ځکه چې شیطان تصرف کولوسره زما شکل نه شی جوړولې ـ هغوی دانه دی فرمائیلې چې په خوب کښې زما ارشادبه هم برحق وی اودهغې نسبت زما طرف ته کیدې شی ظاهره ده چې درؤیا برحق کیدو نه دانه لازمیږی چې کوم څیزدې په خوب کښې ښکاره کړې شی یا اورولې شی نوپه حقیقت کښې دې هم واقع وی.بلکه دومره خبره ثابتیږی چې داخوب په ,,اضغاث،، کښې نه دې. ددې څه تعبیر شته ددې تعبیردنسبت په وجه نه داخوب برحق دې.نه چې مرئی اودمسموع دنسبت په وجه ـ (۳)

بیادلته داخبره هم واضحه کیږی چې حضوراکرم ﷺ لره په خوب کښې لیدلوکښې دشیطان دتصرفاتو هروڅه دخل نشته.بیاهم دکتونکی دقوت متخیله په بعضې اوقاتوکښې اثر انداز کیږی. هم داوجه ده چې حضوراکرم ﷺ په خپل معروف هیئت نه بغیر په بل هیئت کښې هم

---

(۱) اوګوری:الکوکب الدری (ج۳ص۱۹۶) ابواب الرویا. باب قول النبی صلی الله علیه وسلم:من رآنی فی المنام ....

(۲) اوګوری: تکملة فتح الملهم (ج ٤ ص٤٥٢). کتاب الرؤیا. باب قول النبی صلی الله علیه وسلم : من رآنی في المنام فقد رآنی ـ

(۳) اوګوری: تکملة فتح الملهم (ج ٤ص٤٥٢) ـ

ښکاره کیږی ځکه عین ممکن دی چې د کتونکی په خیال کښې څه داسې کلام واقع شی چه دهغه تکلم هغوی ﷺ نه وی فرمائیلی. نیزداهم ممکن ده چې خوب لیدونکی په خوب کښې چې څه لیدلې وی هغه ترې نه هیر شوی وی، بیا دویخیدونه پس دهٔ ته دداسې خبروخیال راغلوکوم چې په خوب کښې ده ته نه وې پیښې شوې.
لهذا ددې شبهاتو سره مونږ هغه احکام نه پریږدو کوم چې مونږه دحضوراکرم ﷺ نه په حالت یقظه کښې حاصل کړې وی، نیزپه دې کښې هم څه شک نشته چې په حالت رؤیا اوحالت یقظه کښې که تعارض اوشی نوحالت یقظه لره به ترجیح حاصلیږی (۱) ځکه چې داهم معلوم دی چې دمغفل روایت معتبرنه وی. کله چې په بیدارۍ کښې دغفلت دوجې نه روایت نه قبلیږی نو دخوب غفلت خود بیدارۍ دغفلت نه بدرجها زیات دې. بیا ددغه نائم مغفل روایت څنګه قبول کړې شی؟!
علامه شاطبی رحمه الله لیکلی دی چې ابن رشد رحمه الله نه تپوس اوکړې شوچې که د یوقاضی په وړاندې دوه عادلان اوثقه ګواهان په کومه معامله کښې ګواهی ورکړی. اوبیاچې کله قاضی اودهٔ شونویه خوب کښې ئې حضوراکرم ﷺ اولیدلوچې فرمائیل ئې ددې شهادت مطابق فیصله مه کوه، داشهادت باطل دې. نوآیا حاکم به درؤیا مطابق فیصله کوی که دشهادت مطابق؟ ابن رشد رحمه الله اوفرمائیل قاضی لره درؤیا مطابق فیصله کول صحیح نه دی. ددغه رؤیا دوجې په شهادت باندې عمل ترک کول به جائزنه وی. ځکه چې که داسې خوبونه حجت اوګرزو نودې نه به ابطال شریعت لازم راځی اوداصحیح نه ده ددې وجې چې دانبیاء کرامو خوبونوته د وحی حیثیت حاصل دې، او د دوی نه علاوه باقی دچاخوب وحی نه ده اودخوب په ذریعه د غیب علم نشی حاصلیدې (۲)
شیخ عبدالحق محدث دهلوی رحمه الله لیکلی دی چې مادشیخ عبدالوهاب متقی رحمه الله نه اوریدلې دی چې دمغرب دفقراء نه یوفقیرپه خوب کښې حضوراکرم ﷺ اولیدلوچې هغوی ﷺ دهٔ ته دشرابودڅکلو حکم کوی، هغه دڅېل وخت علماء کرامونه تپوس اوکړو. هریو کس ورته څه نه څه محمل اوښودلواوڅه نه څه تاویل ئې ورته اوکړو. دغه وخت په مدینه منوره کښې یوعالم محمدبن عراقی وو، کوم چې ډیرزیات متبع سنت بزرګ وو. هغه په وړاندې چې کله دا وقعه بیان کړې شوه نوهغه اوفرمائیل چې ددغه کس په قوت سامعه کښې څه خلل وو. نبی کریم ﷺ فرمائیلې وو،، لاتشرب الخمر،. هغه ،، لاتشرب،. لره ،،اشرب،،اوګڼړلو (۳)
حضرت کشمیری رحمه الله فرمائی چې یوسړی حضوراکرم ﷺ په خوب کښې اولیدلوچې هغوی ﷺ انګریزی توپې په سرکړې ده، ددې وجې دغه سړی ته ویره اوشوه. هغه دحضرت ګنګوهی رحمه الله نه استفسار اوکړو، حضرت ورته اوفرمائیل چې دادهغه په دین باندې دنصرانیت غلبه طرف ته اشاره ده (۴)

(۱) حواله سابقه
(۲) اوګورئ الاعتصام للشاطبی (ج۱ص ۲۶۲و۲۶۳). الباب الرابع فی ماخذ اهل البدع بالاستدلال _
(۳) اوګورئ اشعة اللمعات (ج۳ص۶۳۹)
(۴) اوګورئ فیض الباری (ج۱ص۲۰۳و ۲۰۴)_

ایا په خوب کښې دحضوراکرم ﷺ زیارت کولو والا به صحابی وی ؟ که چاپه خوب کښې دحضوراکرم ﷺ زیارت اوکړو نو آیا هغه به صحابی وی ؟

علامه عینی رحمه الله فرمائی چې هغه به صحابی نه وی، ځکه چې دصحابی تعریف دادې چې هغه صاحب ایمان سړې کوم چې حضوراکرم ﷺ لیدلې وی، ددغه کتلونه مراد معهود او معتاد رؤیت دې، منامی رؤیت معتادنه دی، داسې هم وئیلې شی چې ددغه رؤیت نه دهغوی ﷺ په دنیوی حیات کښې زیارت کول دی ـ (۱)

علامه سیوطی رحمه الله هم دغه شان تصریح کړې ده ـ (۲)

د حضوراکرم ﷺ په حالت بیدارۍ کښې زیارت ممکن دې که نه؟ ددې نه پس په دې باندې خان پوهه کړئ چې نبی علیه السلام که چاپه خوب کښې اولیدلو نوبیاخوهم هغوی ﷺ نې اولیدل. لیکن که چرې یوکس دا اووائی چې ماحضوراکرم ﷺ په بیدارئ کښې لیدلې دې نوآیا دهغه خبره به معتبره وی که نه؟ اوهغوی ﷺ لره په بیدارئ کښې لیدل ممکن دی که نه ؟

بعضې حضراتوددې نفی کړې ده (۳)او وئیلې ئې دی چې دحضوراکرم ﷺ نه رؤیت منامی ثابت دی، بلکه دعلامه سیوطی رحمه الله په قول دامتواتردې(۴)اودرؤیت فی الیقظه باره کښې حضوراکرم ﷺ نه څه ثابت نه دی، البته د .. من رآنی فی المنام فسیرانی فی الیقظه، په احتمالاتو کښې دیواحتمال په توګه باندې اشاره ملاویږی ـ (۵)

دغه شان دحضراتوصحابه کرامواودتابعینونه دچانه هم دامنقول نه دی چې هغوی دشدت تعلق نه باوجودهم حضوراکرم ﷺ لره دبیدارئ په عالم کښې لیدلې وی.تردې پورې چې حضرت فاطمه رضی الله عنها ته دحضوراکرم په فراق کښې چې کومه صدمه لاحق شوې وه. هغه صدمه دهغوی دپاره د مرګ سبب اوګرځیدو اودحضوراکرم ﷺ دوصال نه صرف شپږ میاشتې پس دهغې وفات شوې وو.دهغوی کور دروضه مبارکې سره پیوست وو. بیاهم دهغې نه منقول نه دی چې په دغه پوره مده کښې هغې حضوراکرم ﷺ په عالم بیدارئ کښې لیدلې وؤ ـ (۶)

ددې په مقابله کښې ډیرومحققینوددې اثبات کړې دې. علامه سیوطی رحمه الله خوددې داثبات دپاره یوه مستقله رساله .. تنویرالحلك فی امکان رؤیة النبی والملك، لیکلې ده (۷)علامه بارزی رحمه الله په خپل کتاب .. توثیق عری الاسلام، کښې، علامه ابومحمدعبدالله بن ابی جمره رحمه الله په

---

(۱) اوګورئ عمدة القاری (ج۲ص ۱۵۶) ـ
(۲) تنویر الحلک فی امکان رؤیة النبی والملک (ضمن الحاوی للفتاوی (ج۲ص۲۶۵) ـ
(۳) اوګورئ المواهب اللدنیة مع شرحه (ج۷ص۲۹۲) الفصل الرابع.مااختص به صلی الله علیه وسلم من الفضائل والکرامات ـ
(۴) شرح المواهب اللدنیة للزرقانی (ج ۷ص۲۹۲)ـ
(۵) حواله بالا ـ
(۶) المواهب اللدنیة للقسطلانی وشرحها للزرقانی (ج ۷ص۲۹۲)ـ
(۷) کومه چې د ``الحاوی للفتاوی.. په ضمن کښې طبع شوې ده ـ

.. بهجة النفوس،، کښې عفیف یافعی رحمه الله په روضة الرياحين.. کښې او شیخ صفی الدین بن ابي المنصور رحمه الله په خپلې .. رساله.. کښې سلف صالحينونه ډیر واقعات نقل کړی دی ـ (۱)
علامه ابن جمره رحمه الله فرمائی چې سلفو اودخلفویولونې جماعت نه منقول دی چې هغوی حضوراکرم ﷺ رومبې په خوب کښې لیدلې وو، بیا په مصداق حدیث .. من رآني في المنام فسيراني في اليقظة،، هغوی نبی ﷺ دبیدارئ په عالم کښې هم اوکتل. دنبی ﷺ نه دغه حضراتو دخپلو بعضو مشکلاتواود مسائلو د حل په باره کښې تپوس هم اوکړو. نبی ﷺ دهغې حل ورته اوښودلو ـ (۲)
ابن ابی جمره رحمه الله فرمائی چې ددې خبرې منکریاخوبه دکرامات اولیاء منلووالاوی یابه نه وی ـ که هغه دکرامات اولیاء منکروی نوزمونږ دهغوی سره بحث نشته. ځکه چې هغوی دداسې څیزنه انکار اوکړوکوم چې .. سنت.. نه په واضح دلائلوسره ثابت دې ـ
اوکه کرامت اولیاء لره برحق ګڼړی نودلته دې هم هغه تسلیم کړی چې دحضوراکرم ﷺ رؤیت یقظة په توګه دکرامت دې ـ (۳)
صاحب روح المعانی علامه آلوسی رحمه الله فرمائی چې دحضرات صحابه کرامو رضی الله عنهم حضوراکرم ﷺ لره دوصال نه پس دبیدارئ په حالت کښې نه کتل اودروستونوپه کتلوکښې دتوجیه ضرورت دې، چې پرې اطمینان اوشی، دا وئیل هم ممکن نه دی چې دکومو نیکانو حضراتو نه لیدل منقول دی دغه ټول دروغ اوبې اصل دی. ځکه چې ددې ناقلین هم ډیرزیات دی اوددې دعوی کونکی هم لوئې جلیل القدر الله والاخلق دی.دغه شان داهم نشی وئیلې کیدې چې دغه حضراتو واقعی لیدلې خودې خودغه رؤیت یعنی لیدل منامی دی.دبیدارئ په عالم کښې نه وو. ځکه چې په دې محمل باندې حمل کول یولړې ده، بله دا چې بعضې واقعاتولره په خوب باندې محمول کیدې نشی ـ
البته داوئیلې کیدې شی چې دا خوارق عادتونو د قبیل نه دی، لکه څنګه چې دحضراتو انبیاء علیهم الصلاة والسلام کرامات اوداولیاء کرامو کرامتونه دی ـ
کوم خانې پورې چې په صدراول کښې دنه کتلوتعلق دې،نوعلامه آلوسی رحمه الله فرمائی چې حضوراکرم ﷺ لره په حالت یقضه کښې کتل دخارق عادت په توګه باندې دې اوپه صدر اول کښې یعنی دصحابه کرام په زمانه کښې دخوارقوصدورډیرکم ظاهرشوې وو. اوددې وجه دا په پوهه کښې راځی چې حضوراکرم ﷺ چې دآسمان رسالت نمردې.دهغوی ﷺ زمانه ډیره قریبه وه.ظاهره ده چې دنمرپه رڼړه کښې ستوری نه ښکاره کیږی. لهذا عین ممکن دی چې ددغه حضراتوپه دورکښې بعضې حضراتوهغوی ﷺ لره په عالم بیدارئ کښې لیدلې وی خو هغوی داخلاف مصلحت ګڼړلوسره نه وی ظاهر کړی ـ ددغه حضراتودنه لیدلویوه وجه داهم

(۱) المواهب اللدنية (ج۷ ص۲۹۳) ـ
(۲) حواله بالا ـ
(۳) المواهب اللدنية (ج۷ ص۲۹٤) ـ

کيدې شي چې د حضوراکرم ﷺ فراق سره دهغوی ابتلاء او آزمينښت مقصودوی.داهم ممکن دی چې په دغه وخت کښې که چاحضوراکرم لره په حالت بيدارئ کښې ليدلې وې نودنورودپاره به دفتنه اودآزمينښت دروازه کهولاؤ شوې وه. يومصلحت داهم ممکن دې چې په دغه وخت کښې ډير خلق داسې ووکوم چې دحضوراکرم ﷺ بعينه عکس وو.
نوځکه چاهم هغوی ﷺ ديقظه په حالت کښې نه دې ليدلې.نيزدې سره ددې هم قوی امکان دې چې هغوی لره بيائې دبيدارئ په حالت کښې په کثرت سره ليدلو نوهغوی ﷺ به په دغه موقع کښې براه راست استفاده کيدله.نو دې سره به په کتاب اوسنت کښې د اجتهاد دروازه نه کهولاويدله. اوس چونکه حضوراکرم ﷺ موجود نه دې اونه په عالم بيدارئ کښې څوک هغوی لره ګوری. نوځکه داجتهاد دروازه کهلاؤده. داسې دامت دپاره آسانی پيداشوه [۱]
کوم خائی پورې چې دمنکرينوداوبناده.چې حضور اکرم ﷺ دخوب دصحت ضمانت ورکړې دې. دبيدارئ، نه لهذاپه بيدارئ کښې ممکنه ده چې جنات اوشيطانان متمثل کيدوسره خپل ځان ته نبی اکرم ﷺ اووائی اوکتونکی ته دهوکه ورکړی ـنو ددې جواب دادې چې دبيدارئ حالت دخوب دحالت نه اقوی دې. کله چې په حالت د خوب کښې تمثيل شيطانی نشی کيدې نودبيدارئ په حالت کښې هم نشی کيدې ـ
ممکنه ده چې منکرين دا اووائی چې د ,, فان الشيطان لايتمثل بی، تعلق دخوب سره دې. بيدارئ سره نه ـ

ددې جواب دادې چې په دې کښې هرڅه شک نشته چې د ,, فان الشيطان لايتمثل بی، تعلق دخوب سره دې، بياهم ددې په علت کښې غوراوکړی چې دکوم علت په بناباندې هغوی ﷺ دافرمائيلی وو، هغه علت دادې چې هغوی ﷺ هدايت محض دی اوشيطان ضلال محض. ضلال محض دهدايت محض شکل نشی اختيارولې. لهذا څنګه چې داعلت په حالت خوب کښې دې،بعينه هم داعلت دبيدارئ په حالت کښې هم دې.لهذا داممکنه نه ده چې په حالت بيدارئ کښې شيطان متمثل کيدوسره په دهوکه کښې واچوی ـ والله اعلم
ايا شيطان په خوب کښې دالله تعالی په صورت کښې متشکل کيدوسره راتلې شی ؟ آياشيطان په خوب کښې راتلوسره دا ونيلې شی چې زهٔ ,, الله،، يم ؟
حضرت ګنګوهی رحمه الله فرمائی چې شيطان داسې وائيلې شی. ځکه چې الله تعالی څنګه مظهر هدايت دې دغه شان مظهرضلالت هم دې، ارشاد باری تعالی دې ﴿فَيُضِلُّ اللّٰهُ مَنْ يَّشَاۗءُ وَيَهْدِيْ مَنْ يَّشَاۗءُ﴾ [۲] والله اعلم بالصواب [۳]
قوله: من كذب علي متعمدا فليتبوا مقعده من النار: کوم سړې چې بنه په قصد

---

[۱]) اوګورئ روح المعانی (ج۱۲ص۳۹) تحت تفسيرقوله تعالی : ماکان محمد ابا احد من رجالکم ولکن رسول الله وخاتم النبين)ـ
[۲]) سورة ابراهيم ٤۱
[۳]) اوګورئ لامع الدراری وتعليقاته (ج۱۰ص ۲٤۰ و ۲٤۱) کتاب التعبيرـ

سره په مابانديږ دروغ اووائی هغه دې خپله ټکانه (د استوګنې ځائې) په دوزخ کښې جوړه کړی دلته په حديث باب کښې هم داجزء اصالة اوبالذات مقصود دې ـ

د.. من كذب علي متعمدا،، تواتر حديث .. من كذب علي متعمدا .. د ډيرو صحابه کرامونه منقول دې. په خپله امام بخاری رحمه الله په مختلفو الفاظو سره دادحضرت زبير رضي الله عنه [۱] حضرت علی [۲] حضرت انس [۳] اود حضرت ابوهريره [۴] نه نقل کړې دې. دغه شان هغوی د حضرت مغيره [۵] حضرت سلمه بن الاکوع [۶] حضرت عبدالله بن عمروبن العاص [۷] ود حضرت واثله بن الاسقع رضي الله عنه [۸] نه روايت کړې دې ـ البته په دې کښې دوعيدبالنارتصريح موجود نه ده ـ [۹] امام مسلم رحمه الله هم دحضرت علی [۱۰]. دحضرت انس [۱۱]، دحضرت ابوهريره [۱۲] اودحضرت مغيره رضي الله عنه [۱۳] نه دا روايت نقل کړې دې.اودابوسعيد رضي الله عنه نه صرف هم دوی روايت کړې دې [۱۴] امام بخاری نه دې روايت کوی ـ

دصحيحينونه علاوه نورو حديث په کتابونو کښې حضرت عثمان [۱۵]، حضرت ابن مسعود [۱۶]، حضرت ابن عمر [۱۷] حضرت ابوقتاده [۱۸]

---

[۱]) اوګورئ صحيح البخاری (ج ۱ص ۲۱) کتاب العلم.باب اثم من کذب علی النبی صلی الله عليه وسلم. رقم (۱۰۷) ـ

[۲]) حواله بالا (۱۰۶)

[۳]) حواله بالا (۲۰۸)

[۴]) حواله بالا. رقم (۱۱۰) ـ

[۵]) صحيح البخاری (ج ۱ص ۱۷۲) کتاب الجنائز. باب ما يکره من النياحة علی الميت. رقم (۱۲۹۱) ـ

[۶]) صحيح البخاری ج ۱ص ۲۱) کتاب العلم. باب اثم من کذب علی النبی صلی الله عليه وسلم. رقم (۱۰۹)

[۷]) صحيح البخاری (ج ۱ص ۴۹۱) کتاب احاديث الانبياء. باب ماذکر عن بنی اسرائيل. رقم (۳۴۶۱) ـ

[۸]) صحيح البخاری (ج ۱ص ۴۹۸) کتاب المناقب. باب (بدون ترجمة. بعد باب نسبة اليمن الی اسماعيل). رقم (۳۵۰۹) ـ

[۹]) الفاظ دا دی .. ان من اعظم الفری ان يدعی الرجل الی غيرابيه اويری عينه مالم تر. اويقول علی رسول الله صلی الله عليه وسلم مالم يقل.. ـ

[۱۰]) صحيح مسلم المقدمة. باب تغليظ الکذب علی رسول الله صلی الله عليه وسلم. رقم (۲) ـ

[۱۱]) حواله بالا رقم (۳) ـ

[۱۲]) حواله بالا. رقم. (۴) ـ

[۱۳]) حواله بالا. رقم (۱) و (۵) و (۶) ـ

[۱۴]) صحيح مسلم. کتاب الزهد والرقائق. باب التثبيت فی الحديث وحکم کتابة العلم. رقم (۷۵۱۰) ـ

[۱۵]) مسند احمد (ج ۱ص ۷۰) ـ

[۱۶]) جامع الترمذی. ابواب العلم. باب ماجاء فی تعظيم الکذب علی رسول الله صلی الله عليه وسلم. رقم (۲۶۵۹)

[۱۷]) مسند احمد (ج ۲ص ۲۲). رقم (۴۷۴۲) و (ج ۲ص ۱۰۳). رقم (۵۷۹۸) و(ج ۲ص ۱۴۴) و رقم (۶۳۰۹). وشرح مشکل الاثار (ج ۱ص ۳۶۰) ـ

[۱۸]) سنن ابن ماجه. المقدمة. باب التغليظ فی تعمد الکذب علی رسول الله صلی الله عليه وسلم. رقم (۳۵) ـ

حضرت جابر (۱) اوحضرت زيدبن ارقم رضي الله عنهم (۲) نه هم دا حديث مروى دې ـ
دغه شان په سندحسن سره حضرت طلحه بن عبيدالله، حضرت سعيدبن زيد، حضرت ابوعبيده بن الجراح، حضرت سعدبن ابى وقاص، حضرت معاذبن جبل، حضرت عقبه بن عامر، حضرت عمران بن حصين، حضرت ابن عباس، حضرت سلمان فارسى، حضرت معاويه بن ابى سفيان، حضرت رافع بن خديج، حضرت طارق الاشجعى، حضرت سائب بن يزيد، حضرت خالدبن عرفطه، حضرت ابوامامه، حضرت ابوموسى غافقى، حضرت عائشه او حضرت ابوقرصافه رضي الله عنهم نه هم مروى دې ـ (۳)دا ټول دريديرش ۳۳صحابه كرام دى ـ
ددوى نه علاوه تقريبا دشلو ۲۰صحابه كرامونه مزيد هم داحديث مروى دې. بياهم دهغوى سندونه ډير ضعيف اوساقط الاعتبار دى ـ (۴)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چې بعضې حفاظ محدثينو ددې حديث طرق جمع كړى دى ـ
په دې سلسه كښې دټولونه رومبې امام على بن المدينى رحمه الله صراحت كړې دې اودهغوى اتباع امام يعقوب بن شيبه رحمه الله كړې ده. هغه فرمائى چې دا حديث حجازى يا غيرحجازى صحابه كرامونه په شلوطرقوسره مروى دې. بيا ابراهيم الحربى اوابوبكر البزار رحمهما الله فرمائى چې تقريبا څلويښت صحابه كرامونه مروى دې ـ
په دغه زمانه كښې امام ابن صاعد رحمه الله دهغه شان دغه طرق جمع كړى دى كوم چې دمذكوره تعدادنه څه زيات دى ـ
امام ابوبكرالصيرفى رحمه الله فرمائى چې تقريبا شپيته صحابه كرامودې لره روايت كړې دې. ددې طرقو لره امام طبرانى جمع كړل نوپه دې كښې اضافه اوشوه
امام ابوالقاسم بن منده رحمه الله فرمائى چې دې روايت لره اوواتيه ۸۷ صحابه كرامونقل كړې دې. بعضې نيشاپورى حضراتوددې تخريج كړې دې. كوم سره چې نوره اضافه اوشوه
دغه شان امام ابن الجوزى رحمه الله دې طرقولره جمع كړه نوهغه دنوى ۹۰ نه زيات راوتل ابن دحيه رحمه الله په دې باندې جزم كړې دې
امام ابوموسى المدينى رحمه الله فرمائى چې دې لره تقريبا سل ۱۰۰ صحابه كرامو نقل كوى.
ددې نه پس حافظ يوسف بن خليل اوحافظ ابوعلى بكرى رحمهماالله ددې حديث طرق لره جمع كړه نود دواړو مجموعه تقريبا يوسل دوو ته اورسيده (۵)
حافظ عراقى رحمه الله فرمائى چې بعضې حفاظوذكركړې دى چې دې حديث لره دوه سوو ۲۰۰ صحابه كرامونقل كړې دې. خوزه ددې وقوع لره مستبعد گنړم (۶)

---

(۱) حواله بالا. رقم (۳۳) ـ
(۲) مسند احمد (ج ٤ص ۳٦۷)ـ
(۳) ددې ټولوروايانودپاره اوگورئ ,, الموضوعات.. لابن الجوزى (ج۱ص۵۵ـ ۹۲). الباب الثانى فى قوله عليه السلام :: من كذب على متعمد ا ......ـ
(۴) اوگورئ فتح البارى (ج۱ص ۲۰۳) ـ
(۵) اوگورئ فتح البارى (ج۱ص۲۰۳). وظفرالامانى (ص۵۲ـ ٥٤). وفتح المغيث للعراقى (ص۳۲۳) ـ
(۶) اوگورئ فتح المغيث للراقى (ص۳۲۳) ـ

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې غالباً دا "مائة" وو، د سبقت قلمی دوجې نه "مائتان" شول[١]، خو دلته دې داخبره دنظرلاندې وی چې سلو ١٠٠ ته نژدې صحابه کرامونه چې کوم دا روایت مروی دې هغه ټول طرق صحیح نه دی. بلکه څنګه چې رومبې بیان شو په دې کښې دصحیح نه علاوه بعضې حسن دی، بعضې ضعیف دی، اوبعضې بالکل ساقط الاعتبار دی. بیا په دې کښې بعضې روایتونه دمطلق کذب په مذمت کښې دی، په خاص کذب علی النبی ﷺ سره مقید نه دی _ (٢)

ددې حدیث تفصیلی تخریج دپاره دابن الجوزی رحمه الله کتاب الموضوعات اود علامه عبدالحی لکهنوی رحمه الله کتاب "الآثار المرفوعة فی الاخبار الموضوعة" اوګورئ _ (٣)

حافظ ابن الصلاح رحمه الله فرمائی چې دا حدیث متواتردې. ددې نه علاوه بل حدیث متواترنشته [٤] اوابن حبان (٥) اوحازمی (٦) رحمهماالله دحدیث متواترمطلقا انکار کوی او وائی چې دحدیث متواترهډو وجود نشته _

دابن حبان اوحازمی رحمهماالله دا دعوی خوبالکل باطله ده، څکه چې اوس مخکښې تفصیل تیرشوچې "من کذب علی متعمدا" والاحدیث دسلو نه زیات صحابه کرامو نقل کړې دې. نو ولې بیا به هم دا متواترنه وی ؟

کوم خائې پورې چې دحافظ ابن الصلاح رحمه الله ددعوې تعلق دې. نوعلماؤ ددغه تخصیص تردید کړې دې او ونیلې ئې دی چې د "من کذب" والاحدیث نه علاوه "من بنی لله مسجدا ......" د "مسح علی الخفین" والا حدیث. رفع یدین والا حدیث. دشفاعت والا حدیث. د "حوض" او د "رؤیت باری تعالی" والااحادیث وغیره متواتردی _ (٧)

حافظ عراقی رحمه الله د "من کذب علی متعمدا ....." والاحدیث په باره کښې لیکلې دی "ولا یمکن التواتر فی شیء من طرق هذا الحدیث، لانه یتعذر وجود ذلک فی الطرفین والوسط، بل بعض طرقه

---

١) فتح المغیث للسخاوی (ج ٤ص١٩) الغریب والعزیزوالمشهور، امثلة التواتر _

٢) اوګورئ ظفرالامانی (ص ٥٤) نقلا عن فتح الباری (ج١ص٢٠٣) _

٣) کتاب الموضوعات لابن الجوزی (ج١ص٩٢-٥٥)، الباب الثانی فی قوله علیه السلام : من کذب علی متعمدا .... والآثار المرفوعة (ص١١ _ ١٨)، ضمن مجموعة سبع رسائل للکنوی رحمة الله تعالی _

٤) قال ابن الصلاح رحمه الله تعالی : " نعم : حدیث " من کذب علی متعمدا فلیتبوأ مقعده من النار" نراه مثالا لذلک، فانه نقله من الصحابة رضی الله عنهم العددالجم، وهو فی الصحیحین مروی عن جماعة منهم .... _ علوم الحدیث (ص٢٦٩)، النوع الموفی ثلاثین : معرفة المشهورمن الحدیث _

٥) قال ابن حبان فی مقدمة صحیحة : " فاماالاخبارفانها کلها اخبار آحاد .... _ انظرالاحسان بترتیب صحیح ابن حبان (ج١ص١٤٥) _

٦) قال الحازمی رحمة الله تعالی : " واثبات المتواترفی الاحادیث عسیرجدا" _ شروط الائمة الخمسة للحازمی (ص١٤٢) ثلاث رسائل فی علم مصطلح الحدیث _

٧) اوګورئ فتح الباری (ج١ ص٢٠٣)، وفتح المغیث للسخاوی (ج ٤ص ٢٠و ٢١) _

الصحيحة انما هي افراد من بعض رواتها، وقد زاد بعضهم في عدد هذا الحديث حتى جاوز المأة، ولكنه ليس هذا المتن، وانما هي احاديث في مطلق الكذب عليه صلى الله عليه وسلم، كحديث : ،، من حدث عني بحديث يرى انه كذب، فهو احد الكاذبين، . ونحو ذلك، . _ [1]

دحافظ عراقی دقول حاصل دا دې چې .. كه ددې حديث ټول طرق هم ملاؤ كړې شي نوبيا هم تواترنه ثابتيږی. خكه چې ابتداء او انتهاء اوبيا وسط كښې دتواترشرط يعنی كثرت رواة موندل ممكن نه دی. بلكه ددې حديث بعضې طرق د داسې رواتونه مروی دی په كوم چې دآحادو اطلاق كيږی. بعضې حضراتوددې حديث دطرقو تعداد دسلونه زيات ښودلې دې. خوداخبره صرف ددې متن سره متعلقه نه ده. بلكه په حضور اكرم ﷺ باندې مطلقا دروغ تړلو سره متعلق دې. څنګه چې حديث .. من حدث عني بحديث يرى انه كذب، فهو احد الكاذبين، . وغيره دی.

حافظ ابن حجر رحمه الله دحافظ عراقی رحمه الله دې اشكال لره (چې متواتردپاره دطرفينواوپه وسط كښې استواء فی الكثرة ضروری دې اوددې حديث په هريو طريق كښې داخبره نشته دې) ذكركولوسره ددې جواب وركړې دې چې دمتواتركيدو مطلب دانه دې چې په هرهرطريق كښې دې دتواترضرورت وی. بلكه په هره زمانه كښې دابتداء نه ترانتهاء پورې يوجماعت دبل جماعت نه روايت كونكی موجود وی نو داافادهٔ دعلم دپاره كافی ده _ [2]

حافظ رحمه الله فرمائی چې صرف دحضرت انس رضي الله عنه طريق لره روايت كونكو تعداد كافی زيات دې اودهغوی نه داپه تواترسره منقول دې.دحضرت علی رضي الله عنه نه روايت كولوالاشپږ مشهور تابعين دی.دغه شان حضرت ابن مسعود ، حضرت ابوهريره اوحضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنهم داحاديثوداحال دې،كه چرې داسې اووئيلې شی چې داحديث دكوم كوم صحابه كرامونه مروی دې دهغوی په طريق باندې دامتواتردې نودا خبره به صحيح وی.خكه چې د تواتردپاره خه عددمعين شرط نه دې بلكه د ،، علم،، افاده كافی ده _ [3]

حوعلامه عبدالحی لكهنوی رحمه الله دې خبرې لره نقل كولوسره چې داحديث كوم چې دسلو (۱۰۰) نه زيات صحابه كرامونه مروی دې،په دې كښې بعينه ،، من كذب ......،،.. والا الفاظوسره نشته. بلكه نزدې نزدې نورو الفاظووالاحديثونه هم شامل دی. فرمائی

.. وبه ظهرمافی كلام الحافظ ابن حجر...... فان العلم الذی لابدمنه فی المتواترهوالعلم الضروری، لامطلق العلم، وحصول العلم الضروری من طرق هذا الحديث ممنوع، . _ [4]

---

[1]) التقييد والايضاح لما اطلق واغلق من كتاب ابن الصلاح (ص۲۷۲). النوع الحادی والثلاثون : معرفة الغريب والعزيز من الحديث _

[2]) قال الحافظ :... واجيب بان المراد باطلاق كونه متواترا رواية المجموع عن المجموع من ابتدائه الى انتهائه فی كل عصر. وهذا فی افادة العلم.. _ فتح الباری (ج ۱ص۲۰۳) _

[3]) فتح الباری (ج۱ص ۲۰۳) _

[4]) ظفرالامانی (ص۵۶و ۵۷). مبحث الخبرالمتواتر_

یعنی .. ددې نه دحافظ ابن حجرپه کلام کښې چې کوم خلل واقع دې هغه ظاهرشو خکه چې په متواتر کښې کوم علم ناګزیر دې هغه .. علم ضروری.. دې. نه چې مطلق علم. اوعلم ضروری ددې حدیث دطرق نه حاصل کیدل مسلم (تسلیم شده) نه دې..۔
حاصل داچې ابن حبان اوحازمی رحمهماالله دمتواتردوجود نه انکار کړې دې [1] اوابن الصلاح رحمه الله فرمائی چې دمتواتروجود ډیرقلیل دې. البته .. من کذب..... والاحدیث په باره کښې دعوی کیدې شي چې دامتواتردې
حافظ عراقی رحمه الله فرمائی چې ددې حدیث په باره کښې دا وینا ممکنه نه ده چې دالفاظهم متواتردی. خکه چه بعینه هم دې الفاظوسره دومره طرق سره مروی نه دی. دکوم په وجه سره چې په دې باندې دمتواترکیدو حکم لګولې کیدې شي
لهذا دې اختلاف ختمولو دپاره داسې ونیلې شي چې کوم حضراتو..متواتر.. انکار کړې دې هغوی د تواتر لفظی انکارکوی او چې کومو حضراتو متواتر تسلیم کړې دې هغه تواتر معنوی دې۔ [2] والله سبحانه وتعالی اعلم
دواضع حدیث حکم دنبی کریم ﷺ طرف ته غلطه خبره منسوب کول په اتفاق سره ګناه کبیره ده [3]
البته په دې کښې اختلاف دې چې واضع حدیث کوم چې په حضوراکرم ﷺ باندې دروغ اوتړی هغه د دائره ایمان نه خارج کیږی که نه ؟
جمهور علماء فرمائی چې مفتری علی النبی ﷺ د دائره ایمان نه نه خارج کیږی ۔
امام ابومحمد الجوینی رحمه الله فرمائی چې په حضور اکرم ﷺ باندې دروغ تړونکې به کافر کیږی۔ [4]
علامه ابن المنیرمالکی رحمه الله دامام جوینی رحمه الله قول طرف ته خپل میلان ظاهرکړې دې اوبه دې سلسله کښې هغوی ددې خبرې نه استدلال کړې دې چې کوم سړې دنبی اکرم ﷺ طرف ته څه غلط حدیث منسوب کوی. دمثال په توګه باندې که هغه دکوم حرام دتحلیل دپاره غلط حدیث بیان کوی نوهغه به یا دا حرام حلال ګنړی. یابه په حلال ګنړلو باندې نورخلق آماده کوی او استحلال حرام کفر دې. دغه شان په دې باندې آماده کول هم کفر دې ۔ [5]
خو دعلامه موصوف دا دلیل ضعیف دې.خکه چې دلته ګفتګوپه استحلال حرام کښې نشته دې. بلکه ګفتګوپه دې خبره کښې کیږی چې که څوک صرف په هوائې نفسانی (خواهشاتو) په غرض باوجود دحرام ګنړلونه. حضور اکرم ﷺ طرف ته غلط خبره منسوب کړی نوهغه به

---

[1]) انظرفتح المغیث للسخاوی (ج ٤ص١٩) الغریب. والعزیز. والمشهور. وشرح شرح نخبة الفکر فی مصطلحات اهل الأثر (ص ١٨٧) ۔
[2]) انظرتعلیقات الشیخ نورالدین عترعلی علوم الحدیث لابن الصلاح (ص٢٦٨) ۔
[3]) اوګوری: توضیح الافکارلمعانی تنقیح الانظار (ج٢ص ٦٦)۔
[4]) اوګوری: نزهة النظرشرح نخبة الفکرمع حاشیة لقط الدر (ص ٨٥)) وشرح شرح نخبة الفکر لعلی القاری (ص ٤٥٢). وفتح الباری (ج١ص٢٠٢) ۔
[5]) فتح الباری (ج١ص٢٠٢) ۔

کافر وی که نه. نصوص په دې خبره باندې دلالت کوی چې کافر کیږی به نه.
الله تعالی فرمائی «اِنَّ اللّٰهَ لَا یَغْفِرُ اَنْ یُّشْرَكَ بِهٖ وَیَغْفِرُ مَا دُوْنَ ذٰلِكَ لِمَنْ یَّشَآءُ» [1]

د امام بخاری رحمه الله رحجان هم دې طرف ته دې. ځکه امام ترجمه کښې «..اثم من کذب»، ارشاد فرمائیلې دې. که چرته کذب علی النبی ﷺ کفروې نوحضرت امام بخاری رحمه الله به په ترجمه کښې د «..اثم»، په ځائې باندې د «..کفر»، لفظ رؤړلې وو ـ والله اعلم

دحضور اکرم ﷺ په احادیثو کښې دروغ وئیلو والا توبه به قبوله وی که نه؟ که چرته یوکس دحضوراکرم ﷺ طرف ته غلطه خبره منسوب کړه اوداسې هغه عمدا اوکړه. نودومره خبره خوظاهره ده چې داګناه کبیره ده. البته په دې کښې کلام دې چې ددهٔ توبه به قبوله وی که نه؟ امام احمد بن حنبل. امام حمیدی. سفیان ثوری. عبدالله بن المبارک. رافع بن الاشرس اوابونعیم رحمهم الله دامذهب دې چې ددهٔ ټول روایت به مردود وې. که چرته هغه په صدق دل سره «دزړه نه» توبه اوباسی نوبیا هم دهغه روایات معتبرنه دی ـ [2]

خوامام نووی رحمه الله فرمائی چې دا دقواعدو خلاف دې. مذهب مختار دادې چې ددهٔ توبه قبوله ده اودتوبه نه پس ددهٔ روایات هم معتبردی. دکفرپه شان جرم توبه سره معاف کیږی نودا خودهغې نه کمتردې، دابه بدرجه اولی معاف کړې شی ـ [3]

دجمهورو دطرف نه ددې جواب دادې چې بحث په دې خبره کښې نه دې چې فیمابینه وبین الله ددهٔ توبه به قبوله وی یا نه، بلکه بحث په دې کښې دې چې کاذب علی النبی ﷺ روایات به متعبروی که نه؟

جمهور وائی چې معتبربه نه وی [4] اوددې وجه دا ده چې آئنده دپاره به سدباب شی او هیڅ څوک هم دنبی ﷺ طرف ته څه غلطه خبره نه منسوب کړی اونه به دمنسوب کولوجرأت کوی

فائده: امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې دټولونه وړمبې دحضرت علی رضی الله عنه حدیث ذکرکړې دې. کوم چې اصل مقصودباب دې، ددې نه پس ئې دحضرت زبیر رضی الله عنه حدیث نقل کړې دې کوم چې په دې خبرې باندې دال «دلالت کونکې» دې چې حضرات صحابه کرامو رضی الله عنهم به په حضوراکرم ﷺ باندې دروغ تړلونه ډیرزیات احترازکول، دریم نمبرباندې دحضرت انس رضی الله عنه حدیث ئې راوړلې دې، په کوم کښې چې ددې خبرې تصریح ده چې حضرات صحابه کرامو به دا کثار فی الروایة نه احترازکولو. کوم چې به مفضی الی الخطا وو، مطلق تحدیث نه به ئې

---

[1]) النساء ٤٨

[2]) اوګورئ: الکفایة (ص۱۱۷و۱۱۸). وشروط الائمة الخمسة للحازمی (ص۱٤٦. ضمن ثلاث رسائل فی علم مصطلح الحدیث). وعلوم الحدیث لابن الصلاح (ص۱۱۶). والتقیید والایضاح (ص ۱۵۰. ۱۵۱). وفتح المغیث للعراقی (ص ۱٦٤) وفتح المغیث للسخاوی (ج۲ص۷۱_۷۶) _

[3]) اوګورئ: تقریب النووی بشرحه تدریب الراوی (ج۱ص ۳۳۰). وشرح النووی لصحیح مسلم (ج۱ص۸) المقدمة. باب تغلیظ الکذب علی رسول الله صلی الله علیه وسلم _

[4]) قال ابو عبدالرحمن عبیدالله بن احمد الحلبی : سألت أحمد بن حنبل عن محدث کذب فی حدیث واحد. ثم تاب ورجع. قال : توبته فیما بینه وبین الله تعالی. ولا یکتب حدیثه أبدا. الکفایة (ص۱۱۷) _

احترازنه کولو. ددې نه پس دحضرت سلمه بن الاکوع رضي الله عنه حدیث ئې راوړې دې. په کوم کښې چې د ..قول،، تصریح موجود ده.. اوددې نه ړومبې حدیثونه د قول اوفعل دواړو نسبتونو ته عام دی
اوپه آخره کښې ئې دحضرت ابوهریره رضي الله عنه حدیث رؤړو. چې پکښې دې خبرې طرف ته اشاره ده چې په حضوراکرم صلی الله علیه وسلم باندې دورغ تړل په یوموقع باندې هم جائزنه دی. که دعوی دسماع په حالت دیقظه کښې وی اوکه په حالت دمنام کښې وی.[1] والله اعلم وعلمه اتم واحکم
فائده دحضرت ابوهریره رضي الله عنه په دې حدیث کښې څلور اموردی ۱_ تسموا باسمی-۲_ ولاتکتنوا بکنیتی -۳_ ومن رانی فی المنام فقد رانی، فان الشیطان لایتمثل فی صورتی ۴_ ومن کذب علی متعمدا فلیتبوا مقعده من النار_ ددې امورو په مینځ کښې څه مناسبت دې ؟
علامه عینی رحمه الله فرمائی چې ړومبې جمله اودویمه جمله په مینځ کښې مناسبت بالکل ظاهردې چې په یوکښې تسمیه مذکوره ده اوپه بل کښې تکنیه. ددواړوتعلق هم دیوقبیل سره دې. په آخری دوؤ جملوکښې مناسبت داسې دې چې څنګه دبیدارئ په عالم کښې دحضور اکرم صلی الله علیه وسلم طرف ته د دروغوخبره منسوب کول حرام اوناجائزدی دغه شان که چا حضوراکرم صلی الله علیه وسلم په خوب کښې نه وی لیدلې اوددې نه باوجود هغه وائی چې ما حضوراکرم صلی الله علیه وسلم په خوب کښې لیدلې دې نودې هم ددې وعیدلاندې داخل دې البته ددواړو جملوتعلق آخری دوؤ جملوسره څنګه دې ؟ علامه عینی رحمه الله په دې مقام کښې بیاض پریخودې دې ممکنه ده چې روستوئې لیکل غوستل اوذهول ترې نه شوې وی - بیا هم غوزکولوسره خبره په پوهه کښې راځی هغه داچې دا درې مختلف احادیث دی،یو ،، تسموا باسمی ولا تکتنوا بکنیتی،، دویم حدیث دې ،، من رانی ....،، دریم حدیث ،، من کذب علی متعمدا ....
حضرت ابوهریره رضي الله عنه به دا حدیثونه بیل بیل هم روایت کول اوپه بعضې وختونوکښې به ئې ټول په یوځائې باندې روایت کول دلته هم دا صورت دې چې ټول احادیث ئې په یوځل روایت کړی دی -

۳۹_ باب: کتابة العلم

د سابقه باب سره مناسبت په مذکوره باب اوباب سابق کښې مناسبت دادې چې په سابق باب کښې دحضوراکرم صلی الله علیه وسلم نه نقل کولوکښې دکذب نه احترازکولوتاکیدووواوپه دې باب کښې ددې خبرې ترغیب دې چې دحضوراکرم صلی الله علیه وسلم کلام دضائع کولونه احتراز اوکړې شی -[2]
حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی چې په باب سابق کښې چونکه کذب علی النبی صلی الله علیه وسلم نه احترازکولوحکم وو، څکه عین امکان ووچې دبعضې خلقوهمتونو بالکل جواب

---

[1] فتح الباری (ج۱ص۲۰۲و۲۰۳). وعمدة القاری (ج۲ص۱۵۷) _
[2] عمدة القاری (ج۲ص۱۵۸)_

ورکړي وواوهغوی د معللو نقل حدیث نه احتراز کولو . ظاهره ده چې په دې کښې لونې نقصان
وواوبه تعلیم او تبلیغ کښې خلل پیداکیدو . خکه مصنف رحمه الله ددې نه پس دا ترجمه قائمه
کړه . چې تکښې نې هغه طریقه اوسودله . چې ورسره نقل حدیث هم جاری پاتې کیدې شي .
او د علماو نه هم بچ پاتې کیدې شي . هغه طریقه د کتابت حدیث ده . چې اوریدلې شوی
احادیث او علم لره اولیکلې شی اوبیا ئې بیان کړی [۱] والله اعلم

مقصد ترجمة الباب حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې د امام بخاری رحمه الله طرز په دې
ابوابو کښې د فقهاء په مینځ کښې چې کوم مختلف فیه وی دا دې چې ترجمه علی سبیل
الاحتمال ذکرکوی . په دې کښې یوجانب (طرف) جزم سره نه ذکرکوی . داترجمه هم داسې
ده . خکه چې دسلفوپه دې کښې اختلاف پاتې شوې دې . بعضې حضرات دکتابت قائل وی
اوبعضې حضرات دترک اګرچه روستوپه کتابت حدیث باندې اجماع منعقده شوه . بلکه
ددې په استحباب باندې اتفاق شوې دې . ددې نه زیات داسې ونیلې شی چې د چا په ذمه د
علم تبلیغ لازم او متعین وی او ده ته د هیرېدلو ویره وی نو ده باندې کتابت علم واجب دې [۲]
امام شاه ولی الله فرمائی چې د مصنف مطلب دا بیانول دی چې د حدیث د کتابت اصل په
حدیث کښې موجود دې . اګرچې په زمانه د نبی ﷺ کښې ددې ویرې چې حدیث قرآن سره
ګډ نه شي یا خلق د حفظ حدیث اهتمام نه کوی او په کتابت بهروسه شروع کړی . نو د کتابت
حدیث نه منع اوکړې شوه خو بیا روستو د کتابت اجازت ملاؤ شو . د حضرت عبدالله بن
عمروبن العاص رضی الله عنه واقعات په دې باندې ګواه دی [۳]

حضرت شیخ الهند رحمه الله فرمائی
د علم د حفاظت ، بقاء او تبلیغ واشاعت د پاره کتابت ضروری آسان او فائده مند دې نو خکه
ئې باب کتابت العلم اولګولو چې د کتابت علم استحسان او د علمی کارونو د بقاء او
حفاظت په غرض کتابت د حضورپاک ﷺ د ارشاداتو نه ثابت کړی بلکه علماؤ ته په کتابت
باندې د ترغیب ورکولو طرف ته اشاره هم معلومیږی [۴]

د حدیثو کتابت د کتابت حدیث په باره کښې د سلفو نه اختلاف راروان دې . حضرت ابن
مسعود . حضرت زیدبن ثابت . حضرت ابوموسی . حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنهم وغیره یو
جماعت کتابت حدیث ناخوښه ګنړلې دې . دغه شان بل جماعت ددې قائل دې چې هغې
کښې حضرت عمر . حضرت علی . حضرت حسن . حضرت جابر رضی الله عنهم وغیره شامل دی
په دې سلسله کښې دریم مذهب دا دې چې کتابت دې اوکړې شی خو د یادولو نه پس دې
وران کړې شی
خو روستو دا ټول اختلاف ختم شواو اوس ددې په جواز او استحباب باندې د ټولو اتفاق

[۱] الکنزالمتواری (۲ص۳۴۶)_
[۲] فتح الباری (۱/ ۲۰۴)
[۳] شرح تراجم ابواب البخاری (ص۱۵)
[۴] الابواب و التراجم (ص۵۵)-

اوشو[1] د حديث د جمع كيدو او په دې باندې د منكرين حديث د شبهاتو ترديد په تفصيل سره مقدمه كښې تير شوې دې فلينظر ثمه

[۱۱۱] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلاَمٍ قَالَ أَخْبَرَنَا وَكِيعٌ عَنْ سُفْيَانَ عَنْ مُطَرِّفٍ عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنْ أَبِي جُحَيْفَةَ قَالَ قُلْتُ لِعَلِيٍّ هَلْ عِنْدَكُمْ كِتَابٌ قَالَ لاَ، إِلاَّ كِتَابُ اللَّهِ، أَوْ فَهْمٌ أُعْطِيَهُ رَجُلٌ مُسْلِمٌ، أَوْ مَا فِي هَذِهِ الصَّحِيفَةِ. قَالَ قُلْتُ فَمَا فِي هَذِهِ الصَّحِيفَةِ قَالَ الْعَقْلُ، وَفَكَاكُ الأَسِيرِ، وَلاَ يُقْتَلُ مُسْلِمٌ بِكَافِرٍ [۲۸۸۲، ۶۵۰۷، ۶۵۱۷]

رجال الحديث

① **محمد بن سلام** دا عبدالله محمد بن سلام البيكندى رحمه الله دې. ددوى حالات "كتاب الايمان" باب قول النبى ﷺ انا اعلمكم بالله وان المعرفة فعل القلب" لاندې تير شوې دى[2]

② **وكيع** دا مشهور امام وكيع ابن الجراح بن مليح الرواسى الكوفى رحمه الله دې ابوسفيان ددوى كنيت دې[3]

د اصبهان په يو كلى كښې پيدا شو[4]

دې د خپل پلار جراح بن مليح نه علاوه اسماعيل بن خالد. ايمن بن نابل. عكرمه بن عمار. هشام بن عروه. امام اعمش. خالد بن دينار. ابن جريج. امام اوزاعى. امام مالك. اسامه بن زيد. سفيان ثورى، امام شعبه، فضيل بن غزوان. مالك بن معول. هشام الدستوانى او مبارك بن فضاله رحمهم الله وغيره نه هم روايت كوى

دده نه روايت كوونكو كښې سفيان ثورى (وهو من شيوخه) عبدالرحمن بن مهدى. ابوبكر بن ابى شيبه. عثمان بن ابى شيبه. ابو خيثمه زهير بن حرب. عبدالله بن مسلمه القعنبى. عبدالله بن مبارك. ابوكريب محمد بن العلاء. على بن خشرم. محمد بن سلام. نصربن على. يحيى بن يحيى نيسابورى او ابراهيم بن عبدالله العبسى رحمهم الله دى[5]

امام حماد بن زيد رحمه الله فرمائى لوشئت قلت: هذا ارجح من سفيان[6]

امام احمد رحمه الله فرمائى "ما رايت اوعى للعلم من وكيع ولا احفظ منه"[7] يعنى "ما د وكيع نه زيات حافظ او يادولو والا ليدلې نه دې"

---

[1] مقدمة اوجز المسالك (۱/۱۴)-
[2] كشف البخارى (۲/۹۳)-
[3] تهذيب الكمال (۳۰/۴۶۲)-
[4] حواله بالا
[5] تهذيب الكمال (۳۰/۴۶۳-۴۷۰)-
[6] تهذيب الكمال (۳۰/۴۷۰) و سير اعلام النبلاء (۹/۱۴۲)-
[7] -تهذيب الكمال (۳۰/۴۷۱) وسير اعلام النبلاء (۹/۱۴۴)-

بیا دوی فرمائی "کان وکیع مطبوع الحفظ وکان وکیع حافظا وکان احفظ من عبدالرحمن بن مهدی کثیراً کثیراً" [1] یعنی "د وکیع حافظه فطری وه هغه واقعی حافظ وو او د عبدالرحمن بن مهدی په مقابله کښې د حفظ په اعتبار سره زیات قوی هم وو.

دغه شان امام احمد رحمه الله فرمائی "ما رایت رجلا قط مثل وکیع فی العلم والحفظ والاسناد والابواب مع خشوع وورع" [2] یعنی ما په علم حدیث کښې د حفظ، سند او فقهی ابوابو په اعتبار سره د وکیع پشان څوک لیدلې نه دی. ورسره ورسره هغه کښې خشوع او تقوی هم وه.

بیا فرمائی "کان وکیع بن الجراح امام المسلمین فی وقته" [3]

امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی "اثبت بالعراق وکیع" [4]

بل ځائې فرمائی "وکیع عندنا ثبت" [5]

دغه شان دا هم فرمائی "ما رایت افضل من وکیع قیل له ولا ابن مبارک؟ قال: قد کان لابن مبارک فضل ولکن ما رایت افضل من وکیع کان یستقبل القبلة ویحفظ حدیثه ویقوم اللیل ویسرد الصوم ویفتی بقول ابی حنیفة وکان قد سمع منه شیئا کثیراً قال وکان یحیی بن سعید القطان یفتی بقوله ایضا" [6]

یعنی "ما د وکیع نه افضل څوک لیدلې نه دی هر کله چې دوی ته اووئیلې شو چې ابن مبارک هم افضل دې نو وې فرمائیل چې د ابن مبارک شرف او فضیلت په خپل ځائې خو ما د وکیع نه افضل څوک لیدلې نه دی هغه به قبلې طرف ته مخ کړو او حدیث به یې یادولو چې د تعظیم حدیث دلیل دې او د امام ابوحنیفه په قول باندې ئې فتوی ورکوله هغوی د امام صاحب نه ډیر حدیثونه اوریدلې وو دغه شان امام یحیی القطان به هم د امام ابوحنیفه په قول باندې فتوې ورکولې.

قبله ته مخ کول او حدیث یادول، مطلب دادې چې د حدیث د عزت او احترام د پاره به یې داسې کول او ظاهره ده چې دې سره تنهائی هم حاصلیږی.

هغوی دا هم فرمائی چې "ما رایت احدا یحدث لله غیر وکیع وما رایت رجلا قط احفظ من وکیع، ووکیع فی زمانه کالاوزاعی فی زمانه" [7]

---

[1] تهذیب الکمال (۳۰/۴۷۱)-
[2] تهذیب الکمال(۳۰/۴۷۳)-
[3] حواله بالا
[4] تهذیب الکمال(۳۰/۴۷۴)-
[5] حواله بالا
[6] تهذیب الکمال (۳۰/۴۷۴)-
[7] تهذیب الکمال (۳۰/۴۷۵)-

يعنى ما د وكيع نه علاوه بل څوک اونه ليدل چې د الله د پاره حديث بيانوي. او ما د وكيع نه اوچت بل حافظ نه دې ليدلې. د وكيع حيثيت په خپله زمانه كښې داسې دې لكه د امام اوزاعي رحمه الله ته چې خپله زمانه كښې حاصل وو

امام يحيى ابن معين رحمه الله فرمائى

"رايت عند مروان بن معاوية لوحا فيه اسماء شيوخ: فلان رافضي وفلان كذا و فلان كذا، ووكيع رافضي، قال يحيى: فقلت له: وكيع خير منك، قال: منى؟ قلت: نعم، قال: فما قال لى شيئا، ولو قال لى شيئا لوثب اصحاب الحديث عليه، قال: فبلغ ذالك وكيعا، فقال: يحيى صاحبنا"[1]

يعنى ما مروان بن معاويه سره يو تختئ اوليدله چې په هغې باندې د شيوخو نومونه كنده وو. اودا پې ليكلې وو چې فلانكې رافضي دې فلانكې داسې دې او فلانكې داسې دې او وكيع رافضي دې. يحيى فرمائى چې ما ورته اووئيل چې وكيع ستا نه خه دې هغه اووئيل چې څما نه؟ ما ورته وې او ستا نه. بيا ئى ماته هيڅ اونه وئيلې اوكه وئيلې وې نو محدثينو به راګير كړې وو. او وئيلې شوې دى چې هر كله دا خبره وكيع ته اورسيده نو وئې فرمائيل چې يحيى څمونږه دوست دې

ابن عمار فرمائى "ما كان بالكوفة فى زمان وكيع افقه ولا اعلم بالحديث منه كان وكيع جهبذا"[2] يعنى "كوفه كښې د وكيع نه لوئې محدث او فقيه نه وو. وكيع ډير ماهر عالم وو"

امام ابونعيم رحمه الله فرمائى "ما دام هذا الثبت _ يعنى وكيعا _ حيا مايفلح احد معه"[3] يعنى تر څو چې دا ثقه او ثبت سړې موجود وى دده نه څوک مخكښې نشى تلې

امام عبد الرزاق رحمه الله فرمائى "رايت الثورى وابن عيينة ومعمرا ومالكا، ورايت، فما رات عيناى قط مثل وكيع"[4] يعنى "ما ثورى. ابن عيينه معمر او مالک اوليدل او ما فلانكې فلانكې هم اوليدو خو څما سترګو د وكيع پشان او نه ليدلو"

امام محمد بن سعد فرمائى "وكان ثقة مامونا، عالما، رفيعا، كثيرا الحديث، حجة"[5]

امام عجلى رحمه الله فرمائى "كوفى، ثقة، عابد، صالح، اديب من حفاظ الحديث وكان يفتى"[6]

امام حبان رحمه الله ددوى ذكر په خپل كتاب "الثقات" كښې كړې دې اوليكلې دى "وكان حافظا متقنا"[7]

---

[1] تهذيب الكمال (۴۷۶/۳۰)-
[2] تهذيب الكمال(۴۷۷/۳۰)-
[3] تهذيب الكمال(۴۷۸/۳۰)-
[4] تهذيب الكمال (۴۷۹/۳۰)-
[5] الطبقات الكبرى (۳۹۴/۶)-
[6] تهذيب الكمال(۴۸۲/۳۰)-
[7] الثقات لابن حبان(۵۶۲/۷)-

امام نووی فرمائی "اجمعو علی جلالته ووفور علمه وحفظه واتقانه وورعه وصلاحه وعبادته وتوثیقه واعتماده" [١] يعنى ددوى جلالت شان، كثرت علم، حفظ او پوخوالي، ويره، تقوى او نيكو كارى، عبادت گذارى او ثقاهت باندې د ټولو علماؤ اتفاق دې.

حافظ ذهبی فرمائی "وکان من بحور العلم وائمة الحفظ" [٢] البته امام وكيع باندې څه كلام هم د محدثينو نه نقل شوې دې. امام ابن المدينى رحمه الله فرمائى "كان وكيع يلحن" [٣] يعنى وكيع به بعضې وخت په روايت حديث كښې لفظى غلطى كوله.

دغه شان فرمائى "كان فيه تشيع قليل" [٤]

د امام احمد رحمه الله نه چې كله تپوس اوكړې شو "اذا اختلف وكيع وعبدالرحمن بن مهدى بقول من ناخذ؟" نو هغوى جواب وركړو "عبدالرحمن يوافق اكثر وخاصة فى سفيان وعبدالرحمن يسلم منه السلف ويجتنب شرب السكر وكان لايرى ان تزرع ارض الفرات" [٥]

يعنى د امام احمد رحمه الله نه چې كله تپوس اوكړې شو چې كله د وكيع او عبدالرحمن اختلاف پيدا شى نو د چا روايت به قبليږى؟ نو امام احمد رحمه الله اوفرمائيل چې د عبدالرحمن اكثر روايات موافقت كوى خاصكر چې كله د ابوسفيان نه روايت كوى، بل د عبدالرحمن نه سلف حضرات هم محفوظ او په امن دى هغوى به د نشه كونكى څيز نه څكلو او دفرات په زمكه كښې د زراعت هم قائل نه دې.

تر څو چې د لحن فى الحديث تعلق دې نو د لحن نه مراد نحوى غلطى ده [٦] اگر چې د علم نحو اهميت منلې شوې دې خو چونكه نحو يو داسې علم دې چې په دې كښې انسان هغه وخت پورې ماهر كيدې نه شى تر څو چې خان بالكل دې د پاره وقف نه كړى خكه محدثينو به په قدر د ضرورت دا علم حاصلولو او په دې كښې به ډير مستغرق كيدل نه [٧] دې وجه نه محدثين داسې غلطيانې عيب نه شميرى

---

[١] تهذيب الاسماء واللغات(١٤٥/٢)-

[٢] سير اعلام النبلاء(١٤٢/٩)-

[٣] ميزان الاعتدال(٣٣٦/٤)-

[٤] حواله بالا

[٥] حواله بالا

[٦] قال السخاوى "فاللحن..كما قال صاحب المقياس بسكون الحاء امالةالكلام عن جهته الصحيحة فى العربية "فتح المغيث (١٦٦/٣) التسميع بقراة اللحان و المصحف) -

[٧] "كذا نومر ان نتعلم القران ثم السنة ثم الفرائض ثم العربية:الحروف الثلاثة فسرها بالجر و الكسر والرفع والنصب وذالك التوغل فيه قد يعطل عليه ادراك هذا الفن الذى صرح ائمته بانه لا يعلق الا بمن قصر نفسه عليه و لم يضم غيره اليه وقد قال ابو احمد بن فارس فى جزء ذم الغيبة " ان غاية علم النحو وعلم ما يحتاج اليه ان يقرا فلا يلحن ويكتب فلا يلحن فاما ما عدا ذالك فمشغلة عن العلم... [بقيه حاشيه په راروانه صفحه..

امام نسائی فرمائی "انه لایعاب اللحن وقد کان اسماعیل بن ابی خالد یلحن وسفیان ومالك بن انس رحمهم الله وغیرهم من المحدثین"[1]
یعنی: محدثینو د باره لحن څه غیب نه دې خکه به امام اسماعیل بن ابی خالد، سفیان او مالک بن انس په شان محدثینو به لحن کوو
امام سلفی رحمه الله فرمائی "وقد کان فی الروایة علی هذا الوضع قوم واحتج بروایتهم فی الصحاح ولا یجوز تخطئتهم وتخطئة من اخذ عنه"[2] یعنی: په راویانو کښې ډیر حضرات داسې دی چې هغوی نه لحن صادریږی خو په صحاح کښې ددې روایاتو نه احتجاج اوکړې شو لهذا اوس دې ته نه غلطی ونیلې شو او نه ورته خطا
بله خبره چې دده په باره کښې بیان کړې شوې ده هغه داده چې ده کښې لږه قدرې تشیع وه.
امام احمد رحمه الله هم "وعبدالرحمن یسلم منه السلف" سره دې ته اشاره کړې ده. نو معلومه شوه چې د عبدالرحمن بن مهدی د طرف نه خو سلف محفوظ وو او امام وکیع نه سلف محفوظ نه وو خو روستو تاسو د امام یحیی بن معین په کلام کښې کتلی وو چې هغوی ددې تردید کړې دې. دغه شان د امام احمد رحمه الله توثیق وتعدیل کلمات روستو هم تیر شوې دی او کتب رجال کښې ددې په شان ډیر کلمات موجود دی.
خو دا خبره هم په نظر کښې ساتل پکار دی چې د متقدمینو په نیز د تشیع اطلاق په هغه څه کیږی چې کله څوک حضرت علی رضی الله عنه سره محبت شروع کړی او نورو صحابه کرامو بندې دوی ته اوچتوالې ورکړی که صرف په حضرت ابوبکر رضی الله عنه او حضرت عمر رضی الله عنه باندې هم فوقیت ورکړی نو بیا به هم غالی فی التشیع او رافضی گڼړلې شی[3]ددې نه دا معلومیږی چې "کان فیه تشیع قلیل" د کومې درجه کلام دې
دغه شان د امام احمد رحمه الله دا وینا چې امام عبدالرحمن به د نشې څیز نه څکلو او د فرات د زراعت هم قائل نه وو، نو اشاره دېته ده چې امام وکیع د دواړو څیزونو قائل وو
خو دا خبره هم واضحه نه ده اول دا چې ددې عیوبو باوجود امام احمد به دوی ثقه او معتبر گڼړلو. دونمه خالص اجتهادی مسئله ده. امام وکیع د یو خاص قسم نبیذ د حلت قائل وو او هغه به یې څکلو چې هغه په مسکر باندې مشهور شو حالانکه هغه مسکر نه وو. صرف ددې

بقیه حاشیه د تیرمخ] وعن کل خیر و ناهیک بهذل من مثله"
وقد قال ابو العیناء لمحمد بن یحیی الصولی:النحو فی العلوم کالملح فی القدر اذا اکثرت منه صار القدر زعاقا وعن الشافعی قال انما العلم علمان علم للدین وعلم للدنیا فاللذی للدین الفقه والاخر الطب وعلی ذالک یحتمل حال من وصف من الائمة باللحن کاسماعیل بن ابی خالد الاحمسی وعوف بن ابی جمیلة وابی داود الطیالسی وهشیم والدراوردی "فتح المغیث للسخاوی(۱۶۲/۳)-
[1]) الکفایة(۱۸۷) باب ذکر الروایة عمن کان لا یری تغییر اللحن فی الحدیث)-
[2]) فتح المغیث للسخاوی (۱۶۳/۳)-
[3]) هدی الساری مقدمة الباری(ص۴۵۹)فصل فی تمییز اسباب الطعن)-

وجه چې هغه به لږ ساعت پس مسکر کيدلو نو د مسکر په نوم باندې مشهور شو،نو ظاهره ده چې دا د يو مجتهد اجتهاد وو چې د هغې په غلطئ باندې هم يو نيکی ده.او دا خبره د فرات د زمکې د کر باره کښې هم ونيلې شی چې دا د امام مجتهد اجتهاد وو

هم دغه وجه ده چې امام نووی يو فيصله کن خبره اوکړه "اجمعو على جلالته ووفور علمه وحفظه واتقانه وورعه وصلاحه وعبادته وتوثيقه واعتماده"[1]

د امام وکيع رحمه الله ولادت په ۱۲۸ھ کښې شوې وو او وفات يې يوم عاشوره ۱۹۷ھ کښې اوشو رحمة الله تعالی واسعة

③ **سفيان** ددې نه سفيان ثوری رحمه الله مراد دې يا سفيان بن عيينه رحمه الله؟

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چې داوړه کېدې شی ځکه چې امام وکيع ته هم د سفيان ثوری نه سماع حاصله شوې ده اوهم د سفيان بن عيينه نه.دغه شان دا دواړه دمطرف نه روايت نقل کوی هغه فرمائی چې دې خبره کښې د التباس څه بده خبره نه ده ځکه چې دواړه امامان او حافظان دی. ضابط عادلان او مشهور دی او د امام بخاری رحمه الله د رجالو نه دی چې د هغوی نه دوی په کثرت سره د حديثو تخريج کړې دې.

خو امام ابومسعود غسانی دمشقی رحمه الله په کتاب التقييد کښې ليکلې دی چې دا حديث د ابن عيينه نه محفوظ دې اګرچې امام بخاری دا بيان نه کړو.

يزيدعدنی رحمه الله دا روايت د سفيان ثوری نه نقل کړې دې[2]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې دلته د سفيان نه سفيان ثوری مراد دې ځکه چې امام وکيع اګرچې د دواړو نه نقل کړې دې خو بيا هم هغه د ثوری نه روايت زيات کوی او د ابن عيينه نه کم او دا قاعده ده چې کله يو کس دوه متفق الاسم شيوخو نه نقل کوی د اهمال نسبت په صورت کښې به په هغې محمول کيږی چاته چې څه خصوصيت يعنی اکثار حاصل وی لهذا دلته سفيان ثوری متعين دې[3]

علامه عينی د حافظ رحمه الله رد کړې دې او ليکلې دی چې دا خبره واضحه او ثابت شده ده چې وکيع ته دواړو نه سماع حاصله ده او بيا دواړو ته د مطرف نه سماع حاصله ده نوځکه د حافظ ذکر کړده خبره راجع نشی کيدلې خاص کر امام مسعود خو صفا ونيلې دی محفوظ د ابن عيينه روايت دې[4]

د سفيان ثوری رحمه الله حالات کتاب الايمان باب علامة المنافق کښې تير شوې دی[5]

---

[1]) تهذيب الاسماء واللغات (۱٤٥/۲)-

[2]) شرح الکرمانی(۱۱۸/۲)-

[3]) فتح الباری(۲۰٤/۱)-

[4]) عمدة القاری (۱۵۸/۲)-

[5]) کشف الباری (۳۷۸/۲)-

او د سفيان بن عيينه رحمه الله مختصرا حالات په بدء الوحی کښې تير شوي دی[1]او تفصيلا كتاب العلم باب قول المحدث حدثنا او اخبرنا و انبانا کښې تير شوي دی[2]

⊙مطرف دا مطرف بضم الميم و فتح الطاء المهملة وتشديد الراء المكسورة وبعدها فاء[3] بن طريف بروزن عظيم[4]حارثی رحمه الله دې بعضو ددوی نسبت خارفی ليکلې دې په دې دواړو کښې يو مصحف دې[5]

د دوی کنيت ابوبكر يا ابوعبدالرحمن دې[6]

دوی د اشعث نقاش، امام شعبی. ابواسحاق بيهقی. عبدالرحمن بن ابی ليله. حبيب ابن ثابت. سلمة بن كهيل. الحكم ابن عتيبه. امام اعمش او امام عاصم بن ابی النجود رحمهم الله نه روايت نقل کوی

ددوی نه روايت کونکو کښې سفيان ثوری.سفيان بن عيينه. ابوجعفر رازی. ابوحمزه سكری. ابو عوانه. محمدبن فضيل امام ابويوسف.هشيم بن بشير او حرير بن عبدالحميد رحمهم الله وغيره دی[7]

امام احمد بن حنبل او امام ابوحاتم رحمهماالله فرمائی ثقة[8]

امام شافعی رحمه الله فرمائی "ماكان ابن عيينة بِاحد اشد اعجابا منه بمطرف"[9]يعنی ابن عيينه ته چې څومره مطرف خوښ وو داسې ورته بل څوک خوښ نه وو

ذواد بن علبه رحمه الله فرمائی چې "ما اعرف عربيا ولا عجميا افضل من مطرف بن طريف"[10]

امام يحيی ابن معين فرمائی "ثقة"[11]

امام عجلی رحمه الله فرمائی "صالح فی الكتاب ثقة فی الحديث ما ينكر عنه الا غلوه فی المذهب"[12]

امام يعقوب بن سفيان رحمه الله فرمائی "ثقة"[13]

---

[1]) كشف الباری(۲/۲۳۸)-
[2]) كشف الباری (۲/۸۶)-
[3]) تقريب التهذيب (ص۵۳۵) رقم (۶۷۰۵)-
[4]) المغنی فی ضبط اسماء الرجال(ص۴۹)-
[5]) سيراعلام النبلاء (۲/۱۲۷) وتهذيب الكمال (۲۸/۶۲)_
[6]) حواله بالا
[7]) تهذيب الكمال (۲۸/۶۲)-
[8]) تهذيب الكمال (۲۸/۶۴)-
[9]) تهذيب الكمال (۲۸/۶۵) وشير اعلام النبلاء(۶/۱۲۷)-
[10]) تعليقات الكمال (۲۸/۶۵) وسير اعلام النبلاء(۶/۱۲۸)-
[11]) تعليقات التهذيب (۲۸/۱۷۳)-
[12]) تهذيب التهذريب (۱۰/۱۷۳)-
[13]) تعليقات تهذيب الكمال (۲۸/۶۷) نقلا عن المعرفة و التاريخ(۳/۹۴)-

امام يعقوب بن شيبه رحمه الله فرمائي "ثقة ثبت".[1]
حافظ ذهبي رحمه الله فرمائي "الامام المحدث القدوة".[2]
بيا فرمائي "ثقة امام عابد".[3]
حافظ ابن حجر فرمائي "ثقة فاضل".[4]
ابن حبان ددوی ذکر خپل کتاب "الثقات" کښې کړې دی.[5]
ددوی وفات ۱۴۳ کښې شوې وو[6] رحمه الله تعالىٰ رحمة واسعة
⑤ **الشعبي** دا مشهور امام ابوعمرو عامر بن شراحيل الشعبي الكوفي رحمه الله دی ددوی مختصر حالات په "كتاب الايمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده" لاندې تير شوې دی.[7]
دلته لږ په تفصيل سره ددوی حالات ذکر کیږی
د امام شعبي رحمه الله ولادت د حضرت عمر رضي الله عنه د وفات نه شپږ کاله پس شوې وو.[8]
په اوچتو تابعینو کښې ددوی شمیر کیږی تقریبا پنځه سوه صحابه کرامو سره ددوی ملاقات شوې دی[9]
دوی د حضرت علي. حضرت سعد. حضرت سعيد بن زيد. زيد بن ثابت. عباده بن الصامت. ابوموسی اشعري. ابومسعود انصاري. ابوهريره. مغيره بن شعبه. ابوجحيفه. جابر بن سمره. جابر بن عبدبن عبدالله. عبادله اربعه. ابوسعيد خدري. انس رضي الله عنهم. عائشه. ام سلمه. ميمونه بن الحارث او اسماء بنت عميس رضي الله عنهم نه نقل کوی.
په تابعینو کښې د حارث اعور. خارجه بن الصلت. زر بن حبيش. قاضي شريح. عبد الرحمن بن ابي ليلى. عروة بن مغيره. عمرو بن ميمون. مسروق بن الاجدع او ابو برده بن ابي موسى اشعري رحمه الله نه روایت کوی.
او ددوی نه روایت کونکو کښې ابواسحاق. اسماعيل بن ابي خالد. بيان بن بشر. زکريا بن ابي زائده. سلمة بن كهيل. سماک بن حرب. عاصم الاحول. قتاده. مطرف بن طريف. مغيره بن مقسم. مکحول شامي. منصور بن المعتمر. امام ابوحنيفه. او يونس بن ابي اسحاق

---

[1] تهذيب التهذيب (۱۰/۱۷۳)-
[2] سير اعلام النبلاء (۶/۱۲۷)-
[3] الكاشف للذهبي (۲/۲۶۹) رقم (۵٤۷۷)-
[4] تقريب التهذيب (ص ۵۳٤) رقم (۶۷۰۵)-
[5] الثقات لابن حبان (۷/٤۹۳)-
[6] الكاشف للذهبي (۲/۲۶۹) رقم (۵٤۷۷)-
[7] كشف الباري (۱/۶۷۹)-
[8] تهذيب الكمال (۱٤/۲۸)-
[9] الكاشف للذهبي (۱/۵۲۲) رقم (۲۵۳۱)-

وغیره شامل دی[1]

ابو مجلز رحمه الله فرمائی "ما رایت فیهم افقه من الشعبی"[2]

حضرت حسن بصری رحمه الله فرمائی "کان والله کبیر العلم عظیم الحلم قدیم السلم من الاسلام بمکان"[3]

امام مکحول رحمه الله فرمائی "ما رایت افقه من الشعبی"[4]

امام یحیی بن معین او امام ابوزرعه وغیره فرمائی "ثقة"[5]

امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی "اذا حدث الشعبی عن رجل فسماه، فهو ثقة یحتج بحدیثه"[6]

امام عجلی رحمه الله فرمائی "و مرسل الشعبی صحیح لا یکاد یرسل الا صحیحا"[7]

امام سفیان بن عیینه فرمائی "کانت الناس تقول بعد الصحابة: ابن عباس فی زمانه والشعبی فی زمانه والثوری فی زمانه"[8]

ابوحصین رحمه الله فرمائی "ما رایت اعلم من الشعبی"[9]

ابواسحاق الحبال رحمه الله فرمائی "کان واحد زمانه فی فنون العلم"[10]

عاصم بن سلیمان فرمائی "ما رایت احدا بحدیث اهل الکوفة و البصرة والحجاز والآفاق من الشعبی"[11] یعنی "ما د اهل کوفه. بصره. حجاز او د ټولو اطرافو د احادیثو د شعبی نه غټ بل عالم او نه لیدلو"

امام شعبی رحمه الله عبدالرحمن بن الاشعث کندی رحمه الله سره ملګرے شو او د حجاج بن یوسف خلاف یې خروج کړې وو خو بیا روستو معافی تلافی اوشوه او دغه شان دوی د حجاج د ګرفتارۍ نه بچ شول[12]

---

[1] تهذیب الکمال (۱۴/۲۹) و تهذیب التهذیب (۵/۶۵)

[2] تهذیب الکمال(۱۴/۳۴)-

[3] حواله بالا

[4] تهذیب الکمال(۱۴/۳۵)-

[5] حواله بالا

[6] حواله بالا

[7] تهذیب الکمال (۱۴ ۳۶)

[8] تهذیب التهذیب(۵ ۶۷)

[9] تهذیب التهذیب (۵ ۶۹)

[10] حواله بالا

[11] سیر اعلام النبلاء(۴ ۳۰۲۹

[12] سیراعلام النبلاء(۴/۳۰۴)-

په طبیعت کښې د خنده ماده ډیره وه فرمائی چې یو خل ماته یو کس راغلو دغه وخت ماسره یوه زنانه ناسته وه دغه کس د راتلوسره تپوس اوکړو "ایکما الشعبی" نو ما ورته اونیلې "هذه"[1].
د امام شعبی وفات په ۱۰۳ه یا ۱۰۴ه کښې اوشو[2].

⑥ **ابوجحیفه**: دا حضرت ابوجحیفه وهب بن عبدالله السوائی رضی الله عنه دې ددوی شمیر په صغارصحابه کرامو کښې کیږی ځکه چې کله حضورپاک ﷺ وفات شو نو دوی دغه وخت بلوغت ته رسیدلې نه وو[3].

دوی حضورپاک ﷺ نه علاوه د حضرت علی او حضرت براء بن عازب رضی الله عنه نه هم روایت کوی. ددوی نه روایت کونکو کښې ابواسحق سبیعی، سلمة بن کهیل، عامر شعبی، علی بن الاقمر، عون بن ابی جحیفه، زیاد بن زید، حکم بن عتیبه او اسماعیل بن ابی خالد رحمهم الله شامل دی[4].

حضرت علی رضی الله عنه سره ددوی خاص تعلق ووهغوی چې به کله خطبه ورکوله نو دوی به لاندې ولاړ وو[5].

حضرت علی رضی الله عنه دوی ته د پولیس ذمه داری ورکړې وه. دوی د حضرت علی رضی الله عنه په ټولو مشاهداتو کښې شرکت کړې وو[6].

حضرت علی رضی الله عنه دوی ته وهب الخیر لقب ورکړې وو[7].

حضرت ابو جحیفه رضی الله عنه نه ټول پنځه څلویښت احادیث مروی دی په دې کښې متفق علیه دوه حدیثونه دی او امام بخاری په دوه احادیثو کښې او امام مسلم په دریو احادیثو کښې متفرد دې[8] دصحیح قول په اعتبار سره د دوی وفات په ۷۴هـ کښې شوې دې[9] رضی الله عنه وارضاه

⑦ **حضرت علی رضی الله عنه**: د حضرت علی رضی الله عنه حالات روستنی باب "باب اثم من کذب علی النبی ﷺ" کښې تیر شوی دی.

قوله: هل عندکم کتاب؟: آیا تاسره یو کتاب شته؟

حضرت ابوجحیفه رضی الله عنه فرمائی چې ما د حضرت علی رضی الله عنه نه تپوس اوکړو چې آیا تاسره داسې څه شته چې حضورپاک ﷺ د وحی نه صرف تاته درکړې وی او ددې دلیل دادې چې امام

[1] سیراعلام النبلاء(۳۱۱/٤)-
[2] الکاشف(۵۲۲/۱)رقم (۲۵۳۱)-
[3] الاصابة (۶٤۲/۳) وتهذیب الکمال (۱۳۲/۳۱)-
[4] تهذیب الکمال (۱۳۳/۳۱)-
[5] سیراعلام النبلاء(۲۰۳/۳)-
[6] سیراعلام النبلاء (۲۰۳/۳) وعمدة القاری(۱۵۹/۲)-
[7] الاصابة (۶٤۲/۳)
[8] تهذیب الاسماء واللغات (۲۰۲/۲) وخلاصة الخزرجی(ص۴۱۸)-
[9] سیراعلام النبلاء(۲۰۳/۳)-

بخاري په كتاب الجهاد كښي روايت نقل كړي دي هل عندكم شيء من الوحي الا ما في كتاب الله[1]،
په مسند اسحاق بن راهويه كښي دی هل علمت شيئا من الوحي[2]،
د دې سوال مطلب دادې چې د اهل بيتو او خاصكر د حضرت علي رضي الله عنه د پاره خصوصي هدايات شوې دی چې د هغې نه نور څوک خبر شوې نه دی[3]،

قوله: قال: لا الا كتاب الله او فهم اعطيه رجل مسلم او ما في هذه الصحيفة: وني فرمائيل چې نا سوا د كتاب الله نه يا هغه چې يو مسلمان ته وركړې كيږی يا څه چې دې صحيفه كښې دی

يعني ما سره مخصوص وحی نشته سوا د كتاب الله يا هغه علم چې يو انسان په خپل قوت عاقله او فهم سره حاصلوی يا څه چې دې صحيفه كښې دی

علامه ابن قيم رحمه الله فرمائی چې دې نه مراد علم لدنی دې چې د عبادت. تابعدارنی. په عمل كښې د اخلاص او د كتاب او سنت نه د علم حاصلولو نتيجه ده.

علامه ابن قيم د خبرې نه دا معلوميږی چې د علم لدنی د پاره درې شرطونه دی اول دا چې انسان عمل اوكړی او بندګی اوكړی دويم دا چې دې كښې اخلاص وی او دريم دا چې د كتاب او سنت مطابق اوكړې شی او يو څلورم څيز دادې چې د حضورپاک صلی الله علیه وسلم متابعت پكښې هم وی.

بعضې وخت علم د كتاب وسنت مطابق وی خو متابعت پكښې نه وی او متابعت خو دا غواړی چې نيت صحيح وی او افعالو كښې د امام پسې تګ وی اوس كه څوک په ظاهره د امام مشابهت اختيار كړی خو په نيت او اراده كښې مخالفت كوی نو دا سړې تابعدار نه دې مثلا حضورپاک صلی الله علیه وسلم حدود قائم كړل قصاص يې واخستلو چې د معاشرې نه د جرائمو ختميدنه اوشی، اوس كه څوک قصاص اخلی او په زړه كښې يې ذاتی د انتقام جذبه وی نو دده ظاهری كار خو د سنت مطابق دې خو په باطن كښې مخالف دې، لهذا د كتاب او سنت نه علم حاصلولو نه پس پكار دی چې د حضورپاک صلی الله علیه وسلم په طريقه يې اوكړې شی والله اعلم

ايا د فهم نه مراد څه ليكونكې څيز دې؟ دلته چې حضرت علي رضي الله عنه د كوم فهم ذكر كړې دې يا دا څه ليكونكې څيز وو يا نا؟

علامه ابن منير رحمه الله فرمائی چې دا ليكلې شوې څيز وو[4]،

علامه سندهی هم احتمالا د دې ذكر كړې دې[5]، والله اعلم

---

[1] صحيح البخاري(۴۲۸/۱)كتاب الجهاد والسير باب فكاک الاسير(رقم۳۰۴۸)-
[2] فتح الباري(۲۰۴/۱)-
[3] شرح الكرماني(۱۱۹/۲)-
[4] فتح الباري(۲۰۴/۱)-
[5] حاشية السندي على صحيح البخاري(۵۵/۱)-

قوله: اومـا فى هذه الصحيفة: او يا څه چې دې صحيفه کښې دى
دا يو صحيفه وه چې د تورې په ميان کې پرته وه او د هٔکښې څه خاص مسائل وو چې د هغې ذکر روستو راروان دې.
ددې نه دا معلوميږى چې حضرت على ﷺ سره دې نه علاوه بل څه نه وو چې وحى سره يې تعلق ساتلو

د صحيح مسلم يو روايت کښې دى من زعم ان عندنا شيئا نقرأه الا كتاب الله و هذه الصحيفة قال: وصحيفة معلقة فى قراب سيفه _ فقد كذب [1]
يعنى څوک چې دا دعوى کوى چې ما سره کتاب الله او دې صحيفې نه علاوه بل څه هم دى چې هغه مونږه وايوو نو هغه دروغژن دې او فرمانيلې شوې دى چې ددوى د تورې په نيام کښې يو صحيفه هم وه.
دغه شان صحيح بخارى کښې دى "والله ماعندنا من كتاب يقرا الا كتاب الله و ما فى هذه الصحيفة" [2]

قوله: قـال قلت فمـا فى هذه الصحيفة؟: ابو جحيفه فرمائى چې ما ترې تپوس اوکړو چې دې صحيفه کښې څه دى؟

قوله: قال العقل: حضرت على ﷺ اوفرمائيل چې د هٔکښې عقل دې
عقل ديت ته وئيلې شى [3]
اصل کښې به د ديت اوښان ولى الدم دروازې سره تړلې شول نو خکه دې ته يې عقل اووئې او دې نه پس بيا هر ديت ته عقل اوونيلې شو [4]

قوله: وفكاك الاسير: او قيديان پريښودل
يعنى په دې کښې د قيديانو د خلاصيدو احکام او د هغې ترغيب ورکول وو [5]

قوله: ولا يقتل مسلم بكافر: او دا چې يو مسلمان به د کافر په بدله کښې نه قتل کيږى
دا مسئله د کتاب الديات ده خو بيا هم لږ تفصيل دلته بيانوو
ايا يو مسلمان به د کافر بدله کښې قصاصا قتل کولې شى که نه؟ ائمه ثلاثه او جمهور فرمائى چې مسلمان د کافر بدله کښې قصاصا قتل کولې نه شى

---

[1]) صحيح المسلم كتاب الحج باب فضل المدينة رقم(٣٣٢٨)-
[2]) صحيح البخارى (٢/١٠٨٤) كتاب الاعتصام بالكتاب و السنة باب ما يكره من العمق والتنازع فى العلم والعلو فى الدين و البدع(رقم ٧٣٠٠)-
[3]) معجم مقاييس اللغة رقم(٤/٧٠)
[4]) سميت الدية عقلا لان الابل التى كانت توخذ فى الديات كانت تجمع فتعقل بفناء المقتول فسميت الدية عقلا وان كانت دراهم ودنانير.وقيل سميت عقلا لانها تمسک الدم مجم مقايس اللغة(٤/٧٠)-
[5]) فتح البارى(١/٢٠٥)-

امام ابوحنيفه، امام ابويوسف، امام محمد، سعيد بن المسيب او ابراهيم نخعي رحمهم الله فرمائي که يو مسلمان يو ذمي كس قتل كړو نو دې بدله كښې به دا مسلمان قتل كولې شى البته د حربي كافر بدله كښې به قتلولې نشى[1]

د ائمه ثلاثه دليل دائمه ثلاثه دليل د حضرت على رضي الله عنه حديث باب دې چې په هغې كښې ښكاره ده "لايقتل مسلم بكافر"

د ائمه ثلاثه د دليل جواب احنافو ددې ډير جوابونه وركړې دى، يو جواب چې ډير مشهور دې هغه دا چې دلته كافر نه مراد حربي كافر دې او ددې دليل دا روايت دې "الالايقتل مومن بكافر ولا ذوعهد فى عهده" (اللفظ لابى داود)

دا حديث امام نسائي او امام ابوداود په خپل سنن او امام طحاوى په شرح معانى الاثار كښې دحضرت على رضي الله عنه نه روايت كړې دې[2]

حافظ ابن عبدالهادى رحمه الله فرمائي "سنده صحيح"[3]

حافظ ابن حجر فرمائي "اسناده صحيح"[4]

دغه شان دا روايت امام احمد او امام ابوداود رحمهما الله "عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده" په طريقې سره نقل كړې دې[5] ابن عبد الهادى رحمه الله فرمائي "اسناده حسن"[6]
دا حديث دې طريقې سره د نورو حضراتو نه هم مروى دې[7]

ددې حديث نه استدلال داسې كيږى چې په دې كښې "ولا ذوعهد فى عهده" په "مومن" باندې عطف دې اوس مطلب دا شو چې "لايقتل مومن ولا ذوعهد فى عهده بكافر" يعنى يو مومن يا ذوعهد ذمي به د كافر بدله كښې نشى قتلولې او ذمي چې د كوم كافر بدله كښې قتل كولې نشى هغه كافر حربي دې او دا قاعده ده چې د معطوف او د معطوف عليه حكم يو وى هركله چې ذمي د كافر ذمي بدله كښې قتلولې شى او كافرحربي بدله كښې نشى قتلولې نو هم دغه شان دا حكم د مسلمان هم دې[8]

---

[1] عمدة القارى(۲/۱۶۱)-
[2] كتاب سنن النسائى باب سقوط القود من المسلم للكافر رقم(۴۷۴۹) وسنن ابى داود كتاب الديات باب ايقاد المسلم من الكافر رقم(۴۵۳۰)وشرح معانى الآثار(۲/۱۲۴)-
[3] نصب الراية(۴/۳۳۵) كتاب الجنايات باب ما يوجب القصاص رقم (۷۷۳۱)-
[4] الدراية فى تخريج احاديث الهداية(۲/۲۶۲) كتاب الجنايات رقم(۱۰۰۸)-
[5] مسند احمد(۲/۱۸۰) وسنن ابى داود كتاب الديات باب ايقاد المسلم من الكافر رقم(۳۵۳۱)-
[6] نصب الراية(۴/۳۳۵) كتاب الجنايات باب ما يوجب القصاص رقم(۷۷۳۲)-
[7] رواه ابن ماجه فى سننه فى كتاب الديات باب لا يقتل مسلم بكافر رقم (۲۶۶۰) من حديث عبدالله بن عباس رواه البخارى فى تاريخه الكبير من عائشه كما فى نصب الراية (۴/۳۳۵)-
[8] شرح معانى الآثار(۲/۱۲۴)-

امام شافعی رحمه الله فرمائی چې دې حدیث کښې دوه حکمونه جدا جدا بیان شوې دی اول حکم "لایقتل مومن بکافر" دې ددې تعلق قصاص سره دې او بل حکم "ولا ذوعهد فی عهده" چې ذمی تر څو عهد ذمه کښې وی هغه به قتلولې نشی

امام طحاوی ددې ① جواب دا ورکړې دې چې دا دواړه خبرې جدا جدا کول صحیح نه دی. ځکه چې ددې حدیث تعلق "الدماء المسفوك بعضها ببعض" سره دې ځکه چې د حضورپاک ﷺ ارشاد دې "المسلمون ید علی من سواهم یتکافو دماؤهم و یسعی بذمتهم ادناهم" دې نه پس یې اوفرمائیل "لایقتل مومن بکافر ولا ذوعهد فی عهده" معلومه شوه چې ددې حدیث تعلق هغه وینې سره دې چې قصاصا اوبهیدلې شی د عهدذمه د وجه نه. د حرمت دم متعلق نه ده[1]

② دویم جواب دادې چې ددې حدیث تعلق زمانه جاهلیت سره دې یعنې دغه زمانه کښې که یو کس یو کافر مړ کړې وو او بیا قاتل مسلمان شو نو دغه مسلمان به د دغه کافر بدله کښې قتل کولې نشی.

ددې قرینه دا ده چې "لایقتل مومن بکافر" دوه موقع باندې نازل شوې دې اول هغه موقع چې حضورپاک ﷺ مدینه منوره ته تشریف راوړو او اهل ایمان او ددې خائې اوسیدونکو سره دا معاهده اوشوه کومه چې امام ابوعبیدالقاسم بن سلام رحمه الله په "کتاب الاموال" کښې ذکر کړې ده چې د هغې سند دا دې "حدثنی یحیی بن عبدالله بن بکیر و عبدالله بن صالح قالا: حدثنا اللیث بن سعد قال: حدثنی عقیل بن خالد عن ابن شهاب انه قال: بلغنی ان رسول الله ﷺ کتب بهذا الکتاب"[2] مخکښې د اوږدې معاهدې الفاظ دی[3]

چې په هغې کښې ذکر دی "وان المومنین المتقین ایدیهم علی کل من بغی و ابتغی منهم دسیعة ظلم او اثم او عدوان او فساد بین المومنین وان ایدیهم علیهم جمیعه و لوکان ولد احدهم لا یقتل مومن فی کافر ولا ینصر کافر اعلی مومن"[4]

یعنی د ایمان او اهل تقوی لاس په هغه چا دې چې ظلم کوی اهل ایمان سره، پکار دی چې ظلم، گناه او د اهل ایمان په مینځ کښې فساد ختم کړی او په یو ځائې د ظالم مخ نیوې اوکړی اګرچې ددوی د اولاد نه دا ظالم ولې نه وی یو مومن به بل مومن د کافر بدله کښې نه قتلوی او نه به د مومن مقابله کښې د کافر مدد کوی.

د علامه ظفراحمد عثمانی رحمه الله په نیز دا مرسل صحیح دې او په دې کښې شک نشته چې دې نه مراد کافر حربی دې نه چې ذمی. د اهل عرب دا عادت وو چې د مقتول بدله به یې د قاتل

---

[1]) شرح معانی الآثار(۲/۱۲٤)-
[2]) کتاب الاموال لابی عبید(ص۲۰۲)کتاب رسول الله بین المومنین و اهل یثرب و موادعته یهودها مقدمة المدینة)
[3]) کتاب الاموال(ص۲۰۲)-
[4]) کتاب الاموال(۲۰۳-۲۰٤)-

د اولاد نه اخستله ځکه حضورپاک ﷺ دې نه منع اوفرمائيله او ارشاد يې اوکړو چې د يو مومن د پاره دا جائز نه دی چې بل مومن په دې بنياد قتل کړی چې ده د جاهليت زمانه کښې يو کافر قتل کړې وو.[1]

امام ابوعبيد رحمه الله دې حديث نقل کولو نه پس فرمائی "وانما کان هذا الکتاب فيما نری حدثان مقدم رسول الله قبل ان يظهر الاسلام ويقوی وقبل ان يؤمر باخذ الجزية من اهل الکتاب".[2] يعنی دا مکتوب خمونږ په رائې کښې د هغه وخت دې چې کله حضورپاک ﷺ نوې نوې راغلې وو اسلام ته لا غلبه او مضبوطيا حاصله نه وه او په دې قرينه داده چې په دې معاهده کښې "لليهود دينهم وللمومنين دينهم" الفاظ موجود دی[3] چې په دې خبره دليل دې چې حضورپاک ﷺ مدينې ته راتلو سره دا معاهده کړې وه.

په بله موقع کښې چې دا اوفرمائيل "لا يقتل مومن بکافر" نو دا د فتح مکه موقع وه چې حضورپاک ﷺ په خطبه کښې دا اعلان اوفرمائيل، امام بيهقی د عطاء، طاوس مجاهد او حسن بصری رحمهم الله نه نقل کړې دی "ان رسول الله ﷺ قال يوم الفتح لا يقتل مومن بکافر".[4]

امام بيهقی رحمه الله فرمائی "قال الشافعی وهذا عند اهل المغازی ان رسول الله تکلم به فی خطبته يوم الفتح وهو يروی عن النبی ﷺ مسندا من حديث عمرو بن شعيب وحديث عمران بن حصين".[5]

امام شافعی رحمه الله فرمائې چې دا خبره اهل مغازی ته ښکاره ده چې حضورپاک ﷺ دا فتح مکه موقع کښې فرمائيلې وه دا د عمرو بن شعيب او عمران بن حصين نه مسندا هم مروی ده.

دې نه دا معلومه شوه چې حضورپاک ﷺ کوم اعلان فرمائيلې وو چې "الاکل مأثرة او دم او مال يدعی فهو تحت قدمی هاتين" سيرة ابن هشام (٢/٢٧٣) وزاد المعاد (٢/٤٠٣)۔ يعنی هر قسم انتقامی کاروائی قصاص يا د مال دعوی کيږی هغه ټول خما د خپو لاندې دی. دلته د دم نه په جاهليت کښې توې شوې وينه مراد ده.

ددې وجه داده چې اهل مغازی او سير ذکر کړې دی چې دعهد ذمه ذکر د فتح مکه نه پس شروع شوې دې، دې نه مخکښې د دوی او د مشرکينو په مينځ کښې يو ټاکلې مودې پورې مصالحت شوې وو خو دا مطلب نې نه وو چې کافر د اسلام په ذمه کښې داخل شو[6] نو د فتح مکه موقع کښې دا فرمائيل "لا يقتل مومن بکافر" د هغه کافرو باره کښې وو چاسره چې

---

[1] اعلاء السنن (١٠٢/١٨) کتاب الجنايات باب قتل المسلم بکافر)-
[2] کتاب الاموال (ص٢٠٧)
[3] کتاب الاموال (ص ٢٠٤)-
[4] السنن الکبری للبيهقی (٢٩/٨) کتاب الجنايات باب فيمن لا قصاص بينه باختلاف الدينين)-
[5] حواله بالا
[6] اعلاء السنن (١٠٢/١٨)-

مصالحت شوي وو څکه چې هغه وخت د اهل ذمه وجود د سره وو نه، او په دې قرينه داحديث دې "ولا ذوعهد في عهده" او د الله تعالی ارشاد دې "فاتموا الصيام اليهم عهدهم الى مدتهم"[1]
حاصله دا شوه چې دغه وخت د کفارو دوه قسمونه وو. يو هغه اهل حرب وو چاسره چې معاهده نه وه شوې او بله هغه چا سره چې يو نيټې مقرر پورې مصالحت شوې وو. ذمی څوک هم نه وو لهذا د "لايقتل مومن بكافر" نه صرف دا دوه قسم مراد دي نو اوس به د قصاص نفې دا حکم د حربی معاهد باندې منحصر وی په دې کښې د ذمی د داخليدو هيڅ تصور نشته([2])
مذکوره جواب باندې اشکال او د هغې جواب په دې دا اشکال دې چې بيا خو دې حديث کښې صرف دجاهليت د زمانې ذکر دې د اسلام د زمانې حکم خو ذکر نه دې.
ددې جواب دادې چې الله تعالی حضورپاک ﷺ ته جوامع الکلم ورکړې وو هغوی به په مختصر کلمه کښې ډير مسائل بيان کول دلته هم اگر چې "لايقتل مسلم بكافر" د جاهليت په زمانه رنړا اچوی خو ورسره د اسلام د زمانې هم حکم بيانوی. او دا بله خبره ده چې د نورو دلائلو په رنړا کښې دلته د کافر نه حربی کافر مراد دې ذمی مراد نه دې. والله اعلم
③ علامه انور شاه کشميری رحمه الله فرمائی "لايقتل مسلم بكافر ولا ذوعهد في عهده" په تشريح کښې د علماؤ اختلاف دې چې آيا دا دواړه خبرې د قصاص متعلق دی څنگه چې احناف فرمائی يا رومبئ جمله "لا يقتل مسلم بكافر" د قصاص متعلق او دويمه "ولا ذوعهد في عهده" حرمت دم متعلق ده؟ څنگه چې جمهور فرمائی
اوس که مونږ د جمهور موافقت اوکړو او اومنو چې د "ولا ذوعهد في عهده" تعلق حرمت دم سره دې قصاص سره نه دې نو بيا هم د ذمی حکم دادې چې دده په قتل به مسلمان قتلولې شی ددې وجه داده چې د ذمی بدله کښې د مسلمان قتلولو مسئله د عقد ذمه نه ماخوذ ده. اهل ذمه خپل مالونه څکه خرچ کړل چې ددوی جان او مال د مسلمانانو پشان محفوظ شی، نو که څوک د هغوی په جان باندې زياتې کوی نو د هغه نه به بدله اخستلې شی څنگه چې د مسلمان د زياتی بدل اخستلې کيږی.
داسې اوگڼړه چې د يو ذمی مال دارالاسلام کښې څوک پټ کړی نو غل که مسلمان وی او که کافر خو لاس به ترې کټکولې شی دغه شان که ذمی څوک قتل کړی نو قصاصا به قتلولې شی اگرچې مسلمان وی يا کافر يا ذمی. او حديث "لايقتل مسلم بكافر" کښې د کافر نه مراد کافر حربی دې څکه چې ذمی د مسلمان په حکم کښې دې نو د حديث مطلب دا شو "ولايقتل مسلم و ذمی بكافر" يو مسلمان او ذمی به د کافر په بدله کښې نشی قتلولې څکه چې ذمی په مال خرچ کولو سره د مسلمان په حکم کښې راغلې دې نو څنگه چې مسلمان د کافر بدله

---

[1] (التوبة/٤)-
[2] اعلاء السنن (١٠٢/١٨)-

کښې قتلولې نشی دغه شان به ذمی هم نه شی قتل کولی، معلومه شوه چې دلته عبارت پټ نه دې بلکه مطلب بیان کولې شی.[۱]

د احنافو دلائل د احنافو استدلال ددې باب د عام نصوص نه دې "یا ایها الذین آمنو کتب علیکم القصاص فی القتلی"[۲] دې آیت نه معلومه شوه چې د هر هغه قاتل نه به قصاص اخستلې شی چا چې په تیرهٔ څیز سره په قصد سره قتل کړې وی البته که د تخصیص څه دلیل وی نو تخصیص به وی کنی نه به وی. اګرچې مقتول ذمی وی یا غلام،مذکر وی یا مونث ځکه چې د قتلی لفظ ټولو ته شامل دې[۳]

دلته څه اشکال ندې پکار چې په آیت کښې خطاب اهل ایمان ته دې نو د قتلی تعلق به هم اهل ایمان سره وی، ددې وجه داده چې تر سو دلیل مخصوص نه وی راغلې هغې پورې په عموم لفظ باندې عمل په مونږ باندې لازم دی او دې آیت کښې داسې څیز نشته چې د بعضې د پاره موجب د قتل وی او د بعضې د پاره نه وی.

مخکښې "فمن عفی له من اخیه شئ" نه هم اشکال ندې پکار چې دلته اخیه وئیلې شوې دې او دا ښکاره ده چې کافر دمسلمان رور نشی کیدې نو ځکه د آیت د راوړلو مراد دا شو چې دلته د قتلی نه "قتلی المومنین" مراد دې.

دا اشکال دلته صحیح نه دې ځکه چې کله په یو نص کښې عموم وی او روستو د خصوص الفاظو سره چې په دې باندې عطف وی نو په دې سره په عموم کښې تخصیص نه پیدا کیږی. ځکه چې دا ایت "و المطلقت یتربصن بانفسهن ثلاثة قروٓء"[۴] دا مطلقه ثلاث ته هم شامل دې. مخکښې ارشاد دې "واذا طلقتم النساء فبلغن اجلهن فامسکوهن بمعروف او سرحوهن بمعروف"[۵] بل ځائی ارشاد دې "و بعولتهن احق بردهن فی ذالك"[۶] ظاهر ده چې ددې دواړو آیتونو تعلق "مادون الثلاث" مطلقه سره دې ددې باوجود "والمطلقات یتربصن بانفسهن ثلاثة قروٓء" په عموم کښې څه تخصیص ندې شوی. دلته احتمال نسبی رورولئ دې نه چې د دینی رورولئ ځکه چې فرمائیلې دی "والی عاد اخاهم هود"[۷]

---

[۱]) فیض الباری(۱/۲۱۰)-
[۲]) البقرة/۱۷۸)-
[۳]) احکام القران للجصاص(۱/۱۳۳)-
[۴]) البقرة/۲۲۸)-
[۵]) البقره۲۳۱)-
[۶]) البقرة۲۲۸)-
[۷]) الاعراف/۶۵)-

دويم آيت چې احنافودهغې نه استدلال کړې دې هغه دادې "وکتبنا عليهم فيها ان النفس بالنفس" [1] ددې عموم هم دا تقاضا کوی چې د کافر په بدله کښې دې مسلمان قتل کړې شی دغه شان ارشادباری تعالی دې "ومن قتل مظلوما فقد جعلنا لوليه سلطانا" [2] نه دا هم معلومه شوه چې د مسلمان يا کافر تخصيص نشته خکه چې د سلطان په مفهوم کښې "قود" يعنی قصاص شامل دې او په دې کښې تخصيص نشته [3]

علامه ظفرعثمانی رحمه الله فرمائی چې د قصاص باره کښې د امام ابوحنيفه کلی قاعده دا ده چې د کوم سړی وينا عصمت مقومه سره علی التابيد معصوم وی او هغه په قصد سره قتل کړې شی او قصاص اخستل مشکل نه وی نو اخستل ئی واجب دی په دې کښې يو قيد يا شرط نه وی نو قصاص به نه وی [4]

دغه شان د امام صاحب په نيز يو قانون دادې چې کله يو نص د اصل کلی مقابل وی نو کتلې به شی چې نص د تاويل احتمال لری که نه؟ که لری نو په دې اصل کلی کښې به د نص د وجه تاويل کيږی خکه چې په يو وخت په دواړو عمل نشی کيدلې.

او که په نص کښې د تاويل احتمال وی نو تاويل به کيږی چې دواړو دليلونو باندې عمل اوکړې شی، خکه چې په دواړو عمل کول په يو د عمل کولو نه بهتر دې [5]

علامه ظفرعثمانی رحمه الله فرمائی چې خوک په امام صاحب باندې کلام کول غواړی نو اول دې

په دې اصول کليه باندې کلام اوکړی يا په حديث "لايقتل مومن بکافر" کښې چې کوم تاويل شوې دې په هغې دې کلام اوکړی خو حقيقت دادې چې نه په دې اصول کليه کلام کيدې شی خکه چې د اصول پسند سړی په نيز دا بالکل صحيح دی، دغه شان په نص کښې چې کوم تاويل شوې دې په هغې کښې هم تاويل نشی کيدلې خکه چې د ذمی دپاره قصاص اخستلې شی او د مسلمان نه قصاص اخستلې شی او قصاص اخستل متعذر هم نه دی نو د قصاص پريښودلو هيڅ عذر پاتې نه شو، دغه شان دا لازمه شوه چې حديث کښې د "کافر" نه مراد "کافرحربی" واخستلې شی او مطلب به وی چې يو مومن به د کافر حربی بدله کښې قتل کولې نشی خکه چې کافر حربی غير مستامن مطلقا محقون الدم نه دې او که کافر مستامن وی نو هغه علی التابيد مستامن نه دې دغه شان دا حديث د اصل کلی موافق گرزی [6]

د احنافو اصل استدلال د دې ذکرشوې نصوصو نه دې او د دې په رڼا کښې امام صاحب دا اصول ذکر کړې دی خو بيا هم د احنافو په تائيد کښې څه روايات هم شته چې هغه مونږ په

---

[1]) المائدة/٤٥)-
[2]) الاسراء/٣٣)-
[3]) احکام القران للجصاص (١٣٤/١) واحکام القران للعلامة ظفراحمد عثمانی(١١٤٨)-
[4]) اعلاء السنن(١٠٠/١٨) کتاب الجنايات باب قتل المسلم بکافر)-
[5]) حواله بالا
[6]) حواله بالا

تفصيل سره ذكر كوو

① امام محمد رحمه الله په كتاب الاثار كښې نقل كړې دى "بلغنا عن النبى ﷺ انه قتل مسلما بمعاهد وقال: انا احق من وفى بذمته" (۱)

يعنى مونږ ته دا خبره د حضورپاک ﷺ نه رارسيدلې ده چې هغوى يو مسلمان د ذمى بدله كښې قتل كړو او ونى فرمائيل چې زه د ذمى حق ادا كولو زيات حقدار يم.

دا روايت امام شافعى رحمه الله خپل مسند كښې مسندا ذكر كړې دې فرمائى.

"اخبرنا محمد بن الحسن اخبرنا ابراهيم بن محمد بن محمد بن المنكدر عن عبدالرحمن بن البيلمانى :ان رجلا من المسلمين قتل رجلا من اهل الذمة فرفع ذالك الى رسول الله ﷺ فقال: انا احق بذمته ثم امربه فقتل" (۲)

يعنى يو مسلمان يو ذمى قتل كړو نو مقدمه حضورپاک ﷺ ته راغله نو هغوى اوفرمائيل چې زه دده د ذمې د حق ادا كولو زيات حقدار يم هغې نه پس نى د مسلمان د قتل حكم اوكړو نو هغه قتل كړې شو.

دې روايت باندې دا اعتراض اوشو چې دې كښې ابراهيم بن محمد راوى متروک دې او علماء د جرح او تعديل په دې باندې سخت تنقيد كړې دې (۳)

حقيقت دادې چې واقعى ابراهيم بن محمد باره كښې علماؤ سخت الفاظ استعمال كړې دى خو بيا هم دا بالكل متروک كول صحيح نه دى،

ددې يو وجه دا ده چې اكثر حضراتو په ده باندې د عقائدو د وجه نه كلام كړې دې او دې نې معتزلى،قدرى،جهمى او رافضى گرځولې دې خو بيا هم ده ته چا عاليه فى العقيده او داعيه نه دى وئيلې لهذا د عقائد په بنياد ده باندې كلام پكار نه دې.

دويمه وجه داده چې چا ده باندې كلام كړې دې هغوى هم د ده د وسيع علم گواهى وركوى، حافظ ذهبى رحمه الله په "تاريخ الاسلام" كښې په "الفقيه المدنى احدا لاعلام" پشان الفاظو سره دده ذكر كړې دې.

امام ابن حبان رحمه الله په كتاب المجروحين كښې نقل كړې دى چې رشدين بن سعد، ابراهيم بن ابى يحيى له په څادر كښې څه كتابونه راوړل او ونې وئيل "هذه كتبك واحاديثك اروبها عنك؟" هغوى اجازت وركړو او ونى وئيل چې "نعم" بيا رشدين اووئيل "بلغنى انك رجل سوء فاتق الله وتب اليه" ماته معلومه ده چې ته يو خراب سړې ئې د الله نه ويرېږه او توبه اوباسه" ابراهيم ترې تپوس اوكړو چې زه خراب سړې يم نو څما نه حديث ولې اخلې نو رشدين اووئيل "الم يبلغك ان الله يذهب العلم ويبقى منه فى اوعية سوء فانت من الاوعية السوء" يعنى تا اوريدلې نه دى چې علم به اوچت

---

(۱) كتاب الاثار (ص۱٤۲) باب الديات باب المعاهد رقم (۵۹)-

(۲) انظر اعلاء السنن(۹۵/۱۸) كتاب الجنايات باب قتل المسلم بكافر)-

(۳) ميزان الاعتدال (۵۷/۱) رقم (۱۸۹)-

شي خو يو څو خرابو لوښو کښې به پاتې شي، ته هم هغه خرابو لوښو کښې يې
دې واقعه نه د هغه د زيات علم اندازه کيدلې شي
دريمه وجه داده چې دده تعلق امام مالک رحمه الله سره تهيک نه وو يو خل ئې ناآشنا کس ته
ديرش احاديث واورول او ورته ئې اوئيل "حدثتك ثلاثين حديثا ولو ذهبت الى ذالك الحمار فحدثك
بثلاثة احاديث لفرحت بها" يعني مالكا.
يعني "ما تاته ديرش احاديث واورول او که دې خر نه درې احاديث واورې نو خوشحاله به
شې، اشاره ئې امام مالک رحمه الله ته وه"
څلورمه وجه دا وه چې دا د امام شافعي استاد وو هغه خپل استاد خه اولتولو او بيا ئې دهغه
توثيق اوکړو او صرف امام شافعي نا بلکه حمدان بن الاصبهاني هم دده توثيق کوي. دغه
شان ابن عقده رحمه الله فرمائي "نظرت فى حديث ابراهيم بن يحيى كثيرا وليس بمنكر الحديث" ابن عدی رحمه الله
د ابن عقده په مرسته کښې ليکي:
"وهذا الذى قاله كما قال وقد نظرت انا فى حديثه الكثير فلم اجد فيه منكرا الاعن شيوخ يحتملون وقد نظرت انا
فى احاديثه وتبحرتها وفتشت الكل منها فليس فيها حديث منكرا وانما يروى المنكر من قبل الراوى عنه او من
قبل شيخه لامن قبله وهو فى جملة من يكتب حديثه وقد وثقه الشافعى وابن الاصبهانى وغيرهما"[1]
يعني "خبره داده چې ابن عقد ئې کوي، ما دده په ډيرو احاديثو کښې غور اوکړو نو يو حديث
منکر ميلاؤ نه شو البته بعضې شيوخو نه څه داسې منکر روايات دی چې هغه قبليدلې شي.
ما د هغه احاديث کښې غور اوکړلو تحقيق او لټونه مې اوکړه خو يو حديث پکښې هم منکر
نشته که دې کښې څه خرابي وی نو دده نه روايت کونکې راوی طرف نه به وی يا د هغه
دشيخ طرف نه به وی، پخپله به د ده طرف نه نه وی، ځکه چې خپله هغه راويانو نه دې د چا
چې حديث ليکلې شی امام شافعي او ابن الاصبهاني وغيره دده توثيق کړې دې"
که مونږ ابراهيم بن محمد متروک راوی اوګڼو بيا هم دې روايت نه استدلال کيدې شی ځکه
چې دا په ډيرو طرقو سره مروی دې او په بعضې طرقو کښې دده ذکر نشته امام طحاوی يو
طريق "سليمان بن شعيب، عن يحيى بن سلام، عن محمد بن حميد عن محمد بن المنكدر" نقل کړې دې په
هغې کښې د ابراهيم بن محمد واسطه نشته[2]
دغه شان يو طريق "سليمان بن بلال عن ربيعة بن ابى عبدالرحمن عن عبدالرحمن بن البيلمانى" نه هم نقل
دې[3] په دېکښې هم دده واسطه نشته دې، دده باندې امام بيهقي رحمه الله اعتراض کړې دې چې په
دې کښې دده واسطه شته ځکه چې ابوعبيده نقل کړې دی "بلغنى عن ابن ابى يحيى انه قال انا

[1]) تهذيب الكمال وتعليقاته (۱۸۶/۲)-
[2]) شرح معانى الآثار(۱۲۶/۲)كتاب الجنايات باب المومن يقتل الكافر متعمدا)-
[3]) شرح معنى الآثار(۱۲۵/۲)-

حديث ربيعة به"(۱)

علامه ابن الترکمانی ددې جواب ورکړې دې چې "من بلغ اباعبيد هذا؟"(۲) مطلب دادې چې ابوعبيده د بلاغ په توګه څه نقل کړې دی د هغې سند څه دې؟ دا بې سنده خبره ده

بيا امام ابوداودؒ په "مراسيل" کښې "عن ربيعة عن عبدالرحمن بن البيلماني" په طريق سره نقل کړې دې (۳)ددې د سند رجال ثقات دې (۴)دې نه معلومه شوه چې ابن ابی يحيی د حديث مدار نه دې څنګه چې امام بيهقی د باور ورکولو کوشش کړې دې.

که مونږ دا تسليم هم کړو چې ربيعه دا حديث د ابراهيم نه اخستلې دې بيا هم دا ونيل صحيح نه دی چې ددې حديث مدار ابراهيم دې څکه چې دې صورت کښې به سند څه دا رنګې وی "ربيعة عن ابراهيم بن ابي يحيی عن محمد بن المنکدر عن عبدالرحمن بن البيلماني" ابراهيم دې کښې متفرد نه دې روستو مونږ امام طحاوی حوالې سره ذکر کړې دی چې د ابراهيم متابعت محمد بن حميد کړې دې چې ابن المنکدر نه نقل کوی(۵)

بيا امام دارقطنیؒ دا روايت "عمار بن مطر عن ابراهيم بن محمد عن ربيعة بن ابي عبدالرحمن عن ابي البيلماني عن ابن عمر" په طريقې سره مرفوعا او موصولا ذکر کړې دې(۶)

امام دارقطنی په دې سند يو د ابراهيم بن محمد د وجه نه کلام کړې دې فرمائی چې "وهو متروک الحديث"(۷)

دې نه علاوه دې حديث ته ئی مرسلا صحيح ونيلې دی او فرمائی چې دې کښې د ابن عمر رضي الله عنهما واسطه نشته(۸)

دغه شان فرمائی "وابن البيلماني ضعيف لا تقوم به حجة اذا وصل الحديث فكيف بما يرسله"(۹)

يعنی "ابن البيلمانی ضعيف دې که هغه حديث موصولا نقل کړی هم حجت نه دې نو مرسلا خو لرې خبره ده"

تر څو چې د ابراهيم بن محمد په باره کښې د کلام تعلق دې نو دهغه باره کښې مونږ په تحقيق سره واضحه کړې ده چې هغه ته بالکل متروک ونيل صحيح نه دی.

---

۱) السنن الکبری للبيهقی (۳۱/۸) کتاب الجنايات باب بيان ضعف الخبر الذی روی فی قتل المومن بالکافر)-
۲) الجوهر النقی(۳۳/۸)-
۳) المراسيل لابی داود(ص۱۲)-
۴) اعلاء السنن(۹۵/۱۸)-
۵) اعلاء السنن_۹۶/۱۸)-
۶) سنن الدارقطنی (۱۳۵/۳)کتاب الحدود والديات رقم(۱۶۵)-
۷) حواله بالا
۸) حواله بالا
۹) حواله بالا

او څو چې د ابن البيلمانى د ضعف تعلق دې نو هغه مونږ منو چې بعض محدثينو دې كمزورې ګڼرلې دې[۱] خو ابن حبان نه صرف دې كتاب الثقات كښې ذكر كړې دى بلكه ښكاره كړې هم ده چې كه دده نه روايت كونكو كښې دده ځوئى محمد وى نو د هغه د رواياتو هيڅ اعتبار نشته ځكه چې دده ځوئى ده نه عجيبه عجيبه روايات نقل كوى[۲] بيا د سنن اربعه مؤلفينو دده روايات قبول كړې هم دى[۳]

بيا ابن البيلمانى متابعت عبدالله بن عبدالعزيز بن صالح حضرمى كړې دې،امام ابوداود په "مراسيل" كښې د "ابن وهب عن عبدالله بن يعقوب عن عبدالله بن عبدالعزيز بن صالح الحضرمى" په طريق سره نقل كړې دې "قتل رسول الله ﷺ يوم حنين مسلما بكافر قتله غيلة وقال: انا اولى او احق من اوفى بذمته" [۴]

يعنى "حضورپاك ﷺ د حنين په موقع يو مسلمان د كافر بدله كښې قتل كړو چې بې خبرئ كښې قتل شوې وو،نو حضورپاك ﷺ اوفرمائيل چه څه د ذمى حق ادا كولو ته ولو نه زيات حقدار يم"

دې روايت كښې عبدالله بن يعقوب او عبدالله بن عبدالعزيز ته ابن قطان رحمه الله مجهول وئيلې دى ځكه دا فى الجمله ضعيف دې خو بيا هم د بل ضعيف د پاره د شاهد كيدلو صلاحيت لرى نو دلته د ابن البيلمانى دا روايت بالكل ساقط نه دې بلكه مرسل حسن لعينه يا لغيره دې[۵] بيا امام بيهقى رحمه الله په دې روايت باندې د عمار بن عطر د وجه نه كلام كړې دې او وئيلې دى "كان يقلب الاسانيد ويسرق الاحاديث" [۶]

خو ښكاره دې وى چې بعضې حضراتو دده توثيق كړې او بعضو خو ده ته د "حافظ" صفت هم وركړې دې، عبدالله بن سالم فرمائى "حدثنا ابوعثمان بن مطر الرهاوى وكان حافظا للحديث" [۷]

دغه شان يوسف بن الحجاج فرمائى "حدثنا محمد بن الخضر بن على بالرقة، حدثنا عمار بن مطر: ثقة" لسان الميزان(۳/۲۷۶)۔

معلومه شوه چې عمار بن مطر يو مختلف فيه راوى دې دده حديث نه قابل احتجاج دى كم از كم استشهاد خو دده نه ضرور كيدې شى[۸]

---

[۱] قال ابوالحاتم:لين.تهذيب الكمال(۹/۱۸)-
[۲] الثقات لابن حبان(۹۱/۵)-
[۳] تهذيب الكمال(۱۰/۱۷)-
[۴] المراسيل لابى داود(ص۱۲)-
[۵] اعلاء السنن(۹۶/۱۸)-
[۶] السنن الكبرى للبيهقى(۳۰/۸)-
[۷] ميزان الاعتدال(۱۶۹/۳) رقم (۶۰۴۹)-
[۸] اعلاء السنن(۱۰۱/۱۸)-

بيا د ابن البيلمانى دا حديث د امام ابوحنيفه. امام مالك او امام سفيان ثورى رحمهم الله نه هم راوي دي دا درې واړه ربيعة الرآى نه روايت كوى "وكلى يؤلا الائمة ثقات" روستو مونږ اوونيل چې د ابن المنكدر او عبدالله بن عبدالعزيز مرسل روايتونه بطور متابع موجود دى نو ځكه د ابن البيلمانى دا روايت حجت دي اگرچې مرسل دې خو كله چې مرسل مختلف طريقو سره ثابت شي نو ددې نه احتجاج كولې شي.[1]

خاصكر دا حديث حضرت ابن عمر رضي الله عنهما نه مرفوعا هم مروى دې او كله چې مرسل موصولا ذكر شي نو اگرچې د موصول طريق ضعيف ولې نه وى خو بيا هم د ټولو په نيز خاصكر د امام شافعى رحمه الله په نيز حجت دې.[2]

حاصل د خبرې دادې چې دا ابن البيلمانى په دې روايت باندې مخالفينو ډير اعتراضات كړې دى يو خو دا دې چې دا مرسل دې او ضعيف دې، نو ددې جواب خو مخكښې تير شو.

دويم اعتراض دادې چې د ابن البيلمانى دا روايت "لايقتل مومن بكافر" سره منسوخ شوې دې ځكه چې دا حضورپاك ﷺ فتح مكه موقع باندې فرمائيلې وو

ددې جواب دادې چې د ابن البيلمانى په دې روايت كښې داسې قرينه نشته چې هغې نه دا معلومه شى چې ددې تعلق فتح مكه نه مخكښې دې بلكه د عبدالله بن عبدالعزيز په روايت كښې ښكاره ده چې دا واقعه د عزوه حنين وه او عزوه حنين د فتح مكه نه پس وه

دريم اعتراض دا اوشو خراش بن اميه د قبيله هذيل يو كس د فتح مكه په موقع كښې قتل كړې وو په دې موقع حضورپاك ﷺ اوفرمائيل "لوكنت مومنا بكافر لقتلت خراشا بالهذلى".[3]

د معترضينو دا وينا ده چې اگرچې ددې سند واهى دې خو بيا هم ابن البيلمانى په مقابله كښې بهتر دې.

ددې جواب دا دې چې په دې روايت كښې او د ابن البيلمانى په روايت كښې تعارض نشته ځكه چې هذلى د اهل ذمه نه نه وه او د يو ښار فتح كولو سره او د قتل نه د بنديدلو د وجه نه دا لازم نه دى چې دغه خلق به ذميان وى، او كه ابن البيلمانى روايت تعلق هم د حنين واقع سره وى ځكه چې د حضرمى د روايت نه معلوميږى نو د ابن البيلمانى دا روايت د فتح مكه په واسطه سره ناسخ به جوړ شى.[4]

②.. د احنافو تائيد د حضرت عمر رضي الله عنه د فيصلې نه هم كيږى كومه چې امام محمد رحمه الله په كتاب الاثار كښې نقل كړې ده:

"محمد قال: اخبرنا ابوحنيفة عن حماد عن ابراهيم ان رجلا من بكر بن وائل قتل رجلا من اهل الحيرة فكتب

---

[1] عقود الجواهر المنفية (١٣١/٢) بيان خبرالدال على قتل المسلم بالذمى)-
[2] وقال الشافعى: يقبل ان اعتضد بمجيئه من وجه آخر يباين الطريق الاولى مسندا كان اومرسلا وسواء كان الثانى صحيحا او حسنا او ضعيفا انظر شرح شرح نخبة الفكر فى مصطلحات اهل الاثر(ص٤٠٧)-
[3] السنن الكبرى (٢٩/٨) كتاب الجنايات باب فيمن لا قصاص بينه باختلاف الدينين)-
[4] اعلاء السنن (٩٨/١٨)-

فيه عمر بن الخطاب ان يدفع الى اولياء القتيل فان شاءوا قتلوا، وان شاءوا عفوا فدفع الرجل الى ولى المقتول الى رجل يقال له حنين من اهل الحيرة فقتله فكتب فيه عمر بعد ذالك ان كان الرجل لم يقتل فلا تقتلوه فرأوا ان عمر اراد ان يرضيهم بالدية"[1]

يعنی د بکربن وائل يو سړی د اهل حيره يو کس قتل کړو دهغه باره کښې عمرفاروق دا فيصله اوکړه چې دې اوليائې مقتول ته حواله کړئ که معاف کوی اوکه قتل کوی ئې. ولی مقتول حنين نومی يو کس چې اهل حيره سره ئې تعلق وو. هغه ته قاتل ورکړې شو نو هغه قتل کړو.بيا روستو حضرت عمر رضي الله عنه د هغه باره کښې اوليکل که چرې اوخه پورې ئې هغه قتل کړې نه وی نو اوس دې قتلوی نا.خلقو دا اوګڼړله حضرت عمر رضي الله عنه جوړ د مقتول اولياء په ديت باندې راضی کول غواړی.

په دې باندې دا اعتراض دې چې دا منقطع دې څکه چې د ابراهيم نخعی او حضرت عمر رضي الله عنه په مينځ کښې انقطاع ده[2]

ددې جواب دادې چې دا مرسل دې او مرسل خمونږ په نيز حجت دې خصوصا د شافعی رحمه الله مراسيل حجت دی[3]

علامه ابن الترکمانی رحمه الله فرمائی چې ددې روايت ډير طرق دی"والمنقطع اذا روی من وجه آخر منقطعا كان حجة عند الشافعی"[4]

يعنی"منقطع که په بل منقطع طريق سره ذکر شی نو د امام شافعی رحمه الله په نيز حجت دې"

دويم اعتراض دادې چې په دې کښې ذکر دی چې حضرت عمر رضي الله عنه د قتل د فيصلې نه بيا رجوع کړې وه او د مقتول اولياء ئې په دېت باندې د راضی کولو کوشش کړې وو[5]

ددې جواب دادې چې مونږ نه منو چې هغوی د جواز قتل مسلم بالذمی نه رجوع کړې وه بلکه هغوی امر بالقتل نه رجوع کړې وه څکه چې هغه ته دويمه لار ښکاره شوه چې په ديت باندې ولی راضی کړې شی،که هغه ديت قبول کړو نو ښه ده ګنی بيا به ئې د قتل حکم ورکړې وو، او په ديت ورکولو سره راضی کول د وجوب قتل د پاره منافی نه دی څکه چې وجوب قتل نه باوجود ولی ته دمعاف کولو او ديت اخستلو اختيار شته[6]

امام شافعی رحمه الله دا هم فرمائيلې دی چې حضرت عمر رضي الله عنه صرف يرولې وو او دهمکی ئې ورکړې وه د قتل اجازت ئې مقصود نه وو[7]

---

[1] كتاب الاثار (ص١٤١) كتاب الديات باب دية المعاهد. رقم (٥٩٠)-

[2] السنن الكبرى(٣٢/٨)-

[3] اعلاء السنن(٩٨/١٨)-

[4] الجواهر النقى(٣٣/٨)-

[5] السنن الكبرى (٣١/٨)-

[6] عقود الجواهر المنفية (١٣٣/٢) واعلاء السن (٩٨/١٨)-

[7] السنن الكبرى (٣٢/٨)-

خو دلته دا ممکنه ده څکه چې د حضرت عمر ﷛ د ارشاد نه د وجوب قتل نه روستو کيدل مستفاد نه دی نو بيا به د حضرت عمر ﷛ باره کښې څنګه دا تصور اوکړې شی چې د قتل يا د معافی اختيار ورکولو سره د هغوی مقصد صرف ويرول وو او که فرض کړه هم دغه وی نو اولياؤ ته به دا مراد څنګه معلوم کيدو؟ بلکه ددې اختيار د وجه خو هغوی اباحت د قتل اوګنړلو او هغه کس نی قتل هم کړو.[1]

دلته د ابن جرير په روايت سره اشکال کيدې شی هغوی دا قصه نزال بن سبر ﷬ نه نقل کړې ده چې د هغې الفاظ دادی:

"ان رجلا من المسلمين قتل رجلا من اهل الحيرة نصرانيا عمدا فكتب يحيى بن سعيد فى ذالك الى عمر فكتب ان اليدوه فيه وكان يقال له اقتله: فيقول حتى يجئ الغيظ حتى يجئ الغضب فبينما هم كذالك اذ كتاب من عند عمران لا تقتلوه فانه لا يقتل مومن بكافر وليعط الدية".[2]

يعنی "يو مسلمان د حيره يو عيسائی عمدا قتل کړو دې باره کښې يحيى بن سعيد حضرت عمر ته خبر ورکړو نو هغوی اوفرمائيل چې دوی ته قصاص ورکړنی چې ولې ته به اوونيلې شو چې دې قتل کړه نو وونيل به نی صبر چې ماته غصه راشی. خلق په دې شش وپنج کښې وو چې حضرت عمر ﷛ نه خط رالو چې دې مه قتل کونی څکه مومن د کافر بدله کښې نشی قتل کيدلې او صرف ديت دې ورکړې شی"

ددې نه دا معلومه شوه چې دحضرت عمر ﷛ د قتل نه منع کول د جواز قتل مسلم د رجوع د وجه نه وو.

ددې جواب دادې چې دا قصه جصاص په خپل سند سره ذکر کړې ده[3]

او ابن شيبه هم[4] په دې کښې يو روايت کښې هم "انه لا يقتل مومن بكافر" موجود نه دې معلوميږی چې د ابن جرير دې روايت کښې يو راوی د خان نه تصرف کړې دې او دې بنياد باندې دا تصرف کړې دې چې د نهی مبنی "لا يقتل مومن بكافر" ده.

ددې دا قرينه ده چې د ابراهيم نخعی روايت کښې دی "فراوا ان عمر اراد ان يرضيهم بالدية" يعنی د خلقو رائې دا ده حضرت عمر ﷛ اولياؤ لره په ديت سره راضی کول غوښتل. که حضرت عمر ﷛ د علت تنصيص "لا يقتل مومن بكافر" سره کړې وی نو خلقو ته دا موقع څنګه ميلاؤ شوه چې دخپله خانه رائې قايمه کړی نولهذا دابن جرير ددې روايت هيڅ اعتبار نشی کيدلې[5]

دا خبره ياد ساتنی چې دې روايت سره د حضرت عمر ﷛ دير واقعات او فيصلې ترلې دی

---

[1] عقود الجواهر المنيفة (۲/۱۳۳) واعلاء السنن (۱۸/۱۰۱)-

[2] اعلاء السنن(۱۸/۹۸)-

[3] احكام القران للجصاص(۱/۱٤۱)-

[4] المصنف لابن شيبة (۵/٤۰۸) كتاب باب من قال اذا قتل الذمى المسلم قتل به، رقم(۲۷٤۵٤)-

[5] اعلاء السنن(۱۸/۹۸)-

چې په هغې كښې څه اختلافات هم دى خو بيا هم په دې كښې رواية او دراية هغه روايت د تولو نه بهتر دې چې كوم دابراهيم نخعى نه منقول دې ځكه امام ابوحنيفه رحمه الله هم دا خوښ كړې دې[1]

③ د احنافو استدلال د حضرت عثمان رضي الله عنه د واقعه نه هم كيږى، امام شافعى رحمه الله فرمائى:

"اخبرنا محمد بن الحسن اخبرنا محمد بن يزيد اخبرنا سفيان بن حسين عن الزهرى ان ابن شاس الجذامى قتل رجلا من انباط الشام فرفع الى عثمان رضي الله عنه فامر بقتله فكلمه الزبير رضي الله عنه عنه وناس من اصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم فنهوه عن قتله قال: فجعل ديته الف دينار"[2]

يعنى ابن شاس جذامى د شام په نبطيانو كښې يو كس قتل كړو نو حضرت عثمان رضي الله عنه ته مقدمه اورسيده نو هغوى د قتل حكم وركړو حضرت زبير او نورو صحابه رضي الله عنهم ورسره دې باره كښې خبره اوكړه نو هغوى د قتل نه منع اوفرمائيله او زر دينار ئى ددې ديت مقرر كړو.

په دې روايت كې دحضرت عثمان رضي الله عنه د قصاص حكم ددې خبره دليل دې چې اصل موجب هم دادې خوبيا هم يو مسلمان د كافر په بدله كښې د قتل كولو معامله وه ځكه صحابه كرامو ورسره خبره اوكړه چې په څه طريقه د مقتول اولياء په ديت باندې راضى كړى او حضرت عثمان رضي الله عنه هم په دغه باندې راضى شو او مسلمان ئى دقتل نه بچ كړو، د قصاص نه ديت طرف ته رجوع كول دا په دې بنياد نه ده چې ولى مقتول ته د قاتل د رضامندئى نه بغير اختيار دې بلكه اصل موجب قصاص دې خو بيا هم چونكه د قاتل رضامندى موجود ده ځكه په ديت سره ئى د مقتول ولى راضى كړو.

ددې په سند كښې امام شافعى رحمه الله دا اعتراض كوى چې په دې كښې مجهولين دى[3]

خو دا اعتراض صحيح نه دې ځكه چې په دې كښې امام محمد، محمد بن يزيد او محمد بن يزيد كلاعى مولاخولان شامل دى دا ثقه ثبت او عابد راويان دى[4]

دريم راوى سفيان بن حسين دې دا هم ستائيلې راوى دې امام بخارى ده نه په تاريخ كښې امام مسلم په مقدمه كښې او سنن اربعه مولفينو خپل كتابونو كښې دده نه روايات اخستې دى[5] په دې روايت كښې يو هم مجهول راوى نشته.

البته د سفيان او زهرى په مينځ كښې د انقطاع اعتراض كيدې شى خو اول خو انقطاع نقصانى نه ده او بل دا چې د نورو شواهدو په موجودګئ كښې منقطع هم د احتجاج قابل شى[6]

---

[1]) حواله بالا

[2]) السنن الكبرى (۸/۳۳)-

[3]) حواله بالا

[4]) قال الحافظ فى التقريب "ثقة ثبت عابد"(ص ۵۱٤) رقم (٦٤٠٣) وقال الذهبى فى الكاشف "حجة يعد من الابدال(۲/۲۳۱) رقم (٥٢٢٤)-

[5]) عقود الجواهر المنيفة (۲/۱۳٤) وتقريب التهذيب(ص ۲٤٤) والكاشف (۱/٤٤۸) حاشية سبط ابن العجمى على الكاشف للذهبى)-

[6]) اعلاء السنن (۱۸/۹۷)-

④ د احنافو تائيد د حضرت علی رضی الله عنه د فيصلې نه هم كيږی امام شافعی رحمه الله نقل كړې دی:
"انبا محمد بن الحسن انبا قيس بن الربيع الاسدی عن ابان بن تغلب عن الحسن بن ميمون عن عبدالله بن عبدالله مولی بنی هاشم عن ابی الجنوب الاسدی قال: اتی علی بن ابی طالب رضی الله عنه برجل من المسلمين قتل رجلا من اهل الذمة قال: فقامت عليه البينة فامر بقتله فجاء اخوه فقال: انی قد عفوت قال: فلعلهم هددوك، وفرقوك وفزعوك؟ قال: لا ولكن قتله لا يرد علی اخی وعوضونی فرضيت قال انت اعلم من كانت له ذمتنا فدمه كدمنا وديته كديتنا" (١)
يعنی د حضرت علی رضی الله عنه په خدمت كښې يو مسلمان حاضر كړې شو چې يو ذمی ئې قتل كړې وو، د ګواهانو نه قتل ثابت شو نو هغوی د قصاص حكم وركړو دې نه پس د مقتول رور راغلو او وئې وئيل چې ما معاف كړې دې نو حضرت علی رضی الله عنه ورته اوفرمائيل چې معلوميږی چې تاته هغوی څه دهمكی دركړې وی هغه وئې نا، اصل خبره داده چې دده په قتل سره به ماته خپل رور ميلاؤ نه شی ده ماله عوض راكړې دې ځكه ئې خه معاف كوم نو وئې فرمائيل چه ستا خوښه ده! د چا ذمه چې مونږ اخستې ده نو د هغه وينه څمونږ د وينې په شان ده او د هغه ديت څمونږ د ديت په شان دې.
په دې روايت امام دار القطنی اعتراض كړې دې چې ابو الجنوب ضعيف الحديث دې (٢)
ددې دا جواب دې چې د ابوالجنوب ضعيف كيدل دلته نقصانی نه دی ځكه چې مونږ د هغه روايت نه مستقلا استدلال نه كوو بلكه په دې خبره تائيد حاصلوو چې د حضورپاک صلی الله عليه وسلم ارشاد "لايقتل مومن بكافر" كښې به د كافر نه مراد كافر حربی وی كله چې د مجتهد په اجتهاد سره د تاويل ګنجائش شته نو په ضعيف اثارو كښې به ولې نه وی (٣)
⑤ د احنافو تائيد د حضرت علی او حضرت ابن مسعود رضی الله عنهما د روايت نه هم كيږی فرمائی
"من قتل يهوديا او نصرانيا قتل به" (٤)
ابن حزم فرمائی دا مرسل دې (٥)
⑥ د حضرت عمربن عبدالعزيز د حكم نامې نه هم د احنافو تائيد كيدې شی عمروبن ميمون فرمائی "شهدت كتاب عمربن عبدالعزيز الی بعض امرائه فی مسلم قتل ذميا، فامره ان يدفعه الی وليه فان شاء قتله وان شاء عفا عنه" يقول الميمون "فدفع اليه فضرب عنقه وانا انظر" (٦)

(١) السنن الكبری للبيهقی (٨/٣٣)-
(٢) سنن الدارقطنی (١/٢٣١) باب الامر بتعليم الصلوات والضرب عليها وحد العورة التی يجب سترها رقم (٤)
(٣) اعلاء السنن (١٨/٩٧)_
(٤) المحلی لابن حزم (١٠/٢٢١) كتاب الدماء)-
(٥) حواله بالا
(٦) حواله بالا

يعنې ما دحضرت عمر رضي الله عنه فرمان اوکتلو چې هغوی د یو مسلمان باره کښې خو امراؤ ته لیکلي وو هغې کښې دا حکم وو چې ولی دې مقتول ته حواله کړې شی که خوښه ئې وی نو معاف دې کړی گنی قتل دې کړی.هغې نه پس قاتل حواله کړې شو او ما اولیدلو چې هغه قتل کړې شو.

⑥ داحنافو د مذهب تائيد د مدينه منوره فقيه ابان بن عثمان د فيصلې نه هم کيږی.ابن ابی شیبه په سند صحیح سره نقل کړې ده.

"ان رجلا من النبطى عدا عليه رجل من اهل المدينة فقتله قتل غيلة فاتى به ابان بن عثمان وهو اذ ذاك على المدينة فامر بالمسلم الذى قتل الذمى ان يقتل"[1]

یعنې په یو نبطی سړی باندې یو کس حمله اوکړه او مړ ئی کړلو ابان ابن عثمان دغه وخت د مدینه گورنر وو ده ته راوستلې شو نو هغه ددې قاتل مسلمان د قتل حکم ورکړلو.

څه اشکالات او دهغې جوابونه یو اشکال د احنافو په مذهب کیږی چې "الحدود تدرأ بالشبهات" یو منلې شوې قاعده ده،دلته ارشادپاک دی "لايقتل مومن بكافر" دې حدیث سره شک پیدا شو ددې شک د وجه نه قتل مسلم ولې نه ساقط کیږی؟

ددې جواب دادې چې مونږ اووئیل چې دلته د کافر نه مراد کافر حربی دې نو اوس هیڅ شبه پاتې نه شوه،

که دا نهی شبه اوګنړلې شی نو دا سوال دې چې که چرې ذمی یو ذمی قتل کړلو او بیا قاتل مسلمان شونو دا ذمی ولې قتلولې شی حالانکه "لايقتل مومن بكافر" خو دلته هم صادق راځی؟ بعضې حضراتو دا وئیلې دی چې دلته "مسلم" د صفت صیغه ده او حکم بیانولو موقع کښې صیغه د صفت ذکر کول ددې خبرې دلیل دې چې ددې ماخذ علت دې نو مطلب به دا شی چې دا حکم په دې بنیاد دې چې مسلمان ته د اسلام د وجه اوچتوالې حاصل دې خکه به دې د کافر بدله کښې قتلولې نشی.

ددې جواب دادې که چرې د "مسلم" مبدا د اشتقاق علت اوګرځولې شی نو مطلب به دا شی "المسلم لكونه مسلما لا يقتل بكافر لكونه كافرا" چې مونږ ددې خبرې منونکې نه یو مونږ خو دا وایو "المسلم لكونه قاتلا يقتل بكافر لكونه محقون الدم على التابيد بعقد الذمة" نو دا شبه هم رانغله.

یو اشکال دا هم کیږی چې مسلمان د ذمی مقابله کښې اشرف دې او ذمی اخس. نو به اشرف د اخس مقابله کښې څنګه قتل کولې شی؟

ددې جواب دادې چې دقصاص په باب کښې د "شرافت" معنی هدر ده.ددې اعتبار نشی کیدې.اوګوره سړې د ښځې مقابله کښې اشرف دې ددې باوجود سړې دښځې په بدل کښې قتل کولې شی

---

[1] المصنف لابن ابی شیبة (٤٠٨/٥)كتاب الديات باب من قال اذا قتل الذمى المسلم قتل به رقم (٢٧٤٦٠)-

دا ونيلې شى چې مونږ د سرى او ښځې په مينځ كښې د شرف اعتبار د هدر حديث د وجه كړې دې او ذمى او مسلم په مينځ كښې د شرف اعتبار "لايقتل مومن بكافر" د وجه دې.

ددې جواب دادې چه كله شارع په يو خانى كښې يعنى د سرى او ښځې په مينځ كښې د قصاص په معامله كښې "شرف" نى هدر اوګنړلو او بل خانى د شرف د اعتبار تصريح نى هم او نه كړه، خكه چې دا احتمال موجود دې چې دا حكم د شرف په اعتبار مبنى نه وى بلكه په يو بل كار مثلا د كافر په غير محقون الدم باندې مبنى وى نو لهذا صرف رائې سره د شرف اعتبار به څنګه صحيح وى؟

حاصل داده چې مسلمان به د كافر بدله كښې قتلولې نشى كه حربى وى او كه ذمى او ددې دليل د حضورپاكﷺ دا حديث دې "لا يقتل مومن بكافر" په دې كښې كافر مطلق دې چې دواړه قسم ته شامل دې.

امام ابوحنيفهؒ فرمائى كه چرې يو مسلمان كوم يو ذمى قتل كړو نو دغه قاتل مسلمان به قتلولې شى او ددې اصل دليل هغه عمومى نصوص دى چې هغې كښې د مسلمان او ذمى تخصيص نه دې شوې هغوى د خپل اجتهاد نه اصول وضع كړې دى چې كله د يو معصوم وينا طوې كړې شى او هغه على التابيد معصوم وى دا عمداً وى او د ولايت د وجه نه قصاص متعذر نه وى نو قصاص واجب دې ګنى نا.

دغه شان هغوى دا اصل هم د نظر مخكښې كړو چې كه نص د يو اصل كلى مقابل شى او په دې كښې څه تاويل نشو كيدې نو په اصل كلى كښې به د نص د وجه تخصيص كولې شى او كه د تاويل احتمال وى نو په نص كښې به تاويل كيږى.

ددې اصولو كتلو سره د ذمى قصاص واجب دې د حربى نا، او "لايقتل مومن بكافر" نص به محتمل التاويل وى خكه به په دې كښې د كافر حربى تاويل كولې شى.

دې نه علاوه د امام ابوحنيفهؒ موافق چې څومره آثار او روايات دى هغه قول مؤيد دى د هغې نه باقاعده استدلال او احتجاج نه كيږى كه بالفرض په هغې كښې څه قدرې ضعف هم وى بيا هم د هغې تائيد كيدې شى. والله اعلم

[۱۱۲] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ الْفَضْلُ بْنُ دُكَيْنٍ قَالَ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ يَحْيَى عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ خُزَاعَةَ قَتَلُوا رَجُلاً مِنْ بَنِي لَيْثٍ عَامَ فَتْحِ مَكَّةَ بِقَتِيلٍ مِنْهُمْ قَتَلُوهُ، فَأُخْبِرَ بِذَلِكَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - فَرَكِبَ رَاحِلَتَهُ، فَخَطَبَ فَقَالَ « إِنَّ اللَّهَ حَبَسَ عَنْ مَكَّةَ الْقَتْلَ - أَوِ الْفِيلَ شَكَّ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ - وَسَلَّطَ عَلَيْهِمْ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَالْمُؤْمِنِينَ، أَلاَ وَإِنَّهَا لَمْ تَحِلَّ لأَحَدٍ قَبْلِي، وَلاَ تَحِلُّ لأَحَدٍ بَعْدِي أَلاَ وَإِنَّهَا حَلَّتْ لِي سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ، أَلاَ وَإِنَّهَا سَاعَتِي هَذِهِ حَرَامٌ، لاَ يُخْتَلَى شَوْكُهَا، وَلاَ يُعْضَدُ شَجَرُهَا، وَلاَ تُلْتَقَطُ سَاقِطَتُهَا إِلاَّ لِمُنْشِدٍ، فَمَنْ قُتِلَ فَهُوَ بِخَيْرِ النَّظَرَيْنِ إِمَّا أَنْ يُعْقَلَ، وَإِمَّا أَنْ يُقَادَ أَهْلُ الْقَتِيلِ » . فَجَاءَ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْيَمَنِ فَقَالَ اكْتُبْ لِي يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَقَالَ « اكْتُبُوا لأَبِي فُلاَنٍ » .

فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ قُرَيْشٍ إِلَّا الإِذْخِرَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَإِنَّا نَجْعَلُهُ فِي بُيُوتِنَا وَقُبُورِنَا. فَقَالَ النَّبِي - صلى الله عليه وسلم - «إِلَّا الإِذْخِرَ، إِلَّا الإِذْخِرَ». قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ يُقَالُ يُقَادُ بِالْقَافِ. فَقِيلَ لأَبِي عَبْدِ اللَّهِ أَيُّ شَيْءٍ كَتَبَ لَهُ قَالَ كَتَبَ لَهُ هَذِهِ الْخُطْبَةَ. [٢٣٠٢، ٦٤٨٦]

رجال الحديث

① **ابونعيم الفضل بن دكين**: دا مشهور محدث ابونعيم الفضل بن دكين الملائي الكوفي الاحول رحمه الله دي ددوی حالات كتاب الايمان "باب فضل من استبراء لدينه" كښې تير شوې دی

② **شيبان**: دا ابومعاويه شيبان بن عبدالرحمن تميمی نحوی بصری مؤدب رحمه الله دې يو كال پورې كوفه كښې اوسيدلو د هغه نه پس بغداد ته منتقل شو دوی د سليمان بن داود هاشمی او د هغه د وروريانو اتاليق ياتې شوې وو[1]

دوی د اسماعيل بن ابی خالد، اشعث بن ابی الشعثاء، حسن بصری. زياد بن علاقه. امام اعمش، امام قتاده، ليث بن ابی سليم، منصوربن المعتمر او يحيی بن ابی كثير رحمهم الله نه روايت كوی،

دده نه روايت كونكو كښې آدم بن ابی اياس، زائده بن قدامه، ابوداود الطيالسی، عبدالرحمن بن مهدی، ابونعيم الفضل بن دكين، امام ابوحنيفه، وليدبن مسلم. يزيدبن هارون او يونس مودب رحمهم الله شامل دی[2]

امام احمد رحمه الله فرمائی "ما اقرب حديثه"[3]

بل ځائې فرمائی "شيبان صاحب كتاب صحيح قد روی شيبان عن الناس فحديثه صالح"[4]

دغه شان فرمائی "شيبان ثبت فی كل المشايخ"[5]

امام يحيی بن معين رحمه الله فرمائی "شيبان ثقة وهو صاحب الكتاب"[6]

بيا فرمائی "ثقة فی كل شیء"[7]

امام محمدبن سعد، امام عجلی او امام نسائی رحمهم الله فرمائی "ثقة"[8]

---

[1] كشف البارى(٢/٦٦٩)-
[2] تهذيب الكمال(١٢/٥٩٣)-
[3] تهذيب الكمال (١٢/٥٤)-
[4] حواله بالا
[5] تهذيب الكمال (١٢/٥٩٥)-
[6] حواله بالا
[7] حواله بالا
[8] طبقات ابن سعد(٦/٣٧٧) و(٧/٣٢٢)-

یعقوب بن شیبه رحمه الله فرمائی "کان صاحب حروف وقراءات، مشهور بذلك كان يحيى بن معين يوثقه". [1]
امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی "حسن الحديث صالح الحديث يكتب حديثه". [2]
عبدالرحمن بن یوسف فرمائی "کان صدوقا". [3]
ابوالقاسم بغوی رحمه الله فرمائی "شيبان اثبت في يحيى بن ابي كثير من الاوزاعي". [4]
امام ترمذی رحمه الله فرمائی "شيبان ثقة عندهم صاحب كتاب". [5]
دغه شان فرمائی "شيبان صاحب كتاب وصحيح الحديث". [6]
امام ابوبکر البزار رحمه الله فرمائی "ثقة". [7]
عثمان بن ابی شیبه فرمائی "کان معلما صدوقا حسن الحديث". [8]
ابن شاهین رحمه الله فرمائی "ثقة وكان صاحب كتاب رجل صالح". [9]
امام عبدالرحمن بن مهدی دده نه روایت کولو باندې فخر کوی. [10]
حافظ ذهبی دده په تذکره کښې لیکی "الامام الحافظ الثقة". [11]
بیا فرمائی "صاحب حروف وقراءات حجة". [12] دغه شان دا هم فرمائی "ثقة مشهور". [13]
ددې زبردست توثیقات او تعدیل سره سره بعضې حضراتو په دوی باندې کلام هم کړې دې
ساجی رحمه الله فرمائی "صدوق وعند مناكير واحاديث عن الاعمش تفرد بها". [14]
دغه شان ابوحاتم رحمه الله فرمائی "لايحتج به". [15]

---

[1]) تهذيب الكمال(۱۲/۵۹۶)-
[2]) حواله بالا
[3]) حواله بالا
[4]) حواله بالا
[5]) جامع الترمذی كتاب الزهد باب ما جاء في معيشة اصحاب النبي ﷺ رقم (۲۳۷۱)-
[6]) جامع الترمذی كتاب الادب باب المستشار مؤتمن رقم(۲۸۲۳)-
[7]) تهذيب التهذيب(۴/۳۷۴)-
[8]) تهذيب التهذيب (۴/۳۷۴)-
[9]) تعليقات تهذيب الكمال(۱۲/۵۹۷)نقلا عن كتاب الثقات لابن شاهين)-
[10]) تهذيب التهذيب (۴/۳۷۴)-
[11]) سير اعلام النبلاء(۷/۴۰۶)-
[12]) الكاشف (۱/۴۹۱) رقم (۲۳۱۶)-
[13]) ميزان الاعتدال(۲/۲۸۵)-
[14]) تهذيب التهذيب(۴/۳۷۴)-
[15]) ميزان الاعتدال(۲/۲۸۵)-

تر څو چې د امام ساجي د کلام خبره ده نو د مناکير نه مراد تفردات هم دی او تفرد څه نقصاني څيز نه دې

بل ساجي کلام د امام احمد رحمه الله مقابل دې هغوی فرمائي "ثقة في كل المشايخ"[1] امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائي "ثقة في كل شيء"[2]

بيا حافظ رحمة الله فرمائي چې په بخاري کښې دده روايات د اعمش په طريق باندې بالکل نه دی بلکه د نورو شيوخو نه دی[3]

دغه شان د ابوحاتم د کلام باره کښې د حافظ رحمه الله ارخ دا دې چې بالکل ثابت نه دې فرمائي "وهذه اللفظة ما رايت في كتاب ابن ابي حاتم فينظر ليس فيه الا يكتب حديثه فقط"[4]

دغه شان د ابوحاتم کلام مزی او او باجي رحمه الله هم نقل کړې ده خو په هغې کښې چا هم د "لا يحتج به" جمله ذکر کړې نه ده[5]

او که دا هم اومنلې شی بيا هم د ذکر شوې تعديلاتو مقابله کښې د توجه قابل نه جوړيږی.

امام حافظ ذهبي فرمائي "قول ابي حاتم لا يحتج به ليس بجيد"[6]

لهذا دا شيبان بن عبدالرحمن متفقه طور حجت او ثقه دې د اصول سته اصحابو دده احاديث قبول کړې دی او دده نه ئې احتجاج کړې دې[7]

دده وفات ۱۲۴ھ کښې شوې دې[8]

فائده: ددې په نسبت کښې چې کوم لفظ "نحوی" راغلې دې نو ددې نه علم نحو طرف ته نسبت مراد دې يا قبيله نحو طرف ته؟

ابن الاثير فرمائي چې قبيله نحو طرف ته دې، او ابن ابي داود وغيره فرمائي چې دا علم نحو طرف ته منسوب دې نه چې قبيلې ته[9]

③ **يحيى:** دا مشهور امام يحيى بن ابي کثيرطائي يمامي رحمه الله دې دده د پلار په نوم ابوکثير کښې اختلاف دې صالح، يسار، نشيط او دينار دا مختلف اقوال دی په دې کښې[10]

دوی دحضرت انس رضي الله عنه نه علاوه ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف، هلال بن ابي ميمونه،

---

[1]) تهذيب الكمال(۱۲/۵۹۵)-
[2]) تهذيب الكمال (۱۲/۵۹۵)-
[3]) هدى الساری(ص۴۱۰)-
[4]) تهذيب التهذيب (۴/۳۷۴) وهدى الساری(ص۴۱۰) كتاب الجرح والتعديل(۴/۳۲۵) رقم (۱۵۶۱)-
[5]) هدى الساری(ص۴۱۰) وتهذيب التهذيب(۴/۳۷۴)-
[6]) سير اعلام النبلاء(۷/۴۰۸)-
[7]) هدى الساری(۴۱۰)-
[8]) تهذيب الكمال (۱۲/۵۹۶) والكاشف(۱/۴۹۱) رقم (۲۳۱۶۹)-
[9]) جاشية سبط ابن العجمي على الكاشف(۱/۴۹۱) رقم(۲۳۱۶)-
[10]) تهذيب الكمال(۳۱/۵۰)-

يعلى بن حكيم، ابوقلابه جرمى، ابونضرة العبدى، زيدبن سلام، عقبه بن عبدالغافر او عكرمه رحمهم الله نه روايت كوى.

دې نه علاوه د حضرت ابوامامه، عروه بن زبير، الحكم بن مينا او ابوسلام حبشى رحمهم الله نه مرسلا روايت كوى

دده نه روايت كونكو كښې دده خونى عبدالله، ايوب سختيانى، يحيى بن سعيد انصارى، اوزاعى، حسين المعلم، معمربن راشد، هشام دستوانى، همام، ايوب بن النجار، ابان العطار، حرب بن شداد، عكرمه بن عمار او عمران القطان رحمهم الله وغيره شامل دى.[1]

ايوب سختيانى فرمائى: ما بقي على وجه الارض مثل يحيى بن ابى كثير.[2]

امام شعبه رحمه الله فرمائى: يحيى بن ابى كثير احسن حديثا من الزهرى.[3]

امام احمد رحمه الله فرمائى: يحيى ابن ابى كثير من اثبت الناس انما يعد مع الزهرى ويحيى بن سعيد فاذا خالفه الزهرى فالقول قول يحيى ابن ابى كثير.[4] امام عجلى فرمائى: ثقة كان يعد من اصحاب الحديث.[5]

امام ابوحاتم فرمائى: امام لا يحدث الا عن ثقة.[6]

حافظ ذهبى دده د تذكرې په شروع كښې ليكى: الامام الحافظ احد العلام.[7]

دغه شان فرمائى: وكان طلابة للعلم حجة.[8]

بيا فرمائى: كان من العباد العلماء الاثبات.[9]

هغوى دا هم اوفرمائيل: احد الاعلام الاثبات.[10]

البته عقيلى دده باره كښې ذكر كړې دى: ذكر بالتدليس.[11]

دغه شان حافظ رحمه الله فرمائى: ثقة ثبت لكنه يدلس ويرسل.[12]

---

[1]) تهذيب الكمال(۵۰۵/۳۱)-
[2]) تهذيب الكمال(۵۰۸۹/۳۱-
[3]) حواله بالا
[4]) حواله بالا
[5]) حواله بالا
[6]) تهذيب الكمال(۵۰۹/۳۱)-
[7]) سير اعلام النبلاء(۲۷/۶)-
[8]) حواله بالا
[9]) الكاشف(۳۷۳/۲) رقم (۶۲۳۵)-
[10]) ميزان الاعتدال(۴۰۲/۴) رقم (۹۶۰۷)-
[11]) الضعفاء الكبير للعقيلى(۴۲۳/۴)رقم (۲۰۵۱)-
[12]) تقريب التهذيب (ص۵۹۶) رقم (۷۶۳۲)-

تر څو چې دده د تدليس تعلق دې نو هغه مضر نه دې ځکه چې دې د هغه مدلسينو نه دې چې د امامت په شانې ولاړ دې او د نورو راويانو په نسبت ډير کم تدليس کوی او که تدليس کوی هم نو د ثقاتو نه کوی لکه سفيان ثوری او سفيان بن عيينه شو. دغه وجه ده چې دده تدليس علماؤ قبول کړې دې او په خپلو صحيح کښې ئې دده روايات اخستې دی،حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی "تعريف اهل التقديس بمراتب الموصوفين بالتدليس" کښې دوی په دويمه مرتبه کښې ذکر کړې دی([1])

بيا دده د تدليس نه غالب مراد دادې چې دې د صحابه کرامو نه مرسلا ذکر کوی او دې ته تدليس نوم ورکړې شوې دې([2])

دې نه علاوه دې يحيى ابن کثير اګرچې کثير التدليس او کثير الارسال مشهور دې خو بيا هم حافظ رحمه الله فرمائی چې ده به تدليس کم کوو، او ددې قرينه داده چې يحيى ابن کثير د ابوسلمه نه ډير زيات روايات نقل کوی ددې باوجود هغه يو حديث "عن محمد عن ابراهيم عن ابى سلمة عن عائشة مرفوعا: من ظلم قيد شبر من الارض طوقه الى سبع ارضين"([3]) روايت کړې دې په دې هغه د ابوسلمه نه په مخامخ نقل کولو په ځائې د محمد بن ابراهيم په واسطه سره ذکر کړې دې معلومه شوه چې دې لږ تدليس کونکې دې که کثير التدليس وو نو د محمد بن ابراهيم واسطه به يې حذف کړې وه([4])

ابن حبان رحمه الله دوی په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دی او ليکی "وكان يحيى بن ابى كثير من العباد اذا راى جنازة لم يتعش تلك الليلة ولا قدر احد من اهله ان يكلمه"([5])

يعنی يحيى ابن کثير د عبادت ګذار خلقو نه وو کله به ئې جنازه اوليدله نو هغه شپه به ئې نه روټئ خوړله او نه به ئې کوروالو سره دخبرو همت وو.

د صحيح قول مطابق ددوی وفات ۱۲۹ هـ کښې شوې وو([6]) رحمه الله تعالى رحمة واسعة

③ ..ابوسلمة: دې دحضرت عبدالرحمن بن عوف ځوئی او د مدينه فقهاؤ کښې يو اوچت فقيه او او مشهور تابعی دې.

---

[1]) طبقات المدلسين (تعريف اهل التقديس بمراتب الموصوفين بالتدليس)ص۲۵)-

[2]) ارسل عن انس بن مالك وجابر بن عبدالله الانصارى والحكم بن مينا وعروة بن الزبير وابى امامة الباهلى وابى سلام الحبشى فروايته عن الصحابة منقطعة ولعل هذا هو مرادهم بالتدليس تحرير تقريب التهذيب للدكتور بشار عوادمعروف والشيخ شعيب الارنؤوط(۹۹/٤) رقم (۷۶۳۲)-

[3]) اخرجه البخارى فى صحيحه فى كتاب المظالم باب اثم من ظلم شيئا من الارض رقم(۲٤۵۲)-

[4]) قال الحافظ وفى هذا الاسناد ما يشعر بقلة تدليس يحيى بن ابى كثيرلانه سمع كثير من ابى سلمة وحدث عنه هنا بواسطة محمدبن ابراهيم:فتح البارى(۱۰۵/۵) كتاب المظالم باب اثم من ظلم شيئا من الارض)-

[5]) الثقات لابن حبان (۵۹۱/۷)-

[6]) سيراعلام النبلاء[۲۸/۶]-

ددوی حالات کتاب الایمان "باب صوم رمضان احتسابا من الایمان" لاندې تیر شوي دي.[1]

⑤ حضرت ابوهریره رضی الله عنه دحضرت ابوهریره حالات کتاب الایمان "باب امور الایمان" لاندې تیر شوي دي.[2]

قوله: ان خزاعة قتلو رجلا من بني ليث عام فتح مكة بقتيل منه قتلوه: قبیله خزاعه د فتح مکه په موقع د بنولیث یو کس د خپل یو مقتول بدله کښې قتل کړو

د فتح مکه موقع کښې د قبیله خزاعه چې کوم کس قتل کړې وو د هغه نوم خراش بن امیه خزاعی دې او څوک وائی چې قتل کړې وو د هغه نوم ابن الاثوع الهذلی وو جاهلیت کښې ابن الاثوع د خزاعه احمر نومې سړې قتل کړې وو نو د فتح مکه موقع کښې خراش بن امیه خزاعی دده بدله واخستله او ابن اثوع الهذلی ئې قتل کړو

ددې تفصیلی واقعه ابن هشام رحمه الله په خپل سیرت کښې د ابن اسحاق حواله سره لیکلې ده چې حاصل ئې دا دې:

احمر نومې یو ډیر بهادر سړې وو دهغه عادت وو چې کله به اوده کیدو نو په زور زور سره به ئې خراټې کولې خلقو ته به معلومه شوه چې دې کوم ځائې دې؟ هر کله چې به دې خپله قبیله کښې وو نو د ټولو نه به جدا اوده کیدلو که په قبیله به حمله اوشوه نو هغوی به ورته "یا احمر" سره آواز ورکولو نو دې به لکه د شیر راپاسیدلو نو بیا دده مخکښې څوک اودریدلې نه شو وئیلې کیدې چې د قبیله هذیل یو جنګیالې جماعت رالو او په قبیله خزاعه ئې د حمله اراده اوکړه هرکله چې نزدې راغې نو ابن الاثوع هذلي ووئیل چه تلوار مه کوه، خه ګورمه چه دلته احمر شته کنه، که چرې هغه موجود وي نو حمله کول به ممکن نه وي نو هغه د خر اتو په آواز پسې روان شو چه هغه ته ورسیدلو او د خوب په حالت کښې ئې قتل کړو، بیا ئې چه په قبیلې واله باندې حمله وکړه نو هغوي یا احمر یا احمر ووئیل لیکن دلته د احمر کار تمام شوې وو، کله چه د فتح مکې ورځ راغله نو ابن الاثوع هذلی کوم چې تر اوسه پورې په حالت د شرک کې وو، مکې مکرمې ته راغلو او د حالاتو معلومولو کوشش ئې کولو،

چه کله قبیله خزاعه ده ولیدو نو وئې پیژندو او د ده محاصره ئې وکړله، تپوس ئې ترې وکړو چه ته د احمر قاتل ئې ؟ ده وئیل چه او، هم خه د احمر قاتل یم، په ده کښې خراش بن امیه راغلو او خلقو ته ئې آخوا کیدو اشاره وکړله، کله چه خلق اخوا شو نو د ابن الاثوع په خیټه کښې ئې توره ورومنډله، او د ده خیټه ئې وشلوله او کولمې ئې بهر راووتې، هم دغه شان ئې قتل کړو، په دې موقع حضور اکرم صلی الله علیه وسلم تشریف راوړو او د قتل وقتال نه ئې منع وفرمائیله او د وینې قیمت ئې ورکړو.[3]

---

[1] کشف الباری (۳۲۳/۲)-

[2] کشف الباری (۶۵۹/۱)-

[3] اوګورئ: السيرة النبوية لا بن هشام، القسم الثانی (ص ۴۱۴) طبعة مصطفى البابي الحلبي، والسيرة النبوية لابن هشام مع الروض الانف (ج ۲ ص ۲۷۵)-

د قبيله خزاعه په لاسو نو د قتل شوي سړي د نوم تحقيق د ابن اسحاق په ده روايت کښې د مقتول نوم ،، ابن الاثوع (بالثاء المثلثة) الهذلي راغلې دې، ابن هشام رحمه الله وئيلي دي ،، **وبلغني ان اول قتيل وداه رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم الفتح جنيدب بن الا كوع، قتلته بنو كعب فوداه بمائة ناقة** ،، (١) يعني ماته د خبره رارسيدلې ده چه حضور اکرم ﷺ د فتح مکې په ورځ د ټولو نه اول مقتول چه د هغه ديت ورکړې شوې وو هغه جنيدب بن الاكوع وو، دې بنو كعب قتل كړې وو، هغوى ﷺ سل اوښان په ديت کښې ورکړل. په دې کښې اكوع ،، د كاف سره دې نه د ثا مثلثې سره.

حافظ ابن حجر رحمه الله د ابن اسحاق واقدی په حوالې سره نقل کړي دي چه د مقتول نوم، جندب بن الادلع وو (٢) خو چه طبری د اسحاق نه دا قصه نقل کړي ده نو په ده کښې،، جنيدب الادلع ذكر دې، (٣)

دغه شان ددې مقتول د نوم په باره کښې اختلاف شوي دې چه آيا د جندب وو او كه جنيدب، هم دغه شان دا ده د پلار په باره کښې اختلاف شوې دې چه آيا دده نوم اثوع وو او اكوع يا ادلع؟ ددې د تطبيق صورت دا دې ممکنه ده چه ده جندب مکبرا هم وئيلې کيدو او جنيدب مصغرا هم وئيلې کيدو،

او دغه شان دا ده د پلار په نوم کښې هم دا وئيلي شي چه دې په دريو وانړو نومونو بللي کيدو ـ البته دلته يو غټ اشکال دا دې چه اوس مونږ د ابن اسحاق په حوالې سره ورستو ذکر کړل چه،، ابن الاثوع چه د احمر قاتل دې او اوس د فتح مکې په موقع هغه د خراش ابن اميه په لاسونو قتل شو، هغه په حالت د شرک کښې وو،

حافظ ابن حجر رحمه الله په خپل کتاب ،، الاصابة،، کښې په القسم الاول کښې جندب او جنيدب ذکر کړی دې او په قسم اول کښې دې د هغه حضراتو ذکر کوی چه د هغوی صحابيت ثابت شوی وی، (٤)

د دې اشکال په باره کښې داسې وئيلي شوی دی، چه د ابن اسحاق په نيز دې مشرک وو او مسلمان شوی نه وو، ليکن د حافظ ابن حجر د تحقيق په مطابق دې مسلمان شوي وو او ده ته د رسول الله ﷺ د صحبت شرف هم حاصل شوې وو.

د مقتول تعلق د بنو ليث سره وو او که بنو هذيل سره؟ بيا په حديث باب کښې ،، **قتلوا رجلا من بني ليث** ،، راغلې دې، خو د ابن اسحاق روايت چه مونږ په تفصيل سره ذکر کوو، په دې کښې ''بنو هذيل،، ذکر دې، ولې چه ابن الاثوع هذلی وو ليثی نه وو، او دا دواړه جدا جدا قبيلې دې، ددې تعارض حل په دې طريقه کيدې شي چه د مقتول تعلق د دواړو قبيلو سره وو

(١) السيرة النبوية لابن هشام مع الروض الا نف (ج ٢ ص ٢٧٦) ـ
(٢) وګورئ الاصابة (ج ١ ص ٢٤٧) ـ
(٣) حواله بالا) ـ
(٤) اوګورئ مقدمة الاصابة (ج ١ ص ٥ و ٤) ـ

د يوې سره خانداني تعلق وي او د بل سره د معاهدې تعلق وي، والله اعلم
د تعارض لرې كولو راجح صورت: دلته د تعارض لرى كولو صورت دا هم دې، كوم چه د تكلفاتو نه د خالى والې په وجه راجح هم دى چه صحيح بخارى كه ذكر شوې واقعه مستقل وګرځولې شي،او په سيرت ابن هشام وغيره كښې راغلى واقعات مستقل شي،ګويا چه دا مختلف روايات په مختلفو واقعاتو باندى محمول ده،د فتح مكې په موقع ډير واقعات مخې ته راغلى وو،ددې قرينه دا هم دا چه د ابن هشام رحمه الله الفاظ دې، ،بلغنى ان اول قتيل وداه رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم الفتح جنيدب،،ددې نه معلومېږي چه مقتولين ډير وو،په ده كه اوليت جنيدب بن الاكوع ته حاصل وو،
هم دغه شان ابن اسحاق چه ابن الاثوع په حالت د شرک مقتول ګرځولې دې هغه خان له خبره ده، او حافظ رحمه الله جندب يا جنيدب په صحابو كښې شمارلو سره مقتول ګرځولې دې،دا بل شخصيت دى او دغه شان هر قسمه تعارض هم ختميدې شى او د تكلفاتو د ارتكاب ضرورت هم نه پيښېږي،كوم چه د مخكې تطبيق د پاره وشو، والله اعلم بالصواب

قوله: فأخبر بذلك النبي صلى الله عليه وسلم، فركب راحلته فخطب: د دې قتل د واقعې حضور اكرم صلى الله عليه وسلم ته خبر وركړې شو ،نو هغوى په خپله سورلئ باندې سور شو او خطبه ئې ووئيله،

قوله: فقال: ان الله حبس عن مكة القتل او الفيل، شك ابو عبد الله: هغوى وفرمائيل چه الله تعالى د مكې مكرمې نه قتل منع كړى دى، يا هغوى وفرمائيل چه هاتيان ئې منع كړى دى،ابو عبد الله ته شک دى،

دلته خلور نسخې دې: ① يو خو دا ده، ،شك ابوعبدالله،، ② د دويمې نسخې عبارت دا دې، قال محمد: وجعلوه على الشك، كذا قال ابونعيم: واجعلوا على الشك: الفيل او القتل،، ③ د دريمې نسخې عبارت دې، ،ان الله حبس عن مكة القتل او الفيل، كذا قال ابو نعيم، وا جعلوا على الشك، الفيل او القتل، ④ دخلورمې نسخې عبارت دې، ،قال ابوعبدالله: كذا قال ابونعيم، اجعلوه على الشك، ،دلته ،، ابوعبدالله،، او ،، محمد ،، نه د امام بخارى رحمه الله مراد دى، په ده كښې د شک ظاهرا نسبت امام بخارى طرف ته شوى دى،ليكن حقيقت كښې دا مجمل دى او په باقى نسخو كښې تفصيل دى،دا اجمال په ذكر شوى تفصيل باندې محمول دى،يعنى اصلى شک امام بخارى ته نه دې، بلكه ابو نعيم يا بل راوى ته دې بيا په ده كښې د دويم عبارت مطلب دا دې چه امام بخارى رحمه الله فرمائى چه راويانو دا په شک سره روايت كړى دى، ابو نعيم رحمه الله چه دا د امام بخارى شيخ دى هغوى ده راويانو نه شک سره نقل كړى دى،

د دريمې نسخې د عبارت مطلب دا دې، ،اجعلوا ......مقوله د ابو نعيم ده،ګويا چه هغه حاضرينو ته وائى چه دا شک سره وساتې،

د څلورمې نسخې په مطابق، ،اجعلوا ......مقوله د امام بخارى ده ګويا چه هغه فرمائى چه دا

په شک سره وساتي، ځکه چه زما شيخ ابو نعيم دا په شک سره روايت کړی دی.

وغيره يقول : الفيل، د ابو نعيم نه علاوه نورو راويانو بغير د شک نه، **الفيل**، وائي دلته د غير نه مراد عبيدالله بن موسی دی ① کوم چه د ابو نعيم رفيق او د شيبان سره په روايت کولو کښې شريک دی. ② داسی حرب بن شداد هم مراد دې. کوم چه د يحي بن ابی کثير نه روايت کوی. ③ او دشيبان دوست او ملګری دی.

د فيل د حبس واقعه: دلته، **ان الله حبس عن مکة الفيل**، نه مراد اصحاب فيل دی او په دی کښې د اصحاب فيلو مشهوری واقعې طرف ته اشاره ده.

د دې واقعې خلاصه دا ده.

د حضور اکرم ﷺ د پيدائش نه پنځوس او يا پنځ پنځوس ورځې مخکې دا واقعه راغلې وه. اوشوه داسی چه نجاشی د حبشې د حاکم د طرف نه د يمن حاکم ابرهه نومې سړې وو. کله چه ده وکتل چه د عربو ټول خلق د بيت الله حج دپاره مکې مکرمې ته ځي او د خانه کعبه طواف کوی، نو ده وغبنتل چه د عيسايانو د مذهب په نوم يو عالی شان عمارت جوړ شی، چه ډير زيات ښکلی وی، چه د عربو خلق هغه ساده کعبه پرېږدې او ددې مصنوعی او پرتکلف کعبې طواف شروع کړئ، چنانچه د يمن په دارالسلطنت صنعاء کښې يوه خانسته ګرجا جوړه شوه، په عربو کښې چه کله د خبره مشهوره شوه، نو د يو روايت په مطابق د قبيله کنانه يو سړې هلته راغلو او غټ بول نی وکړل او وتختيدو. او دبل روايت په مطابق د عربو خوانانو د دې په خوا وشاء کښې اوژ بل کړو. دا هوا په ذريعې سره په ګرجا کښې اوژ بل شو. او ګرجا اوسوزيده، ابرهه په غصه کښې قسم وخوړلو چه د خانه کعبې نړولو سره به ساه اخلمه.

او په دې اراده نی مکې ته فوځ ورواستولو. په لاره که چه به د عربو کومې قبيلې مزاحمت کولو نو هغه به نی ختمولو. تردی چه مکې مکرمې ته راورسيدل. لښکر او هاتهيان هم ورسره وو. د مکې په طرفونو کښې د مکې واله څاروی څريدل. د ابرهه لښکر هغه څاروی ونيسل چه په هغې کښې دوه سوا اوښان د حضور ﷺ د جدامجد عبدالمطلب وو.

په دغه وخت کښې دقريشو سردار او د خانه کعبې متولی عبدالمطلب وو. کله چه ده ته د ابرهه خبر وشو نو قريش نی جمع کړل او ورته نی ووئيل چه ويريږی مه خانه کعبه خالی کړئ، خانه کعبه څوک نړولی نشي. دا د الله کور دې او هغه به نی پخپله حفاظت کوی.

دې نه ورستو عبدالمطلب يو څو د قريشو سرداران خان سره کړل او ابرهه سره ميلاويدو ته لاړل. ابرهه د عبدالمطلب په ليدو سره په رعوب راغلو او ډير په احترام او اکرام سره ورته راغلو. د خبرو په دوران کښې عبدالمطلب د اوښانو د رهائی مطالبه وکړله. ابرهه متعجب شو او وئيل ډيره د تعجب خبره ده. چه زما سره دې د خپلو اوښانو په باره کښې خبره وکړه او خانه کعبه چه ستاسو د اباء او اجداد دين او مذهب دی. ددې په باره کښې ته يو لفظ هم ونه وئيلو. عبدالمطلب جواب ورکړو. . **انا ربّ الابل، وللبيت رب سيمنعه**، خه د اوښانو مالک يم ځکه ما د اوښانو سوال وکړو. او د خانه کعبې خدا پخپله مالک دی. هغه به خپل کور بچ کوې. ابرهه د څه خاموشی نه پس د عبدالمطلب اوښان واپس کولو حکم وکړلو. عبدالمطلب

خپل اوښان واخستل او واپس راغلو. او قريشو ته ئې حكم وكړلو چه مكه خالي كړي. او ټول اوښان ئې د خانه كعبې نذر كړل. او د يو څو كسانو سره د خانه كعبې دروازې ته حاضر شو. چه ټول منت او زارۍ سره دعا وغواړي.
عبدالمطلب د دعا نه فارغ كيدو سره خپلو ملګرو سره غر ته وختو. او ابرهه خپل لښكر واغستلو او د خانه كعبې نړولو دپاره لاړل. بس سمدستي د خدا په حكم د وړو وړو مرغو دلې دلې په نظر راغلې، د هرې يوې په مخوكه او په پنجو كښې واړ واړ كانړي وو. چه ناڅاپه په لښكر باندې باران شو. د خداى په قدرت سره هغه كانړو د ګولې كار وركولو. په سر باندې به پرېوتو او د لاندې د طرفه به ووتو. او چه په كوم كس به هغه كانړي پرېوتو نو هغه به ختميدو.
غرض د چه په دې طريقه د ابرهه لښكر تباه او برباد شو. او په خپله د ابرهه په بدن باندې تنكۍ دانې راوختې. چه د هغې په ذريعه د هغه بدن سخا شو او د بدن نه ئې نؤ او وينه بهيدله. او يو بل پسې به ئې يو يو اندام كټ كيدلو او غورځيدو به. آخر د هغه سينه وشليده. زړه ئې بهر راوتو او مړ شو. چه كله ټول مړه شول. نو الله تعالى د سيلاب په ذريعه هغه ټول په درياب يوړل. (۱) دلته حضور اكرم ﷺ ده واقعې طرف ته اشاره وكړله او د ئې ونيل غوښتل چه الله تعالى د مكې مكرمې د حرمت دپاره اصحاب فيل: مكې والو نه منع كړل او په دوئ ئې ابابيل مسلط كړل. لهذا د اسلام نه پس خو د هغې خلقو حرمت نور هم زياتيږي. (؟)
كه چرې د رواياتو په لفظ كښې غلطي راشي نو د هغې تصحيح كول پكار دى كنه؟ امام بخاري رحمه الله دلته چه څنګه د امام ابو نعيم رحمه الله نه اوريدلې دې هم هغه شان ئې نقل كړې دې او تلامذه ته ئې هم ونيل چه دا هم داسې پاتې شې او په صواب ئې ورته تنبيه وكړله.
ددې نه معلومه شوه چه د امام بخاري رحمه الله په نزد كه چرته د روايت په لفظ كښې غلطي راشي نو هم داسې روايت كول پكار دي.
په دې مسئله كې د علماء دوه مذاهب دي: ① نافع مولى ابن عمر، ابو معمر عبدالله بن سخبره، محمد بن سيرين، قاسم بن محمد او د رجاء بن حيوة نه علاوه نور ډير حضرات دي چه څنګه ئې اوريدلي دي هغه شان دې روايت كړې شي. (۲) ② اكثر محدثين مثلا همام، ابن المبارک، ابن عيينه، النضر بن شميل، ابو عبيد، عفان، ابن المدينى، ابن راهويه، حسن بن على الحلوانى، حسن بن محمد الزعفرانى وغيره فرمائى چه كه چرته په روايت كښې غلطي واقع شي نو دا درست كولو سره على الصواب نقل كول پكار دي. (۴)

---

(۱) وګورئ سيرت المصطفى (ج ۱ص ۴۶ - ۴۹) -
(۲) فتح البارى ج ۱ ص ۲۰۶) -
(۳) وګورئ الكفاية (ص ۱۸۵ - ۱۸۸) باب ذكر الرواية عمن كان لا يرى تغيير اللحن فى الحديث والجامع لاخلاق الراوى وآداب السامع (ص ۲۴۲ و ۲۴۳) وعلوم الحديث لابن الصلاح (ص ۲۱۸) النوع السادس والعشرون فى صفة رواية الحديث وشرط ادائه وما يتعلق بذلک - وفتح المغيث للسخاوى (ج ۳ ص ۱۶۸) اصلاح اللحن والخطاء) -
(۴) وګورئ (المحدث الفاصل بين الراوى والواعى (ص ۵۲۴ - ۵۲۶) والكفاية (ص ۱۹۳ - ۱۹۸) وفتح المغيث للعراقى (ص ۲۶۶) وفتح المغيث للسخاوى (ج ۳ ص ۱۶۹) -

خطیب بغدادي رحمه الله فرمائیلي دي . وهذا اجماع منهم ان اصلاح اللحن جائز[1] یعنی د حدیث د علماؤ اجماع ده چه د لحن اصلاح جائز ده،هم دغه شان فرمائی : والذی نذهب الیه روایة الحدیث علی الصواب، وترك اللحن فیه وان کان قد سمع ملحونا، لان من اللحن ما یحیل الاحکام ویصیر الحرام حلالا، والحلال حراما، فلا یلزم اتباع السماع فیما هذه سبیله، والذی ذهبنا الیه قول المحصلین والعلماء من المحدثین[2] یعنی زمونږ مذهب دا دي چه حدیث درست روایت شي او په لحن باندي عمل اونکړی شی، اگر چه سماع د لحن سره شوي وی، ولي چه بعضی لحن داسي دي چه هغه په احکامو کښي تبدیل راولي او حرام حلالوی او حلال حراموی.لهذا کوم ځائ کښي چه داسی صورت وی نو هلته د سماع اتباع ضروری نه ده.زمونږ دا مذهب هم د علماؤ او محدیثنو مذهب دی،
حافظ ابن الصلاح او امام نووی رحمهماالله هم دۀ ته صحیح وئیلي دي. [3]دا خبري خو په هغه لحن کښي ده چه کومي سره معنی نه بدلیږي او کوم ځائ چه معني بدلیږي نو هلته بغیر د تردد نه ددي حضراتو په نزد علی الصواب روایت کول پکار دي. [4] البته د شیخ عزالدین عبدالسلام په باره کښي علامه ابن دقیق لیکلي دی. سمعت ابا محمد بن عبد السلام. وکان احد سلاطین العلماء. کان یری فی هذه المسالة مالم اره لاحد، ان هذا اللفظ المحتمل لا یروی علی الصواب ولا علی الخطا، اما علی الصواب فانه لم یسمع من الشیخ کذلك، واما علی الخطا فلان سیدنا رسول الله صلی الله علیه وسلم لم یقله کذلك[5] یعنی د شیخ عزالدین عبدالسلام په دي مسئله کښي یو رائی ده چه هغه د بل چا نه نقل شوي نه ده او هغه دا ده چه محتمل لفظ دي نه درستګئ سره روایت شي او نه دي غلط پاتي کیدو سره نقل کړي شي،درست په دي وجه روایت کول نه دي پکار چه د ده د شیخ نه سماع نشته او غلط په دي وجه نقل کول نه دي پکار چه داسی د رسول الله ﷺ نه منقول نه دي، ددي حاصل دا دي که چری په روایت کښي غلطی واقع وی نو نه ده درست روایت شی او نه خطاء ولی چه د درست سماع نشته او خطا د حضور اکرم صلی الله علیه وسلم نه صادر شوي نه ده.

که چرته په کتاب کښي غلطی واقع شی نو هغه په خپل حال باندی پرېښودل پکار دي او کنه د هغه تصویب پکار دی؟ دا خبري خو د روایت په باره کښي وې اوس که چرته په کتاب کښي غلطی واقع شی نو د هغي اصلاح پکار ده او کنه ؟ حافظ ابن الصلاح رحمه الله فرمائیلي دی چه

---

[1] الکفایة (ص ۱۹۸) ۔
[2] الجامع لاخلاق الراوی وآداب السامع (ص ۲۴۳) القول فی ردالحدیث الی الصواب. اذا کان راویه قد خالف موجب الاعراب) ۔
[3] فتح المغیث للسخاوی (ج ۳ ص ۱۷۰) ۔
[4] وګورئ علوم الحدیث لا بن صلاح (ص ۲۱۸) وتقریب النواوی (ج ۲ ص ۱۰۷) ۔
[5] فتح المغیث للعراقیی (ص ۲۶۶) وانظر ایضا فتح المغیث للسخاوی .(ج ۳ ص ۱۶۸ و ۱۶۹) ۔

صحيح خبره دا ده چه هغه په خپل حال باندې پرښودل پکار دی. په کتاب کښې تصحيح نه ده پکار البته په حاشيه کښې د غلطۍ نشاند هي پکار ده. (١)
ددې وجه واضحه ده په اکثرو وختونو کښې اهل علم يوه خبره غلطه گنړی. خوچه کله د هغې صحيح توجيه کيږي ، خاص طور د عربۍ په لحاظ سره تخطئه کافي د احتياط تقاضه کوي، ولی چه لغات د عربۍ مختلف دی. لهذا يو جهت او يا لغت غلط ثابتول معولی خبره نه ده. (٢)چنانچه امام احمد بن حنبل رحمه الله عادت وو. که چرته به ئی فحش غلطي وکتله نو د هغې تصحيح به ئی کوله او که چرته معولی غلطی به وه نو هغه به ئی پرښودله. (٣)
حافظ ابن الصلاح رحمه الله نه نقل شوې دی چه يو محدث چا په خوب کښې وليدلو چه دهغه په شونډو او يا ژبه کښې عيب دې، کله چه ترې تپوس وکړې شو نو ووئيل چه ما د حضور اکرم صلی الله عليه وسلم په حديث مبارک کښې په يو لفظ کښې د خپلې رائی نه تبدل کړې وو. ددې وجې نه زما سره داسی وشوه. (٤)هم دغه شان قاضی عياض رحمه الله هم فرمائيلي دی.. ان الذی استمر عليه عمل اکثر الا شياخ ان ينقلوا الرواية کما وصلت اليهم ولا يغيروها فی کتبهم ....
(٥)حافظ ابن الصلاح رحمه الله فرمائلي دي چه بعضې علماؤ حضراتو په کتابو نو کښې د تبديليانو جسارت کړې دې، لکه علامه ابو الوليد هشام بن احمد کنانی وقشی دې، دا چونکه انتهائی ثاقب فهم ، تيز ذهن ، متفنن او کثير المطالعه بزرگ وو. په دې وجه باندی هغه په کتابو نو کښې ډير اصلاحات کړی دی. ليکن په ډيرو ځيزونو کښې په خپله غلطيانې کړی دی، چا چه هم داسې قسما اصلاح کړی ده، نو هم د هغه سره داسی معامله شوې ده. (٦)
په دې وجه په کتاب دننه د اصلاح او تغير باب بند کړې شي خاص طور چه کله په حاشيه کښې د هغې وضاحت کيږي. (٧) او بيا په دې کښې اختيار دې چه روايت اول علی الصواب نقل کړې، او د هغې نه ورستو چه کوم ئی د استاذ نه اوريدلی وی هغه بيان کړی او که وغواړي چه ځنگه ئی اوريدلی دي اول هغه بيان کړې او بيا ئي علی الصواب نقل کړی، په دې کښې اولنی قول بهتر دې، چه حضور اکرم صلی الله عليه وسلم طرف ته د غلطۍ نسبت بالکل ونکړې شي. (٨) والله اعلم ،

قوله: وسلط عليهم رسول الله والمؤمنين : اوپه دوي باندې الله تعالی خپل رسول صلی الله عليه وسلم

---

(١) علوم الحديث لا بن الصلاح (ص ٢١٩) ـ
(٢) وگورئ علوم الحديث لابن الصلاح (ص ٢١) وفتح المغيث للسخاوی (ج ٣ ص ١٧)ـ
(٣) علوم الحديث لا بن الصلاح (ص ٢١٩) ـ
(٤) (حواله باله) ـ
(٥) الا لماع (ص ١٣١) باب اصلاح الخط وتقويم اللحن والا ختلاف فی ذلک.وعلوم الحديث (ص ٢١٩)
(٦) علوم الحديث لا بن الصلاح (ص ٢٢٠) ـ
(٧) (حواله باله) ـ
(٨) علوم الحديث (ص ٢٢٠) ـ

او اهل ايمان غالب کړي دي. دلته ،، سلط،، دمعروف صيغه ده. او په دويمه نسخه کښې،، والمؤمنون،، دي، په دې صورت کښې ،، سلط،، د مجهول صيغه شوه ،، رسول الله صلى الله عليه وسلم والمؤمنون،، به نائب فاعل وي.[1] مطلب دا دې چه ابرهه اود هغه لښکر ته خو ده داخيلدو موقع مَيلاؤ نه شوه، بلکه دوی د کعبې نه بهر هلاک شو او دا الله تعالى رسول ﷺ او مومنان الله تعالى غالب کړل. الا وانها لم تحل لاحد قبلي ولم تحل لاحد بعدي،
په غور واورې دا نه زما نه مخکې د چا د پاره حلا ل وو او نه زما نه ورستو د چا دپاره حلال دې، دا ده حديث په بناء باندې د بعضې علماؤ مذهب دې. چه که اهل مکه په بغاوت راشې او په باطل باندې يو ځائ شی نو هم د دوې سره قتال درست نه دې. البته د جمهور علماؤ په نزد که چرته بغير د قتال نه سم نه شو نو د قتال اجازت شته دې. د فريقينو د مذاهبو تفصيل او دلائل په تير شوې ،،باب ليبلغ العلم الشاهد الغائب ، کښې تير شوي دي. هم دغه شان په ده باب کښې حرم مکه کښې قتل وقصاص حکم هم په تفصيل سره بيان شوې دي.

قوله: الا، وانما حلت لي ساعة من نهار، الا، وانها ساعتي هذه حرام: واورې .
دا زما دپاره د ورځې په څه حصه کښې حلال شوې وو او اوس دا حرام دی. **لايختلى شوكها ولا يعضد شجرها :** نه دې د دې غنې پريکړلی شې او نه دې ددې ونې کټ کړ لې شې. **لايختلى،،** باب افتعال نه د مضارع مجهول صيغه ده. اختلا معنی ذ غنې ده.[2]
شوک : د **شوكة** جمع ده غنې ته وئيلې کيږ ي.[3]

قوله: لا يعضد : عضد يعضد (باب ضرب) نه مضارع مجهول صيغه ده، دا دې معنى هم د غنې ده.[4]

د حرم مکې د نبا تا ت او د اشجار و د قطع څه حکم دې؟ په تفصيل سره ورستو ،،باب ليبلغ العلم الشاهد الغائب ، د لاندې تير شوې دي

قوله: ولا تلتقط ساقطها الا لمنشد :او نه دې د دې غورځيدلی څيز (يعنى لقطه) اوچته کړې شې. مگر د معرف د پاره اجازت دې،
د حرم د لقطې حکم : که چرې په حرم کښې څه څيز وغورځيږ ي نو آيا ددې حکم هم د عامې لقطې په شان دی او يا که د دې حکم د نورو ځاينو د لقطو په مقابله که څه فرق شته دې ، امام شافعي رحمه الله فرمانی چه د لقطې حل او حرم کښې فرق شته دې، د هغه په نز د عامی

---

[1] فتح البارى (ج ١ ص ٢٠٦) -
[2] وگورئ: النهاية لا بن الا ثير (ج ٢ ص ٧٥) والقاموس الوحيد (ص ٤٨٣) ـ
[3] القاموس الوحيد (ص ٨٩٩) ـ
[4] النهاية لا بن الا ثير (ج ٣ ص ٢٥١) ـ

لقطې حکم د دې، چه التقاط د لقطې واجب او که مستحب دې.او د دې نه ورستو به د یو مدت پورې تعریف کوی، او که د تعریف نه پس هم مالک رانغلو نو ملتقط هغه په خپل استعمال کښې راوستې شي.برابره خبره ده.که ملتقط غني وي او که فقیر (۱)
او دحرم دلقطه په باره کښې هغه فرمائی چې ددې التقاط صرف دحفاظت په غرض سره جائز دی، دتملک په نیت سره بالکل جائز نه دی. بیا به ددې همیشه تعریف کیږی. گویا چې ددې تملک به ممکن نه وی . (۲)
جمهور ائمه او دامام ابوحنیفه. دامام مالک مذهب او دامام احمد رحمه الله مشهورقول دادې چې په لقطه دحل اودحرم کښې هیڅ فرق نشته. دامام شافعي رحمه الله یوقول هم داسې دې .(۳)
دامام شافعي رحمه الله استدلال یوخو دحدیث باب نه دې
دویم استدلال په صحیح مسلم اوسنن ابی داؤد کښې دحضرت عبدالرحمن بن عثمان تیمی رضی الله عنه روایت ,,ان رسول الله صلی الله وسلم نهی عن لقطة الحاج،، نه دې . (۴) یعنی .. رسول الله صلی الله علیه وسلم دحاجی دلقطه نه منع فرمائیلې ده،،.
امام شافعي رحمه الله فرمائی چې دعام لقطې په باره کښې رسول الله صلی الله علیه وسلم ,,عرفها سنة،، فرمائیلی دی . (۵) اودلقطه حرم په باره کښې ئې هډو څه توقیت نه دې فرمائیلې. نومعلومه شوه چې ددې دائما تعریف ضروری دې، تردې پورې چې مالک ئې ملاؤشی. ګنی داشان دتخصیص هډوڅه وجه نشته دې. په دې کښې راز دا دې چې مکه مکرمه لره الله تعالی ,,مثابة للناس،، جورکړې دې. دکوم ځاې نه چې خلق لاړشی بیاواپس دوباره دوباره راځی.عین ممکنه ده. چې ددې مفقود خیزدوجې نه مالک واپس راشی. یا څوک را اولیږی نودغه شان به دهغه مال محفوظ وی . (۶)
دجمهورو استدلال دلقطې په باره کښې وارد دهغه عامواحادیثونو نه دې په کوموکښې چې د لقطه حل اوحرم په مینځ کښې څه تفریق نه دې کړې شوې . (۷)
بیا لقطه یوامانت دې.دعامووډیعتونوپشان ددې په حکم کښې څه فرق نشته. که دحل امانت وی اوکه دحرم امانت . (۸)

---

۱) تکملة فتح المهم (ج ۲ ص ۶۲۲) نقلا عن مغنی المحتاج (ج ۲ ص ۴۱۷) -
۲) تکملة فتح الملهم (ج۲ص۶۲۲). نقلا عن مغنی المحتاج (ج۲ص۴۱۷)_
۳) اوګورئ: المغنی لابن قدامة (ج۶ص۱۱)_
۴) الصحیح لمسلم.کتاب اللقطة.باب فی لقطة الحاج.رقم (۴۵۰۹) والسنن لابی داود. کتاب اللقطة. باب التعریف باللقطة.رقم (۱۷۱۹)_
۵) اوګورئ: صحیح البخاری (ج۱ص۱۹). کتاب العلم.باب الغضب فی الموعظة والتعلیم اذا رای مایکره. رقم (۹۱)_
۶) اوګورئ: تکملة فتح الملهم (ج۲ص۶۲۳). کتاب اللقطة. باب فی لقطة الحاج _
۷) اوګورئ: المغنی لابن قدامة (ج۶ص۱۱)_
۸) حواله بالا_

دکوم ځې پورې چې دحديث باب تعلق دې، نوددې په باره کښې علامه ابن قدامه رحمه الله فرمائی چې ,, الا لمنشد،، مطلب دې ,, الا لمن عرفها عاما،، دې ـ مطلب دادې چې په مکه مکرمه کښې دلقطې اوچتولو اجازت هغه چا ته دې ځوک چې دتعريف اراده لرى، دتملک په نيت سره داوچتولوګنجائش نشته دې ـ (١)

په دې باندې سوال کيږی چې کله دحل اوحرم په لقطوکښې څه فرق نشته نو بيا په مخصوصه توګه باندې دلته ,,لاتلتقط ساقطتها.......،، ونيلوسره دمکې مکرمې دتخصيص څه وجه ده؟ ددې جواب دادې چې دادمکې مکرمې دخصوصيت دوجې نه دی چې داتعريف صرف هلته واجب وی،بلکه ددې تاکيدمقصود دې چې په مکه مکرمه کښې دتعريف زيات اهتمام اوکړې شی. په حرم کښې چونکه بې شميره حجاج راځی نوځکه به هلته په تعريف کښې مبالغه کول پکاروی. په مساجدو کښې او په اسواقو(بازارونو) اوپه محافلواو په مجامعو کښې به باربار اعلانونه کول پکاروی اودا داسې دی لکه چې نبی کريم ﷺ فرمائيلی دی ,, ضالة المسلم حرق النار،، (٢) چې دمسلمان ورک شوې څيزدسوزلوباعث دې ـ ددې دا مطلب نه دې چې داحکم صرف دمسلمان دڅيزدپاره دې دذمی دپاره نه دې،بلکه دا حکم ددوارو دڅيزونو دپاره دې، البته دمسلمان دڅيزتاکيد مقصود دې ـ (٣)

صاحب دهدايه فرمائی دحديث باب مطلب دادې چې ددې التقاط هم دتعريف دپاره جائزدې، او کوم ځائې پورې چې دحرم دتخصيص تعلق دې نو داددې خبرې دواضحه کولودپاره دې چې چاته دا خيال راتلل نه دی پکار چې دلته چونکه په عام توګه باندې داجنبی خلقو ورود کيږی، معلومه نه ده چې اصل مالک به دکوم ځائې نه کوم ځائې ته رسيدلې وی نولهذا دتعريف هډو څه فائده نشته دې ـ دااوګڼړی اوتعريف اوعلان اونه کړی، ددې غلط فهمئ لرې کولودپاره حضوراکرم ﷺ اوفرمائيل چې ددې حکم هم دنورو علاقوپشان دې چې دلته هم تعريف ضروری دې،ځنګه چې په نوروعلاقوکښې تعريف ضرورې دې ـ (٤)

بعضې حضرات وائی چې دلته چونکه ملتقط ته دا غلط فهمی کيدې شی چې بس صرف په ,,موسم حج،، کښې اعلان اوتعريف ضروری کافې دې، ځکه هغوی تاکيد اوفرمائيلو چې دعام لقطې پشان پوره کال تعريف ضروری دې ـ (٥)

علامه ابن القيم رحمه الله دبعضې حضراتونه نقل کړی دی چې دمکې مکرمې تخصيص په دې

---

١) حواله سابقه ـ

٢) جامع ترمذی، کتاب الاشربة، باب ماجاء فی النهی عن الشرب قائما،رقم (١٨٨١)ـ وسنن ابن ماجه،کتاب اللقطة، باب ضالة الابل والبقروالغنم،رقم (٢٥٠٢)ـ ومسند احمد (ج ٤ص٤٥) مسند مطرف بن عبدالله عن ابيه. رقم (١٦٤٢٣) و(ج٥ص٨٠) مسند الجارود العبدی، رقم (٢١٠٣٤ـ٢١٠٤٠)ـ

٣) المغنی لابن قدامة (ج٦ص١١)ـ

٤) اوګورئ الهداية (ج ٤ص ٣٧٤) کتاب اللقطة (طبعة : ادارة القران کراتشی) وفتح القدير (ج٥ص٣٥٧)

٥) تکلمة فتح الملهم (ج٢ص٦٢٣) نقلا عن مغنی المحتاج (ج٢ص٤١٧) ـ

بنیادباندي دي چي دمکي مکرمي نه خلق زرواپس ځي. ځکه دیوکال پوري تعریف په بعضي وختونوکښي مفیدنه وي، ځکه هغه ځائي کښي لقطه هم هغه سري اوچتولوشي کوم چي دخلقو دتللو نه وړاندي وړاندي تعریف کولي شي،اوپه نوروځایونو کښي چونکه دا وجه نه وي ځکه هلته تخصیص نه دي شوي۔ [۱]

اوکوم ځاي پوري چي حدیث ,,نهى عن لقطة الحاج،، تعلق دي،نودا نهي بالکل صریح ده اوپه ظاهره ددي حکم دنورولقطودحکم نه مختلف دي۔

لیکن حقیقت دادي چي ددي نهي نتیجه هم دا راوځي چي ,,لقطة الحاج،،او,,لقطة غيرالحاج،، کښي څه فرق هم نشته دي۔

وجه داده چي لقطة الحاج دالتقاط نه نهي په دي بنیاد باندي شوي ده چي حاجي دخپل ځان سره هم ضروري ضروري څیزونه اوړي اوکوم څیزونه چي هغه ځان سره اوړي دهغي نه هغه عموما مستغنی نه وي،ګویا ددغه څیزونو هغه ته سخت ضرورت وي.په داسي صورت کښي چي کله دهغه نه څه څیز اورک شي نوهغه به ئي خامخه لټوي اوپه عامه توګه باندي به هم هلته ئي لټوي کوم ځائي کښي چي هغه څیزاورک شوي وي.نولهذا که چا دغه څیزاوچت کړونومالک به ئي په آساني سره حاصل کړي. په خلاف دهغه صورت کښي چي څوک ئي اوچت کړي اوتعریف ئي اوکړي نو دا عین ممکنه ده چي څیزپه یوځائي کښي اورک شوي وي اوهغه سري تعریف په بل ځائي کښي کوي. مثلا څیزپه مکه مکرمه کښي ورک شوي وي اوهغه په منی کښي اعلان کوي۔ په داسي صورت کښي به دتعریف هیڅ فائده نه وي۔

ددي نه داخبره واضحه کیږي چي دلقطه الحاج حکم دنورو لقطو نه مختلف نه دي. ځکه چي اصل دادي چي التقاط لقطه نه وي، اوکه چرته دضائع کیدو اودتلف کیدو اندیښنه وي نو التقاط دي اوکړي شي، څنګه چي لقطه الابل په باره کښي نهي وارد ده۔ بعینه دغه شان د لقطه الحاج نهي هم په دي بنیاد باندي ده۔ [۲]

د لقطة الحاج په باره کښي یو وضاحت: دلته دا خبره دي ملحوظ وي چي دحاجیانو د لقطي التقاط کوم ممنوع دي دا حکم معلول بالعلة دي،په هغه صورت کښي به التقاط نه کړي کیږي کله چي دضیاع اودسرقه نه مامون وي۔ [۳]

علامه ابن الهمام رحمه الله فرمائی په صحیح مسلم کښي چي کوم ,,نهى عن لقطه الحاج،، راغلي ده،ددي په باره کښي ابن وهب رحمه الله فرمائی چي ددي مطلب دادي چي داپه هغه ځائي کښي دي پریخودي شي،تردي پوري چي مالک ئی راشی اودا واخلی. لیکن زمونږ په زمانه کښي په دي باندي عمل ممکن نه دي. ځکه چي په مکه مکرمه کښي دبیت الله شریف نه خاؤشا دیره زیاتي غلاګاني کیږي، نوچي مالک نه وی نولقطه به بالکل محفوظه نه وی [۴] والله اعلم

---

[۱] اوګورئ تهذیب السنن (ج ۲ص۲۷۳)_
[۲] اوګورئ تکلمة فتح الملهم (ج۲ص ۶۲۴) _
[۳] حواله بالا_
[۴] فتح القدیر (ج۵ص۳۵۷)_

قوله: فَمَنْ قُتِلَ فَهُوَ بِخَيْرِ النَّظَرَيْنِ، إِمَّا أَنْ يُعْقَلَ، وَإِمَّا أَنْ يُقَادَ أَهْلُ الْقَتِيلِ:
نوچې کوم سړي قتل کړې شي نوهغه ته (یعنی دهغه ولی ته) په دو اختیاراتوکښې دبهتر اختیار دي. یاخودهغه مقتول دیت دي ورکړې شي یا دمقتول اهل ته دي قصاص ورکړې شي دلته ،،مَنْ قُتِلَ فَهُوَ بِخَيْرِ النَّظَرَيْنِ،، واقع دي اوپه ظاهره ددې معنی درسته نه ده خکه ،،مَنْ قُتِلَ،، نه مقتول مراد دي د،،هو،، ضمیرهم دهغه طرف ته راجع کیږی. حالانکه مقتول ته اختیارنه وی

علامه کرمانی رحمه الله فرمانی چې دلته تقدیری عبارت ،،من قتل فهو ای اهله بخیر النظرین،، دي یعنی مراد ،،اهل،، دي. اگرچه ددې په خائې باندې ،،هو،، یعنی دمقتول ضمیر ایخودې شوې دې. ددې وجه هم داده چې هم مقتول ددې اختیار سبب جوړیږی [1]
لیکن علامه عینی رحمه الله فرمانی چې په دې کښې اضمار قبل الذکر لازمیږی. کوم چې درست نه دي. خکه چې د ،،اهل،، اول ذکر نه دې شوې [2]

علامه خطابی اوحافظ ابن حجر رحمهماالله فرمائی دلته تقدیری عبارت ،،من قتل له قتیل ....،، دې [3]
علامه عینی رحمه الله په دې تقدیر باندې هم اعتراض کړې دې او ونیلی دی چې په دې صورت کښې حذف فاعل (یعنی نائب فاعل) لازمیږی [4]
هغه فرمانی چې دلته دې مبتداء محذوفه اومنلې شی او تقدیری عبارت داسې پکاردې ،،فمن اهله قتل فهو بخیر النظرین،، په دې کښې ،،من،، مبتداء ده،،، اهله قتل،، په مبتداء اوخبر باندې مشتمله جمله د،،من،، موصول دپاره صله ده ،،فهو بخیر النظرین،، پوره جمله مبتداء اول دپاره خبردې،،قتل،، کښې چې کوم ضمیر دې هغه د،،اهل،، مقدر طرف ته راجع دې او د،،فهو،، ضمیر،،من،، طرف ته واپس کیږی۔

اود،، بخیر النظرین،، متعلق محذوف دې ،،فهو مرضی بخیر النظرین،، یا ،،فهو حاصل بخیر النظرین،، یا ،، فهو مامور بخیر النظرین،، تقدیر راویستلې کیدې شی [5]
دعلامه عینی رحمه الله دخطابی او دابن حجر رحمهماالله په تقدیرباندې اعتراض اگرچه په خپل خائې باندې صحیح دې. بیا هم دا ونیلې کیږی چې په اصل کښې دلته عبارت وو ،،من قتل له

---

[1] شرح الکرمانی (ج۲ص۱۲۲)_
[2] عمدة القاری (ج۲ص۱۶۵)_
[3] اوگورئ اعلام الحدیث للخطابی (ج۱ص۲۱۶). وفتح الباری (ج۱ص۲۰۶) _
[4] عمدة القاری (ج۲ص۱۶۵)_
[5] حواله بالا_

قتيل،، خکه چې په کتاب الديات والا روايت کښې صريح توګه باندې .. من قتل له قتيل ......، وارد شوې دې ـ [۱]

بيا دعلامه صنعاني رحمه الله په نسخه کښې په خپله په دې مقام کښې د ..من قتل له قتيل،، پوره عبارت موجود دې. ددې نه معلوميږي چې په دې مقام کښې په بعضې نسخو کښې دغلطې نه ..له قتيل،، پاتې شوې دې ـ [۲] والله اعلم ـ

قوله: إِمَّا أَنْ يُعْقَلَ، وَإِمَّا أَنْ يُقَادَ أَهْلُ الْقَتِيلِ » :يا خو اهل مقتول ته ديت ورکړې شي يا دمقتول نه دې قصاص واخستلې شي ـ

دعلامه کرماني رحمه الله کلام نه معلوميږي چې .. اهل القتيل،، د .. يعقل،، نائب فاعل دې اود.. يقاد،، نائب فاعل ضمير دې. کوم چې دمقتول طرف راجع کيږي ـ [۳]

علامه قسطلاني رحمه الله د دماميني په حواله سره نقل کړې دی چې کيدې شي ..يقاد،،.. يمکن من القود،، په معنی کښې وی. اوس به مطلب داشي .. يمکن اهل القتيل من القود،، دمقتول اولياؤ ته به دقصاص اخستلو اختيارحاصل وی ـ [۴]

د قتل عمد مؤجب احد الامرين دې يا صرف قصاص؟ ددې حديث نه معلوميږي چې دقتل عمدموجب په ديت اوقصاص کښې يودې. په دې کښې ديواختيارولوحق دمقتول ولی ته به وی ـ دامام شافعي او دامام احمد رحمهماالله هم دا مذهب دې ـ

اوامام ابوحنيفه، اوامام مالک او امام سفيان ثوری رحمهم الله فرمائي چې دمقتول ولی ته دقصاص اخستلو حق حاصل دې، که قصاص نه اخلی نو معاف دې کړی ـ کوم حائې پورې چې دديت دايجاب تعلق دې. نودا دقاتل درضامندې باندې موقوف دې ـ [۵]

علامه ابوالقاسم سهيلي رحمه الله فرمائي چې دفريقين په مينځ کښې داختلاف منشا په آيت کريمه ﴿فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ﴾ [۶] کښې احتمال دې. په دې آيت کښې د.. اتباع.. حکم بالاتفاق ولی دم ته دې او.. اداء.. حکم قاتل ته دې، ليکن ﴿فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ﴾ کښې دننه دوه احتماله دی،يوخودا چې ..من،، نه مراد ولی دم وی اود.. عفی له،،معنی ..يسرله،، وی اود.. من اخيه،، نه مراد مقتول وی او..شئ،، نه ديت مراد وی ـ

---

[۱] اوګورئ: صحيح البخاری (ج۲ص۱۰۱۶) کتاب الديات، باب من قتل له قتيل فهوبخيرالنظرين. رقم (۶۸۸۰)
[۲] اوګورئ: ارشاد الساری (ج۱ص۲۰۵) ـ
[۳] شرح الکرمانی (ج ۲ص۱۲۲) ـ
[۴] ارشاد الساری (ج۱ص۲۰۵)ـ
[۵] اوګورئ: شرح صحيح البخاری لابن بطال (ج۸ص۵۰۶و۵۰۷). کتاب الديات،باب من قتل له قتيل فهو بخيرالنظرين ـ
[۶] البقرة /۱۷۸ـ

اوس به مطلب داوی ,, من يسماله من اخيه المقتول شيء ای من الدية،، يعنی که چرته د ولی دم دپاره دده درور دوجې نه ديت ورکړې شی نو (فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ)_
اودويم احتمال دادې چې د ,,من،، نه مراد قاتل وی او,,عفی،، د عفو نه ماخوذ وی، چې معنی ئې دمعاف کوله ده او,, اخيه ، ، نه مراد ولی دم وی، مطلب به داشی چې که چرته قاتل ته دولی دم دطرفنه دقتل معافی ورکړې شی نودقاتل نه به قصاص ساقط شی اودقاتل په ذمه به ديت واجب شی، نواوس به دولی دم په ذمه به په معقول توګه باندې دمال مطالبه به کيږی چې دۀ لره ډير تنګ نه کړې شی او مدعا عليه يعنی دقاتل په ذمه په ښه طريقه سره اداء کول دی چې په مقدار کښې کمې اونه کړی اونه دې خواه مخواه ټال متول کوی - (١)
شوافع او حنابله په دې کښې ددې دويم احتمال په بنياد باندې دا وائی چې قاتل لره به کلی توګه باندې يا په جزئی توګه باندې معاف کړې شی نوقصاص به ساقط کيدوسره دديت دوجوب صورت جوړې دې شی،ګنی نه - ګوياچې قصاص معاف کولو سره دديت واجب کولواختياربه ولی دم ته وی قاتل ته نه -
اواحناف او مالکيه آيت لره اولنی احتمال باندې محمول کوی او دا وائی چې چونکه اصل حکم (كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى) موجب قصاص دې،البته که چرې ولی دم قصاص وانخلی، بلکه په ديت اخستلوباندې راضی شی اوقاتل په ديت ورکولوباندې راضی شی نواوس ددې طريقه کار ښودلې کيږی چې ولی دم دې ,,اتباع بالمعروف،. اوکړی اوقاتل دې ,,اداء باحسان،، اوکړی -
ددې نه علاوه داحنافو دلائل لاندې دی :
① - (كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى) _ (٢)
② - (وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ)_ (٣)
③ - (وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِفْ فِي الْقَتْلِ) (٤)
په دې آيت کښې بالاتفاق هم قصاص مراد دې - (٥)
④ - (وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ)_ (٦)
⑤ - (فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ) (٧)

---

(١) اوګورئ الروض الانف (ج٢ص٢٧٨)، ومعارف القرآن (ج١ص٤٣٤و٤٣٥) خلاصة تفسير_
(٢) البقرة /١٧٨_
(٣) المائدة / ٤٥_
(٤) الاسراء /٣٣_
(٥) اعلاء السنن (ج١٨ص٧٨)، كتاب الجنايات، باب ثبوت الخيار لولی المقتول بين القصاص والدية بعد رضاء القاتل بالدية _
(٦) النحل /١٢٦_
(٧) البقرة / ١٩٤

په دې آيت کښې هم د ,,مثل،، نه ,,قود،، يعنى قصاص مراد دې ـ [1]
ددې ټولو آياتونوتقاضا دا ده چې دقتل عمد موجب هم صرف قصاص دې. ددې نه علاوه نورهيڅ نه دی ـ
دا آيات کريمه نه علاوه لاندې رواياتونه هم داحنافو دليلونه دی ـ
① ـ په سنن نسائی کښې، اوسنن ابی داود اوسنن ابن ماجه کښې دحضرت عبدالله بن عباس ﷺ نه مرفوعا مروی دی
,,قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : من قتل فى عميا او رميا تكون بينهم بحجر او سوط اوبعصا فعقله عقل خطاء، ومن قتل عمدا فقود يده، فمن حال بينه وبينه فعليه لعنة الله والملائكة والناس اجمعين، لايقبل منه صرف ولاعدل،، ـ(اللفظ للنسائى) ـ [2]
يعنى,, کوم سړې چې په ړوند جنګ کې مړ شي يا ددوی په مينځ کښې سنګ باری (د کانړو بمبارى) يا دکوړو يا دلختو جنګ وی نوددۀ ديت به دقتل خطا ديت وی او څوک چې عمدا قتل کړې شي نودهغه نه به په لاس سره قصاص اخستلې شی.بيا که څوک دقاتل او دقصاص په مينځ کښې حائل وی نوپه هغه باندې به دالله تعالى او دټولو فرښتو اودټولو خلقو لعنت وی، ددۀ نه به نه نفل قبول کړې شی اونه فرض،،ـ
② ـ امام طرانى رحمه الله د ,,عبدالله بن ابى بكر بن محمد بن عمرو بن حزم عن ابيه عن جده،، په طريق سره مرفوعا نقل کړې دی ,,العمد قود والخطا دية،، ـ [3] يعنى ,, دقتل عمد موجب قصاص او دقتل خطاء موجب به ديت وی،،ـ
دلته ,,جد،، نه مراد عمروبن حزم دې، څنګه چې علامه ابن حزم رحمه الله دذکرکړه طريق نه وضاحت کيږی ـ [4]
③ ـ داحنافواومالکيه يو دليل دحضرت وائل بن حجر ﷺ حديث دې، چې په کښې مذکور دی چې يوسړی بل سړې دحضور اکرم ﷺ په خدمت کښې حاضرکړواوعرض ئی اوکړو چې دۀ زما رور قتل کړې دې،نونبى ﷺ دقاتل نه پوښتنه اوکړه نوهغه اقرار اوکړو. نونبى ﷺ په دې موقع باندې د ولى مقتول په ځانې باندې دقاتل نه پوښتنه اوکړۀ ,,هل لك من شيء تؤديه عن نفسك ؟،،يعنى ستاسره څه شته دې چې دځپل نفس په بدله کښې ورکړې ؟، نوهغه سړی اووئيل چې ماسره سوا زما دځادر اوتبر نه علاوه بل هيڅ نشته دې، نونبى ﷺ بيا پوښتنه

---

[1]) اعلاءالسنن (ج١٨ص٧٨)ـ
[2]) السنن للنسائى. كتاب القسامة والقود والديات،باب من قتل بحجر اوسوط. رقم (٤٧٩٣) و (٤٧٩٤)، والسنن لابى داود. باب من قتل فى عميا بين قوم. رقم (٤٥٣٩)و(٤٥٤٠)ـ والسنن لابن ماجه. ابواب الديات. باب من حال بين ولى المقتول وبين القود او الدية. رقم (٢٦٣٥) ـ
[3]) مجمع الزوائد (ج٦ص٢٨٦) كتاب الديات،باب قتل الخطاء والعمدـ
[4]) اوګورئ المحلى لابن حزم (ج١٠ص٢٤٢)ـ

اوکړه چې ستا دقبیلې خلق به ستا مدد اوکړی که نه ؟ نوهغه اووئیل چې په قبیله کښې زما هیڅ حیثیت نشته دې. نونبی ﷺ دغه سړې دمقتول ولی ته حواله کړو۔ [1]

په دې حدیث کښې هغوی ﷺ دمقتول دولی په خانې باندې دقاتل دولی نه تپوس کول چې تاسره د اداء کولو دپاره څه شته دې که نه ددې خبرې دلیل دې چې دمقتول ولی ته اختیار نشته دې. که چرې دې په اختیارکښې وې نونبی ﷺ به دمقتول دولی نه تپوس کړې وې چې آیا ته قصاص غواړې که دیت ؟

④ ددې قسمه یوروایت په سنن نسائی کښې اوپه سنن ابن ماجه کښې دحضرت انس ﷺ نه هم مروی دې. چې په هغې کښې دی :

,, ان رجلا اتى بقاتل وليه رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال النبى صلى الله عليه وسلم : اعف عنه، فابى، فقال : خذ الدية، فابى، فقال اذهب فاقتله.............. ـ [2]

یعنی ..یو سړی رسول الله ﷺ ته دخپل ولی قاتل نیولې رواستو. نونبی کریم ﷺ ورته اوفرمائیل معاف ئې کړه. نوهغه انکار اوکړو .نوبیا نبی کریم ﷺ اوفرمائیل دیت واخله. نوهغه انکار اوکړوبیا نبی ﷺ اوفرمائیل لاړشه دې قتل کړه ...۔

⑤۔ دحضرت انس بن مالک ﷺ یوروایت دې. چې په هغې کښې دی چې حضوراکرم ﷺ حضرت انس ﷺ ته خطاب کولوسره اوفرمائیل ,, یا انس، کتاب الله القصاص .... [3] (یعنی اې انس ! دکتاب حکم خوهم قصاص دې). په دې کښې ددیت ذکرنشته. که ولی مقتول ته په قصاص اوددیت په مینځ کښې اختیارووواو ددیت دپاره دقاتل رضامندی ضروری نه وه نوددیت ذکربه ئې هم فرمائیلې وو۔

⑥۔ داحنافو اومالکیه یودلیل په مصنف عبدالرزاق کښې دحضوراکرم ﷺ تحریری دستاویزدې. چې په دې کښې دی ,, اذا اصطلحوا فى العمد فهو على ما اصطلحوا عليه،، ـ [4] یعنی,, دقتل عمدپه صورت کښې که چرې صلح اوکړی نوچې په کوم څیزباندې دهغوی صلح کیږی نوهم هغه به واجب ګڼړلې شی. .۔

ددې نه صراحتا دا خبره معلومیږی چې دمال واجب کیدلودپاره ,,دصلح ضرورت دې.. او,,صلح.. دفریقینوپه رضامندې سره کیږی ۔

⑦۔ دغه شان په مصنف عبدالرزاق کښې دحضرت عمر ﷺ روایت دې .. لايمنع سلطان ولى الدم ان يعفوان شاء اويأخذ العقل اذا اصطلحوا ولايمنعه ان يقتل ان ابى الا القتل بعد ان يحق له القتل فى

---

[1] صحیح مسلم، کتاب القسامة والقودوالدیات، باب القود، رقم (٤٧٢٧). وباب ذكراختلاف الناقلين لخبرعلقمة بن وائل فيه. رقم (٤٧٢٨ _ ٤٧٣٣) _

[2] سنن النسائى، كتاب القسامة والقودو الديات، باب القود، رقم (٤٧٣٤). وسنن ابن ماجه، كتاب الديات،باب العفوعن القاتل، رقم (٢٦٩١) _

[3] صحيح البخارى (ج١ص٣٧٢) _ كتاب الصلح،باب الصلح فى الدية، رقم (٢٧٠٣) _

[4] المصنف لعبد الرزاق (ج٩ص٢٨٣) كتاب العقول،باب شبه العمد، رقم (١٧٢١٦) _

العمد،،_ [۱]

يعنى ،،سلطان ته داحق حاصل نه دي چې ولى دم ايسار كړى، كه خوبنه ئې وى نومعاف دې كړى اوكه خوبنه ئې وى نوديت دې واخلى. كه په خپل مينځ كښې ئې صلح اوكړه. دغه شان كه چرته دقتل عمد حكم ثابت شو اوهغه هم قصاص اخستل غواړى نودې څوك مانع نه شى جوړې دې،،_

ددې اثرنه معلومه شوه چې ولى مقتول ددیت مستحق به په هغه صورت كښې وى كله چې مصالحت وى ـ

د شوافعو دلائل اودهغې جائزه دامام شافعى رحمه الله دليل دحديث باب نه دې. چې په كښې په واضحه توګه باندې مذكوردى ،،فمن قتل فهوبخير النظرين : اما ان يعقل واما ان يقاد اهل القتيل،،_ دې حديث په واكه (بنكاره) توګه باندې اوښودله چې ولى دمقتول ته ددوو څيزونو اختيار دې چې په كښې ئې كوم يوخوښ وى اختيار دې كړى، يادې ديت واخلى يا دې قصاص ـ

ليكن حقيقت دادې چې دې نه استدلال تام نه دې. ځكه چې ددې روايت په الفاظوكښې اختلاف دې. حافظ ابوالقاسم سهيلى رحمه الله فرمائى چې په دې كښې اووه آته قسمه الفاظ وارد دى

په بعضې روايت كښې دى ،،اما ان يقتل واما ان يفادى،،_

په بعضې روايت كښې دى ،،يقتل اويفادى،،_

په بعضې روايت كښې دى ،،اما ان يفدى واما ان يقتل،،_

په بعضې روايت كښې دى ،،اما ان يعقل اويقاد،،_

په بعضې روايت كښې دى ،،اما ان تعطى الدية اويقاد اهل القتيل،،_

په بعضې روايت كښې دى ،،اما ان يعفواويقتل،،_

په بعضې روايت كښې دى ،،من قتل متعمدا دفع الى اولياء المقتول فان شاءوا قتلوا، وان شاءوا اخذوا الدية،،_

په بعضې روايتونو كښې دى ،،فمن قتل بعد مقامى هذا فاهله بخير النظرين ان شاءوا قدموا قاتله، وان شاءوا عقله،،_ [۲]

---

[۱] المصنف لعبد الرزاق (ج۱۰ص۱٤) كتاب العقول.باب شبه العمد. رقم (۱۸۱۹۶) _

[۲] اوګورئ الروض الانف (ج۲ص۲۷۸) _نيز اوګورئ صحيح مسلم.كتاب الحج.باب تحريم مكة .... رقم (۳۳۰۵) و(۳۳۰۶) وسنن النسائى.كتاب القسامة والقود والديات.باب هل يؤخذمن قاتل العمد الدية اذا عفا ولى المقتول عن القود ؟ رقم (٤۷۸۹)و((٤۷۹۰)، والسنن لابى داود. كتاب الديات.باب ولى العمدياخذ الدية. رقم (٤۵۰۵)، والجامع للترمذى.كتاب الديات. باب ماجاء فى حكم ولى القتيل فى القصاص والعفو. رقم (۱٤۰۵و۱٤۰۶)، والسنن لابن ماجه. كتاب الديات.باب من قتل له قتيل فهوبالخيار بين احدى ثلاث.رقم (۲۶۲۳و ۲۶۲٤)_

په دې كښې چې په كوم كوم رواياتوكښې ,,مفاداة،،يا د,, فديه،، دې هغه روايات داحنافو اومالكيه تائيدكوى، ځكه چې په هغې كښې ددیت ذكرنشته دې الفاظ،، مفاداة، ذكردې، په مفاداة كښې مشاركت وى، په دې كښې دفريقينو درضامندى ضرورت وى، لهذا باقى روايات هم په دې باندې به محمول وى چې دقاتل په رضامندۍ سره ديت واخستلې شى ـ ځنګه چې په قرآن كريم كښې ارشاد دې ﴿فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَآءً﴾ [1] دلته ,,فداء بولى الاسير،، مراددې، چونكه مخاطبينو ته علم دې چې بغيردرضامندۍ نه په اسيرباندې مال لازميږى نه ځكه دې لره په صراحت سره دذكركولو ضرورت اونه ګڼړلې شو، په دې طريقې سره چونكه دلته هم دا امرمعلوم دې چې قاتل كه د فديه په ادائيګۍ باندې راضى وى نوپه دۀ باندې لاګو كيدې شى ګنى نه، ځكه صرف ,, د ديت د ادائيګۍ ذكر اوكړې شو، درضامندۍ دذكركولو ضرورت اونه ګڼړلې شو ـ [2]

چنانچه امام مهلب رحمه الله فرمائى چې دحضور اكرم ﷺ دارشاد ,, فهو بخير النظرين،، نه معلوميږى چې كله ولى ته مال وركړې شى اودهغه نه دعفوسوال اوكړې شى نودۀ ته اختيار دې كه خوښه ئې وى مال دې قبول كړى اومعاف دې كړى اوكه خوښه ئې وى نوقصاص دې واخلى،دولى په ذمه ,, اتباع اولى،، دہ، په دې جمله كښې دننه داسې څه خبره نشته دې چې قاتل لره په بذل ديت باندې مجبوره كيدې شى ـ [3]

دغه شان د امام شافعى رحمه الله استدلال دابوشريح كعبى رضى الله عنه درروايت هم نه دې:

,,قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : الا انكم يامعشر خزاعة، قتلتم هذا القتيل من هذيل، وانى عاقله، فمن قتل له بعد مقالتى هذه قتيل فاهله بين خيرتين، بين ان ياخذوا العقل اويقتلوا،، ـ [4] يعنى ,, اې قبيله خزاعه ! تاسودبنوهذيل هغه سړې قتل كړې دې، زۀ دهغه ديت دركومه، زما ددې قول نه پس كه دقتل واقعه راپيښه شوه نو دمقتول اولياؤ ته دوه اختياره به ملاويږى يا دې ديت اخلى يا دې قتل كوى،،ـ

امام شافعى رحمه الله فرمائى چې دلته ,,فاهله بين خيرتين،،جمله دلالت كوى چې دقتل عمدموجب احدالامرين دې، يعنى قصاص يا ديت، په دې كښې يولره دمتعين كولو اختيار ولى دمقتول ته دې ـ [5]

---

[1] سورة محمد /٤ـ

[2] اوګورئ اعلاء السنن (ج١٨ص٧٩و ٨٠) كتاب الجنايات،باب ثبوت الخيار لولى المقتول بين القصاص والدية ـ

[3] اوګورئ فتح البارى (ج ١٢ص ٢٠٩)،كتاب الديات،باب من قتل له قتيل فهوبخيرالنظرين ـ نيز اوګورئ شرح البخارى لابن بطال (ج٨ص٥٠٨و ٥٠٩)ـ

[4] السنن لابى داود، كتاب الديات،باب ولى العمدياخذ الدية، رقم (٤٥٠٤)ـ

[5] اوګورئ كتاب الام (ج٦ص ١٠)، كتاب جراح العمد، باب الحكم فى قتل العمد ـ

مونږ وايوچې په دې کښې يو احتمال خوواقعي هم هغه دې کوم چې امام شافعي رحمه الله فرمائی

چونکه يو احتمال داهم دې چې ددې معنی وی .. فاهله بين خيرتين بعد ان يرضى القاتل بالدية ، دې قيد لره ئې پريخودوچې په عام توګه باندې دخلقو عادت دا دې چې دخپل خان دحفاظت دپاره په ديت باندې راضي کيږی ـ

په دې کښې دويم احتمال ځکه راجح دې،چې قصاص قضاء بالمثل دې اوديت قضاء بالقيمة،صاحب حق ته خو،،دمثل اخستلوحق حاصل دې ،،دقميت اخستلوحق نه دې حاصل، البته که مثل اخستل متعذره شي، نو دفريقينو په رضامندۍ سره قيمت اخستلې شي ـ دا يو قانون کلي دې، بغير دنص صريح نه ددې خلاف دې اونه کړې شي، دا مذکوره دليل چونکه محتمل دې، نص صريح نه دې، لهذا ددې اصل صريح نه دې عدول اونه کړې شي اود حديث مذکورنه دې هم دې احتمال ته ترجيح ورکړې شی کوم چې مونږ بيان کړو ـ [1] والله اعلم

امام شافعي رحمه الله دآيت کريمه ﴿فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ.......﴾ تفسير په سلسله کښې دحضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما نه وارد ديوروايت نه هم استدلال کړې دې، چنانچه هغه فرمائی :

,, كان في بني اسرائيل القصاص ولم تكن فيهم الدية، فقال الله تعالى لهذه الامة : ﴿كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى ۖ الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنثَىٰ بِالْأُنثَىٰ ۚ فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ﴾، فالعفو: ان يقبل الدية في العمد، ﴿فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ﴾ يتبع بالمعروف ويؤدى باحسان، ﴿ذَٰلِكَ تَخْفِيفٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ﴾ مما كتب على من كان قبلكم، ﴿فَمَنِ اعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ قتل بعد قبول الدية، ـ [2]

يعنی ،،په بنی اسرائيل کښې دقصاص حکم جاري وو ،ددیت حکم نه وو . الله تعالی دې امت ته اوفرمائيل په تاسوباندې دمقتولينو په سلسله کښې قصاص لازم کړې شوې دې، آزاد به دآزادپه بدله کښې، اوغلام به دغلام په بدله کښې،ښځه به دښځې په بدله کښې،بيا که چرې دۀ ته ددۀ درور دطرفنه څه معافی ملاؤ شوه ـ معافی داده چې دقتل عمدپه صورت کښې ديت قبول کړی ـ نوددستورمطابق په تقاضا اوخوش اسلوبۍ سره دې اداء کړې شی،يعنی ددستورمطابق مطالبه دې اوکړی اوپه خيګړې سره دې دويمه اداء کړی،دا ستادرب دطرفنه تخفيف اورحمت دې دهغې خلقو په مقابله کښې کوم چې ستاسونه مخکښې تيرشوی دی،نوچې کوم سړې ددې نه پس تجاوز اوکړی،يعنی دديت قبلولونه پس قتل اوکړی نودهغه دپاره دردناک عذاب دې، ،ـ

دلته د ،،عفو ،، تفسيرپه ،،قبول ديت ،، سره ئې کړې دې، ګويا چې ولی دم ته په قصاص يا په قبول ديت کښې ديواختياردې ـ

[1] اعلاء السنن (ج۱۸ص۷۷و۷۸)ـ

[2] صحيح البخاری (ج۲ص۶۴۶) کتاب التفسير،باب (ياايهاالذين آمنواکتب عليکم القصاص فی القتلی) رقم (۴۴۹۸)، و(ج۲ص۱۰۱۶) کتاب الديات، باب من قتل له قتيل فهوبخير النظرين، رقم (۶۸۸۱)ـ

ليكن حقيقت دادې چې ددې روايت نه دامام شافعي رحمه الله استدلال درست نه دې. او وجه ئې داده چې حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دلته صرف دومره خبره ښودل غواړي چې په بني اسرائيلو كښې هم قصاص مشروع وو. ددیت مشروعيت نه وو، دې آيت دولي دپاره دقبول ديت مشروعيت اواباحت اوښودلواوپه بني اسرائيلوباندې چې كوم دقبول ديت ممانعت وو هغه ئې منسوخ كړو. اګركه تخييربين الامرين اثبات مقصود وونو ،، فالعفوان يقبل الدية،، به ئې نه فرمائيلو. خكه چې ،،قبول،، خويه هغه صورت كښې وانيلې كيږى كله چې نورو بذل كړې وى. خكه چې بل سړې به ئې په رضامندې سره وركوى نوهغې لره به قبلولې كيږى (١)والله اعلم

قوله: فَجَاءَ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْيَمَنِ : داهل يمن نه يوسړې راغللو ـ
دا حضرت ابوشاه يمنى رضي الله عنه دې. څنګه چې په كتاب اللقطه اود كتاب الديات په رواياتو كښې تصريح ده ،، فقام ابوشاه رجل من اهل اليمن،، (٢)
بعضې حضرات وائى چې ددهٔ تعلق دبنوكلب سره وو. يوقول دا دې چې دې فارسي وو، ددوى تعلق دهغه ،،ابناء،، (٣) سره ووكوم چې په يمن كښې دسيف بن ذى يزن دمدد دپاره راغلى وو ـ
ددوى په نوم كښې ،،شاه،، دهاء سره. دكوم معنى چې په فارسئ كښې دباچا وى. بعضې حضرات ،، شاة،، ـ بالتاء المدورة ـ په معنى دچيلئ وئيلى دى. ليكن دا تصحيف دې ـ (٤)

قوله: فَقَالَ اكْتُبْ لِي يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَقَالَ «اكْتُبُوا لِأَبِي فُلاَنٍ» : هغه سړى عرض اوكړو چې يارسول الله ! زما دپاره اوليكه (ليكل اوكړه) ـ نبى عليه السلام اوفرمائيل دابوشاه دپاره اوليكئ ـ

وړاندې د وليد بن مسلم والا روايت كښې دى ،، قلت للاوزاعى : ماقوله : اكتبوالى يا رسول الله، قال: هذه الخطبة التى سمعها من رسول الله صلى عليه وسلم،، ـ (٥)
ددې حديث باب دترجمة الباب سره مطابقت بلكل واضحه كيږى ـ (٦)

قوله: فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ قُرَيْشٍ إِلاَّ الإِذْخِرَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَإِنَّا نَجْعَلُهُ فِي بُيُوتِنَا

---

(١) اوګورئ اعلاء السنن (ج١٨ص٨٠) كتاب الجنايات، باب ثبوت الخيار لولى المقتول بين القصاص والدية.
(٢) اوګورئ صحيح البخارى (ج١ص٣٢٩) كتاب اللقطة، باب كيف تعرف اهل مكة ؟ رقم (٢٤٣٤) و(ج٢ص١٠١٦) كتاب الديات، باب من قتل له قتيل فهوبخير النظرين، رقم (٦٨٨٠) ـ
(٣) الابناء هم قوم باليمن من ولد الفرس الذين جهزهم كسرى مع سيف بن ذي يزن. الى ملك الحبشة، فغلبوالحبشة. واقاموا باليمن. وقال ابوحاتم بن حبان : كل من ولد باليمن من اولاد الفرس. وليس من العرب يقال : ابناوى. وهم الابناويون ـ عمدة القارى (ج١ص٢٥٤) كتاب الايمان، باب حسن اسلام المرء ـ
(٤) اوګورئ فتح البارى (ج١ص٢٠٦)، والاصابة (ج٤ص١٠٠) ـ
(٥) اوګورئ صحيح البخارى (ج١ص٣٢٩) كتاب اللقطة، باب كيف تعرف اهل مكة ؟ رقم (٢٤٣٤)
(٦) فتح البارى (ج١ص٢٠٦) ـ

وَقُبُورِنَا: دقریشویوسړی عرض اوکړو چې یارسول الله ' د ''الاذخر'' استثناء اوفرمائي. ځکه چې مونږ دا په کورونو (چتونو) کښې او په قبرونوکښې استعمالوو۔
داقریشی سړې حضرت عباس ﷛ وو. څنګه چې وړاندې په کتاب اللقطه والاروایت کښې '' فقال العباس''. تصریح موجود ده ـ [1]

دابن ابی شیبه ﷫ په یوروایت کښې '' فقال رجل من قریش یقال له : شاه''. راغلې دې. کوم چې غلط دې ـ [2]

قوله: فَقَالَ النَّبِي صلى الله عليه وسلم: إِلَّا الْإِذْخِرَ: حضور اکرم ﷺ اوفرمائیل چې اذخر مستثنی دی ـ

ایا حضور اکرم ﷺ ته په احکامو کښې داجتهاد حق حاصل وو ؟ حضور اکرم ﷺ دلته د'' اذخر'' چې کومه استثناء اوفرمائیله ددې نه معلومیږی چې نبی ﷺ ته په احکاموکښې داجتهاد حق حاصل وو۔
په دې مسئله کښې اختلاف دې ـ
اشاعره اواکثرمعتزله اومتکلمین وائی چې حضور اکرم ﷺ ته داجتهاد حق حاصل نه وو۔
بیا په دې کښې ابوعلی جبائی اودهغه ځوئې ابوهاشم ددې خبرې قائل دی چې حضوراکرم ﷺ دپاره دعقلا اجتهاد ګنجائش نشته ـ
اونور حضرات وائی چې عقلا خوګنجائش شته دې. بیاهم شرعا اجتهاد کولوسره ددې مطابق عمل کول صحیح نه دی ـ
ددوی په مقابله کښې اهل اصول وائی چې حضور اکرم ﷺ دپاره څنګه چې دوحی په ذریعه سره معلوم شوې احکاموباندې عمل جائزدې دغه شان په راې او اجتهاد سره چې کوم احکام مستنبط کیږی په هغې باندې هم عمل جائزدې ـ
هم دغه په احنافوکښې دامام ابویوسف نه منقول دی. امام مالک. امام شافعی او اکثر اصحاب حدیث ﷭ هم دامذهب دې ـ
اکثر حنفیه وائی چې حضوراکرم ﷺ لره په هره معامله کښې دټولونه وړاندې دوحی د نازلیدو مکلف جوړکړې شوې دې که چرې دانتظارنه پس وحی نازله نشی نو دااجتهاد کولو اجازت دلیل دې ـ
بیابه څومره مده پورې انتظارکوی. بعضې حضرات وائی چې درې ورځوپورې اوبعضې حضرات وائی چې دمقصداودغرض فوت کیدوویرې پورې متعلق دې. کوم چې ښکاره ده چې مختلف کیدې شی ـ بیاددې ټولو حضراتو په دې خبره باندې اتفاق دې چې په راې اواجتهاد باندې عمل په حروب او په اموردنیا کښې جائز دې ـ [3]

---

[1]) صحیح البخاری (ج۱ص ۳۲۹و۳۲۷) کتاب اللقطة،باب کیف تعرف اهل مکة ؟ رقم (۲۴۳۴)
[2]) فتح الباری (ج۱ص۲۰۶) ـ
[3]) اوګورئ کشف الاسرار(ج۳ص۲۰۵و۲۰۶)ـ

د مانعينو دلائل: مانعين په دې سلسله کښې آيت قرآنى ﴿وَمَا يَنطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ۝ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ﴾ [۱] نه استدلال کوى اووائى چې دې آيت په واضحه توګه باندې اوښودله چې هغوى ﷺ کله هم نطق فرمائى نوهم دوحى لاندې نطق فرمائى، داجتهاد په ذريعه چې هغوى ﷺ نطق فرمائى نوهغه ظاهره ده چې وحى به نه وى، لهذا دآيت په ذريعه داجتهاد نفى اوکړې شوه[۲].
دغه شان داحضرات عقلى دليل دا پيش کوى چې حضوراکرم ﷺ داقامت شرع دپاره مبعوث شوې دې، ,, اجتهاد،، د راې کيدو دوجې يو داسې دليل دې چې په کښې دخطا احتمال شته دې، لهذا ددې ځيزپه ذريعه چې پکښې دغلطۍ اودخطا امکان وى اقامت شرع ممکن نه دې، چونکه اقامت شرع حق الله دې، لهذا دا حق هيڅ يو بنده ته نه شى سپارلې کيدې، دچاپه عمل کښې چې دغلطۍ احتمال وى ـ
دکوم ځائې پورې چې د معاملاتودنيويو يا دامور حرب تعلق دې، نوچونکه دا حقوق العباد سره متعلق دى، دې کښې دننه ياخودفع مضرت ده يا جلب منفعت، بندګان ددې محتاجه دى نوځکه بندګانو ته په امورحرب کښې اوپه معاملاتو د دنيا کښې داجتهاد حق حاصل دې، اوالله تعالى چونکه حاجتمند يا عاجزنه دې، ځکه دحقوق الله داثبات دپاره دليل متحمل للخطا کافى نه دې، بلکه ددې دپاره داسې دليل پکاردې کوم چې موجب داذعان اويقين وى ـ [۳]
د مجوزينو دلائل: مجوزينو دکتاب، سنت او دعقلى دليلونونه دا ثابت کړې دې ـ
ارشاد بارى تعالى ﴿فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ﴾ [۴] دلته د,,بصر،، نه،،بصيرت،، مراد دې. ګويا چې الله تعالى تولو اهل بصيرت ته د,,اعتبار،، دعوت ورکړې دې او,, اولو البصائر،، کيدل د ,,اعتبار،، علت دې ګويا چې دا ئې اوفرمائيل چې اې اهل بصيرت ! چونکه تاسوبصيرت والائې، ځکه ,, اعتبار اوکړئ اودقياس اوداجتهاد نه کار واخلئ اوحضوراکرم ﷺ دټولونه لوئ صاحب بصيرت، پاک نفس، بهتراجتهاد کولو والا دې، لهذا په وصف بصيرت کښې حضوراکرم ﷺ چونکه ډير اعلى مقام باندې فائز دې نود,,اعتبروا،، امرهم دهغوى ﷺ طرف ته په طريقه اولى سره به متوجه کيږى ـ [۵]
دغه شان په قرآن کريم کښې دحضرت داؤد اودحضرت سليمان عليهما السلام قصه مذکوره ده ﴿وَدَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ إِذْ يَحْكُمَانِ فِي الْحَرْثِ إِذْ نَفَشَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ ۖ وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ ۝ فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ ۚ ....﴾ [۶]

---

[۱] النجم /٤و٣ـ
[۲] کشف الاسرار (ج۳ص۲۰۶) ـ
[۳] کشف الاسرار (ج۳ص۲۰۶)
[۴] الحشر /۲ـ
[۵] کشف الاسرار (ج۳ص۲۰۶) ـ
[۶] الانبياء /۷۷و۷۸ـ

يعني .. او داود او دسليمان عليهما السلام تذكره اوكړې: كله چې دواړو ديو پټي (فصل) په باره كښې فيصله كوله. كله چې دځه خلقو چيلئ: دشپې په وخت كښې ورداخلې شوې او مونږ دغه فيصله چې دخلقوپه مينځ كښې شوې وه كتله مو. نومونږ ددغه فيصلې پوهه سليمان ته وركړه ،،

دلته چې حضرت داؤد عليه السلام كومه فيصله فرمائيلې وه هغه دوحى په بنياد باندې نه وه، گنى حضرت سيلمان عليه السلام ته په دې كښې دمخالفت گنجائش نه وو، گويا چې حضرت داؤد عليه السلام داجتهادپه بنياد باندې فيصله كړې وه،ددې نه پس حضرت سليمان عليه السلام هم اجتهاد كولوسره دويمه فيصله اوكړه، كومه چې حضرت داؤد عليه السلام قبلولوسره نافذه كړه. معلومه شوه چې حضرات انبياء كرامو ته په احكاموكښې داجتهاد حق وو۔ [1]

امام ابويوسف رحمه الله د ارشادبارى تعالى ﴿إِنَّا أَنزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ﴾ [2] (بيشكه مونږه نازل كړو ستاطرف ته رشتونې كتاب چې ته انصاف اوكړې دخلقوپه مينځ كښې څه چې تاته الله تعالى پوهه دركړى) نه هم استدلال كړې دې چې په دې كښې (بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ) كښې دنته عموم دې كوم چې حكم بالنص او استنباط من النص دواړو ته شامل دې [3]

حضراتو مجوزينو ددې حديث نه هم استدلال كړې دې چې په كښې .. د دين الله .. لره په .. دين العباد .. باندې قياس كولوسره ئې جواب وركړې دې :

،، عن عبد الله بن الزبير قال : جاء رجل من خثعم الى رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال ان ابى شيخ كبير لايستطيع الركوب وادركته فريضة الله فى الحج، فهل يجزئ ان احج عنه ؟ قال : انت اكبر ولده ؟ قال : نعم، قال : ارايت لوكان عليه دين اكنت تقضيه ؟ قال نعم، قال : فحج عنه ،، ___ [4]

يعني ،، يوسړې دقبيله خثعم نه دحضوراكرم صلى الله عليه وسلم په خدمت كښې حاضرشواوعرض ئې اوكړو چې زما پلار بوډه (شيخ كبير) دې، هغه په سورلئ باندې نه شي سورې دې اوپه هغه باندې فريضه حج هم لازمه ده، آيا دهغه دطرفنه زۀ حج كولې شم ؟ هغوى صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل چې آياته دهغه په اولادكښې دټولونه مشر يې ؟ عرض ئې اوكړو چې آو! هغوى اوفرمائيل دا راته اوايه كه چرې په هغه باندې قرض وونو تابه اداء كولوكه نه ؟ عرض ئې اوكړه چې ولې نه مابه اداء كولو. هغوى اوفرمائيل نوبيا دهغه دطرفنه حج اداء كړۀ ،،

داشان روايت داحضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه هم مروى دې ۔ [5] دغه شان دمجوزينو استدلال دحضرت عمر رضي الله عنه د واقعه نه هم دې :

،، عن جابربن عبد الله قال : قال عمربن الخطاب : هششت، فقبلت وانا صائم، فقلت : يارسول الله صنعت

---

[1]) كشف الاسرار (ج۳ص۲۰۶و۲۰۷)_
[2]) النساء /۱۰۵_
[3]) كشف الاسرار(ج۳ص۲۰۷)_
[4]) سنن النسائي، كتاب مناسك الحج،باب تشبيه قضاء الحج بقضاء الدين. رقم (۲۶۳۹)_
[5]) حواله بالا. رقم (۲۶۴۰)_

اليوم امرا ءظها: قبلت وانا صائم، قال: ارايت لومضمضت من الماء وانت صائم؟_ قال عيسى بن حماد في حديثه: قلت: لاباس به، ثم اتفقا، قال: فمه»_ (۱)

يعني .. حضرت عمر ﷺ فرمائي چې ماخوشحالي محسوسه کړه. ماپه حالت دروژه کښې تقبيل اوکړو. ما عرض اوکړو يارسول الله ! نن ما ډيرلوئ کار اوکړو. ماپه حالت د روژې کښې تقبيل اوکړو. هغوى اوفرمائيل اوايه ! که تا په حالت دروژې کښې خوله کنگاله کړې نوڅه به کيږي ؟ ما عرض اوکړو چې څه حرج هم نشته. نوهغوى اوفرمائيل چې بيا په تقبيل کښې څه داسې خبره ده؟ ..

په دې حديث کښې حضوراکرم ﷺ .. قبلة الصائم»، لره په مضمضه باندې قياس کولوسره حکم بيان کړې دې ـ

حضرات مجوزينو يواستدلال دهغه حديث نه هم دې په کوم کښې چې حضوراکرم ﷺ فرمائيلي دي : .. وفي بضع احدکم صدقة، قالوا : يارسول الله، ايأتي احدنا شهوته ويکون له فيها اجر؟ قال: ارايتم لووضعها في حرام اکان عليه فيها وزر؟ فکذلك اذا وضعها في الحلال کان له اجر»_ (۲)

يعني .. تاسوته به دخپلې بي بې سره په صحبت باندې هم دصدقه ثواب ملاويږي. صحابه کرام عرض اوکړويارسول الله ! آيا که په مونږ کښې څوک خپل شهوت پوره کوي نوهغه ته به هم اجرملاويږي ؟ هغوى اوفرمائيل دا اوايئ که چرته په حرامو باندې ئې خپل شهوت پوره کولونوبه دۀ باندې به گناه وه که نه ؟ دغه شان په حلال ځائې باندې شهوت پوره کولوباندې به اجر ملاويږي ..ـ

دلته حضور اکرم ﷺ اجتهاد کولوسره جواب ورکړو. ظاهره ده چې دا دهغوى په باره کښې داجتهاد دمشروع کيدلودليل دې ـ

عقلا هم دا خبره په پوهه کښې راځي چې دحضوراکرم ﷺ دپاره اجتهاد درست دې، ددې وجه دا ده چې .. اجتهاد .. په دې خبره باندې مبنى دې چې مجتهد دنصوصودمعانيو اودعللو عالم وي. ظاهره ده چې حضوراکرم ﷺ په علم اوددې دمعانيواوعللو په پوهه کښې دټولو مخلوقاتو نه اکمل دې. حتى چې داصوليينودتصريح مطابق .. دمتشابهاتوعلم هم الله تعالى هغوى ﷺ ته ورکړې دې. کله چې ديوخيزعلم هم وي. ددې دټولو معانيو اوعللو اودطريقه استعمال نه هم ښه واقف وي نو بيا داجتهاد ممانعت به ولې وي ؟ (۳)

په دې باندې داسې هم پوهه کيدلې شي چې .. اجتهاد .. کوم چې دبندگانو دنسبت نه دعبادت اعلى ترينه درجې حيثيت لرى. بيا په دې کښې دصواب او سداد اړخ دعدم صواب په مقابله کښې ډيرزيات دې. ځکه چې .. اجتهاد .. کښې دمشقت تحمل کيږي. لهذا ددې عبادت استحقاق به حضوراکرم ﷺ ته دټولونه زيات وي. خاص توگه باندې په دې وجه سره

---

(۱) السنن لابي داود. کتاب الصيام.باب القبلة للصائم. رقم (۲۳۸۵)_

(۲) صحيح مسلم. کتاب الزکاة. باب بيان ان اسم الصدقة يقع على کل نوع من المعروف. رقم (۲۳۲۹)_

(۳) اوگورئ: کشف الاسرار(ج۳ص۲۰۸)_

هم چې دې امت دپاره جائزه کيږي. که حضوراکرم ﷺ ته د..اجتهاد.. داجازت نه وي نوامت ته به په دې خبره کښې په هغوی باندې فضيلت لازميږي. کوم چې ناممکن دي ـ (١)

په دې باندې که څوک دا اووائي چې حضوراکرم ﷺ لره که د..اجتهاد.. نه دې دپاره ايسار کړې شي چې هغوی ته ددې نه هم وړاندې استدراک دحکم بالوحي اعلى درجه حاصله ده ـ نوددې جواب دادې چې په دې کښې هيڅ شک نشته دې چې دوحي علم داجتهاد نه اعلى دې.بياهم په دې کښې هغه تحمل دمشقت نشته کوم چې په اجتهادکښې دې. په دې کښې د ذهانت او لياقت اظهار نه وي. چونکه ..اجتهاد.. کښې دا يومنفرد اوامتيازي شان اوفضيلت دې. څکه دا نه شي ونيلې کيدې چې حضوراکرم ﷺ ته په دې فضيلت کښې څه هم نه دی حاصل (٢)

د حضور اکرم ﷺ په اجتهاد کښې اودامت په اجتهاد کښې فرق دلته چاته دا اشکال کيدې شي چې کله مونږ د حضوراکرم دپاره د..اجتهاد دجواز قائل يونو يقينا دا اجتهادبه دنص په مقابله کښې ادون وي. لهذا څنګه چې دامت اجتهاد ظني وي دغه شان دهغوی ﷺ اجتهادبه هم ظني وي او دبل اجتهاد سره به ددې معارضه هم کيدې شي ـ

ددې جواب دادې چې دامت په اجتهاد کښې اودهغوی ﷺ په اجتهاد کښې فرق دې. اوهغه دا چې دعام امت په اجتهاد کښې دخطا احتمال هم وي او مجتهد په دې باندې برقرار هم پاتې کيږي. اودهغوی ﷺ په اجتهاد کښې دډيرو علماؤ په نيز باندې دخطا احتمال هم نشته دې. څکه چې مونږ ته په احکاموکښې دهغوی ﷺ داتباع حکم شوی دې.لکه چې ارشاد باري تعالى دې (فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا)(٣) ،نوقسم دې ستادرب : هغه مؤمنان نه دی تردې پورې چې هم تالره منصف اوګنړي په هغه جهګړه کښې کومه چې دهغوی په مينځ کښې راپيده شي. بيا به نه مومي په خپل مينځ کښې تنګي ستاپه فيصله کښې اوقبوله ئې کړي په خوشحالي سره ـ)

که چرې دهغوی په اجتهاد کښې دخطا احتمال وي نومونږ ته به دخطا داتباع حکم راکول لازم شي. کوم چې صحيح نه دی ـ (٤)

که چرې دحضوراکرم ﷺ په اجتهاد کښې دخطا احتمال وي. څنګه چې اکثرو احنافوراې دا ده. نوارشادباري تعالى (عَفَا اللَّهُ عَنكَ لِمَ أَذِنتَ لَهُمْ)(٥) ،الله تعالى تاته معافي فرمائي ' تاسودوی ته ولې اجازت ورکړو؟) ددې نه هم دې طرف ته اشاره کيږي بيا هم په دې کښې د قرارعلى الخطا احتمال نه وي. کله چې الله تعالى تاسولره په اجتهاد باندې برقرار اوساتلو نوهم هغه صواب دې.ددې نه نص پشان علم اليقين حاصليږي او مخالفت به ئې حرام وي.

---

(١) حواله بالا

(٢) حواله بالا ـ

(٣) النساء ٦٥ ـ

(٤) کشف الاسرار (ج٣ص٢٠٩) ـ

(٥) التوبة /٤٣ ـ

ددې نظير الهام دې چې د حضوراكرم ﷺ الهام حجت قاطعه دې، ددې مخالفت په يوصورت كښې هم جائزنه دې، اودنورو الهام حجت قاطعه نه دې ـ (۱) والله اعلم

دمانعينو د دلائلو جوابونه : مانعينود (وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوٰى ۞ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحٰى) نه استدلال كړې وو، چې كله رسول الله ﷺ څه فرمائي هغه ټول ,, وحي من الله ،، وي، نوددې نه لازميږي چې هغوى به دخپل راې او اجتهاد نه څه هم نه فرمائيل ـ

ددې جواب دادې چې ددې آيت مفهوم دادې چې رسول الله ﷺ دخپل ځان دطرفنه خبرې جوړولو سره دالله تعالى طرفته دمنسوب كولو قطعي څه امكان نشته. بلكه هغوى ﷺ چې څه فرمائي هغه ټول دالله تعالى دطرفنه وحي كړې شوى وى. دوحي ډير اقسام دى،په دې كښې يوقسم هغه دې دكوم الفاظ اومعنې چې ټول دالله تعالى دطرفنه نازل شوې وى،چې دهغې نوم قرآن دې، دويم هغه چې صرف معنى دالله تعالى دطرفنه نازليږى او. حضوراكرم ﷺ دغه معنى لره په خپلو الفاظو كښې اداء كوى، ددې نوم ,,حديث،، ,,اوسنت،، دې ـ

بيا په حديث كښې چې كوم مضمون دحق تعالى دطرفنه راځى، كله هغه ديوې معاملې ښكاره او واضحه فيصله اوحكم وى، كله څه قاعده كليه ښودلې كيږى. چې دهغې نه رسول الله ﷺ په خپل اجتهاد سره احكام راوباسى اوبيانوى، په دې اجتهاد كښې امكان وى چې څه غلطى پكښې اوشى، خودرسول الله ﷺ اودټولو انبياء خصوصيت دې چې كوم احكام هغه دخپل اجتهاد سره بيان فرمائي په هغې كښې كه څه غلطى اوشى نو دالله تعالى دطرفنه په ذريعه د وحي سره دهغې اصلاح اوكړې شى، هغوى په خپل غلط اجتهاد باندې قائم نه پاتې كيږى. په خلاف دنورو علماؤ مجتهدينو، چې په هغوى كښې دچانه په اجتهاد كښې خطا اوشى نوپه هغې باندې قائم پاتې كيدې شى ـ

خلاصه داچې وحي په بعضواوقاتو كښې ديوې قاعدې كليې په شكل كښې راځى. كومې سره چې داحكامو په استخراج كولو كښې پيغمبرته دخپلې راې سره داجتهاد كولوضرورت پيدا كيږى. چونكه دا قاعده كليه دالله تعالى دطرف نه راغلى وى نوځكه دې ټولو احكامو ته هم وحي من جانب الله ونيلې شوې دى ـ (۲) والله اعلم

اودكوم ځائې پورې چې دمانعينود دليل عقلي تعلق دې چې حضوراكرم ﷺ داقامت شرع دپاره مبعوث شوې وواواجتهاد محتمل للخطا دليل كيدوپه حيثيت سره په دې كښې داقامت شرع صلاحيت نشته، لهذا هغوى ﷺ په حق كښې داجتهادهم څه گنجائش نشته ـ

نوددې جواب زمونږ دتقريرنه واضحه كيږى، چې حاصل ئې دادې چې دعام امت اجتهاد دليل محتمل للخطادې،دحضوراكرم ﷺ اجتهاد محتمل للخطا نه دې، ځنگه چې ډيرعلماء فرمائي.ياكه په دې كښې احتمال دخطا وى بياهم هغوى په خطا باندې قائم نه شى پريخودې، ځكه دهغوى په ,,اجتهاد،، سره په اقامت شرع كښې دڅه قسمه حرج نشته دې (۳) والله اعلم

---

(۱) كشف الاسرار (ج۳ص۲۰۹)_

(۲) اوگورئ معارف القران (ج۸ص ۱۹۴و۱۹۵) تفسيرسورة النجم _

(۳) اوگورئ كشف الاسرار(ج۳ص۲۱۱)_

قوله: قَالَ أَبُوعَبْدِاللَّهِ يُقَالُ يُقَادُ بِالْقَافِ. فَقِيلَ لِأَبِي عَبْدِاللَّهِ أَيَّ شَيْءٍ كَتَبَ لَهُ قَالَ كُتِبَ لَهُ هَذِهِ الْخُطْبَةَ: ابوعبدالله يعنى امام بخارى رحمه الله فرمائى ,, يقاد،، د ,, قاف،، سره ونيلې كيږى۔ ابوعبدالله يعنى امام بخارى رحمه الله نه تپوس اوكړې شوچې نبى عليه السلام دابوشاه رضي الله عنه دپاره څه أوليكل. نواوفرمائيل ئې چې دا خطبه ئې اوليكله۔

په دې عبارت كښې دړومبۍ جملې مقصد دادې چې په دې مقام كښې ,,يقاد،، دقاف سره د ,,قود،، نه مشتق دې ,,قاد،، نه ده كوم چې د ,,مفاداة،، يا ,, فدية،، نه مشتق دې۔

اود دويمه جملې نه دحضرت ابوشاه رضي الله عنه چې كوم ,, اكتب لى يا رسول الله،، عرض ئې كړې وو اوددې په جواب كښې هغوى صلى الله عليه وسلم ,, اكتبوا لابى فلان،، فرمائيلى وو. په دې كښې دامذكورنه دى چې دڅه څيز كتابت مقصود دې، امام بخارى رحمه الله تصريح اوفرمائيله چې دخطبه كتابت مراد دې۔

تنبيه: واضحه دې وى چې ,, قال ابوعبدالله ....، نه تر آخره پورې دا عبارت صرف په يونسخه كښې دې. اود ابوذر، اصيلى، ابو الوقت اودابن عساكر په يوې نسخه كښې هم دا عبارت موجودنه دې۔ (١)

[١١٣] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِاللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ حَدَّثَنَا عَمْرٌو قَالَ أَخْبَرَنِي وَهْبُ بْنُ مُنَبِّهٍ عَنْ أَخِيهِ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ يَقُولُ (٢): مَا مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - أَحَدٌ أَكْثَرَ حَدِيثًا عَنْهُ مِنِّي، إِلَّا مَا كَانَ مِنْ عَبْدِاللَّهِ بْنِ عَمْرٍو فَإِنَّهُ كَانَ يَكْتُبُ وَلَا أَكْتُبُ. تَابَعَهُ مَعْمَرٌ عَنْ هَمَّامٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ.

رجال الحديث

① **على بن عبدالله**: دا امام على بن عبدالله بن جعفربن نجيح سعدى بصرى المعروف بابن المدينى رحمه الله دې، ددۀ حالات په كتاب العلم ,,باب الفهم فى العلم،،لاندې تيرشوى دى۔ (٣)

② **سفيان**: دا امام سفيان بن عيينه رحمه الله دې، ددوى حالات د ,,بدء الوحى،، داولنى حديث لاندې مختصرا (٤) اودكتاب العلم ,,باب قول المحدث: حدثنا او اخبرنا وانبانا،، لاندې تفصيلا تيرشوى دى۔ (٥)

---

(١) ارشادالسارى (ج١ص٢٠٦)۔

(٢) قوله ,, اباهريرة ,, الحديث، اخرجه النسائى فى سننه الكبرى، كتاب العلم،باب كتابة العلم، رقم (٥٨٥٣) والترمذى فى جامعه، فى ابواب العلم، باب ماجاء فى الرخصة فيه (اى فى كتابة العلم)، رقم (٢٦٢٨)

(٣) اوګورئ كشف البارى (ج٣ص٢٥٦) ۔

(٤) اوګورئ كشف البارى (ج١ص٢٣٨) ۔

(٥) اوګورئ كشف البارى (ج٣ص٨٦) ۔

③ عمرو دا مشهور امام او فقیه عمروبن دینار مکی جمحی رحمه الله دې، ابومحمد دده کنیت دې۔[۱]

دې د حضرت ابن عباس، دحضرت عبدالله بن الزبیر، حضرت عبدالله بن عمر، حضرت عبدالله بن عمروبن العاص، حضرت ابوهریره، حضرت جابربن عبدالله، حضرت ابوالطفیل لیثی، حضرت سائب بن یزید رضی الله عنهم نه علاوه دابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف، سعیدبن جبیر، ابن ملیکه، عروه بن الزبیر، عطاء بن ابی رباح، عطاء بن یسار، عطاء بن میناء، عکرمه اوامام زهری رحمهم الله پشان دډیرو حضراتونه روایت کوی۔

اوددهٔ نه په روایت کونکوکښې امام قتاده، ایوب سختیانی، عبدالملک بن جریج، جعفر الصادق، امام مالک، امام شعبه، ابوعوانه، حمادبن سلمه، حمادبن زید، سفیان ثوری، سفیان بن عیینه رحمهم الله پشان ډیرحضرات دی۔[۲]

امام احمد رحمه الله فرمائی ,,کان شعبة لایقدم علی عمروبن دینار احدا، لاالحکم ولا غیره، یعنی فی الثبت،،۔[۳] یعنی ,, شعبه به دعمروبن دینار په مقابله څوک هم نه مقدم کول،،۔

دغه شان هغه فرمائی ,,وکان عمرو مولی، ولکن الله شرفه بالعلم،،۔[۴]

ابن ابی نجیح رحمه الله فرمائی ,, ماکان عندنا احد افقه ولا اعلم من عمروبن دینار،،۔[۵]

حضرت مسعر رحمه الله فرمائی ,, ما رایت اثبت من عمروبن دینار والقاسم بن عبدالرحمن،،۔[۶]

ابن عیینه رحمه الله فرمائی ,,حدثنا عمروبن دینار، وکان ثقة ثقة ثقة، وحدیث اسمعه من عمرو احب الی من عشرین من غیره،،۔[۷]

نیز هغه فرمائی ,,کان عمروبن دینار اعلم اهل مکة،،۔[۸]

امام زهری رحمه الله فرمائی ,, مارایت شیخا انص للحدیث الجید من هذا الشیخ،،۔[۹]

امام یحي القطان اوامام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائی ,,عمروبن دینار اثبت عندی من قتادة،،[۱۰]

---

[۱] اوګورئ تهذیب الکمال (ج۲۲ص۵و۶)۔
[۲] دشیوخو اوتلامذو دتفصیل دپاره اوګورئ تهذیب الکمال (ج۲۲ص۶-۹)۔
[۳] تهذیب الکمال (ج۲۲ص۹)۔
[۴] حواله بالا۔
[۵] حواله بالا۔
[۶] تهذیب الکمال (ج۲۲ص۱۰)۔
[۷] حواله بالا۔
[۸] حواله بالا۔
[۹] حواله بالا۔
[۱۰] حواله بالا۔

نيز امام احمد رحمه الله فرمائى ,, عمرو بن دينار اثبت الناس فى عطاء _ يعنى ابن ابى رباح _ ،،[1]

امام ابوزرعه او امام ابوحاتم رحمهما الله فرمائى ,, ثقة،،[2] امام نسائى رحمه الله فرمائى ,, ثقة ثبت،،[3]

امام سعد رحمه الله فرمائى ,, وكان يفتى بالبلد....... وكان عمرو ثقة ثبتا كثير الحديث،، _[4]

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى ,, مكي امام،، _[5]

نيز حافظ ذهبى رحمه الله دهغوى د ,,تذكره،، په ابتداء كښې ليكى ,, الامام الكبير الحافظ .... احد الاعلام وشيخ الحرم فى زمانه،، _[6]

امام عجلى رحمه الله فرمائى ,, تابعى ثقة،، _[7]

امام على بن المدينى رحمه الله فرمائى ,, كان اصحاب ابن عباس ستة : عطاء وطاووس، ومجاهد، وسعيد بن جبير، وجابر بن زيد، وعكرمة، فكان اعلم الناس بهؤلاء عمرو بن دينار، ولقيهم كلهم، واعلم الناس بعمرو وهؤلاء : سفيان بن عيينه وابن جريج،،[8]

امام دارقطنى رحمه الله فرمائى ,, من الحفاظ، وزيادته مقبولة،، _[9]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى ,, ثقة ثبت،، _[10]

ابن حبان رحمه الله دې په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې _[11]

بعضې حضراتو په دوى باندې دتشيع الزام لګولې دې، دغه شان دحضرت عبدالله بن الزبير رضي الله عنه دمخالفت الزام پرې با ندې هم لګيدلې دې _

ليكن حقيقت دا دې چې په دۀ باندې دځه قسمه الزام ثابت نه دې، ځكه چې امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائى ,, اهل المدينة لايرضون عمرا، يرمونه بالتشيع، والتحامل على ابن الزبير، ولاباس به، هو برىء مما يقولون،، _[12]

---

[1]) تهذيب الكمال (ج۲۲ص۱۰و۱۱)، وسير اعلام النبلاء (ج۵ص۳۰٤)_

[2]) تهذيب الكمال (ج۲۲ص۱۱)_

[3]) حواله بالا _

[4]) الطبقات الكبرى لابن سعد (ج۵ص٤۸۹)_

[5]) الكاشف (ج۲ص۷۵) رقم (٤۱۵۲)_

[6]) سير اعلام النبلاء (ج۵ص۳۰۰)_

[7]) تعليقات تهذيب الكمال (ج۲۲ص۱۲)_

[8]) تعليقات تهذيب الكمال (ج۲۲ص۱۲)، نقلا عن المعرفة والتاريخ للفسوى (ج۱ص۷۱۳_ ۷۱٤)_

[9]) تعليقات تهذيب الكمال (ج۲۲ص۱۲) نقلا عن علل الدارقطنى _

[10]) تقريب التهذيب (ص٤۲۱) رقم (۵۰۲٤)_

[11]) الثقات لابن حبان (ج۵ص۱٦۷)_

[12]) سير اعلام النبلاء (ج۵ص۳۰۲)_

حافظ ذهبي رحمه الله فرمائی .. اما عمرو بن دینار الجمحي، عالم الحجاز : فحجة، وما قيل عنه من التشيع : فباطل، . [1]

دامام عمروبن دينار رحمه الله په باره کښې سفيان بن عيينه رحمه الله فرمائي چې هغوی خپلې شپې په درې حصوکښې تقسیمې کړې وې. په يو ثلث کښې به ئې آرام کولو. په يوثلث کښې به ئې خپل حديثونه يادول اوپه يوحصه کښې به ئې مونځ کولو۔ [2]

امام عمروبن دينار رحمه الله داحاديثو ليکل نه خوښول، بلکه يادولوباندې به ئې زور ورکولو. فرمائيل به ئې .. احرج على من يكتب عنى، فما كتبت عن احد شيئا، كنت اتحفظ، ۔ [3]

يعنى ..كوم سړې چې زما نه حديث ليکل غواړی هغه لره حرام دی چې زما حديثونه ليکلوسره ياد کړي، ما دچانه هم يو حديث په ليکلوسره نه دې ياد کړې. بلکه زبانی به مې يادول . . ۔

د فقه په مرتبې باندې دفائزکيدوباوجود به ئې د ير مسائل نه ښودل. فرمائيل به ئې .. يسالونا عن راينا، فنخبرهم، فيكتبونه، كانه نقش فى حجر، ولعلنا ان نرجع عنه غدا، . [4]

يعنى .. خلق زمونږ نه زمونږ د راې تپوس کوی اومونږ ورته وايو نوخلق ئې داسې ليکی ګويا چې د کاڼړی کرښه. خه لرې ده چې مونږ سبا ته دهغې نه رجوع اوکړو ؟!، ،

يوځل يوسړې دهغه نه ديوې مسئله تپوس اوکړو ، نوهغوی څه جواب ورنه کړو . په دې باندې هغه سړی دوباره اصرار کولو عرض اوکړو .. انّ في نفسى منها شيئا فاجبنى، . يعنى .. زما په زړه کښې لګ شان تردد دې تاسوجواب اوفرمائې، . نوهغوی جواب ورکړو .. والله لان يكون فى نفسك مثل ابى قبيس احب الى من ان يكون فى نفسى منها مثل الشعرة، ۔ مطلب داچې که .. په خدائ قسم ستاپه زړه کښې لګ شان تردد هم نشته دې که دابو قبيس دغربرابر تردد هم وی نوبيا به هم زۀ داسې جواب نه خوښومه چې په ماته دويخته هومره تردد هم وی ۔ . . [5]

امام عمروبن دينار رحمه الله فرمائی چې ماته ابن هشام اووئيل چې زۀ ستادپاره وظيفه مقرر کومه. تۀ خلقوته فتوې ورکوه، ما ورته اوئيل چې ماته ددې ضرورت نشته دې ۔ [6]

تنبيه : تاسوشاته په تفصيل سره پوهه شوی ئې چې عمروبن دينار مکی دې اودې دصحاح سته د راويانونه دې ۔ [7]

---

[1] ميزان الاعتدال (ج٣ص ٢۶٠)، رقم (۶٣۶٧)_
[2] سير اعلام النبلاء (ج۵ص٣٠٢)_
[3] سير اعلام النبلاء (ج۵ص٣٠٢)_
[4] الطبقات الكبرى لابن سعد (ج۵ص ٣٨٠)_
[5] حواله بالا_
[6] حواله بالا_
[7] اوګورئ تهذيب الكمال (ج٢٢ص۵)_

اودغه شان دعمروبن دينار په نوم باندې يو رواى بل هم دې. كوم چې دترمذى او دابن ماجه په رجالوكښې دې اوضعيف دې ـ [۱] نيزپه دې نوم باندې يو رواى بل هم دې چې هغه كوفى دې، دهغه هيڅ يو روايت هم په اصول سته كښې موجود نه دې اودې مجهول دې ـ [۲]

دعمروبن دينار رحمه الله وفات په ۱۲۲ هجرې كښې د اتيه كالوپه عمركښې شوې وو ـ [۳] رحمه الله تعالى رحمة واسعة

⑥ **وهب بن منبه** دا ابوعبدالله وهب بن منبه بن كامل بن سيج بن ذى كبار [۴] اليمانى الصنعانى الابناوى [۵] رحمه الله دې [۶]

دې دهمام بن منبه، معقل بن منبه، غيلان بن منبه اودعقيل بن منبه رور دې ـ [۷]

دې دحضرت انس، حضرت جابر بن عبدالله، حضرت عبدالله بن عباس، حضرت عبدالله بن عمر، حضرت عبدالله بن عمروبن العاص، حضرت ابوسعيد خدرى اودحضرت ابوهريره رضي الله عنهم نه علاوه دطاووس بن كيسان، عمروبن دينار، عمروبن شعيب، همام بن منبه اودابوخليفه بصرى رحمهم الله نه روايت حديث كوى ـ

ددوى نه روايت كونكوكښې عمروبن دينار، سماك بن الفضل، عوف الاعرابى، عاصم بن رجاء بن حيوة، اسرائيل ابوموسى، عقيل بن معقل بن منبه، منذربن النعمان، المغيره بن حكيم، صالح بن عبيد اوعبدالكريم بن خوران رحمهم الله وغيره ډيرحضرات شامل دى ـ [۸]

امام عجلى رحمه الله فرمائى "تابعى ثقة، وكان على قضاء صنعاء" ـ [۹]

امام ابوزرعه اوامام نسائى رحمهما الله فرمائى "ثقة" ـ [۱۰]

ابن حبان رحمه الله دې په كتاب الثقات كښې ذكركړې دې اوليكلى ئې دى "وكان عابدا فاضلا، قرا الكتب......." ـ [۱۱]

---

[۱] اوګورئ تهذيب الكمال (ج۲۲ص۱۳-۱۶)، وتقريب التهذيب (ص۴۲۱)، رقم (۵۰۲۵) ـ
[۲] اوګورئ تهذيب الكمال (ج۲۲ص۵) وتقريب التهذيب (ص۴۲۱)، رقم (۵۰۲۵) ـ
[۳] الكاشف للذهبى (ج۲ص۷۵) رقم (۴۱۵۲) ـ
[۴] كل من كان من اهل اليمن له "ذى" هوشريف، يقال: فلان له ذى، وفلان لاذى له" ـ سيراعلام النبلاء (ج۴ص۵۴۵)، وتهذيب الكمال (ج۳۱ص۱۴۲) ـ
[۵] بفتح الهمزة، منسوب الى "الابناء" بباء موحدة ثم نون، وهم كل من ولد من ابناء الفرس الذين وجههم كسرى مع سيف بن ذى يزن" ـ عمدة القارى (ج۲ص۱۶۸) ـ
[۶] تهذيب الكمال (ج۳۱ص۱۴۰) ـ
[۷] الثقات لابن حبان (ج۵ص۴۸۸) ـ
[۸] اوګورئ تهذيب الكمال (ج۳۱ص۱۴۰-۱۴۲) ـ
[۹] تهذيب الكمال (ج۳۱ص۱۴۰)
[۱۰] تهذيب الكمال (ج۳۱ص۱۴۰)
[۱۱] الثقات لابن حبان (ج۵ص۴۸۷) ـ

حافظ ذهبي رحمه الله فرمائى ,, وروايته للمسند قليلة، وانما غزارة علمه في الاسرائيليات، ومن صحائف اهل الكتاب،، ـ (١)

دىٔ په شروع كښې د قدريه طرف ته مائله وو. په دې سلسله كښې يوكتاب هم ليكلې دې.بيا دىٔ په دې باندې نادم (پښيمانه) شو اودهغې نه ئې رجوع اوكړهٔ. امام احمد رحمه الله فرمائى ,, كان يتهم بشئ من القدر ثم رجع،، ـ (٢)

ابوسنان نقل كوى

,, سمعت وهب بن منبه يقول : كنت اقول بالقدر، حتى قرات بضعة وسبعين كتابا من كتب الانبياء، في كلها : من جعل الى نفسه شيئا من المشيئة فقد كفر، فتركت قولي،، ـ (٣)

يعنى ,,ما اول د قدريه عقيده لرله. تردې پورې چې ما دسابقه انبياء كرامواويا ٧٠ نه زيات كتابونه اولوستل، په دې ټولوكښې ئې داخبره ليكلې وه چې كوم سړې په مشيئت او اراده كښې خپل ځان مختاركل اوګڼړى نوهغه كافرشو. نوماخپله عقيده ترک كړه،، ـ

امام جوزجانى رحمه الله فرمائى : ,,كان وهب كتب كتابا في القدر، ثم حدثت انه ندم عليه،، ـ (٤)

عمروبن دينار رحمه الله فرمائى :

,, دخلت على وهب داره بصنعاء، فاطعمني جوزا من جوزة في داره، فقلت له : وددت انك لم تكن كتبت في القدر ! فقال انا والله وددت ذلك،، ـ (٥)

يعنى ,, مطلب دادې چې زهٔ دوهب بن منبه كورته لاړم. هغه په مابانديې دخپل كوركوړره اوخوړه، ماورته اووئيل چې زما خواهش ووچې تهٔ د ,,قدر،، متعلق څه نه وو ليكلى ! نو وې وئيل چې په خداې قسم ! اوس زما هم خيال دې چه افسوس ماڅه نه ووليكلى،، ـ

عمروبن على الفلاس رحمه الله فرمائى ,,كان ضعيفا،، ـ (٦)

ليكن علماؤ دفلاس رحمه الله داقول نه دې قبول كړې، حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چې دفلاس دقول بنياد هم هغه اتهام بالقدر دې اوددې نه رجوع ثابته ده، هغوى فرمائى :

,, وثقة الجمهور وشذ الفلاس، فقال : كان ضعيفا، وكان شبهته في ذلك انه كان يتهم بالقول بالقدر، وصنف فيه كتابا، ثم صح انه رجع عنه،، ـ (٧)

---

(١) سيراعلام النبلاء (ج ٤ص٥٤٥)ـ
(٢) تهذيب التهذيب (ج ١١ص١٦٨)ـ
(٣) تهذيب الكمال (ج٣١ص١٤٧) ـ
(٤) حواله بالا ـ
(٥) حواله بالا ـ
(٦) تهذيب التهذيب (ج١١ص١٦٨)ـ
(٧) هدى السارى (ص ٤٥٠)ـ

دغه شان حافظ ذهبي رحمه الله فرمائي

„وكان ثقة، صادقا، كثير النقل من كتب الاسرائيليات............وقد ضعفه الفلاس وحده، ووثقه جماعة..........،،[1]

ددې نه پس هغوی د قدريو طرف ته ميلان او دهغوی نه د رجوع ذکر کړې دې ـ[2]

بيادې داخبره هم مخې ته وی چې په بخاری شريف کښې د „وهب بن منبه،، سوا ددې يو روايت نه بل روايت نشته دې. په دې کښې هم دهغه متابعت کړې شوې دې[3] دکوم تفصيل چې وړاندې راروان دې ـ

په ۱۱۴ هجرې کښې دهغه انتقال شوې دې ـ[4] رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

⑤ اخيه : د „اخ،، نه مراد همام بن منبه رحمه الله دې ـ

دا همام بن منبه بن کامل بن سيج بن ذی کبار اليمانی الصنعانی الابناوی رحمه الله دې ـ[5]

دې د حضرت عبدالله بن الزبير، حضرت عبدالله بن عباس، حضرت عبدالله بن عمر، حضرت معاويه او د حضرت ابوهريره رضي الله عنهم نه روايت کوی ـ

او دوی په روايت کونکو کښې دده ورارهٔ عقيل بن معقل بن منبه، علی بن الحسن، معمر بن راشد او وهب بن منبه رحمهم الله شامل دی ـ[6]

امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائی „ثقة،، ـ[7]

امام عجلی رحمه الله فرمائی „يمانی تابعی ثقة،، ـ[8]

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی „........المحدث المتقن،، ـ[9]

امام نووی رحمه الله فرمائی „.........واتفقوا على توثيقه،،،،، ـ[10]

د همام بن منبه رحمه الله وفات په ۱۳۲ هجری کښې شوې دې ـ[11] رحمه الله تعالى رحمة واسعة

..

---

[1] ميزان الاعتدال (ج ٤ ص ۳۵۲ و ۳۵۳)ـ
[2] حواله بالا ـ
[3] هدى السارى (ص ٤۵۰)ـ
[4] الكاشف (ج ۲ ص ۳۵۸)، رقم (۶۱۱۶)ـ
[5] تهذيب الكمال (ج ۳۰ ص ۲۹۸)ـ
[6] اوګورئ: تهذيب الكمال (ج ۳۰ ص ۲۹۹)ـ
[7] تهذيب الكمال (ج ۳۰ ص ۲۹۹) وتاريخ الدارمی (ص ۲۲٤) رقم (۸۵۱)ـ
[8] تهذيب التهذيب (ج ۱۱ ص ۲۷) ـ
[9] سير اعلام النبلاء (ج ۵ ص ۳۱۱) ـ
[10] تهذيب الاسماء واللغات (ج ۲ ص ۱٤۰)
[11] الكاشف (ج ۲ ص ۳۳)) رقم (۵۹۸٤)ـ

صحيفه همام بن منبه: حضرت ابوهريره رضي الله عنه هم په دې همام بن منبه باندې دوه نيم سوو ته نيږدې حديثونه ليکلى وو. دا نوشته په ,, **الصحيفة الصحيحة**،، نوم باندې معروف ده. داصحيفه د ,, **صحيفة همام بن منبه**،، په نوم سره مطبوع اومتداول ده ـ

ددې صحيفې ددرس اوتدريس سلسله ترصدو پورې جارى وه. چونکه دددې ټول حديثونه روستو مؤلفينو مثلا امام احمد بن حنبل. امام بخارى. امام مسلم. امام ترمذى رحمهم الله وغيرهم په خپلو کتابونو کښې بعينه نقل کړى دى ـ نو ځکه روستوپه مزه مزه باندې ددې جدا دتدريس سلسله کميدو کميدو سره په ٨٥٢هجرې تقريبا ختمه شوه ـ

دا رساله ترصدوپورې ناياب وه، خوپه ١٣٧٣هجرې مطابق ١٩٥۴ء ددې دصدو زړې دوه قلمى نسخې په دمشق کښې (شام) اود برلن (جرمنى) په کتب خانوکښې فاضل محقق جناب ډاکټر حميد الله صاحب ته ملاؤشوې، اوهغوى په ١٣٧٥هجرې مطابق ١٩٥٦ء کښې دخپلې فاضلانه مقدمې او قابل رشک تحقيق اوترجمه سره شائع کړې ـ

دحديثوپه دستيابو کتابونو کښې دا دټولونه قديم ترين تاليف دې. ځکه چې دابوهريره رضي الله عنه وفات په ٨٧هجرې کښې شوې دې اوظاهره ده چې داتاليف دهغوى دوفات نه وړاندې شوې دې ـ [1] والله اعلم

⑥**حضرت ابوهريره** رضي الله عنه: د حضرت ابوهريره رضي الله عنه حالات په کتاب الايمان ,, **باب امور الايمان**،، لاندې تير شوى دى ـ [2]

قوله: مَا مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - أَحَدٌ أَكْثَرَ حَدِيثًا عَنْهُ مِنِّي، إِلَّا مَا كَانَ مِنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو: د حضوراکرم صلى الله عليه وسلم په صحابو کښې يوسړې هم زما نه زيات دحديثونوروايت کونکې نشته، او! دعبدالله بن عمرو رضي الله عنهما چې دهغه حديثونه زما نه زيات دى ـ

قوله: فَإِنَّهُ كَانَ يَكْتُبُ وَلَا أَكْتُبُ: ځکه چې هغه به ليکل اوما به نه ليکل ـ

دا ددې خبرې علت بيان کړې شوې دې چې دحضرت عبدالله بن عمرو حديثونه زيات وو اودحضرت ابوهريره رضي الله عنه کم ـ

اشکال اود هغې جواب: په دې باندې اشکال کيږى چې ددې نه معلوميږى چې دحضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنهما حديثونه دحضرت ابوهريره رضي الله عنه نه زيات دى، حالانکه دحضرت ابوهريره رضي الله عنه داحاديثوتعداد پينځه زره درې سوا څلوراويا (۵۳۷۴) دې [3] اودحضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنهما داحاديثو تعداد صرف اووه سوا دې ـ [4]

---

[1] اوګورئ ,,کتابت حديث عهد رسالت وعهدصحابه،،(ص ١٣٤و١٣٥)ـ
[2] اوګورئ کشف البارى (ج١ص ۶۵۹)ـ
[3] اوګورئ فتح المغيث للسخاوى (ج ٤ص١٠٢)ـ
[4] فتح المغيث للسخاوى (ج ٤ص١٠٢و١٠٣) ومعرفة الصحابة(ج٣ص١٩٧)ـ

کوم چې دحضرت ابوهریره رضي الله عنه داحادیثو په مقابله کښې تقریبا اوومه حصه دي ـ
ددې جواب مونږ په کتاب الایمان.. باب امور الایمان،، لاندې دحضرت ابوهریره دحالاتو سره تفصیلا ذکرکړې دې ..[1] دکوم حاصل دادې چې
① دحضرت ابوهریره رضي الله عنه مشغله زیات تردتعلیم اوتعلم وه. اودحضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنهما مشغله زیات تردعبادت وه ـ
② حضرت ابوهریره رضي الله عنه په مدینه منوره کښې وو. چې دغلته دخلقو آمدورفت ډیرووه. اوحضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنهما زیات تربه مصراوطائف کښې پاتې شوې وو. کوم ځائې کښې چې دعلم چرچا دومره نه وه ـ
③ دحضرت ابوهریره رضي الله عنه دپاره حضوراکرم صلی الله علیه وسلم خصوصي دعاګانې غوښتلې وو.
④ حضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنهما ته دغزوه یرموک په موقع باندې داهل کتابوځه صحائف ملاؤ شوي وو.چې هغه به ئې کتلې.ډیرو ائمه کرامو تابعینو ددې وجې نه دهغوی روایات نه دي اخستلې ـ
ددې وجوهاتو په وجې نه مونږ ته دهغوی روایات کم رارسېدلې دي ـ [2] والله اعلم.
یو بل اشکال اودهغې جواب: دلته حضرت ابوهریره رضي الله عنه تصریح فرمائی چې هغوی حدیثونه نه لیکل ,, فانه کان یکتب ولا اکتب،، او,, مستدرک حاکم او,, جامع بیان العلم وفضله،، کښې حسن بن عمروبن امیه ضمري وائی چې ما دحضرت ابوهریره رضي الله عنه په وړاندې دهغوی یوحدیث روایت کړو. نوهغوی انکار اوکړو، ما اصرار اوکړو چې دا حدیث ما ستاسو نه اوریدلې دې نوهغوی اوفرمائیل ,, ان کنت سمعته منی فانه مکتوب عندی،، ددې نه پس هغوی زما لاس اونیولواوخپل کورته ئې بوتلم اوپه خپلوکتابونوکښې ئې یوکتاب اوښودلو، چې دحضوراکرم صلی الله علیه وسلم په احادیثوباندې مشتمل وو، هلته دغه حدیث ملاؤ شو، اوفرمائیل ئې ,, قد اخبرتك انی ان کنت حدثتك به فهو مکتوب عندی،، [3] ددې نه معلومیږی چې حضرت ابوهریره رضي الله عنه احادیث لیکل، داسې په دواړو حدیثونوکښې تعارض پیدا کیږی ـ
په دې سلسله کښې بعضې حضراتو دترجیح طریقه اختیار کړې ده اوبعضې حضراتوجمع او تطبیق لره ـ
حافظ ذهبی رحمه الله ددې حدیث لاندې فرمائی ,,هذا منکر لم یصح،، ـ [4]
دغه شان حافظ ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی ,,وحدیثه ذاك اصح فی النقل من هذا، لانه اثبت اسنادا عند

---

[1]) اوګورئ: کشف الباری (ج ۱ص ۶۶۰) ـ
[2]) اوګورئ: فتح الباری (ج ۱ص ۳۰۷) ـ
[3]) اوګورئ: المستدرک (ج ۳ص ۵۱۱) کتاب معرفة الصحابة، ذکرابی هریرة الدوسی رضی الله عنه، وجامع بیان العلم وفضله (ج ۱ص ۳۲٤))، باب ذکرالرخصة فی کتاب العلم،رقم (٤۲۲) ـ
[4]) تلخیص المستدرک بذیل المستدرک (ج ۳ص ۵۱۱) ـ

اهل الحديث، الاان الحديثين قد يسوغ التاول في الجمع بينهما، ـ [1]
گویا چې داحضرات دصحیح بخاری حدیث له ترجیح ورکوی اودې حدیث له دضعیف کیدو دوجې نه ردکوی
حافظ ابن حجر رحمه الله په دې دوارو روایتونوکښې دتطبیق په سلسله کښې فرمائی ،، ویمکن الجمع بانه لم یکن یکتب فی العهد النبوی ثم کتب بعده،، ـ یعنی حضرت ابوهریره رضی الله عنه دکتابت نفی فرمائیل دحضور اکرم صلی الله علیه وسلم د دور سره متعلق ده، اوهغوی به روستوحدیثونه لیکلې وی ـ [2]
حافظ رحمه الله فرمائی چې ددې هم ډیره مضبوطه خبره دا ده چې حضرت ابوهریره رضی الله عنه په خپل لاس باندې نه لیکل اوکوم چې دمکتوب په شکل کښې حدیثونه دی هغه دبل چا په لاس باندې لیکلې شوی وو ـ [3] والله اعلم ـ

قوله: تَابَعَهُ مَعْمَرٌ عَنْ هَمَّامٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: معمربن راشد رحمه الله دهمام عن ابی هریره رضی الله عنه نه روایت کولو کښې دوهب بن منبه متابعت کړې دې ـ

رجال الحديث

① **معمر** : دا ابن معمربن راشدازدی بصری رحمه الله دې، دده مختصرحالات د ،، بدء الوحی،، پنځم حدیث لاندې تیرشوی دی، بیاهم دلته دهغوی تفصیلی حالات لیکلې کیږی ـ
دا مشهور امام معمربن راشدازدی، حدانی بصری رحمه الله دې، دده کنیت ابوعروه دې ـ [4]
دئ دثابت بنانی، قتاده، زهری، عاصم الاحول، ایوب سختیانی، زیدبن اسلم، صالح بن کیسان، یحیی بن ابی کثیر، امام اعمش، همام بن منبه، هشام بن عروه، محمدبن المنکدر اوعمروبن دینار رحمهم الله وغیره نه روایت کوی ـ
دده په روایت کونکوکښې دده شیوخ یحیی بن ابی کثیر، ابواسحاق سبیعی، ایوب سختیانی، عمروبن دینارنه علاوه سعیدبن ابی عروبه، ابان بن یزیدالعطار، اسماعیل بن علیه، امام شعبه،هشام الدستوائی،سفیان ثوری، سفیان بن عیینه، عبدالله بن المبارک،عبدالرزاق بن همام،محمدبن جعفرغندراو محمدبن کثیرصنعانی رحمهم الله وغیره ډیرحضرات دی ـ [5]
امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی ،،اثبت الناس فی الزهری : مالک ومعمر.............،، [6]

---

[1] جامع بيان العلم وفضله (ج۱ص۳۲٤) ـ
[2] فتح الباری (ج۱ص۳۹۷) ـ
[3] حواله بالا ـ
[4] فتح الباری (ج۱ص۳۰۷) ـ
[5] دشیوخو اوتلامذو دتفصیل دپاره اوگورئ تهذیب الکمال (ج۲۸ص۳۰٤ـ۳۰۶)
[6] تهذیب التهذیب (ج۱۰ص۲٤٤) ـ

نیز هغه فرمائی ,,ثقة،، [1] عمرو بن علی رحمه الله فرمائی ,, معمر من اصدق الناس،،۔ [2]
امام عجلی رحمه الله فرمائی ,, معمر بن راشد بصری سکن الیمن، ثقة، رجل صالح،،۔ [3]
یعقوب بن شیبه رحمه الله فرمائی ,, ومعمر ثقة، وصالح التثبت عن الزهری،، ۔ [4]
امام نسائی رحمه الله فرمائی ,, ومعمر بن راشد الثقة المامون،، ۔ [5]
ابن جریج رحمه الله فرمائی ,, علیکم بهذا الرجل ـ یعنی معمرا ـ فانه لم یبق احد من اهل زمانه اعلم منه،،۔ [6]
امام دارقطنی رحمه الله فرمائی ,,ثقة،،۔
,,معمر ثقة مامون،،۔
امام خلیلی رحمه الله فرمائی ,, اثنی علیه الشافعی ـ،، [7]
امام مالک رحمه الله فرمائی ,, نعم الرجل کان معمر، لولا روایته التفسیر عن قتادة،، ۔ [8]
امام احمد رحمه الله فرمائی ,, لست تضم معمرا الی احد الاوجدته فوقه،،۔ [9]
ابن حبان رحمه الله دئ په کتاب الثقات کښې ذکرکړې دې اولیکلی ئې دی,, وکان فقیها متقنا، حافظ، ورعا،،۔ [10]
ابن سعد رحمه الله فرمائی ,, وکان معمر رجلا له حلم ومروٴة ونبل فی نفسه،،۔ [11]
البته دامام یحیی بن معین رحمه الله نه دتوثیق سره سره دا هم منقول دی ,, اذا حدثك معمر عن العراقیین فخالفه، الاعن ابن طاووس والزهری، فان حدیثه عنهما مستقیم، فاما اهل الکوفة واهل البصرة فلا، وما عمل فی حدیث الاعمش شیئا،،۔ [12]

---

[1] تهذیب الکمال (ج۲۸ص۳۰۹)_
[2] حواله بالا_
[3] حواله بالا_
[4] حواله بالا_
[5] تهذیب الکمال (ج۲۸ص ۳۱۰)_
[6] حواله بالا_
[7] تهذیب التهذیب (ج۱۰ص۲۴۵)_
[8] سیراعلام النبلاء (ج۷ص۹)_
[9] سیراعلام النبلاء (ج۷ص۱۰)_
[10] الثقات لابن حبان (ج۷ص ۴۸۴) _
[11] الطبقات الکبری لابن سعد (ج۵ص۵۴۶)_
[12] تهذیب التهذیب (ج۱۰ص۲۴۵)_

دغه شان هغه فرمائی .. وحديث معمر عن ثابت، وعاصم بن ابی النجود، هشام بن عروة، وهذا الضرب، مضطرب كثيرالاوهام، . _[1]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی .. ماحدث معمر بالبصرة فيه اغاليط، وهوصالح الحديث، . _[2]

امام دارقطنی رحمه الله فرمائی .. سيئ الحفظ لحديث قتادة والاعمش، . _[3] حاصل ددې ټولواقوالو دادې چې دامام معمربن راشد رحمه الله ثقاهت اوجلالت شان باندې اتفاق دې. بیاهم چې کله دې د یمن نه دوباره بصرې ته لاړو نوهلته ئې دخپلې حافظې په مدد سره حدیثونه اورول چې په کښې غلطیانې اوشوې. نوهغه حدیثونه کوم چې اعمش، ثابت بنانی، عاصم بن ابی النجود، هشام بن عروه اوقتاده نه روایت کوی هغه دومره قوی نه دی خومره چې نور روایتونه قوی دی _

خو دلته دې داخبرې مخې ته وی چې امام بخاری رحمه الله په صحیح بخاری شریف کښې دهغه نه کوم روایاتونه اخستی دی هغه دامام زهری، ابن طاووس، همام بن منبه، یحیی بن ابی کثیر، هشام بن عروه، ایوب سختیانی، ثمامه بن انس او دعبدالکریم جزری رحمهم الله وغیره حضراتونه روایت کړې شوی دی. دامام اعمش یو روایت ئې نه دې اخستې. دغه شان د امام قتاده اوثابت بنانی رحمهماالله احادیث ئې تعلیقا راوړی دی، په اهل بصره کښې ئې چې دچا روایت هم اخستلې دې دهغې متابعت موجود دې _[4]

نوحافظ ذهبی رحمه الله فرمائی .. احدالاعلام الثقات، له اوهام معروفة، احتملت له فی سعة ما اتقن، . _[5] یعنی .. دئ دثقات اعلامو نه دې، ددهٔ څه اوهام دی کوم چې معروف دی، لیکن ددهٔ متقن روایات په کثرت سره پیش نظر دی نوددهٔ معمولی اوهام والا روایاتوتحمل کړې شوې دې . _والله اعلم

امام معمراصلا خودبصره اوسیدونکې وو، خو کله چې دئ صنعاء ته لاړو اوبیا دهلته نه دواپس راتلوتیارې شروع کولونودهغه ځائې اصحابو دا سوچ اوکړو چې ددهٔ په شان صاحب کمال لره یمن ته نه دی پریخودل پکار، نودهغه ځائې صاحب رایو داتدبیراوکړوچې دهغه ئې هلته نکاح اوکړه نوبیاهغوی هم دهغه ځائې شو _[6]

په رمضان ۱۵۳ هجری کښې دهغوی وفات اوشو _[7] رحمه الله تعالی رحمة واسعة.

---

[1]) حواله بالا _
[2]) تهذیب الکمال (ج۲۸ص۳۰۹و ۳۱۰) _
[3]) تعلیقات تهذیب الکمال (ج۲۸ص۳۱۲) _
[4]) قاله الحافظ فی هدی الساری (ص ٤٤٤و٤٤٥) _
[5]) میزان الاعتدال (ج ٤ص ١٥٤)، رقم (۸۶۸۲) _
[6]) تهذیب الکمال (ج۲۸ص۳۰۹) _
[7]) الکاشف (ج۲ص۲۸۲) رقم (۵۵۶۷) _

④ **همام**: دا همام بن منبه رحمه الله دي دده حالات اوس په دي باب کښې تیرشو۔

⑤ **حضرت ابوهریره** رضی الله عنه: دحضرت ابوهریره رضی الله عنه حالات په کتاب الایمان، ،،باب امور الایمان،، لاندې تیر شوی دی۔(۱)

دمذکوره متابعت تخریج: دې متابعت لره موصولا، امام عبدالرزاق بن همام صنعانی رحمه الله په خپل ،،مصنف،، کښې (۲) او حافظ ابن عبدالبر رحمه الله په ،،جامع بیان العلم وفضله،، کښې (۳) تخریج کړې دې۔

نیزحافظ رحمه الله فرمائی ،، واخرجها ابوبکربن علی المروزی فی کتاب العلم له عن حجاج بن الشاعرعنه،،۔(۴)

نیزهغوی فرمائی ،، وقد تابع حجاجا علیه احمد بن منصور الرمادی، رواه البغوی فی شرح السنة من طریقه، رواه ابن منده فی الوصیة من طریق مجاهد عن ابی هریرة نحوه،،۔(۵)

مذکوره متابعت لره دذکرکولو مقصد: دې متابعت لره دذکرکول مقصد غالبا دادې چې چونکه وهب بن منبه رحمه الله سره دثقه کیدو نه په هغه باندې بعضې علماؤ کلام کړې دې. لکه څنګه چې وړاندې دفلاس رحمه الله تضعیف تیرشوې دې۔
ددې نه علاوه دئ ډیراسرائیلیات هم روایت کوی،څکه امام بخاری رحمه الله دده متابعت ذکرکولوسره دا اوښودل چې دوهب دا روایت قوی دې۔ په دې کښې دڅه قسمه شبه نشته دې۔ والله اعلم۔

دحدیث شریف دترجمة الباب سره مطابقت: ددې حدیث نه،، او ددې نه وړمبې حدیث ،، اکتبوالابی شاه،، نه او دغه شان ددې باب وړمبې حدیث کوم چې دحضرت علی رضی الله عنه نه مروی دې. دکتابت حدیث اجازت مستفاد کیږی، اوکوم خائې پورې چې دممانعت کتابت حدیث تعلق دې نو مونږ ددې تفصیلا ذکرپه مقدمه کښې کړې دې۔(۶)

[۱۱۴] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي يُونُسُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ(۷) قَالَ: لَمَّا اشْتَدَّ بِالنَّبِيِّ - صلى الله

---

(۱) کشف الباری (ج۱ص۶۵۹)۔
(۲) مصنف عبد الرزاق (ج۱۱ص۲۵۹) باب العلم، باب کتاب العلم، رقم (۲۰۴۸۹)۔
(۳) جامع بیان العلم وفضله (ج۱ص۲۹۹) باب ذکرالرخصة فی کتاب العلم، رقم (۳۸۷)۔
(۴) فتح الباری (ج۱ص۳۰۷)۔
(۵) اوګورئ تغلیق التعلیق (ج۲ص۹۲)۔
(۶) کشف الباری (ج۱ص۲۸۔۳۱)۔
(۷) قوله: ،،عن ابن عباس،، الحدیث اخرجه البخاری فی صحیحه (ج۱ص۴۲۹) فی کتاب الجهاد والسیر، باب هل یستشفع الی اهل الذمة ومعاملتهم، رقم (۳۰۵۳)، و(ج۱ص۴۴۹)... [بقیه حاشیه په راروانه صفحه..

عليه وسلم - وَجَعُهُ قَالَ «ائْتُونِي بِكِتَابٍ أَكْتُبْ لَكُمْ كِتَابًا لاَ تَضِلُّوا بَعْدَهُ». قَالَ عُمَرُ إِنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - غَلَبَهُ الْوَجَعُ وَعِنْدَنَا كِتَابُ اللَّهِ حَسْبُنَا فَاخْتَلَفُوا وَكَثُرَ اللَّغَطُ. قَالَ «قُومُوا عَنِّي، وَلاَ يَنْبَغِي عِنْدِي التَّنَازُعُ». فَخَرَجَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَقُولُ إِنَّ الرَّزِيَّةَ كُلَّ الرَّزِيَّةِ مَا حَالَ بَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَبَيْنَ كِتَابِهِ.

رجال الحديث

① **يحيى بن سليمان**: دا ابوسعید بن سلیمان بن یحیی بن سعید جعفی مقری کوفی رحمه الله دې، دهٔ په مصر کښې هم استوګنه کړې وه ـ [1]

دئ دعبدالله بن وهب. اسماعیل بن علیه. حفص غیاث. محمدبن فضیل بن غزوان. وکیع بن الجراح، ابوبکربن عیاش اوابوخالد الاحمر رحمهم الله وغیره نه روایت کوی ـ

اوددوی نه په روایت کونکوکښې امام بخاری. احمدبن الحسن ترمذی. حسن بن علی الحلوانی، ابوزرعه رازی، ابوحاتم رازی اومحمدبن یحیی ذهلی رحمهم الله وغیره حضرات دی ـ [2]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی ,,شیخ،،ـ [3]

امام دارقطنی رحمه الله فرمائی ,,ثقة،،ـ [4]

مسلمه بن قاسم رحمه الله فرمائی ,,لاباس به، وکان عند العقیلی ثقة، وله احادیث مناکیر،،ـ [5]

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی ,,صویلح،،ـ [6]

ابن حبان رحمه الله دئ په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې، اوفرمائی ,, ربما اغرب،،ـ [7]

بقیه حاشیه د تیرمخ] فی کتاب الجزیة والموادعة، باب اخراج الیهودمن جزیرة العرب،رقم (۳۱۶۸)، و(ج ۲ص۶۳۸) کتاب المغازی، باب مرض النبی صلی الله علیه وسلم ووفاته،رقم (۴۴۳۱) و(۴۴۳۲)، و(ج۲ص۸۴۶و۸۴۷) کتاب المرضی،باب قول المریض : قوموا عنی، رقم (۵۶۶۹)، (ج۲ص ۱۰۹۴) کتاب الاعتصام بالکتاب والسنة باب کراهیة الخلاف، رقم (۷۳۶۶)، ومسلم فی صحیحه،فی کتاب الوصیة،باب ترک الوصیة لمن لیس له شیئ یوصی فیه، رقم (۴۲۳۲ _ ۴۲۳۴) _

[1] تهذیب الکمال (ج ۳۱ص۳۶۹و ۳۷۰)_

[2] دشیوخ اوود تلامذؤ دپاره اوګورئ تهذیب الکمال (ج ۳۱ص۳۶۹و ۳۷۰)_

[3] تهذیب الکمال (ج ۳۱ص ۳۷۱) لفظ ,, شیخ،، دتعدیل د الفاظونه دې، دتفصیل دپاره اوګورئ مقدمة الکاشف للشیخ محمد عوامة حفظه الله (ص۴۵و۴۶) _

[4] تهذیب التهذیب (ج۱۱ص۲۲۷)_

[5] حواله بالا_

[6] الکاشف للذهبی (ج۲ص۳۶۷)،رقم (۶۱۸۱)_

[7] الثقات لابن حبان (ج۹ص۲۶۳) _

البته امام نسائی رحمه الله دده تضعيف کړې دې، فرمائيلې دی ,,ليس بثقة،،۔ [1]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی ,,صدوق يخطئ،، [2]
خو حافظ ابن حجر رحمه الله د امام نسائی رحمه الله په باره کښې فرمائی ,,وكان النسائى سيئ الرائ فيه،، [3]
دغه شان د حافظ ابن حجر رحمه الله قول ,,صدوق يخطئ،، باندې تبصره کولوسره بعضې محققين وائی ,,بل صدوق، حسن الحديث، فقد روى عنه جمع من الثقات، منهم: البخارى فى الصحيح، وابوحاتم وقال: شيخ، ووثقه العقيلى والدار قطنى، وذكره ابن حبان فى الثقات وقال: يغرب، وضعفه النسائى وحده، وقال مسلمة بن قاسم الاندلسى: لاباس به........وله احاديث مناكير،،۔ [4]

يعنی,, دده مرتبه د ,,صدوق يخطئ،، په ,,ځای صدوق حسن الحديث،، پکار ده.. ځکه چې دده نه دثقاتو يو جماعت روايت کړې دی، چې په کښې امام بخاری رحمه الله هم دې چې هغه په خپل صحيح کښې دهغه نه روايت کړې دې، دغه شان په دې کښې ابوحاتم هم دې فرمائی چې ,,شيخ،، عقيلی او دارقطنی دده توثيق کړې دې، ابن حبان هم دئ په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې اوفرمائی چې کله هغه غريب حديثونه هم نقل کوی. البته صرف امام نسائی يواځې (ځانله) دده تضعيف کړې دې نيز مسلمه بن قاسم اندلسی رحمه الله دده په باره کښې فرمائی ,,لاباس به،، اوفرمائی چې دده څه احاديث منکر دی۔
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې امام بخاری رحمه الله خواول دده نه زيات احاديثونه نه دی اخستلی، بلکه دهغه نه ئې څه لګ احاديث اخستلی دی، کوم چې معروف دی او ابن وهب نه مروی دی۔ [5] والله اعلم
ديحيی بن سليمان رحمه الله انتقال په ۲۳۷ هجری کښې شوې دې۔ [6] رحمه الله تعالى رحمة واسعة.
② **ابن وهب**: دا مشهور امام حديث اوفقه ابومحمد عبدالله بن وهب بن مسلم قرشی، فهری، مصری رحمه الله دې. دده حالات د ,,كتاب العلم،، ,,باب من يرد الله به خيرا يفقهه فى الدين،، لاندې تير شوی دی۔ [7]
③ **يونس**: دا يونس بن يزيد ايلی قرشی رحمه الله دې. ددوی حالات په كتاب العلم،، باب من يرد الله

[1]) تهذيب الكمال (ج۳۱ص۳۷۱) _
[2]) تقريب التهذيب (ص۵۹۱).رقم (۷۵۶۴) _
[3]) هدی الساری (ص۴۵۱) _
[4]) تحرير تقريب التهذيب للدكتور بشارعواد معروف. والشيخ شعيب الارنو وط (ج۴ص۸۷) رقم (۷۵۶۴)_
[5]) هدی الساری (ص۴۵۱) _
[6]) الكاشف للذهبی (ج۲ص۳۶۷) رقم (۶۱۸۱)_
[7]) كشف البارى (ج۳ص۲۳۸)_

به خیرا یفقه فی الدین،، لاندې تیرشوی دی ـ (١)

④ **ابن شهاب**: داامام محمدبن مسلم بن عبیدالله بن عبدالله بن شهاب زهری رحمه الله دې.دده حالات مختصرا د،،بدء الوحی،، دریم حدیث لاندې تیرشوی دی ـ (٢)

⑤ **عبید الله بن عبدالله**: دادمدینه منورې مشهور فقیه عبیدالله بن عبدالله بن عتبه بن مسعود هذلی مدنی رحمه الله دې.دده حالات د،، کتاب العلم،، باب متی یصح سماع الصغیر؟،، لاندې تیر شوی دی ـ (٣)

⑥ **ابن عباس**: دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما حالات د،،بدء الوحی،، دځلورم حدیث لاندې (٤) او د،، کتاب الایمان،، باب کفران العشیر وکفر دون کفر،، لاندې تیرشوی دی ـ (٥)

قوله: قَالَ لَمَّا اشْتَدَّ بِالنَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - وَجَعُهُ قَالَ: حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چې کله دحضوراکرم ﷺ په تکلیف کښې شدت پیداشو نوهغوی اوفرمائیل:

دا دحضوراکرم ﷺ دمرض وفات واقعه ده. نبی علیه السلام تقریبا دوه هفتې بیمارو. دپنجشنبه (جمعرات) دورځې نه دهغوی بیماری سخته شوې وه اودا دجمعرات ورځ وه. ددې نه پس دپیرپه ورځه باندې دهغوی وصال اوشو، ګویا چې هغوی دوصال نه څلور ورځې وړاندې دا ارشاد فرمائیلې دې ـ (٦)

قوله: «ائْتُونِي بِكِتَابٍ أَكْتُبُ لَكُمْ كِتَابًا لاَ تَضِلُّوا بَعْدَهُ»: مالره دلیکلو سامان راوړئ چې زه ستاسو دپاره یوداسې تحریر اولیکمه چې ددې نه پس به تاسو ګمراه کیږئ نه ـ

دلته ړومبې لفظ ،،کتاب،، نه ،، ادوات الکتاب،، مراد دی، دمسلم شریف په روایت کښې تصریح موجود ده،، ایتونی بالکتف والدواة او اللوح والدواة،، (٧) په دې کښې د،،کتف،، نه مراد داوګی هډوکې دې، په داسې قسمه څیزونوباندې به دې حضراتولیکل کول ـ (٨)

دویم لفظ ،،کتاب،، نه مراد،،مکتوب،، یعنی تحریرمراد دې او،،اکتب،،او،،د لاتضلو،،

---

(١) کشف الباری (ج٣ص٢٤٢) ـ
(٢) کشف الباری (ج٣ص٢٢٦) ـ
(٣) کشف الباری (ج٣ص٣٢٧) ـ
(٤) کشف الباری (ج١ص٤٣٥)
(٥) کشف الباری (ج٢ص٢٠٥)
(٦) اوګورئ صحیح البخاری (ج١ص٣٢٩) کتاب الجهاد والسیر، باب هل یستشفع الی اهل الذمة ومعاملتهم، رقم (٣٠٥٣) ـ
(٧) اوګورئ صحیح مسلم، کتاب الوصیة، باب ترک الوصیة لمن لیس له شیئ یوصی فیه، رقم (٤٢٣٣) ـ
(٨) فتح الباری (ج١ص٢٠٨) ـ

جواب امرواقع دي، ځکه مجزوم دي ـ (۱)

قَالَ عُمَرُ إِنَّ النَّبِيَّ - صلی الله علیه وسلم - غَلَبَهُ الْوَجَعُ وَعِنْدَنَا كِتَابُ اللَّهِ حَسْبُنَا فَاخْتَلَفُوا وَكَثُرَ اللَّغَطُ. قَالَ «قُومُوا عَنِّي، وَلاَ يَنْبَغِي عِنْدِي التَّنَازُعُ». فَخَرَجَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَقُولُ إِنَّ الرَّزِيَّةَ كُلَّ الرَّزِيَّةِ مَا حَالَ بَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ -صلی الله علیه وسلم- وَبَيْنَ كِتَابِهِ.

حضرت عمر ﷺ اوفرمائيل: په نبی کریم ﷺ باندې دتکليف شدت دې او مونږ سره کتاب موجود دې کوم چې زمونږ دپاره کافی دې، نو په صحابه کرامو کښې اختلاف پيدا شواوشور شغرپ زيات شو، نوحضور اکرم ﷺ اوفرمائيل زمانه پاسئ، زما په وړاندې جنګ جګړې صحيح نه دی، حضرت ابن عباس (چې کله داحديث روايت کړو) نودې وينا سره بهر اووتلو: هومصيبته ! واې مصيبته ! کوم چې دحضوراکرم ﷺ اودهغوی دتحريرپه مينځ کښې حائل شو۔

حضوراکرم ﷺ څه ليکل غوښتل ؟ حضرت عمر ﷺ ولې ددې مخالفت اوکړو ؟

آيا دروافضودوينا مطابق حضوراکرم ﷺ دحضرت علی ﷺ دپاره داستحقاق خلافت ظاهرول غوښتل ؟ آيا هغوی دا وئيل غوستل چې حضرت ابوبکرصديق ﷺ لره دخلافت استحقاق نه وو؟

ددې ټولو امور په څه قدرې تفصيلی جائزه اخلو۔

حضوراکرم ﷺ څه ليکل غوستل : علامه خطابی ﷺ فرمائی چې دلته دوه احتماله دی :۔

يودا چې دهغوی ﷺ نه پس خليفه جوړيدونکی نوم ئې ليکل غوستل، چې خلق پکښې اختلاف اونه کړی اوددې نه به دفتنه اوضلالت دروازه پرانستلې شی ۔

دويم احتمال دادې چې حضوراکرم احکام دين ليکل غوستل،چې داختلافاتورفع اوکړې شی۔ (۲)

دامام سفيان بن عيينه ﷺ نه علاوه نورو حضراتو ړومبې احتمال ته ترجيح ورکړې ده (۳)

چې تاکيدئې دمسلم شريف دحديث نه کيږی :

,, عن عائشه قالت : قال لی رسول الله صلی الله علیه وسلم فی مرضه : ادعی لی ابابکر اباك، واخاك، حتی اکتب کتابا، فانی اخاف ان یتمنی متمن ویقول قائل : انا اولی، ویابی الله والمومنون الا ابابکر ،، ـ (۴)

يعنی ,, حضور ﷺ د خپل مرض الموت په موقع باندې ماته اوفرمائيل چې خپل والد ابوبکر اوخپل رور راؤبله، دې دپاره چې زۀ تحريراوليکمه، ځکه چې ماته ددې خبرې انديښنه ده چې څوک تمناکونکې تمنا کولوسره اوائی،چې زۀ دخلافت ډيرحق داريم، اوالله تعالی اواهل ايمان دابوبکرنه سوابه په بل چاباندې راضی نه وی،،۔

---

(۱) حواله بالا_

(۲) اعلام الحديث (ج۱ص۲۱۷و۲۱۸)_

(۳) عمدة القاری (ج۲ص۱۷۱)_

(۴) صحيح مسلم.کتاب الفضائل.باب من فضائل ابی بکرالصديق رضی الله عنه، رقم (۶۱۸۱)_

بعضي حضرات وائی چې نبی اکرم ﷺ دصحابه کرامونه دامتحان اغستلودپاره دا فرمائیلي وو.. ایتونی بکتاب اکتب لکم کتابا،، چې اوګوری ' چې دا حضرات په قرآن اوحدیث باندې دپوره عمل اراده لری که نه، کله چې حضرت عمر ﷺ اوفرمائیل ,,حسبنا کتاب الله،، نوهغوی ﷺ ته یقین اوشو۔

خو دا جواب صحیح نه معلومیږی، ځکه چې حضوراکرم ﷺ ددې نه پس اوفرمائیل ,,لاتضلوا بعده،، که چرې دحضوراکرم ﷺ مقصد امتحان وونو ,,لاتضلوابعده،، نې ولې فرمائیل!

حضرت عمر ﷺ مخالفت ولې اوکړو؟ حضرت عمر ﷺ چې په دې موقع باندې د تحریر مخالفت اوکړو، دې لره په یوغلط محمل باندې دمحموله کولوضروت نشته دې اونه حضرت عمر ﷺ په دې سلسله کښې متهم کیدې شی،په غورکولوسره ددې مخالف وجه دا معلومیږی چې هغوی اوکتل چې الله تعالی دین مکمل کړواوپه یومعلومه اومتعینه طریقه باندې جاری اوساری شو، اوس په حضوراکرم ﷺ باندې دتکلیف دشدت عالم دې اودوصال وخت هم نیزدې دې، په دې کښې هیڅ څه شک نشته دې څنګه چې نورو خلقوته امراض اوآلام لاحق کیږی ددې نه نه صرف حضوراکرم ﷺ مستثنی نه دې بلکه په هغوی باندې ددغه آلامواو امراضواثردعام خلقوپه مقابله کښې څه زیات وی، لکه څنګه چې دهغوی ارشاد دې

,, انی اوعك کما یوعك رجلان منکم،، ـ (١)

یعنی ,, ماته دومره سخته تبه وی څومره چې ستاسوپه دووکسانوباندې وی،،۔

دغه شان ارشاد دې ,, اللهم انما محمد بشر یغضب کما یغضب البشر،، ـ (٢) دغه شان دنبی کریم ﷺ ارشاد دې ,, انا معشر الانبیاء یضاعف لنا البلاء،، ـ (٣)

دحضرت عمر ﷺ خیال ووچې په داسې موقع باندې تحریر لیکلوسره به منافقینووغیره ته دتلبیس موقع ملاؤشی، مثلا هغوی یوبل تحریر پیش کولوسره دا نې وئیلې شوچې دا حضور اکرم ﷺ لیکلې دې، ځکه حضرت عمر ﷺ سوچ اوکړو چې په داسې موقع باندې دتحریر خاص ضروت نشته، ټول د دین امور مونږ ته معلوم دی، داصولو اوقواعدو دپاره ,, کتاب الله موجوددې لهذا فی الحال ددې تحریرضرورت نشته دې ـ (٤)

خاص طور باندې دې دپاره هم ضرورت اونه ګڼړلوچې حضرت عمر ﷺ درسول الله ﷺ

---

(١) صحیح البخاری (ج٢ص٨٤٣)، کتاب المرضی،باب اشدالناس بلاء الانبیاء ثم الاول فالاول، رقم (٥٦٤٨)_

(٢) صحیح مسلم،کتاب البروالصلة والادب،باب من لعنه النبی صلی الله علیه وسلم، اوسبه، اودعاعلیه، ولیس هو اهلا لذلک : کان له زکاة واجراورحمة، رقم (٦٦٢٢)_

(٣) مسند احمد (ج٣ص٩٤)، مسند ابی سعید الخدری رضی الله عنه، وانظرالسنن لابن ماجه، کتاب الفتن، باب الصبرعلی البلاء رقم (٤٠٢٤)_

(٤) اوګوری: اعلام الحدیث للخطابی (ج١ص٢٢٣_٢٢٦)_

دمزاج شناس وو. موارد کلام حیثیت ئې پیژندلو. چې هغوی ﷺ وجوبا اوحتما څه کلام ارشاد فرمائی که ندبا اوارشادا. دا ئې په ښه شان سره پیژندل ـ ددې خبرودجې نه حضرت عمر رضی الله عنه ,,عندنا کتاب الله حسبنا،، ونیلوسره دحضور اکرم ﷺ تسلی اوکړه چې تاسوته دفکر ضرورت نشته. انشاء الله دا امت من حیث المجموع ضلال باندې به نه مجتمع کیږی. مونږسره ,,کتاب الله،، موجود دې ـ

که چرې دخلافت خبره ئې لیکل غوستل نوبیاهم خبره واضحه ده چې حضوراکرم ﷺ په ۹هجرې کښې حضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه لره امیرالحج جوړکړې وو. دمرض وفات په ایاموکښې ئې حضرت ابوبکرصدیق ته دامامت حکم کړې وو. ددې نه په واضحه توګه معلومیږی چې که چرې هغوی ﷺ دخلیفه په توګه باندې څوک نامزد کول غوستل. لهذا دې ته هم دلیکلوڅه ضرورت محسوسه نه شو. حاصل دا چې دحضوراکرم ﷺ بعضې ارشادات وجوبی وی، په دې کښې نه هغوی دچا نه مشوره اخلې اونه په صحابه کراموکښې څوک مراجعت کوی،لیکن په بعضې اوقاتوکښې دهغوی ارشادت وجوبی نه وی. په داسې صورت کښې هغوی مشوره هم کوی اودهغوی په خبره باندې صحابه کرام مراجعت هم کوی. دلته هم داسې اوشوچې حضرت عمر رضی الله عنه دقرائنواوشواهدو نه معلومه کړه چې په دې وخت کښې حضور اکرم په سخت تکلیف کښې دې اودهغوی داارشاد وجوبی هم نه دې.بیا داچې په کوم څیزهغوی لیکل غواړی په هغې باندې عمل هم کیږی لګیادې اوآئنده به پرې باندې هم عمل کیږی، نوځکه هغوی په دې موقع باندې دتحریر مخالفت اوکړو۔

ددې تائید ددې خبرې نه هم کیدې شی که چرته څه وجوبی حکم وونوصرف حضرت عمر رضی الله عنه نه بلکه که ټولې دنیاهم دهغوی ﷺ مخالف کولونوبیا به هم هغوی دې حکم لره پوره کولونه چاهم ایسارولې نه شو. هغوی ﷺ په دې موقع باندې یاددې نه پس دفرصت ملاؤیدوباوجود تحریرنه لیکل ددې خبرې قوی دلیل دې چې داحکم وجوبی نه وو. ځکه حضرت عمر رضی الله عنه دهغوی دراحت په خاطرباندې ددې تحریردلیکلومخالفت اوکړو.دادڅه قسمه بې ادبی یاګستاخی هرګزنه ده ـ

اوګورئ دصلح حدیبیه په موقع باندې ,, صلح نامه،، دلیکلوپه وخت کښې چې کله مشرکینو د ,,رسول الله،، په لفظ باندې اعتراض اوکړونوهغوی ﷺ حضرت علی رضی الله عنه ته حکم اوکړو,, امحه،،ـ لیکن حضرت علی رضی الله عنه دغایت محبت اودوفود جذبات کښې عرض اوکړو,, والله،لاامحواہدا،، (۱) په دې باندې نه هغوی ناراضه شواونه نورڅوک ناراض شول ـ بیادلته داخبره هم دپوهې ده چې ددې حکم مخاطب خوصرف حضرت عمر رضی الله عنه نه وو.بلکه ټول اهل بیت وو. هلته حضرت علي اوحضرت عباس رضی الله عنهما هم موجودوونوټولوبه شور شغرپ جوړکړې وو. چاهم کاغذ راوړو. آیا حضرت عمر رضی الله عنه ددې ټولولار بنده کړې وه چې په دې کښې څوک داسې پیدانه شی چې قلم اودوات راوړی. که اونیلې شی چې کاغذ دحضرت

---

(۱) السیرة الحلبیة (ج۳ص۲۰)، غزوة الحدیبیة ـ

عمر ﷺ دویرې نه ئې راؤړو نوموړ. ونیلې شوچې حضرت علی ﷺ خو شیرخداوو. دهغوی په بهادرۍ که څه شک نه وو. بیاهغه دحضرت عمر ﷺ نه څنګه ویریدل ؟!
حاصل دا چې هغوی ﷺ دفریقینوپه راې که دچانه هم ناراضه نه شو. ګنی سزا به ئې ورکړې وه یا به ئې بلیغه تنبیه کړې وه. یاکم ازکم دوباره تاکیدی حکم به ئې فرمائیلې وواوحضرت عمر ﷺ ته به ئې غصه (زورنه) کړې وه. البته ددې شور دوجې نه وقتی توګه باندې څه متاثره شواوپه دې باندې یوقسمه ناخوښی ئې هم اوکړه ـ [1] والله تعالیٰ اعلم
دلته داهم امکان دې چې هغوی ﷺ په دې موقع باندې هغه وصیتونه لیکل غوستل کوم چې روستوهغوی اوکړه.
لکه څنګه چې هغوی مشرکین دجزیرة العرب نه دویستلو [2] راتلونکې وفودو ته په انعاماتو او اکرامونو سره درخصت کولو [3] په قرآن دعمل کولو [4] جیش اسامه لره دخپل هدف طرف ته دلیګلو [5] دمونځونوداهتمام کولو [6] دغلامانودحقوقودرعایت کولو [7] اودهغوی قبرلره دبت پرستې ډیره نه جوړولو [8] وصیتونه فرمائیلی وو ـ

واقعه قرطاس : دې حدیث ته ,,حدیث قرطاس،، وئیلې کیږی اودا واقعه دقرطاس واقعه بللې کیږی ـ
ددې واقعې په بنیاد باندې روافضو په حضرت عمر ﷺ بنه طعن اوتشنیع (ردې بدې) کړې دی اودعوی ئې کړې ده چې دراصل خلیفه بلافصل کیدواستحقاق دحضرت علی ﷺ وو، هغوی هم دۀ لره لیکل غوستل، لیکن حضرت عمر ﷺ هغوی ﷺ لره (معاذالله) ددې نه ایسارکړل ـ
په دې سلسله کښې ضرورت ددې خبرې دې چې داثابت کړې شی چې هم حضرت ابوبکر صدیق ﷺ احق بالخلافت وو اوحضوراکرم ﷺ ددې برعکس د حضرت علی ﷺ دخلافت متعلق څه تحریر لیکل نه غوستل ـ
استحقاق خلاف سیدنا حضرت ابوبکر صدیق ﷺ: موږ په لاندې راتلونکی بحث کښې

---

[1] اوګورئ فضل الباری (ج۲ص۱۲۵_۱۴۹)_
[2] اوګورئ صحیح البخاری (ج۱ص۴۲۹) کتاب الجهاد والسیر، باب هل یستشفع الی اهل الذمة ومعاملتهم، رقم (۳۰۵۳)_
[3] حواله بالا_
[4] قال الداودی : وجزم به ابن التین _ انظرفتح الباری (ج۸ص۱۳۵)، کتاب المغازی، باب مرض النبی صلی الله علیه وسلم ووفاته _
[5] قاله المهلب، وقواه ابن بطال، انظرشرح صحیح البخاری لابن بطال (ج۵ص۲۱۵) کتاب الجهاد، باب جوائز الوفود _
[6] قاله الحافظ احتمالا_ فتح الباری (ج۸ص۳۵)_
[7] حواله بالا_
[8] قاله عیاض،فتح الباری (ج۸ص۱۳۵)_

دحضرت صديق ﷛ داستحقاق خلافت متعلق روايات ذكركوو:۔
①۔ دحضرت عائشه ﷞ نه روايت دې:

,, قال لي رسول الله صلى الله عليه وسلم في مرضه : ادعي لي ابا بكر اباك واخاك، حتى اكتب كتابا، فاني اخاف ان يتمنى متمن، ويقول قائل : انا اولى، ويابى الله والمؤمنون الا ابابكر،، (1)

يعني ,, حضوراكرم ﷺ په خپل مرض الوفات كښې ماته اوفرمائيل.زما دپاره خپل والد ابوبكر اوخپل رور راوغواړه،دې دپاره چې زهٔ تحرير اوليكم.خكه چې ماته ددې خبرې انديښنه دې چې څوک تمناكونكې تمناوكړى اوڅوک وايونكې داسې ويناوكړى چې زهٔ دخلافت زيات حقداريم، اوالله تعالى ته او اهل ايمان ته دابوبكر نه سوابل څوک منظور نه دې،،۔
په دې وروايت كښې دحضرت ابوبكرصديق ﷛ داحقيت بالخلافت بداهتا ثابت كيږى۔
②- دحضرت عائشه ﷞ په روايت كښې دى:

,,.......لقد هممت _ او اردت _ ان ارسل الى ابى بكر وابنه، واعهد، ان يقول القائلون، او يتمنى المتمنون، ثم قلت : يابى الله ويدفع المؤمنون، او يدفع الله ويابى المؤمنون،،۔ (2)

يعني ,, زما اراده اوشوه چې زهٔ ابوبكراودهغه خوئى راوبلم اووصيت اوكړم،ددې ويرې نه چې څوک وينونكې وينا اونه كړى اوڅوک تمناكونكې تمنا اونه كړى چې خلافت هغه ته ملاؤيدل پكاردى،بيامې سوچ اوكړو چې الله تعالى او اهل ايمان به په خپله باندې دې لره رد كړى،،۔
③۔ دحضرت على ﷛ نه مرفوع روايت دې: ,, سمعت اذناى ووعاه قلبى من رسول الله صلى الله عليه وسلم : الناس تبع لقريش، صالحهم تبع لصالحهم، وشرارهم تبع لشرارهم،،۔ (3)
يعني ,, خلق په هرصورت كښې دقريشوتابع دى، ددوى نيک خلق دنيكوخلق تابع دى اودوى بدخلق دبدوخلقو تابع،،۔
④۔ دحضرت على ﷛ نه مرفوعا مروى دى: ,, ابوبكر وعمر سيدا كهول اهل الجنة من الاولين والآخرين، ماخلا النبيين والمرسلين، لاتخبرهما ياعلى،،۔ (4)
يعني ,, ابوبكر اوعمردجنت دزيات عمرد(مشرانو) خلقو سرداران به وى،سوا دانبياؤ او د رسولانو نه، ليكن اې على! هغوى ته مه وايه،،۔
⑤۔ دحضرت على ﷛ نه مرفوعا روايت دې:

(1) صحيح مسلم،كتاب الفضائل،باب من فضائل ابى بكرالصديق رضى الله عنه، رقم (۶۱۸۱)۔
(2) صحيح البخارى (ج۲ص۸۴۶)،كتاب المرضى، باب قول المريض : انى وجع، اوواراساه ! اواشتدبى الوجع، رقم (۵۶۶۶)، و(ج۲ص۱۰۷۲) كتاب الاحكام،باب الاستخلاف، رقم (۷۲۱۷)۔
(3) مسند احمد (ج۱ص۱۰۱) رقم (۷۹۰) من مسند على بن ابى طالب رضى الله عنه ۔
(4) جامع الترمذى،كتاب المناقب، باب مناقب ابى بكرالصديق رضى الله عنه، رقم (۳۶۶۶)۔

.. رحم الله ابا بکر زوجنی ابنته، وحملنی الی دار الهجرة، واعتق بلالا من ماله، رحم الله عمر، یقول الحق وان کان مرا، ومالہ صدیق، رحم الله عثمان تستحییه الملائکة، رحم الله علیا، اللهم ادر الحق معه حیث دار،، [1]

یعنی .. الله تعالی دې په ابوبکر باندې رحم اوکړی. هغه خپله لورماته په نکاح راکړه. زۀ ئې تردارهجرت پورې رواستم اودخپل مال نه ئې حضرت بلال آزاد کړو. الله تعالی دې په عمر باندې رحم اوکړی حق وینا کوی اګرچه ترخه وی. حقه وینا هغه دې ځائې ته را اورسلو چې څوک دوست ئې نشته دې. الله تعالی دې په عثمان باندې رحم اوکړی چې دهغه نه فرښتې هم حیا کوی. الله تعالی دې په علی باندې رحم اوکړی. اے الله! حق هغه طرف ته کړې کوم طرف ته چې دعلی مخ وی...

د دې نه دخلفاء په ترتیب باندې ښکاره تعریض کیږی۔

⑨- حضرت عبدالله بن عمر اوحضرت ابوهریره ﷺ نه .. حدیث قلیب،، مروی دې، حضور اکرم ﷺ فرمائی

.. رایت الناس مجتمعین فی صعید، فقام ابوبکر فنزع ذنوبا اوذنوبین، وفی بعض نزعه ضعف، والله یغفرله، ثم اخذها عمر، فاستحالت بیده غربا، فلم ار عبقریا فی الناس ضعف، والله یغفرله، ثم اخذها عمر، فاستحالت بیده غربا، فلم ار عبقریا فی الناس یفری فریه، حتی ضرب الناس بعطن،،۔ [2] (اللفظ لحدیث ابن عمر)

یعنی .. حضوراکرم ﷺ فرمائی چې ما (په خوب کښې) اولیدل چې خلق په یوځائې کښې ولاړ دی، حضرت ابوبکر صدیق ﷺ پاسېدواوهغوی یودوه ډولۀ اوبۀ راخکلې، په دغه راخکلوکښې څه کمزروی وه (په دې کښې دې خبرې طرف ته اشاره وه چې دحضرت ابوبکرصدیق ﷺ په دورخلافت کښې چونکه دمانعین زکوة فتنه پیداشوې وه اوبل طرف ته څه دمدعیانو دنبوت شور اوزور وو، څکه هغه دفتنوپه ختمولو کښې مصروف شوې وو، ددې وجې نه هغوی داسلام داشاعت اودتبلیغ هغه کارنامه انجام نه کړه کومه چې دحالاتو سازګار کیدو نه پس حضرت عمر ﷺ انجام کړه) الله تعالی دې دهغوی کمزوری معاف کړی،،۔

ددې نه پس حضرت عمر ﷺ هغه ډول سنهبال کړو، دهغوی په لاس کښې راتلوسره هغه ډول چرس (دڅرمنې لوئ ډول) جوړشو. ماڅوک قوی اومضبوط سړې دحضرت عمرپشان ډول راخکونکې اونه لیدلو. تردې پورې چې خلقو هلته دخپلواوښانو باړې جوړې کړې، (هلته ئې مستقل قیام شروع کړو. ددې وجې نه چې دحضرت عمر دکارکردګې نه هغوی ته راحت اواطمینان زیات حاصل شی اوهغوی داسلام په اشاعت کښې لوئیه برخه واغستله۔)

ددې حدیث نه په واضحه توګه باندې اشاره ملاویږی چې حضور اکرم ﷺ نه پس حضرت

---

[1]) جامع الترمذی، کتاب المناقب، باب مناقب علی بن ابی طالب رضی الله عنه. رقم (۳۷۱٤)۔

[2]) صحیح البخاری (ج۱ص۵۱۳) کتاب المناقب، باب علامات النبوة فی الاسلام، رقم (۳۶۳۳)، و(ج۱ص۵۱۷) کتاب فضائل اصحاب النبی صلی الله علیه وسلم، باب (بدون ترجمة، بعد باب قول النبی صلی الله علیه وسلم : لوکنت متخذا خلیلا ......)، رقم (۳۶۶٤)، وصحیح مسلم، کتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل عمر رضی الله عنه، رقم (۶۱۹۲_۶۱۹۷)۔

ابوبكرصديق رضي الله عنه اودهغه نه پس به حضرت عمر رضي الله عنه خليفه وي.څکه چې دانبياء كراموخوبونه هم وحي وي۔

⑦۔ دحضرت عبدالله بن عمر نه مروي په يوحديث كښې حضوراكرم صلى الله عليه وسلم دخلفاء اربعه تذكره دهغوي دبعضې مناقبوسره اوكړه، داتذكره هم على ترتيب الخلافت شوې دې .. ارأف امتي بامتي ابوبكر، واشدهم في الاسلام عمر، واصدقهم حياء عثمان، واقضاهم علي، . ـ [1]

يعنى .. زما په امت كښې په دې امت باندې دټولونه زيات شفيق ابوبكر دې.داسلام په باره كښې دټولونه سخت عمر دې، دټولونه رښتونې حيا والا عثمان دې اوپه عدل اوانصاف كښې دټولونه زيات على دې، ،

⑧۔ هم دحضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنه نه يوروايت مروي دې. دكوم داشارې نه چې د شيخينو ترتيب معلوميږي :

,, قال رسول الله صلى عليه وسلم : انا اول من تنشق عنه الارض، ثم ابوبكر، ثم عمر....... ـ [2]

يعنى ,, دټولونه وړاندې به زما قبرشق كيږي. بيا دابوبكر بيا . دعمر.،۔

⑨۔ دحضرت على رضي الله عنه نه مرفوعا مروي دي :

,, قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لابي بكر: يا ابابكر، ان الله اعطاني ثواب من آمن بي منذ خلق آدم الى ان بعثني، وان تعالى اعطاك يا ابابكر ثواب من آمن بي منذ بعثني الى يوم القيامة، . ـ [3]

يعنى ,, اے ابوبكر! الله تعالى مالره دحضرت آدم دپيدائش نه زمادبعثت پورې څومره خلقوچې ايمان راوړو دټولوثواب عطاكړو اوتالره زما دبعثت نه ترقيامته پورې چې څومره خلق ايمان راوړى دهغه ټولو خلقو ثواب عطاكړو۔

⑩۔ دحضرت عائشه رضي الله عنها نه مرفوع روايت منقول دې :

,, قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : لاينبغي لقوم فيهم ابوبكر ان يؤمهم غيره، ، ـ [4]

يعنى ,, په كوم قوم اوجماعت كښې چې ابوبكر وي نوبل چالره امامت نه دې كول پكار، ،۔

⑪۔ دحضرت ابوسعيد خدري رضي الله عنه نه مروي دي :

,, قال رسول الله صلى عليه وسلم : ان اهل الدرجات العلى يراهم من اسفل منهم كما يرى الكواكب الطالع في الافق من آفاق السماء، وان ابابكر وعمر منهم وانعما، ، ـ [5]

---

[1]) رواه ابو يعلى فى مسنده.انظرالمطالب العالية بزوائد المسانيد الثمانية (ج ٤ص٨٥) باب ماشترك فيه جماعة من الصحابة، رقم (٤٠٣١) ـ

[2]) جامع الترمذى، ابواب المناقب، باب بلاترجمة، تحت مناقب عمربن الخطاب رضى الله عنه، رقم(٣٦٩٢) .

[3]) كنزالعمال (ج ١١ص٥٥٩)،كتاب الفضائل، الباب الثالث فى ذكرالصحابة وفضلهم،رقم (٣٢٦٤٢)ـ

[4]) جامع الترمذى، ابواب المناقب، باب مناقب ابى بكرصديق رضى الله عنه، رقم(٣٦٧٣) ـ

[5]) سنن ابن ماجه، المقدمة، فضل ابى بكرصديق رض الله عنه،رقم (٩٦)و جامع الترمذى، ابواب المناقب، باب مناقب ابى بكرصديق رضى الله عنه، رقم(٣٦٥٨) ـ

یعنی ,, بلند درجاتو والا حضراتو له به ښکته والا داسې ګوری څنګه چې د آسمان په افق باندې راختونکې ستورې ښکاره کیږی اوابوبکر اوعمرهم په هغې کښې دی اودوی ته به مزید دیرڅه ملاؤیږی، ،۔

⑫۔ حضرت انس ﷛ دحضوراکرم ﷺ ارشاد نقل کوی، کوم چې ئې حضرت علی ته خطاب کولوسره فرمائیلې وو:

,, هذان سیدا کهول اهل الجنة من الاولین والاخرین، الا النبیین والمرسلین، لاتخبرهما یاعلی، ،۔ (۱)

⑬۔ دحضرت حذیفه ﷛ نه روایت دې:

,, قال رسول الله صلی الله علیه وسلم: اقتدوا بالذین من بعدی: ابی بکر وعمر، ،۔ (۲)

یعنی ,, زما نه پس چې کوم دوه کسان دی، یعنی ابوبکر اوعمر، ددوی اقتدا اوکړئ، ،۔

⑭۔ دحضرت جابر بن عبدالله ﷛ نه روایت دې:

,, ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال: اری اللیلة رجل صالح، ان ابابکر نیط برسول الله صلی الله علیه وسلم، ونیط عمر بابی بکر، ونیط عثمان بعمر، قال جابر: فلما قمنامن عند رسول الله صلی الله علیه وسلم: قلنا: اما الرجل الصالح فرسول الله صلی الله علیه وسلم، واما ذکر رسول الله صلی الله علیه وسلم من نوط بعضهم ببعض، فهم ولاة هذا الامر الذی بعث الله به نبیه صلی الله علیه وسلم، ،۔ (۳)

یعنی ,, ماننِ شپه یو نیک سړې خوب کښې اولیدو چې ابوبکر دحضور ﷺ سره لګیدلې دې او حضرت عمر د ابوبکر سره، اوعثمان عمر سره ۔ حضرت جابر ﷛ فرمائی چې کله مونږ دحضور اکرم ﷺ نه پاسیدو نو مونږ داتعبیراوکړو چې دانیک سړې خو یه خپله رسول الله ﷺ دې، باقی حضور اکرم ﷺ، دیوبل سره دمعلق کیدوچې کوم ذکراوکړونو دا ددین اودخلافت د زمه دارو تذکره ده، دڅه دپاره چې حضوراکرم ﷺ مبعوث شوې دې، ،۔

ددې روایت نه نه صرف دا معلومه شوه چې حضرت ابوبکر صدیق ﷛ احق بالخلافت دې، بلکه دا هم معلومه شوه چې دهغه نه پس به حضرت عمر ﷛ خلیفه وی اودهغه نه پس به حضرت عثمان ﷛ خلیفه وی۔

⑮۔ دحضرت جبیربن مطعم ﷛ نه روایت دې:

,, اتت امراة النبی صلی الله وسلم، فامرها ان ترجع الیه، قالت: ارایت ان جئت ولم اجدك؟ کانها تقول: الموت، قال علیه الصلاة والسلام: ان لم تجدینی فاتی ابابکر، ،۔ (۴)

---

(۱) جامع الترمذی، ابواب المناقب، باب مناقب ابی بکرصدیق رضی الله عنه، رقم (۳۶۶٤) ۔

(۲) جامع الترمذی، ابواب المناقب، باب مناقب ابی بکرصدیق رضی الله عنه، رقم (۳۶۶۲و۳۶۶۳) ۔

(۳) مسند احمد (ج۳ص۲۵۵)، مسندجابربن عبدالله رضی الله عنه، رقم (۱٤۸۸۱)، والمستدرک للحاکم (ج۳ص۷۱)، کتاب معرفة الصحابة، فضائل ابی بکرالصدیق رض الله عنه ۔

(۴) صحیح البخاری (ج۱ص۵۱۶) کتاب فضائل اصحاب النبی صلی الله علیه وسلم، باب (بدون ترجمة، بعد باب قول النبی صلی الله علیه وسلم، لوکنت متخذا خلیلا)، ... [بقیه حاشیه په راروانه صفحه..

يعنى ,, يوه ښځه حضوراكرم ﷺ ته راغلله. هغوى ﷺ هغې ته ددوباره راتلو حكم اوكړو. هغې عرض اوكړوچې كه چرې زۀ راشمه اوتاسونه اونه مومه ګويا چې هغې دنبى ﷺ وصال طرف ته اشاره كوله. نوهغوى ﷺ ارشاداوفرمائيلوكه زۀ نه ووم نوتۀ ابوبكرته ورشه،،۔
ددې روايت نه دحضرت ابوبكر صديق رضی الله عنه خلافت باندې په واضحه توګه دلالت كيږى ۔

⑯۔ دحضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما نه مروى دى :

,, كنانخيربين الناس فى زمن النبى صلى الله عليه وسلم، فنخيرابابكر، ثم عمرابن الخطاب، ثم عثمان بن عفان رضى الله عنهم،،۔(۱)

يعنى ,,مونږ دحضور اكرم ﷺ په زمانه كښې بعضې حضراتوته په بعضې باندې فضيلت وركولو، نومونږ به دټولونه رومبې افضل ابوبكرلره، بيا عمربن خطاب لره اوبيا عثمان بن عفان رضی الله عنه لره ګرځولو،،۔

دغه شان ددې حديث ديو بل طريق الفاظ دى : ,, كنافى زمن النبى صلى الله عليه وسلم لانعدل بابى بكراحدا، ثم عمر، ثم عثمان، ثم نترك اصحاب النبى صلى الله عليه وسلم لانفاضل بينهم،،۔(۲)

يعنى ,, مونږبه دحضور ﷺ په زمانه كښې هيڅ څوک دحضرت ابوبكرسره نه برابرول. بيا دعمر درجه وه بيا دعثمان،بيا دنوروحضراتو صحابه په مينځ كښې به مو مفاضلت معامله نه كوله،،۔

دا روايت هم ددې حضراتو دترتيب افضليت اوبيا ترتيب احقيت بالخلافت باندې صريح ګويا دې.

⑰۔ حضرت عمر رضی الله عنه فرمائى : ,, ابوبكرسيدنا وخيرنا واحبنا الى رسول الله صلى الله عليه وسلم،،۔(۳)
يعنى ,, ابوبكرزمونږ سردار. په مونږ ټولوكښې دټولونه افضل او حضوراكرم ﷺ ته دټولونه محبوب وو،،۔

⑱۔ دحضرت ابوموسى اشعرى رضی الله عنه نه روايت دې : ,, مرض النبى صلى الله عليه وسلم، فاشتد مرضه، فقال : مروا ابابكر فليصل بالناس، قالت عائشه : انه رجل رقيق، اذا قام مقامك لم يستطع ان

بقيه حاشيه د تيرمخ] رقم (۳۶۵۹).و(ج۲ص۱۰۷۲) كتاب الحكام.باب الاستخلاف.رقم (۷۲۲۰).و(ج۲ص۱۰۹٤) كتاب الاعتصام بالكتاب والسنة.باب الاحكام التى تعرف بالدلائل وكيف معنى الدلالة وتفسيرها؟. رقم (۷۳۶۰).وصحيح مسلم.كتاب فضائل الصحابة.باب من فضائل ابى بكرالصديق رضى الله عنه.رقم (۶۱۷۹و ۶۱۸۰)۔

(۱) صحيح البخارى (ج۱ص۵۱۶) كتاب فضائل اصحاب النبى صلى الله عليه وسلم. باب فضل ابى بكربعد النبى صلى الله عليه وسلم. رقم (۳۶۵۵)۔

(۲) صحيح البخارى (ج۱ص۵۱۶) كتاب فضائل اصحاب النبى صلى الله عليه وسلم. باب مناقب عثمان بن عفان ابى عمروالقريشى رضى الله عنه. رقم (۳۶۹۷)۔

(۳) جامع الترمذى. ابواب المناقب. باب مناقب ابى بكرصديق رضى الله عنه. رقم (۳۶۵۶) ۔

يصلي بالناس، قال مروا ابابكر فليصل بالناس، فعادت، فقال: مري ابابكر فيصل بالناس، فانكن صواحب يوسف، فاتاه الرسول، فصلى بالناس في حياة النبي صلى الله عليه وسلم، ،۔[1]

يعني .. دحضوراکرم ﷺ په مرض کښې چې کله شدت پيدا شو نوهغوی اوفرمائيل چې ابوبکرته اوائي چې هغه مونځ ورکړي. حضرت عائشه عرض اوکړو چې هغه نرم دل سړې دې، ستاسويه ځائې باندې چې اوردېدريږي نو مونځ به اونه کړې شي، نوهغوی اوفرمائيل چې اوبوبکر ته اوائې چې مونځ ورکړي حضرت عائشه بياځپله خبره دوباره کړه. هغوی اوفرمائيل چې ابوبکرته اوائې چې مونځ ورکړي اوتاسودیوسف عليه السلام دښځوپيشان ئې، قاصد ابوبکر ته ورغلواوهغوی دحضوراکرم ﷺ په ژوند کښې خلقوته مونځ ورکړو ..۔

دا روايت دحضرت ابوموسی اشعری رضي الله عنه نه علاوه دحضرت عائشه [2] دحضرت عبدالله بن مسعود [3] دحضرت عبدالله بن عباس [4] دحضرت عبدالله بن عمر [5] دحضرت عبدالله بن زمعه [6] اودحضرت علي بن ابی طالب [7] رضي الله عنهم نه هم مروی دې ۔

نوحافظ سيوطی رحمه الله فرمائی چې دا حديث متواتردې ۔[8]

⑲۔ دحضرت ابوسعيد خدری رضي الله عنه روايت دې:

,, خطب النبي صلى الله عليه وسلم، فقال: ان الله خير عبدا بين الدنيا وبين ما عنده، فاختار ما عند الله، فبكى ابوبكر رضي الله عنه ...... قال: يا ابابكر، لاتبك، ان من امن الناس علي في صحبته وماله ابوبكر، ولوكنت متخذا خليلا لاتخذت ابابكر، ولكن اخوة الاسلام ومودته، لايبقين في المسجد باب الا سد، الاباب ابي بكر، ،۔[9]

يعنی ,, حضور ﷺ خطبه ورکوله او وې فرمائيل چې الله تعالی يوبنده ته اختيار ورکړوچې

---

[1] صحيح البخاری (ج١ص٩٣) كتاب الاذان.باب اهل العلم والفضل احق بالامامة. رقم (٦٧٨).و(ج١ص٤٧٩) كتاب احاديث الانبياء باب قول الله تعالى (لقد كان فى يوسف واخوته آيات للسائلين).رقم (٣٣٨٥). وصحيح مسلم.كتاب الصلاة.باب استخلاف الامام ....رقم (٩٤٨)_

[2] صحيح البخاری (ج١ص٩٣) كتاب الاذان.باب اهل العلم والفضل احق بالامامة. رقم (٦٧٩)_

[3] التمهيد (ج٢٢ص١٣١)_

[4] مسنداحمد (ج١ص ٢٣١و٢٣٢)، رقم (٢٠٥٥).و(ج١ص٣٥٦) مسندعبدالله بن عباس.رقم (٣٣٥٥)_

[5] صحيح البخاری (ج١ص٩٣) كتاب الاذان.باب اهل العلم والفضل احق بالامامة. رقم (٦٨٢)_

[6] مسند احمد (ج٤ص٣٢٢) مسند عبدالله بن زمعة، رقم (١٩١١٣)_

[7] الاستيعاب بهامش الاصابة (ج٢ص٢٥١)، والتمهيد(ج٢٢ص١٢٩)_

[8] تاريخ الخلفاء (ص٥٥).فصل فى الاحاديث والايات المشيرة الى خلافته وكلام الائمة فى ذلك _

[9] صحيح البخاری (ج١ص٦٦و٦٧) كتاب الصلاة. باب الخوخة والممرفى المسجد. رقم (٤٦٦). و(ج١ص٥١٦) كتاب فضائل اصحاب النبي صلى الله عليه وسلم. باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: سدوا الابواب الا باب ابي بكر. رقم (٣٦٥٤).و(ج١ص٥٥٢) كتاب مناقب الانصار.باب هجرة النبي صلى الله عليه وسلم واصحابه الى المدينة.رقم (٣٩٠٤). وصحيح مسلم. كتاب فضائل الصحابة.باب من فضائل ابى بكرالصديق رضى الله عنه. رقم (٦١٧٠و٦١٧١)_

ياخودبيا كښې پاتې كيدل خوښ كړۀ يا څه چې ماسره دى هغه اختيار كړۀ ـ نوهغه بنده الله تعالى سره چې څه دى هغه ئې اختيار كړۀ، دې اوريدلوسره حضرت ابوبكر په ژړا شو. هغوى اوفرمائيل اے ابوبكر ! مه ژاړه ! او وې فرمائيل كه چرې ماڅوک خليل جوړولو نوابوبكر به مې جوړكړې وو، البته اسلامى اخوت اواسلامى مودت كافى دې. جمات طرف ته دكهولاؤدو هره دروازه دې بنده كړې شى، او' دابوبكر دروازه مستثنى ده...

علامه سيوطى رحمه الله فرمائى چې په دې حديث كښې دحضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه خلافت طرف ته اشاره ده ـ (۱)

دلته دا اشكال كيدې شى چې په مسند احمد كښې دحضرت سعدبن ابى وقاص رضي الله عنه حديث دې ,, امر رسول الله صلى الله عليه وسلم بسد الابواب الشارعة فى المسجد وترك باب على،. ـ (۲) يعنى .. حضوراكرم ﷺ حكم اوكړو چې دجمات طرف ته كومې دروازې دى هغه دې بندې كړې شى البته دحضرت على دروازه دې پريخودې شى..ـ

ددې يوجواب خودا دې چې په مسند احمد كښې دا روايت دصحيحينودروايت متعارض دې، په كوم كښې چې استثناء صرف دحضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه دپاره شوې ده. بيا دمسنداحمد والا روايت ,, حجاج عن فطر، عن عبدالله بن شريك، عن عبدالله بن الرقيم الكنانى،. په طريق سره مروى دې، داروايت دصحيحينود روايت معارضه نه شى كولې. ځكه چې فطربن خليفه شيعى دې ـ (۳) عبدالله بن شريک عامرى هم شيعى دې (۴) اوعبدالله بن الرقيم مجهول دې ـ (۵)

اوكه صحيح هم وى نوبيا هم وئيلې كيدې شى چې دحضرت على رضي الله عنه په باره كښې هغوى په شروع شروع كښې ارشاد فرمائيلې دې،اودحضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه په باره كښې بالكل په آخره كښې كړې وو ـ والله اعلم ـ

⑳ـ حضرت ابوعبيده بن الجراح رضي الله عنه ته څه كسان دحضرت ابوبكر صديق دبيعت په وخت كښې راغلل اودهغوى په لاس باندې دبيعت خواهش ئې ظاهركړو، نوپه دې باندې هغوى اوفرمائيل : ,, تاتونى وفيكم ثالث ثلاثة، يعنى ابابكر، فقلت لمحمد : من الثالث ثلاثة ؟ قال: قول الله : (ثانى اثنين اذهما فى الغار)،. ـ (۶)

---

(۱) تاريخ الخلفاء (ص ٥٤)ـ

(۲) مسند احمد (ج۱ص ۱۷۵) مسند ابى اسحاق سعد بن ابى وقاص رضى الله عنه. رقم (۱۵۱۱)ـ

(۳) شيعى جلد. انظرالكاشف (ج۲ص۱۲۵) رقم (٤٤٩٤) ـ

(٤) ذكره ابن حبان فى المجروحين ـ فقال : ,,كان غالبا فى التشيع. يروى عن الاثبات مالايشبه حديث الثقات. فالتنكب عن حديثه اولى من الاحتجاج به. وقد كان مع ذلک مختاريا(اى من اصحاب المختار)،.ـ انظرتعليقات الكمال (ج١٥ص٨٩)ـ

(٥) تهذيب الكمال (ج ١٤ص٥٠٥و٥٠٦)ـ

(٦) المصنف لابن ابى شيبة (ج۷ص٤٣٣و ٤٣٤) كتاب المغازى باب ماجاء فى خلافة ابى بكررضى الله عنه وسيرته فى الردة، رقم (۳۷۰٤۰)ـ

يعني ,, تاسومالره راروان ئې اوبه تاسوكښې په دريوكښې دريم سړې موجود دې ؟ مراد ابوبكردې، ما دمحمد نه تپوس اوكړو چې دا دريم سړې څوک دې ؟ اوفرمائيل ئې چې دالله تعالى ارشاد دې ,, په دوو كښې دويم، كله چې هغه دواړه په غار كښې وو،،۔

⑳۔ حضرت عبدالله بن مسعود ﷺ فرمائي :

,, اجعلوا امامكم خيركم، فان رسول الله صلى الله عليه وسلم جعل امامنا خيرنا بعده،،۔ (١)

يعني ,, خپل امام هغه سړې جوړكړئ كوم چې په تاسوټولوكښې بهتروي.ځكه چې رسول الله ﷺ دخپل خان نه پس زمونږ امام هغه سړې جوړ كړو كوم چې په مونږ ټولوكښې دټولو نه بهتروو،،۔

㉒۔ او حضرت عبدالله بن مسعود ﷺ فرمائي : ,, ماراى المسلمون حسنا فهوعند الله حسن، وما راوا سيئا فهوعند الله سيئ، وقد راى اصحابه جميعا ان يستخلف ابابكر،،۔ (٢)

يعني ,, چې كوم څيزلره مسلمانان بهتر اوګڼري نوهغه بهتردې اوكوم څيز لره چې مسلمانان بدتراوګڼري هغه بدتردې اوهغوى ﷺ ټولوصحابه كراموحضرت ابوبكرلره خليفه جوړلودپاره بهتراوګڼرلو،،

㉓۔ دحضرت على ﷺ نه دحضرات شيخينو ﷺ په باره كښې تپوس اوكړې شونوهغه اوفرمائيل :

,, كانا امامى هدى، راشدين مرشدين مصلحين منجحين خرجا من الدنيا خميصين،،۔ (٣)

يعني ,, دا دواړه حضرات دهدايت امامان او رهنماوو، مصلح وو، په مقاصدو دخيركښې كامياب اوكامران وو، ددنيانه اوګى تږې رخصت شوى وو، يعنى طمع اولالچ يې خپل خان ته نزدې پرې نه خودل،،۔

㉔۔ دحضرت على ﷺ ارشاد دې :

,, ان الله جعل ابابكر وعمر حجة على من بعدهما من الولاة الى يوم القيامة، فسبقا والله سبقا بعيدا، واتعبا والله من بعدهما اتعابا شديدا ....،،۔ (٤)

يعني ,, الله تعالى ابوبكر اوعمر لره روستوترقيامته پورې خلفاؤ باندې حجت جوړكړو، نوپه خداې قسم ! هغې دواړو ډير وړاندې پورې سبقت اوكړواودخپل مابعد لره ئې ډيرپه سخت تعجب اومشقت كښې واچول،،۔

㉕۔ دحضرت على ﷺ يو طويل اثردې،په كوم كښې چې هغوى ډيرپه واضحه توګه باندې د حضرات شيخينو منقبت بيان فرمائيلوسره دهغوى داحق بالخلافت كيدو ذكر فرمائيلې دې:

---

(١) الا ستيعاب بهامش الاصابة (ج٢ص٢٥١). والتمهيد (ج٢٢ص١٣١) _
(٢) المستدرک للحاكم (ج٣ص٧٨). كتاب معرفة الصحابة _
(٣) طبقات ابن سعد (ج٣ص ٢١٠) _
(٤) اسد الغابة (ج٤ص١٥٧) ترجمة عمرالفاروق رضى الله عنه _

...... فلما حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم الوفاة قال : مروا ابابكر ان يصلى بالناس، وهويرى مكانى، فصلى بالناس سبعة ايام فى حياة رسول الله صلى الله عليه وسلم، فلما قبض الله نبيه ارتد الناس عن الاسلام، فقالوا : نصلى ولانعطى الزكاة، فرضى اصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم وابى ابوبكر منفردا برايه، فرجح برايه رايهم جميعا، وقال : والله، لومنعونى عقالا مافرض الله ورسوله لجاهدتهم عليه، كما اجاهدهم على الصلاة فاعطى المسلمون البيعة طائعين، فكان اول ماسبق فى ذلك من ولد عبد المطلب انا، فمضى ﷺ وترك الدنيا وهى مقبلة، فخرج منها سليما، فسار فينا بسيرة رسول الله صلى الله عليه وسلم، لاتكن من امره شيئا، حتى حضرته الوفاة، فراى عمر اقوى عليها ولوكانت محاباة لاثربها ولده، واستشار المسلمين فى ذلك، فمنهم من رضى ومنهم من كره، وقالوا : اتؤمر علينا من كان عنانا وانت حى ؟ فماذا تقول لربك اذا قدمت عليه ؟ قال : اقول لربى اذا قدمت عليه : الهى ! امرت عليهم خير اهلك، فامرعلينا عمر، فقام فينا بامرصاحبيه، لاتكن منه شيئا، نعرف فيه الزيادة كل يوم فى الدين والدنيا وفتح الله به الارضين، ومصر به الامصار، لاتاخذه فى الله لومة لائم، البعيد والقريب سواء فى العدل والحق، وضرب الله بالحق على لسانه وقلبه، حتى ان كنا لنظن ان السكينة تنطق على لسانه، وان ملكا بين عينيه يسدده ويوفقه .... الحديث _ [1]

يعني،، كله چې دحضور اکرم ﷺ دوصال وخت راغللونوهغوی ارشاد اوفرمانيلوچې ابوبکرته اوائې چې هغه خلقوته مونځ ورکړی حالانکه حضوراکرم ﷺ ته زما دموجودګۍ اودقرب خاص علم وو. نوهغوی دحضوراکرم ﷺ په ژوند کښې اوو ورځوپورې مونځونه اوکړه بيا کله چې الله تعالی خپل نبی خپل خان ته اوبللو نوځه خلق مرتد شول. اووئيل به نې چې مونږبه مونځونه کووخوزکوة به نه ورکوو. ټول صحابه کرام راضي شو. ليکن ابوبکر يواځې په خپله راې باندې کلک ولاړ وو. بلکه دنورو دراې په مقابله کښې ئې خپله راې برترثابته کړه او اوفرمانيل ئې : په الله قسم ! که چرې داخلق ماته ديورسې راکولونه هم انکار اوکړی کومه چې الله اورسول په هغوی باندې لازمه کړې وی نوزۀ به دهغې په وجه باندې هغوی سره جهاد کومه، څنګه چې دمونځ دپاره جهاد لازم وی ـ نوټولو مسلمانانو دهغوی په لاس باندې په خوشحالې سره بيعت اوکړو. په دې سلسله کښې زۀ دعبدالمطلب په اولاد کښې دټولونه ړومبی يم. ابوبکر ـ دالله تعالی رحمتونه دی په هغه باندې دې نازل وی ـ لاړو اودنيا ئې په دې حالت کښې پريخودله چې دنيا دهغوی طرف ته رواندې کيدله. ليکن هغوی ددنيا نه خپل خان بچ کړو اولاړه. په مونږ کښې هغه دحضوراکرم ﷺ په سيرت اوطريقه مطابق روان وو. نومونږ دهغوی يوه معامله لره کوته اونه موندله. تردې پورې چې دهغوی دوفات وخت راغللو. هغوی اوکتل چې دخلافت دپاره عمرډير مضبوط دې که صرف دپرزونې اراده ئې وه نو خپل اولاد کښې به ئې چاله ترجيح ورکړې وه خو هغوی مسلمانانو سره مشوره اوکړه بعضې راضی شول او بعضې خپل خفګان ښکاره کړو او وئې

[1] اسد الغابة (ج ٤ص ١٥٦و١٥٧)_

ونيل چې تاسو په مونږ باندې يو داسې سړې امير جوړول غواړئ چې ستاسو په ژوند کښې ني تاسو د خپلې رائې نه اړولې، الله ته په مخامخ کیدو سره به څه جواب ورکوې؟ هغوی ورته اوفرمائيل چې څه به عرض اوکړم چې اې الله! ما په مسلمانانو باندې ستا په بندګانو کښې د ټولو نه بهتر کس مقرر کړې دې. دغه شان هغوی په مونږ باندې حضرت عمر رضي الله عنه امير جوړ کړو هغوی د مخکښې دواړو ملګرو په شان په مونږ باندې حکومت اوکړو. يو خبره قابل د اعتراض نه وه. روزانه به ديني او دنياوی ترقی شروع وه الله تعالى د هغه په لاسونو باندې ملکونه فتح کړل ښارونه ئې آباد کړل. هغوی ته به د چا د ملامتګر د ملامتيا ويره نه وه. عدل و انصاف کښې به لرې او نزدې يو شان وو. الله تعالى د هغوی په زړه او ژبه باندې حق وراچولې وو تردې چې مونږ ته به پته اولګيده چې سکينت او وقار د هغوی د ژبې تابع دې او دا چې يو فرښته د هغوی مخکښې وی چې هغوی ته نيعه لار ورښائي.

⑳ د حضرت على رضي الله عنه ارشاد دې: ان اول من يدخل الجنة من هذه الامة ابوبكر وعمر، قال: فقال رجل: يا امير المومنين، يدخلانها قبلك؟ قال: والذى فلق الحبة وبرا النسمة ليدخلانها قبلى ويشبعان من ثمارها، وليرويان من مائها وانى لموقوف مع معاوية فى الحساب. (۱)

يعنى په دې امت کښې د ټولو نه مخکښې جنت ته داخليدو والا ابوبکر او عمر رضي الله عنهما به وی يو کس عرض اوکړو اې امير المومنين: آيا هغوی دواړه به ستاسو نه هم مخکښې داخليږی؟ وئې فرمائيل: او! د هغه ذات قسم چاچې دانه اوشلوله او زنده سر ئې پيدا کړل، هغوی دواړه به څما نه مخکښې جنت ته داخليږی د هغه ځائی د ميوو نه به مړيږی او د اوبو نه به تنده ختمووی. او څه به اميرمعاويه سره به په حساب کتاب کښې ولاړ يم.

㉘ د حضرت على رضي الله عنه ارشاد دې:

سبق رسول الله صلى الله عليه وسلم وصلى ابوبكر وثلث عمر ثم خبطتنا او اصابتنا فتنة فما شاء الله عزوجل. (۲)

يعنى حضورپاک صلى الله عليه وسلم د ټولو نه اول دويم نمبر ابوبکر رضي الله عنه او دريم نمبر حضرت عمر رضي الله عنه وو، او بيا دې نه پس مونږ فتنو او نيولو.

㉙ عن ابى الزناد قال: قال رجل لعلى: يا امير المومنين ما بال المهاجرين والانصار قدموا ابابكر وانت اولى منه منقبة واقدم منه سلما و اسبق سابقة؟ قال: ان كنت قرشيا فحسبك من عائذة قال: نعم قال لولا ان المومن عائذ الله لقتلتك ولئن بقيت لتاتينك منى روعة حصرا ويحك! ان ابابكر سبقنى الى اربع سبقنى الى الامامة، وتقديم الامامة و تقديم الهجرة والى الغار وافشاء الاسلام ويحك ان الله ذم الناس كلهم و مدح ابابكر فقال: الا تنصروه فقد نصره الله. (۳)

---

(۱) كتاب الكنى والاسماء للدولابى (۱/۱۱۹و ۱۲۰)-
(۲) مسند احمد (۱/ ۱۲٤)رقم (۱۰۲۰) و(۱/ ۱٤۷) رقم (۱۲۵۶) و(۱۲۵۹)-
(۳) كنزالاعمال (۱۲ ۵۱٤) رقم (۳۵۶۷۶)-

يعنې: يو كس د حضرت علي ﷺ نه تپوس اوكړو چې دا څه خبره ده چې انصارو او مهاجرينو ابوبكر ﷺ مخكښې كړو حالانكه تاسو د هغوى په مقابله كښې د اوچتو مناقبو جوګه، په اسلام راوړلو كښې د هغوى نه مخكښې او په كارنامو كښې د هغوى نه زيات هم يئ؟هغوى ورته اوفرمائيل كه ته چرې قريشي ئې نو ستا تعلق به عائذه سره وى. هغه عرض اوكړو چې او. ونې فرمائيل كه چرې ايمان والا د الله پناه نه وه اخستې نو ما به ته قتل كړې وې او كه ته ژوندې پاتې شوې نو څما طرف نه به په تا باندې د سختې ويرې معامله رازى. هلاك شي ابوبكر ﷺ څما نه څلور ځيزونو كښې مخكښې دې امامت كښې.هجرت كښې. په غار كښې پاتې كيدو د وجه او د اسلام په خورولو كښې. او هلاك شي الله تعالى د ټولو خلقو مذمت بيان كړې دې او د ابوبكر ﷺ ئې تعريف كړې دې او ونې فرمائيل كه چرې ته د ابوبكر مدد نه كوې نو الله تعالى د هغوى مددګار دې.

(۲۹). صلة بن زفر ﷺ فرمائى: كان على اذا ذكر عنده ابوبكر قال: السباق يذكرون! السباق يذكرون! والذى نفسى بيده ما استبقنا الى خير قط الا سبقنا اليه ابوبكر.[۱]

يعنې: هر كله چې به د حضرت علي ﷺ په وړاندې د حضرت ابوبكر ﷺ ذكر كيدلې شو نو وئيل به ئې چې د ټولو نه مخكښې تللو والا ذكر شروع دې.په هغه ذات مې دې قسم وى چې د چا په قبضه كښې څما ساه ده چې هر كله به يو نيك كار كښې څمونږ مقابله كيدله نو ابوبكر ﷺ به هميشه څمونږ نه مخكښې والې كولو.

(۳۰). حضرت علي ﷺ ارشاد فرمائى:

لقد امرنا النبى ﷺ ابابكر ان يصلى بالناس وانى لشاهد وما انا بغائب ومابى مرض فرضينا لدنيانا ما رضى به النبى ﷺ لديننا.[۲]

يعنې حضورپاك ﷺ چې كله خلقو ته د جمع وركولو حكم ابوبكر صديق ته اوكړو نو زه هم هلته كښې حاضر ووم غائب نه ووم، زه بيمار هم نه ووم، هغوى چې زمونږ دين د پاره كوم كس مقرر كړو هغه مونږ د خپلې دنيا د پاره هم خوښ كړو.

(۳۱).. د حضرت علي ﷺ نه منقول دى. ان اكرم الخلق من هذه الامة على الله بعد نبيها وارفعهم درجة: ابوبكر،لجمعه القران بعد رسول الله ﷺ وقيامه بدين الله مع قديم سوابقه وفضائله.[۳]

يعنې: د الله تعالى په نيز باندې د حضورپاك ﷺ نه پس ددې امت د ټولو نه عزتمند ترين سړې او د درجه په اعتبار سره د ټولو نه اوچت ابوبكر صديق ﷺ دې ځكه چې هغوى د حضورپاك ﷺ نه پس قران جمع كړو.د الله د دين حفاظت ئې اوكړو او ددې نه علاوه نور فضائل او كارنامې ئې هم دى.

[۱]) كنزالاعمال (۱۲/۵۱٤) رقم (۳۵۶۷۵)-
[۲]) كنزالعمال (۱۲۵۱۳) رقم (۳۵۶۷۰) وانظر الطبقات البن سعد(۳/۸۳)-
[۳]) كنزالاعمال (۱۲/۵۱۶) رقم (۳۵۶۸۳)-

⑬ حضرت اسید بن صفوان رضی الله عنه فرمائی: "لما توفي ابوبكر سجوه ثوبا، وارتجت المدينة بالبكاء ودهش الناس كيوم قبض رسول الله ﷺ جاء علي بن ابي طالب مسرعا باكيا مسترجعا وهو يقول اليوم انقطعت خلافة النبوة حتى وقف على باب البيت الذي فيه ابوبكر، ثم قال: رحمك الله ابابكر، كنت اول القوم اسلاما واخلصهم ايمانا واكثرهم يقينا واعظمهم غنى واحدبهم على الاسلام، واحوطهم على رسول الله ﷺ وامنهم على الصحابة احسنهم صحبة واعظمهم مناقب واكثرهم سوابق وارفعهم درجة اقربهم من رسول الله ﷺ اشبههم به هديا وسمتا وخلقا ودلا واشرفهم منزلة واكرمهم عليه واوثقهم عنده" [1]

يعنی هر کله چې ابوبکرصديق رضی الله عنه وفات شو نو هغه باندې يو کپړا واچولې شوه، په مدينه کښې غوغا شوه په خلقو داسې حالت جوړ شو څنګه چې د حضورپاک ﷺ د وفات په موقع باندې وو په دغه وخت کښې حضرت علی رضی الله عنه په تيزئی سره انا لله وئيلو سره او په ژړا رالو او دا به ئې وئيل چې نن نبوت والا خلافت ختم شو تردې چې د کور دروازې سره اودريدو او وئې فرمائيل: الله دې په تا باندې اې ابوبکر رحمتونه نازل کړی تاسو د ټولو نه مخکښې اسلام راوړلو والا، په ايمان کښې د ټولو نه مخلص، په يقين کښې د ټولو نه زيات، په استغناء کښې د ټولو نه اوچت، د اسلام د پاره د ټولو نه زيات مهربانه. د رسول الله ﷺ د پاره د ټولو نه زيات محافظ، تاسو په صحابه باندې د ټولو نه زيات احسان کولو والا، د ملګيرتيا په اعتبار سره د ټولو نه اعلی، د مناقب په اعتبار سره اوچت، په فضائل کښې د ټولو نه زيات، په درجه کښې اوچت، حضورپاک ﷺ ته د ټولو نه نيزدې، طريقه کار، اخلاق او عادت په اعتبار سره تاسو د هغوی مشابه، په درجه کښې د ټولو نه اشرف او د حضورپاک ﷺ په نيز د ټولو نه عزتمند او اعتباری وې.

⑭ عن عبد خير قال: سمعته يقول: قام على رضی الله عنه المنبر فذكر رسول الله فقال: قبض رسول الله واستخلف ابوبكر رضی الله عنه فعمل بعمله وسار بسيرته حتى قبضه الله عزوجل على ذالك ثم استخلف عمر فعمل بعملهما وسار بسيرتهما حتى قبضه الله على ذالك" [2]

يعنی حضرت علی رضی الله عنه په منبر باندې تشريف فرما شو او د حضورپاک ﷺ ذکر ئې اوکړو، وئې فرمائيل چې د حضورپاک ﷺ وفات اوشو نو ابوبکر صديق رضی الله عنه خليفه جوړ شو، هغوی هم د حضورپاک ﷺ په عمل او سيرت باندې روان وو، تر دې چې الله تعالی هغوی خپل څان ته راوغوښتل. بيا حضرت عمر رضی الله عنه خليفه جوړ شو هغوی هم د مخکښې دواړو په عمل او سيرت باندې عمل ساتلو تر دې چې هغوی هم وفات شول.

⑮ حضرت علی رضی الله عنه د يوم الجمل په موقع باندې ارشاد اوفرمائيلو: "ان رسول الله ﷺ لم يعهد الينا عهدا ناخذ به في امارة ولكنه شيء رايناه من قبل انفسنا، ثم استخلف ابوبكر، رحمة الله على ابي بكر،

---

[1] كنز الاعمال (۱۲/۵٤۳،۵٤۲)۔
[2] مسند احمد(۱/۱۲۸) مسند علي رضی الله عنه رقم(۱۰۵۵) و(۱۰۵۹)۔

فاقام واستقام، ثم استخلف عمر، رحمة الله على عمر، فاقام واستقام، حتى ضرب الدين بجرانه [1]

يعنى حضور پاک ﷺ د امارت په سلسله کښې مونږ ته څه حکم نه وو کړې چې مونږ په هغې باندې چليدلې وې البته دا معامله مونږ په خپلې رائې سره حل کړه بيا ابوبکر خليفه شو الله دې په ابوبکر ﷺ رحمت نازل کړى په خپله هم صحيح وو او نور ئې هم صحيح کړل، بيا حضرت عمر ﷺ خليفه شو الله تعالى دې په عمر ﷺ باندې هم رحمت نازل کړى هغوى هم په استقامت باندې روان وو او نور ئې هم روان کړل تر دې چې دين مکمل توګه باندې پوخ شو.

⑮.. محمد بن حنفيه ﷺ فرمائى: قلت لابى: اى الناس خير بعد رسول الله ؟قال ابوبكر: قلت ثم من؟ قال عمر وخشيت ان يقول عثمان قلت: ثم انت؟ قال: ما انا الا رجل من المسلمين. [2]

يعنى: ما خپل پلار نه تپوس اوکړو چې د رسول اللهﷺ نه پس څوک د ټولو نه افضل دې؟ وئې فرمائيل: ابوبکر، ما تپوس اوکړو چې بيا څوک؟ وئې فرمائيل: عمر، دې نه پس ماته ويره اوشوه چې د عثمان ﷺ نوم به اخلى څکه ما ترې نه تپوس اوکړو چې بيا تاسو يئ؟ وئې فرمائيل چې زه خو په عام مسلمانو کښې يو مسلمان يم.

په دې روايت کښې حضرت على ﷺ د شيخينو په ښکاره سره افضليت بيان کړې دې.

حضرت شاه ولى الله ﷺ فرمائى چې:

"اما بيان افضليت شيخين، پس أزوي متواتر شده مرفوعا وموقوفا،هر چند اين مسئله مذهب جميع اهل حق است اما كسې از صحابه آن را مصرح تردمحكم ترچون على مرتضى نياورده" [3]

مطلب دادې چې: د شيخينو افضليت د حضرت على ﷺ نه متواتر ثابت دې اګرچې د شيخينو افضليت د ټولو اهل حق مذهب دې خو بيا هم په صحابو کښې دا مسئله د حضرت على ﷺ په شان په وضاحت او مضبوطئ سره چا بيان کړې نه ده.

دغه شان د حضرت على ﷺ نه دا روايت نقل کوونکو کښې ددوى خوى محمد بن الحنفيه نه علاوه عبدالله بن سلمه [4]، علقمه بن قيس [5]، عبدخير [6]، حضرت ابوجحيفه [7]، النزال بن سبره [8] ﷺ وغيره ډير حضرات دى.

⑯.. حضرت على ﷺ ته چې کله دا معلومه شوه چې بعضې خلق ده لره د شيخينو نه افضل

---

[1] مسنداحمد(١/١٤) مسند على ﷺ رقم (٩٢١)-

[2] صحيح البخارى(١/٥١٨) كتاب الفضائل اصحاب النبى ﷺ باب (بدون ترجمة بعد باب قول النبى ﷺ لو كنت متخذا خليلا) رقم (٣٦٧١)_

[3] ازالة الخفاء عن خلافة الخلفاء مترجم(١/٢٥٤)-

[4] سنن ابن ماجه المقدمة باب فى فضائل اصحاب النبى ﷺ فضل عمر ﷺ رقم(١٠٦)-

[5] رواه احمد انظر ازالة الخفاء(١/٢٥٦)-

[6] مسند احمد(١/١١٣) رقم(٩٠٨و ٩٠٩)-

[7] مسند احمد(١/١٠٦) رقم(٨٣٣)-

[8] الاستيعاب بهامش الاصابة(٢/٢٥٢) ترجمة سيدنا ابى بكر الصديق ﷺ-

کنړی نو په منبر باندې اودریدو او حمد وثنا نه پس ئې اوفرمائیل

"ایها الناس انه بلغنی ان قوما یفضلونی علی ابوبکر و عمر، ولو کنت تقدمت فیه لعاقبت فیه فمن سمعته بعد هذا الیوم یقول هذا فهو مفتر علیه حد المفتری ثم قال: ان خیر هذه الامة بعد نبیها ابوبکر ثم عمر ثم الله تعالی اعلم بالخیر بعد قال: وفی المجلس الحسن بن علی، فقال: والله، لو سمی الثالث لسمی عثمان" [1]

یعنی "اې خلقو ماته دا خبره رارسیدلې ده چې څه خلق ماله په ابوبکر او عمر رضی الله عنهما باندې فضیلت راکوی که مخکښې نه خما د طرف نه تنبیه شوې وه نو ما به داسې خلقو ته سزا ورکړې وه، د نن نه پس چې د چا نه ما دا واوریدل نو پوه دې شی چې دې الزام لګونکې دې، ده باندې به د الزام لګولو حد لګی، بیا ئې اوفرمائیل چې د نبی نه پس په دې امت کښې د ټولو نه بهترین ابوبکر دې بیا عمر دې دې نه پس د الله په علم کښې ده چې څوک افضل دې په دې مجلس کښې حسن هم وو، وئې فرمائیل که د دریم نوم ئې اخستلې وې نو د عثمان نوم به ئې اخستلو"

⑭..عن ابی وائل قال: قیل لعلی بن ابی طالب رضی الله عنه الا تستخلف علینا؟ قال: ما استخلف رسول الله صلی الله علیه وسلم فاستخلف، ولکن ان یرد الله بالناس خیرا فسیجمعهم بعدی علی خیرهم کما جمعهم بعد نبیهم علی خیرهم [2]

صححه الحاکم وقرره الذهبی)

یعنی "حضرت علی رضی الله عنه نه تپوس اوکړې شو چې تاسو به څوک زمونږ د پاره خلیفه مقرر کړې وو نو وئې فرمائیل چې حضورپاک صلی الله علیه وسلم څوک خوښ کړې نه وو نو بیا زه ولې خوښ کړم البته که الله تعالی انسانانو سره د خیر فیصله کړې وی نو خما نه پس چې څوک بهتر وی الله تعالی به خلقو لره په هغه باندې جمع کړی څنګه چې الله تعالی د خپل نبی صلی الله علیه وسلم نه پس په یو بهترین کس باندې دوی جمع کړې وو"

⑮.. صحیح بخاری کښې د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه د حضرت علی او حضرت عباس رضی الله عنهما واقعه منقول ده:

ان علی بن ابی طالب خرج من عند رسول الله صلی الله علیه وسلم فی وجعه الذی توفی فیه، فاخذ بیده عباس بن عبد المطلب فقال له: انت والله بعد ثلاث عبد العصا وانی والله لاری رسول الله صلی الله علیه وسلم سوف یتوفی من وجعه هذا انی لاعرف وجوه بنی عبد المطلب عند الموت اذهب بنا الی رسول الله صلی الله علیه وسلم فلنسأله فیمن هذا الامر ان کان فینا علمنا ذالک وان کان فی غیرنا علمناه فاوصی بنا فقال: علی: انا والله لئن سألناها رسول الله صلی الله علیه وسلم فمنعناها لا یعطیناها الناس بعده وانی لا اسالها رسول الله صلی الله علیه وسلم" [3]

---

[1]) ازالة الخفاء (۱/۲٦۱و ۲٦۲)-
[2]) المستدرک للحاکم (۳/۷۹) کتاب معرفة الصحابة باب ابی بکر الصدیق رضی الله عنه-
[3]) صحیح البخاری (۲/٦۳۹) کتاب المغازی باب مرض النبی صلی الله علیه وسلم ووفاته رقم (٤٤٤۷) و(۲/۹۲۷) کتاب الاستیذان باب المعانقة وقول الرجل کیف اصبحت؟ رقم (٦۲٦٦)-

يعني حضرت علی ﷺ د حضورپاک ﷺ نه هغه وخت بهر اووتلو هر کله چې هغوی په مرض الوفات کښې وو، حضرت عباس ﷺ د هغه لاس اونيولو او ونې ونيل چې په الله قسم! ته به درې ورځې پس د عصا تابع شې ماته يقين دې چې د حضورپاک ﷺ به په دې مرض کښې وفات کيږي ماته د مرګ په وخت د بنوعبدالمطلب د مخونو پيژندل کيدل معلوم دی مونږ خان سره حضورپاک ﷺ ته بوځه چې مونږ ترې تپوس اوکړو چې دا خلافت به چاته ميلاويګی؟ که زمونږ طرف ته راتلونکې وی نو پته به اولګی او که خمونږ طرف ته نه وی نو چې چاته ميلاويږی چې هغوی ته څه تاکيدی وصيت اوفرمائی حضرت علی ﷺ اوفرمائيل: په الله قسم که چرې مونږه حضورپاک ﷺ نه خلافت اوغوښتلو او انکار ئې اوکړلو نو بيا دا خلق چرې هم مونږ له به رانکړی، څه به حضور ﷺ نه تپوس نه کوم.

سقيفه بنوساعده کښې د ابوبکر ﷺ په لاس باندې د خلافت بيعت: مناسب معلوميږی چې لږ تفصيل سره په سقيفه بنی ساعده کښې د انصارو را جمع کيدل او د حضرات شيخين ﷺ هلته رسيدلو نه پس د حضرت ابوبکر ﷺ په رشتونی لاس باندې د خلافت د بيعت واقعه ذکر شی چې په هغې سره د استحقاق دخلافت دې بحث کښې کافی وضاحت کيږی.

حضورپاک ﷺ د ګل په ورځ د ماسپښين په وخت د عالم فانی نه عالم جاودانی طرف ته تشريف يوړلو.

د مابنام په وخت يو کس رالو او ابوبکر صديق ﷺ ته ئې خبر ورکړو چې انصار سقيفه بنی ساعده کښې جمع شوې دی او د سعد بن عباده ﷺ په لاس باندې بيعت کول غواړی او بعضې انصار دا هم وائی چې يو امير خمونږ نه او يو د قريشو نه به وی.

د انصارو خيال دا وو چې د خلافت حق غوښتل انصارو ته حاصل دې ځکه چې انصارو د دين مدد اوکړو او حضورپاک ﷺ ئې ځان سره ايسار کړو او بيا دوی سره شول او د الله دشمنانو سره ئې جهاد اوکړو، بعضې په کښې ددې مخالفت هم اوکړو او خپل مينځ کښې په ئې خبرې واړولې.

هر کله چې ددې خبرې اطلاع شيخينو ته اوشوه نو دې دواړو بزرګانو ابوعبيده بن الجراح ځان سره کړو اوددې اختلاف د بندولود پاره سقيفه ته روان شول چې الله مه کړه څه فتنه پيدا نشی. کله چې دا دواړه هلته اورسيدل نو حضرت سعد ﷺ اودريدلو او تقرير ئې اوکړلو:

اما بعد: فنحن الانصار وكتيبة الاسلام وانتم يا معشر قريش، رهط بيننا، وقد دفت الينا دافة من قومكم، فاذا هم يريدون ان يعصبونا الامر.[1]

يعنی مونږ انصار د دين اسلام مددګاران يو او د اسلام لښکر يوو او تاسو اې د مهاجرينو ډلې! په مونږ کښې يو وړه ډله يئ (يعنی تاسو لږ يئ او مونږه ډير يوو) او ستاسو د قوم يو وړې ډلې خمونږ سره پناه اخستې ده او اوس هغوی د خلافت حق خمونږ نه په زور اخستل غواړی.

د يو روايت مطابق حضرت سعد بن عباده ﷺ خپل تقرير کښې اوفرمائيل:

يا معشر الانصار لكم سابقة في الدين وفضيلة في الاسلام، ليست لاحد من العرب، ان محمد ﷺ لبث في قومه

[1] الكامل لابن الاثير (۲/۲۲۱) حديث السقيفة وخلافة ابی بکر رضی الله عنه وارضاه)-

بضع عشرة سنة، يدعوهم الى عبادة الرحمن وخلع الانداد والاوثان، فما آمن به الا قليل، ما كانوا يقدرون على منعه ولا على اعزاز دينه ولا على دفع ضيم حتى اذا اراد الله بكم الفضيلة ساق اليكم الكرامة، وخصكم بالنعمة، ورزقكم الايمان به وبرسوله، والمنع له ولاصحابه، والاعزاز له ولدينه، والجهاد لاعدائه، فكنتم اشد الناس على عدوه، حتى استقامت العرب لامر الله طوعا وكرها واعطى البعيد المقادة صاغرا، فدانت لرسوله باسيافكم العرب وتوفاه الله وهو عنكم راض، وبكم قرير العين، استبدوا بهذا الامر دون الناس، فانه لكم.[1]

يعنې اې د انصارو خلقو تاسو ته په دين کښې مخکښې والې حاصل دې او اسلام تاسو ته فضيلت درکړو چې عربو کښې چاته هم حاصل نه دې، محمد ﷺ په خپل قوم کښې د لسو کالو نه زيات پاتې شو، هغوی خلقو ته د الله تعالى د عبادت او د بتانو د پرېښودلو دعوت ورکولو، په دوی باندې ايمان راوړلو والا ډير لږ وو، هغوی نه دحضورپاک ﷺ دفاع کولې شوه او نه ئې د دين مدد کولې شو، او نه ئې يو ظلم لرې کولې شو، پس هر کله چې د الله تعالى اراده د هغوی د اوچتولو اوشوه نو دا عزت ئې ستاسو په تقدير کښې واچولو. او دا نعمت ئې تاسو سره خاص کړو، تاسو ئې په الله او رسول ايمان راوړلو والا، د دوی او د اصحابو ئې دفاع کولو والا، د دوی او د دوی د دين مدد کولو والا او دشمنانو سره د جهاد کولو توفيق ئې درکړو تاسو د هغوی په دشمنانو باندې د ټولو نه زيات سخت وئې، تردې چې د ټول عرب، که خوښه ئې وه او که نا، خو د الله تعالى حکم پورا کولو د پاره تيار شول، هغه کس چې تابعدار نه وو هغه هم ذليل او عاجز راغې او تابعدار شو، تردې چې ټول عرب ستاسو د تورې په زور سره د رسول الله ﷺ تابعدار شو، د هغوی وفات په داسې حالت کښې اوشو چې هغوی زمونږ نه خوشحاله وو، خمونږ د وجه د هغوی سترګې يخې وې، لهذا د خلافت دا معامله خپل لاس کښې واخلئ ځکه چې دا ستاسو د پاره دې.

حاضرينو دا تقرير ډير خوښ کړو او هر طرف نه د ستاينې آوازونه اوچت شول، تقرير نه پس په دې مسئله باندې بحث شروع شو او خپل مينځ کښې اووئيل که د قريشو مهاجرينو ددې نه انکار اوکړو او دا ئې اووئيل چې مونږ هجرت کولو والا يوو او اولنی صحابه يوو چې په دوی باندې مو رومبې ايمان راوړو، او هم د هغه د قبيله او ډلې نه يوو، زمونږ حق زيات جوړيږی، نو داسې حالت کښې به څه کوئی؟!

په دې باندې بعضې صحابه کرامو اوفرمائيل چې مونږ به اووايو چې يو امير به زمونږ نه وی او يو امير به ستاسو نه وی، او داوړه اميران به په صلاح اومشوره سره د خلافت کار سر ته رسوی. حضرت سعد بن عباده په اوريدو سره اوفرمائيل چې دا رومبۍ کمزوری ده.

حضرت عمر رضي الله عنه په دې موقع غوښتل چې څه اووائی او په زړه زړه کښې ئې د ويلو د پاره ډير سوچ کړې وو، خو هر کله چې هغه پاسيدلو والا وو دغه وخت ابوبکر صديق رضي الله عنه پاسيدو او د الله تعالى حمدوثنا نه پس ئې اوفرمائيل:

ان الله قد بعث فينا رسولا الى خلقه وشهيدا على امته ليعبدوه ويوحدوه، وهم يعبدون من دونه آلهة شتى

---

[1] الكامل لابن الكثير (٢/٢٢٢)-

من حجر وخشب، فعظم على العرب ان يتركوا دين آبائهم، فخص الله المهاجرين الاولين من قومه بتصديقه، والايمان به والمواساة له و الصبر معه على شدة اذى قومهم وتكذيبهم اياه وكل الناس لهم مخالف زار عليهم فلم يستوحشوا القلة عددهم وشنف الناس لهم فهم اول من عبدالله فى هذه الارض وآمن بالله وبالرسول، وهم اولياؤه وعشيرته، واحق الناس بهذا الامر من بعده لا ينازعهم الا ظالم انتم يا معشر الانصار من لا ينكر فضلهم فى الدين ولا سابقتهم فى الاسلام رضيكم الله انصار لدينه، ورسوله وجعل اليكم هجرته، وفيكم جلة ازواجه واصحابه، فليس بعد المهاجرين عندنا بمنزلتكم فنحن الامراء وانتم الوزراء لا تفاوتون بمشورة ولا تقضى دونكم الامور"([1])

يعنى" الله تعالى په مونږ كښې دخپل مخلوق د پاره رسول شهيد او ګواه راوليګو ،چې خلق د الله تعالى عبادت اوكړى او د هغه توحيد اختيار كړى،چې په دغه وخت كښې ددوى دا حالت وو چې د مختلف كاڼړو او لرګى جوړ شوې خدايانو عبادت ئې كولو ،د عرب خلقو ته د خپل پلار نيكه دين پريښودل ګران شو نو دغه وخت كښې الله تعالى ددوى تصديق د پاره اولنى مهاجرين خوښ كړل چې هغوى په دوى باندې ايمان راوړلو ،په غم كښې ورسره شريک شول، ورسره كلک اودريدل چې كوم وخت د خپل قوم نه ورته سخت تكليفونه ورپيښ وو ،هغوى دوى نه منلو ،هر سړى مخالف وو ،خو دا خلق په تعداد كښې د كموالى باوجود په ويره كښې او نه غورزيدل ،حالانكه كفار به مسلمانو سره ډير په تكبر سره مخښې ته راتلل ،خو هم دغه مسلمانان په دې زمكه باندې د ټولو نه مخكښې د الله تعالى عبادت كولو والا ،په هغه باندې او په هغه د رسول باندې ايمان راوړونكې وو ،او هم دا د هغه خپلوان او خاندان والا وو .هم دغه حضرات ددوى نه پس د خلافت ډير حقداره دى ،او هم دوى سره به مقابله كولو والا ډير ظالم وى ،اې د انصارو ډلې !ستاسو د لوړ مقام او شرافت ، او په دين كښې ستاسو د كارنامو نه انكار نشى كيدلې الله تاسو د خپل دين او د خپل رسول مددګاران جوړ كړئ ،ستاسو طرف ته هجرت اوشو ،په تاسو كښې د هغوى بيبيانې او لوئې لوئې صحابه كرام ﷺ موجود دى ،د اول مهاجرينو نه پس ستاسو د درجه برابر هيڅ څوک نشته، چې مونږ اميران يو نو تاسو به وزيران يئ ،په يو مشوره كښې تاسو هيريدلې نه شئ او نه به ستاسو نه بغير څه فيصله كيږى"

په يو روايت كښې ابوبكر صديق ﷺ انصارو ته په جواب كښې اوفرمائيل: ما ذكرتم فيكم من خير فانتم له اهل ولن يعرف هذا الامر الا لهذا الحى من قريش هم اوسط العرب نسبا ودارا"([2])

يعنى تاسو چې خپل كوم فضيلت بيان كړو واقعى تاسو ددې جوګه يئ خو د خلافت حقدار هم قريش دى څكه چې دوى په عربو كښې د نسل او قبيله په اعتبار سره د ټولو نه افضل دى" د حضرت صديق اكبر ﷺ دې تقرير نه پس حباب بن منذر پاسيدو او وئې فرمائيل چې

[1]) الكامل لابن الاثير(٢/٢٢٣)-
[2]) صحيح البخارى(٢/١٠١٠)كتاب المحاربين باب رجم الحبلى من الزنا اذا احصنت رقم(٦٨٣٠)-

مناسب داده چې يو امير خمونږ نه وی او يو ستاسو نه[۱]
صديق اکبر رضی الله عنه دې موقع باندې اوفرمائيل چې د حضورپاک صلی الله علیه وسلم ارشاد دې "الائمة من قريش"[۲] يعنی خلفاء او امراء به د قريشو نه وی.
حضرت ابوبکر صديق رضی الله عنه دا هم اوفرمائيل: "انه لا يحل ان يكون للمسلمين اميران فانه مهما يكن ذلكم يختلف امرهم واحكامهم وتتفرق جماعتهم ويتنازعون فيما بينهم هنالك تترك السنة وتظهر البدعة وتعظم الفتنة وليس لاحد على ذالك صلاح وان هذا الامر فی قريش ما اطاعوا الله واستقاموا علی امره قد بلغكم ذالك او سمعتموه عن رسول الله صلی الله علیه وسلم ولا تنازعوا فتفشلوا وتذهب ريحكم واصبروا ان الله مع الصابرين فنحن الامراء وانتم الوزراء اخواننا فی الدين وانصارنا عليه"[۳]
يعنی د مسلمانانو دوه اميران په يو وخت نه شی کيدې خکه که داسې اوشوه نو په ټولو احکامو معاملو کښې به اختلاف پيدا شی او ددوی ډله به ګډه وډه شی. په خپل مينځ کښې به په جنګ شی. او په داسې موقع به سنت پريښودې شی او بدعات به ښکاره شی. فتنه به غټه شی او بيا به ددې صحيح والې د چا اختيار کښې نه وی، دا خلافت به قريشو کښې وی تر کومې چې قريش د الله تابعدار وی او په دين باندې کلک وی. او دا خبره تاسو ته رارسيدلې ده يا هغوی دا اوفرمائيل چې دا خبره تاسو ته حضورپاک صلی الله علیه وسلم نه اوريدلې ده چې جنګونه مه کوی کمزورې به شئ، او ستاسو دبدبه به ختمه شی. د صبر نه کار واخلئ الله صبر والا سره دې. مونږ امير يوو او تاسو وزير. تاسو زمونږ دينی روريان او په دين کښې خمونږ مددګاران يئ.
حضرت عمر فاروق رضی الله عنه هم اوفرمائيل "سيفان فی غمد واحد لا يكونان" او په يو روايت کښې دی "هيهات لا يجتمع فحلان فی مغرس"[۴] يعنی په يو هميانئ کښې دوه تورې او په يو خائې دوه نران نشی خائې کيدلې.
ددې حضراتو عقلی او نقلی دلائلو اوريدلو نه پس انصار رضی الله عنهم سر کيښودلو.
په دې موقع باندې صديق اکبر رضی الله عنه حضرت سعدبن عباده رضی الله عنه ته خطاب کښې اوفرمائيل:
"ولقد علمت يا سعد ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال، وانت قاعد، قريش ولاة هذا الامر، خير الناس تبع لبرهم وفاجرهم

---

[۱] الشمائل للترمذی مع شرحه للقاری(۲/۲۱۹)-
[۲] المستدرک للحاکم (٤/۷٦)کتاب معرفة الصحابة ذکر فضائل قريش من حديث علی رضی الله عنه والمسند لاحمد(۳/۱۲۹) رقم(۱۲۳۳۲) قال القاری:وهو حديث صحيح ورد من طرق نحو اربعين صحابيا"جمع الوسائل فی شرح الشمائل(۲/۲۱۹)-
[۳] کنز العمال (۵/۵۹٦) کتاب الخلافة والامارة الباب الاول فی خلافة الخلفاء. خلافة ابی بکر رضی الله عنه رقم (۱٤۰۵۹)-
[٤] السيرة الحلبية(۳/۳۵۸)باب ما يذکر فيه مدة مرضه وما وقع فيه وفاته صلی الله عليه وسلم)-

تهم لفاجرهم:([1])

يعنى اې سعد: تاته پته ده چې رسول الله ﷺ يو موقع باندې چې ته هلته كښې هم موجود وې فرمائيلې وو چې قريش به د خلافت ذمه دار وى ځكه چې ښه خلق ددې د نيكانو تابع دى او خراب خلق ئې د خرابو تابع دى.

حضرت سعد رضي الله عنه اومنله او وئې فرمائيل "صدقت نحن الوزراء وانتم الامراء([2]) يعنى واقعى تا صحيح خبره اوكړه مونږ به وزير يوو او تاسو به امير.

په دې روايت كښې ښكاره ده چې حضرت ابوبكر رضي الله عنه حضرت سعد رضي الله عنه ته قسم وركړو چې ستا په موجودګئ كښې حضورپاك ﷺ دا فرمائيلې وو چې د خلافت د كار واليان به د قريشو نه وى او حضرت سعد رضي الله عنه "صدقت" وئيلو سره ددې تصديق هم اوكړو.

د شمائل ترمذى يو روايت كښې دى چې هر كله انصارو "منا امير ومنكم امير" اوفرمائيل نو حضرت عمر فاروق رضي الله عنه د حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه درې خصوصيات بيان كړل او په اعلان سره ئې اوفرمائيل چې اووايئ په چا كښې د ابوبكر رضي الله عنه نه علاوه دا خصوصيات شته؟

اول: دا چې حضرت ابوبكر رضي الله عنه ته الله تعالى په قرآن كښې "ثانى اثنين اذهما فى الغار"([3]) اوفرمائيل. ابوبكر رضي الله عنه ته ئې دويم اوئيلو او دوى ته ئې د غار ملګرې هم اوئې.

دويم: دا چې ابوبكر رضي الله عنه ئې د حضورپاك ﷺ خاص ملګرې او د هغه محبت سره خاص اوفرمائيلو([4])

دريم: دا چې الله تعالى ددوى د پاره خپل معيت خاصه ذكر كړو "ان الله معنا"([5])

ګنې د علم او احاطه په لحاظ سره د الله تعالى مرسته عام ده او ټولو ته شامله ده "وهو معكم اينما كنتم"([6])

دا درې فضيلتونه د ابوبكر صديق رضي الله عنه د قران د نص نه ثابت دى چې په هغې كښې دې طرف ته اشاره ده چې ابوبكر صديق رضي الله عنه افضل دې او هم هغه د خلافت حقدار دې([7])

حضرت عمر رضي الله عنه د ابوبكر رضي الله عنه د فضائلو دليلونو كښې صرف درې دليلونه واخستل چې د رڼا ورځ په شان واضح دى ګنې د آيت په سياق وسباق كښې د صديق اكبر رضي الله عنه د فضيلت دليلونه نور هم ډير دى: نو هغې كښې اول: د الله تعالى ارشاد دې "الا تنصروه فقد نصره الله اذ اخرجه الذين كفروا"([8])

---

[1]) المسند لاحمد(۱/۵)رقم(۱۸) مسند ابى بكر الصديق رضي الله عنه-

[2]) حواله باله

[3]) التوبة/۳۹)-

[4]) التوبة/۳۹)-

[5]) التوبة/۳۹)-

[6]) الحديد/٤)-

[7]) شمائل الترمذى مع جمع الوسائل (۲/۲۲۰)-

[8]) التوبة/۳۹)-

په دې آيت كښې د ابوبكر رضي الله عنه نه علاوه ټولو ته د نصرت په پرېښودو باندې زورنه ده ځكه چې ابوبكرصديق رضي الله عنه خو هغوى سره وو او د حضورپاک ﷺ مددګار وو، نو دوى د زورنې نه بهر دى
دويم: دا چې د الله د طرف نه د حضورپاک ﷺ په امداد كښې د ابوبكر صديق رضي الله عنه امداد هم شامل دې ځكه دوى حضورپاک ﷺ سره وو، نو دوى هم د حضورپاک ﷺ پشان د الله د طرف نه په امداد او مرسته كښې شامل وو، نو هم دوى به د خلافت حقدار وى.

دريم: دا چې "فانزل الله سكينته عليه" كښې د عليه ضمير د صحيح قول په اعتبار سره ابوبكر صديق رضي الله عنه ته راجع دې، يعنې د الله د طرف نه سكون او اطمينان ابوبكرصديق رضي الله عنه ته شامل دې ځكه چې هم دوى به د حضورپاک ﷺ په محبت كښې انتهائى درجه پرېشانه او بې چين وو، الله دوى ته خاص سكون او اطمينان وركړو.

څلورم: دا چې دې آيت كښې ابوبكر رضي الله عنه ته "ثانى اثنين" وئيلې شوې دى چې په هغې كښې دې طرف ته اشاره ده چې ابوبكر رضي الله عنه د علم او عمل په كمالاتو كښې د حضورپاک ﷺ ثانى او قائم مقام دې او په نزديكت او د غار په انواراتو او تجلياتو كښې د حضورپاک ﷺ ملګرې او يارغار دې.

پنځم: دا چې "اذ يقول لصاحبه" كښې د "صاحب" نه مراد په اجماع د مفسرينو ابوبكرصديق رضي الله عنه مراد دې الله تعالى په قران كښې خاص توګه باندې دوى د حضورپاک ﷺ خاص دوست، خاص مرستوال او د اخلاص نه ډک ريشتونې محبت كولو والا اوخودلو، اشاره دې طرف ته ده چې د ابوبكر رضي الله عنه مرسته او دوستانه د هميشه د پاره قائم ده، د دنيا په ژوند كښې د حضورپاک ﷺ دوست دې او په عالم برزخ، عالم آخرت، ميدان حشر او په حوض كوثر باندې هم دوى د هغوى به دوست وى، دغه وجه نه بعضې علماؤ ليكلې دى چې څوک د ابوبكر صديق رضي الله عنه د صحابې كيدو نه انكار اوكړى نو هغه كافر دې چې دې د الله تعالى د دې قول "لصاحبه" انكار كونكې دې.

شپږم: دا چې ابوبكر رضي الله عنه باره كښې ئې دا اوفرمائيل "لاتحزن" يعنې اې ابوبكر ته غمګين او پرېشانه كيږه مه" دا د دې خبرې دليل دې چې ابوبكرصديق رضي الله عنه په حضورپاک ﷺ باندې ځان قربانه وونكې عاشق او دوى هغوى د پاره غم شريک وو،

اووم: دا "لاتحزن" نه پس "ان الله معنا" ئې اوفرمائيل او د الله تعالى دَ خصوصى مرستې زيرې وركړو[1]
دې نه پس ابوبكرصديق رضي الله عنه اوفرمائيل چې دا عمر او ابوعبيده رضي الله عنهما دواړه دلته موجود دى تاسو دې دواړو كښې چې د چا په لاس كول غواړئ بيعت اوكړئ.[2]
دلته حضرت عمر او ابوعبيده رضي الله عنهما اوفرمائيل: چې په الله قسم! تاسو په ټولو مهاجرينو كښې افضل يئ، مونږ چې د دين ستن ده او د دين اسلام د ټولو نه اوچت او افضل ركن دې په هغې

[1] هذا كله توضيح ما افاده القارى فى شرح الشمائل(۲/۲۲۰و۲۲۱)-
[2] السنن الكبرى للبيهقى(۸/۱۴۲)كتاب اهل البغى جماع ابواب الرعاة باب الائمة من قريش)-

کښې تاسو د حضورپاک ﷺ خلیفه او قائم مقام شوئی، اې ابوبکر! تاسو خپل لاس رامخکښې کړئی مونږ ستاسو په لاس باندې بیعت کوو.[۱]

په یو روایت کښې دی چې ابوبکر رضی الله عنه حضرت عمر رضی الله عنه ته اوفرمائیل چې لاس رامخکښې کړه چې ستا په لاس باندې بیعت اوکړم، حضرت عمر رضی الله عنه ورته اوفرمائیل چې تاسو افضل یئ، ابوبکر صدیق جواب ورکړو "انت اقوی منی" تاسو څما نه زیات قوی یئ، په دې باندې خبرې اترې اوشوې، په آخر کښې حضرت عمر رضی الله عنه اوفرمائیل "ان قوتی لك مع فضلك" څما قوت به ستاسو فضیلت سره یو ځائې کار کوی، یعنې امیر به تاسو افضل یئ او "اقوی" به د هغه وزیر وی.[۲]

دې نه پس حضرت عمر رضی الله عنه ابوبکر رضی الله عنه ته اوفرمائیل چې بیعت د پاره لاس رامخکښې کړئی، د غه وخت چې کله حضرت عمرؓ او حضرت ابوعبیده رضی الله عنه بیعت د پاره مخکښې راتلل غوښتل نو دغه وخت حضرت بشیربن سعد انصاری رامخکښې شو او پاسیدو او د ابوبکر صدیق رضی الله عنه په لاس یئ بیعت اوکړو، دې نه پس حضرت عمر او حضرت ابوعبیده رضی الله عنهما بیعت اوکړو.[۳]

کله چې حباب بن منذر اوکتل چې بشیر بن سعد رضی الله عنه د ابوبکر رضی الله عنه په لاس باندې بیعت اوکړو نو وئې وونیل چې تا د خپلولئ خیال او نه ساتلو او د خپل تره خوی سعدبن عباده امارت دې قبول نه کړو او په هغه دې حسد اوکړو، بشیربن سعد رضی الله عنه ورته جواب ورکړو چې په الله قسم! داخبره نه ده بلکه خبره دا ده چې د مهاجرینو حق د هغوی نه اخستل نه غوارم.[۴]

بیا د قبیله اوس خلق د قبیله خزرج امارت هم نه خوښه وو او هغه ته ویره وه که یو ځل سعدبن عباده امیر جوړ کړې شو او امارت خزرج طرف ته لاړو نو بیا به قبیله اوس ته دې فضیلت کښې چرې هم حصه میلاؤ نه شی.

د قبیله اوس نقیب او سردار حضرت اسیدبن حضیر هلته کښې موجود وو هغوی قبیله اوس خلقو ته مشوره ورکړه چې پاسئ او د ابوبکر په لاس باندې بیعت اوکړئی، دا خلق پاسیدل او د ابوبکر رضی الله عنه په لاس باندې ئې بیعت اوکړو، او دا بیعت کول وو چې د سعدبن عباده رضی الله عنه د بیعت خبره بالکل ختمه شوه، دې نه پس خلورو طرفو نه خلق د ابوبکرصدیق رضی الله عنه په بیعت باندې راجمع شول تردې چې د پښې لګیدلو ځائې هم پاتې نه شو.[۵]

بیعت عامه: دا عام بیعت وو چې د کل په شپه باندې اوشو، په کومه ورځ چې حضورپاک ﷺ وفات شو، او دې نه پس په دویمه ورځ د نهې باندې د مسجدنبوی په منبر باندې بیعت عامه اوشو.[۶]

---

[۱] کنزالاعمال(۵/۶۴۰) رقم(۱۴۱۲۷)-

[۲] کنزالاعمال(۵/۶۵۲) رقم(۱۴۱۴۰) وجمع الوسائل(۲/۲۲۱)-

[۳] السیرة الحلبیة(۳/۳۵۸)-

[۴] حواله بالا)-

[۵] سیرة المصطفی(۳/۲۱۱و۲۱۲)-

[۶] السیرة الحلبیة(۳/۲۵۹)-

د سقیفه بني ساعده د بیعت په دویمه ورځ یعنی د نهې په ورځ عام خلق په مسجدنبوی کښې راجمع شول، ټول مشران صحابه کرام او انصار او مهاجرین ﷺ موجود وو، اول حضرت عمر ﷺ په منبر باندې یو مختصر او جامع تقریر اوکړو او په هغې کښې د ابوبکر ﷺ مخکښې والې اوفضائل ئې شمیر کړل چې تاسود ابوبکرصدیق ﷺ په لاس باندې بیعت اوکړئ.
دې نه پس حضرت ابوبکر ﷺ ئې په منت سره په منبر کینولو او عام خلقو د هغوی په لاس باندې بیعت اوکړو.[1]
د بیعت نه پس صدیق اکبر ﷺ یو مختصر خطبه اولوستله او په هغې کښې ئې ارشاد اوفرمائیلو چې "اې خلقو! ستاسو دا خیال دې چې ما دا خلافت خکه قبول کړو چې ما د خلافت یا د امارت شوق ساتلو، یا په مسلمانانو باندې مې خپل فضیلت او اوچتوالې غوښتلو، نو قسم دې وی په هغه ذات د چا په قبضه کښې چې ځما ساه ده! ما په دې اراده باندې خلافت قبول کړې نه دې، په الله قسم! ما د امارت یا خلافت لپ وخت د پاره هم خواهش نه دې کړې، نه په پټه نه په ښکاره مې ده دې غوښتنه کړې ده.
ځما خو دا خوښه وه چې ځما نه علاوه بل صحابی ته دا منصب اوسپارلې شی چې په مسلمانو کښې ئې انصاف کولو اوس خه تاسو ته صفا وایم چې ستاسو دا خلافت دې تاسو ته واپس وی چې کوم بیعت تاسو ځما په لاس کړې وو هغه ټول ختم دې اوس چې چا ته غواړئ مشری او خلافت ورته حواله کړئ خکه چې زه تاسو نه یو کس یم".[2]
د حضرت علی او حضرت زبیر ﷺ بیعت: چې کله ټولو بیعت اوکړو نو حضرت ابوبکر ﷺ په خلقو باندې نظر واچولو نو حضرت علی او حضرت زبیر ﷺ په نظر رانغلل، وئې فرمائیل چې زه دې مجمع کښې حضرت علی او زبیر ﷺ نه وینم هغوی هم راوغواړئ، د انصارو نه څو کسان پاسیدل او هغوی دواړه ئې راوغوښتل.
ابوبکر ﷺ ورته اوفرمائیل چې اې د الله د رسول د تره خویه او د هغوی خومه! آیا تاسو په مسلمانانو کښې اختلاف اچوئی؟ او هم دا یې حضرت زبیر ﷺ ته هم اوفرمائیل،
دې دواړو حضراتو اووئیل چې اې د الله د رسول خلیفه! تاسو مونږ ملامت کوئی مه، مونږ په مسلمانانو کښې اختلاف نه اچوو، نه مونږ په څه باندې خفه یو، صرف دا خیال دې چې مونږ د خلافت په مشوره کښې شامل نه کړې شو باقی مونږ یقین سره وایو چې د خلافت حقدار ابوبکر ﷺ دې هغوی د حضورپاک ﷺ د غار ملګرې دې، مونږ ته د هغوی فضیلت او مرتبه ډیره ښه معلومه ده حضورپاک ﷺ هغوی په خپل ژوند کښې امام مقرر کړې وو چې خلقو ته مونځ ورکړی".[3]

په یو روایت کښې دی چې حضرت علی ﷺ اوفرمائیل "انه رضیه لدیننا افلا نرضاه لدنیانا".[4]

[1] البداية والنهاية(۵/۲٤۸)-
[2] كنز الاعمال(۵/۶۱۵)رقم(۱٤۰۸۱)-
[3] البداية والنهاية(۵/۲۵۰)-
[4] جمع الوسائل(۲/۲۲۰)-

يعنى حضورپاک ﷺ حضرت ابوبکر رضی الله عنه خمونږ دين د پاره خوښ کړې وو نو آيا مونږ به ئې دنيا د پاره نه خوښه وو؟
دې ونيلو سره دواړو د ابوبکر صديق رضی الله عنه په لاس باندې بيعت اوکړو.
شيعه ګان وائی چې د حضرت علی رضی الله عنه نه چا تپوس اوکړو او نه ئې راوبللو.نو شيعه ګان دې دا اووائی چې د ابوبکر او عمر رضی الله عنهما نه چا تپوس کړې وو او چا راوغښتې وو؟ بلکه په خپله د فتنې د وېرې نه راغلې وو.
بهرحال حضرت علی او زبير رضی الله عنهما په شروع کښې د صديق اکبر په لاس باندې بيعت اوکړو.
او حقيقت دادې چې حضرت علی رضی الله عنه د ابوبکر رضی الله عنه په لاس باندې په دغه ورځ بيعت کړې وو يا په بله ورځ باندې؟ خو امام بيهقی د حضرت ابوسعيدخدری رضی الله عنه نه په يو روايت کښې نقل کړې دی چې د هغې خلاصه داده:
د حضورپاک ﷺ د وفات نه پس خلق د حضرت سعد بن عباده په کور(سقيفه بنی ساعده) کښې راجمع شول په دې حضراتو کښې ابوبکر او عمر فاروق رضی الله عنهما هم موجود وو.د انصارو يو خطيب(زيدبن ثابت رضی الله عنه) اودريدلو او وئې فرمائيل چې تاسو حضراتو ته معلومه ده چې حضورپاک ﷺ د مهاجرينو نه وو او مونږ هميشه د هغوی د انصارو او مددګارانو نه يو.اوس چې څوک خليفه وی مونږ به د هغه هم انصار او مددګار يو څنګه چې دحضورپاک ﷺ مددګار وو.
دې نه پس عمرفاروق رضی الله عنه اودريدلو او وئې فرمائيل چې ستاسو خطيب صحيح اووئيل، که د دې نه علاوه بل صورت ئې خودلې وو نو مونږ به منلې نه وه بيا د حضرت ابوبکر رضی الله عنه لاس ئې اونيولو او وئې فرمائيل چې اې حاضر خلقو!دا ستاسو ټولو امير دې ددوی په لاس باندې بيعت اوکړئی.په خپله حضرت عمر رضی الله عنه او په دغه وخت موجوده انصارو او مهاجرينو د ابوبکر صديق رضی الله عنه په لاس باندې بيعت اوکړو.
بيا حضرت ابوبکر رضی الله عنه مسجدنبوی ته تشريف راوړلو سره په منبر باندې کيناستلو او په موجوده خلقو ئې نظر واچولو نو حضرت علی رضی الله عنه په نظر رانغلو هغوی د خلقو نه تپوس اوکړو نو د انصارو څه کسان په منډه هغوی پسې لاړلو.بيا حضرت علی رضی الله عنه راورسيدلو نو ابوبکر رضی الله عنه ترې تپوس اوکړو اې حضورپاک ﷺ ده تره خوئيا او د هغوی خومه!آيا تاسو د مسلمانانو يو خائې والې تکړې تکړې کول غواړئی؟ حضرت علی رضی الله عنه اوفرمائيل چې داالله د رسول خليفه!تاسو مونږ ملامت کونی مه او فورا ئې بيعت اوکړو
بيا حضرت زبير رضی الله عنه ښکاره نه شو نو د هغه تپوس ئې اوکړو هغه هم حاضر شو هغه ته هم ابوبکر رضی الله عنه اوفرمائيل اې د الله د رسول د ترور خوئيا!آيا تاسو د مسلمانانو په مينځ کښې جدا والې غواړئی؟ هغوی هم اوفرمائيل چې اې د الله د رسول خليفه!تاسو مونږ ملامت کوی مه. او بيعت ئې اوکړلو[1]
امام بيهقی رحمه الله فرمائی چې محمدبن اسحاق خزيمه ته امام مسلم رحمه الله راغللو او دا حديث ئې

[1]) السنن الكبرى للبيهقی(۸/۱۴۳) كتاب قتال اهل البغی جماع ابواب الرعاة باب: الائمة من قريش)-

واوريدلو نو هغوى اوفرمائيل "هذا حديث يسوى بدنة" چې دا حديث د قربانۍ د اوښ يا د غوا برابر دې،ابن خزيمه فرمائى چې "بدنة" نه بلكه "بدرة" يعنى د زرو دينارو د تهيلۍ برابر دې[1]،
حافظ ابن كثير رحمه الله ده دې حديث ذكر كولو نه پس فرمائى:

وهذا اسناد صحيح محفوظ من حديث ابى نضرة المنذر بن مالك بن قطعة عن ابى سعيد سعد بن مالك بن سنان الخدرى وفيه فائدة جليلة وهى مبايعة على بن ابى طالب اما فى اول يوم اوفى اليوم الثانى من الوفاة وهذا حق فان على بن ابى طالب لم يفارق الصديق فى وقت من الاوقات ولم ينقطع فى صلاة من الصلوات خلفه وخرج معه الى ذى القصة لما خرج الصديق شاهرا سيفه يريد قتال اهل الردة" [2]

يعنى "د ابونضره عن ابى سعيد په طريق سره روايت شوې دا سند بالكل صحيح او محفوظ دې او په دې كښې د يوې غټې فائدې خبره دا هم ده چې حضرت على رضي الله عنه د آبوبكر رضي الله عنه په لاس باندې بيعت په ړومبۍ ورځ يا په دويمه ورځ كړې وو او هم دا خبره صحيح ده ځكه چې حضرت على رضي الله عنه د ابوبكر رضي الله عنه نه يو وخت هم جدا شوې نه دې نه په يو مونځ كښې د هغوى شاته مونځ كولو نه روستو شوې دې او هر كله چې ابوبكر رضي الله عنه توره تياره كړه او ذى القصه مقام ته د مرتدو سره جنګ كولو د پاره اووتلو نو حضرت على رضي الله عنه هم د مددګار په طور دوى سره وتلې وو"

ښكاره دې وى چې ذكر شوې روايات شيعه علماؤ په خپل كتابونو كښې خپل سند سره ذكر كړې دې او په دې باندې څه نقد او جرح كړې نه ده،چنانچه د نهج البلاغة مشهور شارح ابن ابى الحديد شيعى په خپله شرح نهج البلاغة كښې دا روايات نقل كړې دى،هغه ليكى:

قال على وزبير رضي الله عنهما: ماغضبنا الا لانا اخرنا عن المشورة وانا لنرى ابابكر احق الناس بها انه صاحب الغار وانا لنعرف له سنه وامره رسول الله صلى الله عليه وسلم بالصلاة وهو حى" [3]

يعنى "حضرت على او حضرت زبير رضي الله عنهما اوفرمائيل چې زمونږ ناراضګى صرف په مشوره كښې د نه شامليدو د وجه نه اوشوه حالانكه مونږ ابوبكر رضي الله عنه د نورو خلقو نه زيات د خلافت حقدار ګڼړو،او د غار د ملګيرتيا فضيلت هم هغوى ته حاصل دې مونږ د هغوى بزرګى منو،او حضورپاک صلى الله عليه وسلم هغوى ته په خپله زندګۍ كښې د مونځ وركولو حكم وركړې وو"

تعجيلا د بيعت په سلسله كښې د سعيدبن زيد رضي الله عنه دا روايت هم ډير اهم دې چې هغه ابن جرير طبرى خپل سند سره ذكر كړې دې:

قال عمرو بن حريث لسعيد بن زيد: اشهدت وفاة رسول الله صلى الله عليه وسلم ؟قال نعم،قال: فمتى بويع ابوبكر؟ قال: يوم مامات رسول الله صلى الله عليه وسلم كرهوان يبقوا بعض يوم وليسوا فى جماعة،قال: فخالف عليه احد؟قال: لا الا مرتد او من قد كاد ان يرتد لولا ان الله ينقذهم من الانصار،قال: فهل قعد احد من المهاجرين؟ قال: لا،تتابع .

---

[1] السنن الكبرى للبيهقى(۱٤۲/۸)-
[2] البداية والنهاية(۳٤۹/۵)-
[3] شرح نهج البلاغة لابن ابى الحديد(۱۵۳/۱) رحماء بينهم (۲۱۵/۱)-

المهاجرون علی بیعته من غیر ان یدعوهم"(۱)
یعني "عمرو بن حریث د سعید بن زید رضی الله عنه نه تپوس اوکړو چې تاسو د رسول الله د وفات موقع کښې موجود وئ؟ وئې فرمائیل چې او. بیا تپوس اوکړو چې د ابوبکر رضی الله عنه بیعت څه وخت اوشو؟ وئې فرمائیل چې په کومه ورځ د حضور پاک ﷺ انتقال اوشو په هغه ورځ بیعت اوشو، صحابه کرامو دا خبره خوښه نه وه چې د ورځې څه حصه بغیر جماعت او امیر نه تیره شوه، تپوس ئې اوکړو چې آیا چا مخالفت هم کړې وو؟ وئې فرمائیل چې نا. خو او مرتدینو بیعت نه وو کړې او انصار الله بچ کړل کنی هغوی هم اوریدلو والا وو. تپوس ئې اوکړو چې مهاجرینو کښې څوک پاتې وو؟ نو وئې فرمائیل چې نا. مهاجرینو بغیر رابللو مسلسل بیعت اوکړو"
دغه شان حبیب بن ابی ثابت فرمائی:

"کان علی فی بیته اذ اتی، فقیل له: قد جلس ابوبکر للبیعة فخرج فی قمیصه ما علیه ازار ولا رداء، کراهیة ان یبطئ عنها حتی بایعه ثم جلس الیه وبعث الی ثوبه فاتاه فتخلله ولزم مجلسه"(۲)
یعني "حضرت علی رضی الله عنه په خپل کور کښې وو چې خبر ورته راورسیدلو چې ابوبکر رضی الله عنه د بیعت د پاره ناست دې، حضرت علی رضی الله عنه کرته اغوستې وه په جسم ئې څادر نه وو او په دې حالت کښې په تیزئی سره راووتلو ځکه چې هغوی ته دا خبره خوښه نه وه چې په دې سلسله کښې دې روستوالې اوشی، هلته رسیدو سره ئې بیعت اوکړو بیا هلته کیناستلو او خپلو کپړو د پاره ئې څوک اولیږل، هغه کپړې ئې هم هلته واغوستلې او د ابوبکر صدیق رضی الله عنه مجلس ئې خپل کړو"

ایا حضرت علی رضی الله عنه شپږو میاشتو پورې بیعت نه وو کړې؟ دلته د صحیحینو یو روایت نه معلومیږی چې حضرت علی رضی الله عنه د حضرت فاطمه رضی الله عنها د وفات پورې یعنی د حضور پاک ﷺ د تلو نه شپږ میاشتو پورې بیعت نه وو کړې، دا روایت د "ابن شهاب عن عروة عن عائشة" په طریق سره مروی دې د دې الفاظ دادی:

"فوجدت فاطمة علی ابی بکر فی ذلك فهجرته فلم تکلمه حتی توفیت وعاشت بعد النبی ﷺ ستة اشهر فلما توفیت استنکر علی وجوه الناس فالتمس مصالحة ابی بکر ومبایعته ولم یکن یبایع تلك الاشهر"(۳)
حقیقت دادې چې د دې روایت نور طرق جمع کیدلو او کتلو نه پس ښکاره کیږی د بیعت نه کولو دا خبره د امام زهری کلام دې چې د روایتو په مینځ کښې راغلې ده، د امام زهری رحمه الله دا عادت وو چې د حدیث په مینځ کښې به ئې (ادراج) څه شاملول(۴)

---

(۱) تاریخ ابن جریر الطبری(۴۴۷/۲) حدیث السقیفة)-
(۲) تاریخ الامم والملوک(۴۴۷/۲)-
(۳) صحیح البخاری(۶۰۹/۲) کتاب المغازی باب غزوة خیبر رقم (۴۲۴۰و۴۲۴۱) وصحیح المسلم کتاب الجهاد باب قول النبی ﷺ لا نورث ما ترکنا فهو صدقة رقم (۸۵۸۰)-
(۴) وکذا کان الزهری یفسر الاحادیث کثیرا وربما اسقط اداة التفسیر فکان... [بقیه حاشیه په راروانه صفحه..

چنانچه امام ابن جریر طبری رحمه الله دا روایت نقل کړی دی، ده هغې الفاظ دادی:

"قال معمر: فقال رجل للزهری: افلم یبایعه علی ستة اشهر؟ قال لا، ولا احد من بنی هاشم" [1]

دغه شان سنن کبری بیهقی الفاظ دی

قال معمر: قلت للزهری: کم مکثت فاطمة بعد النبی صلی الله علیه وسلم؟ قال: ستة اشهر، قال: رجل للزهری: فلم یبایعه علی رضی الله عنه حتی ماتت فاطمة رضی الله عنها قال: ولا احد من بنی هاشم" [2]

په دې دواړو روایاتو کښې دا خبره بالکل ښکاره کیږی چې د صحیحینو روایتونو کښې د روای د طرف نه "قال رجل للزهری" یا "قلت للزهری" الفاظ غورزیدلې دی. دا په حقیقت کښې د حضرت عائشه رضی الله عنها د کلام حصه نه ده.

چنانچه امام بیهقی رحمه الله فرمائی

"وقول الزهری فی قعود علی عن بیعة ابی بکر حتی توفیت فاطمة: منقطع وحدیث ابی سعید الخدری فی مبایعته اياه حین بویع بیعة العامة بعد السقیفة اصح" [3]

یعنی د حضرت فاطمة رضی الله عنها د وفات پورې د حضرت علی رضی الله عنه د حضرت ابوبکر رضی الله عنه د بیعت نه د ایساریدلو چې د زهری کوم قول دې هغه منقطع دې او بیعت عامه موقع باندې د واقعه سقیفه نه پس ددوی د بیعت چې کوم روایت د ابوسعید خدری رضی الله عنه نه مروی دې هغه اصح دې.

دغه شان هغوی په خپل یو بل تصنیف کښې د ادراج وضاحت کړې دې فرمائی:

"والذی روی ان علی رضی الله عنه لم یبایع ابابکر رضی الله عنه ستة اشهر لیس من قول عائشة انما هو من قول الزهری فادرجه بعض الرواة فی الحدیث عن عائشة فی قصة فاطمة وحفظه معمر بن راشد فرواه مفصلا وجعله من قول الزهری منقطعا من الحدیث وقد روینا فی الحدیث الموصول عن ابی سعید الخدری ومن تابعه من اهل المغازی ان علیا بایعه فی بیعة العامة بعد البیعة التی جرت فی السقیفة" [4]

مطلب دادې چې دا کوم روایت دې چې حضرت علی رضی الله عنه د شپږو میاشتو پورې بیعت نه وو کړې دا د حضرت عائشه رضی الله عنها قول نه دې بلکه دا د امام رازی قول دې چې هغه بعضې راویانو د حضرت فاطمه رضی الله عنها دقصې لاندې د حضرت عائشه رضی الله عنها نه نقل کړو، او دې خبرې لره امام معمر بن راشد صحیح یاده کړې ده. او دا نې تفصیلا نقل کړې دې، او مونږ د ابوسعید خدری رضی الله عنه موصول روایت نقل کړې دې او د دوی تابعداری نورو اهل مغازیو هم کړې ده چې حضرت علی رضی الله عنه د بیعت سقیفه نه فورا پس د بیعت عامه موقع کښې بیعت کړې وو.

بقیه حاشیه د تیرمخ] اقرانه ربما یقول له: افصل کلامک من کلام النبی صلی الله علیه وسلم انظر النکت علی کتاب ابن الصلاح(۸۶۹/۲) النوع العشرون :المدرج وفتح المغیث للسخاوی(۲۸۸/۱)-

[1]) تاریخ الامم والملوک(۴۴۸/۲)-

[2]) السنن الکبری للبیهقی(۳۰۰/۶)کتاب قسم الفئ والغنیمة باب بیان مصرف اربعة اخماس الفئ)-

[3]) حواله بالا

[4]) رحماء بینهم (۲۲۷/۱) نقلا عن "الاعتقاد علی مذهب السلف"(ص ۱۸۰)-

دغه شان امام ابن حبان رحمه الله هم د ابوسعید خدری رضی الله عنه روایت ته اصح گرزولې دې چې حضرت علی رضی الله عنه شروع کښې بیعت کړې وو.[1]

لهذا د حضرت عائشه په روایت کښې چې د کوم بیعت ذکر دې د هغې باره کښې به دا اونیلې شی چې دا دویم بیعت وو، امام بیهقی فرمائی: ولعل الزهری اراد قعوده عنها بعد البیعة ثم نهوضه الیها ثانیا وقیامه بواجباتها.[2]

مطلب دادې چې حضرت علی رضی الله عنه اول بیعت کړې وو بیا چې کله د حضرت فاطمه رضی الله عنها او د ابوبکر رضی الله عنه په مینځ کښې د میراث معامله راغله او په دې سلسله کښې د حضرت فاطمه رضی الله عنها په زړه کښې لږ خفگان راغلو نو حضرت علی رضی الله عنه د هغې تپوس او ډاډ د پاره حضرت ابوبکر رضی الله عنه سره د عملی تعاون وغیره نه ناست وو بیا چې کله د فاطمه رضی الله عنها انتقال اوشو نو دوباره ئې ابوبکر رضی الله عنه سره تعاون شروع کړو.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: وجمع غیره بانه بایعه بیعة ثانیة مؤکدة للاولی لازالة ما کان وقع بسبب المیراث کما تقدم وعلی هذا فیحمل قول الزهری "لم یبایعه علی رضی الله عنه فی تلک الایام" علی ارادة الملازمة له والحضور عنده وما اشبه ذلک فان فی انقطاع مثله عن مثله مایوهم من لا یعرف باطن الامر انه بسبب عدم الرضا بخلافة فاطلق من اطلق ذلک وبسبب ذلک اظهر علی المبایعة التی بعد موت فاطمة رضی الله عنها لازالة هذه الشبهة.[3]

یعنی د امام بیهقی نه علاوه نورو حضراتو د دواړو روایاتو داسې تطبیق کړې دې چې حضرت علی رضی الله عنه د ړومبی بیعت تاکید د پاره دویم بیعت کړې وو چې د میراث د مسئلې د وجه چې کوم واقعات راغلې دی هغه ختم شی ددې مطلب په بنیاد باندې د امام زهری دا قول چې "حضرت علی رضی الله عنه دغه ورځو کښې بیعت نه وو کړې" به په دې محمول کړې شی چې د حضرت علی رضی الله عنه حضرت ابوبکر رضی الله عنه ته مخامخ کیدنه نه وه. وجه دا وه چې حضرت علی رضی الله عنه په شان شخصیت د ابوبکر رضی الله عنه نه لرې وو نو د حقیقت نه ناخبره خلقو ته دا شک کیدې شی چې حضرت علی رضی الله عنه د ابوبکر رضی الله عنه د خلافت نه خوشحاله نه وو، چنانچه بعضې نقل کونکو داسې خبره کړې هم ده، ددې غلط فهمی لرې کولو د پاره حضرت علی رضی الله عنه د فاطمه رضی الله عنها د وفات نه پس دوباره بیعت اوکړو. والله اعلم.

د حضرت سعد بن عباده رضی الله عنه بیعت: سقیفه د بنی ساعده موقع کښې هلته کښې موجود مشران مهاجرینو او انصارو د ابوبکر رضی الله عنه په لاس باندې بیعت اوکړو ددې نه پس بیعت عامه اوشو چې هغې کښې ټول مهاجرین او انصار شریک شول. دغه شان د ابوبکر رضی الله عنه په خلافت باندې د ټولو صحابه کرامو رضی الله عنهم اجماع جوړه شوه.

---

[1] فتح الباری(۸/۴۹۵) کتاب المغازی باب غزوة خیبر)-

[2] السنن الکبری(۶/۱۲۰۰)-

[3] فتح الباری(۷/۴۹۵)-کتاب المغازی اواخر باب غزوة خیبر)-

البته د سعدبن عباده رضی الله عنه په باره کښې روایت کښې رازی چې هغوی تر آخره پورې بیعت اونکړو.بلکه د بیعت نه ئې انکار اوکړو،حضرت عمر رضی الله عنه رائې ورکړه چې د حضرت سعد رضی الله عنه نه خامخا بیعت اخستل پکار دی،خو بشیربن سعد اوفرمائیل چې هغه په دې معامله کښې بالکل یواخې دې هغه ته معافی اوکړئی او په خپل حالت کښې ئې پرېږدئی هغوی یو خل انکار کړې دې او د ده په زور تنګولو سره خطره ده چې د هغه قبیله او خاندان په مرسته کښې راپاسی او خبره قتل وقتال ته اورسی.دغه شان دا رائې ټولو ته خوښه راغله،د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په دور خلافت کښې هم په مدینه منوره کښې پاتې وو.بیا د حضرت عمر رضی الله عنه په دور خلافت کښې شام ته لاړو او هم هلته کښې وفات شو[1].

ددې نه په ظاهره دا معلومیږی چې د ابوبکر رضی الله عنه په خلافت باندې د ټولو صحابه کرام رضی الله عنهم اجماع نه وه.خو حقیقت دادې چې د ابوبکر رضی الله عنه په خلافت باندې د ټولو صحابه اجماع شوې وه.

امام طبری رحمه الله نقل کړې دی"ان سعد بایع یومئذ"[2]یعنی حضرت سعد رضی الله عنه هم په دغه ورځ بیعت کړې وو.

د قراینو نه هم دا معلومیږی چې حضرت سعد رضی الله عنه بیعت کړې وو، ځکه چې د سقیفه بنی ساعده موقع کښې ابوبکر رضی الله عنه هغه ته په خطاب کښې فرمائیلې وو چې: "ولقد علمت یا سعد،ان رسول الله قال وانت قاعد: قریش ولاة هذا الامر فبر الناس تبع لبرهم وفاجرهم تبع لفاجرهم"

یعنی ای سعد! تاته ښه معلومه ده چې تاسو د حضور صلی الله علیه وسلم په خدمت کښې ناست وئی چې حضور پاک صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل چې ددې خلافت ذمه دار قریش به وی ځکه چې د دوی نیکان خلق د دوی د نیکانو او فاجران د دوی د فاجرانو تابع دی.

په دې باندې هغوی د ابوبکر رضی الله عنه تصدیق کولو سره اعتراف اوکړو"صدقت نحن الوزراء وانتم الامراء"[3]

ددې تصدیق او اقرار نه پس د هغوی د بیعت نه انکار کول په ظاهره په عقل کښې نه راځی.ځکه اوونیلې به شی چې هغوی بیعت کړې وو.

او تر څو چې د بیعت نه د انکار کولو د روایت تعلق دې د هغې باره کښې به اوونیلې شی چې کله حضرت سعدبن عباده د ابوبکر رضی الله عنه د خلافت د حق کیدلو اقرار اوکړو،نو لاس ئې په لاس کښې ورکول ضروری او نه ګڼړله،حضرت عمر رضی الله عنه دې پسې زور اولګولو چې په ظاهره هم د هغوی نه بیعت واخستلې شی، چې د هغې نه هغوی انکار اوکړو

ددې نه دا لازم نه راځی چې هغوی د ابوبکر رضی الله عنه خلافت د زړه نه تسلیم کړې نه وو،بلکه حقیقی واقعه هم دغه ده چې هغوی د ابوبکر رضی الله عنه د خلافت اقرار هم کړې وو او د زړه نه ئې

[1] الطبقات الکبری لابن سعد(۳/۲۱٦و۲۱۷) ترجمه سعدبن عباده رضی الله عنه وکنز العمال(۵/٦۲۷و٦۲۸) رقم (۱٤۱۰۷)-

[2] تاریخ ابن خلدون(۲/٤۰۰)-

[3] المسند لاحمد(۱/۵) رقم(۱۸)-

منلې هم وو، دغه وجه ده چې هغوی د ابوبکرؓ په ټول دور خلافت کښې هم په مدينه منوره کښې پاتې وو، د صديق اکبرؓ د وفات نه پس شام ته ئې تشريف يوړو. په دغه وخت کښې د دوی نه يو داسې کار اونشو چې هغې ته د ابوبکرؓ د خلافت نه خلاف اووئيلې شي.
تر څو چې د صديق اکبرؓ پسې د مونځ نه کولو او په مجلس کښې د شرکت نه کولو تعلق دې نو دا يو فطری ردعمل دې چې يو کس څوک د خليفه جوړولو د پاره د کور نه راولی او خلق د هغه په لاس باندې د بيعت د پاره جذباتی هم وی، او هغه معمولی کس هم نه، د قبيله خزرج سردار چې په سخاوت کښې بې مثاله وو، حضورپاکﷺ به اکثر د انصارو علم دوی ته ورکولو، او بيا ددوی د خودداری او غيرت په مخکښې! د دې ټولو صفاتو نه ډک کس چې دحق د اعتراف سره سره د خلافت د کار نه فارغ کړې شو نو فطری طور سره يو شرم په هغه کښې پيدا وو، چې د هغې د وجه هغه ځانله والې اختيار کړو.
ځکه يقينی طور سره دا وئيلې شی چې د ابوبکرؓ په خلافت باندې د ټولو صحابه کرامو‌ؓ اجماع وه.
د خلافت مسئله باندې د اهل سنت او د اهل تشيع منشاء د اختلاف: ددې خانې پورې د قرآن د اشاراتو، بې شميره احاديثو او آثارو، او د صحابه کرامو‌ؓ دعمل او اجماع نه ثابته کړه چې حضرت ابوبکرؓ د خلافت د ټولو نه زيات حق لرلو او صحابه کرامو د هغوی بالکل په حقه سره خوښونه کړې وه.
دلته د اهل سنت او د اهل تشيع په مينځ کښې د اختلاف منشاء جائزه اخستلو سره دا مسئله نوره زياته هم واضح کيږی.
د اهل تشيع په نيز باندې د خلافت دارومدار په قرابت او علاقه مصاهرت باندې دې ځکه د شيع ګانو په نيز د حضورپاکﷺ نه پس خلافت حضرت علیؓ له پکار وو، چې هغوی د دوی نزدې رشته دار او ځوم وو،
اهل سنت فرمائی چې د خلافت دارومدار په تقرب باندې دې په رشته داريئ نه دې، کوم کس چې الله او رسولﷺ ته نزدې وی هغه کس به د رسولﷺ خليفه او جانشين وی، خلافت نبوت له قرابت او مصاهرت يعنی رشته دارئی ته څه ضرورت دې؟
که د خلافت دارومدار نسبی رشته دارئی باندې وو نو حضورپاکﷺ نه پس به د هغوی خليفه د هغوی تره حضرت عباسؓ وو يا د هغوی لور حضرت فاطمهؓ وه، بيا د فاطمهؓ نه پس حضرت حسنؓ دويم خليفه وو، د هغې نه پس به حضرت حسينؓ دريم خليفه وو، د هغې نه پس که حضرت علیؓ ژوندې وو نو بيا به هغوی څلورم خليفه جوړ شوې وو.
حاصل دا دې چې که چرې دخلافت دارومدار په رشته دارئی باندې وو نو د شيع ګانو د دې قاعدې مطابق د حضرت علیؓ به څلورم خليفه جوړيدلو. لهذا که اهل سنت حضرت علیؓ څلورم خليفه جوړ کړو نو څه ګناه ئې اوکړه؟ او بيا چې حضرت علیؓ ته خپل دور کښې کوم خلافت ميلاؤ شو نو د مهاجرينو او انصارو بيعت نه ورته ميلاؤ شو، اهل تشيع خو حضرت علیؓ ته هيڅ هم ورنه کړل.

او که د خلافت مدار علاقه مصاهرت(خخرګنی) او ګنړلې شی نو بیا هم د حضرت علی رضي الله عنه په مقابله کښې حضرت عثمان رضي الله عنه بغیر د څه روکاوټ نه د خلافت حقدار دې، ځکه چې حضرت عثمان رضي الله عنه د حضورپاک ﷺ دوچنده ځوم وو، چې د هغوی په نکاح د حضورپاک ﷺ دوه لوریانې یو بل پسې راغلې، او هم دغې وجه نه هغوی په اسلام کښې په "ذوالنورین" لقب مشهور شو.

پاتې شوه دا خبره چې د عثمان ذوالنورین رضي الله عنه په نکاح کښې چې کومې دوه لوریانې راغلې وې هغوی د حضورپاک ﷺ په وړاندې وفات شوې وې، نو دا خبره د خلافت حق نه ختمونی، ځکه چې د دې وجه نه هغوی ته کومه خاص مرتبه میلاؤ شوې وه هغه صرف د نکاح نه حاصله شوې وه، د بی بی ژوندئی پاتې کیدلو یا نه پاتې کیدلو ته پکښې حاجت نشته ځنګه چې حضرت علی رضي الله عنه ته د فاطمه رضي الله عنها نه پس د ځومتوب عزت حاصل وو، د حضرت علی رضي الله عنه دا شرف د فاطمه رضي الله عنها د وفات سره ختم نه شو.

پاتې شوه دا خبره چې شیعه ګان وائی چې دا دواړه لوریانې رقیه او ام کلثوم رضي الله عنهما د حضور پاک ﷺ نه وې، بلکه د خدیجه رضي الله عنها د ړومبی خاوند نه وې نو دا صفا دهوکه او فریب دې.

د شیعه ګانو کتاب "اصول کافی" کښې صفا موجود دی: "وتزوج خديجة وهوابن بضع وعشرين سنة فولد له منها قبل مبعثه القاسم ورقية وزينب وام كلثوم، وولد له بعد المبعث الطيب والطاهر وفاطمة" [1]

یعنی حضورپاک ﷺ خدیجه رضي الله عنها سره نکاح اوکړه په هغه وخت کښې د هغوی عمر د شلو نه زیات وو، چنانچه د پیغمبرئی نه مخکښې د خدیجه رضي الله عنها د بطن نه د هغوی ځوئی قاسم او لوریانې رقیه، زینب او ام کلثوم پیدا شوې، او د پیغمبرئی نه پس طیب، طاهر او فاطمه پیدا شوه،

مطلب دادې چې د فاطمه رضي الله عنها په شان رقیه او ام کلثوم هم د هغوی لوریانې وې چې په هغې کې د فاطمه رضي الله عنها پیدائش د پیغمبرئی نه بعد شوې دې او د رقیه او ام کلثوم رضي الله عنهما پیدائش د پیغمبر ئی نه مخکښې شوې دې، او په پیدا کیدلو کښې مخکښې والې او روستو والې په خلافت کښې څه فرق نه پیدا کوی، د حضرت علی رضي الله عنه ته د ځومتوب کوم عزت حاصل وو هغه د فاطمه رضي الله عنها نه وفات نه پس هم باقی وو او د وفات نه پس دا عزت ختم نه شو، دغه شان دحضرت عثمان رضي الله عنه دوچنده دځومتوب شرف اوګنړئی [2] والله سبحانه وتعالى اعلم وعلمه اتم واحكم

د خلافت مسئله دلته مونږ په مختصر انداز سره د مخکښې کولو کوشش کړې دې. د تفصیل د پاره "ازالة الخفاء" از شاه ولې الله "رحماء بينهم" از مولانا محمدنافع صاحب دامت برکاتهم "سیرت مصطفی" از مولانا محمدادریس کاندهلوی رحمه الله مطالعه به فائده مند وی.

فخرج ابن عباس يقول: ان الرزية كل الرزية ماحال بين رسول الله ﷺ وبين كتابه.

حضرت عباس رضي الله عنه دې ووئیلو سره اووتلو چې دا ډیر غټ مصیبت دې چې د حضور ﷺ او د

---

[1] اصول كافي كليني(٢٧٨)-

[2] سيرت مصطفى(٣/٢٣٢-٢٣٤)-

هغوی د کتابت په مینځ کښې دیوال شو.
ده دې جملې نه ظاهرًا دا ښکاره کیږی چې ابن عباس ﷺ دغه مجلس کښې موجود وو خو حقیقت دادې چې هغوی دې مجلس کښې موجود نه وو هغوی به دا جمله عموما وئیله چې کله به ئې دا حدیث اورولو چنانچه امام بخاری د دې حدیث په یو طریق کښې نقل کړې دی قال عبید الله : فکان ابن عباس یقول: ان الرزیة،،[1] دغه شان د مستخرج ابی نعیم په حدیث کښې دی قال عبید الله فسمعت ابن عباس یقول.. الخ[2]
ددې حاصل دا شو چې ابن عباس ﷺ کله دا حدیث عبید الله ﷺ ته واورولو نو په آخره کښې د جملې سره د هغه خائې نه اووتلو کوم خائې نه ئې چې جدیث اورولو.
په دې غیر ظاهری صورت باندې محمول کولو وجه داده چې عبید الله تابعی دې او د هغوی شمیر په دویمه طبقه کښې کیږی،هغوی د قصې او واقعې دوران کښې موجود نه وو ځکه د هغوی پیدائش د حضورپاک ﷺ د وفات نه پس شوې وو او بیا هغوی دا حدیث د ابن عباس ﷺ نه ډیره موده پس هم واوریدلو،[3]

د ابن عباس ﷺ خپله رائې دا وه چې حضورپاک ﷺ دا خط لیکلې وې،والله اعلم
د ترجمة الباب سره مناسبت:د ابن عباس ﷺ د حدیث الباب مناسبت د ترجمې نه بالکل ښکاره دې،چې په هغې کښې لیکلې شوې دی چې حضورپاک ﷺ د خط د لیکلو اراده کړې وه چې په هغې سره به د امت اختلاف لرې شوې وو او د هغوی اراده هم په حقه او جائز ده،ددې نه د حدیث د لیکلو جائز کیدل معلومیږی.
فائده:امام بخاری په دې باب کښې څلور احادیث ذکر کړې دی:
اول حدیث د حضرت علی ﷺ دې چې په هغې کښې ذکر دی چې حضرت علی ﷺ یوه صحیفه لیکلې وه چې کومه به هغوی د توري په کاش کښې ساتله،
په دې روایت کښې دا امکان موجود دې چې هغوی دا احادیث د حضورپاک ﷺ د وفات نه پس لیکلې وی او چه د کوم کتابت نه هغوی منع فرمائیلې وه هغه خبره علی ﷺ ته رسیدلې نه وه، ځکه ئې دې نه پس دویم حدیث د ابوهریره ﷺ ذکر کړو چې په هغې کښې د کتابت حکم دې چونکه دا د نهی نه پس وارد شوې دې ځکه د نهی عن کتابة الحدیث منسوخ شو.
دې نه پس د حضرت عبد الله بن عمرو ﷺ حدیث دې د هغې په بعضې طرقو کښې موجود دی چې هغوی د حضورپاک ﷺ نه د کتابت اجازت غوښتلې وو او هغوی ورته اجازت ورکړو[4]

دا حدیث د ابوهریره ﷺ حدیث "اکتبوا لابی شاه" په مقابله کښې ددې وجه قوی دې چې د امر بالکتابة والاحدیث کښې دا احتمال شته چې د یو کس د ناپوهیدلو یا ړوندوالی وغیره

---

[1]) صحیح البخاری(۲/۸٤٦و۸٤۷) کتاب المرضی باب قول المریض قوموا عنی رقم(۵۶۶۹)-
[2]) فتح الباری(۱۲۰۹)-
[3]) حواله بالا
[4]) اخرجه العقیلی کما فی فتح الباری(۱/۲۰۹)-

یعني د عذر د وجه هغوی ورته اجازت ورکړې وی.
او په آخر کښې د ابن عباس رضي الله عنهما په حدیث سره د باب ختمیدنه ئې اوکړه، چې په هغې کښې د حضورپاک ﷺ د داسې خط په باره کښې ذکر دې چې هغې سره اختلافات ختمیږی او د ضلالت و ګمراهئ دوازه بندیږی.[1] والله اعلم

۴۰-باب: الْعِلْمِ وَالْعِظَةِ بِاللَّيْلِ

ترجمة الباب کښې دلته "العظة" دې او په بعضو نسخو کښې "الیقظة" دې او هم دا د حدیث زیات مناسب دې، دغه شان په بعضو نسخو کښې د مخکښې باب نه پس دې.[2]

تیر شوې باب سره مناسبت: د دې باب د مخکښې باب سره تعلق څه دا شان دې چې په مخکښې باب کښې د کتابت علم ذکر دې، چې د علم په پوخ والی او کوشش او محنت باندې دلالت کوی او په دې باب کښې د شپې په وخت کښې د تعلیم او نصیحت ذکر دې، دا هم د محنت، جدوجهد او د علم د حاصلولو په ګران والی باندې دلیل دې.[3] والله اعلم

د ترجمة الباب مقصد: حافظ ابن حجر فرمائی چې مصنف په دې باب سره خبرداری ورکوی چې د ماسخوتن نه پس خبرې په دې صورت کښې منع دی چې کله د خیر خبره نه وی.[4]

حضرت ګنګوهی رحمه الله فرمائی چې د دې باب نه پس "باب السمر فی العلم" راروان دې دا دواړه بابونه نزدې دی خو دواړو کښې فرق دې د دې فرق ښکاره کولو د پاره دا دوه بابونه جدا جدا راوړلې شوی دی.

د دې باب غرض په دې خبره باندې تنبیه ورکول دی چې خوب اوکړې او بیا راپاسې نو د هغې نه پس خبرې "سمر" کښې داخلې نه دی او هم دغه وجه ده چې امام بخاری رحمه الله دلته د سمر ذکر او نه کړلو.

د بل ترجمة الباب نچوړ دادې چې عام سمر خو منع دې البته سمر فی العلم منع نه دې.[5]

حضرت شیخ الهند رحمه الله فرمائی: د حضرت عبدالله بن مسعود روایت دې "کان النبی ﷺ یتخولنا بالموعظة فی الایام کراهة السآمة علینا".[6]

دغه شان د حضرت انس رضي الله عنه حدیث دې "یسروا ولا تعسروا".[7]

---

[1] فتح الباری(۲۱۰/۱)-
[2] عمدة القاری(۱۷۲/۲)-
[3] عمدة القاری(۲۱۷۲)-
[4] فتح الباری(۲۱۰/۱)-
[5] لامع الدری مع الکنز المتواری فی معادن لامع الدری(۳۵۹/۲و ۳٦۰)-
[6] صحیح البخاری(۱٦/۱)کتاب العلم باب ما کان النبی ﷺ یتخولهم بالموعظة..رقم(٦۹)-
[7] صحیح البخاری(۱٦/۱) کتاب العلم باب ما کان النبی ﷺ یتخولهم بالموعظة..رقم(٦۹)-

دغه شان د ابن عباس رضي الله عنهما ارشاد دې "لاتمل الناس هذا القرآن" [1]
د دې ټولو رواياتو او آثارو نه ظاهره ده چې د تذکير او تعليم د پاره د آوريدونکو تازګي ضروري ده، او شپه چونکه د خوب او آرام د پاره وي نو د دې نه د شپې تعليم او تذکير مکروه والې په خيال کښې رازي.
نو مولف "باب العلم والعظة بالليل" لګولو سره د داسې روايت بيان اوفرمائيلو چې د هغې نه صفا معلوميږي چې په وخت د ضرورت کښې اوده پاسول او تعليم او تذکيرو کول ورته لازم دي. [2]

[١١٥] حَدَّثَنَا صَدَقَةُ أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ مَعْمَرٍ عَنِ الزُّهْرِي عَنْ هِنْدٍ عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ وَعَمْرٍو وَيَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ عَنِ الزُّهْرِي عَنْ هِنْدٍ عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ قَالَتِ اسْتَيْقَظَ النَّبِي - صلى الله عليه وسلم - ذَاتَ لَيْلَةٍ فَقَالَ «سُبْحَانَ اللَّهِ مَاذَا أُنْزِلَ اللَّيْلَةَ مِنَ الْفِتَنِ وَمَاذَا فُتِحَ مِنَ الْخَزَائِنِ أَيْقِظُوا صَوَاحِبَاتِ الْحُجَرِ، فَرُبَّ كَاسِيَةٍ فِي الدُّنْيَا عَارِيَةٍ فِي الآخِرَةِ»
[١٠٧٤، ٣٤٠٤، ٥٥٠٦، ٥٨٤٤، ٦٦٥٨]

رجال الحديث

①صدقه: دا صدقة بن الفضل ابوالفضل مروزي رحمه الله دې [3]
هغوی د اسماعيل بن عليه، حجاج بن محمد، سفيان بن عيينه، عبدالله بن وهب، عبدالرحمن بن مهدی، محمدبن جعفرغندر، ابومعاويه، معتمر بن سليمان، وکيع بن الجراح، يحيى بن سعيد القطان او يزيدبن هارون رحمهم الله وغيره نه د حديث روايت کړې دې.
د دوی نه روايت کونکو کښې امام بخاری، امام عبدالله بن عبدالرحمن، محمدبن نصر مروزی، يعقوب بن سفيان فارسی، او عبيدالله بن واصل بخاری رحمهم الله وغيره دی، [4]
وهب بن جرير رحمه الله فرمائي "جزى الله اسحاق بن راهويه وصدقة ويعمر عن الاسلام خيرا احيوا السنة بارض المشرق" [5]
عباس بن عبدالعظيم عنبری رحمه الله فرمائي "رايت ثلاثة جعلتهم حجة فيما بينى وبين الله: احمد بن حنبل، ويزيدبن المبارك، وصدقة بن الفضل" [6]
امام نسائی فرمائی "ثقة" [7]

[1] صحيح البخاری(٩٣٨/٢) کتاب الدعوات باب ما يکره من السجع فی الدعاء رقم(٦٣٣٧)-
[2] ابواب والتراجم(ص٥٥)-
[3] تهذيب الکمال(١٤٤/١٣)-
[4] تهذيب الکمال(١٤٤/١٣و١٤٥)-
[5] تهذيب الکمال(١٤٥/١٣)-
[6] حواله بالا
[7] تهذيب الکمال(١٤٦/١٣)-

حافظ ذهبي فرمائي "الامام الحافظ القدوة شيخ الاسلام"[1]
ابو بشير دولابي رحمه الله فرمائي "ثقة"[2]
حافظ ذهبي بيا فرمائي "امام ثبت"[3]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي "ثقة"[4]
ابن حبان رحمه الله دوی په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دی او فرمائي "كان صاحب حديث وسنة"[5]
د دوی انتقال ۲۲۳ هجری يا ۲۲۲ هجری كښې اوشو[6] رحمه الله تعالى رحمة واسعة
②**ابن عيينه**: دا مشهور محدث سفيان بن عيينه بن ابی عمران هلالی رحمه الله دې، د دوی مختصر حالات د بدء الوحی په ړومبی حديث كښې تير شوې دی[7] او څه تفصيل سره په كتاب العلم "باب قول المحدث: حدثنا او اخبرنا وانبانا" لاندې تير شوې دی[8]
③**معمر**: دا امام معمر بن راشد ازدی بصری رحمه الله دې د دوی حالات اوس روستو باب "باب كتابة العلم" لاندې تير شول،
④ **عمرو**: دا مشهور امام او فقيه عمرو بن دينار مكی جمحی رحمه الله دې د دوی حالات اوس روستو باب "باب كتابة العلم" لاندې تير شوې دی.
⑤**يحيى بن سعيد**: دا امام يحيى بن سعيد انصاری مدنی رحمه الله دې، د دوی مختصر حالات د "بدء الوحی" په ړومبی حديث كښې دی[9] او لږ تفصيل سره په "كتاب الايمان" باب صوم رمضان احتسابا من الايمان" كښې تير شوې دی[10]
تنبيه: بعضې حضراتو دلته د يحيى بن سعيد مصداق يحيى القطان ګرزولې دې دا خبره صحيح نه ده ځكه چې د يحيى القطان د امام زهری رحمه الله سره ملاقات او اوريدنه ثابت نه ده[11]

---

[1] سير اعلام النبلاء (۱۰/۴۸۹)-
[2] كتاب الكنى والاسماء (۲/۸۰)-
[3] الكاشف (۱/۵۰۲) رقم (۲۳۸۶)-
[4] تقريب التهذيب (ص ۲۷۵) رقم (۲۹۱۸)-
[5] الثقات لابن حبان (۸/۳۲۱)-
[6] سير اعلام النبلاء (۱۰/۴۹۰)-
[7] كشف البارى (۱/۲۳۸)-
[8] كشف البارى (۳/۱۰۲)-
[9] كتاب البارى (۱/۲۳۸)-
[10] كشف البارى (۲/۳۲۱)-
[11] فتح البارى (۱/۲۱۰) وعمدة القارى (۲/۱۷۲)-

⑥الزهری دا امام محمدبن مسلم بن عبید الله بن عبدالله بن شهاب زهری رحمه الله دې د دوی مختصر حالات د "بدء الوحی" د دریم حدیث لاندې تیر شوې دی[1]

⑦هند دا هندبنت الحارث الفراسية بكسر الفاء بعدها را مهملة ثم الف ثم سين مهملة رضي الله عنها ده، دوی ته به قرشیه هم ونیلې شو[2] دا د معبدبن المقدادبن الاسود بی بی ده[3]
دا د ام سلمه رضي الله عنها نه روایت کوی، د هغوی سره خصوصی تعلق لرونکو نه وه[4]
ددې نه امام زهری رحمه الله روایت کوی[5]
ابن حبان دا په کتاب الثقات کښې ذکر کړې ده[6]
حافظ ابن حجر فرمائی "ثقة"[7] د دوی حدیث د مسلم نه علاوه باقی د صحاح په کتابونو کښې موجود دی[8] رحمها الله تعالى رحمة واسعة

تنبیه: دا هندبن الحارث فراسیه صرف د ام سلمه رضي الله عنها نه روایت کوی او ددې نه روایت کونکو کښې د امام زهری نه علاوه بل څوک نشته، د دې باره کښې د جرح وتعدیل علماؤ نه څه قسم تعدیل او تجریح هم نقل نه دې، البته صرف امام ابن حبان دوی په "کتاب الثقات" کښې ذکر کړې ده، ځکه چې هغه هر هغه راوی ثقه ګڼړی چې د چا باره کښې جرح منقول نه وی، اګرچه تعدیل د چا نه منقول وی یا نه[9]
خو د جمهور په نیز داسې راوی مجهول ګڼړلې شی او د هغه حدیث د "صحیح" مرتبې ته رسیدلې نه شی[10]
د دې جواب دا دې چې بعضې حضراتو دې ته صحابیه ونیلې دی، نو په دې صورت کښې خو هیڅ اعتراض نشته او که دا صحابیه نه وی نو تابعیه به وی او په تابعینو کښې که داسې حضرات وی چې د هغوی تعدیل او تجریح منقول نه وی د هغوی روایات بعضې حضرات نه قبلوی او بعضې ئې قبلوی، چنانچه حافظ سخاوی رحمه الله فرمائی:

---

[1] کشف الباری (۳۲۶/۱)-
[2] کما فی الصحیح البخاری: حدثنی هند القرشیة (۱۱۷/۱) کتاب الاذان باب مکث الامام مصلاه بعد السلام رقم (۸۵۰)-
[3] تهذیب الکمال (۳۲۰/۳۵)_
[4] حواله بالا
[5] حواله باله
[6] الثقات لابن حبان (۵۱۷/۵)-
[7] تقریب التهذیب (ص ۷۵٤) رقم (۸۶۹۵)-
[8] تهذیب الکمال (۳۲۰/۳۵)-
[9] قال ابن حبان: لان العدل من لم یعرف منه الجرح ضد التعدیل فمن لم یعلم بجرح فهو عدل اذا لم یبین ضده. الثقات لابن حبان (۱۳/۱)-
[10] فتح المغیث للسخاوی (٤٤/۲)-

"وقد قيل هذا القسم مطلقا من العلماء من لم يشترط في الراوي مزيدا على الاسلام وعزاه ابن المواق للحنفية حيث قال: انهم لم يفصلوا بين من روى عنه واحد وبين من روى عنه اكثر من واحد بل قبلوا رواية المجهول على الاطلاق" (١)

يعني: علماؤ په راوی کښې د مسلمان کيدو شرط نه علاوه بل شرط لګولې نه دې دا حضرات داسې مجهول روای روايت قبلوی، او دا خبره ابن المواق احنافو ته منسوب کړې ده،چنانچه هغه وائي چې احنافو په يو راوی کښې دا فرق نه دې کړې چې د ده نه يو کس روايت کوی يا د يو نه زيات روايت کوی، بلکه مطلقا د مجهول روايت قبلوی"

حافظ سخاوی فرمائی چې: "مجهول راوی،چې د چا نه صرف يو راوی روايت کوی هغه قبلول ددې علماؤ حضراتو په مذهب باندې لازم دی چې وائی چې د يو عادل راوی د چا نه روايت کول د هغه تعديل دې،بلکه امام نووی خو ډيرو محققينو پسې دا خبره منسوب کړې ده چې د هغوی په نيز داسې راوی قابل احتجاج دې، دغه شان ابن خزيمه رحمه الله هم د دې خبرې قائل دې چې عين جهالت د يو مشهور راوی په روايت کولو سره ختمیږی،او دې طرف ته د هغه شاګرد ابن حبان کلام هم اشاره کوی(٢)

حافظ سخاوی فرمائی: "وبالجملة: فرواية امام ناقل للشريعة لرجل ممن لم يرو عنه سوى واحد في مقام الاحتجاج: كافية في تعريفه وتعديله(٣)

يعني"يو امام چې د شريعت ناقل او راوی مشهور وی او هغه د احتجاج او استدلال په ځائي کښې د يو داسې راوی نه روايت اوکړی چې د هغه نه سوا د يو کس نه چا روايت نه وی کړې،نو د هغه د تعريف او تعديل د پاره ډيره ده"

دې حيثيت سره که اوکتلې شی نو د امام بخاری په شان د شريعت نقل کونکې امير المومنين فی الحديث د هندبنت الحارث يا ددې پشان نور راويانو نه حديث نقل کول،دغه راوی لره به د جهالت نه اوباسی،

دغه شان حافظ ابن کثير رحمه الله فرمائی :

"اذا كان في عصر التابعين والقرون المشهود لهم بالخير فانه يستانس بروايته ويستضاء بها في مواطن" (٤)

يعني"هغه راوی چې هغه نه صرف يو کس روايت کړې وی،تابعين يا قرون فاضله سره تعلق لری نو د هغه روايت به د استيناس په طور سره اخستلې شی او مختلف ځايونو کښې د هغې نه فائده هم اخستلې شی"والله سبحانه اعلم

---

١) فتح المغيث للسخاوی(٢/٤٥)-

٢) فتح المغيث(٢/٤٥)-

٣) فتح المغيث للسخاوی(٢/٥٠)-

٤) اختصار علوم الحديث (ص ٨١) النوع الثالث والعشرون:معرفة من تقبل روايته ومن لاتقبل وبيان الجرح والتعديل)-

(۸) ام سلمه رضي الله عنها: دا ام سلمه هند بنت ابی امية بن المغيرة بن عبدالله بن عمر بن مخزوم قرشيه مخزوميه رضي الله عنها ده، د ابوامیه نوم سهیل یا حذیفه وونیلې شی[1]
ام سلمه رضي الله عنها د حضورپاک ﷺ په زوجیت کښې د راتلو نه مخکښې د خپل تره ځوی حضرت ابوسلمه رضي الله عنه په نکاح کښې وه، د هغه نه د دوی اولاد عمر، بره، سلمه، عمره او دره پیدا شوې وو، دا ابوسلمه د حضورپاک ﷺ د ترور بره بنت عبدالمطلب ځوئې وو[2]
ابوسلمه رضي الله عنه او ام سلمه رضي الله عنها دواړو حبشې طرف ته هجرت کړې وو[3]
کله چې حضرت ابوسلمه د غزوه احد نه پس وفات شو نو دصحیح قول مطابق په ۴هجرئی کښې حضورپاک ﷺ دوی سره نکاح اوکړه[4]
حضرت ام سلمه رضي الله عنها یو ځل خپل تیر شوې خاوند ابوسلمه رضي الله عنه سره خبرې کولې چې ما اوریدلې دی چې د کومې ښځې خاوند مړ شی او هغه جنتی وی. او د هغه بی بی د هغه نه پس بل چا سره واده اونه کړی نو الله تعالی به دا دواړه په جنت کښې یوځائې کوی، دغه شان که ښځه وفات شی او خاوند پاتې شی بیا به هم دا حالت وی. په دې باندې ابوسلمه رضي الله عنه اوفرمائیل چې ته خما نه وعده اخستل غواړې چې خه ستا نه پس بل چا سره واده او نه کړم او ته خما نه پس بل چا سره واده اونه کړې؟ بیا ئې اوفرمائیل چې خما خبره به ته اومنې؟ ام سلمه رضي الله عنها اوفرمائیل چې د منلو په غرض سره خو مشوره کوم، په دې سره ابوسلمه رضي الله عنه اوفرمائیل چې ته خما نه پس نکاح اوکړه او دعا ئې اوکړه "اللهم ارزق ام سلمة بعدی رجلا خيرا منی لا یخزیها ولا یؤذیها" یعنی "ام سلمه رضي الله عنها ته داسې کس ورکړه چې خما نه خه وی او نه هغه رسوا کړی او نه تکلیف ورکړی" حضرت ام سلمه رضي الله عنها فرمائی چې د ابوسلمه رضي الله عنه د وفات نه پس ما سوچ کولو چې د ابوسلمه رضي الله عنه نه څوک خه کیدلې شی[5]
دلته حضورپاک ﷺ هغوی ته د خاوند د وفات نه پس اوفرمائیل چې:
ما من عبد تصیبه مصیبة فیقول: انا لله وانا الیه راجعون اللهم اجرنی فی مصیبتی واخلف لی خیرا منها الا اجره الله فی مصیبته واخلف له خیرا منها"
یعنی" چې کوم بنده په مصیبت کښې مبتلا وی او هغه "انا لله وانا الیه راجعون" وئیلو نه پس عرض اوکړی چې اې الله! ماته په دې مصیبت باندې اجر راکړې او د دې نه خه بدله راکړې، نو الله تعالی ده ته به دې مصیبت باندې اجر ورکوی او د دې نه خه بدله ورته ورکوی"
ام سلمه رضي الله عنها فرمائی چې کله د ابوسلمه رضي الله عنه انتقال اوشو نو ما سوچ کولو چې د ابوسلمه نه څوک خه کیدلې شی، خو بیا مې زړه اوکړو او مې وئیل، نو الله تعالی د هغه په ځائې باندې

---

[1] تهذیب الکمال(۳۵۳۱۷)-
[2] السیرة الحلبیة(۳۱۹/۳)-
[3] حواله بالا
[4] تهذیب التهذیب(۴۵۶/۱۲)-
[5] الاصابة(۴۲۳/٤)-

رسول اللهﷺ راکړو(۱)

هر کله چې ابوسلمه رضی الله عنه وفات شو نو ابوبکر رضی الله عنه مخکښې هغې ته د نکاح خبر ور واستولو، هغوی انکار اوکړو، د هغې نه پس حضرت عمر رضی الله عنه خبر اولیګلو هغوی انکار اوکړو، دې نه پس حضورپاکﷺ حاطب بن ابی بلتعه قاصد جوړ کړو او وئې لیږلو، هغوی د حضورپاکﷺ پیغام اورسولو.

ام سلمه رضی الله عنها چې کوم ځانې خوشحاله شوه هلته هغې د هوښیارتیا نه هم کار واخستلو، هغې اوفرمائیل چې ځما عمر اوس ډیردې ځما واړه واړه بچې دی او په ما کښې غیرت هم ډیر دې. حضورپاکﷺ ورته تسلی ورکړه او د هغوی نکاح حضورپاکﷺ سره اوشوه(۲)

د ام سلمه رضی الله عنها فراست او هوښیارتیا منلې شوې ده، د غزوه حدیبیه په موقع کښې حضور پاکﷺ صحابه کرامو رضی الله عنهم ته د هدی د ذبح کولو او د سر خریلو حکم درې پیرې ورکړو خو نه چا هدی ذبح کړه او نه چا حلق اوکړو،

ام سلمه رضی الله عنها ته چې خبر اوشو نو مشوره ئې ورکړه چې اې رسول الله! صحابه کرام په دې روغې باندې خفه دی، تاسو چاته څه واېئ مه، تاسو خپله هدی ذبح کړی او حلق اوکړئی،

حضورﷺ په دې مشوره باندې عمل اوکړو! بس د هغوی هدی ذبح کول وو چې ټولو صحابه کرامو رضی الله عنهم فورا خپل خپل ځناور ذبح کړل او حلق ئې اوکړو، دغه شان دا غټه مسئله د ام المومنین رضی الله عنها په مشورې سره په آسانئ سره حل شوه(۳)

ام سلمه رضی الله عنها د حضورﷺ نه علاوه د ابوسلمه رضی الله عنه او فاطمه رضی الله عنها نه هم حدیث نقل کوی.

د ام سلمه رضی الله عنها نه روایت کونکو کښې عمربن ابی سلمه، زینب بنت ابی سلمه، عامربن ابی امیه، مصعب بن عبدالله بن ابی امیه، عبدالله بن رافع، نافع، سفینه، خیره(د حسن بصری مور)، سلیمان بن یسار، اسامه بن زید، هندبنت الحارث، صفیه بنت شیبه، ابوعثمان النهدی، عروه بن الزبیر، امام شعبی او کریب مولی ابن عباس رضی الله عنهما وغیره ډیر صحابه کرام او تابعین شامل دی،(۴)

د ام سلمه رضی الله عنها نه تقریبا دوه سوه او اته اویا(۲۷۸) احادیث روایت شوې دی، په هغې کښې دیارلس احادیث متفق علیه دی، په دریو کښې امام بخاری متفرد دې او په دریو کښې امام مسلم متفرد دې(۵)

د ام سلمه رضی الله عنها د وفات په کال کښې ډیر اختلاف دې بعضو ۵۹ هجری یاده کړې ده او بعضې فرمائی چې ۶۱ هجرئی کښې وفات شوې ده.(۶)

---

(۱) صحیح المسلم کتاب الجنائز باب ما یقال عند المصیبة رقم(۲۱۲۶-۲۱۲۹)-

(۲) الاصابة(۴۲۳/٤)-

(۳) السیرة الحلبیة(۲۳/۳)-

(۴) تهذیب الکمال(۳۱۷/۳۵-۳۱۹)-

(۵) خلاصة الخزرجی(ص۴۹۶)-

(۶) تهذیب التهذیب(۴۵۶/۱۲و۴۵۷)-

ام سلمه رضي الله عنها د حضورپاک ﷺ په بيبيانو کښې د ټولو نه په آخره کښې وفات شوه.[1]

رضى الله عنها وارضاها

قوله: حدثنا صدقة اخبرنا ابن عيينة، عن معمر، عن الزهري، عن هند عن ام سلمة وعمرو ويحيى بن سعيد عن الزهري عن هند عن ام سلمة: په دې سند کښې د کشميهنى په روايت کښې "عن هند" په ځائې "عن امراة" راغلې دې، دغه شان په بل سند کښې هم د ابوذر په روايت کښې د "هند" په ځائې "امراة" لفظ راغلې دې.

ګويا امام زهرى رحمه الله بعضې وخت نوم ښکاره ذکر کوى او بعضې وخت پټ ذکر کوى.[2]

قوله: وعمرو ويحيى بن سعيد: دا دواړه نومونه يا خو مرفوع دى يا مکسور دى.

د مرفوع په صورت کښې استيناف دې ګويا ابن عيينه چې کوم ځائې د معمر نه روايت کوى هلته کښې د عمرو بن دينار او يحيى بن سعيد نه هم روايت کوى، البته د عمرو نه مخکښې صيغه د اداءحديث ئې حذف کړه، چنانچې په مسند الحميدى کښې ددې سند څه دا شان دې: حدثنا الحميدى قال: حدثنا سفيان، قال: حدثنا عمرو بن دينار ويحيى بن سعيد عن الزهرى.. وحدثنا معمر..[3] او د کسرې په حالت کښې به په "معمر" باندې عطف وى.[4]

قوله: استيقظ النبى ﷺ ذات ليلة: حضورپاک ﷺ يو ورځ د خوب نه پاسيدلو.

قوله: فقال: سبحان الله!: هغوى اوفرمائيل: سبحان الله!

دا لفظ مصدر دې خو د حيرانتيا د پاره استعماليږى، او دلته هم د تعجب د پاره استعمال شوې دې.[5]

قوله: ماذا انزل الليلة من الفتن وماذا فتح من الخزائن؟: نن شپه کومې کومې فتنې نازلې شوې دى او د رحمت کومې کومې خزانې کولاؤ شوې دى؟

"ماذا" کښې "ما" سواليه ده او "ذا" اسم اشاره ده، ګويا "ماذا الوقوف" په معنى کښې ده، يعنى دا څنګه واقفيت دې،

دا هم ممکن دى چې "ما" خو سواليه وى او "ذا" موصوله وى، نو اوس مطلب به دا شى "ما الذى انزل الليلة" يعنى نن شپه نازليدونکې فتنې کومې کومې دى؟

دا هم احتمال دې چې "ماذا" ټوله استفهاميه کلمه وى،

---

[1] سيرة المصطفى(۳۰۶/۳)-
[2] فتح البارى(۲۱۰/۱)-
[3] مسند الحميدى(۱٤۰/۱)- احاديث ام سلمة زوج النبى ﷺ رقم (۲۹۲۰)-
[4] فتح البارى(۲۱۰/۱)-
[5] عمدة القارى(۱۷۳/۲)-

یو احتمال دا دې چې "ما" نکره موصوفه یعنی د "شيء" په معنی کښې وی.
یو امکان دا هم دې چې "ما" استفهام د پاره وی او "ذا" زائده وی.[1]
"انزل" د مجهول صیغې سره دې او د کشمیهنی په روایت کښې "انزل الله" راغلې دې.
"انزال" لغوی معنی اقامت یعنی اودرول دی، څنګه چې وئیلې شی "انزل الجيش بالبلد" او "نزل الامیر بالقصر" او یا ددې معنی په لغت کښې یو څیز لره د بره نه لاندې حرکت ورکولو ته او راکوزولو ته وئیلې شی.
دلته د لغوی معنی نه علاوه "خوب" مراد دې، ګویا الله تعالی حضورپاک ﷺ ته د وحی په ذریعه په خوب کښې دا ذکر شوې څیزونه اوخودل، چې د هغې نه په "انزل" سره تعبیر اوکړې شو.[2] بیا دلته د "فتن" نه مراد عذاب دې او د "خزائن" نه مراد رحمت دې.
"عذاب" ئې "فتنة" سره تعبیر اوکړو ځکه چې دا فتنې په اصل کښې عذاب ته رسوونکې اسباب دی.[3]
علامه داؤدی رحمه الله فرمائی چې "ما ذا انزل الليلة من الفتن" او "ماذا فتح من الخزائن" دواړه یو دی، دویمه جمله د رومبۍ تاکید دې ځکه چې فتح کړې شوې خزانې د فتنې سبب جوړیږی.[4]
خو ښکاره داده چې دا جدا جدا دی او مطلب دادې چې حضورپاک ﷺ اول په خوب کښې اولیدل چې د هغوی نه پس ډیرې فتنې راتلونکې دی او د هغوی امت ته به خزانې حاصلیږی.
دخوب نه پاسیدو نه پس د تعبیر په ذریعه یا د وحی په ذریعه سره ددې حقیقت معلوم شو.
ددوی د دې پیشن ګوئۍ مطابق د هغوی نه پس څومره فتنې په امت کښې پیدا شوې او صحابه کرامو رضی الله عنهم او د هغوی نه پس خلقو ته څومره خزانې میلاؤ شوې او هغوی څومره ملکونه فتح کړل دا ټول د حضورپاک ﷺ د معجزاتو نه وو.[5]
قوله: ایقظوا صواحب الحجر: حجرې واله راپاسوئی.
"ایقظوا" د باب افعال نه د امر صیغه ده او "صواحب" د "صاحبة" جمع ده په بعضو نسخو کښې "صواحبات الحجر" دې او دا جمع الجمع ده، ددې نه مراد ازواج مطهرات رضی الله عنهن دی. ګویا چې په دغه شپه د ام سلمه رضی الله عنها نمبر وو، حضورپاک ﷺ چې کله دا کلمات اوفرمائیل نو ام سلمه رضی الله عنها دا واوریدل او نقل ئې کړل.[6]

---

[1] عمدة القاری(۲/۱۷۳و ۱۷٤)-
[2] عمدة القاری(۲/ ۱۷٤) وفتح الباری(۱/ ۲۱۰)-
[3] حواله جات بالا
[4] حواله جات بالا
[5] عمدة القاری(۲/ ۱۷٤)-
[6] حواله بالا

علامه کرماني رحمه الله يو احتمال دا ليکلي دي چې دا "ايقظو" مجرد دې او ددې معنی "انتبهو" ده، دې نه پس "صواحب الحجر" د منادی د وجه نه به منصوب وي.[1]

خو دا صرف احتمال دې نه د روايت نه ثابت ده او نه د لفظ نه ددې تائيد کيږي، ځکه که چرې "ايقظو" د مجردو نه وو نو "ايقظن" جمع مونث حاضر به نې راوړله[2]

حضور پاک ﷺ ددې ارشاد په ذريعه ګويا دا اوفرمائيل چې دا وخت د اوده کيدلو او د ناراستئ نه دې په داسې وخت کښې الله تعالی طرف ته رجوع پکار ده چې د فتنو نه بچ شی او د الله تعالی د رحمتونو نه ډک شی

فائده: په دې کښې سړو ته تعليم دې چې خپل کوروالا د شپې په وخت کښې د مونځ او د ذکر د پاره راپاسوني خاص طور په داسې حالاتو کښې چې د الله تعالی ويره پيدا کيدلو والاحالات مخښې ته وي.[3]

قوله: فرب كاسية في الدنيا عارية في الاخرة: ډيرې ښځې په دنيا کښې کپړې اغوستونکې به وي، اخرت کښې به بې پردې وي.

"رب" د تقليل د پاره استعماليږي او په زياتوالی سره د "تکثير" د پاره هم استعماليږي، او دلته د تکثير د پاره ده.

د "رب" مجرور به مکسور وی ددې صفت يا خو مفرد راوړلې شی، لکه ونيلې کيږي "رب صديق ولی عرفته" او کله جمله د صفت په توګه سره راوړلې شی لکه "رب صديق لم يتغير عرفته" او کله د هغې صفت شبه جمله راوړلې شی لکه "رب صديق عندك عرفته" او "رب صديق في الشدة عرفته"

دلته هم "في الدنيا" شبه جمله ګرځولو سره د "کاسية" صفت اوګرځولو.

بيا "عارية" مجرور هم او ونيلې شو په دې صورت کښې دا براه راست د "کاسية" صفت ګرځی، او دا مرفوع هم اوونيلې شو په دې صورت کښې به دا د مبتدا د پاره خبر جوړ شی يعنی "هی عارية في الاخرة" او بيا به دا ټوله جمله د "کاسية" صفت اوګرځولې شی،

دلته دا هم دا معلوميدل ضروري دی چې د "رب" او ددې مجرور يو فعل ماضی سره څه معنوی اعتبار سره څه تعلق او اتصال شته، لهذا تقديری عبارت دا شان شی "رب كاسية في الدنيا عارية في الاخرة عرفتها" بيا د "رب" حرف جار او ددې مجرور د پاره اعرابی اعتبار سره يو فعل يا شبه فعل سره څه تعلق ضروري دې که نا؟ دواړه خبرې دی، که تعلق ضروري اوګرځولې شی نو دا جار مجرور "عرفته" سره به متعلق شی ګنې "رب" ته به اسم ونيلو سره دا به مبتدا يا مفعول اوګرځوو، لهذا "رب کاسية" به مبتدا شی او "عرفتها" به ددې خبر شی يا "رب کاسية" به مفعول

[1] شرح الكرمانی (۲/۱۳۰)-
[2] عمدة القاری (۲/۱۷٤)-
[3] فضل الباری (۲/۱۵۶)-

مقدم او "عرفتها" به ددې عامل شی([1])
دلفظ کاسیة تحقیق: لفظ کاسیه د کسا یکسو نه اسم فاعل د مؤنث صیغه ده. ددې معنی کپړا ورکول او اغوستل دی، خو دلته اسم فاعل د اسم مفعول په معنی سره دې ګویا "کاسیه" د "مکسوة" په معنی سره دې لکه "ماء دافق" د "مدفوق" په معنی سره دې او "عیشة راضیة" د "مرضیة" په معنی سره دې په دې معنی کښې د حطیئه شاعر دا شعر هم دې:

دع المکارم لاترحل لبغیتها واقعد فانك انت الطاعم الکاسی

یعنی "د شرافت څیزونه پریښودو سره دې پسې مه کیږه. کینه ځکه چې ته خو صرف د خوړلو او اغوښتلو د پاره یې"
دلته "الکاسی" د "المکسو" په معنی سره دی. چاته چې کپړې اغوښتلې شوې وی([2])
د حدیث شریف مفهوم: ددې جملې مفهوم یا خو دادې چې دا ښځې داسې سپکې او نرئې کپړې اغوندی چې هغې سره دتنه اندامونه ښکاریږی، یا د اندامونو رنګ ترې بهر راوزی.
دغه شان ددې په حکم کښې دا هم دی چې کپړې دومره تنګې واچولې شی چې دتنه اندامونه بهر راوځی او د هغې جوړښ ښکاره شی،
دغه شان ددې مفهوم دا هم دې چې دا ښځې په دنیا کښې عمده او قیمتی لباس اغوستونکې دی خو په آخرت کښې به د حسنات او نیکو نه بالکل خالی وی([3])
علامه طیبی ﷫ فرمائی چې حضورپاک ﷺ چې کومې خپلې بیبیانې د خوب نه راپاسولې د هغې علت په دې جمله کښې بیان شوې دی، ګویا هغوی دا فرمائی چې "ازواج مطهرات په دې حیثیت سره چې د حضورپاک ﷺ کور والا او بیبیانې دی، دوی له د غفلت او ناراستۍ نه کار اخستل پکار نه دی، او په دې خبره بهروسه کولو سره کیناستل نه دی پکار
چې مونږ د حضورپاک ﷺ بیبیانې یوو، ځکه که عمل نه وی نو اکثر داسې تعلق په کار نه رازی.([4])
د حدیث شریف نه اخستلې شوې څه فائدې: د حدیث باب نه دا معلومه شوه چې سړی له د شپې په وخت کښې خپل کور والا راپاسول پکار دی چې مونځ اوکړی او د الله ذکر اوکړی، خاص کر چې کله څه غټه واقعه راشی یا ویرونکې خوب اووینی.
دغه شان علماؤ لیکلې دی چې د خوب نه پاسیدو نه پس د الله ذکر کول مستحب دی،
یو خبره دا هم معلومه شوه چې عالم لره چې د کومو خبرو نه ویره وی د هغې نه خپل منونکی خبرول پکار دی، او د داسې راتلونکې حادثو نه د بچ کیدلو طریقه هم ښودل پکار دی،
بل دا حدیث په یو لوئې پیشن ګوئۍ باندې هم مشتمل دې چې په راتلونکی وخت به داسې

---

[1] جمع الهوامع(۲/۲۵-۲۸)-
[2] عمدة القاری(۲/۱۷۵)-
[3] عمدة القاری(۲/۱۷٤)-
[4] حواله بالا

ښځې راشی چې لباس اغوښتلو سره سره به بې پرده وی،نن سبا دا څمونږ زمانې سره څنګه په ښکاره لګی، اعاذنا الله من جميع الشرور والفتن ما ظهر منها وما بطن.([1]) والله اعلم وعلمه اتم واحکم.

۴۱-باب: السَّمَرِ فِي الْعِلْمِ

د "باب" اضافت "السمر" طرف ته شوې دې هم دا د ابوذر رحمه الله روایت دې او معنی ئې ده "هذا باب فی بیان السمر فی العلم"

د ابوذر نه علاوه باقی روایاتو کښې د "باب" په لفظ باندې تنوین دې ګویا اضافت نه دې او "السمر" مرفوع دې نو تقدیری عبارت به داسې شی "هذا باب: فیه السمر بالعلم"([2])

دلفظ "سمر" تحقیق: "سمر" د میم فتحې سره هم وئیلې شی او دا سکون سره هم وئیلې شی، ددې معنی د شپې خبرې کول دی،

سمر یسمر سمرًا وسمرًا: د شپې قصې کول.

په اصل کښې "سمر" د سپوږمۍ رنګ ته وئیلې شی ځکه چې عربیان به د سپوږمئی په شپو کښې ناست به وو، ګپ به ئې لګولو او قصې به ئې کولې([3])

تیر شوې باب سره مناسبت: په دې باب کښې او مخکښې باب کښې مناسبت ښکاره دې چې په مخکښې باب کښې د شپې د علم و نصیحت د مشغلې بیان وو، او په دې باب کښې د شپې د علمی مشغولتیا ذکر دې([4])

د ترجمة الباب مقصد: حافظ ابن حجر فرمائی چې د امام بخاری مقصد دادې چې د اوده کیدو نه مخکښې که د علم قصې اوکړې شی نو منع نه دی.

په دې ترجمه کښې او تیر شوې ترجمه کښې د حافظ رحمه الله په نظر کښې فرق دادې چې تیره شوې ترجمه عامه ده په دې کښې د اوده کیدو نه مخکښې تخصیص نه دې شوې او دلته د دې قید لحاظ ساتلې شوې دی([5])

خلاصه دا چې امام بخاری په اول کښې د شپې د وعظ وتذکیر او تعلیم وتبلیغ جواز بیان کړې دې اواوس دلته دې باب کښې د اوده کیدو نه مخکښې دعلمی قصه ګوئې جواز بیان کوی.

حضرت شیخ الهند رحمه الله فرمائی چې امام بخاری په دې ترجمة الباب سره دا وئیل غواړی چې په روایاتو کښې د عشاء نه پس د قصې وئیلو نه منع راغلې ده،خو د حاجت په قدر او مناسب وخت کښې د شپې د علم قصې کول ثابت او منلې شوې دی، او دا د دې ممانعت نه بهر ده.

ګویا امام بخاری دا وئیل غواړی چې د ممانعت تعلق بې فائدې خبرو سره دې او که علمی

---

[1]) عمدة القاری(۲/ ۱۷٤و۱۷۵) وفتح الباری(۱/ ۲۱۱)-

[2]) عمدة القاری(۲/ ۱۷۵)-

[3]) مختار الصحاح(ص۳۱۲و۳۱۳) وعمدة القاری(۲/ ۱۷۵)-

[4]) عمدة القاری(۲/ ۱۷۵)-

[5]) فتح الباری(۱/ ۲۱۱)-

قصئ وي او هغه بيان كړې شي نو دا جائز دی په دې كښې څه كراهت نشته.
حضرت شيخ الهند رحمه الله چې كوم مطلب بيان كړې دې په هغې كښې د دې ترجمې او د مخكښې ترجمې فرق ښكاره دې،د مخكښې ترجمې مقصد خو د شپې په وخت د وعظ او تذكير جواز بيان شوې دې ددې توهم لرې كولو د پاره چې په دې كښې به آوريدونكو ته تكليف وی،لهذا دا مكروه كيدل پكار دی، نو د حديث نه ئې اوښودله چې دا مكروه هم نه دی[1] والله تعالى اعلم

[۱۱۶]حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ خَالِدٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَالِمٍ وَأَبِي بَكْرِ بْنِ سُلَيْمَانَ بْنِ أَبِي حَثْمَةَ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ قَالَ صَلَّى بِنَا النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم-الْعِشَاءَ فِي آخِرِ حَيَاتِهِ، فَلَمَّا سَلَّمَ قَامَ فَقَالَ «أَرَأَيْتَكُمْ لَيْلَتَكُمْ هَذِهِ، فَإِنَّ رَأْسَ مِائَةِ سَنَةٍ مِنْهَا لاَ يَبْقَى مِمَّنْ هُوَ عَلَى ظَهْرِ الأَرْضِ أَحَدٌ [۵۷۶،۵۳۹]

رجال الحديث

① **سعيد بن عفير**:دا سعيدبن عفير دې ددوی حالات كتاب العلم باب من يرد الله به خيرا يفقهه فی الدين لاندې راغلی دی[2]

② **الليث**:دا امام ابوالحارث ليث بن سعد بن عبدالرحمن فهمی رحمه الله دې ددوی حالات د بدء الوحی د دريم حديث لاندې تير شوې دی[3]

③ **عبدالرحمن بن خالد**:دا عبدالرحمن بن خالدبن مسافر فهمی مصری دې،ددوی كنيت ابوخالد يا ابوالوليد دې دا د امام ليث بن سعد د مشرانو نه دې[4]
هشام بن عبدالملک د طرف نه دې د مصر امير وو[5]
دوی د امام زهری نه روايت كوی.
د دوی نه روايت كوونكو كښې امام ليث بن سعد او يحيی بن ايوب مصری رحمهما الله دی[6]

---

[1] الابواب والتراجم(ص۵۵و۵۶)-
[2] قوله عبدالله بن عمر رضی الله عنه الحديث اخرجه البخاری ايضا فی صحيحه (۸۰/۱) فی كتاب مواقيت الصلاة باب ذكر العشاء والعتمة ومن رآه واسعا رقم(۵۶٤) و(۸٤/۱) كتاب مواقيت الصلاة باب السمر فی الفقه والخير بعد العشاء رقم(۶۰۱) ومسلم فی صحيحه فی كتاب الفضائل باب بيان معنی قوله صلى الله عليه وسلم علی راس مائة سنة لا يبقی نفس منفوسة ممن هو موجود الآن رقم(۶٤۷۹)و(۶٤۸۰)-
[3] كشف الباری(۲۷٤/۳)-
[4] تهذيب الكمال(۷۶/۱۷)-
[5] حواله بالا
[6] حواله بالا

امام ابوحاتم فرمائی "صالح" [1]
امام نسائی فرمائی "لیس به باس" [2]
امام سعید بن یونس فرمائی "وکان ثبتا فی الحدیث" [3]
امام عجلی رحمه الله فرمائی "مصری ثقة" [4]
امام ذهلی رحمه الله فرمائی "ثبت" [5]
امام دارقطنی رحمه الله فرمائی "ثقة" [6]
امام نسائی رحمه الله دوی د امام زهری په شاګردانو کښې د ابن ابی ذئب رحمه الله وغیره په طبقات کښې شمیر کړې دې [7]
امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی: "کان عنده عن الزهری فیه مائتا او ثلاث مائة حدیث کان اللیث یحدث بها عنه وکان جده شهد فتح بیت المقدس مع عمر بن الخطاب رضی الله عنه" [8]
امام ابن حبان دوی په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دی [9]
البته ساجی رحمه الله فرمائی "هو عندهم من اهل الصدق وله مناکیر" [10]
دلته مناکیر د تفرد په معنی باندې په محمول کیږی [11]
ددوی وفات په ۱۲۷ هجرئی کښې اوشو [12] رحمه الله تعالی رحمة واسعة
④ **ابن شهاب**: دا امام محمد بن مسلم بن عبیدالله بن شهاب زهری رحمه الله دې ددوی مختصر حالات د "بدء الوحی" د دریم حدیث لاندې تیر شوې دی [13]
⑤ **سالم**: دا جلیل القدر تابعی، د مدینه منوره په فقهاؤ سبعه کښې مشهور فقیه، دحضرت

---

[1] تهذیب الکمال(۱۷/۷۷)-
[2] حواله بالا
[3] حواله بالا
[4] تهذیب التهذیب(۶/۱۶۶)-
[5] حواله بالا
[6] حواله بالا
[7] حواله بالا
[8] تهذیب الکمال(۱۷/۷۷)-
[9] الثقات لابن حبان(۷/۸۳)-
[10] تهذیب التهذیب(۶/۱۶۶)-
[11] تعلیقات الکاشف(۱/۶۲۶) رقم (۳۱۸٤)-
[12] تهذیب الکمال(۱۷/۷)-
[13] کشف الباری(۱/۳۲۶)-

عمر بن الخطاب رضي الله عنه نوسي ابوعمر يا ابوعبدالله سالم بن عبدالله بن عمر بن الخطاب قرشي عدوی مدنی رحمه الله دي ددوی حالات د "كتاب الايمان باب الحياء من الايمان" د لاندې تير شوي دي[1]

⑥ **ابوبكربن سليمان بن ابی حثمه**: دا ابوبكر بن سليمان بن ابی حثمه قرشي عدوی مدنی رحمه الله دي[2]

د ابوبكر د كنيت نه مشهور دې د دوی بل نوم نشته. د ابوحثمه نوم عبدالله بن حذيفه دې، بعضو عدی بن حاتم وئيلې دې[3]

دوی د حكيم بن حزام، سعيدبن زيدبن عمروبن نفيل، عبدالله بن عمر، سليمان بن ابی حثمه، ابوهريره، ام المومنين حفصه بنت عمر بن الخطاب او الشفاء رضي الله عنهم نه روايت كوی.

ددوی نه روايت كوونكو كښې ابن شهاب زهری، اسماعيل بن محمدبن سعد بن ابی وقاص، صالح بن كيسان. محمد بن منكدر، خالد بن الياس، او يزيدبن قسيط رحمهم الله شامل دی[4]

امام زهری رحمه الله فرمائی "كان من علماء قريش"[5]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی "ثقة عارف بالنسب"[6]

ابن حبان رحمه الله دوی په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دی[7] رحمة الله تعالى رحمة واسعة

⑦ **عبدالله بن عمر رضي الله عنه**: د عبدالله بن عمر رضي الله عنه حالات د "كتاب الايمان باب الايمان وقول النبی صلى الله عليه وسلم: بنی الاسلام على خمس" د لاندې تير شوي دی[8]

قوله: صلی بنا رسول الله صلى الله عليه وسلم العشاء في آخر حياته: حضورپاک صلى الله عليه وسلم مونږ ته په اخری ژوند كښې د ماسخوتن مونځ راكړو،

دحضرت جابر رضي الله عنه په روايت كښې د حضورپاک صلى الله عليه وسلم د وفات نه يو مياشت مخكښې وضاحت موجود دې: "سمعت النبی صلى الله عليه وسلم يقول قبل ان يموت بشهر"[9]

د حضرت ابوسعيد خدری رضي الله عنه روايت دې: لما رجع النبی صلى الله عليه وسلم من تبوك سالوه عن الساعة فقال

---

[1] كشف الباری (١٢٨/٢)-
[2] تهذيب الكمال (٩٣/٣٣)-
[3] عمدة القاری (١٧٦/٢) وتهذيب الكمال (٩٤/٣٣)-
[4] تهذيب الكمال (٩٤٩/٣٣)-
[5] حواله بالا
[6] تقريب التهذيب (ص٦٢٣) رقم (٧٩٦٧)-
[7] الثقاب لابن حبان (٥٦٦/٥)-
[8] كشف الباری (١٦٣٧)-
[9] صحيح المسلم كتاب فضائل الصحابة باب بيان معنى قوله صلى الله عليه وسلم: على راس مائة سنة لا يبقى نفس منفوسة ممن هو موجود الان رقم (٦٤٨١) و (٦٤٨٣)-

رسول الله ﷺ لاتاتي مائة سنة وعلى الارض نفس منفوسة اليوم"[1]
يعنى "د تبوک نه واپس راتلو په وخت هر کله چې حضورپاک ﷺ نه د قيامت باره کښې تپوس اوکړې شو نو دا ارشار ئې اوفرمائيلو، چې د هغې حاصل دادې چې هغوې اوفرمائيل چې نن څومره خلق ژوندی دی په دوی باندې به سل کاله تير نه وی چې ټول به ختم شی.

قوله: فلما سلم قام، فقال: کله چې هغوی سلام اوګرځولو نو پاسيدو او وئې فرمائيل:

ارايتكم ليلتكم هذه؟
آيا تاسو دا شپه اوليدله؟ (دا ياده ساتئ)
"ارايتكم" کښې همزه د استفهام د پاره ده اودا جمله د استخبار د پاره راخی يعنی دا د "اخبرونی" په معنی کښې ده، ځکه چې ليدل د خبر ورکولو سبب دې او مقصود دلته زورنه ده، يعنی دا شپه ياده ساتئ[2]
مطلب دادې چې حضورپاک ﷺ چې "ارايتكم ليلتكم هذه؟" اوفرمائيل د دې معنی دا شوه چې اووايئ دا کومه شپه ده؟ او دا به هغه کس وائی چاته چې دا شپه معلومه وی، نو حضور پاک ﷺ خو د شپې متعلق صورة خبر معلوم کړې دې او په حقيقت کښې په دې باندې زورنه ده چې دا شپه ياده کړئ او ياد ئې اوساتئ.

قوله: فان راس مائة سنة منها لا يبقى ممن هو على ظهر الارض احد: ځکه چې د دې شپې نه سل کاله پس به په دې زمکه کښې چې اوس څوک موجود دی، دې کښې به څوک هم پاتې نه شی.

هم دا روايت مخکښې راروان دې په هغې کښې دی "يريد بذلك انها تخرم ذلك القرن"[3] يعنی "مطلب دادې چې دا به سلو کالو پورې ټول اهل قران ختم کړی"

د حديث شريف مفهوم او مقصد: د حديث شريف مفهوم خو ښکاره دې چې حضورپاک ﷺ پيشن ګوئی فرمائيلې ده چې اوس وخت څومره خلق موجود دی د نن نه سل کاله پوره کيدو نه پس به څوک به باقی پاتې نه وی.
ابن بطال رحمه الله فرمائی چې دې ارشاد پاک سره هغوی ښودنه کول غوارې چې راتلونکې سل کښې دننه دننه ټول به ختم شی ستاسو عمرونه د مخکښې امتونو په شان اوږده نه دی نو لهٰذا دا لنډی عمرونه مو په کار راولئ او په عبادت کښې د خه محنت نه کار واخلئ.[4]
امام نووی فرمائی چې د دې مقصد دا دې چې په دغه شپه څومره خلق د زمکې په مخ باندې

---

[1] صحيح المسلم كتاب فضائل الصحابة باب بيان معنى قوله ﷺ على راس مائة سنة لا يبقى نفس منفوسة الخ رقم(٦٤٨٥)-
[2] فتح الباري(١/٢١١)-
[3] صحيح البخاري(١/٨٤)-
[4] صحيح البخاري لابن بطال(١/١٩٢)-

وو د هغوی باره کښې ني خبر ورکړې دې چې دوی به سل کالو نه زیات نه پاتې کیږي، که ددوی عمر دې نه مخکښې کم وی او که زیات[1]
تنبیه امام ابوامامه بن النقاش رحمه الله ددې حدیث نه په دې خبره استدلال کړې دې چې په دې امت کښې به د یو سړی عمر د سلو کالو نه نه زیاتیږي[2]
خو محققین علماؤ دا رد کړې ده چې د حضورپاک ﷺ مقصد دا نه وو بلکه د هغوی دا مطلب وو چې د هغوی ارشاد په وخت کښې چې کوم خلق موجود دی په دې کښې به سل کاله پس څوک هم موجود نه وی ټول به سل کاله تیریدو سره ختم شي او هم دغه اوشوه، د ابو امامه وینا چې څوک به هم سل کاله پس ژوندې نه وی، غلطه ده[3]
چنانچه په صحابه کرامو کښې د حضرت حکیم بن حزام بن خویلد، حسان بن ثابت، حویطب بن عبدالعزی، سعیدبن یربوع، حمنن بن عوف او د مخرمه بن نوفل رضي الله عنهم عمرونه د یو سل شلو پورې وو[4]
دغه شان د حضرت انس رضي الله عنه عمر هم د سلو کالو نه اوړیدلې وو[5]
دغه شان حضرات تابعینو کښې او بیا د هغې نه پس محدثینو کښې ډیر حضرات داسې تیر شوې دی چې هغوی د سلو کالو نه زیات عمر اوموندلو[6]
حافظ ذهبی دې سلسله کښې یو مستقل رساله لیکلې ده چې د هغې نوم "کتاب اهل المائة فصاعدا" دې
د ذکر شوې پیشن ګوئ تحقیق: حضورپاک ﷺ په ۱۰ هجرئ کښې چې کومه پیشن ګوئی فرمائیلې وه چې د نن نه سل کاله پس به په موجوده خلقو کښې څوک هم ژوندې نه وی، تکې په تکې پورا شوه. چنانچه په صحابه کرامو کښې د ټولو نه آخر وفات کیدونکې حضرت عامر بن واثله لیثی رضي الله عنه وو، چې دهغوی د وفات په باره کښې آخری قول ۱۱۰ هجری دې، چې د هغې تصحیح حافظ ذهبی رحمه الله کړې دې[7]
باقی چې څومره صحابه کرام دی هغوی ټول دې هجرئ نه مخکښې وفات شوې وو.
حیات خضر: د حدیث الباب نه د خضر د وفات منوونکی دلیل نیسی، ځکه چې:

---

[1] شرح النووی علی صحیح المسلم(۲/۳۱۰) کتاب فضائل الصحابة باب بیان معنی قوله ﷺ: علی راس مائة سنة لا یبقی..الخ)-
[2] الاجوبة المرضیة للسخاوی(۲/۳۸۰)-
[3] حواله بالا
[4] فتح المغیث للعراقی(۴۵۵-۴۵۷)-
[5] قال الذهبی فی الکاشف(۱۰/۲۵۶) رقم(۴۷۷)"جاوز المائة")-
[6] کالقاضی شریح،فانه عمر نحو مائة وثمان سنین او اکثر،انظر تقریب التهذیب(ص۲٦۵) وکالقاضی ابی طیب طاهربن عبدالله الطبری فانه عاش مائة سنة وسنتین،انظر وفیات الاعیان لابن خلکان(۲/۵۱۴)-
[7] قال الذهبی رحمه الله فی الکاشف (۱/۵۲۷) رقم(۲۵۴۸) وبه ختم الصحابة فی الدنیا مات سنة عشر ومائة علی الصحیح")-

فان على راس مائة سنة لايبقى ممن هو على ظهر الارض احد"

او د حيات خضر قائلين وائی چې دې حديث کښې د "على ظهر الارض" قيد دې او خضر عليه السلام هغه وخت سمندر کښې وو، يا دا چې دې حديث د عموم نه خضر عليه السلام مخصوص دې، څنګه عيسى عليه السلام او دغه شان ابليس د دې نه برى دى[1]

د حيات خضر بحث مونږ په كتاب العلم "باب ما ذكر فى ذهاب موسى ﷺ فى البحر الى الخضر" كښې كړې دې[2]

د حديث الباب د ترجمة الباب سره مطابقت: د حديث باب د ترجمة الباب سره مطابقت ښكاره دې څكه چې په دې كښې دى "صلى بنا النبى ﷺ العشاء فى آخر حياته فلما سلم قام فقال: ارايتكم" ګويا حضور پاک ﷺ د عشاء نه پس خبرې اوكړې او دا سمر فى العلم ده، يعنى د شپې په وخت كښې د علمى خبرو يادهانى ده_ والله سبحانه وتعالى اعلم

[١١٧] حَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ حَدَّثَنَا الْحَكَمُ قَالَ سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ [3] قَالَ بِتُّ فِي بَيْتِ خَالَتِي مَيْمُونَةَ بِنْتِ الْحَارِثِ زَوْجِ النَّبِي صلى الله عليه

---

[1]) فتح البارى(٦/٤٣٤)كتاب احاديث الانبياء باب حديث الحضر مع موسى عليهما السلام)-

[2]) كشف البارى(٣/٣٤٥-٣٥٠)-

[3]) قوله: عن ابن عباس رضى الله عنهما: الحديث، اخرجه البخارى أيضا فى صحيحه (ج١ص٢٥) كتاب الوضوء باب التخفيف فى الوضوء، رقم (١٣٨) و(ج١ص٣٠) كتاب الوضوء، باب قراءة القرآن بعد الحدث وغيره، رقم(١٨٣) و(ج١ص٩٧) كتاب الأذان، باب يقوم عن يمين الامام بحذائه سواء اذا كان اثنين، رقم (٦٩٧)، وباب اذا قام الرجل عن يسار الامام، رقم (٦٩٨) وباب اذا لم ينو الامام أن يؤم ثم جاء قوم فأمهم، رقم(٦٩٩) و(ج١ ص١٠٠) كتاب الأذان، باب اذا قام الرجل عن يسار الامام، رقم (٧٢٦) و(ج١ ص١٠١) كتاب الاذان، باب ميمنة المسجد والامام، رقم (٧٢٨) و(ج١ ص١١٨) كتاب الاذان، باب وضوء الصبيان..... رقم (٨٥٩) و (ج١ ص١٣٥) كتاب الوتر، باب ماجاء فى الوتر، رقم (٩٩٢) و(ج١ ص١٥٩ و ١٦٠)، كتاب العمل فى الصلاةو باب استعانة اليد فى الصلاة اذا كان من أمر الصلاة، رقم (١١٩٨) و(ج٢ص٦٥٧) كتاب التفسير، سورة آل عمران، باب (ان فى خلق السمٰوات والأرض.....) الآية، رقم (٤٥٦٩)، وباب (الذين يذكرون الله قياما وقعوداً وعلى جنوبهم.....)، رقم (٤٥٧٠)، وباب (ربنا انک من تدخل النار فقد أخزيته.......) رقم (٤٥٧١) وباب (ربنا اننا سمعنا مناديا ينادى للايمان) رقم (٤٥٧٢، و(ج٢ ص٨٧٧) كتاب اللباس، باب الذوائب، رقم (٥٩١٩) و(ج٢ ص٩١٨) كتاب الأدب، باب رفع البصر الى السماء، رقم (٦٢١٥) و(ج٢ ص٩٣٤ و٩٣٥) كتاب الدعوات، باب اذا انتبه بالليل، رقم (٦٣١٦) و(ج٢ ص١١١٠) كتاب التوحيد، باب ما جاء فى تخليق السماوات والارض وغيرها من الخلائق، رقم (٧٤٥٢) ومسلم فى صحيحه فى كتاب الطهارة، باب السواک، رقم (٥٩٦) وفى كتاب الصلاة المسافرين، باب صلاة النبى (ص) دعائه بالليل، رقم (١٧٨٨- ١٨٠١) والنسائى فى سننه، فى كتاب الأذان، باب ايذان المؤمنين الأئمة بالصلوة، رقم (٦٨٧) وفى كتاب الافتتاح، باب الدعاء فى السجود رقم (١١٢٢)... [بقيه حاشيه په راروانه صفحه..

وسلم - وَكَانَ النَّبِي صلى الله عليه وسلم - عِنْدَهَا فِي لَيْلَتِهَا، فَصَلَّى النَّبِي صلى الله عليه وسلم - الْعِشَاءَ، ثُمَّ جَاءَ إِلَى مَنْزِلِهِ، فَصَلَّى أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ، ثُمَّ نَامَ، ثُمَّ قَامَ، ثُمَّ قَالَ «نَامَ الْغُلَيِّمُ» . أَوْ كَلِمَةً تُشْبِهُهَا، ثُمَّ قَامَ فَقُمْتُ عَنْ يَسَارِهِ، فَجَعَلَنِي عَنْ يَمِينِهِ، فَصَلَّى خَمْسَ رَكَعَاتٍ ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ نَامَ حَتَّى سَمِعْتُ غَطِيطَهُ - أَوْ خَطِيطَهُ - ثُمَّ خَرَجَ إِلَى الصَّلَاةِ [۱۳۸، ۱۸۱، ۶۶۵- ۶۶۷، ۶۹۳، ۶۹۵، ۸۲۱، ۹۴۷، ۱۱۴۰، ۴۲۹۳- ۴۲۹۶، ۵۵۷۵، ۵۸۶۱، ۵۹۵۷، ۷۰۱۴]

رجال الحديث

① **ادم**: دا آدم بن ابی ایاس عبد الرحمن العسقلانی رحمه الله دې د دوی حالات د "کتاب الایمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده" د لاندې تیر شوې دی[1]

② **شعبه**: دا امام شعبه بن الحجاج بن الورد عتکی بصری رحمه الله دې ددوی حالات هم دې ذکر شوې باب کښې تیر شوې دی[2]

③ **الحکم**: دا الحکم – بفتح الحاء المهملة والكاف_بن عتيبة_مصغرا_ الکندی الکوفی رحمه الله دې ابومحمد یا ابوعبدالله یا ابو عمر ئې کنیت دې.

دوی د عدی بن عدی کندی یا قبیله کنده د یوې ښځې مولی وو[3]

دوی د ابوجحیفه السوائی رضی الله عنه نه علاوه قاضی شریح، عبدالرحمن بن ابی لیلی، ابووائل شقیق بن سلمه، ابراهیم نخعی، سعیدبن سعد، طاؤس، عکرمه، مجاهد، عمروبن میمون، عامر شعبی، عطا ابن ابی رباح، مقسم، قیس ابن ابی حازم، ابوصالح السمان او ابراهیم تیمی رحمهم الله وغیره نه روایت کوی،

د دوی نه حدیث نقل کوونکو کښې منصوربن المعتمر، امام اعمش، مسعر بن کدام، مالک بن معول، امام اوزاعی، امام شعبه، ابوعوانه اوحمزة بن حبیب الزیات وغیره ډیرحضرات دی[4]

بقیه حاشیه د تیرمخ] وفي كتاب قيام الليل، باب ذكر ما يستفتح به القيام، رقم (۱۶۲۰، ۱۶۲۱) وباب ذكر الاختلاف على حبيب بن أبي ثابت في حديث ابن عباس في الوتر رقم (۱۷۰۵- ۱۷۰۷) وأبوداؤد في سننه، في كتاب الطهارة، باب السواک لمن قام من الليل، رقم (۵۸) وفي كتاب الصلاة، باب الرجلين يؤم أحدهما صاحبه كيف يقومان؟ رقم (۶۱۰ و ۶۱۱) وفي كتاب التطوع، باب في صلاة الليل، رقم (۱۳۵۳- ۱۳۵۸) و (۱۳۶٤و ۱۳۶۵) و (۱۳۶۷)، والترمذي في جامعه، في كتاب الصلاة، باب ما جاء في الرجل يصلي ومعه رجل، رقم (۲۳۲) وابن ماجه في سننه، في كتاب اقامة الصلاة، باب ما جاء في الدعاء اذا قام الرجل من الليل، رقم (۱۳۵۵) وباب ما جاء في كم يصلي بالليل، رقم (۱۳۶۳).

[1] کشف الباری(۶۷۸/۱)-

[2] کشف الباری(۶۷۸/۱)-

[3] تهذیب الکمال(۱۱٤/۷)-

[4] تهذیب الکمال(۱۱۵/۷-۱۱۷)-

امام اوزاعی رحمہ اللہ فرماتی "ما بین لابیتها افقه منه"(1)

مجاهد بن رومی رحمہ اللہ فرمائی "رایت الحکم فی مسجد الخیف وعلماء الناس عیال علیه"(2)

عباس دوری رحمہ اللہ فرمائی "وکان صاحب عبادة وفضل"(3)

سفیان بن عیینه رحمہ اللہ فرمائی "ماکان بالکوفة بعد ابراهیم والشعبی مثل الحکم وحماد"(4)

عبدالرحمن بن مهدی فرمائی "ثبت ثقة"(5)

عبدالله بن احمدبن حنبل رحمهما الله فرمائی "سالت ابی: من اثبت الناس فی ابراهیم؟ قال: الحکم بن عتیبة، ثم منصور"(6)

امام یحیی بن معین رحمہ اللہ فرمائی "الحکم بن عتیبة ثقة"(7)

امام ابوحاتم رحمہ اللہ فرمائی "ثقة"(8)

امام نسائی رحمہ اللہ فرمائی "ثقة ثبت"(9)

امام عجلی رحمہ اللہ فرمائی "ثبت ثقة فی الحدیث وکان من فقهاء اصحاب ابراهیم وکان صاحب سنة واتباع"(10)

یعقوب بن سفیان رحمہ اللہ فرمائی: "کان فقیها ثقة،،(11)

ابن سعد رحمہ اللہ فرمائي "کان الحکم بن عتیبة ثقة، فقیها، عالما، عالیا، رفیعا، کثیر الحدیث(12)

حافظ ذهبی فرمائی "فقیه الکوفة مع حماد..... عابد، قانت، ثقة، صاحب سنة"(13)

البته عجلی رحمہ اللہ فرمائی "وکان فیه تشیع الا ذلک لم یظهر منه الا بعد موته"(14)

---

1) تهذیب الکمال(۱۱۷/۷)-
2) حواله بالا
3) تهذیب الکمال(۱۱۸/۷)-
4) حواله بالا
5) حواله بالا
6) تهذیب الکمال(۱۱۸،۱۱۹/۷)-
7) تهذیب الکمال(۱۱۹/۷)-
8) حواله بالا
9) حواله بالا
10) تهذیب التهذیب(۴۳۴/۲)-
11) تهذیب التهذیب (ج۲ ص ۴۳۴)
12) الطبقات لابن سعد(۳۳۲/۶)-
13) الکاشف(۳۴۴/۱) رقم(۱۱۸۵/۷)-
14) تهذیب الکمال(۱۱۹/۷)-

دغه شان د امام شعبه نه نقل دی "كان الحكم يفضل عليا على ابي بكر وعمر" (١)
خو حقيقت دادې چې دا خبره شاذ او مردود ده، ډيرو حضراتو دده د "صاحب سنة" تصريح کړې ده، او چا هم د تشيع ذکر نه دې کړې.
بيا حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی چې د امام شعبه دا قول د سليمان شاذ کونی په واسطه سره نقل دې او شاذکونی اعتباری نه دې چنانچه حافظ ذهبی فرمائی "الشاذكونی ليس بمعتمد وما اظن ان الحكم يقع منه هذا" (٢)
دغه شان ابن حبان رحمه الله د دوی تذکره چې کله په الثقات کښې اوکړه نو ورسره ئې دا هم اوليکل "كان يدلس" (٣) په دې بنياد باندې حافظ ابن حجر د دوی باره کښې ليکلې دی "ثقة، ثبت، فقيه الا انه ربما دلس" (٤)
خو په خپله حافظ ابن حجر رحمه الله دوی په خپل کتاب "تعريف اهل التقديس بمراتب الموصوفين بالتدليس" کښې په دويمه طبقه د مدلسينو کښې شمير کړې دې دا دويمه طبقې والاحضرات هغه خلق دی چې د ائمه کبار نه دی او د هغوی د عمومی رواياتو په مقابله کښې تدليس ډير کم دې، لهذه د هغوی د امامت، اوچت شان، او د قلت تدليس د وجه نه ائمه د دوی د تدليس تحمل هم کړې دې او په خپل "صحيح" کښې د دوی احاديث قبول کړې هم دی (٥)
زورنه: امام بخاری د دوی د تذکرې په آخره کښې ليکی: "وقال بعض اهل النسب: الحكم بن عتيبة بن النهاس، اسمه عبدل، من بنی سعد بن عجل بن لجيم، فلا ادری حفظه ام لا؟" (٦)
يعنی بعضې نسبنامو د "حكم بن عتيبه" نسب نامه ليکلو کښې دا تفصيل ذکر کړې دې، معلومه نه ده چې هغوی په صحيح توگه باندې ياد کړې دې او ليکلې دې يا نه؟
نو گويا امام بخاری د احتمال په درجه کښې ذکر کوی چې "الحكم بن عتيبه" چې کوم فقيه مشهور دې هغه، او دا "الحكم بن عتيبه بن النهاس" يو کس دې.
په اصل کښې دلته د بعضې علماؤ باندې خلط راغلې دې نو هشام بن الكلبی د ټولو نه مخکښې د دوی نسب نامه دغه شان ذکر کړه، د دې نه پس ابن حبان او ابواحمد الحاكم د دوی په اتباع کښې هم دا خبره نقل کړه، ښکاری چې دا دواړه د دوی په نيز په يقين سره يو سړې وو (٧)

---

(١) سير اعلام النبلاء (٥/٢٠٩)-
(٢) حواله بالا
(٣) تهذيب التهذيب (٢/٤٣٤)-
(٤) تقريب التهذيب (ص١٧٥) رقم (١٤٥٣)-
(٥) طبقات المدلسين (تعريف اهل التقديس بمراتب الموصوفين بالتدليس) (ص٥٨)-
(٦) التاريخ الكبير (٢/٣٣٣) رقم (٢٦٥٤)-
(٧) تهذيب التهذيب (٢/٤٣٥) وتعليقات التاريخ الكبير (٢/٣٣٣-٣٥)-

او حافظ ذهبی وغیره په یقین سره دا بیان کړې دې چې الحکم بن عتیبه چې مشهور فقیه دې هغه جدا دې او الحکم بن عتیبه بن النهاس یو بیل سړې دې. آخری ذکر کړې شوې د کوفې قاضی وو او د ده نه یو روایت نقل نه دې [1]

امام بخاری ته په یقین سره دا خبره منسوب کول صحیح نه دی معلومیږی چې هغوی دواړه یو گنړل.هغوی د بعضې اهل نسب ذکر کولو سره صرف د یو احتمال ذکر کړې دې [2]،والله اعلم

د الحکم بن عتیبه رحمه الله ولادت د ابراهیم نخعی د پیدائش په کال ۴۲ هجرئی کښې اوشو،او په ۱۱۵ هجرئی کښې وفات شو [3] رحمه الله تعالی رحمة واسعة

⑤ **سعیدبن جبیر**:دا مشهور تابعی عالم امام سعیدبن جبیربن هشام اسدی والبی کوفی رحمه الله دې ابومحمد یا ابوعبدالله د دوی کنیت دې [4]

دوی په صحابه کرامو کښې د حضرت ابن عباس، عبدالله بن مغفل. حضرت عائشه.عدی بن حاتم، ابوموسی اشعری، ابوهریره. ابومسعود بدری(وهو مرسل)، ابن عمر. عبدالله بن زبیر. ضحاک بن قیس، انس او د ابوسعید خدری رضی الله عنهم نه روایت د حدیث کوی.

د دوی نه روایت کوونکو کښې ابوصالح السمان، ایوب سختیانی. سلمة بن کهیل. سلیمان الاحول، امام اعمش، عدی بن ثابت، عطاء بن السائب، مالک بن دینار. مجاهد. امام زهری، موسی ابن ابی عائشه، ابواسحاق سبیعی او ابو الزبیر مکی رحمهم الله په شان ډیر حضرات تابعین او اتباع تابعین دی، [5]

امام نووی رحمه الله فرمائی:کان سعید من کبار ائمة التابعین متقدمیهم فی التفسیر والحدیث والفقه والعبادة والورع وغیرها من صفات اهل الخیر [6]

امام سفیان ثوری رحمه الله دوی له په ابراهیم نخعی رحمه الله باندې علمی اعتبار سره فوقیت ورکوی [7]، چې د ابن عباس رضی الله عنهما نه به اهل کوفه مسائل تپوس کولې نو وونیل به ئې:الیس منکم سعیدبن جبیر؟ [8]

میمون بن مهران رحمه الله فرمائی:لقد مات سعید بن جبیر وما علی الارض احد الا وهو محتاج الی علمه [9]

---

[1]) میزان الاعتدال(۵۷۷/۱)-
[2]) تهذیب التهذیب(۴۳۵/۲)-
[3]) سیر اعلام النبلاء(۲۱۲/۵)-
[4]) تهذیب الکمال(۳۵۸/۱۰)-
[5]) تهذیب الکمال(۳۵۸/۱۰)-(۳۶۱)-
[6]) تهذیب الاسماء واللغات(۲۱۶/۱)-
[7]) تهذیب الاسماء واللغات(۲۱۶/۱)-
[8]) حواله بالا وسیر اعلام النبلاء(۳۲۵/۴)-
[9]) سیر اعلام النبلاء(۳۲۵/۴)-

حصیف رحمه الله فرمائی: "کان اعلمهم بالقرآن مجاهد واعلمهم بالحج عطاء، واعلمهم بالحلال والحرام طاووس، واعلمهم بالطلاق سعیدبن المسیب، واجمعهم لهذه العلوم سعید بن جبیر".[1]

علی بن المدینی فرمائی "لیس فی اصحاب ابن عباس مثل سعیدبن جبیر، قیل: ولا طاووس؟ قال: ولا طاووس، ولا احد".[2]

ابوالقاسم هبة الله بن الحسن طبری رحمه الله فرمائی "هو ثقة امام حجة علی المسلمین".[3]

د حضرت سعیدبن جبیر رحمه الله په اوچت شان او امامت باندې د علماؤ اتفاق دې، او د دوی مناقب او فضائل هم زیات دی، ۹۴ه کښې د حجاج بن یوسف د لاسه شهید شو.[4]

⑤**ابن عباس** رضی الله عنهما: د حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما حالات د "بدء الوحی" د څلورم نمبر حدیث لاندې [5] او کتاب الایمان "باب کفران العشیر وکفر دون کفر" لاندې هم راغلي دی.[6]

بت فی بیت خالتی میمونة بنت الحارث زوج النبی صلی الله علیه وسلم وکان النبی صلی الله علیه وسلم عندها فی لیلتها.

ما د خپلې ترور میمونه بنت الحارث، چې د حضورپاک صلی الله علیه وسلم بی بی ده، په کور کښې شپه تیره کړه، حضورپاک صلی الله علیه وسلم د هغوی د نمبر په شپه کښې هغوی سره وو.

دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما دې حدیث ته "لیلة التبییت" والا حدیث وئیلې شی، امام بخاری دلته مختصرا او مخکښې تفصیلا د دې تخریج کړې دې.[7]

حضرت ابن عباس رضی الله عنهما چې کومه واقعه بیان کړې ده. دغه وخت د هغوی عمر لس کاله وو څنګه چې مسند احمد کښې وضاحت راغلې دې.[8]

میمونه بنت الحارث رضی الله عنها: دا ام المومنین میمونه بنت الحارث رضی الله عنها ده، مخکښې ددې نوم "بره" وو، حضورپاک صلی الله علیه وسلم دا بدل کړو او "میمونه" ئې کیښودلو.[9]

په جاهلیت کښې ددوی نکاح مسعود بن عمر سره شوې وه، هغه دوی پریښودل، نو د ابورهم په نکاح کښې راغله، د ابورهم د وفات نه پس د حضورپاک صلی الله علیه وسلم په زوجیت کښې راغله.[10]

---

[1] سیراعلام النبلاء (۳۴۱/٤)-
[2] حواله بالا
[3] تهذیب الکمال (۳۷۶/۱۰)-
[4] تهذیب الکمال وتعلیقات الکمال (۳۷۶/۱۰) تهذیب الکمال (۳۵۸/۱۰-۳۷۶) وسیراعلام النبلاء (۳٤۳۳۲۱/٤) والطبقات الکبری لابن سعد (۲۵۶/۶-۲۶۷) وتهذیب الاسماء واللغات (۲۱۶/۱)-
[5] کشف الباری (٤۳۵/۱)
[6] کشف الباری (۲۰۵/۲)-
[7] قد مر تخریجه آنفا)-
[8] مسند احمد (۳۶٤/۱) رقم (۳٤۳۷)-
[9] السیرة الحلبیة (۳۲۳/۳) والطبقات الکبری لابن سعد (۱۳۷/۸)-
[10] السیرة الحلبیة (۳۲۳/۳) والاصابة (٤۱۱/٤ و٤۱۲) والطبقات (۱۳۲/۸)-

حضرت میمونه رضي الله عنها د ابن عباس او خالد بن ولید رضي الله عنهما ترور وه([1])د حضرت عباس رضي الله عنه بی بی، د ابن عباس رضي الله عنهما مور، ام الفضل لبابه بنت الحارث سکه خور، اسماء بنت عمیس، سلمی بنت عمیس، زینب بنت خزیمه، دا درې واړه د حضرت میمونه مور شریک خوریانې وې([2])
په ۷ هجرئی کښې چې کله حضورپاک ﷺ عمرة القضاء له تشریف اوړې وو، په دغه موقع کښې دوی سره نکاح اوکړه([3])
ابن سعد رحمه الله فرمائی چې دا د هغوی آخری بی بی وه، چې دې نه پس هغوی بله نکاح چاسره اونه کړه([4])
حضورپاک ﷺ چې کله د جعفر بن ابی طالب په ذریعه د نکاح پیغام وراولیږلو، نو هغوی حضرت عباس رضي الله عنه خپل وکیل جوړ کړو، او دغه عباس رضي الله عنه د دوی نکاح اوکړه([5])
د حضرت میمونه رضي الله عنها نکاح د احرام په حالت کښې شوې وه یا حضورپاک ﷺ په دغه کښې وخت کښې بغیر احرام وو؟ په دې کښې روایات مختلف دی دا ځائې د هغې تفصیل نه دې، خو بیا هم ابن حجر رحمه الله لیکی: "ومنهم من عقد علیها وهو محرم وبنی بها بعد ان احل من عمرته بالتنعیم وهو حلال فی الحل، وذلك بین من سیاق القصة عند ابن اسحاق"([6])
د حضرت میمونه رضي الله عنها نه تقریبا چیالیس احادیث روایت شوې دی، په هغې کښې اووه احادیث متفق علیه دی، په هغې کښې په یو حدیث کښې امام بخاری او پنځو احدیث کښې امام مسلم متفرد دې([7])
د حضرت میمونه رضي الله عنها وفات د صحیح قول مطابق په ۵۱ هجرئی کښې د سرف په مقام باندې اوشو، او هم هلته کښې دفن شوه.([8]) رضی الله عنها وارضاها

قوله: فصلی النبی ﷺ العشاء ثم جاء الی منزله فصلی اربع رکعات ثم نام ثم قام ثم قال: نام الغلیم، او کلمة تشبهها، ثم قام فقمت عن یساره، فجعلنی عن یمینه، فصلی خمس رکعات، ثم صلی رکعتین: حضورپاک ﷺ د ماسخوتن مونځ اوکړو، بیا ئې خپل کور ته تشریف راوړو، هغوی څلور رکعاته اوکړل، بیا پاسیدو، بیا اوده شو، بیا پاسیدو، بیا اوفرمائیل چې ماشوم اوده شو؟ یا ئې دا سې څه خبره اوکړه، بیا هغوی پاسیدل او څه د هغوی کس لاس ته اودریدم، نو هغوی څه ښی طرف ته کړم او بیا ئې پنځه

---

[1]) السیرة الحلبیة(۳۲۳/۳)-
[2]) حواله بالا
[3]) الاصابة(٤۱۱/٤)-
[4]) الطبقات الکبری لابن سعد(۱۳۲/۸)-
[5]) الاصابة(٤۱۱/٤و٤۱۲)-
[6]) الاصابة(٤۱۲/٤)-
[7]) خلاصة الخزرجی(ص٤۹۶)-
[8]) الاصابة(٤۲۳/٤) والسیرة الحلبیة(۳۲۳/۳)-

رکعاته ادا کړل، او بیا ئې دوه رکعاته اوکړل.

قوله: نام الغلیم: غلیم یائې مکسوره مشدده سره د غلام تصغیر دې دا تصغیر د شفقت د پاره دې (۱)

حضرت گنگوهي رحمه الله فرمائي لعل ذلك كان استفهام او اخبار ليشغل ببعض ما يفعله باهله من اللاعبة وغيرها (۲)

مطلب دادې چې ددې جملې د ونیلو دا مقصد وو چې حضورپاک ﷺ خپل کور والا سره ملاعبت کول غوښتل، ظاهره ده چې ددې د پاره د تستر یعنی د پردې ضرورت رازی ځکه حضور پاک ﷺ اوفرمائیل نام الغلیم.

د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما په حدیث کښې اختلاف دې چې هغوی څومره رکعتونه کړي وو. بعضو کښې یوولس، بعضو کښې دیارلس، بعضو کښې پنځلس او بعضو کښې د اوولسو ذکر دې.

په کومو روایاتو کښې چې اوولسو رکعاتو ذکر دې په هغې کښې آخری دوه رکعاته د فجر سنت متعلق دې، دولس رکعاته نوافل او درې رکعاته د وتر دی.

چې په کوم کښې د پنځلسو ذکردې په هغې کښې د فجر د دوو رکعاتو ذکر پرېښودې دې.

چې په کوم روایات کښې د دیارلسو ذکر دې، په هغې کښې اته رکعاته نوافل دی درې رکعاته وتر دی او په اخر کښې دوه رکعاتونه د فجر سنت دی.

بیا چې په کوم رکعات کښې د یوولسو رکعاتو ذکر دې په هغې د فجر سنت ذکر نه دی، اته رکعاته نوافل دی او درې رکعاته وتر دی.

دلته چې ابن عباس رضي الله عنهما فرمائي ثم جاء الى منزله فصلى اربع ركعات یعنی هغوی د ماسخوتن مونځ کولو نه پس کور ته راغلل او څلور رکعاته ئې ادا کړل، او غالبه دا ده چې دا څلور رکعاته د ماسخوتن سنت به وی (۳)

دې نه پس هغوی ارام اوکړلو بیا څه وخت پس پاسیدلو او مونځ کول ئې شروع کړل، دغه وخت هغوی دا هم اوفرمائیل چې نام الغلیم ماشوم اوده شو، بیا چې کله هغوی مونځ کولو نو ابن عباس رضي الله عنهما پاسیدلو او په دې مونځونو کښې ورسره شریک شو، په اخره هغوی د وتر نه هم فارغ شول. د هغې نه پس ئې چې کوم دوه رکعاته اوکړل د هغې باره کښې یو احتمال خو دادې کوم چې حافظ رحمه الله وغیره فرمائي چې دې نه پس دوه رکعاته د فجر سنت دی، دویم احتمال دا هم دې چې دا هغه دوه رکعاته دی کوم چې به حضورپاک ﷺ د وتر نه پس ادا کول. (۴)

---

۱) شرح الکرمانی(۲/۱۳۳)-

۲) لامع الداری(۲/۳۶۳ و ۳۶٤)-

۳) فضل الباری(۲/۱۶۱)-

٤) فتح الباری(۱/۲۱۲)-

گویا چې په دې حدیث کښې د رکعاتو په تعداد کښې اجمال دې تفصیل هغه دې چې کوم مخکښې کتاب الوضوء وغیره کښې به رازی[1] والله اعلم

تنبیه دلته مونږ د رکعاتو په تعداد کښې د تطبیق په حوالې سره چې کومه خبره اوکړه، هغې صرف د ابن عباس رضی الله عنهما دې حدیث پورې متعلق ده. باقې د هغوی ﷺ د قیام اللیل کښې د رکعاتو تعداد څه وو، نو دې باره کښې به مخکښې انشاءالله په کتاب الوتر کښې بحث کیږی

قوله: "ثم نام حتی سمعت غطیطه او خطیطه ثم خرج الی الصلاة: بیا هغوی اوده شول تر دې چې ما د هغوی د خرپېدو اواز هم واوریدلو. بیا هغوی د مونځ د پاره راووتلو.

غطیط د اودو په حالت کښې چې د پوزې نه چې کوم اواز بهر راوځی هغې ته وائی، یعنی خرپېدل[2]

خطیط په قول د داؤدی د غطیط مترادف دې[3] او ابن بطال رحمه الله فرمائی چې د اهل لغت په نیز د خطیط (بالخاء المعجمة) څه وجود نشته[4] قاضی عیاض هم د ابن بطال پیروی کړې ده[5]

خو ابن الاثیر رحمه الله لیکلی دی چې "الخطیط قریب من الغطیط وهو صوت النائم والخاء والعین متقاربتین"[6]

یعنی خطیط غطیط ته نږدې نږدې دې، د اوده کس خرپېدلو ته وائی. خا او غین دواړه قریب المخرج دی څکه یو د بل په ځائې استعمالوی. تقریبا دغه خبره صاحب تاج العروس هم کړې ده[7]

قوله: ثم خرج الی الصلاة: بیا د سحر مونځ له اووتلو.

د حدیث د ترجمة الباب سره مناسبت: په دې باب امام بخاری رحمه الله دوه حدیثونه ذکر کړې دی، یو د ابن عمر رضی الله عنهما حدیث دې چې د هغې مناسبت "باب السمر فی العلم" نه ښکاره دې څکه چې په دې کښې دی چې "فلما سلم قام، فقال: ارایتکم" یعنی هغوی د ماسخوتن مونځ نه د فارغ کیدلو نه پس دا خبرې اوفرمائیلې، او د ماسخوتن مونځ نه پس خبرو ته "سمر" وئیلې شی.

البته دویم حدیث چې د ابن عباس نه دې یعنی "بیتوته ابن عباس فی بیت خالته میمونة" والاحدیث مناسبت د باب نه زیات واضحه نه دی.

ددې مناسبت ښکاره کولو د پاره ابن المنیر او د هغه شاگردانو وئیلې دی چې ترجمه ددې

---

[1] تتخرج مرة فارجع هناک)-
[2] فتح الباری(۱/۲۱۲) -ومختار الصحاح(ص۴۷۶)-
[3] فتح الباری(۱/۲۱۲)-
[4] قال ابن بطال:ولم اجدها عند اهل اللغة بالخاء "شرح ابن بطال(۱/۱۹۳)-
[5] فتح الباری(۱/۲۱۲)-
[6] النهایة لابن الاثیر(۲/۴۸)-
[7] تاج العروس(۵/۱۳۱)-

حديث كښې دننه د "نام الغليم" د جملې نه ثابتيږی[1]
بيا هغوی فرمائی چې عين ممکن ده چې ابن عباس رضي الله عنهما د حضورپاک ﷺ د ټولې شپې د احوالو نظاره ئې کوله، او هم دغه "سمر" دې او دا بله خبره ده چې دا قولی سمر نه دې بلکه فعلی سمر دې، ګويا چې ابن عباس رضي الله عنهما ټوله شپه په سمر کښې تيره کړه، ځکه چې د هغه ويښيدل او د حضورپاک ﷺ د احوالو او د افعالو نظاره کول او هغه زده کول هم "سمر" دې[2]
علامه کرمانی رحمه الله د ابن المنير رحمه الله ددې توجيه نه علاوه دوه نورې هم توجيه کړې دی:
يو دا چې دې واقعه کښې دی چې حضورپاک ﷺ ابن عباس رضي الله عنهما لره د ګس طرف نه ښی لاس ته کړو دا اګرچه کار دې خو بيا هم وئيلې شی چې ګويا هغوی ابن عباس رضي الله عنهما ته اوفرمائيل "قف عن يمينی" او د هغوی ګس طرف ته کيدل ددې خبرې په ځائې دی چې هغه به "وقفت" وئيلې وی[3]
دويمه توجيه هغوی داکړې وه چې کله په يو ځائې کښې د خپلوانو ګنړه کيږی نو هلته څه نه څه خبرې خامخا کيږی، دلته به هم هغوی خبرې کړې وی، او دا خبره ډيره لرې ده چې حضورپاک ﷺ د ماسخوتن نه پس کور ته راغلې وی او حضرت ابن عباس رضي الله عنهما هلته د اوسيدو د پاره راغلې وی او هغوی ورسره بالکل خبرې او نه کړی، يقينا هغوی به څه خبره کړې وی، او دا هم ښکاره ده چې د هغوی هره خبره به د علم او د فائدې وی. ددې نه "سمر" ثابتيږی[4] خو حافظ ابن حجر رحمه الله دا ټول توجيهات بعيد ګرځولو سره رد کړې دی.
تر څو چې د ابن المنير د ړومبۍ توجيه تعلق دې نو هغې ته سمر ددې وجه وئيلې نشی، صرف يو نيمه جمله وئيلو ته سمر وئيلې نشی، د دې د پاره قابل اعتماد خبرې کول پکار دی[5]
دغه شان د هغوی دويمه توجيه ئې داسې رد کړې ده چې ابن عباس رضي الله عنهما چې د حضورپاک ﷺ د افعالو او احوالو ته کتلې دی نو دې ته به "سمر" يعنی "ټوله شپه ويښه" خو به وئيلې شی خو د "سمر" اطلاق په دې نه کيږی، ځکه چې په قول د اسماعيلی رحمه الله د سمر د پاره ګنړه او خبره کول ضروری دی[6]

---

[1] المتواری علی تراجم ابواب البخاری(ص۶۲) وفتح الباری(۲۱۳/۱) حضرت ګنګوهی هم د دې نه ترجمه ثابته کړې ده په دې طريقې سره چې هغوی نام الغليم اوفرمائيل او يو جملې سره د سمر تحقق کيږی او د هغوی د جملې سره تپوس کول وو په دې مطلب چې هغوی خپلې کوروالاسره اختلاط کول غوښتل د دې جملې نه دا هم معلومه شوه چې په داسې کارونو کښې پرده کول پکار دی، او ظاهره ده چې دا علم دې لهذا سمر فی العلم ثابت شو. الکنز المتواری(۳۶۴/۲)-
[2] المتواری (ص۶۲) وفتح الباری(۲۱۳/۱)-
[3] شرح الکرمانی(۱۳٤/۲)-
[4] حواله بالا
[5] فتح الباری(۲۱۳/۱)-
[6] حواله سابقه

د غه شان حافظ رحمه الله د علامه كرمانى رحمه الله په ړومبئ توجيه رد كولو سره فرمائى چې دا توجيه ابعد ده، ځكه چې د ګس لاس نه نبى طرف كولو دا عمل د خوب د راپاسيدو نه لږ ساعت مخكښې واقعه ده، اود خوب د راپاسيدلو نه پس خبرې كولو ته "سمر" ونيلې نشى.[۱]
بيا د علامه كرمانى دويمه توجيه ده د هغې باره كښې ونيلې شى چې دا صرف قياس دې په حديث كښې داسې قسم خبره نشته چې هغې ته "سمر" اوونيلې شى
د حافظ ابن حجر رانې داده چې امام بخارى د دې روايت په بعضې طرق كښې راغلې الفاظو طرف ته اشاره كړې ده چې په هغې كښې خه ښكاره موجود دى "فتحدث رسول الله ﷺ مع اهله ساعة"[۲]
يعنى حضورپاك ﷺ خپل كور والا سره لږې شان خبرې اوكړې" دا د خپل د وجه د خبرو هر قسم ته شامل دې ښكاره ده چې دا يو طرف ته "تحدث مع الاهل" دې نو بل طرف ته "سمر فى العلم" هم دې چې د هغوى يو يو خبره سراسر علم او دينى فائده ده[۳]
حضرت شيخ الهند رحمه الله هم دا توجيه خوښه كړې ده[۴]
علامه عينى رحمه الله اګرچې د حافظ رحمه الله په ټول تقرير باندې اعتراض او رد كړې دې[۵] خو بيا هم د حافظ رحمه الله خبره مضبوطه ده او د امام بخارى د ظرز مناسب هم ده. والله اعلم
د سمر متعلق څه روايات: په "سمر فى العلم" كښې لاندې وركړې شوې واقعې هم راتلې شى:
(۱)..قال انس: نظرنا النبى ﷺ ذات ليلة حتى كان شطر الليل يبلغه فجاء فصلى لنا ثم خطبنا فقال: الا ان الناس قد صلوثم رقدوا وانكم لم تزالوفى صلاة ما انتظرتم الصلاة[۶]
يعنى حضرت انس رضى الله عنه فرمائى چې يو شپه مونږ د حضورپاك ﷺ انتظار كولو تر دې چې نيمه شپه شوه هغوى مونځ راكړو بيا ئې خطبه اولوستله او وئې فرمائيل واورئى: خلق مونځ كولو نه پس اوده شوې هم دى او تاسو چې تر كومه د مونځ په انتظار كښې وئى ګويا چې تاسو په مونځ كښې مشغول وئ.
(۲)..حضرت عمر رضى الله عنه فرمائى :
"كان رسول الله ﷺ يسمر مع ابى بكر فى الامر من امر المسلمين وانا معهما"[۷]

---

[۱]) حواله سابقه
[۲]) صحيح البخارى(۲/۶۵۷) كتاب التفسير باب "ان فى خلق السموات والارض.."رقم(۴۵۶۹)و (۲/۱۱۱۰) كتاب التوحيد باب ما جاء فى تخليق السموات والارض وغيرها من الخلائق رقم(۷۴۵۲)-
[۳]) فتح البارى(۱/۲۱۳)-
[۴]) الابواب والتراجم(ص۵۶)-
[۵]) عمدة القارى(۲/۱۷۷و۱۷۸)-
[۶]) صحيح البخارى(۱/۸۴) كتاب مواقيت الصلاة باب السمر فى الفقه والخير بعد العشاء رقم(۶۰۰)-
[۷]) جامع الترمذى ابواب الصلاة باب ما جاء فى الرخصة فى السمر بعد العشاء رقم(۱۶۹)-

يعنې حضورپاک ﷺ به د ابوبکر صدیق رضي الله عنه سره د شپې د مسلمانانو د معاملاتو باره کښې خبرې کولې او خه به ورسره هم ووم.

④..حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنه فرمائي

كان النبي ﷺ يحدثنا عن بني اسرائيل حتى يصبح ما يقوم الا الى عظم صلاة[1]

يعنې حضورپاک ﷺ به مونږ ته د بني اسرائيلو باره کښې خبرې کولې تر دې سحر به شو.بیا به د لوئي مونځ يعنې د فرض مونځ د پاره به پاسيدلو.

هم دا روايت د عمران بن حصين رضي الله عنه نه هم دې[2]

④..حضرت اوس بن حذيفه فرمائي: كنت في الوفد الذين اتوا النبي ﷺ اسلموا من ثقيف من بني مالك انزلنا في قبة له فكان يختلف الينا بين بيوته وبين المسجد فاذا صلى العشاء الآخرة انصرف الينا ولا نبرح حتى يحدثنا ويشتكي قريشا ويشتكي اهل مكة[3]

يعنې د قبيله ثقيف يو شاخ بنو مالک مسلمان کيدلو سره د وفد په شکل کښې راغلل.خه به دغه وفد کښې ووم،حضورپاک ﷺ مونږ يو خيمه کښې ايسار کړو.هغوی به د خپل کور او مسجد په مينځ کښې مونږ له راتللو.او چې کله به هغوی ﷺ د ماسخوتن مونځ اوکړلو نو زمونږ طرف ته به راغلو مونږ به خبرې کولې او هغوی به مونږ ته د قريشو او اهل مکه د ظلمونو خبرې کولې.

⑤..ابن بطال رحمه الله خپل سند سره د ابوموسى اشعري او د عمر رضي الله عنه واقعه نقل کړې ده ابوموسى اشعري فرمائي

اتيت عمر اكلمه في حاجة بعد العشاء فقال: هذه الساعة؟ فقلت انه شئ من الفقه قال: نعم، فكلمته، فذهبت لاقوم، فقال: اجلس فقلت: الصلاة فقال: انا في صلاة فلم نزل جلوسا حتى طلع الفجر[4]

يعنې خه د عشاء نه پس حضرت عمر رضي الله عنه لره د يو ضرورت د پاره راغلم هغوی اوفرمائيل. په دا وخت؟ ما ورته اووئيل چې د دين خبره ده.نو هغوی اجازت راکړو ما چې خبره اوکړه نو پاسيدلو،او وئې فرمائيل چې کينا.ما ورته اووئيل چې زه به مونځ اوکړم،نو وئې فرمائيل چې مونږ په مونځ کښې يوو،دغه شان د سحر پورې مونږ ناست وو.

يو اشکال او دهغې حل: د حضرت عبدالله بن مسعود يو حديث دې چې هغوی ئې مرفوعا نقل کوی "لا سمر الا لمصل او مسافر"[5]

يعنې د مونځ گزار او مسافر نه علاوه د بل چا د پاره د سمر گنجائش نشته.

---

[1] سنن ابی داود کتاب العلم باب الحديث عن بنی اسرائيل رقم(۳۶۶۳)-
[2] مسند احمد(۴۳۷/٤) حديث عمران بن حصين رضي الله عنه رقم(۲۰۱۶۳)-
[3] مسند احمد(۹/٤) حديث اوس بن اوس الثقفی وهو اوس بن حذيفة رقم(۱۶۲۶۶)-
[4] شرح ابن بطال(۱۹۲/۱)-
[5] مسند احمد (٤۱۲/۱)رقم(۳۹۱۷) و(٤٤٤/۱)رقم(٤۲٤٤) و(٤۶۳/۱) رقم(٤٤۱۹)-

ددې روايت نه معلوميږي چې د دې دواړه كسانو نه علاوه د بل چا د پاره د "سمر" اجازت نشته دغه شان د سمر د اجازت او د "نهى عن السمر" په احاديثو كښې ښكاره توګه باندې تعارض رازي

ددې جواب دادې چې دا روايت امام احمد رحمه الله په خپل مسند كښې تخريج كړې دې[1] ددې په دوه طرقو كښې انقطاع ده چنانچه دا خيثمه بن عبدالرحمن د عبدالله بن مسعود نه نقل كوى، حالانكه خيثمه ته د عبدالله بن مسعود نه سماع حاصله نه ده[2]

او په بل طرق كښې خيثمه د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه په واسطه سره نقل كوى او دا ئې مبهم كولو سره داسې ذكر كړې دې "عمن سمع ابن مسعود" او دا مبهم واسطه مجهول ده[3]

او كه فرض كړه دا حديث صحيح او ثابت هم وى بيا هم مونږ ونيلې شو چې "سمر فى العلم" كولو والا د "مصلى" په حكم كښې دې[4]

ځكه چې حضرت عمر رضي الله عنه ابوموسى اشعرى رضي الله عنه ته اوفرمائيل "انا فى صلاة"[5]

د حديث د بيتوتيت نه علماؤ ډيرې فائدې راوستلې دى چې د هغې مختصر ذكر علامه عينى رحمه الله كړې دې[6] والله اعلم وعلمه واتم واحكم

۴۲-باب: حفظ العلم

دتيرشوى باب سره مناسبت: په تيرشوى باب كښې د "سمر فى العلم" ذكروو او په دې باب كښې د "حفظ علم" ددې دواړو په مينځ كښې مناسبت بالكل واضحه دې. دسمر فى العلم دمقاصدونه حفظ علم هم دې[7]

د ترجمة الباب مقصد: حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائي چه په دې باب سره دامام بخارى رحمه الله مقصد اسباب دحفظ علم بيانول دي او داحاديثو په ذريعه ئې اوښودله چه حفظ علم به هله حاصليږى چه كله خپل ځان دعلم دپاره مكمل طورباندې فارغه كړې[8]

حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائي چه د دې باب دبيانولو مقصد دې چه دتعلم نه پس دحفظ اودعدم نسيان كوشش هم لازمى دې، ظاهره خبره ده چې په هيرولو كښې اول كفران نعمت دې اودويم د چه دتعليم تبليغ اود عمل جمله امور ضروريه په حفظ باندې موقوف دي۔

---

[1]) حواله سابقه
[2]) فى تهذيب الكمال ليس اسم عبدالله بن مسعود من شيوخ خيثمه،انظر تهذيب الكمال(۳۷۱/۸)-
[3]) فتح البارى(۲۱۳/۱)-
[4]) حواله بالا
[5]) شرح ابن بطال(۱۹۲/۱)-
[6]) عمدة القارى(۱۸۰/۲)-
[7]) عمدة القارى (۲ص۱۸۰) _
[8]) الكنزالمتوارى (ج) ۲ص۳۶۵) –

دې باب د ړومبي روايت نه معلومه شوه چه څومره په علم کښې مشغولتيا وي هغومره به په حفظ کښې قوت اومدد ملاويږي.اود دويم روايت نه دا معلومه شوه چه دحافظې قوي کيدل هم مفيداومطلوب دی.اګرچه قوت حافظه يوخلقي امردې ليکن ددې دپاره مويدات اومضرات وی.ددې رعايت ساتل مستحسن دی.دامام شافعي رحمه الله شعرهم داحال بيانوی

شكوت الى وكيع سوء حفظي فاوصاني الى ترك المعاصي

فان العلم نور من الهي ونور الله لايعطى لعاص[1]

يعنی "ماخپل استاذ وکيع رحمه الله ته دخپلې قوت حافظې دکموالي شکايت اوکړو نوهغوی ماته دګناه دپريخودلووصيت اوکړو.ددې وجې نه چه علم دالله تعالی دنورنه يو نوردې اوظاهره ده چه الله تعالی خپل نوريو عاصي اونافرمان ته نه ورکوی..."

حاصل دخبرې دادې چه امام بخاري رحمه الله ددې ترجمة الباب نه داښودل غواړی چه طالب علم لره دحديث دیادولواهتمام پکاردې.امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې درې روايتونه ذکرکړيدی.

ددې روايتونودکتلونه معلومعلوميږی چه دعلم ديادولودپرصورتونه دی -

① -اول ملازمت،يعنی داستاذحديث صحبت اختيارول اوپه کثرت سره هغه ته تګ راتګ ساتل.چه دهغه علوم بارباراوريدلواوپه ليدلو باندې راشي او دا يوه قاعده ده چه يو څيز څومره په تکرار سره مخې ته راځی نوهغه په زړه کښې قرارنيسی-دا ملازمت معلوميږی دحضرت ابوهريره رضي الله عنه ددې قول "كان يلزم رسول الله ﷺ بشبع بطنه ويحضر مالايحضرون....." نه-

② -دويم څيز هغه مذاکره ده.يعنی چه کوم علم حاصل شی دهغې کول.هغې لره بارباز ړته کول او يادول اوشی.اوددې طرف اشاره "ويحفظ مالايحفظون..نه ملاويږی-

③ -دريم څيز هغه دعااو آه وزاری ده ځکه چه يوکس سره هرڅومره ذهن ولې نه وی دهغه پوهه هرڅومره تيزه ولې وی نه ليکن دالله تعالی دعنايت نه بغيرهيڅ هم نه کيږی.نولهذاحق تعالی ته دې دعا غواړی اوپه بزرګانودې دعاکوی.څنګه چه حضرت ابوهريره رضي الله عنه په نبی عليه السلام باندې دعااوکړه-

④ - څلورم څيزخورول دعلم دی چه څومره دعلم دخوريدو کوشش اومحنت اوکړشی هم هغه هومره به علم محفوظ پاتې کيږی، څنګه چه دباب په اخری حديث کښې دې طرف ته اشاره ده —والله اعلم

[۱۱۸] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ[2] قَالَ إِنَّ النَّاسَ يَقُولُونَ أَكْثَرَ أَبُو هُرَيْرَةَ، وَلَوْلَا آيَتَانِ فِي كِتَابِ اللَّهِ مَا

---

[1]) اوګورئ الابواب والتراجم(ص ۵۶) _

[2]) قوله: عن ابی هريرة رضی الله عنه: الحديث. اخرجه البخاری أيضاً فی صحيحه (ج ۱ ص ۲۲) فی كتاب العلم، باب حفظ العلم، رقم (۱۱۹) وفی (ج ۱ ص ۲۷٤، ۲۷۵). فی .. [بقيه حاشيه به راروانه صفحه..

حَدَّثْتُ حَدِيثًا، ثُمَّ يَتْلُو (إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ) إِلَى قَوْلِهِ (الرَّحِيمُ) إِنَّ إِخْوَانَنَا مِنَ الْمُهَاجِرِينَ كَانَ يَشْغَلُهُمُ الصَّفْقُ بِالْأَسْوَاقِ، وَإِنَّ إِخْوَانَنَا مِنَ الْأَنْصَارِ كَانَ يَشْغَلُهُمُ الْعَمَلُ فِي أَمْوَالِهِمْ، وَإِنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ كَانَ يَلْزَمُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - بِشِبَعِ بَطْنِهِ وَيَحْضُرُ مَا لَا يَحْضُرُونَ، وَيَحْفَظُ مَا لَا يَحْفَظُونَ [۱۹۴۲، ۲۲۲۳، ۶۹۲۱]

رجال الحدیث

① **عبدالعزیز بن عبدالله**: دا عبدالعزیزبن عبدالله بن یحي قرشی عامری اویسی مدنی رحمه الله دي. دده حالات هم په دي ``کتاب.. کښي په ``باب الحرص علی الحدیث.. لاندي تیرشوی دی۔

② **مالک** دا امام مالك بن انس رحمه الله دي ددوی حالات د ``بدء الوحی.. په دویم حدیث کښي اوپه ``کتاب الایمان، باب من الدین الفرار من الفتن. لاندي تیرشوی دی۔[1]

③ **ابن شهاب** دا امام محمدبن مسلم بن عبدالله بن شهاب زهری رحمه الله دي دده مختصر حالات د ``بدء الوحی. د دریم حدیث د لاندي تیرشوی دی[2]

④ **الاعرج**: د ابوداود عبدالرحمن بن هرمزاعرج مدنی قرشی رحمه الله دي دده حالات په ``کتاب الایمان، باب حب الرسول صلی الله علیه وسلم من الایمان.. کښي تیرشوی دی۔[3]

⑤ **حضرت ابوهریره** رضی الله عنه: دحضرت ابوهریره رضی الله عنه حالات د ``کتاب الایمان، باب امورالایمان. لاندي تیرشوی دی[4]

قوله: ان الناس یقولون: اکثر ابوهریرة: خلق وائي چه ابوهریره رحمه الله حدکړي دي چه دومره حدیثونه بیانوي:

حضرت ابوهریره رضی الله عنه دحدیثودتیولونه لوي حافظ وو، ددي وجي نه امام بخاری رحمه الله په دي

بقیه حاشیه د تیرمخ] کتاب البیوع، باب ما جاء فی قول الله تعالی: (فاذا قضیت الصلوة فانتشروا فی الأرض.......) رقم (۲۰۴۷) و (ج۱ ص۳۱۶) کتاب الحرث والمزارعة، باب ما جاء فی الغرس، رقم (۲۳۵۰) و(ج۱ ص ۵۱٤، و۵۱۵) کتاب المناقب، باب (بدون الترجمة، بعد باب سؤال المشرکین أن یریهم النبی (ص) آیة، فأراهم انشقاق القمر) رقم (۳۶۴۸) و(ج۲ ص۱۰۹۳) کتاب الاعتصام بالکتاب والسنة، باب الحجة علی من قال: ان أحکام النبی (ص) کانت ظاهرة....... رقم (۷۳۵٤) ومسلم فی صحیحه، فی کتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل أبی هریرة الدوسی (رض) رقم (۶۳۹۷- ۶٤۰۰) والترمذی فی جامعه، فی أبواب المناقب، باب مناقب أبی هریرة رضی الله عنه، رقم (۳۸۳٤ و ۳۸۳۵)-

[1] کشف الباری (ج۱ص۲۹۰)،و(ج۲ص۸۰)-

[2] کشف الباری(ج۱ص۳۲۶)-

[3] (کشف الباری ج ۲ص۱۱)-

[4] کشف الباری (ج۱ص۲۵۹)-

باب كښې صرف هم ددوې روایاتونه ذکر کړې دي-
حضرت ابوهریره رضی الله عنه د حافظ کیدو د وجې نه به موقع په موقع حدیثونه نقل کول بعضې خلقو به په داسې موقع وئیل چه ابوهریره هم حد کړې دې چه کوم ځائې کښې ګورې هلته به حدیث پیش کوی حالانکه نورمهاجرین او انصار ددوی پشان هرځې کښې حدیث نه روایت کوی-

قوله: ولولا آیتان في کتاب الله ما حدثت حدیثا: که چرته په کتاب الله کښې دوه ایتونه نه وو نو ما به هیڅ یو حدیث هم نه وو بیان کړې-

قوله: ثم یتلو: ان الذین یکتمون ما انزلنا من البینات–الی قوله الرحیم):[1]
بیابه هغوی دا ایت لوستلو چه دهغې مفهوم دې:
،،چه کوم خلق هغه مضامین پټوی کوم چه مونږ ښکاره نازل کړی دی ده هغې نه پس چه مونږ خلقو دپاره په خپل کتاب کښې په ښه شان سره واضح کړی دی په داسې خلقو الله تعالی هم لعنت وائي اوټول لعنت ویونکې پرې هم لعنت وائي، لیکن هغه خلق چه توبه اوباسی او خپل عمل نیک کړی اوهغه پټ کړې شوی تعلیمات ځرګنده اوبیان کړی نو زۀ به هغوی معاف کړم او دهغوی توبه به قبوله کړم او زۀ توبه قبولونکې اومهربان یم،،-

قوله: ان اخواننا من المهجرین کان یشغلهم الصفق (۲) بالاسواق، وان اخواننا من الانصار کان یشغلهم العمل في اموالهم-: زمامهاجر ین رونړولره په بازار کښې دهغوی تجارت اودبیع شراء معاملا تومصروفه کړی او زماانصارو رونو لره دهغوی دپټوزمینداریٔ کروندې وغیره عمل مصروفه کړی وو-

قوله: وان اباهریره کان یلزم رسول الله صلی الله علیه وسلم یشبع بطنه ویحضر ما لایضرون ویحفظ ما لایحفظون: او ابوهریره به درسول الله ﷺ په دربارکښې به صرف په دومره خبره هم حاضرباش وو چه دیووخت خوراک ملاوشی،نوځکه هغه په داسې ځایونوکښې به هم حاضریدو په کوم ځائې کښې چه به نورڅوک نه ووحاضر او هغه خبرې به ئې هم یادولې چه کومو لره به نورچانه وې یادې کړې-
حضرت ابوهریره رضی الله عنه دټولونه اولنئ وجه دخپل اکثار(کثرت والی) دا بیان کړې ده چه په کتاب الله کښې په کتمان علم باندې وعید راغلې دې، ددې وجې نه ځه دحضور ﷺ ارشادات حسب موقع روایت کوم-
ددې نه پس هغوی دنورو انصارو او مهاجرینو رضی الله عنهم په کثرت سره داحادیثونه روایت کولو وجه بیان کړېده چه مهاجرینو ورونړه تجارت پیشه خلق وو،په بازار کښې به د تجارت په معاملا تو کښې مصروفه وو اوحضرات انصار زمیندار خلق وو هغوې لره به ددې نه فرصت نه ملاویدو ،ددې وجې نه زماپه مقابله کښې دهغوې روایات کم دی-

---

[1]) سورة البقرة ۱۵۹او ۱۶۰-
[2]) الصفق :باسکان الفاء، وهوضرب الید علی الید،وجرت به عادتهم عند عقد البیع -فتح الباری(ج۱ص۲۱۳)

بيا هغوى خپل كيفيت بيان كړې دې چه زما دحضور ﷺ په مجلس كښې دحاضر باشې اودهغوى سره دملازمت دا حال ووچه څه به په هردم كښې دهغوى په مجلس كښې پروت وو،چه ماته به ديووخت روټې ملاوشوه دا زمادپاره كافى وه، ماته دنورڅه څيزغم اوفكرنه ووځكه چه زمانه څه كور وو او نه مې دكښتلواودجمع كولو څه فكروو،بس: زماهم يوفكرووچه دنبى ﷺ هروخت يوځائې يم اودهغوى ارشادات په خپله سينه كښې محفوظ كومه،هم دا وجه وه چه حضرات مهاجرين او انصار رضي الله عنهم نه خوزما پشان ملازمت اوحاضر باشى اختيارولې شوه اونه ئې زماپشان دحفظ حديث اهتمام كولې شو نو ددې منطقى نتيجه هم دااووتله چه زمادحديثوپه ذخيره كښې اضافه كيږى او دوعيدنه دبچ كيدوپه وجه مادحضور ﷺ ارشادات ښه ډيرخواره كړه-

قوله: وان اباهريرة كان يلزم رسول الله ﷺ بشبع بطنه: اوابوهريره رضي الله عنه به درسول الله ﷺ سره هر وخت وو،ده ته ددنيا دنورڅه څيزفكرنه وو دهغوى دپاره صرف دومره كافى وه چه ديو وخت خوراک ورته ملاو شى —

دا مفهوم بره هم بيان شوې دې هم داصحيح اومتبادر مطلب دې-

حضرت شاه ولى الله رحمه الله په خپل طباعى اوذهانت سره ددې يو بل مطلب هم بيان كړېدې، كوم دغيرمتبادر كيدو په وجه مرجوح دې هغوى فرمائي:

..كان يلازمه مايريده من المدة، ولا يقوم من مجلسه حتى يستوفى حظه منه، كقولهم: فلان يحدث شبع بطنه ويسافر شبع بطنه،،—(۱)

يعنى ,,هغوى به درسول الله ﷺ مجلس سره پيوست وو ترهغه وخته پورې به نه پاسيدل ترڅوچه به هغوى ته خپله پوره حصه نه وه حاصله شوې اودهغوى به دعلم نه ګيډه نه ډكيده،ځنګه چه وئيلې كيږى فلا نې په مړه ګيډه خبرې اترې كوى اوفلا نكې په مړه ګيډه سفر كوى-

تنبيه: حضرت ابوهريره رضي الله عنه چه دلته كوم څه بيان كړې دي هغه دحقيقت حال دظاهرولو دپاره اودخلقو داعتراض دجواب وركولو دپاره فرمائيلى دى. دې سره دحضرات مهاجرين او انصار رضي الله عنهم تحقير شان هرګز مقصودنه وو-(۲) والله اعلم

[۱۱۹] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ أَبُو مُصْعَبٍ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ دِينَارٍ عَنِ ابْنِ أَبِي ذِئْبٍ عَنْ سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي أَسْمَعُ مِنْكَ حَدِيثًا كَثِيرًا أَنْسَاهُ. قَالَ « ابْسُطْ رِدَاءَكَ » فَبَسَطْتُهُ. قَالَ فَغَرَفَ بِيَدَيْهِ ثُمَّ قَالَ « ضُمَّهُ » فَضَمَمْتُهُ فَمَا نَسِيتُ شَيْئًا بَعْدَهُ.

---

۱) تراجم ابواب البخارى (ص۱۵) —

۲) اوګورئ لامع الدرارى مع الكنزالمتوارى (ج۲ص۳۶۶و۳۶۸)

رجال الحديث

① **احمد بن ابی بکرابو مصعب** :دا ابومصعب احمدبن ابی بکرالقاسم بن الحارث بن زراره بن عبدالرحمن بن عوف قرشی زهری مدنی رحمه الله دې دمدينې منورې قاضی اوفقيه وو.[1]

دې دامام مالک .عبدالعزيزبن محمددراوردی. مغيره بن عبدالرحمن.محمدبن ابراهيم بن دينار. عبدالعزيزبن ابی حازم اود يوسف بن يعقوب بن ابی سلمة الماجشون رحمهم الله وغيره نه حديث روايت کوی -

اود دوی نه په روايت کولوکښې امام بخاری.امام مسلم.امام ترمذی.امام ابوداود.امام ابن ماجه.بقی بن مخلد اندلسی.زکريابن يحيی السجزی.امام احمدبن حنبل.ابوزرعه او ابوحاتم رازی رحمهم الله وغيره نور ډير حضرات شامل دی.[2]

امام ابوزرعه اوامام ابوحاتم رحمهما الله فرمائي ..صدوق..[3]

امام مسلمه بن قاسم رحمه الله فرمائی ..مدنی ثقة..[4]

ابن حبان رحمه الله فرمائی ..وکان فقيها متقنا عالما بمذهب اهل المدينة،،[5]

ابن سعد رحمه الله فرمائی،،وهومن فقهاء اهل المدينه،،[6]

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی ..ثقة حجة،،[7]

دغه شان هغه فرمائی ..قاضی المدينة وعالمها،،[8]

دغه هغوی فرمائي ..احد الاثبات، وشيخ اهل المدينة وقاضيهم ومحدثهم،،[9]

زبيربن بکار رحمه الله فرمائی ..مات وهوفقيه اهل المدينة غيرمدافع،،[10]

امام دارقطنی رحمه الله فرمائيلي دی ثقة فی الموطا،،[11]

حافظ خررجی رحمه الله د امام ذهبی رحمه الله نه نقل کړی دی ..کان اماما فی السنة والاحکام، فقيها، فصيحا، بليغا،،[12]

---

[1]) تهذيب الکمال (ج۱ص۲۷۸)
[2]) تهذيب الکمال (ج۱ص۲۷۹او ۲۸۰)-
[3]) حواله بالا_
[4]) تعليقات تهذيب الکمال (ج۱ص ۲۸۰)
[5]) الثقات لابن حبان (ج ۸ص ۲۱)-
[6]) الطبقات لابن سعد (ج۵ص ٤٤۱) -
[7]) ميزان الاعتدال (ج۱ص ۸٤). رقم (۳۰۳)-
[8]) الکاشف للذ هبی (ج۱ص ۱۹۱).رقم (۱۳)-
[9]) تذکرة الحفاظ (ج۲ص٤۸۲).رقم (٤۹۷)-
[10]) تهذيب الکمال (ج۱ص ۲۸۰)-
[11]) تذکرة الحفاظ (ج۲ص٤۸۳)-
[12]) خلاصة الخزرجی (ص٤)-

دا دابومصعب احمدبن ابی بکر مدنی رحمه الله په باره کښې دمختلف علماء رجال توثيقى کلمات دی. په دې کښې چاهم په هغوی باندې جرح نه ده کړې -
البته دابوخيثمه رحمه الله نه دهغه خونې تپوس اوکړو چه زه دچا چا نه احادیث واورم ؟ نو ابوخيثمه ووئيل ‹‹لاتكتب عن ابي مصعب واكتب عمن شئت››[1]
ليکن حافظ ذهبي رحمه الله ددې تردید کړې دې او وئيلى دى ‹‹ثقة حجة، ما آدرى مامعنى قول ابي خيثمه لابنه احمد: لاتكتب عن ابي مصعب واكتب عمن شئت؟››[2]
حافظ ابن حجر رحمه الله ليکلی دی:
ويحتمل ان يكون مراد ابي خيثمه دخوله في القضاء او اكثاره من الفتوى بالرأى››[3]
يعنى ..ابوخيثمه چه کوم خپل خونې دهغه (ابومصعب) نه دروایت ليکلو نه منع کړې وو ددې وجه داکيدې شى چه هغه د قضاء منصب سنبهال کړې وو او يا دا وجه کيدشى چه هغه درای اونظر په لحاظ سره فتوې ورکولې...
دغه شان قاضى عياض رحمه الله فرمائي وانما قال ذالك، لان ابا مصعب كان يميل الى الراى، وابوخيثمه من اهل الحديث، وممن ينافر ذلك، فلذلك نهى عنه، والا فهو ثقة لانعلم احدا ذكره الا بخير››[4]
يعنى.. ابوخيثمه چه څه وئيلى دى هغه په دې بنياد چه ابومصعب فقيه وو. دقياس او اجتهاد نه به ئي کار اغستلو. اودابوخيثمه تعلق دمحدثينو مکتب فکر سره وو. کوم چه قياس او رائې لره ډير ناخوښ ګنړى. ددې وجې نه دوى خپل خوې خپل منع کړې وو. ګنې ابومصعب ثقه دې، زموږ دعلم مطابق ټولو حضراتو دهغوى تذکره په تعدیل او په توثيق سره کړې ده..‹‹
ظاهره ده چه داکلام موثراو قادح نه دې –
بيا حافظ ابن حجر رحمه الله هغوى لره صدوق ګرزولې دې [5] غالباهغوى د ابوخيثمه دکلام نه متاثره شوى دى ځکه ئي داسې ليکلى دى –ليکن حقه خبره داده چه هغوى ته ثقه اوحجت وئيل پکاردى څنګه چه دنقادحديث د تبصرو نه معلوميږى اوحافظ ذهبى رحمه الله وغيره ددې تصريح کړې ده- [6] والله اعلم
په ۲۴۲ هجرى کښې دهغوى انتقال وشو. عمرئي دنوى کالو نه زيات وو- [7] رحمه الله تعالى رحمة واسعة _

---

[1] تعليقات تهذيب الكمال (ج ۱ص ۲۸۰)، نقلا عن تاريخ ابن ابى خيثمه –
[2] ميزان الاعتدال (ج ۱ص ۸۳)، رقم (۳۰۳) –
[3] تهذيب التهذيب (ج ۱ص ۲۰)-
[4] تعليقات الرفع والتكميل لشيخنا عبدالفتاح ابوغدة رحمه الله (ص ۴۲۳) ونقلا من ترتيب المدارك.. للقاضى عياض رحمه الله (ج ۳ص ۳۴۷و ۳۴۸)-
[5] تقريب التهذيب (ص ۷۸)، رقم (۱۷)-
[6] اوګورئ التهذيب (ج ۱ص ۵۸)، رقم (۱۷)-
[7] تقريب التهذيب (ص ۷۸)، (۱۷)-

② **محمد بن ابرهیم بن دینار** :دې د مدینې منورې مشهورفقیه ابوعبدالله محمدبن ابرهیم بن دینارمدنی رحمه الله دې،بعضې حضراتودوی لقب ,,صندل،،ښودلې دې-[1]

دې د اسامه بن زید لیثی، محمد بن عبدالرحمان بن ابی ذئب،محمد بن عجلان،موسی بن عقبه رحمهم الله وغیره نه روایت حدیث کوی –

اوددوی نه روایت کونکو کښې ابومصعب احمد بن ابی بکر، عبدالله بن وهب،ابوهشام محمد بن مسلمه،یحیی بن ابرهیم اویعقوب بن محمدزهری وغیره شامل دی-[2]

امام بخاری رحمه الله فرمائي ,,معروف الحدیث،،-[3]

امام ابو حاتم رحمه الله فرمائي ,,کان من فقهاء المدینة نحومالك،وکان ثقة،،[4]

امام دارقطنی رحمه الله فرمائي ,,ثقة،،-[5]

امام ابن عبدالبر رحمه الله فرمائي : ,,کان مفتی اهل المدینة مع مالك،وعبدالعزیزبن ابی سلمة وبعدهما وکان فقیها فاضلا،له بالعلم روایة وعنایة-[6]

یعنې دې د امام مالک اوعبدالعزیزبن ابی سلمة رحمهما الله هم وزن اوهم سیال دې، دهغوی په زمانه کښې هم او دهغوی نه پس هم دمدینی منورې مفتی پاتې شوې دې. فاضل فقیه وو، دهغوی دعلم سره ډیر ښه مناسبت وواو دحدیثو روایت به ئې کول،،-

هم د ابن عبدالبر رحمه الله نه منقول دی ,,کان مدار الفتوی فی اخر زمان مالك وبعده علی المغیرة بن عبدالرحمن ومحمد بن ابرهیم بن دینار،،-[7]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي,,ثقة فقیه،،-[8]

ابن حبان رحمه الله دې په کتاب الثقات ذکرکړې دې -[9]

په ۱۸۲هجری کې دده انتقال شوې دې -[10] رحمه الله تعالی رحمة واسعة

③ **ابن ابی ذئب** : دا امام محمدبن عبدالرحمن بن المغیره بن الحارث بن ابي ذئب قرشی

---

[1] تهذیب الکمال (ج ۲٤ص۳۰۶)-

[2] د شیوخ اودتلامزه د تفصیل دپاره اوګورئ تهذیب الکمال (ج ۲٤ص۳۰۶او۳۰۷)-

[3] التاریخ الکبیر (ج ۱ص۲۵)،رقم (۲۵)-

[4] تهذیب الکمال (ج ۲٤ص۳۰۸)-

[5] تهذیب التهذیب (ج۹ص۸)_

[6] تهذیب الکمال (ج ۲٤ص۳۰۸)_

[7] حواله بالا-

[8] تقریب التهذیب (ص٤۶۵)،رقم (۵۶۹۲)-

[9] الثقات لابن حبان (۹ص۳۹)-

[10] تهذیب التهذیب (ج ۹ص۸)-

عامری مدنی رحمه الله دی ده کنیت ابوالحارث دی،د ابن ابی ذئب په نوم سره مشهور دی د ابوذئب نوم هشام دی [۱]
دی د عکرمه مولی دابن عباس،شرحبیل بن سعد ، سعید مقبری،نافع مولی دابن عمر، صالح مولی دالتوامه،شعبه مولی دابن عباس،ابن شهاب زهری،اسحاق بن یزیدالهذلی،محمد بن المنکدراو مسلم بن جندب رحمهم الله وغیره نه روایت کوی-
اوده نه عبدالله بن المبارک،یحیی بن سعیدالقطان،ابن ابي فدیک،شبابه بن سوار،حجاج بن محمد ،ابونعیم،وکیع،آدم بن ابی ایاس عبدالله بن مسلمه القعنبی،عبدالله بن وهب، عبدالله بن نمیر اوابوعاصم الضحاک بن مخلد رحمهم الله وغیره روایت کوی -[۲]

ابن سعد رحمه الله فرمائي ،،کان عالما،ثقة، فقیها،ورعا،عابدا،فاضلا.....،، [۳]

امام احمد رحمه الله فرمائي ،،ابن ابی ذئب یشبّه بسعید بن المسیب،،-[۴]
دامام احمدنه تپوس اوکړې شو چه ابن ابی ذئب د ځان نه روستوځوک دځپل ځان پشان پریخي دي ؟ نو ووئیل چه نه په مدینه کښي اونه دمدینې نه سواپه بل ځائې کښي دهغه پشان ځوک شته [۵]

بله داچه امام احمد رحمه الله فرمائي : ابن ابی ذئب کان ثقة صدوقا، افضل من مالک بن انس، الا ان مالک اشد تنقیة للرجال منه،ابن ابی ذئب کان لایبالی عمن یحدث،،-[۶]
یعنی ،،ابن ابی ذئب ثقه اوصدوق دی او دامام مالک نه هم زیات دی. البته امام مالک درجالو په انتخاب کښي دابن ابي ذئب نه زیاد ماهردی ځکه چه ابن ابي ذئب ددې پرواه نه کوی چه دکوم معیار راوی نه روایت اوکوی،،-

امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائي ،،ابن ابی ذئب ثقة،وکل من روی عنه ابن ابی ذئب ثقة الا ابا جابر البیاضی.....،،-[۷]

امام نسائي رحمه الله فرمائي ،،ثقة،،-[۸]

حماد بن خالد رحمه الله فرمائي ،،کان ثقة فی حدیثه، صدوقا، رجلا صالحا ورعا،،-[۹]

---

[۱] تهذیب الکمال (ج۲۵ص ۶۳۰)-
[۲] دشیوخو اوتلامذ دپاره اوګورئ.تهذیب الکمال (ج۲۵ص ۶۳٤)-
[۳] تعلیقات تهذیب الکمال(ج۲۵ص ۶۳۱)-
[٤] تهذیب الکمال (ج۲۵ص ۶۳٤)-
[۵] تهذیب الکمال (ج۲۵ص ۶۳٤)-
[۶] حواله باله-
[۷] تهذیب الکمال (ج۲۵ص۶۳۵)-
[۸] تهذیب الکمال (ج۲۵ص۶۳۶) —
[۹] تهذیب الکمال (ج۲۵ص۶۳۸) —

امام علی بن المدینی رحمه الله فرمائي ..ابن ابی ذئب ثبت..[1]
ابو حاتم رحمه الله فرمائي ..ثقة یفقه، اوثق من اسامه بن زید،،[2]
ابوزرعه رحمه الله فرمائي ..ابن ابی ذئب مدینی، قرشی، مخزومی، ثقة،،[3]
خلیلی رحمه الله فرمائي ..ثقة، اثنی علیه مالک، فقیه من ائمة اهل المدینة .....،،[4]
امام احمد رحمه الله فرمائي ..هواورع واقول بالحق من مالک..[5]
مصعب الزبیری رحمه الله فرمائي ..کان ابن ابی ذئب فقیه المدینة،،[6]

ابن حبان رحمه الله فرمائي ..وکان من فقهاء اهل المدینة وعبادهم، وکان من اقول اهل زمانه بالحق،،[7]
یعنی ..دې داهل مدینې د فقهاء اودعابدانونه دې اودخپلې زمانې دټولونه لوې حق گو وو...دوی دحق گویې واقعات مورخینو او اصحاب سیرذکرکړی دی –
ابن حبان رحمه الله فرمائي چه یو خل هارون الرشید بادشاه دمدینې فقهاء کرامو ته دعوت ورکړویه دې کښې دنورو فقهاء کرامونه علاوه امام مالک او ابن ابي ذنب رحمه الله هم وو۔
هارون الرشید دهغوي نه د خپل خان باره کښې تپوس اوکړو هریو کس دهغه تعریفونه اوکړل او دهغه خوبیانې شمیرلې –خوچه کله نې دابن ابی ذنب نه تپوس اوکړو نواول خوهغوی معذرت اوغوښتوچه خه تبصره کول نه غوارم خوچه کله اصرار زیات شونو وې
وئیل ..امابعد، ان سالت فانی اراک ظالما غشوما، تاخذ الاموال من حیث لا یحل لک، وتنفقها فیما لا یرضی الله ورسوله، ولووجدت اعوانا لخلعتک من هذا الامر، وادخلت فیه من هوانصح لله وللمسلمین منک،،۔
مطلب دادې..چه خه تا ظالم اوغاصب گنړم.ته داسې طریقې سره مال حاصلې چه هغه تا لره حلال نه وی اویه داسی خایونو کښې خرچ کوی چه دهغه خائې په خرچ کولوبانډې الله دهغه رسول ﷺ راضی نه وی.حقیقت دا دې که چرته ماته مخلص مددگار ملاوشونو خه به ته دخلافت نه معزول کړم او خلافت به هغه چاته حواله کړم کوم چه ستا په مقابله کښې دالله تعالی اود مسلمانویه حق کښې ډیر خیرخواه وی..
وائی چه هارون الرشیدخپل سرخکته کړو.امام مالک رحمه الله فرمائي چه ما خپلې کپړې راغونډې کړې خکه چه ماته یقین ووچه اوس به دده سردتنې نه جده کړې شې اوپه مابانډې به د ووینوڅاڅکی راپریوخې..

---

[1] تعلیقات تهذیب الکمال (ج۲۵ص ۶۳٤) –
[2] تعلیقات تهذیب الکمال (ج۲۵ص ٦٤٣)۔
[3] برنې حواله _
[4] تهذیب التهذیب (ج۹ص ۳۰۷)۔
[5] سیر اعلام النبلاء (ج۷ص ١٤٢)
[6] سیر اعلام النبلاء (ج۷ص ١٤٤) –
[7] الثقات الابن حبان (ج۷ص ۳۹۰) –

په اخېره کښې خليفه خپل سراوچت کړواووې ونيل چه ته ددې ټولو په مقابله کښې ربښتونې يې ددې نه پس ئې هغه رخصت کړو اود ابن ابی ذ ئب په عطيه کښې ئې اضافه اکړه –[1]
يوخل ابوجعفر المنصورته ابن ابی ذئب رحمه الله وونيل چه خلق لګيا دې مرې تاسو دهغوی مدد په مال فنې سره ولې نه کوې؟
نو منصور اونيل چه ما دسرحدونو په حفاظت کښې مال لګولې دې –او که ما سرحدونه نه وو بند کړی نو ته به خپل کور کښې دننه ذبح کړې شوې وې.
ابن ابی ذئب رحمه الله فورا اوفرمائيل چه دسرحدونو دحفاظت سره سره خلقو ته دهغوی حق هم ورکول ضروری دې.حضرت عمر رضی الله عنه ستا نه بهتر وو.او هغه دواړه کارنه کړې وو-
منصور خپل سر ښکته کړو او وې ونيل ..هذا خيراهل الحجاز،،–[2]
يوخل ئې هم دې ابوجعفرمنصورته په مخامخ اونيل ،،الظلم فاش ببابك،، چه ظلم ستا په دروازه خور شوې دې...[3]
يوخلې ابوجعفرده نه دخپل خان په باره کښې تپوس اکړو چه څه څنګه خليفه يم ؟ نو وې فرمائيل ،،ورب هذه البنية، انك لجائر،، [4]يعنی په خداې چه ته ظالم ئې –
په ابن ابی ذئب باندې بعضو دقدری الزام لګولې دې.پس ابن حبان رحمه الله فرمائي ،، وكان مع ذلك يرى القدر، ويقول به وكان مالك يهجرلامن اجله،،–
يعنی باوجود د دې چه صاحب دفضل اودمناقب او کمال وو ليکن د قدريه رائې ئې ساتله. امام مالک ددې وجې نه متروک کړې وو...[5]
دغه شان واقدی رحمه الله نقل کړی دی ..وكانوايرمونه بالقدر،،–[6]
ليکن دا الزام درست او صيح نه دې ځکه چه واقدی فرمائي ،،وماكان قدريا،لقدكان يتقى قولهم ويعيبه،،–[6]
دغه شان مصعب الزبيری نه چه کله تپوس اوکړې شو چه آيا ابن ابی ذئب قدری وو؟ نوهغه جواب ورکړوچه ،، معاذالله ان يكون قدريا،،–[8]
بلکه واقدی رحمه الله ددې الزام حقيقت بيانوی.

---

[1]) الثقات لابن حبان (ج۷ص۳۹۰او ۳۹۱) –
[2]) سير اعلام النبلاء (ج۷ص ٤٤او٤٣)_
[3]) سير اعلام النبلاء (ج۷ص ٤٤) –
[4]) پورتنئ حواله _
[5]) الثقات لابن حبان (ج۷ص۳۹۱) –
[6]) تهذيب التهذيب (ج۹ص ۳۰۵) –
[7]) سير اعلام النبلاء (ج۷ص ۱٤۰) –
[8]) سير اعلام النبلاء (ج۷ص۱٤۵) –

،، وكان رجلا كريما، يجلس اليه كل احد، ويغشاه،فلا يطرده،ولا يقول له شيئا، وان مرض عاده، فكانوايتهمونه بالقدر لهذا وشبهه،،۔[1]

يعنی دې ډيرشريف سړې وو ده ته به هرقسمه خلق راتلل او ده به چا ته څه نه وئيل او نه به ني چا ته دخپل ځان نه دپاسيدودپاره وئيل او دغه شان چه څوک به بيمارشو نوده به بلا امتياز دهرچا عيادت او پوښتنه کوله د داسې خبرودوجې نه دې مهتم بالقدر اوګڼرلې شو.،۔

تقريبا هم دا خبره مصعب الزبيری رحمه الله هم بيان کړې ده هغه فرمائي:

،،انما كان زمن المهدى قد اخذوا اهل القدر وضربوهم، ونفوهم،فجاء منهم قوم الى ابن ابى ذئب، فجلسوا اليه واعتصموابه من الضرب،فقيل: هوقدرى،لاجل ذلك،لقدحدثنى من اثق به انه ماتكلم فيه قط،،۔[2]

يعنی ،، دخليفه مهدی په زمانه کښې چه کله قدريه ګرفتارکړې شو او دوی وهلې کيدل اوجلا وطن کيدل په دې وخت کښې څه کسان دوی ته راغلی وو او ددی پناه ئې اغستې وه د دې وجې نه ورته قدری اوئيلې شو ګڼې ماته ښه معتمد عليه کسانو بيان کړی دی چه ده کله هم دقدريه رائې نه ده خپله کړې،،۔

حاصل دا چه په ده کوم دقدری الزام دې هغه بالکل ثابت نه دې۔

ترکومه چه دامام مالک رحمه الله ،،دهجران،، خبره ده نو هغه به هله صحيح وه چه دې په حقيقت کښې قدری وو چه کله اصلا قدري کيدل ثابت نه دی نو دامام مالک رحمه الله هجران به هم بالکل ثابت نه وی۔

بيادامام مالک رحمه الله نه دده صفت او ثنا هم منقول ده کومه چه مونږه ورستوذکرکړې ده،البته په دې هيڅ شک نه شته چه ددې دواړو نه ده يو بل متعلق نا مناسب تبصرې منقولې دی علماء رجال دداسې قسمه اقوال غيرمعتبره ګرزولی دی،، پس حافظ ذهبي رحمه الله فرمائي:

وبكل حال فكلام الاقران بعضهم فى بعض لايعول على كثيرمنه،فلا نقصت جلالة مالك بقول ابن ابى ذئب فيه، ولاضعف العلماء ابن ابى ذئب بمقالته هذه، بل هماعالما المدينة فى زمنهما، رضي الله عنهما،،۔[3]

يعنی ،،بهرحال دمعاصرينوپه حق کښې دمعاصرينو کلام اکثراوبيشتر معتبرنه دې،دابن ابی ذئب دکلام نه دامام مالک رحمه الله په جلالت شان کښې څه کمې نه دې راغلې اونه دداسې کلام دوجې نه دابن ابی ذئب چا تضعيف کړې دې دواړه په دواړه په خپله زمانه کښې دمدينې منورې فقيهان او عالمان ګڼرلې کيده –الله تعالی دې ددې دواړونه راضی شي –

يوه بله خبره چه ددوی په باره کښې قابل تنقيح ده هغه دا ده چه بعضې حضراتودامام زهری (ح)په احاديثو کښې ده لره معولی شان کمزورې ګڼرلې دې دعلی ابن المدينی نه چه دده باره په تپوس اوکړې شو نووې فرمائيل:

---

[1] سيراعلام النبلاء (ج٧ص١٤١) –

[2] سيراعلام النبلاء(٧ص١٤٥) –

[3] سيرا علام النبلاء (ج٧ص١٤٣) –

,,کان عندنا ثقة وکانوا یوهنونه فی اشیاء رواها عن الزهری،،۔(۱)
یعنی دې زمونږ په وړاندې ثقه دې ځه خلق دې په بعضې روایتو کښې کمزورې ګڼړی کوم چه دې دزهری نه نقل کوی،،۔
دغه شان امام احمد رحمه الله هم دده توثیق کړې دې هغه هم دزهری په روایاتوباندې تحفظات ظاهر کړی دی۔(۲)
لیکن حقیقت دادې چه دده لره دامام زهری رحمه الله د روایاتو په سلسله کمزورې ګرځول هم درست نه دی۔ددې وجه دا ده چه یعقوب بن شیبه رحمه الله فرمائي:
,,اخذه عن الزهری عرض،والعرض عند جمیع من ادرکنا صحیح،،۔(۳)
یعنی دوی چه کوم روایتونه دامام زهری رحمه الله نه اغستی دی هغه عرضا(دقراءت علی الشیخ په طور باندې) اغستی دی او,,عرض،، دټولو علماء په نیزدرست دې،،۔
بلکه حافظ ابن حجر رحمه الله ددې حقیقت دامام زهری رحمه الله دوراره نه نقل کړې دې چه یو ځل ابن ابی ذئب اوامام زهری رحمهما الله په مینځ کښې په څه خبره باندې مباحثه اومناقشه اوشوه دې سلسله کښې په امام زهری باندې څه خبره ناګواره محسوس شوه نوهغه قسم اوکړو چه دده نه به هیڅ یوحدیث نه اوروآم ورستوابن ابی ذئب ته شرمندګی اوشوه اود هغوي نه ئې معافی اوغستله پس د معافي اوتلافي نه ئې امام زهری ته عرض اوکړوچه تاسوماته څه حدیثونه په لیکلوسره راکئې نو امام زهری څه حدیثونه په لیکلوسره ورکړه،نوده به هم دهغه حدیثونه روایت کول۔(۴)
ددې نه معلومه شوه چه دامام زهری رح) نه د اکثرروایات د مکاتبت یادمناولې په ذریعه حاصل شده دی اوبه دې طریقه حاصل شوی روایات دمحدثینو په نیز معتبر دی۔(۵)
هم دغه وجه ده چه دامام یحیی بن معین رحمه الله نه عثمان دارمی رحمه الله پوښتنه آوکړه ,,ابن ابی ذئب ماحاله فی الزهری؟،، نووې فرمائیل ابن ابی ذئب ثقة،،۔(۶)
دهغه شان عمروبن علی الفلاس رحمه الله فرمائي ,,ابن ابی ذئب فی الزهری احب الی من کل شامی،،۔(۷)
بیادلته دې دا هم واضحه وی چه امام بخاری رحمه الله دابن ابی ذئب نه کوم مرویات اغستی دی هغه ټول ئې متابعتا اغستې دی (۸)والله اعلم

---

(۱) میزان الاعتدال (۳ص ۶۲۰)، رقم (۷۸۳۷)۔
(۲) میزان الاعتدال (ج۳ص ۶۲۰)، رقم (۷۸۳۷) –
(۳) سیراعلام النبلاء (ج۷ص۱۴۷)_
(۴) تهذیب التهذیب (ج۹ص۳۰۷) –
(۵) اوګورئ شرح نخبة الفکر لعلی القاری (ص۶۷۷-۶۸۳) –
(۶) تهذیب التهذیب (ج۹ص ۳۰۶) –
(۷) پورتنې حواله _
(۸) هدی الساری (ص۴۴۰) –

۱۵۸ هجري كښې په كوفه كښې وفات شو.[1]

⑥ **سعيد المقبرى** دا ابوسعد سعيد بن ابى سعيد كيسان مقبرى مدنى رحمه الله دي دده حالات په كتاب الايمان، باب صوم رمضان احتسابا من الايمان لاندې تيرشوي دي.[2]

⑤ **حضرت ابو هريره** رضي الله عنه دحضرت ابوهريره رضي الله عنه حالات په كتاب الايمان "باب امور الايمان" لاندې تيرشوي دى.[3]

قوله: قلت يا رسول الله، انى اسمع منك حديثا كثيرا انساه: ماعرض اوكړواى دالله رسوله(ص)، خه ستاسونه ډير حديثونه اورم چه هغې لره هيره وم

قوله: قال: ابسط رداءك فبسطته: هغوى راته اوفرمائيل چه خپل څادر خور كړه ما هغه خور كړو

قوله: قال فغرف بيديه، ثم قال: ضمه، فضممته: وئ فرمائيل چه نبى عليه السلام د خپل دوارلاسونو لپې ډكولې او په څادر كښې اچولې - بيا ئي اووئيل دې لره خپلې سينې سره اولګود نو ماخپلې سينې سره اولګولو.

قوله: فما نسيت شيئا بعده: ددې نه پس مانه څه څيز هير نه شو

حضرت ابو هريره رضي الله عنه ددې روايت په ذريعې دخپل كثرت حفظ يود بله وجه بيان كړې ده. دړومبى حديث نه خو ده معلومه شوه چه دوى به درسول الله صلى الله عليه وسلم سره ډير پاتې كيدل اودنبى عليه السلام خبرې به ئي اورېدې او محفوظ كولې به ئي او د دې روايت نه معلومه شوه چه نبى اكرم صلى الله عليه وسلم ددوى دپاره خاص دعااوخاص توجه كړې وه.

پس ددې دپاره ئي يومخصوص صورت دا اختيار كړو چه نبى عليه السلام خپل دواړه لپې ډكې كړې او په څادر كښې واچولې. ظاهرادا څه حسى څيز نه ووليكن معنوي اعتبار سره نبى عليه السلام دفيض او دمعرفت يوه غټه حصه اوددې دحفاظت دپاره قوت حافظه په وديعت سره كيخودله اوحكم ئي اوكړو چه دې لره خپلې سينې سره اولګوه وه هغه دې لره خپلې سينې سره جوخت كړو ددې اثر داظاهرشو چه هغه بيا كله يوحديث هم هير نه كړو.

دحديث باب په مختلف طرق كښې تعارض او دهغې حل: دلته "فمانسيت شيئا بعده" "شيئا" نكره تحت النفى واقع ده چه عموم ترې معلوميږى. غه شان دسفيان بن عيينه عن الزهرى په روايت كښې دى "فوالذى بعثه بالحق، مانسيت شيئا سمعته منه".[4]

---

[1] سير اعلام النبلاء (ج۷ص۱٤۸) -

[2] كشف البارى (ج ۲ ص۳۳۶) -

[3] كشف البارى (ج۱ ص۶۵۹) -

[4] صحيح البخارى (۲ص۱۰۹۳)، كتاب الاعتصام بالكتاب والسنة و باب الحجة على من قال: ان احكام النبى صلى الله عليه وسلم كانت ظاهرة ......رقم(۷۳٥٤) -

اودابرهیم بن سعد عن الزهری په طریق کښې دی ..فوالذی بعثه بالحق، مانسیت من مقالته تلك الی یومی هذا،، -([1])

دغه شان امام مسلم په خپل صحیح کښې ..یونس عن ابن شهاب،،په طریق سره نقل کړې دې چه دهغې الفاظ ددی فمانسیت بعدذلك الیوم شیئاحدثنی به،،_([2])

ددې ټولوروایاتونه دا خبره په عموم سره پوهه کښې ته راځی چه حضرت ابوهریره رضی الله عنه ددې نه پس یوه خبره هم نه ده هیره کړې۔

لیکن د..شعیب عن الزهری په طریقه مروی روایت کښې ..فما نسیت من مقالة رسول الله ﷺ تلك من شیئ،،_([3])

ددې مطلب دادې چه ددې وقعې نه پس ما دحضور اکرم ﷺ دهغه وخت دمخصوص کلام څخه څه هم نه دی هیر کړی دهغه پوره کلام لره مامکمل یادکړلو..۔

ظاهره ده چه په دې کښې عموم نیشته دهغه شان په دې مختلف طرقو په مینځ کښې تعارض پیدا کیګی۔ ددې جواب دتطبیق په صورت کښې هم ورکړې کیګی اودترجیح په صورت کښې هم ۔ دترجیح په صورت کښې دعموم ولا روایت ته ترجیح ورکړې کیګی.ځکه چه حضرت ابوهریره رضی الله عنه خپل کثرت محفوظات لره بیانول غواړی ۔([4])

دتطبیق په صورت کښې وائیلی شی چه دادوه مختلف اوځانله ځانله واقعې دی.دشعیب عن الزهری..والا طریقه کښې دهغه مخصوص وقعې ذکردې.دباقی محفوظاتو او مسموعاتو ذکر نشته.او دنورو روایاتو تعلق دنورو وقعاتوسره دې چه په هغې کښې حضرت ابوهریره رضی الله عنه مطلقا دخپل کثرت محفوظاتو ذکر کول غواړی ([5])

دتطبیق یو صورت دا هم کیدشی چه د..شعیب عن الزهری ولا طریق کښې د..فمانسیت من مقالة رسول الله ﷺ تلك من شیئ.. کښې چه کوم .. من مقالة ..دې په دې کښې ..من،، سببیه ګنړلې شی ۔ نواوس به مطلب ده شی چه دحضوراکرم ﷺ ددې واقعې او ارشاد دوجې نه بیا ما څه شې هیر نه کړو -([6])

دهغه شان ده هم ممکن دې چه په دې طریق کښې ..من،، دابتداء غایت د بیان دپاره وی.نو اوس به مطلب دا شي چه کله دحضور اکرم نه دمقاله صادره شوه نو دغه وخت نه پس ما څه

---

[1]) صحیح البخاری (ج۱ص۳۱۶) کتاب الحرث والمزارعة، باب ما جاء فی الغرس، رقم (۲۳۵۰) —
[2]) صحیح مسلم،کتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل ابی هریرہ الدوسی رضی الله عنه رقم (۶۳۹۹و ۶۴۰۰) —
[3]) صحیح البخاری (ج۱ص۲۷۵)،کتاب البیوع،باب ماجاء فی قول الله تعالی :(فاذ قضیت الصلاة...)، رقم(۲۰۴۷) —
[4]) اوګورئ فتح الباری (ج۱ص۲۱۵)
[5]) فتح الباری (ج۱ص۲۱۵)—
[6]) الکنز المتوری (ج۲ص ۳۶۸) —

شي نه دي هير كړي،- هم برنې حواله -
يو اشكال او دهغې جواب: دحديث باب نه معلوميږي چه حضرت ابوهريره رضي الله عنه ددې واقعې نه پس هيڅ نه دی هير كړی حالانكه په كتاب الطب كښې دحضرت ابوهريره رضي الله عنه شاګرد حضرت ابوسلمه رحمه الله دهغوی نه مرفوع حديث ,,لايورد ممرض على مصح،، دنقل كولونه پس فرمائي:
.وانكر ابوهريرة رضي الله عنه حديث الاول (وهو حديث :.. لاعدوى ولا صفر.......)) قلنا: الم تحدث انه : لاعدوى،، فرطن بالحبشية، قال ابوسلمه :فما رايته نسى حديثا غيره، ،-([1])
يعنى ,,حضرت ابوهريره رضي الله عنه د ,,لاعدوى.......،،,,والاحديث نه انكار او كړونومونږ ورته عرض اوكړو چه هم تاسومونږ ته د لاعدوى ....، والاحديث نه وو بيان كړې ؟ نو حضرت ابوهريره رضي الله عنه مبهم شانته خبرې سره خبره ختمه كړه، ابوسلمه رحمه الله فرمائي چه ما هغوى لره نه دى كتلى چه ددې حديث نه ئ علاوه بل حديث هير كړې وى،،-
دغه شان امام طحاوى رحمه الله ,,په شرح مشكل الاثار،، كښې يوروايت نقل كړې دې چه په هغې كښې حضرت ابوذر رضي الله عنه فرمائي نسيت افضلها او اخيرها ....،،([2]) يعنى اې ابوهريره :تا ددې ارشاد دټولونه افضله يا دټولونه بهتره حصه هيره كړې ده،،-
ددې دواړو روايتونو نه معلوميږي چه حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه هيره شوې ده،حالانكه په حديث باب كښې د دې خبرې تصريح ده چه په خضرت ابوهريره باندې بيا څه نسيان نه وو طارى شوې -
ددې يو جواب خو دا وركړې شوې دې چه دنسيان دا واقعه دحديث با ب دواقعې نه وړاندې وه.اودحديث باب دواقعې نه پس بيا نسيان نه وو طارى شوې ([3])
دويم جواب دا وركړې شوې دې چه دراصل دعدم نسيان وعده عمومى نه وه بلكه ديو مخصوص حديث سره متعلق وه،لكه څنګه چه حضرت ابوهريره رضي الله عنه مرفوع حديث نقل كوى : انه لن يبسط احد ثوبه حتى اقضى مقالتى هذه ثم يجمع اليه ثوبه، الاوعى ما اقول، فبسطت نمرة على حتى اذ اقضى رسول الله صلى الله عليه وسلم مقالته، جمعتها الى صدرى، فما نسيت من مقالة رسول الله صلى الله عليه وسلم تلك من شىء،،_([4])
يعنى حضوراكرم صلى الله عليه وسلم يوځله اوفرمائيل چه كوم سړى خپل څادر خور كړو تر دې پورې چه زه خپله خبره ختمه كړم اوبيا دې څادر لره خپلې سينې سره پيوست كړې نوچه كوم څه زه وئيم نو

[1]) صحيح البخارى (ج ٢ص ٨٥٩)كتاب الطب.باب بيان لاهامة.رقم (٥٧٧١)-
[2]) شرح مشكل الاثار (ج٤ص٣٥٢) باب بيان مشكل ما روى عن رسول الله صلى الله عليه وسلم فيما كان من قوله، وابوهريرة حاضره: ايكم بسط ثوبه. ثم اخذمن حديثى هذا و فانه لاينسى شيئا سمعه. وان اباهريرة فعل ذلك.فما نسى بعد ذلك شيئا سمعه -
[3]) اوګورئ شرح مشكل الاثار (ج ٤ص٣٥٣)-
[4]) صحيح البخارى (كتاب البيوع، باب ما جاء فى ج١ص٢٧٥) قول الله تعالى﴿ فاذ قضيت الصلاة ......)، رقم (٢٠٤٧) _

هغه به ورته بنه طريقې سره ورته محفوظ شي نو بس ما خپل څادر خور كړو تردې پورې چه حضوراكرم ﷺ خپله خبره ختمه كړه،ما خپل څادرخپلې سينې سره پيوست كړو، بس ما دحضور اكرم ﷺ ددهغې خبرې نه هيڅ څيز هم نه دې هير كړې، ،۔
هغه مخصوص حديث كوم يودې ؟حافظ ابن حجراو علامه عينى رحمهماالله دا ذكركړې دې :
مامن رجل يسمع كلمة او كلمتين او ثلاثا او اربعا او خمسا مما فرض الله ، فيتعلمهن ،ويعلمهن الا دخل الجنة.....،،(١)
بعضې حضراتودا جواب وركړې دې چه په حقيقت كښې نسيان حضرت ابوهريره ﷜ ته نه دې لاحق شوې بلكه حضرت ابوسلمه ﷫ ته لاحق شوې دې چه هغوى دا حديث دبل يو شيخ نه اوريدلې دې اودا ئې اوګنړل چه دامې دحضرت ابوهريره ﷜ نه اوريدلې دې،حالانكه دابوهريره ﷜ نه ئې نه وو اوريدلې، هيره تې خپله شوې وه اودهيرې نسبت ئې حضرت ابوهريره ﷜ ته كړې دې ـ (٢)
بعضې حضراتو دا امكان هم ظاهركړې دې چه حضرت ابوهريره ﷜ حقيقة د روايت نه انكارنه دې كړې البته داې ګنړلى دى چه شاګرد به دمروياتو په مينځ كښې په تطبيق باندې به نه پوهيږى هغوى ځكه دانكارعنوان اختيار كړو-(٣)
ددې ټولوجوابونه معلوميږى چه زيات قرين قياس دا لګى چه د ځانله ځانله واقعات دى :۔
رومبې داواقعه راپيښه شوه چه حضوراكرم ﷺ داحاديثو ديادولوترغيب وركولوپاره ارشاداوفرمائيلو انه لن يبسط احد ثوبه حتى اقضى مقالتى هذه،ثم يجمع اليه ثوبه الا وعى ما اقول.......،،-
په دې موقعه حضرت ابوهريره ﷜ په موجب د ارشاد نبوى باندې عمل اوكړو نو دوعدې مطابق ټول ارشادات ئې ازبر شو،اود دهغې مخصوص ارشاداتوڅخه هغوى ئې هيڅ يوڅيز هم نه دې هير كړې_
په دويم ځل دا واقعه راپيښه شوه چه كله حضرت ابوهريره ﷜ ته دنسيان شكايت محسوس شو اودوى مخكښې نه دنبى ﷺ دتصرف او دتوجو مظهرهم كتلې نه وو ځكه ئې مطلقا دقوت حافظې دپاره درخواست اوكړو، اونبى ﷺ هم دهغه شان عمل كولوحكم وركړواو ورسره ورسره ئې دلپودډكولواشاره هم اوكړله، ددې نه پس بيا هغه دهرقسمه دنسيان نه محفوظ شو،نوبس كوم كوم څې كښې چه هغوى طرف ته دنسيان نسبت شوې دې كه هغوى په خپله كړې وى يا بل چا دهغوى طرف ته دنسيان نسبت كړې وى نو دابه ددې اخرى واقعې نه دوراندې واقعات وى ـ
او كه دځانله ځانله واقعات ګرځولو كښې اشكال محسوسيږى چه دادواړه حديثونه خويو دى

---

(١) فتح البارى (ج١ص٢١٥).نقلا عن جامع الترمذى والحلية لابى نعيم. وانظرالمسند للامام احمد (ج ٢ ص٣٤٣) رقم (٨٣٩٠).و (ج٢ص٤٢٧)..رقم (٩٥١٣)-
(٢) الكنزالمتوارى (ج ٢ص ٣٦٨)_
(٣) هم پرتنې حواله _

بیا ځنګه ځانله ځانله واقعات اوګرځو نو په داسې صورت کښې به د عموم والاحدیث په خپل خې کښې برقرار اوګڼړو اودخصوص والاحدیث کښې به تاویل اوکړوکوم چه مونږ شاته بیان کړې دې چه په "من مقالة........"،،،، کښې "من"، به سببیه اوګڼړلې شی او یا به "من"، دابتداء غایت دپاره اوګرځولې شی ۔

یو بل اشکال او دهغې جواب :دلته دیو بل روایت نه هم اشکال کیږی،هغه دا چه الفضل بن عمروبن امیه ضمری د خپل والد صاحب حسن بن عمرو نه نقل کوی :

"تحدثت عند ابی هریرة بحدیث فانکره،فقلت :انی قدسمعته منك،قال : ان کنت سمعته منی فهومکتوب عندی،فاخذ بیدی الی بیته،فارانا کتبا کثیرة،من حدیث رسول الله ﷺ،فوجد ذلك الحدیث، فقال : قد اخبرتك انی ان کنت قدحدثتك به فهو مکتوب عندی"،_ جامع بیان العلم وفضله(ج۱ص۳۲۴) رقم(۴۲۲)—

یعنی "ما دحضرت ابوهریره ﷺ وړاندې ته دیوحدیث تذکره اوکړه نو هغوی ددې نه انکار اوکړو ماورته عرض اوکړو چه جی ما داحدیث دستاسونه اوریدلې: هغوی اوئیل که چرې ځمانه دې اوریدلې وی نو دا به ماسره لیکلې موجود وی، بیائ زه لاس نیولې ځان سره کورته بوتلم او ټولې لیکلې شوې نوشتې راته اوښودلې چه په هغې کښې هغه حدیث راپیداشو،نووې فرمائیل چه ما تا ته نوې وائیلی که چرته ما نه دې دا حدیث اوریدلې وی نو ماسره به لیکلې شوې موجود وی"،۔

ددې روایت نه معلومیږې چه په ابوهریره ﷺ باندې نسیان طاری شوې وو او هغه هم په مابعد زمانه کښې ۔

ددې جواب اول خودا دې چه داروایت منکر او انتهای ضعیف دې [۱]ځکه چه په دې کښې حسن بن عمرو، .راوی انتهای مجهول دې ۔ [۲]اوکه دې لره ثابت هم اوګڼړو نو دحافظ ابن حجر رحمه الله دقول مطابق دیوه نادره واقعه ده [۳]اود یو واقعې نیمې دوجې نه دهغوی دقوت حفظ مسلم خوصوصیت باندې څه اثرنه پریوزی ۔ والله سبحانه وتعالی اعلم۔

حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي فُدَيْكٍ بِهَذَا أَوْ قَالَ غَرَفَ بِيَدِهِ فِيهِ[۳۴۴۸]

رجال الحدیث

① **ابراهیم بن المنذر** :دا ابو اسحاق ابرهیم بن المنذرقرشی اسدی مدنی رحمه الله دې ددی حالات دکتاب العلم په ابتداء کښې باب من سئل علما وهومشتغل فی حدیثه ....،سره تیر شوې دې [۴]

② **ابن ابی فدیک** :دا محمدبن اسماعیل بن مسلم بن ابی فدیک دهلی مدنی رحمه الله، ابو

[۱]) فتح الباری (ج۱ص۲۱۵) —

[۲]) تعلیقات جامع بیان العلم وفضله (ج ۱ص ۳۲۴).رقم (۴۲۲)_

[۳]) فتح الباری (ج۱ص۲۱۵) —

[۴]) اوګوری کشف الباری (ج۳ص۳۸_۵)

اسماعيل ددې كنيت دې، او دا ابوفديک په نوم مشهور دې. او دابوفديک نو م دينار دې[1]
دې دسلمه بن وردان، دضحاک بن عثمان، ابن ابی ذئب، ابراهيم بن الفضل مخزومی رحمهم الله
وغيره داهل مدينې څخه روايت کوی –
اوددوی نه روايت کونکوکښې ابرهيم بن المنذر، سلمة بن شبيب، احمد بن الازهر، عبدبن
حميد، هارون الحمال، حسين بن عيسی بسطامی او محمدبن مصفی رحمهم الله وغيره ډيرشې
حضرات شامل دی –[2]
امام يحی بن معين رحمه الله فرمائي ثقة ...[3]

نيزهغوی فرمائي کان اروی الناس عن ابن ابي ذئب، وهوثقة،، –[4]

امام نسائي رحمه الله فرمائي ..ليس به باس –،،[5]

حافظ ذهبی رحمه الله ددی په تذکره کښې ليکی ..الامام، الثقة، المحدث...،، –[6]

نيزهغوی فرمائي..صدوق، مشهور، يحتج به في الکتب السنة،،[7]
ابن حبان رحمه الله دې په کتاب الثقات کښې ذکرکړې دې –[8]
البته يعقوب بن سفيان رحمه الله دې ضعيف ګرخولې دې[9]

دغه شان ابن سعد رحمه الله فرمائي..وکان کثيرالحيث، وليس بحجة،، –[10] ليکن ده خبره دې هم
واضحه وی چه ددی په باره کښې مطلقاد، ضعف،، اطلاق کول صحيح نه دی، ځکه چه
دروستوعلماء داقوالونه معلوميږی –
نيزدابن سعد رحمه الله ترديدکولوسره حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی..قال ابن سعد وحده : ليس بحجة،

ووثقه جماعة،،–[11]
يعنی، دې لره صرف ابن سعد رحمه الله غير محتج به ګرخولې دې، ګنی دده پوره يوجماعت توثيق
کړې دې ځکه چه امام ذهبی په يومقام کښې فرمائي :

---

[1]) تهذيب الکمال (ج ۲٤ص٤٨٥)_
[2]) د شيوخ اواستاذانودتفصيل دپاره اوګورئ تهذيب الکمال (ج ۲٤ص٣٨٥_٤٨٧)_
[3]) تاريخ الدارمی (ص۲۱۸)رقم (۸۱۹)_
[4]) تعليقات تهذيب الکمال (ج ۲٤ص٤٨٨) –
[5]) تهذيب الکمال (ج ۳٤ص ٤٨٨)_
[6]) سيراعلام النبلاء (ج۹ ص ٤٨٦)_
[7]) ميزان الاعتدل (ج۹ص ٤٨٣) رقم (۷۲۳۶)_
[8]) الثقات لابن حبان (ج۹ ص٤٢)_
[9]) تعليقات تهذيب الکمال (ج ۲٤ص٤٨٨) نقلا عن المعرفة والتاريخ (۳_٥۳) –
[10]) التبقات الکبری لابن سعد (ج٥ص٤٣٨) _
[11]) ميزان الاعتدال (ج ۳ص٤٨٣) رقم (۸۲۳۶) –

وقد احتج بابن ابی فدیك الجماعة، ووثقه غیر واحد، لکن معن احفظ منه واتقن،،ـــ(۱)
یعنی ابن ابی فدیک لره اصحاب اصول سته محتج به گرځولي دي او یونه زیات حضراتو د هٔ توثیق کړېدي او دا بله خبره چه معن بن عیسی دده په مقابله کښي زیات متقن او حافظ دي،،۔ په اصل کښي ابن سعد په کتاب الطبقات کښي ړومبي دمعن بن عیسی رحمه الله تذکره لیکلې ده اودده په باره کښي ذکرکړی دی ..وکان ثقة کثیرالحدیث ثبتا مامونا،،_(۲) اوددي نه پس ئې دابن ابی فدیک تذکره لیکلې ده دي سره ئې لیکلی دی وکان کثیرالحدیث،ولیس بحجة،، حافظ ذهبی رحمه الله هم دې خبرې ته اشاره کړې ده چه دده متعلق ئې دلیس بحجة کومه وېنا شوې ده هغه دمعن بن عیسی سره دتقابل په اعتبارسره ده ګینې فی نفسه هغه ثقه دي.والله اعلم
د ابن ابی فدیک رحمه الله انتقال په۲۲کال ۲۰۰هجری کښې شوې دي(۳)رحمه الله تعالیٰ رحمةً واسعةً
دې طریق لره دذکرکولو مقصد :دامام بخاری رحمه الله مقصد دمتن الفاظو کښي تبدیلي طرف ته اشاره کول دی اوهغه ده چه په دې مقام باندې امام بخاری رحمه الله داحدیث داحمد بن ابی بکر ابومصعب،عن محمد بن ابرهیم بن دینار عن ابن ابی ذئب عن سعید المقبری عن ابی هریرة،، طریق سره نقل کړې دي،چه الفاظ ئې دا دی ....،قغرف بیدیه ....،، -او هم دا حدیث امام بخاری :د ابراهیم بن المنذر عن ابن ابی فدیك عن ابن ابی ذئب،،په طریق سره هم نقل کوی (۴)لیکن په دې کښي الفاظ دی غرف بیده فیه،،_
دبعضې حضراتونه دلته عجیبه خبط شوې دي ځکه چه دلته امام بخاری رحمه الله داسې فرمائیلی دی :حدثنا ابراهیم بن المنذر، قال حدثنا ابن ابی فدیك بهذا،، ای بالحدیث الذی تقدم،، اوروستو دابن ابی فدیک څه تذکره هم نه ده ر غلې، بهذا،،خو په داسې وخت کښي وائیلې کیږی چه کله یوحدیث په سنداو متن سره یوځې راغلی وی اوددې نه پس بل سندراشی اوبیا دهغې نه پس دواړه سندونه متحد راشی نودې لره ذکرکولو سره.. بهذا،، وائې اومطلب داوی چه کوم سند اومتن تیرشوې دي ددې حدیث سندمخکښې هم هغه شان دې اومتن ئې هم هغه دې ـ حالانکه دلته چه څنګه سند بدل دی دغه شان متن هم مختلف ذکرشوې دې ـ
ددې اشکال دوجې نه بعضې حضراتوداً ونیلې دی چه دابن ابی فدیک هم هغه محمد بن ابراهیم بن دیناردې کوم چه دابن ابی ذئب شاګرددې او دبرنې حدیث په سند کښې تیرشوې دې لیکن دا غلطه ده،ځکه چه ابن ابی فدیک بالکل بدل شخصیت دې اومحمدبن ابراهیم

---

(۱) سیراعلام النبلاء (ج۹ص۴۸۷)_
(۲) اوګورئ طبقات ابن سعد(ج۵ص۴۳۸)—
(۳) الکاشف (ج۲ص۱۵۸) رقم (۴۷۲۷)
(۴) اوګورئ صحیح البخاری (ج ۱ص ۵۱۴و۵۱۵) باب (بدون ترحمة بعد باب سوال المشرکین ان یریهم النبی ﷺ ایة) رقم(۳۶۴۸) _

بن دینارخانله یوبل شخصیت دې،ابن ابی فدیک محمدبن اسماعیل بن مسلم دې اودې لیثی دې اودهغوی کنیة ابواسماعیل ده اومحمدبن ابرهیم بن دینار جهني دې اودهغه کنیت ابوعبد الله دې البته دواړه دابن ابی ذئب نه په روایت کولوکښې اومدنی کیدوپه حیثیت سره څه اشتراک لری ـ (۱)
اصل کښې دا غلطی ددې حدیث په دویمه طریقه باندې دنظرنه کولوپه وجه پیښه شوې ده مونږ چه روستوکومه حواله ورکړې ده که چرته هغه هم دنظرلاندې وې نو بیابه دا غلطی نه واقع کېدله ـ اصل کښې دلته مصنف ته تږول روایت مقصودنه وو،نو څکه ئې داسې اوکړه چه دابراهیم بن المنذر نه پس ئې دابن ابی فدیک ذکرکولوسره دې خبرې ته اشاره اوکړه چه دا روایت په یو بل سند سره هم منقول دې،چه په هغې کښې د،،غرف بیده،، په صیغه دمفرد سره راغلې دې نه چه په صیغې دتثنیې سره او په هغې کښې د،،فیه،،زیاتی هم شته ـ (۲) والله اعلم
[۱۲۰] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي أَخِي عَنِ ابْنِ أَبِي ذِئْبٍ عَنْ سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ حَفِظْتُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وِعَاءَيْنِ، فَأَمَّا أَحَدُهُمَا فَبَثَثْتُهُ، وَأَمَّا الآخَرُ فَلَوْ بَثَثْتُهُ قُطِعَ هَذَا الْبُلْعُومُ

رجال الحديث

① **اسماعیل** :دې ابوعبدالله اسماعیل بن ابی اویس عبدالله بن عبدالله بن اویس بن مالک بن ابی عامراصبحی مدنی رحمه الله دې اودده حالات په کتاب الایمان،باب تفاضل اهل الایمان فی الاعمال،، کښې تیرشوې دی ـ (۳)
② **اخي**:دې د اسماعیل بن ابی اویس وروراعبدالحمیدبن ابی اویس عبدالله بن عبدالله بن اویس بن مالک بن ابی عامر اصبحی مدنی رحمه الله دې اودده کنیت ابوبکر ده ـ (۴)
دې دسلیمان بن بلال، امام مالک،ابن ابی ذئب،محمدبن عجلان،سفیان ثوری اودخپل والدابواویس رحمهم الله وغیره نه روایت کوی۔
اوددی نه روایت کونکوکښې ابرهیم بن المنذر،اسحاق بن راهویه،اسحاق بن موسی انصاری،اودده رور اسماعیل بن ابی اویس،ایوب بن سلیمان بن بلال،محمدبن رافع نیسابوری،محمد بن سعدکاتب الواقدی اویعقوب بن محمدزهری رحمهم الله وغیره ډیرشې حضرات شامل دی ـ (۵)

---

۱) د دواړوحضراتوتراجم مونږ روستوذکرکړی دی ـ فلیراجع ـ
۲) اوګورئ:فتح الباری (۱ص۲۱۶) ـ
۳) کشف الباری (ج۲ص۱۱۳)ـ
۴) تهذیب الکمال (۱۶ص٤٤٤) ـ
۵) دشیوخواو تلامذودتفصیل دپاره اوګورئ تهذیب الکمال (۱۶ص٤٤٤او٤٤٥)ـ

امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائي چه ,,ثقة،،.[1]

امام ابوداود رحمه الله ده لره داسماعيل بن ابى اويس څخه زيات فوقيت ورکئي -[2]

امام دارقطني رحمه الله فرمائي ,,حجة،،-[3]

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائي ,,ثقة،،-[4]

ابن حبان رحمه الله دې په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې[5]

البته امام نسائى دې ضعيف ګرزولې دې -[6]

دهغه شان ازدى وئيلى دى ,,كان يضع الحديث،،.[7]

تركوم څې پورې چه دامام نسائى دتضعيف تعلق دې نو هغه مبهم دې اودتوثيق افرادچه دى نوهغوى ډير ګڼړشې دى۔

اوكوم څې پورې چه دازدى د قول تعلق دې نواول خو هغه پخپله حجت نه دې۔[8]

بياابن عبدالبر رحمه الله ددې ډيرسخت ترديد كړې دې او وئيلى دى ,,هذا رجم بالظن الفاسد وكذب محض.....،،-[9]

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائي ,,وهذه منه زلة قبيحة،،-[10]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه زما په خيال ازدى دوضع حديث الزام په عبدالحميدبن ابى اويس باندې نه دې لګولې،بلكه دابوبكرالاعشى په نوم يوبل راوى دې دهغه په باره كښې وائيلى دى[11]او اګرچه دعبدالحميد كنيت هم ابوبكرالاعشى دې،،.. دعبدالحميدبن اويس څخه دابن ماجه نه علاوه ټول اصحاب اصول سته احاديث اغستې دې[12]

ددوى انتقال په كال ۲۰۲ هجرې كښې شوې دې -[13] رحمه الله تعالى رحمة واسعة

---

[1]) تهذيب الكمال (ج۱۶ص ٤٤٥)_

[2]) حواله بالا _

[3]) ميزان الاعتدال (ج۲ص۵۳۸) رقم (٤٧٦٤).وتهذيب التهذيب (ج۶ص۱۱۸) _

[4]) الكاشف (ج۱ص۶۱۷) رقم (۳۱۱۰)_

[5]) الثقات لابن حبان (ج۸ص۳۹۸)_

[6]) تهذيب التهذيب(ج۶ص۱۱۸).وهدى السارى (ص٤١۶)_

[7]) ميزان الاعتدال (ج۲ص۵۳۸) رقم (٤٧٦٤)_

[8]) اوګورئ الرفع والتكميل للكنوى مع التعليقات الحافلة على الرفع والتكميل لليشخ عبدالفتاح ابوغدة (۲۷۲_۲۷٤)-

[9]) هدى السارى (ص ٤١۶) _

[10]) ميزان الاعتدال (ج۲ص۳۸) -

[11]) هدى السارى (ص٤١۶).وتهذيب التهذيب(ج۶ص۱۱۸)_

[12]) هدى السارى (ث۳۱۶) -

[13]) خلاصة الخزرجى (ص۲۲۲)_

④ **ابن ابى ذئب**: دا امام محمد بن عبدالرحمن بن المغيره بن حارث بن ابى ذئب قرشى مدنى رحمه الله دې دده حالات اوس دمخکښې حديث سره تير شو۔

④ **سعيد المقبرى**: ابوسعيد بن سعيد کيسان مقبرى مدنى رحمه الله دده حالات په کتاب الايمان، باب صوم رمضان احتسابا من الايمان ، ،لاندې تير شوى دى (١)

⑤ **حضرت ابو هريره** رضی الله عنه: د حضرت ابوهريره رضی الله عنه حالات د ،،کتاب الايمان په باب امور الايمان،، لاندې تير شوى دى(٢)

قوله: حفظت من رسول الله صلى الله عليه وسلم وعاءين: ما د رسول الله صلی الله علیه وسلم نه دوه وعاء (تهلې) دعلم زده کړې دی۔ وعاء ظرف ته وائي. ګوياچه دظرف په ذکرکولو سره مظروف يعنى دمحل په ذکر کولوسره ئې ،، حال، ،مراد اغستې دې۔(٣)

دلته دا اشکال پيداکيږى چه روستوراغلى دى چه حضرت ابوهريره رضی الله عنه به دحضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما په باره کښې وائيل چه ،،کان يکتب ولا اکتب، ،۔(٤) يعنى،، هغه به ليکل کول اوما به ليکل نه کول، ،۔نوبيا ده سره دوه ،،وعاء، ، دکوم ځې نه راغلې ؟

ددې جواب دا دې چه دلته د،،وعائين، ، نه نوعين من العلم،،مراد دى،، يعنى ماته دحضور اکرم صلی الله علیه وسلم دعلومو نه دوه نوعينې يادې وې، که چرته دامې ليکلې وې نو دوه لوځې يا دوه تهلې به ترې ډکې شوې وې ۔(٥)

يا داسې هم وائيلې کيدشى چه حضرت ابوهريره رضی الله عنه به په شروع کښې ليکل نه کول ليکن بيا روستو ئې ليکل کول، يا ئې په بل چاليکلى وو ۔(٦)

بيادا هم زده کړه چه په دې روايت خو،، وعائين، ، دې او دمسند احمد په يو روايت کښې دى چه ،،حفظت ثلاثة اجربة بثثت منها جرابين، ،(٧)چه ،، مادرې تهلې يادې کړې وې اوپه هغې کښې مې دوه تهلې خوارې کړې دى، ،۔

په دې دواړو رواياتونوکښې هيڅ تعارض نشته، بلکل ممکنه ده چه يو وعاء دبلې وعاء په مقابله کښې غټې وى چه په وعاء کښې څومره وى هغه په دواوجرابوکښې راځى اوپه وړرکى کښې ديوې جرابې په اندازه وى ۔(٨) بلکه د،المحدث الفاضل، ،په يو منقطع طريق سره ''خمسة

---

(١) کشف البارى (ج٢ص٣٣٦)۔
(٢) کشف البارى (ج١ص٦٥٩)۔
(٣) فتح البارى (ج١ص٢١٦) ۔
(٤) صحيح البخارى (ج١ص٢٢) کتاب العلم، باب کتابة العلم، رقم (١١٣) ۔
(٥) فتح البارى (ج١ص ٢١٦)۔
(٦) هم برنئ حواله ۔
(٧) فتح البارى (ج١ص٢١٦) ۔
(٨) هم برنئ حواله ۔

اجربة،،هم راغلې دي .دي لره هم په تقدير دثبوت سابقه محمل باندې محمول کولې شي ـ[1]
والله اعلم

قوله: فـامـا احدهمـا فبثثته :بس په هغه دواو نوعوکښې يوه نوعه علم ما خورکړو.
داسماعيلی په روايت ,,فی الناس،، اضافه هم شته ـ[2] مطلب دادې چه مادعلم يوه نوعه په خلقوکښې خوراکړه ـ

قوله: واما الاخر فلوبثثته قطع هذا البلعوم :پاتې شوه دويمه نوعه، نوکه چرته زۀ هغه خوره کړم نو داستې به پرې کړې شی ـ

په دې نوع ثانی کښې څه وو :① حضرات علماء فرمائي چه په دې کښې د ظالمانو حکمرانانو نومونه وو ،هم دغه شان پکښې ددوی حالات اودوی د زمانوتعين پکښې وو .ځکه چه حضرت ابوهريره ﷛ به کله کله دې ته اشاره هم کوله ،مثلا فرمائيل بې .. اعوذ بالله من راس الستين وامارة الصبيان،،ـ يعنی ,, زۀ دالله تعالی پناه غواړم دشپېتود اواخرنه اود هلکانودامارت نه،، ددې نه دهغوی اشاره ديزيدبن معاويه خلافت طرف ته وه .ځکه چه يزيدپه ۶۰هجرې کښې خليفه جوړشوې وو ،الله تعالی دابوهريره ﷛ دعا قبوله کړه اوبه۵۹هجرې کښې ئې انتقال اوشو ـ[3]

② بعضې حضرات وائي چه په دې نوع ثانی کښې دهغې فتنوتذکره وه کومې چه دحضورپاک ﷺ نه پس واقع شوې ـ[4] لکه دحضرت عثمان ﷛ شهادت او دکعبې محاصره اودهغې سوزبدل بيا دهغې دمنهدم کيدو نه پس دهغې تعمير کول وغيره ـ

③ ابن بطال ﷫ دابوالزناد ﷫ نه نقل کوی:

,, يعنی انها كانت احاديث اشراط الساعة وما عرف به عليه السلام من فساد الدين وتغير الاحوال، والتضييع لحقوق الله تعالی، كقوله عليه السلام: ,, يكون فساد هذا الدين علی يدی اغيلمة سفهاء من قريش،،ـ[5]

---

[1]) براني حواله ـ
[2]) هم برني حواله ـ
[3]) كذا قال الحافظ ﷫ فی فتح الباری (ج۱ص۲۱۶)،وقال ايضا فی فتح الباری (ج۱۳ص۱۰)كتاب الفتن، كتاب الفتن، باب قول النبی ﷺ:هلاک امتی علی يدی اغيلمة سفهاء): وفی رواية ابن ابی شيبة: ان اباهريرة كان يمشی فی السوق،ويقول: اللهم لاتدركنی سنة ستين ولاامارة الصبيان،،ـ ولكن الذی رواه احمدعن ابی هريرة مرفوعا ,, تعوذوا بالله من راس السبين وامارة الصبيان،،ـ انظر المسند(ج ۲۳۲۶)،رقم (۸۳۰۲و ۸۳۰۳)، و(ج۲ص۳۵۵)، رقم (۸۶۳۹)،و(ج۲ص۴٤۸)،رقم (۹۷۸۲). فتنبه ـ
[4]) اوګوری رسالة شرح تراجم ابواب صيح البخاری (ص۱۵و۱۶)ـ
[5]) شرح ابن بطال(ج۱ص۱۹۵)ـ دحديث شريف دپاره اګوری صحيح البخاری (ج۲ص۱۰٤۶)،كتاب الفتن، باب قول النبی ﷺ هلاک امتی علی يدی اغيلمة سفهاء،،رقم (۷۰۵۸)، اومسند احمد (ج۲ص۲۸۸)، رقم(۷۸۵۸)، و(ج۲ص۲۹۹)، رقم (۷۹۶۱)،و(ج۲ص ۳۰٤)، رقم (۸۰۲۰)... [بقيه حاشيه په راروانه صفحه..

حاصل داشوه چه ددې نوع علم نه مرادهغه احادیث دی کوم چه دقیامت دعلاماتو سره متعلق دی،نیز هغه احادیث پکښې هم دی په کومو کښې چه حضوراکرم ﷺ دینی فساد، داحوالوتغیر او الله تعالی دحقوقوتضیع (ضائع) ذکرکړی دی،څنګه چه ارشاددې,, ددې دین خراب تیا به دقریش دیوځو بې وقوف هلکانود لاسه کیګی،،ـ

حضرت ابوهریره رضی الله عنه ته ددې سفهاء نوم په نوم علم وو۔(۱)

ددې حدیث نه داشراط ساعت (علامات دقیامت) مراد اغستلو سره ممکنه ده چه چاته اشکال اوشی چه داشراط ساعتو احادیث خو نورو صحابوته هم معلوم وو نو هغوی خوبیان کړی وو،نو لهذاداسې مراد اغستل ډیره بعیده خبره ده۔

ددې جواب دا دې چه دقیامت علامات ډیر داسې دی چه عام خلقوعقلونو کښې دهغې دتحمل قوت نشته،نو حضرت ابوهریره رضی الله عنه ته اودده پشان ډیر صحابه کراموته دهغې ښودنه شوې وه او دعام خلقونه دهغې اخفاء شوې وه ـ والله اعلم۔

④ علامه کرمانی رحمه الله فرمائي چه بعضې متصوفین (صفیاء کرام) ددې مراد علم الاسرار اخلی، څنګه چه هغوی وائي چه دنوع اول علم الاحکام اوعلم الاخلاق دی او دنوع ثانی نه مرادعلم الاسرار دې،چه هغه دعلماء اواهل معرفت سره مختص دی،هم ددې حضراتو کښې دچا شعردې:

یارب جوهرعلم الاحکام لوابوح به — لقیل لی: انت ممن یعبد الوثنا

و لا ستحل رجال مسلمون دمی — یرون اقبح ما یأتونه حسنا

(خما سره بعضې داسې علمی جوهردی که چرسته زۀ هغه ښکاره کړم نو ماته به اونیلی شی چه ته هم دبت پرستونه ئ اوډیر شې مسلمانان به خما وینا حلاله اوګرځوی، ګویاچه هغوی به دخپل قبیح ترین فعل مستحسن اوګنړی۔)

علامه کرمانی رحمه الله دداسې متصوفینوچه دهغوی اعمال اواخلاق دشریعت دقید نه ازاد دی، د هغی خبر اغستې دې او فرمائیلی دی چه ددې حدیث نه دعلم الاسرار مراد اغستل خو بعید نه دی، خودشریعت دقواعدو او دعقائدو کماحقه دپابندې دقیدلحاظ ساتل ډیر ضروری دی(۲)

⑤ حضرت ګنګوهی رحمه الله فرمائي چه اهل حقیقت یعنی حضرات صوفیه کرامو دا حدیث په خپلې مدعاباندې محمول کړې دې خو دځه بعیده نه ده ـ(۳)

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائي چه دحضرت ګنګوهی رحمه الله مرادهغه باطنیه او

بقیه حاشیه د تیرمخ] ،و(ج۲ص۳۲۸)، رقم (۸۳۲۹)، رقم (ج۲ص۴۸۵)، رقم (۱۰۲۹۷)ـ

(۱) اوګورئ: صحیح البخاری (ج۲ص۱۰۴۶)، کتاب الفتن،باب قول النبی ﷺ هلاک امتی علی یدی اغیلمة سفهاء، رقم (۷۰۵۸)ـ

(۲) شرح الکرمانی (ج ۲ص ۳۶۹)ـ

(۳) لامع الدراری (ج۲۳۶۹) ـ

متصوفين نه دی دکوموذکر چه مخکښې راغلې دې بلکه ددې نه مراداهل حق عارفين کاملين دی.دکومو دننه چه دمعرفت بالله خصوصيت دشريعت باندې عمل کولوسره او دحضور ﷺ دکاملې اتباع سره راخې ـ(١)
چنانچه دعلامه قسطلانی رحمه الله دکلام نه ددې تائيد کيږی،هغه وائي۔
ددې نه مرادعلم الاسراردې،کوم چه داهل عرفان اومشاهدات اواهل اتقان اوداهل رسوخ سره مختص دی.کوم چه په حقيقت دعلم شرائع او داتباع رسول ﷺ نتيجه ده.او داسې علوم دمجاهدويه سمندرغټو وهونکوخلقوته حاصليږی ـ
علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی چه په دې مقام کښې داسې علوم مراد کيدل لګه لرې ده،ځکه چه دداسې علوموډپټوالی هډو څه وجه نشته دې ـ(٢)والله اعلم
ابن المنير رحمه الله فرمائي چه اهل باطنيه دې حديث لره دباطل عقائدو او نظرياتو تصحيح لره د هتهيارو(اسلحه) په توګه استعمال کړې دې او وائيلی دی چه شريعت يو ظاهر دې او يو باطن دې ....دباطن څه خيزدې ؟ حقيقت دا دې چه دوی ددين د بيخکندې لره نوم باطن دشريعت اينبې دې ـ(٣)والله اعلم

قوله: قال ابوعبدالله : البلعوم مجري الطعام: ابوعبدالله (امام بخاری رحمه الله) فرمائي چه بلعوم دخوراک نالې ته وائيلې کيږی ـ دا عبارت صرف دمستملی په روايت کښې دې۔(٤)
بلعوم دباء په ضمه سره دې۔(٥)
ابن بطال رحمه الله فرمائي چه بلعوم دحلقوم په معنی دی،اودا دپيپهړونه والاترساه دنالې پورې ته وائي،اودې سره متصل تر معدې پورې دخوراک نالې ته ,,مرئ،،وائي ـ (٦)
دلته دبلعوم نه مرادحلق او نرخره ده(٧)والله اعلم

داحاديث باب د ترجمةالباب سره مطابقت : داباب ,,باب حفظ العلم،،دې اوپه دې کښې درې حديثونه مذکور دی،دړومبی حديث دباب سره مناسبت واضحه دې چه په دې کښې اشتغال (مشغولتيا) علمی مذکوره ده اوچه څومره مشغولتيه وی هم هغه شان به په حفظ علم کښې مددحاصليږی۔

بياپه دې حديث کښې دلزوم اودحضوراومذاکره علمی ذکرهم دې ,,**وان اباهريرة کان يلزم رسول الله ﷺ بشبع بطنه ويحضر مالا يحضرون ويحفظ مالا يحفظون**،، داټول دحفظ علم اسباب دی- په دويم

(١) الکنز المتواری (ج٢ص٣٦٩) ـ
(٢) شرح القسطلانی (ج١ص٢١٢)ـ
(٣) اوګورئ فتح الباری (ج١ص٢١٦) ـ
(٤) عمدة القاری (ج٢ص١٨٦) ـ
(٥) فتح الباری (ج١ص٢١٦) ـ
(٦) شرح ابن بطال(ج١ص١٩٦) ـ
(٧) اوګورئ القاموس الوحيد(ص١٧٩)ـ

حديث كښې د آه وزارى (ژړه فرياد) اودحضوراكرم ﷺ نه د دعاد طلب دې. چه دا ښه ظاهره ده دحفظ حديث دپاره اهم ترين سبب دې ـ
دريم حديث كښې دعلم دنشر اواشاعت ذكردې او داهم دحفظ علم اودحفاظت دعلم دپاره يو لويه ذريعه ده ـ والله سبحانه وتعالى اعلم

۴۳ـ باب: الانصات للعلماء

د تيرشوى باب سره مناسبت : مخكښې باب ,, باب حفظ العلم ,, تيرشوې دې اوپه دې باب كښې دانصات يعنى دچپوالى او استماع يعنى غوږ ايخودوذكردې ،په دواړوكښې مناسبت واضحه دې چه علم دعلماء نه په حاصلولو سره حفظ كيږى او دې دپاره انصات يعنى سكوت اواستماع ضرورى ده ،دې دپاره چه چرته څه خبره داوريدو نه پاتې نشى (١) والله اعلم

مقصد دترجمة الباب :ابن بطال رحمه الله فرمائى چه دامام بخارى رحمه الله مقصود متعلمينوته تنبيه وركول دى چه دعلماؤيه وړاندې انصات اودهغوى توقير لازمى دې. څكه چه علماء دحضرات انبياءكراموعليهم السلام وارثان دې او الله (جل جلاله) خپل مومنانوبندګانوته دنبى كريم ﷺ په وړاندې داواز اوچتولونه منع فرمائيلې دى چه چرته حبط (ضائع كيدل) داعمالو رانشى ـ اوحضرات علماء خو دانبياء كراموعليهم السلام وارثان دى،نوځكه دوى سره هم دتوقير او داجلال معامله پكارده اومتعلمينو لره ددوى په وړاندې داستماع او دسكوت نه كار اخستل پكار دى ـ (٢)

علامه عينى رحمه الله هم دتيرشوى باب سره دمناسبت په ځې كښې دترجمة االباب مقصد طرف ته اشاره كړې ده چه امام بخارى رحمه الله دا وائيل غواړى چه حفظ علم كوم چه مطلوب دې د دې دحاصلولودپاره دعلماء دوړاندې په ناسته اوپه سكوت سره دهغوى خبرې اوريدل اودهغوى نه استفاده كول ضرورى ده ـ (٣)

حضرت ګنګوهى رحمه الله فرمائى چه دامام بخارى رحمه الله مقصد دادې چه وعظ اونصيحت په وخت كښې خلقولره چپ كول جائزدى ،اګرچه خلق په ذكراوتلاوت وغيره كښې ولې مشغول نه وى خوبياهم دهغوى چپ كول جائزدى ـ (٤)

حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائى چه حضرت ابن عباس رضى الله عنهما ته حضوراكرم ﷺ ارشاد فرمائيلې وو: ,, لاالفينك تاتى القوم وهم فى حديث من حديثهم، فتقص عليهم، فتقطع عليهم حديثهم فتملهم.... ـ (٥)
يعنى ,, زۀ تا لره داسې وونه ګورم چه يوډلې اوټولګى ته راشې اوهغوى په خپله ګفتګوكښې مشغول وى او ته دهغوى خبره كټ كړې اوخپله خبره شروع كړې اوهغوى لره په ستړې توب

---

(١) عمدة القارى (ج٢ص١٨۶)ـ
(٢) شرح ابن بطال (ج١ص١٩۶)ـ
(٣) عمدة القارى (ج٢ص١٨۶) ـ
(٤) لامع الدرارى(ج٢ص٣٧١)ـ
(٥) صحيح البخارى (ج٢ص٨٣٨) كتاب الدعوات،باب مايكره من السجع من الدعاء ـ (۶٣٣٨)ـ

کښې مبتلا کړي،،۔
دې ارشادنه او دداسې قسمه نورو ارشاداتونه معلومیږي چا بل چه لره خاموش کول درست نه دی، او دې سره انصات للعلماء ددې مخالف دې۔
ددې وجې نه موءلف رحمه الله ثابت کړه چه دتعلیم اوتبلیغ دضرورت دوجې نه په اوقات خاصه کښې هم دا استنصات مباح او مستحسن دې — والله تعالیٰ اعلم (۱)
بعضې حضراتودا مقصدبیان کړې دې چه امام بخاری رحمه الله دلته دحفظ علم اودتحصیل علم طریقه بیانول غواړی چه شاګردلره پکاردی دطلب علم او د درس په دوران کښې بل څه څیز سره مشغوله کیدل نه دی پکار، بلکه دهٔ لره پکاردی چه په مکمل طور باندې خپل معلم اوشیخ طرف ته متوجې وی او زړه او ذهن لره په یکسوئې سره داستاذطرف ته ملتفت ساتی۔ (۲) والله تعالیٰ اعلم

[۱۲۱] حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ أَخْبَرَنِي عَلِيُّ بْنُ مُدْرِكٍ عَنْ أَبِي زُرْعَةَ عَنْ جَرِيرٍ أَنَّ النَّبِيَّ -صلی الله علیه وسلم- قَالَ لَهُ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ «اسْتَنْصِتِ النَّاسَ» فَقَالَ «لاَ تَرْجِعُوا بَعْدِي كُفَّارًا يَضْرِبُ بَعْضُكُمْ رِقَابَ بَعْضٍ» [۴۱۴۳، ۶۴۷۵، ۶۶۶۹]

رجال الحدیث

①**حجاج**: دا ابومحمد حجاج بن منهال انماطی بصری رحمه الله دې، ددی حالات په ،،کتاب الایمان،، باب ماجاء ان الاعمال بالنیة والحسبة، ولکل مانوی،، په ضمن کښې تیرشوی دی۔ (۳)
②**شعبه**: امیرالمومنین فی الحدیث امام شعبه بن الحجاج رحمه الله ددوی حالات په ،، کتاب الایمان،، باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده،، لاندې تیرشوی دی۔ (۴)
③**علی بن مدرک**: دا ابومدرک علی بن مدرک نخعی وهبیلی کوفی دې۔ (۵)
دې دابراهیم نخعی، تمیم بن طرفه طائی، عبدالرحمن بن یزید نخعی هلال بن یساف، ابوزرعه بن عمروبن جریراودابوصالح رحمه الله نه روایت کوی۔
اوددهٔ نه روایت کونکوکښې اشعث بن سوار، حنش بن الحارث نخعی، سلیمان الاعمش، شعبه بن الحجاج او عبدالرحمن بن عبدالمسعودی رحمهم الله شامل دی (۶)
امام یحیی بن معین او نسائی رحمه الله فرمائی چه ،، ثقة،،۔ (۷)

---

(۱) الابواب والتراجم (ص۵۶و۵۷)۔
(۲) اوګورئ الکنزالمتواری (ج۲ص ۳۷۰و۳۷۱)۔
(۳) کشف الباری (ج۲ص ۷٤٤) –
(۴) کشف الباری (ج۱ص۶۷۸)۔
(۵) تهذیب الکمال(ج۲۱ص۱۲۶)
(۶) دشیوخ اوتلامذؤدتفصیل دپاره اوګورئ، تهذیب الکمال(ج۲۱ص۱۲۸)۔
(۷) تهذیب الکمال (ج۲۱ص۱۲۸)۔

ابو حاتم رحمہ اللہ فرمائی ,, صالح صدوق،،۔[1]
نیز هغوی فرمائی ,, ثقة،،۔[2]
امام عجلی رحمہ اللہ فرمائی ,, کوفی ثقة،،۔[3]
ابن حبان رحمہ اللہ هغوی لره په کتاب الثقات کښې ذکرکړې دې او لیکلی دی چه دهٔ دحضرت ابو مسعود بدری رضی اللہ عنہ نه حدیث اورېدلې دی[4]
حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائی ,, ثقة،،۔[5]
ددهٔ انتقال په کال ۱۲۰ هجرۍ کښې شوې دې۔[6] رحمه الله تعالیٰ رحمةً واسعةً

④ **ابوزرعه:** دې دحضرت جریربن عبدالله بجلی رضی اللہ عنہ نوسې دې. ددهٔ حالات په ,, کتاب الایمان ،،باب الجهاد من الایمان،، سره تیرشوی دی۔[7]

⑤ **جریر:** دا حضرت جریربن عبدالله بجلی رضی اللہ عنہ دې،ددهٔ حالات په کتاب الایمان،باب قول النبی ﷺ: الدین النصیحة،، دلاندې تیرشوې دې۔[8]

قوله: أن النبی ﷺ قال له في حجة الوداع: حضوراکرم ﷺ هغه ته دحجة الوداع په موقع باندې فرمائیلی وو۔
بعضې علماء په دې باندې دا اشکال کړې دې چه حضرت جریر رضی اللہ عنہ دحضوراکرم ﷺ دوفات نه څلوېښت ورځې وړاندې مسلمان شوې وو۔[9] نو لهذا هغه په حجة الوداع کښې څنګه شریکیدې شی ؟ معلومه شوه چه په حدیث کښې د ,, له،، لفظ وهم دې۔[10]
لیکن دا صحیح نه ده ځکه چه ابن حبان رحمہ اللہ لیکلی دی چه دې په رمضان ۱۰ هجرۍ کښې مسلمان شوې وو[11]،دصحیح بخاری په باب حجة الوادع کښې هم ددې حدیث په بل طریق کښې دی ,, ان النبی ﷺ قال فی حجة الوادع لجریر......،،۔[12]

---

[1]) هم برننۍ حواله ـ
[2]) هم برننۍ حواله
[3]) تهذیب التهذیب (ج۷ص ۳۸۱)ـ
[4]) الثقات لابن حبان (ج۵ص۱۶۵) ـ
[5]) تقریب التهذیب (ص۳۰۵)، رقم (۴۷۹۶)ـ
[6]) الثقات لابن حبان (ج۵ص۱۶۵)ـ
[7]) کشف الباری (ج۲ص ۳۰٤) -
[8]) کشف الباری (ج۲ص ۷۶٤) —
[9]) قاله ابن عبدالبر فی الاستیعاب (بهامش الاصابة ج۱ص۲۳۲)ـ
[10]) اوګورئ فتح الباری (ج۱ص ۲۱۷) ـ
[11]) فتح الباری (ج۱ص۲۱۷) -
[12]) صحیح الباری (ج۲ ۲۶۳۲)،کتاب المغازی، باب حجة الوداع، رقم (٤٤٠۵) ـ

لهذا راجح هم داده چه دې دحجة الوادع نه مخکښې مسلمان شوې وو۔[1]

قوله: استنصت الناس : خلق خاموش کړه

دامام بخاری رحمه الله مقصد هم دادې چه نبی علیه السلام حضرت جریر رضی الله عنه ته اوفرمائیل ,, استنصت الناس، ای اطلب الانصات من الناس،،۔

انصات واستماع کښې فرق: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه په قران کریم کښې الله جل شانه: واذا قرئ القران فاستمعوا له وانصتوا)[2] فرمائیلی دی او په دې کښې داستماع اودانصات په مینځ کښې فرق شوې دې،نوهغوی فرمائی،چه ,, انصات،، مطلق سکوت او چپوالی ته وائی، که هغې سره دغوږایخودواوربدل وی اوکه نه وی، مثلا داچه په سکوت سره یوخبره واوری خوفکرئ په یو بل څیزکښې وی۔

دغه شان ,, استماع،،چه کله په سکوت سره وی اوکله په نطق سره، داسې چه خبرې کونکې اوربدونکې هم وی یعنی هم خبرې کئ اوهم ئ خبروته غوږایخې وی[3] لیکن د علماء لغت داقوالوپه رنړه کښې صحیح دا معلومیږی چه انصات خاص دې او,, استماع،،عام ده داستماع معنی مطلقا دغوږ ایخودوده،که سکوت وی اوکه نه وی[4] اوانصات داسې سکوت ته وائي چه په هغې کښې استماع هم وی۔[5]

دسفیان ثوری رحمه الله قول دې ,, کان یقال :اول العلم الاستماع،ثم الانصات، ثم الحفظ،ثم العمل، ثم النشر،،۔[6]

امام علی بن المدینی رحمه الله دسفیان بن عیینه رحمه الله په وړاندې دمطرف رحمه الله قول نقل کړو ,, چه الانصات من العینین،، نوهغوی ددې تشریح دریافت کړه نووئ فرمائیل ,, اذا حدثت رجلا فلم ینظرالیک لم یکن منصتا،،۔[7]

یعنی,, که ته چرته چاسره څه خبره کوې اوهغه ستا خبره داسې اورئ چه ستا طرف ته نه ګورئ نو هغه ته به ,,منصت،،نه وائیلې کیږی،،۔

---

[1]) فتح الباری (ج۱ص۲۱۷)_

[2]) الاعراف ۲۰٤

[3]) فتح الباری (ج۱ص۲۱۷) _

[4]) استمع له والیه : اصغی .تاج العروس (ج۵۳۸۹) مادة ,, سمع،_

[5]) قدقید الراغب والفیومی بالاستماع،قالوا :انصت ینصت انصاتا،اذاسکت سکوت مستمع _ انظرتاج العروس(ج۱ص۵۹۱) مادة ,,نصت،،_

[6]) جامع بیان العلم وفضله (ج۱ص٤۷۷)، باب منازل العلماء،رقم(۷۶۰) _

[7]) فتح الباری (ج۱ص۲۱۷) –

قوله: فقال: لاترجعوابعدي كفارايضرب بعضكم رقاب بعض: نبي عليه السلام اوفرمائيل چه خمانه پس ديوبل ستونووهلو په وجه كافران جوړنه شي ـ ددې نه معلوميږي چه مسلمان لره قتل كول كفردې اودا دخوارجو راې ده ـ مرجئة خوداسې قسمه حديثونه ردكړې دى، خكه چه دهغې دوړاندې دايمان نه پس بيايومعصيت (گناه) هم مضرنه دې ـ
اهل السنة والجماعة ددې مختلف توجيهات كوى:

① يوه توجيح كومه چه ډيره مشهوره ده هغه داده چه داپه مستحل باندې محمول دې ليكن داتوجيه ضعيفه ده، خكه چه حضوراكرم ﷺ دلفظ ,, كفر،، اطلاق په مخصوصو جرائمو باندې كړې دې اودمعصيت په استحلال كښې دځه قسمه گناه تخصيص نشته، بلكه كوموگناه لره هم چه چاحلاله (جائز) اوگنړله بس هغه كس به كافرشى ـ

② دويمه توجيح داده، چه ددې معنى ده چه دكافرانومشابه نه شي يعنى داكار دكافرانو دې چه دى مسلمانان قتل كوى، لهذاتاسوددى دافعالوپشان افعال مه كوئ ـ خلاصه ده شوه چه دافعل دكافرانو دې اوداد كفريوقسم دې ـ

③ دريمه توجيح داده چه د ,, لاترجعوا كفارا،، معنى ,, لاترتدوا،، يعنى مرتدنه شئ ـ

④ خلورمه توجيح داده چه ,, لا ترجعوبعدى كفارا اى بنعمة الاسلام،، ـ يعنى داسلام دنعمت ناشكرى كونكى جوړنه شئ، خكه چه اسلام دسلم نه ماخوذدې، اوهغه غواړى مصلحت لره او مسالمت لره نه دې لره چه ديوبل مقابلې دپاره تلوارونه راوچت كړئ اومقاتله اوشى ـ

⑤ پنخمه توجيح داده چه دلته دكافرنه مراد كافر بالله نه دې، بلكه دكافرنه متكفربالسلاح مراد دې يعنى په اسلحوسره ديو بل مقابلې ته مه راخې ـ[1] والله تعالى اعلم
په دې ټولوتوجيهاتوكښې دويمه توجيح ذهن ته دكوخيدوپه وجه ډيره راجح ده، يعنى ديوبل ستونه وهل كافرانه فعل دې اوداسې حركت كولوپه وجه دكافرانومشابه نشئ ـ والله اعلم ـ

قوله: يضرب بعضكم رقاب بعض: يضرب،، مرفوع دې او هم دغه صحيح روايت دې ـ يا دا ,,د كفارا،، صفت دې ياد ,, لاترجعوا،، دفاعل نه حال دې ـ اوبعضې حضراتو ,,د يضرب،، په ,,با،، جزم هم صحيح گرخولې دې ليكن امام نووى رحمه الله وغيره ددې ترديد كړې دې ـ [2] والله اعلم ـ

يو اشكال او دهغې جواب: ددې حديث نه بعضې حضراتوداجماع په عدم حجيت باندې استدلال كړې دې، خكه چه په دې حديث كښې دى ,, لاترجعوا بعدى كفارا،، يعنى خمانه پس تاسوكافران جوړنشئ، ددې نه معلوميږى چه دټولو خلقونه دكافرانو جوړيدو امكان شته ـ اوظاهره ده چه دكوموخلقونه دكافركيدو امكان شته هغه معصوم نه دى، نولهذا دامت اجماع هم حجت نه دې ـ

---

[1] دتوجيحاتودپاره اوگورئ شرح النووى على صحيح مسلم (ج۱ص۵۸). كتاب الايمان. باب معنى قول النبى ﷺ لاترجعوابعدى كفارا..... وعمدة القارى (ج۲ص۱۸۷) ـ
[2] تفصيلات دپاره اوگورئ شرح النووى (ج۱ص۵۸). اوعمدة القارى (ج۲ص۱۸۷) ـ

ددې جواب دادې چه دامت داجماع حجيت داد امت اجتماعی معصوميت دوجې نه دې. کوم چه دخبرصادق ,, لا تجتمع امتی علی ضلالة،،[1] نه ثابت دې،داجماع حجيت مونږ د دې خبرې نه نه ثابتوچه فی نفسه دامت ګمراهی ممکن نه ده دا هم داسې ده چه دحضوراکرم ﷺ په باره کښې سره ددې نه چه نبی علیه السلام معصوم وو بياهم ارشادشوې دې «لئن اشركت ليحبطن عملك»_[2]اودنبی علیه السلام نه داشراک ممتنع کيدل قطعی توګه باندې ثابت دی،خودنفس امکان په بنياد باندې «لئن اشركت ليحبطن عملك»وائيلې شوی دی ـ

دلته هم دامت عصمت اودې په نتيجه کښې دامت داجماع حجيت دحضوراکرم ﷺ دارشاد ,, لاتجتمع،، نه ثابت ده او,, لاترجعوابعدی كفارا ،، دنفس امکان په بنياد وائيلې شوی دی ـ[3] والله اعلم

۴۴_باب: مايستحب للعالم اذسئل: ای الناس اعلم؟ فيكل العلم الی الله

,, مايستحب،،کښې ,, ما ،، موصوله هم کيدې شی اومصدريه هم،,, اذاسئل،،کښې ,, اذا ،،ظرفيه دې،چه دهغې تعلق دماقبل واقع فعل ,, يستحب ،،سره دې ـ

,, فيكل،،کښې ,,فاء،، فصيحيه ده اوجمله دشرط محذوف جزاده،تقديری عبارت داسې دې ,, اذاسئل ای الناس اعلم فليكل العلم الی الله،،اوبيا ,, فيكل،،اګرچه خبردې ليکن دانشاء په معنی کيدې ,, فليكل العلم الی الله،،_[4]

دتيرشوی باب سره مناسبت : تيرشوې باب ,,باب الانصات للعلماء،،وو دهغې حقيقت ددې چه شاګردپه حالت سماع کښې دشيخ طرف ته متوجې کيدوسره خپل معاملات هغه ته حواله کړی اوپه دې باب کښې چه څه مذکوردی دهغې حاصل دادې چه کله عالم نه داتپوس اوکړې شی چه دټولونه لوې عالم څوک دې ؟نو ددې معامله دې الله ته اوسپارې ـپه دې شان دواړو بابونوکښې مناسبت واضحه کيږی ـ[5]

---

[1]) قال العجلونی فی كشف الخفاء (ج۲ص ۳۵۰) : رواه احمد والطبرانی وابن ابی خيثمة فی تاريخه ... وابن ابی عاصم فی السنة، .... وابونعيم والحاكم.....وابن منده،ومن طريقه الضياء...... وكذاهو عند الترمذی، ورواه عبدبن حميد وابن ماجه......ورواه الحاكم .....وبالجملة،فالحديث مشهور المتن، وله اسانيد كثيرة وشواهد عديدة فی المرفوع وغيره،،_

[2]) الزمر ۶۵_

[3]) اوګورئ عمدة القاری (ج۲ص ۱۸۷او۱۸۸)_

[4]) اوګورئ عمدة القاری (ج۲ص۱۸۸)، ولكنزالمتواری (ج۲ص ۳۷۱) _

[5]) عمدة القاری (ج۲ص۱۸۸)-

مقصد دترجمة الباب : حضرت شیخ الهند رحمه الله فرمائی چه دعالم نه کله د.. ای الناس اعلم ؟، سوال اوشی نو .. انا اعلم، وانیل نامناسبه ده اګرچه په دغه وخت کښې په دې باندې .. اعلم الناس.. متحقق وی بلکه مستحب دادی چه ددې په جواب کښې .. الله اعلم، وائی څنګه چه دحدیث باب نه دامرواضح دې ـ

ددې نه دمولف مقصدهم دا معلومیږی چه علماء لره بالخصوص دعلم په باره کښې په هرحال کښې تواضع اختیارول پکاردی اودخپل نقصان اودحق سبحانه وتعالی دکمال دهان ساتل مناسب دی، نیز دلوبې اودعجب اسباب څنګه چه علماء ته ډیرمیسردی، دې وجې نه هم علماؤلره په دې کښې پوره احتیاط پکاردې ـ والله اعلم[1]

[۱۲۲] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ حَدَّثَنَا عَمْرٌو قَالَ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ قَالَ قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ إِنَّ نَوْفًا الْبِكَالِيَّ يَزْعُمُ أَنَّ مُوسَى لَيْسَ بِمُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ، إِنَّمَا هُوَ مُوسَى آخَرُ. فَقَالَ كَذَبَ عَدُوُّ اللَّهِ، حَدَّثَنَا أُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ[2] عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم - قَالَ « قَامَ مُوسَى النَّبِيُّ خَطِيبًا فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ، فَسُئِلَ أَيُّ النَّاسِ أَعْلَمُ فَقَالَ أَنَا أَعْلَمُ. فَعَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِ، إِذْ لَمْ يَرُدَّ الْعِلْمَ إِلَيْهِ، فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ أَنَّ عَبْدًا مِنْ عِبَادِي بِمَجْمَعِ الْبَحْرَيْنِ هُوَ أَعْلَمُ مِنْكَ. قَالَ يَا رَبِّ وَكَيْفَ بِهِ فَقِيلَ لَهُ احْمِلْ حُوتًا فِي مِكْتَلٍ فَإِذَا فَقَدْتَهُ فَهُوَ ثَمَّ، فَانْطَلَقَ وَانْطَلَقَ بِفَتَاهُ يُوشَعَ بْنِ نُونٍ، وَحَمَلاَ حُوتًا فِي مِكْتَلٍ، حَتَّى كَانَا عِنْدَ الصَّخْرَةِ وَضَعَا رُءُوسَهُمَا وَنَامَا فَانْسَلَّ الْحُوتُ مِنَ الْمِكْتَلِ فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا، وَكَانَ لِمُوسَى وَفَتَاهُ عَجَبًا، فَانْطَلَقَا بَقِيَّةَ لَيْلَتِهِمَا وَيَوْمِهِمَا فَلَمَّا أَصْبَحَ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ آتِنَا غَدَاءَنَا، لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا، وَلَمْ يَجِدْ مُوسَى مَسًّا مِنَ النَّصَبِ حَتَّى جَاوَزَ الْمَكَانَ الَّذِي أُمِرَ بِهِ. فَقَالَ لَهُ فَتَاهُ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ، قَالَ مُوسَى ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِي، فَارْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا، فَلَمَّا انْتَهَيَا إِلَى الصَّخْرَةِ إِذَا رَجُلٌ مُسَجًّى بِثَوْبٍ - أَوْ قَالَ تَسَجَّى بِثَوْبِهِ - فَسَلَّمَ مُوسَى. فَقَالَ الْخَضِرُ وَأَنَّى بِأَرْضِكَ السَّلاَمُ فَقَالَ أَنَا مُوسَى. فَقَالَ مُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ قَالَ نَعَمْ. قَالَ هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَى أَنْ تُعَلِّمَنِي مِمَّا عُلِّمْتَ رَشَدًا قَالَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِي صَبْرًا، يَا مُوسَى إِنِّي عَلَى عِلْمٍ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ عَلَّمَنِيهِ لاَ تَعْلَمُهُ أَنْتَ، وَأَنْتَ عَلَى عِلْمٍ عَلَّمَكَهُ لاَ أَعْلَمُهُ. قَالَ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا، وَلاَ أَعْصِي لَكَ أَمْرًا، فَانْطَلَقَا يَمْشِيَانِ عَلَى سَاحِلِ الْبَحْرِ لَيْسَ لَهُمَا سَفِينَةٌ، فَمَرَّتْ بِهِمَا سَفِينَةٌ،

---

[1]) الابواب وتراجم (ص۵۷)ـ

[2]) قوله ,,ابی بن کعب،، قد مرتخریج هذا الحدیث فی کتاب العلم،باب ماذکرفی ذهاب،موسی (ع) فی البحرالی الخضر..........ـ

فَكَلَّمُوهُمْ أَنْ يَحْمِلُوهُمَا، فَعُرِفَ الْخَضِرُ، فَحَمَلُوهُمَا بِغَيْرِ نَوْلٍ، فَجَاءَ عُصْفُورٌ فَوَقَعَ عَلَى حَرْفِ السَّفِينَةِ، فَنَقَرَ نَقْرَةً أَوْ نَقْرَتَيْنِ فِي الْبَحْرِ. فَقَالَ الْخَضِرُ يَا مُوسَى، مَا نَقَصَ عِلْمِي وَعِلْمُكَ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ إِلَّا كَنَقْرَةِ هَذَا الْعُصْفُورِ فِي الْبَحْرِ. فَعَمَدَ الْخَضِرُ إِلَى لَوْحٍ مِنْ أَلْوَاحِ السَّفِينَةِ فَنَزَعَهُ. فَقَالَ مُوسَى قَوْمٌ حَمَلُونَا بِغَيْرِ نَوْلٍ، عَمَدْتَ إِلَى سَفِينَتِهِمْ فَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ. فَكَانَتِ الْأُولَى مِنْ مُوسَى نِسْيَانًا. فَانْطَلَقَا فَإِذَا غُلَامٌ يَلْعَبُ مَعَ الْغِلْمَانِ، فَأَخَذَ الْخَضِرُ بِرَأْسِهِ مِنْ أَعْلَاهُ فَاقْتَلَعَ رَأْسَهُ بِيَدِهِ. فَقَالَ مُوسَى أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا - قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ وَهَذَا أَوْكَدُ - فَانْطَلَقَا حَتَّى إِذَا أَتَيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَا أَهْلَهَا، فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا، فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَّ فَأَقَامَهُ. قَالَ الْخَضِرُ بِيَدِهِ فَأَقَامَهُ. فَقَالَ لَهُ مُوسَى لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا. قَالَ هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ» . قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «يَرْحَمُ اللَّهُ مُوسَى، لَوَدِدْنَا لَوْ صَبَرَ حَتَّى يُقَصَّ عَلَيْنَا مِنْ أَمْرِهِمَا»

رجال الحديث

① **عبدالله بن محمد**: دا ابوجعفرعبدالله بن محمدبن عبدالله بن جعفربن اليمان بن اخنس جعفی مسندی بخاری رحمہ اللہ دي، ددهٔ حالات په کتاب الایمان،، باب امورالایمان،، دلاندې تیرشوی دی۔[1]

② **سفیان** : داامام ابومحمدسفیان بن عیینه ابی عمران هلالی کوفی رحمہ اللہ دي ددهٔ حالات په کتاب الایمان،،باب قول المحدث: حدثنا او اخبرنا وانبانا،،لاندې تیرشوی دی۔[2]

③ **عمرو** : دامشهورامام اوفقیه عمروبن دینارمکی رحمہ اللہ دي،ددهٔ حالات هم په دې جلدکښې په ،،باب کتابة العلم،، کښې تیرشوی دی۔

④ **سعیدبن جبیر**: دا مشهور تابعی عالم امام سعیدبن جبیرکوفی رحمہ اللہ دي،ددهٔ حالات اوس په ،، باب السمرفی العلم،،لاندې تیرشو۔

⑤ **حضرت ابن عباس** رضی اللہ عنہما : دحضرت عبدالله بن عباس رضی اللہ عنہما حالات د،، بدءالوحی،،په څلورم حدیث په ضمن کښې تیر شو[3]اودکتاب الایمان په ،،باب کفران العشیروکفر دون کفر،، لاندې تیر شو[4]

---

[1] کشف الباری (ج۱ص۶۵۷)۔
[2] کشف الباری (ج۳ص۸۲)۔
[3] کشف الباری (ج۱ص۴۳۵)۔
[4] کشف الباری (ج۲ص۲۰۵)۔

⑥ نو ف بکا لی : دا نوف _ بفتح النون وسکون الواو، بعدها فاء _ بن فضالة _ بفتح الفاء _ الحميري البکالي _ بکسر الباء الموحدة وتخفيف الکاف _ رحمه الله دې ددهٔ ابوالرشيد. ابورشدين، ابوعمرو مختلف کنيتونه نبودلې کيږی _ په اهل دمشق ياپه اهل فلسطين کښې ددهٔ شمارکيږی ديوقول مطابق دې دکعب احبار سکه خوې دې _([1])

دې دحضرت ثوبان مولی درسول الله ﷺ او دحضرت عبدالله بن عمروبن العاص. او علی بن ابی طالب. ابوايوب انصاری رضی الله عنه اودکعب احبار رحمه الله نه روايت کوی _

اوددهٔ نه خالدبن صبيح. سعيدبن جبير. شهربن حوشب. نسيربن ذعلوق. ابواسحاق همدانی. ابوعمران جونی او ابوهارون عبدی رحمه الله وغيره روايت کوی _([2])

ابوعمران جونی رحمه الله فرمائی .. کان نوف ابن امراة کعب، احد العلماء، . _([3])

يحي بن ابی عمروالشيبانی رحمه الله فرمائی .. کان نوف اماما لاهل دمشق، .([4])

ابن حبان رحمه الله دې په کتاب الثقات کښې ذکرکړې دې اوليکلی دی .. يروی القصص، . _([5])

په صحيحينو کښې ددهٔ ذکر په حديث موسی والخضر سره راغلې دې _([6]) وانيلی کيږی چه يو کس نوف بکالی رحمه الله ته راغو او ورته ي ووئيل چه تهٔ ما په خوب کښې ليدلې ئ چه ستا په لاس کښې يوه لويه نيزه ده اودهغې په سر کښې يوه روشنائی ده، چه خلق ترې فائده اخلی او تهٔ ديولښکرقيادت کوې _

نوف بکالی رحمه الله ورته اووئيل که چرته تهٔ رښتونې ئ نو ماته شهادت حاصل شو. اوهم داسې اوشو، چه دې دمحمدبن سره جهادته لاړو اوهلته شهيد شو _([7])

د ۹۰ هجرې نه والاتر ۱۰۰ هجرې په مينځ کښې شهيد شوې دې([8]) رحمه الله تعالی رحمة واسعة

⑦ ابی بن کعب رضی الله عنه: دحضرت ابی بن کعب رضی الله عنه حالات په کتاب العلم، باب ما ذکر ذهاب موسی عليه الصلاة والسلام فی البحر الی الخضر، ، لاندې تيرشوی دی _([9])

قوله: قلت لابن عباس :ان نوفا البکالي يزعم ان موسی ليس بموسی بني اسرائيل، انما هوموسی اخر: سعيد بن جبير رحمه الله فرمائی چه ماحضرت ابن عباس رضی الله عنهما

---

[1]) تهذيب الکمال (ج ۳۰ ص ۶۵)_

[2]) دشيوخ او تلامذؤ دپاره اوګوئ، تهذيب الکمال (ج ۳۰ ص ۶۵)_

[3]) هم برنې حواله _

[4]) تهذيب التهذيب (ج ۱۰ ص ۴۹۰)_

[5]) الثقات لابن حبان (ج ۵ ص ۴۸۳)_

[6]) تهذيب الکمال (ج ۳۰ ص ۶۶)_

[7]) تهذيب الکمال (ج ۳۰ ص ۶۶) _

[8]) تهذيب التهذيب (ج ۱۰ ص ۴۹۰)

[9]) کشف الباری (۳ ص ۲۹۱)_

ته اوئي چه د نوف بكالى دعوى ده چه په قصه د خضر علیه السلام، موسى دبنى اسرائيلو نبى حضرت موسى علیه السلام نه دې، بلكه دا بل څوک موسى دې۔

په دې كښې دحضرت ابن عباس اودحضرت حربن قيس دا روايت مخكښې تير شوې دې۔ (۱) هغه مناظره بله ده، اودهغې تعلق دحضرت خضر علیه السلام سره دې يعنى په هغې كښې دا اختلاف وو چه موسى علیه السلام چاته ورغلې ووهغه څوک وو؟ رضی الله عنهما په مينځ كښې مناظره مذكورده، حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائيل چه هغه خضروو او حر بن قيس څوک بل څوک يادولو، ليكن په يو روايت كښې هم نشته چه هغوى څوک يادولو۔

اوپه روايت باب كښې چه كومه مناظره ده دهغې تعلق ،،دحضرت موسى علیه السلام،، سره دې، دسعيد بن جبير رحمه الله اودنوف بكالى رحمه الله په مينځ كښې مناظره په دې خبرې وه چه كوم موسى خضر علیه السلام ته ورغلى وو هغه موسى بن عمران نبى دبنى اسرائيلوو او كه څوک بل څوک وو؟ نوسعيد بن جبير خو وائى چه هغه هم موسى بن عمران دبنى اسرائيلو نبى وو، او نوف بكالى وائي چه هغه بل موسى دې، يعنى بن ميشا بن يوسف بن يعقوب بن اسحاق بن ابراهيم عليهم السلام دې اودحضرت موسى علیه السلام نه مخكښى تير شوې دې او دې هم نبى مرسل وو، داهل تورات هم دا رائې ده۔ (۲)

حضرت سعيدبن جبير رحمه الله دحضرت عباس رضی الله عنهما نه تپوس اوكړونو هغه روته دنبى اكرم صلی الله علیه وسلم حديث واورولو اودا ئې ورته اووئيل چه كوم موسى دحضرت خضر علیه السلام سره ملاوشوې وو هغه موسى دبنى اسرائيلووو

قوله: فقال كذب عدوالله: حضرت ابن عباس رضی الله عنهما اوفرمائيل چه دالله دښمن دروغ وائيلى دى۔

ابن التين وغيره تمام شراحو رائې داده چه حضرت ابن عباس چه خبره اوكړه نو ددې مقصد دانه دې چه نوف بكالى د اولياء الله نه خارج شواو په اعداء الله كښې داخل شوې دې۔ بلكه دعلماء حق عادت دې چه كله خلاف حق خبره واورى نودهغوى په طبيت كښې حركت راشي.نوپه داسې موقع باندې سخت كلمات ترې اووآئيلې شى،او ددې حقيقت مرادنه وى۔ (۳)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه ممكن ده چه حضرت ابن عباس رضی الله عنهما ته دنوف دايمان دصحت باره كښې شک شوې وو، ځكه ئې داسې سخته خبره كړې وى۔ (۴)

ليكن دايو احتمال محض دې ددې هيڅ څه حقيقت نشته، په اصل كښې د حضرت ابن عباس اودحر بن قيس رضی الله عنهما په مينځ كښې چه كله مناظره شوې وه په هغه وخت كښې حضرت ابن

---

(۱) اوګورئ صحيح البخارى (ج۱ص۱۷)، كتاب العلم.باب ماذكر فى ذهاب موسى عليه السلام فى البحر الى الخضر، رقم (۷٤)، وباب الخروج فى طلب العلم. رقم (۷۸)۔

(۲) اوګورئ عمدة القارى (ج۲ص۱۹۳)۔

(۳) اوګورئ فتح البارى (ج۱ص۲۱۹)، او عمدة القارى القارى (ج۲ص۱۹۳)۔

(۴) فتح البارى (ج۱ص۲۱۹)۔

عباس رضي الله عنهما ته دحضرت ابى رضي الله عنه دحديث علم نه وو دې وجې نه حضرت ابى راغلې او هغوى فيصله اوكړه نوچه كله دسعيدبن جبير او دنوف بكالى په مينځ كښې مناظره اوشوه نودغه وخت كښې حضرت ابن عباس رضي الله عنهما ته حديث معلوم وو او دنوف بكالى كلام بالكل دحديث خلاف وو نوځكه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما ته جوش راغلواو اوئى فرمائيل ,,كذب عدوالله،، والله اعلم

قوله: حدثنا ابى بن كعب عن النبى صلى الله عليه وسلم: قام موسى النبى خطيبا فى بنى اسرائيل، فسئل: اى الناس اعلم؟ فقال: انا اعلم: مونږ ته حضرت ابى بن كعب دنبى عليه السلام نه نقل كولو سره حديث واو رولوچه حضرت موسى عليه السلام په بنى اسرائيلو كښې خطبې دپاره اودرېدلو،نودهغوى نه تپوس اوكړې شو چه په خلقو كښې دټولونه زيات عالم څوك دې؟ نواوفرمائيل ئې چه زۀ دټولونه لوئ عالم يم

ددواو روايتونو په مينځ كښې تعارض اودهغې ازاله : دارو ايت چه مخكښې تيرشوېه دې كښې دى ,, هل تعلم احدا اعلم منك ؟،، نو حضرت موسى عليه السلام اوفرمائيل چه ,, لا ،، اوپه روايت باب كښې دى ,,اى الناس اعلم ؟ فقال انا اعلم،،۔

حاصل دا چه په روايت باب كښې حضرت موسى عليه السلام دخپل ځان دپاره اعلميت ثابت كړو او ددويم روايت حاصل دا دې چه هغه دخپل ځان نه بل دلوې اعلم نفى اوكړه. ظاهره ده چه داعلميت نه دنفى كولوسره خوداعلم اثبات نه راځى ـ نوددې حل دادې چه په اصل كښې سائل اول دا تپوس اوكړو,, اى الناس اعلم،، نو حضرت موسى عليه السلام دهغې جواب كښې اوفرمائيل ,,انا اعلم،، نو هغه بيا تپوس اوكړو,, هل تعلم احدا اعلم منك ؟،، نوحضرت موسى عليه السلام اوفرمائيل ,, لا ،،۔

ايا د حضرت موسى عليه السلام د ,, اعلم نفى كول درست دى ؟:دلته اشكال كيږى چه د حضرت موسى عليه السلام د ,,لا،، وائيلو سره د,, اعلم،، نفى څنګه اوشوه ؟ داخوخلاف واقع ده، ځكه چه الله تعالى فرمائى ,, بلى عبدنا خضر،، چه زمونږ بنده خضردستانه زيات اعلم دې ـ خودا اشكال دلته ځكه نه كيږى چه حضرت موسى عليه السلام دخپل علم اوزعم په اعتبار سره نفى كړې وه. لهذا دهغوى د ,, انا اعلم،، وائيل خلاف واقع نه وو ځكه چه څنګه هغوى په خپل ګمان كښې ګڼړل هم هغسې خبر ئې وركړو، خپل ځان دپاره اعلميت هغوى د خپل ګمان په اعتبارسره ثابت كړې وو نه چه دنفس الامرپه اعتبارسره، لهذا دالله جل شانه قول ,, بلى عبدنا خضر،، بلكل تيک دې،هغه دنفس الامر په اعتبارسره دې ـ والله اعلم ـ

فائده: دلته يوه مسئله بله هم حل شوه،اوهغه دا چه دمعتزله په وړاندې كذب الخبر دې ته وائى چه كوم عمدا خلاف واقع بيان شى ـ

اواهل سنت فرمائى چه كذب هغه خبردې كوم چه خلاف واقع وى كه عمدا وى اوكه سهوا وى، هم دا وجه ده چه الله تعالى دهغه په ,,انااعلم،، وائيلوړه رد كړل او اوفرمائيلو ,, بلى،،

عبدنا خضر،، _ دجواب حاصل دا دې چه حضرت موسى عليه السلام دخپل ځان پاره فی الواقع اعلميت نو ثابت کړې، بلکه دخپل ګمان او ظن په اعتبار سره کړې وو په دې باندې څه ګرفت نشته، اوس دګمان او ظن په اعتبارسره دهغوی خبره ټيک ده، چه دهغوی کوم ګمان وو نو دهغوی خبرهم دهغې مطابق وو. والله اعلم

قوله: فعتب الله عليه اذ لم يرد العلم اليه: بس الله تعالى په هغوی باندې عتاب اوفرمائيلو چه هغوی علم دالله تعالى طرف ته اونه سپارلو او دا ئې او نه وائيل چه ,,الله اعلم،، ,,عتاب،، وائي ناراض کيدوته، دادتغير نفسانى اثردې او الله تعالى دتغيراتو نه پاک دې ددې وجې نه علماء ارشاد فرمائي چه ,,د عتب الله،، معنى ده ,, آخذه،، الله تعالى دهغوى مواخذه اوفرمائيله، حضرات انبياء کرام عليهم السلام دالله تعالى مقرب ترين بنده ګان دی، دهغوی نه په معمولى خبرو باندې هم مواخذه کيږی، الله تعالى ته داعنوان خوښ نه شو، بلکه دوی لره پکاروو چه دې علم ئې دالله تعالى طرف ته سپارلې وو او دا ئې وائيلې وو چه ,, الله اعلم،، _ (١)

ابن بطال رحمه الله فرمائى چه دالله تعالى عتاب حضرت موسى عليه السلام لره په دې وجه اوشو چه هغوی لره مطلق ددې جواب نو ورکول پکار _ (٢)

ليکن ابن منير رحمه الله فرمائى چه ځما په نيز دا صحيح خبره نه ده چه هغوی لره جواب ورکول نه وو پکار، بلکه دالله تعالى دعلم طرف ته واپس کول متعين وو، که چرته موسى عليه السلام د ,, انا،، وائيلوسره ,,والله اعلم،، هم وائيلې وې نوعتاب به نه وو شوې _ دعتاب وجه داده چه هغوی ,, انا علم،، خو اوئيل ليکن دې سره ئې ,, الله اعلم،، اونه وئيل -(٣) والله اعلم

قوله: فاوحى الله اليه ان عبدا من عبادى بمجمع البحرين هو اعلم منك: الله تعالى حضرت موسى عليه السلام ته وحى اوکړه چه دمجمع البحرين سره ځما په بندګانو کښې يو بنده دې، کوم چه ستا نه لوې عالم دې _ دمجمع البحرين نه مراد بحرفارس اوروم ملتقى دې، چرته چه دواړه يوځې کيږی _ (٤)

بيادلته دحضرت خضر عليه السلام چه کوم اعلميت مذکوردې هغه مخصوص اعتبار سره دې، دحضرت خضر عليه السلام سره دموسى عليه السلام په نسبت د ,, کونياتو،، علم زيات وو، اودحضرت موسى عليه السلام سره دحضرت خضر عليه السلام په نسبت د ,,شرعياتو،، علم زيات وو، ليکن په يو جزئى حيثيت سره دحضرت خضر عليه السلام په حضرت موسى عليه السلام باندې يوقسم تفوق حاصل وو.

---

(١) اوګورئ فتح البارى (ج١ ص٢١٩)، او عمدة القارى (ج٢ص١٩٣)_

(٢) فتح البارى (ج١ص٢١٩)_

(٣) المتوارى على تراجم ابواب البخارى (ص ٦٤)، او فتح البارى (ج١ص٢١٩) _

(٤) اوګورئ الجامع لاحکام القران للقرطبى (ج١١ص٩) _

قوله: قَال: يارب، وكيف به؟: عرض ئ اوكړو چه ائ پرروديګار هغوى ته رسېدل به څنګه وى؟ کله چه حضرت موسى عليه السلام ته ده معلومه شوه چه يولوې عالم دې وخت کښې موجود دې نوحضرت موسى عليه السلام ته دهغه سره دملاقات اودهغه نه دعلم حاصلولوشوق پېدا شو. حضرت موسى عليه السلام دخپل ګمان په اعتبارسره ,, انا اعلم،، وانيلى وو. په غوراوتتبع سره ئ نه وانيلى، اوس چه کله الله تعالى دخپل يوبنده ذکر اوکړو نو هغه اوانيل چه ,, کيف به ؟،، ای ,, کيف اللقاء به ؟،، چه دهغى سره دملاوېدو به څه صورت وى ؟

قوله: فقيل له: احمل حوتا في مكتل: هغه ته اوانيلې شو چه په يوزمبېل (شکور) کښې يو محنې (کب) خان سره واخله ـ

دکتاب التفسير کښې په يوروايت کښې دې ,, خذنونا ميتا حيث ينفخ فيه الروح،،ـ[1] چه يو مړ کب خان سره واخله نو چه چرته په دې کښې روح واچولې شى هلته به خضر عليه السلام ملاوشى ـ

قوله: فاذا فقدته فهو ثم: چه چرته مو دې اورک کړو هم هلته به هغه موجود وى ـ دکب دورکېدو مطلب دادې چه کله په هغې کښې روح واچولې شى اوهغه په اوبو کښې ډوب شى نوتاته به هغه هلته ملاوشى ـ

قوله: فانطلق وانطلق بفتاه يوشع بن نون وحملا حوتا في مكتل، حتى كانا عند الصخرة وضعا روسهما وناما: حضرت موسى عليه السلام خپل خادم يوشع بن نون دخان سره کړو اوروان شول، دې دواړو يو کب په يو پچئ کښې واخستلو، کله چه هغوى يوې ګټې ته اورسېدل نودواړو خپل سرونه کېخودل او اوده شول ـ

قوله: فانسل الحوت من المكتل: کب دپچئ نه غلې شانته روان شوـ امام بخارى رحمه الله په کتاب التفسير کښې دسفيان بن عيينه رحمه الله په طريق سره هم داحديث نقل کړدې په دې کښې دى:

,, قال سفيان: وفي حديث غير عمرو، قال: وفي اصل الصخرة عين، يقال لها: الحياة، لا يصيب من مائها شيء الا حيى، فاصاب الحوت من ماء تلك العين، قال: فتحرك، وانسل من المكتل، فدخل البحر،،ـ[2]

,, سفيان رحمه الله فرمائي چه دعمروبن دينارنه علاوه دنورو حضراتوپه روايت کښې دى چه ددهغې ګټې (چټان) دلاندې يوه چشمه وه، چه هغې به ,, حيات،، يعنى اب حيات) وئيلې کېدو هغه به چه کوم څيزته لګيدل دې نوهغه به جوندې کېدو، نوبس هغه کب ته هم دغه اوبهٔ اولګيدې. اوپه کب کښې حرکت پيدا شواوهغه دپچئ نه وتلوسره سمندرته داخل شو،،ـ

قوله: فاتخذ سبيله في البحر سربا وكان لموسى وفتاه عجبا: نو کب په سمندر کښې

---

[1] صحيح البخارى (ج۲ ص۶۸۹) کتاب التفسير، باب: (فلما بلغا مجمع البحرين نسيا حوتهما)، رقم (۴۷۲۶)
[2] صحيح البخارى (ج۲ص ۶۹۰) کتاب التفسير، باب (فلما جاوزاقال لفتاه: اتنا غداءنا....)، رقم (۴۷۲۷)

سرنګ جوړولوسره خپله لاره اختیارکړه دحضرت موسی علیه السلام دخادم دپاره دتعجب سبب جوړشو۔
دکتاب التفسیرپه روایت کښې دی ,, وامسك الله عن الحوت جرية الماء، فصارعليه مثل الطاق،،۔(١) الله تعالی دکب نه دابوبهېدل ایسارکړل نودده دپاره دایوه طاقچه جوړه شوه،،۔
حضرت یوشع علیه السلام چې کله دا کیفیت اوکتلونوده ته ډیرتعجب اوشو،او روستوچې حضرت موسی علیه السلام هم ددې کیفیت علم اوشو اوپه واپس راتوباندې ئې دغه ځې اوکتلونوهغه ته هم تعجب اوشو۔

قوله: فانطلقا بقية ليلتهما ويومهما: هغوی دواړه باقی شپه او ورځ مزل اوکړو۔
بعضې حضرات وائی چې داپه اصل کښې ,, بقية يومهما وليلتهما،، دې دلته قلب واقع شوې دې،ځکه چې دکتاب التفسیرپه روایت کښې په صحیح توګه باندې راغلی دی (٢) اوددې قرینه داده چې دې نه پس ,, فلما اصبح .....،، راغلې دې او ,, اصبح،، دشپې نه پس وی دورځې نه پس نه وې۔(٣)
حافظ ابن حجررحمه الله فرمائی چې کیدشی د,, فلما اصبح،،معنی داوی چې ,, ددغې شپې صباشوکوم چې ددغې ورځې نه پس راځی دکومې ورځې چې دلته تذکره شوې ده،،۔ مطلب داشوچې دشپې باقی حصه ئې هم تلل اومزل ئې کولوتردې چې ورځ شوه اوټوله ورځ ئې هم مزل اوکړوبیاشپه راغله اودغه شپه ئې هم مزل اوکړواوبیاسحرشو۔(٤)
لیکن اقرب اونزدې خبره هم هغه ده کومه چې وړاندې بیان شوه،ځکه چې ددغه روایت په بل طریق کښې د ,,یوم،،تقدیم په ,,لیلة،،باندې راغلې دې۔

قوله: فلما اصبح قال موسى لفتاه: آتنا غداءنا لقد لقينا من سفرنا هذا نصبا:
کله چې سحرشونو موسی علیه السلام خپل خادم ته اوفرمائیل چې زمونږخوراک راوړه مونږته ددې سفرنه ډیره ستړتوب اورسیدو۔
اوداهله چې کله دوی دصخرې نه واوړېدل نوموسی علیه السلام اوږې شو. ددې نه مخکې داولږې او د ستړیوالی هډوڅه احساس نووشوې۔

قوله: ولم يجد موسى مسا من النصب حتى جاوز المكان الذي امر به: حضرت موسی علیه السلام ته دستومانتیا هډوڅه اثرهم محسوس شوې نو،تردې چې دهغه ځې نه هم واوړېدل کوم ځې ته چې درسیدلوحکم دالله تعالی دطرف نه شوې وو۔

١) صحيح البخاری (ج٢ص٦٨٧) كتاب التفسير،باب :(واذ قال موسى لفتاه: لاابرح حتى ابلغ مجمع البحرين اوامضى حقبا....)رقم (٤٧٢٥)۔
٢) هم برنئ حواله۔
٣) فتح الباری (ج١ص٢٢٠)۔
٤) فتح الباری (ج١ص٢٢٠)۔

داسې معلومیږی چې تردغه خې پورې دوی سره خدائی طاقت اوتائیدوو .نوځکه دوی ستړی نه شواوددې نه پس چې کله دمنزل نه اوړېدل نوځکه ورته ستومانتیا محسوسه شوه،دې دپاره چې دوی ډیرمخکې لاړنه شی ـ

قوله: فقال له فتاه: ارایت اذ اوینا الی الصخرة فانی نسیت الحوت،قال موسی :ذلك ماکنا نبغی :دوی ته خپل خادم عرض اوکړوچې جی ماخوتاسووائیل چې کله مونږ گټې ته اورسېدونوکب اوتختېدو خو مانه ددې ذکر هیرشولو،نو موسی علیه السلام اوفرمائیل چې هم ده خومونږتلاش کولو۔

قوله: فارتداعلی آثارهما قصصا: بس دی دواړه راواپس شول اود خپل قدمونوپه نشانونوباندې راتلل۔

قوله: فلما انتهیا الی الصخرة اذا رجل مسجی بثوب اوقال :تسجی بثوبه :چې کله هغوی دواړه گټې ته اورسیدل نوناساپه یوسړې دې چې، خان نه ئې کپړه تاواکړې وه یا کپړه ئې اغستې وه ـ

داحضرت خضر علیه السلام دې دده تفصیلی حالات اوده سره متعلقه مباحث مونږ روستوپه ,,باب ما ذکرفی ذهاب موسی....،، ،لاندې لیکلی دی ـ

علامه داودی رحمه الله دې روایت لره ,,وهم،، گرزولې دې، اوددې بنیاددا دې چې هغوی حضرت خضر علیه السلام دگټې سره نه بلکې، جزیرې سره موندلې وو، اودلته په دې روایت کښې مذکوردی چې کله گټې ته اورسیدل نوهغه سره ملاقات اوشو۔(۱)

خود,,وهم،، گرځولوخه ضرورت نشته،دواړه روایتونه جمع کولې شوچې اول هغوی گټې ته اورسیدل بیادتتبع اوتلاش نه پس هغه په جزیره کښې ملاوشو۔ (۲)

ځکه چې دمسلم شریف په روایت کښې دې ,, فاراه مکان الحوت، قال :ههنا وصف لی، فذهب یلتمس فاذاهو بالخضر مسجی ثوبا ،،۔ (۳)

فسلم موسی حضرت موسی علیه السلام سلام اوکړو۔

قوله: فقال الخضر: وانی بارضك السلام؟:حضرت خضر علیه السلام اوفرمائیل چې ستاپه دې زمکه باندې سلام څنگه ؟ او دکوم خې نه ؟

,,انی،، ,,دکیف،، ,په معنی هم کېدیشی،څنگه چې دکتاب التفسیر په روایت کښې دی،، هل بارضی من سلام ؟،،(۴)چې ایازمونږپه دې زمکه کښې هم سلام شته ؟

---

۱) فتح الباری (ج۸ص۴۱۷) کتاب التفسیر،باب(فلمابلغامجمع بینهما.....)۔

۲) حواله بالا۔

۳) صحیح مسلم کتاب الفضائل،باب من فضائل الخضر، رقم(۶۱۶۵)۔

۴) صحیح البخاری (ج۲ص۶۸۹)کتاب التفسیر،باب(فلمابلغامجمع بینهما....)،رقم (۴۷۲۶)۔

اوداد.. من اين،، په معنى هم ممكن دي چې دلته سلام دكوم ځي نه راغللو؟ ګويا چې په دې مځ دزمكې ياخودبلاد كفرداباد ي نه ياداچې دغلته دسلام څه بله طريقه مروجه وه. نوهغوى تپوس اوكړوچې دلته سلام دكوم ځي نه راغللو؟[1]

دمسلم شريف په روايت كښې دى .. فكشف الثوب من وجهه قال: وعليكم السلام،، [2]

ددې نه معلوميږى چې حضرت خضر عليه السلام دسلام جواب وركړې وو. ددواړو روايتونو په مينځ كښې تطبيق داسې كيدشى چې حضرت خضر عليه السلام روميې دسلام جواب وركړو.بيا په تعجب سره تپوس اوكړو..انى بارضك السلام؟..[3]

قوله: فقال: انا موسى: موسى عليه السلام اوفرمائيل زهٔ موسى يم۔

دكتاب التفسير په روايت كښې دى .. من انت. .قال انا موسى،، [4] ګويا چې.. انا موسى،، دخضر عليه السلام دسوال په جواب كښې وائيلې شوى دى۔

قوله: فقال: موسى بنى اسرائيل؟قال: نعم: هغوى تپوس اوكړو چې دبنى اسرائيلو موسى؟ نوارشادئ اوكړوچې او.

صحيح مسلم كښى دابواسحاق په روايت كښې دى چې كله حضرت موسى ..انا موسى، اوفرمائيل نوحضرت خضر عليه السلام تپوس اوكړو.. ومن موسى؟ قال: موسى بنى اسرائيل،، [5]

البته دعبدبن حميدروايت سره دلته يو اشكال كيږى،اوهغه داچې كله موسى عليه السلام ..السلام عليك ياخضر،، وائيلوسره سلام اوكړو اوهغوى جواب وركړو..وعليك السلام يا موسى،، ګويا چې هغوى دشروع حضرت موسى عليه السلام پيژندلې وو.بيا حضرت موسى عليه السلام تپوس اوكړو.. ومايدريك انى موسى،،؟ تاته چاوائيل چې زهٔ موسى يم؟،، نو هغوى جواب وركړو..ادراني بك الذى ادراك بى،، ماته ستا باره هغه چاخبر راكوچاچې تاته څما باره كښې خبردركړې دې۔[6]

دې نه معلوميږى چې ..من انت؟،،او..موسى بنى اسرائيل؟،، وائيلوسره هډوسوال نه دې شوې ۔ حافظ رحمه الله فرمائى چې دصحيحنودروايت په مقابله كښې دعبدبن حميدوالا روايت ثبوت مشكوك دې۔[7] والله اعلم

---

[1] اوګورئ فتح البارى (ج١ص٢٢٠) _
[2] صحيح مسلم،كتاب الفضائل،باب من فضائل الخضر،رقم (٦١٦٥)_
[3] فتح البارى (ج٨ص٤١٧) كتاب التفسير،باب (فلمابلغا مجمع بينهما.....)_
[4] صحيح البخارى (ج٢ص٦٨٩) كتاب التفسير،باب :(فلما بلغامجمع بينهما.....)،رقم (٤٧٢٦) _
[5] صحيح مسلم،كتاب الفضائل،باب من فضائل الخضر،رقم (٦١٦٥) _
[6] فتح البارى(ج٨ ٤١٧) كتاب التفسير،باب:(فلمابلغامجمع بينهما.....) _
[7] هم برنئ حواله _

قوله: قال :هل اتبعك على ان تعلمني مما علمت رشدا: موسى عليه السلام اونيل چي ايا زهٔ تاپسې روستونه ځم چي دالله تعالى دطرف نه تاته چي كوم علم اوهدايت دين ښودلي شوي دي نو دهغي نه ماته ښودنه اوكړې ؟

,, رشد،، (بضم الراء وسكون الشين المعجمة) او,, رشد،، (بفتحتين) په دواړوطريقوسره لوستلې كيږى،[۱] داكثروعلماؤ په نيز دا دواړه په يو معنى دى ـ[۲]

بعضې حضرات وائى چي بفتحتين,, دين،، په معنى كښې دى او,,رشد،، (بضم فسكون) صلاح نظر يعنى هدايت ته وائيلې كيږى ـ[۳]

بيا,, رشدا،، ,,د تعلمنى،، مفعول ثانى دې، دې وجې نه منصوب دې ـ,,دعلمت،، مفعول ثانى جوړول لرې خبره ده[۴]

قوله: قال: انك لن تستطيع معي صبرا: اوفرمائيل چي اې موسى:ته به ماسره صبر اونه كړې شې ـ

قوله: ياموسى: اني على علم من علم الله علمنيه لا تعلمه انت، وانت على علم علمكه لا اعلمه: اې موسى زهٔ دالله دعلومونه په يو مخصوص علم كښې يم كوم چي الله تعالى ماته ښودلې دى،ته هغه نه پيژنې او ته په يو مخصوص علم باندې يې كوم چي الله تاته ښودلى دى هغه زهٔ نه پيژنم ـ دحضرت موسى عليه السلام سره علوم تشريعيه وو،اودحضرت خضر عليه السلام سره علوم تكوينيه ـاو دا چي فرمائيلى دى ,,لاتعلمه انت،،او,, لا اعلمه،،ددې مطلب دادې چي نه ته كلى طور باندې ځمادعلوم نه واقف يې اونه زهٔ ستا دعلومونه كلى طورباندې واقف يم ـ

ظاهره داده چي حضرت موسى ته دبعضې,, كونياتو،،علم وو،اوحضرت خضر عليه السلام ته دشريعت دومره علم به خامخه ووچي دهغې په رڼړه باندې هغه خپله عقيده صحيح ساتلې وې اوعمل يې پې كولو ـ[۵]

يو اشكال او دهغې جواب: دلته دا اشكال شوې دې چي الله تعالى په موسى عليه السلام باندې كوم نكيرفرمائيلې وو په هغې كښې حضرت خضر عليه السلام ,, اعلم،، ګرزولې شوې وو، څنګه چي فرمائيلې شوى دى ,, ان عبدا من عبادى بمجمع البحرين هواعلم منك،، (كمافى حديث الباب) يعنى يو بنده په مجمع البحرين كښې اوسيږى هغه ستا نه زيات علم والادې ـ

---

[۱] فتح البارى (ج۸ص۴۱۷و ۴۱۸) ـ
[۲] .حواله بالا ـ
[۳] فتح البارى (ج۸ص ۴۱۸) ـ
[۴] حواله بالا
[۵] اوګورئ فتح البارى (ج۸ ص ۴۱۸) ـ

اعلم داسم تفضیل صیغه ده او اسم تفضیل ددې خبرې متقاضی وی چې مفضل او مفضل علیه په نفس فعل کښې شریک وی، لهذا اس دامطلب رااوتلوچې حضرت موسی او حضرت خضرعلیهماالسلام دواړه په،، علم،، کښې مشترک دی او چې کله ددواړو په علم کښې دنوعیت تشریعي اوتکوینی په اعتبار سره اختلاف پیدا شونوبیااشتراک کوم ځې کښې راغللو؟ نولهذا،، اعلم،، ونیل څنګه صحیح شو؟

ددې اشکال جواب هم هغه دې دکوم طرف ته چې اس اشاره اوشوه چې فی الجمله خودواړه دعقائدو اواعمالوعلومو کښې متحدوو،که حضرت موسی علیه السلام په یوعلم کښې ښه ماهروونوحضرت خضرعلیه السلام په قدرضرورت دهغې نه واقف وو،دهغه رنګه که حضرت خضر علیه السلام ته دکونیاتوعلم زیات وو،خوڅه نه څه دتکوینیاتوعلم حضرت موسی علیه السلام ته هم وو،ګویاچې په نفس علم شریعت اوعلم کونیات کښې فی الجمله دواړه شریک وو،ددې نه پس حضرت خضر علیه السلام ته په علم ګونیه کښې په حضرت موسی علیه السلام باندې تفوق حاصل وو،نو لهذاحضرت خضرعلیه السلام ته دحضرت موسی علیه السلام په مقابله کښې ،، اعلم،،وائیلوکښې نه څه اشکال شته اونه په دواړوکښې څه تعارض ـ والله اعلم ـ

قوله: قال :ستجدنی ان شاء الله صابرا ولا اعصی لك امرا: حضرت موسی علیه السلام اووئیل چې ان شاء الله ته به مالره صابر اوومومې اوزۀ به ستا دیوحکم نه به هم مخ نه اړوم ـ

قوله: فانطلقا یمشیان علی ساحل البحر،لیس لهما سفینة،فمرت بهما سفینة، فکلموهم ان یحملوهما،فعرف الخضر فحملوهما بغیرنول : بس هغوي دواړه ددریاب په غاړه روان شو،او دهغوی سره کشتي نه وه اچانکې یوه کشتي تیردله نوهغوی ورسره خبره اوکړه چې مونږ دځان سره سوارۀ کړې، چې خضرعلیه السلام ئې اوپیژندلونو بغیر دڅه کرایه اومعاوضې نه ئې سوارۀ کړل ـ

حضرت خضر علیه السلام خو اول معذرت اوکړو چې ته ځماسره نه شې تللې، ځکه چې ځمامعاملات دتکوینیاتوسره متعلق دی،اوهغه دظاهر شریعت په اعتبارهغه قابل اعتراض دی اوته به څه ظاهرې بدئې لرد اوګورئ اوچپ به پاتې نه شې ـ

لیکن حضرت موسی علیه السلام شوق دمجبورئ د لاسه دمکملې اتباع اویه یو موقعه باندې هم دتنقید اواعترض نه دځان ساتلو وعده اوکړه نوهغوی دځان سره دبوتللواجازت ورکړلو ـ

ددې نه پس دریاب په غاړه روان شول،دهغوی سره خپله څه کشتي نه وه چې په هغې کښې سوارۀ شوې وې،په دې کښې یوکشتي راغلله، دکشتي والوسره دهغوی خبرې اوشوې نو هغوی حضرت خضر علیه السلام اوپېژندونو بغیردڅه معاوضې اوداجرت نه یئ هغوی کینول

قوله: فجاء عصفور فوقع علی حرف السفینة،فنقرنقرة او نقرتین فی البحر : په دې کښې یوه چنچړه راغلله اودکشتي په غاړه کیناسته،اوپه دریاب کښې یئ یودوه ځله مخوکه ووهله ـ،، عصفور،، ورې مرغې ته وائیلې کیږی ـ

ددې نه بعضود دې مراد ,,صرد،، نومې مرغې وانيلې ده۔ ([1])چې په اردو كښې ورته ,,لټوره،، وانيلې كنېرى ۔([2])بعضې حضرات واني چې دا ,,خطاف،، يعنى ښاپيرک وو۔([3])والله اعلم

قوله: فقال الخضر: ياموسى، ما نقص علمي وعلمك من علم الله الا كنقرة هذا العصفور في البحر: حضرت خضر عليه السلام اوفرمائيل اې موسى .خمااوستا علم دالله تعالى دعلم نه صرف دومره اخستې دې څومره چې دې چنچړې سمندر نه واخستلې ۔

دلته لفظ د,, نقص،، واردشوېدې چې معنى يې دكميدوده،نولهذا اوس به يې مطلب داشى چې خمااوستاددواړوعلم دالله تعالى علم نه دومره كم كړلوڅومره چې دې چنچړې ده سمندر اوبونه كمې كړې ـخوځنګه چې دا خبره منلې شوې ده چې الله تعالى علم غيرمتناهى دې، دمتناهى ددې سره هيڅ نسبت نشته،نولهذاپه دې نقص څه سوال دې ؟ددې د جواب وركولوسره شارحينوليكلى دى چې دلته ,,نقص،، په خپله ظاهرى معنى باندې نه دې،بلكه ددې معنى د,,اخذ،، ده نو لهذااوس به مطلب دا شى ,, **ما اخذ علمى وعملك من علم الله الا كنقرة هذا العصفور من البحر**،،۔ يعنى خمااوستايعنى ددواړوعلم په يو خې سره دالله تعالى علم نه چې څومره علم اخستې دې نودهغې نسبت هم دومره دې څومره چې ددې چنچړې په مخوكه كښې دموجود اوبونسبت چې سمندرسره دې ۔ ([4])

بعضې علماء ليكى چې دلته ,,علم،، په معنى د,, **معلوم**،،سره دې او مطلب دا دې چې دالله جل شانه دمعلوماتواوزمونږ په معلوتوكښې بس دا نسبت دې كوم چې ديوې قطرې دسمندرسره دې ۔ ([5])

او بعضې حضراتوداوانيلې دى چې په دې كښې ,, الا،،د،، ولا،،په معنى دې ګويا اوس په تقدير داسې وى ,,**مانقص علمى وعلمك من علم الله ولا كنقرة هذا العصفور**،،۔ خما اوستا علم دالله تعالى دعلم نه هيڅ هم كم نه كړل، تردې چې ددې چنچړې دمخوكې داوبوپه مقدارهم كم نه كړو([6])

امام اسماعيلى رحمة الله فرمائى چې داطرزتعبير مبالغة دنفى مطلق دپاره دې،يعنى چنچړې يا يومارغه دسمندرنه ديو څيز هم كمې اونه كړو،دهغه شان خمااوستاعلم دالله تعالى دعلم نه هم هيڅ كمې اونه كړو،اوهم داسې ده څنګه چې يو شاعر ونيلې دى :

---

[1]) فتح البارى (ج۱ص۲۲۰)۔

[2]) اوګورئ مصباح الغات (ص۶۶۴) ۔

[3]) فتح البارى (ج۱ص۲۲۰)۔

[4]) فتح البارى (ج۱ص۲۲۰) ۔

[5]) هم برنئ حواله ۔

[6]) هم برنئ حواله

ولاعیب فیهم ان سیوفهم بهن فلول من قراع الکتائب

،یعنی په هغوی کښې هیڅ عیب نشته سوا ددې نه چې دهغوی په تورو کښې ددښمن لښکر دمقابلې دوجې نه غاښونه پیدا شوي دي۔

په دې شعرکښې دا وائیل مقصود دی چې په دغه ممدوحینو کښې هیڅ عیب نشته، دغه شان دلته هم دالله جل شانه په علم کښې دهیڅ قسمه نقص نه موجود بدوبیانول مقصودی[1]

په کتاب التفسیر کښې دامضمون ډیرپه واضحه توګه باندې راغلې دې، څنګه چې فرمائیلې دي ,, والله، ماعلمی وماعلمك فی جنب علم الله، الاکما اخذ هذا الطائر بمنقاره من البحر،،[2] قسم په خدائ پاک چې ستااوځماعلم دالله تعالی علم په بس هم داسې دې لکه څنګه چې دهغې چنچړې دسمندرنه دخپلې مخوکښې په ذریعې اوبۀ واخستې،،۔

قوله: فعمد الخضر الی لوح من الواح السفینة فنزعه :حضرت خضر علیہ السلام دکشتې دتختوطرف ته لاړپه هغې کښې یوه تخته راوسته۔

قوله: فقال موسی قوم حملونا بغیرنول عمدت الی سفینتهم فخرقتها لتغرق اهلها :حضرت موسی اوفرمائیل دې خلقو مونږ بغیردخه اجرت نه کینولواوتاداسې کاراوکړوچې ددی کشتې نه دې تخته راوستله چې دا کشتې والاغرق کړې؛

حضرت موسی علیہ السلام په موقعه باندې سخت الفاظ هم اوئیل.دربیعه بن انس په روایت کښې دی: ان موسی لما رای ذلك امتلا غضبا وشد ثیابه، وقال: اردت اهلاکهم، ستعلم انك اول هالك،،[3]

یعنی حضرت موسی علیہ السلام دغصې نه ډک شواوخپل لستوڼې ئ ر اونغستل او وېوائیل ئ چې ته خلقو لره هلاکول غواړې،تاته به زرمعلومه شی دټولونه ړومبې به هم ته هلاکیږې ،،۔

قوله: قال :الم اقل لك انك لن تستطیع معی صبرا؟:حضرت خضر علیہ السلام اوفرمائیل چې تاته مانووائیلې چې ته ځماسره صبرنه شې کولې ؟ حضرت موسی علیہ السلام تاپه دې موقع باندې تنبیه اوشوه چې مادوعدې خلاف ورزی اوکړه نوهغوی فورا معذرت اوکړو۔

قوله: قال :لاتؤاخذنی بما نسیت : عرض ئ اوکړوچې ځماپه هیره باندې مؤخذه مه فرمائې۔

قوله: فکانت الاولی من موسی نسیانا: په اول ځل دموسی علیہ السلام نه په هیره باندې اعتراض شوې وو۔دکتاب التفسیرپه روایت کښې دی

,,کانت الاولی نسیانا، والوسطی شرطا .والثالثة عمدا،،[4]

---

[1] فتح الباری (ج۱ص۲۲۰) ۔

[2] صحیح البخاری (ج۲ص ۶۸۹) کتاب التفسیر.باب : (فلما بلغامجمع بینهما......).رقم (۴۷۲۶)۔

[3] فتح الباری (ج۸ص۴۱۹)، کتاب التفسیر.باب :(فلمابلغ مجمع بینهما........) ۔

[4] صحیح البخاری (ج۲ص۶۸۹) کتاب التفسیر.باب (فلما بلغامجمع بینهما......). رقم (۴۷۲۶)۔

په اول خل ئ اعتراض په هیره سره کړې وو، په دوېم خل يې شرط لګلوسره اوئیل «ان سالتك عن شيء بعدها فلا تصحبني»[1]
چې که چرته مې ددې نه پس هم اعتراض اوکړونو ته مې دخان سره مه ساته، او په درېم خل ئ په قصدا اوعمدا کړې وو،،۔
دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما يو مرفوع روایت دې ،، الاولی نسیان، والثانیة عذر، والثالثة فراق،،۔[2]
په اول خل ئې په هیره سره اعتراض کړې وو، په دوېم خل ئ عذر پیش کړوپه درېم خل ئ فراق اوجداي راغلله،،۔ البته حضرت ابی بن کعب رضی الله عنه نه فراء رحمه الله نقل کړې دی ،، ولم ینس موسی ولکنه من معاریض الکلام،،۔[3] يعنی ،، د موسی علیه الصلاة والسلام نه هیره خونه وه شوې، البته داداشارو کنایواودتوریې دقبیلې نه وو،،۔ حافظ رحمه الله فرمائي چې ددې روایت سند ضعیف دې، ددې وجې نه اصل اعتماد په اولنی روایاتو باندې دې، که چرته داخبره درست وه نو حضرت موسی علیه السلام په دوېم او درېم خل باندې ولې دمعاریض کلام اعتراض کولو، نه ولې کارنه اخستو ؟۔[4]

قوله: فانطلقا، فاذا غلام یلعب مع الغلمان، فاخذ الخضر براسه من اعلاه فاقتلع راسه بیده: بیا دواړه روان شول، اچانک یوهلک ورته ملاوشو، چې دنوروهلکانوسره ئ لوبې کولې، حضرت خضر علیه السلام دهغه سردبرۀ نه اونیولو اوپه لاس سره ئ دهغه سردبدن نه جدا کړو۔
عبدبن حمید دابن جریج روایت نقل کړې دې چې په هغې کښې دی:
،، فاضجعه ثم ذبحه بالسکین،،۔[5] چې هغه ئ سملولو اوبیائ په چاړې سره ذبح کړو،،
دغه شان دطبری په یو روایت کښې دی ،، فاخذ صخرة فثلغ راسه ۔[6] یعنی هغوی یو کاڼې اوچت کړواو دهغه سرئ پې اوچولو۔،،
په دې کښې دااخری روایت کمزورې دې [7]، اګرچې په دې درې اړوکښې تطبیق کیدې شی چې اول ئ په کاڼې ورله سر اووهلوبیا ئ په چاقویاپه چړې سره دهغه مرئ کټ کړه، کومه څرمن وغیره به اینختې نو هغه ئ په لاس سره دبدن نه جدا کړه ۔[8] والله اعلم

---

[1] الکهف (۷۶) ۔
[2] رواه ابن مردویه من طریق عکرمه عن ابن عباس رضی الله عنهما ۔ فتح الباری (ج ۸ص۴۱۹) ۔
[3] فتح الباری (ج۸ص۴۱۹) ۔
[4] هم برنئ حواله
[5] فتح الباری (ج۸ص۴۱۹)
[6] هم برنئ حواله ۔
[7] قاله الحافظ فی الفتح (ج ۸ص۴۱۹) ۔
[8] اوګورئ فتح الباری (ج۸ص۴۱۹) ۔

د كتاب التفسير په روايت كښې دى .. فاخذ غلاما كافرا ظريفا ،،_ [١]
دغه شان دصحيح مسلم وغيره په يو روايت كښې دى .. واما الغلام فطبع يوم طبع كافرا _ [٢]
ددې مطلب دانه دې چې داهلک فى الحال كافرشو ،بلكه مطلب دادې كه چرته ژوندې پاتې شونوكافربه شى —

يو اشكال اودهغې جواب : دلته يو اشكال كيږى .چې په حديث كښې دى .. كل مولود يولد على الفطرة .... ،،_ [٣] چې هر يو ماشوم په فطرت د دين اسلام باندې پيدا كيږى...... اوددې ماشوم په باره په حديث كښې تصريح راغلې ده چې دا ماشوم كافرمطبوع شوې وو. ددې جواب دادې چې دماشوم دغې نه مستثنى دې ،يا دا وئيلې شى چې دفطرت نه مراداستعداد داسلام دې ،، يعنى په هريو كښې داسلام دقبلولوصلاحيت اېښودې شوې دې ، خو دې به دغه صلاحيت دصحيح استعمالولوپه ځې به غلط استعمال كړى او كافربه شى _ والله اعلم

قوله: فقال موسى : اقتلت نفسا زكية بغير نفس ؟: حضرت موسى عليه السلام اوفرمائيل چې تا ديو بې ګناه وينه په ناحقه توې كړه؟:

قوله: قال : الم اقل لك انك لن تستطيع معى صبرا ؟: ويوائيل چې تاته ما نو وئيلى چې ته څما سره صبرنه شې كولې ؟:

قوله: قال ابن عيينة : هذا اوكد: ابن عينه رحمه الله فرمائي چې دا اولنې كلام ډيرسخت وو. ددې نه پس حضرت موسى اوشرمېدواو اوئيلې ،ان سالتك عن شىء بعدها فلا تصحبنى ....، [٤] اوس كه چرته ددې نه پس كه مې دڅه باره كښې اعتراض اوكړونوته ما دځان سره مه ساته ،،_

قوله: فانطلقا ،حتى اذا اتيا اهل قرية استطعما اهلها فابوا ان يضيفوهما : هغى دواړه مخكښې لاړل تردې چې هغوى ديو كلى والوته اورسيدل نودهغوې نه ئې روټې اوغستله نو هغې ددى دملمستيا نه انكاراوكړو.

قوله: فوجدا فيها جدارا يريد ان ينقض فاقامه، قال الخضر بيده فاقامه:
بيادواړو اوكتل چې په دهغه كلى كښې يوديوال وو چې په غورزېدو ، نوهغه ئې سيدهاكړو ، يعنى خضر عليه السلام په خپل لاس سره اشاره اوكړه اوهغه ئې نيغ كړو_
فقال له موسى : لَوْشِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ اَجْرًا

---

[١]) صحيح البارى (ج٢ص٦٨٩) كتاب التفسير ،باب (فلما بلغامجمع بينهما........)، رقم (٤٧٢٦) _
[٢]) صحيح مسلم،كتاب الفضائل الخضر، رقم (٦١٦٥)، ومسنداحمد (ج٥ص٢١) رقم (٢١٤٣٥)،والدر المنثور (ج٣ص٢٣٧) _
[٣]) صحيح البخارى (ج١ص١٨٥) كتاب الجنائز، باب ماقيل فى اولاد المشركين،رقم (١٣٨٥) _
[٤]) كمافى رواية سعيدبن جبير عندابن مردويه، انظرفتح البارى (ج٨ص٤٢٠) _

حضرت موسی علیه السلام اونیل که تا غستل نوبه دې کار به دې اجرت اخستې وو۔
په یو روایت کښې دی چې حضرت موسی علیه السلام اوفرمائیل

„انا دخلنا هذه القرية، فلم يضيفونا، لو شئت لاتخذت عليه اجرا،، _(۱)
یعني „ مونږ دې کلي ته داخل شونو دې خلقونه زمونږ میلمستیا اوکړه اونه ئې مونږته دخوراک دپاره څه راکړهٔ،ددې په بدله کښې که تا غستل نوبه دې کاربه دې څه اجرت اغستې وو ،،۔

قوله: قال : هذا فراق بيني وبينك :اوفرمائیل یې چې دا زمااو ستا په مینځ کښې دجداۍ وخت دې ۔ په قران کریم کښې (۲)نیز د دې حدیث په دوہم طرق کښې ددې نه پس تفصیل موجود دې چې حضرت خضر علیه السلام دجدا کیدونه مخکښې ددې واقعاتوپټ اسرار بیان کړل (۳)

قوله: قال النبي صلى الله عليه وسلم :يرحم الله موسى ،لوددنا لو صبر حتى يقص علينا من امرهما :نبي علیه السلام ارشاد اوفرمائیل الله تعالی دې په حضرت موسی علیه السلام باندې رحم اوکړی، مونږ خواهش وو چې هغه صبر کړې وو نو دهغوی نور حالات به هم مونږ ته بیان شوې وو۔

قوله: قال محمد بن يوسف : ثنا به علي بن خشرم،قال : ثنا سفيان بن عيينه بطوله :محمدبن یوسف فربری وائی چې علی بن خشرم مونږ تادا حدیث واورولو، هغوئ اوئیل چې مونږته سفیان بن عیینه داپوره حدیث بیان کړو۔
داعبارت په بعضې نسخوکښې شته اوپه اکثروکښې نشته،محمدبن یوسف فربری رحمه الله کوم چې دامام بخاری رحمة الله شاګرددې، هغه دخپل علواسناد بیان کول غواړی چې دارو ایت امام بخاری عبدالله بن محمدمسندی عن ابن عیینه نقل کوی، او ماتا دارو ایت دعلی بن خشرم عن ابن عیینه په طریق باندې حاصل دې،په دې شان ګویافربری دامام بخاری برابرشو۔ والله اعلم۔

ایا حضرت خضر علیه السلام دحضرت موسی علیه السلام نه افضل وو ؟ :دبعضې جاهلانو ویناده چې د حضرت موسی علیه السلام په مقابله کښې حضرت خضر علیه السلام افضل وو اودا قصه ددې دلیل او ګواهي ده ۔ لیکن ددې خبرې دحقیقت سره دلرې نه هم تعلق نشته، حضرت موسی علیه السلام چې الله تعالی دکوم رسالت،او کلام اوپه تورات سره خاص کړې دې، بیا دهغوی په شریعت کښې ټول انبیاء دبنی اسرائیلوشامل او داخل وو۔ دې دلا نلوطرف نظر کولوسره

---

(۱) صحيح البخاری (ج۲ص ۶۹۰) كتاب التفسير،باب : (فلما جاوزا قال لفتاه ......) رقم (۴۷۲۷) _
(۲) اوګورئ سورة الهكف ازايت ۷۹تا۸۲_
(۳) اوګورئ صحيح البخاری (ج۲ص ۶۸۷_۶۹۰)، كتاب التفسير، رقم (۴۷۶۵_۴۷۶۷)، وصحيح مسلم،كتاب، كتاب الفضائل،باب من فضائل الخضر، رقم (۶۱۶۳_۶۱۶۸)

یوعقل مندسړي هم داخبره نشي کولې، دالله تعالی ارشاددې ﴿یموسی انی صطفیتك علی الناس برسلتی وبکلامی﴾[۱]
اوکه حضرت خضر علیه السلام نبی وو نو په دې خبره دټولو اتفاق دې چې رسول نه وو اوداخبره معلومه او مسلمه ده چې رسول افضل وی دهغه سړی په مقابله کښې چې هغه صرف نبی ـ اوکه علی سبیل التنزل دا اومنوچې حضرت خضر علیه السلام رسول وو.نو بیا هم دحضرت موسی علیه السلام رسالت لوې اودهغوی امت ګڼړاو افضل وو۔
اوکه چرته حضرت خضر علیه السلام ولي وونو بیا خودحضرت موسی علیه السلام افضلیت واضح او بین دې[۲]
ایا احکام شریعت لره نظر انداز کولو ګنجائش شته؟ دمذکوره قصې نه بعضې زنادقو دااستدلال کړې دې د عام احکام شریعت تعلق دعواماو غبی خلقوسره دې، اودخواص امت دپاره دنصوصواوظاهرشریعت ضرورت نشته، بلکه دهغوی دپاره داحکم دې چې کومې خبرې طرف دهغوی د زړۀ میلان اوشي نوهم هغه دې کوی. ځکه چې ددی زړونه دخیری او ګندګۍ نه پاک دی، ددې وجې نه په دهغه زړونوباندې دعلوم الهیه اودحقائق ربانیه ورود کیږی، نوپه دې طریقه هغوی دکائناتو داسرار نه هم خبر وی او جزوی احکامونه هم پیژنی، ددې وجې نه هغوی تا دشریعت کلی احکاماتو حاجت نه پاتې کیږی څنګه چې دحضرت خضر علیه السلام واقعه ده چې هغوی تاکوم علوم حاصل ووددهغې په بنیادباندې هغه داحکام شرعیه ظاهره نه مستغنی شوې وو، دوی دخپل تائیددپاره د مشهورحدیث ,, استفت قلبك واستفت نفسك ثلاث مرات......وان افتاك الناس وافتوك، ،[۳]نه هم تمسک کړې دې ـ
علامه قرطبی رحمه الله فرمائی چې دا نظریه محض کفراوزندقه دې، ځکه چې ددې په شاباندې یقیني دشریعت نه انکار مقصود دې،ځکه چې الله تعالی دطریقه اوسنت مقررکړې دې چې په احکام خداوندی باندې پوهیدل اوخبرتیا بغیردحضرات رسولانواو انبیاء کراموداوسطې نه ممکن نه ده اوالله جل شانه ددې حضرات انبیاؤاورسلانو داطاعت حکم کړې دې اوهم دې ته ئ دهدایت لاره وائیلې ده،په دې خبره باندې دسلف اجماع هم ده ـ
اوس که یوسړې دادعوی کوی چې حضرات انبیاءکرامو اورسولان عظاموچې د اوامرو اونواهی کومې طریقې راوړې دی نودهغې پرېښودوسره بله یوه لاره اختیارکړې شی چې ددې وجې نه دحضراتوانبیاء کرامودلاري نه استغناء اوشي نو داسې سړې کافر دې۔
علامه قرطبی رحمه الله فرمائی چې داسې قسم دعوی عین دعوی دنبوت ده،ګویاچې حضوراکرم خاتم النبیین صلی الله علیه وسلم نه پس دهغه سړې دخپل ځان دپاره نبوت ثابتول غواړی،ځکه چې کوم سړې داوائی چې زۀ دخپل زړه نه فتوی اخلم اوهم داحکم خداوندی دې،نودۀ تانه دکتاب ضروت شته اونه دسنت حاجت.ګویاچې داسړې دحضواکرم صلی الله علیه وسلم پشان دعوی کوی ,, ان روح القدس

[۱]) الاعراف ۱۴۴ـ
[۲]) اوګوری فتح الباری (ج۱ ص۲۲۱) ـ
[۳]) مسند احمد (ج ٤ص۲۲۸) احادیث وابصة بن معبد رضی الله عنه، رقم (۱۸۱۶۹) ـ

نفثلي روعي»(۱) اوظاهره ده چې دازنديقت اوکفردې(۲)

دحضرت موسى او خضرعليما السلام دقصې نه مستنبط شو فوائد: دحضرت موسى اود خضر عليهما الصلاة والسلام ددې قصې نه ډيرشې فائدې مستنبط کړې شوې دي،څوفائدې دادي:

① ددې قصې نه معلومه شوه چې طالب علم لره دعالم ادب بهرحال ملحوظ ساتل پکاردي،اوپه دوي باندې اعتراضاتونه دي کول پکارکه چرته دهغوي په يوه خبره باندې پوهه ولره رانشي نوتاويل دې پکښې کوي۔

② يوه فائده دامعلومه شوه چې کله دوه مفسدات مخې ته راشي يوعظيم اوبل اخف، نودمفسده عظيمه دفعه کولودپاره دخفيف مفسده ارتکاب کېدې شي۔

③ ددې قصې نه دشريعت داعظيم اصل هم مخې ته راغللوچې کوم شې په شريعت کښې راغلې وي ټولولره دزړه نه تسليمول پکاردي،اګرکه دهغې بعضې حکمتونه زمونږپه پوهه کښې رانشي ـ مطلب دادې چې الله جل شانه مونږته کوم شرائع اواحکام راکړي دي هغه په هرحال کښې حجت او واجب التسليم دي،اوهغه په عقولوباندې حجت دي.عقول په هغې باندې حجت نه دي چې که چرته دهغې حکمتونه په ذهن کښې رانشي نو هغه شرائع او احکام به پرېخودلې شي۔(۳)

٤٥_ باب: مَنْ سَأَلَ وَهُوَ قَائِمٌ عَالِمًا جَالِسًا

«وهوقائم»، دمن سال نه حال دې او«عالما جالسا»، دسال مفعول به دې۔(۴)

دباب سابق سره مناسبت: په تيرشوي باب کښې دحضرت موسى عليه لسلام دحضرت خضر عليه السلام نه سوال کول اوعلم زدۀ مذکوروو،اوپه دې باب کښې دناست عالم نه دولاړ طالب علم علمي سوال کول مذکوردي، په دې شان دواړوبابونوکښې مناسبت ظاهره دې۔(۵)

دترجمة الباب مقصد: ابن المنيررحمة الله اودهغه په اتباع کښې حافظ ابن حجراوعلامه عيني رحمة الله فرمائي چې دامام بخاري مقصوددې باب نه دادې چې که چرته يو سړې په ولاړه ولاړه ديوعالم نه دکومې مسئلې تپوس کوي نو دادهغه حديث په وعيدکښې نه دې داخل په کوم کښې چې حضوراکرم ﷺ فرمائيلې دي: **من احب ان يمثل له الرجال قياما فليتبوا مقعده من**

---

(۱) حلية الاولياء لابي نعيم (ج۱ص۲۸)، ترجمة احمدبن ابی الحواری، وانظرشعب الايمان للبيهقی (ج۲ص۶۷) رقم (۱۱۸۵)، و(ج۷ص۲۹۹)، رقم (۱۰۳۷۶)، ومشکاة المصابيح (ج۳ص۱٤۵۸)،کتاب الرقاق،باب التوکل والصبر، الفصل الثاني، رقم (۵۳۰۰) ـ

(۲) اوګورئ فتح الباري (ج۱ص۲۲۱و۲۲۲) ـ

(۳) دفوائد مذکوره اودنوروفائدودپاره اوګورئ عمدة القاري (ج۲ص ۱۹۷) ـ

(۴) عمدة القاري(ج۲ص۱۹۶) ـ

(۵) هم پورتنئ حواله

النار،،۔(۱) یعنی،، کوم سړي چې دخوښوی چې خلق دې دهغه دپاره اودریږی نوهغه خپله ټکانه خانله په جهنم کښې جوړه کړی،،۔ګویاچې امام بخاری رحمه الله دافرمائیل غواړي چې که چرته څوک ناست وی اودهغه نه یوولاړسړې تپوس اوکړې اوهغه دعجب نه هم مامون وی نو په داسې صورت کښې هیڅ حرج نشته ۔(۲)

حضرت شیخ الهند رحمه الله فرمائی چې په مخکښې باب تیرشو،، باب من برك علی رکبتیه عندالامام اوالمحدث،، ددې نه معلومه شوه چې دمحدث په وړاندې په تواضع ادب اواطمینان سره ناسته مناسب ده، اوس داوائیل غواړی چې عندالحاجة په ولاړه باندې هم سوال کولې شي،جلوس اوبروک ضروری نه دی ۔ (۳)

دلته قابل غور خبره داده چې په ترجمه کښې دوه څیزونه یوجلوس دعالم اوبل قیام دسائل ۔حافظ وغیره دغرض بیانولو کښې په جلوس عالم باندې نظرکړې دې ۔ اوشیخ الهند رحمه الله په غرض بیانولوسره په قیام سائل باندې نظرکړې دې ۔

حضرت ګنګوهی رحمه الله فرمائی چونکه په دې حالت سوال کول سوء ادب ګڼړلې کیږی،نوددې وهم دفع کولودپاره امام بخاری رحمه الله ترجمة الباب قائم کړې دې،څکه چې قاعده ده ،، الضرورات تبیح المحظورات،،۔(۴)

داهم عین ممکنه ده چې حضرت امام بخاری رحمه الله ددې ترجمة الباب نه په دې خبره باندې تنبیه کړی وی چې که چرته دضرورت نه طالب علم ولاړ وی اود عالم نه علم حاصل کړی اوعالم ناست وی نودامباح اوجائزدی، بعضې سلفوبه په ولاړه باندې علم حاصلول ناخوښه ګڼړل، په هغوی باندې ردکړې دې، لکه څنګه چې امام مالک رحمه الله نه چاتپوس اوکړو ،، لم لم تکتب عن عمرو بن دینار ؟،، چې تادعمروبن دینارنه حدیثونه ولې اونه لیکل ؟ نو امام مالک رحمه الله جواب ورکړو:،، اتیته والناس یکتبون عنه قیاما، فأجللت حدیث رسول الله صلی الله علیه وسلم ان اکتبه واناقائم ۔(۵)

یعنی ،،چې څنګه زۀ هغوی ته ورغلم نو اومې کتل چې خلق دهغه نه په ولاړه ولاړه حدیثونه لیکی، نوماته دا دحدیث پاک داحترام نه خلاف محسوس شوه چې په ولاړه ولاړه اولیکم،،۔

دغه شان امام مالک رحمه الله اوکتل چې ابوحازم رحمه الله په خپله حلقه حدیثونه بیانول،امام مالک

---

۱) سنن ابی داود،کتاب الادب،باب الرجل یقوم للرجل یعظمه بذلک، رقم (۵۲۲۹)، هم دې سره جامع الترمذی، کتاب الادب، باب ماجاءفی کراهیة قیام الرجل للرجل،(۲۷۵۵) ۔

۲) المتواری (ص٦٤و٦٥)، وفتح الباری (ج۱ص۲۲۲)،وعمدة القاری (ج۲ص۱۹٦)۔

۳) الابواب والتراجم (ص۵۷) ۔

۴) لامع الدراری (ج۲ص ۳۷۹) ۔

۵) الجامع لاخلاق الراوی وآداب السامع (۲۲۵)،باب اصلاح المحدث هیئته ......الاحوال التی یکره التحدیث فیها،رقم (۹۷۹) ۔

هغه خپې سره تيرشۍ اواونې فرمائيل :

,, انى لم اجد موضعا اجلس فيه، فكرهت ان آخذ حديث رسول الله صلى الله عليه وسلم وانا قائم،،.[1]

يعنې ,, ماته دناستې ځې ملاؤنه شو،ددې وجې نه ماته داخبره ښه ښکاره نه شوه چې څه حضور اکرم ﷺ کوم حديث په ولاړه ولاړه حاصل کړم،،۔

حضرت امام بخارى رحمه الله دااوښودل چې په داسې طريقه باندې علم حاصلولو اوپه مسئله معلومولو کښې څه باک نشته، که چرته ضروت وى، البته په امام مالک رحمه الله باندې دادب غلبه وه، نوددې وجې نه هغوى په دهغه حالت کښې دهغوى نه اخذحديث خوښ نه کړۀ ۔

دهغه شان داهم ممکن ده چې امام بخارى رحمه الله د,, من سال......،، لفظ راوړلوسره دې خبرې طرف ته اشاره کړې وى چې په ولاړه ولاړه باندې سوال کولوکښې څه بدې نشته، البته مستقل تو ګه باندې په ولاړه باندې علم حاصلول مناست نه دى ۔دحديث نه په ولاړه ولاړه باندې دعالم نه سوال کولواجازت معلوميږى،ليکن په مستقل توګه باندې دولاړې صورت کښې علم حاصلولواجازت نه معلوميږى ۔

لهذا ممکن ده چې امام بخارى رحمه الله په امام مالک رحمه الله باندې رد نه ئې کړې،بلکه دا ئې ښودلى وى چې که چرته ضرورت وى اوخوک په ولاړه باندې سوال کوى اوعالم ناست وى نوپه دې څه مضائقه (بدې) نشته،بلکه جائزدى ۔

اوامام مالک رحمه الله چې کوم کراهت منقول دې نودمستقل حديثونودليکلوپه باره کې دې چې استاذ ناسته باندې بيان کوى اوتول خلق په ولاړه ولاړه باندې حديثونه ليکى ۔ والله اعلم

[١٢٣] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ قَالَ أَخْبَرَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ أَبِي مُوسَى قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا الْقِتَالُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَإِنَّ أَحَدَنَا يُقَاتِلُ غَضَبًا، وَيُقَاتِلُ حَمِيَّةً . فَرَفَعَ إِلَيْهِ رَأْسَهُ - قَالَ وَمَا رَفَعَ إِلَيْهِ رَأْسَهُ إِلاَّ أَنَّهُ كَانَ قَائِمًا - فَقَالَ «مَنْ قَاتَلَ لِتَكُونَ كَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ» [٢٦٥٥، ٢٩٥٨، ٧٠٢٠]

رجال الحديث

① **عثمان**: دامشهورمحدث عثمان بن محمدبن ابى شيبه رحمه الله دې، ددۀ احوال په كتاب العلم ,, باب من جعل لاهل العلم اياما معلومة،، لاندې تير شوى دى ۔[2]

② **جرير** : دا جرير بن عبدالحميد قرط ضبى رازى رحمه الله دې،ددۀ حالات هم په كتاب العلم ,,باب من جعل لاهل العلم اياما معلومة،،لاندې تير شوى دى[3]

---

[1] هم برنئ حواله،رقم (٩٧٨) ـ
[2] كشف البارى (ج٣ص٢٢٩)ـ
[3] كشف البارى (ج٣ص٢٣٠) ـ

③**منصور**: دامشهور محدث ابو عتاب منصوربن المعتمر السلمی الکوفی رحمه الله دي د دوي حالات هم په کتاب العلم، ،باب من جعل لاهل العلم اياما معلومة، ،دلاندې تیرشوی دی[1]

④**ابو وائل**: دابووائل شقیق بن مسلم اسدی کوفی رحمه الله دي ددوي حالات په کتاب العلم، ،باب خوف المومن من ان يحبط عمله وهو لا يشعر، ،دلاندې تیرشوي دي[2]

⑤**حضرت ابو موسیٰ اشعری (ر ض)**: دحضرت ابوموسیٰ اشعری رضي الله عنه حالات په کتاب الایمان، ،باب اي الاسلام افضل، ،دلاندې تیرشوي دي[3]

قوله: قال: جاءرجل الی النبي ﷺ: یو سړی نبی کریم ﷺ ته حاضر شو.

رجل مبهم، ، نه څوک مراددي ؟: دبخاري شریف په یو روایت کښې دي :قال اعرابي للنبي ﷺ[4] دا اعرابی یا ، ،رجل مبهم، ،څوك دي ؟ دطبرانی په یو روایت کښې دي، ،عن ابي موسى انه قال: يارسول الله ....[5] ددې نه معلومیږي چه سائل حضرت ابوموسیٰ اشعري رضي الله عنه دې،لیکن حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه داروایت، ،وهم، ،دې ځکه اګرچه حضرت ابو موسیٰ اشعری خوځیل نوم مبهم ساتلو سره هم روایت کولي شي، خو داخبره ډیره بعیده ده چه هغوي ځپل ځان ته، ،اعرابی، ،ووئیلي وي .[6] همدغه شان دحضرت معاذ بن جبل رضي الله عنه نه هم ددې قسم روایت منقول دې، ،انه قال :يارسول الله.كل بنى سلمة يقاتل.فمنهم من يقاتل رياءً.......[7] ددېنه معلومیږي چه سائل حضرت معاذ بن جبل رضي الله عنه دي،لیکن د حضرت ابوموسیٰ اشعري رضي الله عنه دوي لره، ،اعرابی، ، کرځول ممکن نه دي،ددې وجه نه یاخوبه داسې وئیلې شي چه دا حدیث ضعیف دې اوکه چرې ثابت وي نو دابه په تعدد واقعه باندې محمولولې شي.[8] البته حافظ بن حجر رحمه الله فرمائي چه دلته کښې د ، ،رجل مبهم، ،یاد ، ،اعرابی، ، نه حضرت لاحق بن ضمیره رضي الله عنه مراد کیدیشي،چه دهغوي روایت ابوموسیٰ المدیني رحمه الله په ځپل کتاب الصحابه کښې نقل کړي دي، ،وفدت على النبي ﷺ.فسالته عن الرجل يلتمس الاجر والذكر.فقال :لا شيء له..[9] خوددې حدیث سندهم ضعیفه دي[10] والله اعلم

---

[1] کشف الباری (ج ۲ص۲۳۲)_
[2] کشف الباری (ج ۲ص۵۵۹)_
[3] کشف الباری ج۲ص ۶۹۰)_
[4] صحیح البخاری ج۱ص ٤٤٠ کتاب فرض الخمس،باب من قاتل للمغنم هل ینقص من اجره ؟رقم ۳۱۲۶)
[5] فتح الباری ج۱ص۲۸ کتاب الجهاد،باب من قاتل لتکون کلمة الله هی العلیا)_
[6] فتح الباری ج۶ص۲۸)_
[7] نقله الحافظ عن،،فوائد ابی بکربن ابی الحدید،،انظر فتح الباری ج ۶ص۲۸)_
[8] حواله بالا)_
[9] حواله بالا)_
[10] حواله بالا)_

قوله: فقال: یارسول الله، ما القتال في سبیل الله؟ فإن احدنا یقاتل غضبا، ویقاتل حمیة: دالله په لار کښې جهنګیدل څنګه جهنګیدل دي، ؟ په مونږه کښې څوك دغصې دوجه نه جهنګ کوي اوڅوك دغیرت دوجه نه جهنګ کوي، دبخاري شریف په یوروایت کښې دي، ..الرجل یقاتل للمغنم، والرجل یقاتل للذکر، والرجل یقاتل لیری مکانه ..یعني سړی دغنیمت دمال دپاره جهنګ کوي، دشهرت دپاره جهنګ کوي اودریا کاري دپاره جهنګ کوي، ،ددې دوانړو روایتونو دملاولونه پس دمعلومیږي چه دقتال سببونه پنځه څیزونه دي، غضب، حمیت، غنیمت، شهرت اوریاکاري (١)حافظ رحمه الله فرمائي چه دغصې مآل جلب منفعت وي اودغیرت اوحمیت مآل دفع مضرت وي (٢)

قوله: فرفع الیه راسه: نو هغوی خپل سر مبارك ددې کس طرفته اوچت کړو

قوله: قال: وما رفع راسه الا انه کان قائما: حضرت ابو موسی اشعري رضي الله عنه فرماني چه هغوی خپل سر مبارك څکه اوچت کړې ووچه هغه کس ولاړوو. ظاهره خو داده چه ددې جملې وایونکي حضرت ابوموسی اشعري دي، اګرچه داحتمال هم پکښې شته چه ددې وایونکي بل راوي وي (٣) هم ددې ځائ نه امام بخاري ترجمة الباب اخذ کړیدې. .من سال وهو قائم عالما جالسا..

قوله: فقال: من قاتل لتکون کلمة الله هي العلیا فهو في سبیل الله: تاسو اوفرمائیل چه کم کس ددې خبرې دوجه نه قتال کړې وي چه دالله پاك نوم اودهغه ددین نوم سربلنده شي نو هغه د. .في سبیل الله. .مصداق دې، یعني دهغه قتال کول به دالله په لار کښې شمارلې شي، دادحضوراکرم صلی الله علیه وسلم دجوامع الکلم څنې ده. جمله خو مختصره ده خوهریو څیز ته شامل ده. تاسو نه چه کله تپوس اوکړې شو چه انسان ډیر کارونه مثال په طور باندې، غصه، غنیمت، شهرت، ریاکاري په وجه باندې کوي نو په دې کښې به کم یو صورت دالله په لار کښې شمارلې شي ؟ نو تاسو داسې اونه وونیل چه په دې کښې یو صورت هم د. .في سبیل الله مصداق نه دې، اونه موورته داسې اوونیل چه داټول صورتونه په. .في سبیل الله. . کښې داخل دي، ددې وجه داده چه په دیکښې په هر یو صورت کښې دمدحې اړخ هم شته اودذم اړخ هم شته دې نوکه تاسو په اثبات کښې جواب ورکړې وونو دذم اړخ به هم په. .في سبیل الله. . کښې داخل شوي وو، اوکه په نفي کښې جواب ورکړې وونو دمدحې اړخ به ترینه خارج شوې وو. نوددې وجه نه تاسو جدا جواب ورکړو چه که هر یو صورت وي خوچه دالله (جل جلاله) دنوم اودده ددین سربلندي په کښې مقصودوي اونیت هم خالص وي، (٤)

---

(١) قاله الحافظ رحمه الله فی ا لفتح ج ٦ص ٢٨)_

(٢) حواله بالا)_

(٣) حواله بالا)_

(٤) فتح الباری ج١ص ٣٢٢ و ج ٦ص ٢٩)_

حاصل داچه دقتال سبب خوكله قوت عقليه وي اوكله قوت غضبيه وي اوكله قوت شهوانيه وي، نوپه دهٔکښې د ،،في سبيل الله،،دكيدلو صلاحيت صرف په قوت عقليه کښې دې.[1]

په قتال کښې د اعلاء كلمة الله نه علاوه دڅه بل غرض نيت: د دې حديث نه معلومه شوه چه دجهاداو دمجاهدينو چه څه فضائل راغلي دي نوهغه دهغه مجاهدينو دپاره دي چه څوك داعلاء كلمة الله دپاره جهاد کوي لهذا ،،من قاتل لتكون كلمة الله هي العليا فهو في سبيل الله ،،مطلب به داشي چه ،،لا يكون في سبيل الله الا من كان سبب قتاله طلب اعلاء كلمة الله فقط،، يعني دكوم كس سبب قتال چه اعلاء كلمة الله وي نو داهغه قتال به ،،في سبيل الله،،شمارلې شي اوكه په دې کښې ئې دمذكوره اسبابو نه ديوسبب اضافه اوکړله نودهغه قتال به ،،في سبيل الله،،نه نه شمارلې کيږي. ليکن په دې کښې دااحتمال هم شته دې چه ددې معنی داشي چه يوكس اراده خود اعلاء كلمة الله کړي ده خو ضمناً نه اصلاً اونه مقصوداً ديوبل سبب نيت هم اوکړي نوهغه هم په ،،في سبيل الله،،کښې داخل دې. امام طبری رحمه الله ددې تصريح کړې ده، دجمهورو اودمحققينو هم دارائې ده.[2] والله اعلم

دابوالوليد بن الشحنه حلبی حنفي يوه واقعه: امير تيمور لنګ داسلامی سلطنت دتوسيع اراده اوکړه اواسلامی ښارونه ئې يوبل پسې په خپله قبضه کښې اخستل شروع کړل ،کله چه دشام ښارونوته اورسيدو اوهلته کښې ئې وينې توي کړي نو دهغه ځائ علماؤاوخواص ئې رااوغستل ،اودهغې نه ئې تپوس اوکړو چه دقتال ،،في سبيل الله،، دې اوکه نه دې؟ اودواړو طرفونو مقتولين به په جنت کښې وي اوکه په جهنم کښې؟ علامه ابن الشحنه حنفي رحمه الله دېرذهانت مظاهره اوکړه ځکه که چرته داسې ئې ووئيلې وو چه ،،قتلاكم في النار،،چې ستاسو مړی به په جهنم کښې وي نو تيمورلنګ به خفه شوي وو اودوی ته به دهغه غصه متوجه شوي وه اوكه داسې ئې ونيلی ووچه ،،قتلانا،،چه زمونږه مړی به په جهنم کښې وي نو بيا داخطره وه چه تيمور به ورته ووئيل چه تا ولې داخپل خلق نه منع کول؟ ليکن الله تعالی ددې په زړه کښې داخبره واچوله چه دامذكوره حديث ئې ورته واورولو،يعنی چه کم كس داعلاء كلمة الله دپاره جهاد کوي نو هغه به حقيقی مجاهد اودجهاد دفضائلو مستحق وي .نو تيمور لنګ خاموشه شو.[3]

۴۶- بَابُ السُّؤَالِ وَالْفُتْيَا عِنْدَ رَمْيِ الْجِمَارِ.

د سابق باب سره مناسبت: په دې باب اوپه ماقبل باب کښې مناسبت بالكل واضح دې،ځکه چه په تيرشوي باب کښې هم د ،،سوال عن العلم ذكروواوپه دې باب کښې هم دسوال ذكردې.

دترجمة الباب نه مقصد: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائېلي دي چه امام بخاری رحمه الله داوائې چه عالم مشغول وي نودمشغولې په حالت کښې هم دهغه نه سوال کول جائز دي،خوپه دې شرط چه

[1] فتح الباری ج ۶ص۲۹)_
[2] فتح الباری ج ۶ص۲۹)_
[3] اوګورئ:الضوء الامع ج ۱۰ ص ٤)_

هغه په خپله مشغولتوب كښې بالكل ډوب نه وي (١)حافظ ابن حجر رحمه الله صرف دسوال لفظ ته كتلي دي،حالانكه امام بخاري رحمه الله په ترجمه كښې دسوال دلفظ سره لفظ د ،،فتيا ،، هم ذكر كړېدي ،،سوال،،دطالب علم كار دي او ،،فتيا،،دعالم كار دي، لهذا دترجمه غرض داسې بيانول پكار دي چه ددواړو لفظونو لحاظ پكښې اوساتلي شي،علامه ابن بطال رحمه الله اودوي په تابع داري كښې علامه كرماني اوعلامه عيني رحمهما الله فرمائي چه دامام بخاري رحمه الله مقصد دادې چه كه عالم مشغول وي نودهغه نه په هم هغه حالت كښې سوال كول جائز دي اوهغه عالم دې حالت كښې جواب هم وركولې شي خو په دې شرط باندې چه په دې مشغوليت كښې جواب وركول جائزهم وي (٢)حضرت گنگوهي رحمه الله فرمائي چه ددې باب اودتيرشوي باب مقصد يودې خكه چه دمشغوليت په وخت كښې سوال كول بې ادبي شمارلې شي نود توهم دلرې كولو په غرض ئې داباب روړې دې چه دضرورت په وخت كښې داپه بې ادبې كښې نه دي داخل چه سړې سوال اوكړي (٣) حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائي چه دامام بخاري غرض ددې ترجمه نه دادې چه اګرچه وخت د مشغوليت هم وي خودضرورت په وخت كښې دداسې مشغولتيا په حالت كښې هم په سوال او جواب كښې هيڅ حرج نشته، (٤)حاصل داشو چه درمې جمار په وخت كښې كه چرې داعالم نه سوال اوشو نو سوال كول جائز دي،اودغه شان عالم جواب هم وركولې شي په دې باندې دتنبيه ضرورت خكه راپېښ شو چه ،،درمي جمار،، په وخت كښې په سوال جواب كولو كښې داخطره وي چه رش به جوړ شي،چه هغه درمې كونكو والا دپاره دتنګې سبب وي نو داهغې تقاضا داوه چه سوال اوجواب دې جائز نشي،خو امام بخاري رحمه الله اوفرمائيل چه جائز ده،يا خو ئې ددې دوجه نه جواز بيان كړو چه په لاره كښې دعلم تذكره كول دعلم بې قدري ده،نوامام بخاري اوفرمائيل چه هغه دعبادت محفل دې اوس كه سوال تعلق هم ددغه عبادت وي كم چه هلته اداكولې شي نو بيا خو سوال كول مناسب دي خكه چه سوال اونكړې شي نو دعبادت دوخت ختميدلو خطره ده،والله اعلم

[١٢٤] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي سَلَمَةَ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عِيسَى بْنِ طَلْحَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- عِنْدَ الْجَمْرَةِ وَهُوَ يُسْأَلُ، فَقَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ نَحَرْتُ قَبْلَ أَنْ أَرْمِيَ. قَالَ «ارْمِ وَلاَ حَرَجَ». قَالَ آخَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ حَلَقْتُ قَبْلَ أَنْ أَنْحَرَ. قَالَ «انْحَرْ وَلاَ حَرَجَ». فَمَا سُئِلَ عَنْ شَيْءٍ قُدِّمَ وَلاَ أُخِّرَ إِلاَّ قَالَ افْعَلْ وَلاَ حَرَجَ.

---

(١) فتح البارى ج١ص٢٢٣)_
(٢) شرح صحيح البخارى لابن بطال ج١ص٢٠٤،وشرح الكرمانى ج٢ص١٤٩،وعمدة القارى ج٢ص١٩٨)
(٣) اوګورئ لامع الدرارى ج٢ص٣٧٩)_
(٤) الابواب والتراجم ص٥٧)_

رجال الحدیث

① ابو نعیم: دا مشهور محدث ابونعیم الفضل بن دکین الملائی الکوفی الاحول رحمه الله ددوی حالات دکتاب الایمان، باب فضل من استبرا لدینه، دلاندې تیرشوي دي[1]

② عبد العزیز بن ابی سلمه: دامشهور فقیه اومحدث عبدالعزیز بن عبدالله بن ابی سلمه الماجشون المدنی التیمی رحمه الله دي اوددهٔ کنیت ابو عبدالله یا ابوالاصبغ دي، دادې دنیکه ابوسلمه نوم میمون یا دینار دي[2] دوی دامام زهری، محمد بن المنکدر، وهب بن کیسان، هلال بن أبی میمونه، اودخپل تره یعقوب بن ابی سلمه، سهیل بن ابی صالح، عبدالرحمان بن القاسم بن محمد، عبدالله بن الفضل الهاشمی، عبدالله بن دینار، سعد بن ابراهیم، هشام بن عروة اودایوب سختیانی رحمهم الله نه روایت کوي. اوددوي نه داخلق روایات کوي، ابراهیم بن طهمان، وهو من اقرانه، زهیر بن معاویه، لیث بن سعد، وکیع بن الجراح، عبدالرحمان بن مهدي، عبدالله بن وهب، ابو داود طیالسی، ابوسلمه التبوذکی، ابو نعیم الفضل بن دکین رحمهم الله[3] دابن معین رحمه الله نه چه کله تپوس اوکړې شو چه: عبدالعزیز بن الماجشون هو مثل اللیث وابراهیم بن سعد؟ نو هغوی جواب ورکړو چه: لا، هو دونهما، انما کان رجلاً یقول بالقدر والکلام، ثم ترکه واقبل الی السنة ولم یکن من شانه الحدیث، فلما قدم بغداد کتبوا عنه، فکان بعد یقول: جعلني اهل بغداد محدثا وکان صدوقا ثقة[4]

یعنی دعبدالعزیز بن ابی سلمه مقام د لیث بن سعد اودابراهیم بن سعد نه کم تر دي، ددوي نظریات رومبي دقدریو په شان و، بیا ئي هغه پریخودل اود سنت طرف ته راغلل. دحدیثو سره ئي ډیره مشغولتیه نه وه، البته چه بغداد ته لاړو نو دهغه ځائ خلقو ترینه په کثرت سره حدیثونه اولیکل، نودوي به بیاداویل چه دبغداد خلقو زمانه محدث جوړ کړو، او هغوی صدوق اوثقه وو، امام ابوزرعه، امام ابو حاتم، امام ابوداود وامام نسائی رحمهم الله فرمائي چه، ثقة، او ابن خراش وائي چه، صدوق[5]

ابن سعد رحمه الله فرمائي چه، وکان ثقة کثیر الحدیث[6]

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائي، ثقة مشهور، وکان اماما معظما[7]

امام عجلی رحمه الله فرمائي چه، ثقة، مامون رجل صالح[8]

---

[1]) کشف الباری ج۱ص۶۶۹)_
[2]) تهذیب الکمال ج۱۸ص۱۵۲)_
[3]) دشیوخ اودتلامذه د تفصیل دپاره اوګورې تهذیب الکمال ج۱۸ص ۱۵۳،۱۵۴) وسیرا علام النبلا ءج۷ ص ۳۰۹،۳۱۰)_
[4]) تهذیب الکمال (ج ۱۸ ص ۱۵۶)_
[5]) حواله باله.
[6]) الطبقات لابن سعد ج۷ص۳۲۳)_
[7]) الکاشف ج ۱ ص ۶۶) رقم ۳۳۹۵)_
[8]) تعلیقات تهذیب الکمال ج ۱۸ ص ۱۵۷)_

امام دار قطني رحمه الله فرمائي: ،،حافظ،،[1] امام احمد بن صالح رحمه الله فرمائي: كان لزها ،صاحب سنة، ثقة.[2] امام ابوبكر البزار رحمه الله فرمائي: ثقة،،[3] امام اشهب رحمه الله فرمائي: هو اعلم من مالك،،[4] موسى بن هارون الحمال رحمه الله فرمائي: كان ثبتا متقنا،،[5] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي: ثقة فقيه مصنف،،[6] ابن حبان رحمه الله دوي په كتاب الثقات كښې ليكلي دي اوفرمائي چه،، وكان فقيها،ورعا،،متابعالمذهب اهل الحرمين من اسلا فه،مفرعا على اصولهم، ذابا عنهم،،[7]

بشر بن السري رحمه الله فرمائي چه: لم يسمع ابن ابي ذئب ولا الماجشو ن من الزهرى،،[8]
ليكن احمد بن سنان فرمائي چه د مطلق سماع نه انكار صحيح نه معلو ميږي، بلكه مطلب دادې چه عبد العزيز د امام زهري نه عرضا حديثونه اخستي دي[9] چنانچه اما م بخاري رحمه الله په دې باندې تصريح كړې ده،، سمع الزهرى،،[10]

د لفظ،، ما جشون،، تحقيق: ،،ماجشون،، د خنې حضراتو په نيز دجيم د كسره سره وئيلې شوې دې اوخنې حضراتو دا مفتوح وئيلې دې، بلكه خنې حضراتو وئيلي دي چه په دې لفظ باندې درې واړه حركات صحيح دي.[11] بيا دوجې تسميه په باره كښې وئيلې شوې دي چه چونكه دوى اصبها ن ته تلي وو، اودهغه ځاۍ د خلقو نه به ئې دهغوى د حالاتو معلومولو دپاره،،چونى چونى،،(يعنى ته سنګه يې؟) وئيل،نو خكه د دوى لقب ،،ماجشون،، اوګرځيدو،
ابراهيم حربي وائي چه دا دفارسي نه معرب دې،په اصل كښې،،ماه ګون،،وو، يعنى دسپوږمۍ رنګ والا، چونكه د دوى دواړه انتګې سره وو ځكه ورته،،ماو ګون،، وئيلې شى. نو بيا ئې معرب كړو نو،،ماجشون،،ترينه جوړشو.[12]
دعبد العزيز بن ابى سلمه رحمه الله انتقال په ۱٦٤هجرى كښې شوى دې.[13]

---

[1]) حواله با له)_
[2]) تهذيب التهذيب ج ۱۸ص ٣٤٤)_
[3]) حواله با لا)_
[4]) حواله با لا)_
[5]) حواله با لا)_
[6]) تقريب التهذيب ص ۳٥۷ رقم ٤١٠٤)_
[7]) الثقات لابن حبان ج ۷ ص۱۱۱)_
[8]) تهذيب الكمال ج ۱۸ص ۱٥٦)_
[9]) پورتنۍ حوا له)_
[10]) التاريخ الكبير ج٦ ص۱۳ رقم ۱٥۳۰)_
[11]) اوګورئ تقريب التهذيب ص ۳٥۷ رقم ٤١٠٤)، والمغنى فى ضبط انسماء الرجال ص٦٧،٦٨)_
[12]) اوګورئ تهذيب الكمال ج ۱۸ ص۱٥٥).وسير اعلام النبلا ء ج ۷ص ۳۱۰)_
[13]) الكاشف ج ۱ ص٦٥٦).رقم)(۳۳۹٥)_

③ **الزهری** : دوی محمد بن مسلم بن شهاب زهری رحمه الله دی، د دوی حالات په ، ، بدء الوحی،، ددریم حدیث د لاندې تیر شوی دی . ([1])

④ **عیسٰی بن طلحه** : دوی ابومحمد عیسٰی بن طلحه بن عبید الله قرشی تیمی مدنی رحمه الله دی، د دوی حالات په ، ، کتاب العلم ، باب الفتیا وهو واقف علی الدابة وغیرها ،، کښې تیر شوی دی([2])

⑤ **عبدالله بـن عمـرو** : د حـضرت عبـد الله بـن عمـرو بـن العـاص رضی الله عنهما حـالات پـه کتـاب الایمان ، ، باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده ،، دلاندې تیر شوی دی . ([3])

قوله: قال : رایت النبی صلی الله علیه وسلم عند الجمرة وهو یسئل : حضرت عبد الله بن عمرو رضی الله عنهما فرمائی چه ما رسول الله صلی الله علیه وسلم ، ، جمره ، ، سره اوکتلو چه خلقو ترینه تپوسونه کول،

،، **الجمرة** ،، کښې الف لام یا خو دجنس دپاره دې، لهذا هره یوه جمره ترې نه مراد کیدی شی، اویا دعهد دپاره دې نومراد ترینه جمرة العقبه ده خکه چه کله ، ، الجمرة ، ، مطلق اوئیلی شی نو ددې اطلا ق په جمرة العقبه باندې کیږي . ([4])

په ترجمة البا ب باندې اشکالات : ځنی حضراتو په ترجمة الباب باندې دا اشکال کړې دې چه په حدیث باب کښې خو دا مذکور نه دی چه دا سوال درمی په حالت کښې شوی وو ، بلکه په دې کښې خو صرف دومره خبره ده چه هغوی ، ، جمرة ، ، سره ولاړ وو . ددې جواب دا ورکړې شوې دې چه امام بخاری رحمه الله اکثر د عموم نه تمسك (استدلال) کوي، او ، ، سوال عند الجمرة ، ، عام دې برابره ده کـه د اشتغال بـالرمی پـه حالـت کـښې وی اوکـه د هغې نـه دفارغیدلو په حالت کښې وی، خکه په ترجمة الباب باندی هیڅ اشکال نشته . ([5])

امام اسماعیلی رحمه الله په ترجمة الباب باندې دا اشکال کړی دې چه په ترجمـة البـاب کښې چه دکم ځای تصریح شوی ده ، ددې دذکر هیڅ فائده نشته، خکه چه په سوال او جواب کښې دځای د تخصیص څه معنی ده ؟ بیا خو امام بخاری رحمه الله لـه ، ، باب السؤال والمسئول علی الراحلة ، ، او ، ، باب السؤال یوم النحر ، ، هم قائمول پکاروو ، د علامه اسماعیلی رحمه الله داوینه چه ، ، د ترجمة الباب هیڅ فائده نشته ، ، صحیح نه ده ، خکه چه ددې فوائد مونږ رومبی ذکرکړی دی، البته دوی په امام بخاری داخبره لازمه کړه چه دوی لـه دا نور ابواب هم قائمول پکاروو لهذا د ، ، باب السؤال والمسئول علی الراحلة ، ، دمضمون ترجمه په ، ، باب الفتیا وهو واقف علی الدابة وغیرها ، ، سره منعقده کړی شوه . او ، ، باب السوال یوم النحر ، ، ترجمه واقعی چه اهم ده ، کمی تـه

---

[1]) کشف الباری (ج ۱ص۳۲۶)_
[2]) کشف الباری ج ۳ص ۴۰۳)_
[3]) کشف الباری (ج ۱ ص۶۷۹)_
[4]) عمدة القاری (ج ۲ ص۱۹۸)_
[5]) فتح الباری (ج ۱ص۲۲۳)_

چه هغوى اشاره هم او كړه. خكه كيدى شى چه چا داخيال كړې ووچه يوم النحر دخوراك څكاك اودا لوبو ورځې وې، لهذا په دې ورځ په تعليم اوتعلم كښې مشغولتوب نه دې پكار، نو امام بخارى رحمه الله كچرې داترجمه قائمه كړې وه نو ونيلى شوى به ووچه امام بخارى دا خبره ښكاره كړه چه په دې ورځ كښې علم حاصلول جائز دى اګركه دا دخوراك څكاك اود لوبو تو قو ورځې دې، بلكه د لوبو تو قو په ځائ دعلم په حصول كښې مشغوله اوسيدل ډير غوره او اولى دى. (۱)

قوله: فَقَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللّٰهِ نَحَرْتُ قَبْلَ أَنْ أَرْمِي. قَالَ «ارْمِ وَلاَ حَرَجَ». قَالَ آخَرُ يَا رَسُولَ اللّٰهِ حَلَقْتُ قَبْلَ أَنْ أَنْحَرَ. قَالَ «انْحَرْ وَلاَ حَرَجَ». فَمَا سُئِلَ عَنْ شَيْءٍ قُدِّمَ وَلاَ أُخِّرَ إِلاَّ قَالَ افْعَلْ وَلاَ حَرَجَ: يو كس تپوس اوكړو چه يارسول الله ﷺ ما درمى نه مخكښې قربانى اوكړله، نو هغوى ورته اوفرمائيل چه اوس رمى اوكړه، هيڅ حرج نشته، يو بل كس ترينه تپوس اوكړو چه يارسول الله، ما دقربانى نه مخكښې حلق اوكړلو، نو هغوى ورته اوفرمائيل چه اوس قربانى اوكړه، هيڅ حرج نشته، دهغوى نه چه دڅه څيز دتقديم اوتاخير په باره كښې تپوس اوكړې شو نو هغوى ورته اوئيل چه، اوس اوكړه، هيڅ حرج نشته،

داحديث وړاندې تيرشوى دې اوهم هلته ددې سره متعلقه مباحث هم په تفصيل سره راغلى دى، فليراجع اليه. (۲)

دحديث په ترجمة الباب با ندې انطبا ق: روستو اشارةً تيرشو چه اما م بخارى رحمه الله د، روايت النبى صلى الله عليه وسلم عند الجمرة وهو يسئل، د عموم نه ترجمه ثابته كړې ده چه هغوى جمرة سره وو برابره ده چه رمى كښې مشغول وواوكه درمى نه فارغ شوى وو، والله اعلم

(۴۷) باب: قَوْلِ اللّٰهِ تَعَالَى (وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلاَّ قَلِيلاً)

دسا بق با ب سره منا سبت: په دواړه بابونو كښې مناسبت داسې دى چه په دواړو كښې سوال كول ذ كر كړ ى شوى دى، البته په ړومبى باب كښې مسئو ل ذكر كړې شوى دى او سائل ته دده د علم ضرورت دى، اوپه دې باب كښې مسئول مذكور نه دې. (۳)

دترجمة البا ب مقصد: علامه عينى رحمه الله فرمائى چه دامام بخارى مقصد دادې چه څنې علوم داسې دى چه په هغې باندې الله تعالى انبياء او ملائكو ته هم اطلا ع نه ده وركړې. (۴) ددې تائيد ددينه كيږي چه كله د يهوديانو وړاندې هغوې دا آيت ((وما اوتيتم من العلم الا قليلا)) مبارك اولوستلو (۵) نو هغوى يهوديانو تپوس اوكړو چه دا خطاب صرف زمونږ دپاره دې يا تا

---

(۱) پورتنئ حواله)_
(۲) اوګورئ كشف البارى (ج ۳ص ۴۱۰،۴۰۵)كتاب العلم وهو واقف على الدابة وغيرها)_
(۳) عمدة القارى ج ۲ص ۱۹۹)_
(۴) پورتنئ حوا له)_
(۵) الاسراء ۸۵)_

سو هم په دې كښې دا خل يې ؟ نو تاسو ورته اوفرمائيل چه، ،بل نحن وانتم لم نوت من العلم الا قليلا، ،[1] په دې باندې په ظاهره دا اشكال دې چه داباب خو په، ، كتاب الايمان، ، كښې ذكر كول پكاردى ځكه چه دادې تعلق دا اعتقادى مسائلو سره دې . ليكن داهم ښكاره ده چه ددې تعلق د كتاب العلم سره هم دې ځكه امام بخارى رحمه الله داپه، ، كتاب العلم، ، كښې ذكر كړې دې . حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائى چه امام بخارى دااووئيل چه سړى له پكاردى چه تواضع اختيار كړى اوخلاف تواضع كارونو نه ځان بچ كړى. ځكه چه دټولو مخلوقاتو علم چه رايوځې كړې شى نو بيا هم هغه قليل دې نو ديو كس دعلم قلت اوسپكوالئ پيژندل هيڅ ګران نه دى، حكماء دا وينا كړې ده چه يوسړې څومره هم لوئ اوغټ عالم شى خو بالبداهت دهغه جهل دهغه دعلم نه ډير زيات وي، يعنى دسړى علم متناهى او دهغه جهل غير متناهى دې،لهذا علماء له پكاردى چه دخپل علم د لړوالي اوسپكوالي لحاظ اوساتى اودخلاف تواضع كارونو نه احتراز اوكړى . [2]

په مذكوره باب او د تير شوى باب په مينځ كښې فرق : ددې نه پس پوه شې چه شيخ الهند رحمه الله فرمائى چه روستو يوباب تيرشوې دې، ،باب ما يستحب للعالم اذا سئل اي الناس اعلم ؟ فى كل العلم الى الله ، ، ددې غرض ئې هم دابيان كړې ووچه علماء له تواضع اختيارول پكاردې اودلته كښې ددې باب مقصد ئې هم دابيان كړو،آخر په دواړو كښې څه فرق دې ؟ په دې دواړو بابونو كښې دافرق كيدى شى چه په تيرشوى باب يعنى، ،مايستحب للعالم ......، ،نه داتواضع مسنونه طريقه كړې شوى ده اوپه دې باب كښې امام بخارى رحمه الله ددې علت طرف ته اشاره كړې ده،يعنى تواضع ځكه اختيارول پكاردي چه دسړي علم څومره هم زيات وى دهغې هيڅ حثييت نشته، الله تعالى ټولو مخلوقاتو ته خطاب كوى ((وما اوتيتم من العلم الا قليلا)) يعنى ستاسو دټولو علم لږ دې، قليل دې،دټو ل مخلوق علم قليل دې نو ديوكس دعلم به څه حثييت وى ؟

داهم ممكن ده چه اما م بخارئ ددې باب نه دتواضع تعليم اوتبليغ وركړى وي اود، ،باب ما يستحب للعالم........ نه ادب خودلى وى.يعنى چه ډير علماء راجمع شوى وى او اتفاقاً په كښې ديو كس نه دا تپوس اوكړى شى چه، ،اي الناس اعلم ؟ ،،نوعالم به څنګه جواب وركوي، نو دحديث نه دا معلومه شوه چه الله ته حواله كول پكاردى اوداسې وئيل پكاردى، الله اعلم، ، يعنى الله تعالى ښه پوهيږي چه څوك لوئې عالم دې .

حضرت شيخ الحديث رحمه الله فرمائى چه دترجمه اولى نه مراد اوغرض دعلماء دپاره تواضع ده.يعنى ديوعالم دپاره دامناسب نه دى چه هغه خپل ځان په خپله اعلم الناس اوګڼړى.اګرچه واقعى هغه اعلم وى ځكه چه حضرات انبياء عليهم السلام دخپلو امتونو په مقابله كښې اعلم د ى.بياهم دوى حضراتو ته د، ،اي الناس اعلم، ، په جواب كښې، ،الله اعلم، ،وئيلو

---

[1] عمدة القارى ج ۲ص۱۹۹)_
[2] الابواب والتراجم ص۵۸)_

تلقین ورکړې شوی دی، ظاهرده چه د واضح په تو ګه باندې تواضع ده. اوددې ترجمې غرض دالله تعالی دعلم په مقابله کښې دمخلوقاتو تردې پورې چه دانبیاء دعلم قلت بیانول مقصود دی، چه کم قطعی اویقینی دې، نوداسې په دواړو تراجمو کښې فرق ښکاره کیږي .[1]

[١٢٥] [2] حَدَّثَنَا قَيْسُ بْنُ حَفْصٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ قَالَ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ سُلَيْمَانُ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ بَيْنَا أَنَا أَمْشِي مَعَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فِي خَرِبِ الْمَدِينَةِ، وَهُوَ يَتَوَكَّأُ عَلَى عَسِيبٍ مَعَهُ، فَمَرَّ بِنَفَرٍ مِنَ الْيَهُودِ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ سَلُوهُ عَنِ الرُّوحِ. وَقَالَ بَعْضُهُمْ لاَ تَسْأَلُوهُ لاَ يَجِيءُ فِيهِ بِشَيْءٍ تَكْرَهُونَهُ. فَقَالَ بَعْضُهُمْ لَنَسْأَلَنَّهُ. فَقَامَ رَجُلٌ مِنْهُمْ فَقَالَ يَا أَبَا الْقَاسِمِ، مَا الرُّوحُ فَسَكَتَ. فَقُلْتُ إِنَّهُ يُوحَى إِلَيْهِ. فَقُمْتُ، فَلَمَّا انْجَلَى عَنْهُ، قَالَ (وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتُوا مِنَ الْعِلْمِ إِلاَّ قَلِيلاً). قَالَ الأَعْمَشُ هَكَذَا فِي قِرَاءَتِنَا.[٤٤٤٤، ٤٨٦٧، ٧٠١٨، ٧٠٢٤]

رجال الحديث

① **قیس بن حفص**: دوی ابومحمد قیس بن حفص بن القعقاع التمیمی الدارمی البصری رحمه الله دې .[3] دوی د اسماعیل بن علیه، عبدالواحد بن زیاد، هشیم بن بشیر، معتمر بن سلیمان، عبدالوارث بن سعید، یزید بن زریع اود ابو عوانه رحمهم الله نه روایت حدیث کړی دي . اوددوي نه روایت کونکوکښې امام بخاری، امام ابوداود. امام احمد بن الحسن الترمذی، ابوزرعه، ابوحاتم، یعقوب بن سفیان، عبدالعزیز بن معاویه اوفضل بن محمد شعرانی رحمهم الله شامل دی .[4]

امام ابن معین رحمه الله فرمائی چه: ،،ثقة،،[5]

امام دارقطنی رحمه الله فرمائی: ثقة،،[6]

---

[1]) الكنز المتوارى ج ٢ص ٣٨١، ٣٨٣)_

[2]) قوله :،، عن عبدالله رضى الله عنه :،،الحديث، اخرجه البخارى ايضا فى صحيحه ج ٢ص٦٨٦) كتاب التفسير، سورة الا سراء، باب : ((ويسئلونک عن الروح))،رقم (٤٧٢١)، ج ٢ ص١٠٨٣) كتاب الاعتصام بالكتاب والسنة، باب ما يكره من كثرة السئوال وتكلف ما لا يعنيه، رقم (٧٢٩٧)، ج ٢ص١١١١) كتاب التوحيد، باب : ((ولقد سبقت كلمتنا لعبادنا المرسلين)) رقم ٧٤٥٦)، و باب قول الله تعا لى ((انما قولنا لشىء ....)) رقم ٧٤٦٢)،ومسلم فى صحيحه، فى كتاب صفات المنا فقين،باب سوال اليهود النبى صلى الله عليه وسلم عن الروح وقو له تعا لى : ((يسئلونک عن الروح)) رقم (٧٠٥٩_٧٠٦١) والترمذى فى جامعه،فى ابواب التفسير، باب : ومن سورة بنى اسرائيل، رقم ٣١٤١)_

[3]) تهذيب الكمال ج ٢٤ص٢١)، رقم (٤٨٩٩)_

[4]) د شيوخو او د تلا مذه د تفصيل د پاره اوګورئ: تهذيب الكمال ج ٢٤ص ٢٢،٢٣)_

[5]) تهذيب الكمال ج ٢٤، ص٢٣)_

[6]) تهذيب الكمال ج ٨ص ص٣٩٠)_

امام عجلی رحمه الله فرمائی، ،لا باس به،، [1] امام ابو حاتم رحمه الله فرمائی، ، شیخ، ، [2]
ابن حبان رحمه الله دوی په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې او فرمائی، ،یغرب، ، [3]، یعنی دوی تفرد اختیاروی او غریب احادیثه راوړی. غالبا حافظ ابن حجر رحمه الله د دوی نه متاثره شوې دې او دائې فرمائیلی دی، ،ثقة له افراد، ، [4] البته د دوی باره کښې، د، ،یعرب، ، تصریح کول د ابن حبان تفرد دې، ګنی د دوی نه علاوه بل چا هم په دوی داسې کلام نه دې کړې. څنګه چه پورته د دوی حضراتو اقوال نقل کړې شو. [5] د دوی انتقال په ۲۲۷ هجری کښې شوی دې. [6]

④ **عبدالواحد** : دوی عبدالواحد بن زیاد عبدی بصری رحمه الله دی، د دوی حالات په کتاب الایمان، ،باب الجهاد من الایمان، ، دلاندې تیر شوی دی. [7]

③ **الاعمش سلیمان بن مهران** : دوی امام ابو محمد سلیمان بن مهران اسدی کوفی المعروف بالاعمش رحمه الله دی، د دوی حالات په کتاب الایمان، ،باب ظلم دون ظلم، ، دلاندې تیر شوی دی. [8]

④ **ابراهیم** : دوی مشهور امام او فقیه ابراهیم بن یزید بن قیس بن اسود نخعی رحمه الله دې، د دوی حالات هم په کتاب الایمان، ،باب ظلم دون ظلم، ، دلاندې تیر شوی دې. [9]

⑤ **علقمه** : دې د کوفې مشهور تابعی فقیه او امام ابو شبل علقمه بن قیس بن عبدالله بن مالك نخعی کوفی رحمه الله دې. د دوی حالات هم په کتاب الایمان، باب ظلم دون ظلم، ،دلاندې تیر شوی دی. [10]

⑥ **عبدالله** رضي الله عنه : دوی مشهور صحابی حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دی، د دوی حالات هم په کتاب الایمان، ، باب ظلم دون ظلم، ،دلاندې تیر شوی دی، [11]

قوله: قال: بینا انا امشی مع النبی صلی الله علیه وسلم فی خرب المدینه:

حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه فرمائی چه یو ځلې زه نبی کریم صلی الله علیه وسلم سره د مدینې منورې په

[1]) تهذیب الکمال ج ۲٤ ص۲۳)_
[2]) پورتنئ حواله) -
[3]) الثقات لابن حبان ج ۹ ص ۱۵)_
[4]) تقریب التهذیب ص ٤٥٦، رقم.۵۵۶۹)_
[5]) اوګورئ، تحریر تقریب التهذیب ج ۳ص۱۸۷.رقم. ۵۵۶۹)_
[6]) اوګورئ حاشیة السبط ابن العجمی علی الکاشف ج ۲ص۱۳۹،رقم ٤۵۹۹)_
[7]) کشف الباری ج۲ص۳۰۱)_
[8]) کشف الباری ج ۲ص۲۵۱) _
[9]) کشف الباری ج ۲ص۲۵۳)_
[10]) کشف الباری ج ۲ص ۲۵۶)_
[11]) کشف الباری ج ۲ص ۲۵۷)_

کهنډراتو باندې تیریدم.

خرب: دخاء معجمې دفتحې سره اود،،راء،، دکسرې سره راځی. دامفرد هم استعمالیږي اود،،خربة،، د جمع په طور هم مستعمل دی لکه،،کلمه،، او،،کلم،، (۱) دا لفظ خرب ((بکسر الخاء المعجمه وبفتح الراء المهمله)) هم ضبط کړې شوی دې. (۲) ددې معنی ویرانه اوکهنډر راځی. په صحیح بخاری کښې په دې مقام کښې خو دالفظ هم دغه شان دې یعنې،،خرب،، البته په نو رو مقاماتو کښې،،حرث،، واقع شوی دې. (۳) هم دغه شان په صحیح مسلم کښې هم،،حرث،، واقع شوې دې، (۴) البته ددې په یو طریق کښې،،نخل،، راغلې دې. (۵) په دې ټولو روایاتو کښې تطبیق داسې کیدی شی چه هغه ځای په اصل کښې کهنډرپاتې شوی وو،بیا روستو په کښې کرونده وغیره هم کولې شود اوځنی خلقو پکښې د کهجورو ونې هم کرلې وې. اود کهنډر ځنې نښې پکښې هم باقی پاتې شوی وې. والله اعلم.

قوله: وهویتوکأ علی عسیب معه: هغوی د کهجورې دونې په یوه لښتې باندې اړخ لګولې وو، علامه صنعانی رحمه الله فرمائی چه د کهجورې ښاخ ته،،سعف،، ونیلی شی،بیا په،،سعف،، کښې چه دجرړې کمه حصه پرته(چوړا) وی هغې ته،،کرب،، ونیلی شي... او ددینه بره حصه په کمه چه د کهجورې پاڼړې نه وی هغې ته،،عسیب،، ونیلی شی. (۶) ځنې حضرات وائي چه،،عسیب،، د کهجورې هغه ښاخ دې چه دهغې نه پاڼړې صفا کړې شی (۷)

قوله: فمر بنفر من الیهود: نو هغوی دیهودیانو په یو ډلې باندې تیرشو، دبخاری شریف په نو رو مقاماتو کښې داسې دی،،مر بنفر من الیهود،، البته دکتاب التفسیر په طریق کښې داسې دی،،اذمر الیهود،، (۸) دطبری په یو روایت کښې،،اذمررنا علی یهود،، راغلې دې. (۹)

---

(۱) اوګورئ عمدة القاری ج ۲ص ۲۰۰)_

(۲) فتح الباری ح ۱ص ۳۲۴، وعمدة القاری ج ۲ص ۲۰۰)_

(۳) روستو مونږه ددې حدیث تخریج کړې دې(فلیراجع الیه)_

(۴) صحیح مسلم،کتاب صفات المنافقین،باب سوال الیهود النبی صلی الله علیه وسلم عن الروح.......... رقم (۷۰۵۹)، (۷۰۶۰)_

(۵) پورتنئ حواله، رقم ۷۰۶۱)_

(۶) عمدة القاری ج ۲ص ۲۰۰)_

(۷) پورتنئ حواله) _ فائده :دکهجرې ونه نخلة : تنه : جذع النخلة، پوستکی اوریشې، لیف : دښاخ د کټ کولو نه پس چه کمه حصه دتنې سره باقې پاتې شی،کرناف دښاخ دجرړې پلنه حصه کرب دښاخ نرئ حصه عسیب : پوره ښاخ سعف پاڼړې خوص اوګورئ القاموس الوحید : د کهجورې غنچقه کباسه، قنو، عذق، کهجورې چه څه سره انخښتي وی شماریخ ددې مفرد شمروخ یا شمراخ راځی. بیا دکهجورو ترتیب دادې طلح، بلح، بسر، زهو، معو، رطب ، تمر، اوګورئ کفایة المتحفظ ص ۳۸) وفقه اللغة ص ۲۷۱)، والمعاجم العربیه الاخری) _

(۸) صحیح بخاری ج ۲ص ۶۷۶ کتاب التفسیر،سورة بنی اسرائیل،باب: ویسئلونک عن الروح،رقم ۴۷۲۱)

(۹) تفسیر الطبری ج ۱۵ص ۶۷) تحت تفسیر قوله تعالی : ویسئلونک عن الروح)_

په دې دواړو روایاتو کښې تطبیق په داسې طریقه کیدې شی چه په لاره کښې ئې ملاقات شوې وی ، یعنی دیو طرف نه حضور مبارك صحابه کرامو سره روان وو او دبل طرف نه یهودی راراوان وو ،

فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ سَلُوهُ عَنِ الرُّوحِ. وَقَالَ بَعْضُهُمْ لاَ تَسْأَلُوهُ لاَ يَجِيءُ فِيهِ بِشَيْءٍ تَكْرَهُونَهُ. فَقَالَ بَعْضُهُمْ لَنَسْأَلَنَّهُ. فَقَامَ رَجُلٌ مِنْهُمْ فَقَالَ يَا أَبَا الْقَاسِمِ، مَا الرُّوحُ فَسَكَتَ. فَقُلْتُ إِنَّهُ يُوحَى إِلَيْهِ. فَقُمْتُ، فَلَمَّا انْجَلَى عَنْهُ، قَالَ (وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتُوا مِنَ الْعِلْمِ إِلاَّ قَلِيلاً).

یهودیانو کښې ځنې کسانو ځنو ته اووئیل چه دروح په باره کښې سوال اوکړې ، په دوی کښې ځنې خلقو اوئیل چه ددوی نه سوال مه کوې ، هسې نه چه دوی په جواب کښې داسې خبره اوکړی چه دهغې دوجې تاسو ته خفګان یا شرمندګی دررسی ، ځنو اوئیل چه مونږه خوبه خامخا تپوس کوو ، چنانچې په دې کښې یوکس اودریدو اووئیل .. اې ابو القاسم ، روح څه څیز دې ؟ نو هغوی خاموشه شو ، نوما اووئیل چه په تاسو باندې وحی نازلیږی .نو زه اودریدم ، بیا چه کله دوحی اثرات ختم شو نو هغوی اوفرمائیل ((وَيَسْأَلُونَكَ)) یعنی داخلق تاسونه دروح په باره کښې سوال کوی نو تاسو ورته اووائې چه روح څما درب حکم دې اودې خلقو ته لږ شان علم ملاوشوې دې .

واقعه مذ کوره په مدینه منوره کښې شوی وه اوکه په مکه مکرمه کښې ؟ : ددې حدیث نه معلومیږی چه داواقعه په مدینه منوره کښې شوی ده ، حلانکه دامام احمد اودامام ترمذی رحمهماالله د روایتونو نه معلومیږي چه داواقعه په مکه مکرمه کښې شوی ده ، ځکه چه حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت دې :

..قالت قريش ليهود : اعطونا شيأ نسال عنه هذا الرجل ، فقال : سلوه عن الروح . فانزل الله تعالى ((وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتُوا مِنَ الْعِلْمِ إِلاَّ قَلِيلاً)) . قالو ا اوتينا علما كبيرا ، اوتينا التوراة ، ومن اوتي التوراة فقد اوتي خيرا كثيرا . فانزلت : ((قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ ...)) الى آخرالاية [1] اللفظ للترمذی

یعنی ..قریشو یهودو ته درخواست کړې ووچه مونږه له څه داسې څیز راکړې چه دهغې تپوس مونږه د (حضورمبارك نه اوکړو) نو یهودیا نو اوئیل چه ..روح ..باره کښې ترې نه سوال اوکړې ، نو الله تعالی آیت نازل کړو ((یسئلونك)) یعنی داخلق تاسونه دروح په باره کښې تپوس کوی نو تاسو ورته اوفرمائې چه روح څما درب حکم دې ، اوتاسو ته خو لږ شان علم درکړې شوېدې . یهودو اوئیل چه مونږه له خو ډیر علم راکړی شوی دې ، مونږه له خو تورات هم راکړی شوی دې اوچا له چه توراة ورکړی شوی دې نو هغوی ته خیر کثیر ورکړی شوی دې ، ځکه چه په دې کښې حکمت او دعقل خبرې دې او چا ته چه دحکمت اود عقل

---

[1]) جامع الترمذی ، ابواب التفسیر ،ومن سورة بنی اسرائیل ،رقم ۳۱۴۰ ، ومسندالامام ا حمد ج ۱ص۲۵۵ ، رقم (۲۳۰۹)_

خبرې ورکړې شي نو هغوی ته خير کثير ورکړې شي.، نو دا آيت نازل شو. ((قُلْ لَّوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا..........)) يعنی تاسو اووائي چه که سمندر زما درب د کلماتو دليکلو دپاره هم سياهی جوړه کړې شي نو سمندر به ختم شي خو زما درب کلما ت به ختم نه شي.،،

ددې روايت نه معلوميږي چه دا واقعه په مکه مکرمه کښې شوې ده ، او ددې تائيد ددې نه کيږي چه داآيت دسورة بنی اسرائيل دې ،اوپه مکه مکرمه کښې نازل شوی دې، [۱]

حافظ ابن کثير رحمه الله فرمائی چه ددې داجواب کيدلې شی چه دا آيت مکرر نازل شوی وی، يوځل په مدينه منوره کښې او يوځل په مکه مکرمه کښې، [۲] مګر د حافظ ابن القيم د رائې مطابق دا واقعه هم په مدينه منوره کښې شوې ده، ځکه چه دصحيح بخاری روايت ناطق دې، هغوی فرمائي که چرې دا واقعه په مکه مکرمه کښې شوې وې ، او حضور مبارك له ددې متعلق علم ورکړې شوې وو ، نو هغوی به ديهوديانو په سوال باندې ولې اختيارولو.؟ بلکه فوراً به هغوی جواب ورکړې وو ، ستاسو خاموشی اختيارول ددې خبرې دليل دې چه تر اوسه پورې ددې متعلق هغوی ته علم نه وو ورکړې شوې، [۳] ليکن حقيقت دادې چه په مکية النزول کيدو باندې دلالت کونکی د ټولو رواياتو رد ممکن نه دې، ځکه چه دارواياات کم از کم حسن ضرور دې، بلکه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه،، رجاله رجال مسلم،، [۴]

پاتې شو دا ابن القيم اعتراض نوداهغې جواب حافظ ابن کثير رحمه الله ورکړې دې: چه کله دنبې اکرم ﷺ نه په مدينه منوره کښې دوباره سوال اوشو نو هغوی دمزيد بيان په انتظار کښې خاموشه شو چه شايد ددې متعلق څه تفصيلی بيان راشی، ليکن د الله تعالی دطرفنه فرشتې دا اونيل چه تاسو هم دا آيت اولولئ. [۵] اويا دې دصحيح بخاری روايت له ترجيح ورکړې شی، چنانچه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي که چرې دا جمع ممکن وی نو فبها والا فما فی الصحيح اصح ..: [۶] والله اعلم

خلاصه د کلام : بهرحال خلاصه داشوه چه د صحيحينو دروايت نه خو دامعلوميږي چه داواقعه په مدينه منوره کښې شوې ده او ابن عباس رضی الله عنهما دروايت نه کوم چه په مسند احمد اوجامع ترمذی کښې دې، دهغې نه معلوميږي چه داواقعه دمکه مکرمه ده، اودا آيت مکية النزول دې،اوس به يا خو دترجيح طريقه اختيارولی شی،لکه څنګه چه حافظ ابن القيم رحمه الله داطريقه اختيارکړې ده، اويابه دا جمع کولی شی اود تعدد نزول قول به اختيارولې شي، حافظ ابن القيم رحمه الله په دې مقام کښې يوه بله خبره هم کړې ده، هغه دا چه دابن عباس رضی الله عنهما

---

[۱] اوګورئ الجامع لا حکا م القران للقر طبی ج ۱۰ص۳۰۲، تفسير سورة بنی اسرائيل)۔
[۲] اوګورئ تفسير ابن کثير ج ۳ص ۶۰)، سورة الا سراء، ويسئلو نک عن الروح)۔
[۳] اوګورئ کتا ب الروح لابن القيم ص۳۶۶)۔
[۴] فتح الباری ج ۸ص ۴۰۱ ، کتاب التفسير، باب : ويسئلونک عن الروح)۔
[۵] اوګورئ تفسير ابن کثير ج ۳ص۶۰) ۔
[۶] فتح الباری ج ۸ص ۴۰۱) ۔

روایات ډیر مضطرب دي [۱] اوس یا خوبه داوئیلی شي چه ددوی دا شاګردانو بیانات مختلف شوی دی اویا به داسې اووایو چه پخپله ددوی اقوال مختلف اومتعدد دی. ګویا مطلب داشو چه چونکه دحضرت ابن عباس ﷺ په بیاناتو کښې اختلاف دې لهذا ددې په مقابله کښې به دحضرت عبدالله ابن مسعود ﷺ روایت (کم چه په صحیحنو کښې دې) راجح وی والعلم عندالله سبحانه وتعالی

د روح متعلق یو څو مباحث : **بحث اول** : دلته کښې رومبې بحث دادې چه یهودیانو دکم ،،روح،، متعلق سوال کړې وو دهغې نه څه مراد دې ؟ په دې کښې اختلاف دې .

① دټولونه مشهور قول دادې چه د ،،روح حیات،، متعلق سوال شوی وو. امام فخرالدین رازی. قاضی ابوبکر بن العربی رحمهماالله هم داقول اختیارکړې دې، علامه خطابی اوعلامه کرمانی رحمهماالله داکثروعلماؤ نه دانقل کړی دی،

② څنی حضرات وائي چه د ،،روح انسانی،، متعلق سوال شوی وو. په ،،روح حیات،، او ،،روح انسانی،، کښې فرق واضح دې. ،،روح حیات،، عام دې ددې نه مراد دهر ژوندی مخلوق روح دې، برابره ده چه هغه دانسان روح وی اوکه دڅه بل مخلوق روح وی. اوروح انسانی خاص دې ددې نه مراد صرف دانسان روح دې. څنی حضرات وائي چه دحضرت جبرائیل علیه السلام روح مراددې ، ③ څنی حضرات وائی چه دحضرت عیسیٰ علیه السلام روح مراددې،

④ څنی حضرات وائی چه ددې نه مراد قرآن شریف دې، ⑤ څنو تري نه ،،وحی،، مراد اخستې ده، ⑥ یوقول دادې چه ددې نه مراد یوه مخصوصه فرشته ده چه دقیامت په ورځ به په صف کښې یواځې ولاړه وي، ⑦ یوقول دادې چه ددې نه مراد یوه مخصوصه فرشته ده ، دهغې به یوولس زره وزرې او مخونه وی ،⑧ یوقول دادې چه ددې نه مراد یوه فرشته ده چه دهغې به اویازره ژبې وی اودیوقول مطابق اویا زره مخونه به ئې وی، په هر مخ به ئې اویا زره ژبې وی، اودهرې ژبې به زر لغته وی، هغه فرشته به د الله تعالی تسبیح کوی اودهرې تسبیح نه به یو د فرشته پیدا کیږي، چه هغه به نوروفرشتو سره آلوځی هم دغه شان یو قول دادې چه یوه فرشته ده چه دهغې دواړه خپې به په آخرې زمکه کښې وی اوسر به ئې عرش سره لګی،

⑨ یو قول دادې چه دروح نه مراد دبنیادمانو په شا ن یومخلوق مراد دې چه هغې ته ،،روح وئیلی شي، دامخلوق خوراك څکاك کوي، دآسمان نه چه کله هم فرشته راکوځیګی، نو داروح هم ورسره لاندې راځی،

⑩ یوقول دادې چه ددینه دملائکو یو خاص صنف مراد دې. چه خوراك څکاك کوی .

دلته کښې دې دا خبره واضحه وی چه دروح متعلق چه څومره هم اقوال نقل شو، نو دا په هغه صورت کښې دې چه په قرآن کریم کښې وارد شوی ،،روح،، دتتبع (تلاش) په معنی کښې

---

[۱] کتاب الروح لابن القیم ص ۳۶۶)_

شي، خصوصا په ((وَيَسْئَلُوْنَكَ عَنِ الرُّوْحِ)) والاآيت كښې چه كم روح راغلې دې دهغې په باره كښې دا اقوال نه دى (۱) په دې اقوالو كښې دټولو نه مشهور قول رومبې قول دې، اود اكثرو علماؤ هم دارائې ده چه دحضور اكرم ﷺ نه د روح دحقيقت په باره كښې سوال شوى وو.

دحافظ ابن القيم رحمه الله رائې : حافظ ابن القيم رحمه الله فرمانى چه په آيت كښې دروح نه روح انسانى مراد نه دې ، داكثرو سلفو بلكه دټولو رائې داد ه چه دروح نه مراد يو ه لوئې فرشته ده چه دهغې په باره كښې الله تعالى خبر وركړې دې چه هغه بۀ دقيامت په ورځ نورو فرشتو سره ولاړه وى، دبنيادمانو ارواح ترينه مراد نه دى، ددې وجه داده چه يهوديانو كم سوال كړې وو دهغې مبنى داوه چه هغوى دداسې څيز په باره كښې تپوس كول غوښتل چه دهغې علم د وحې الهى نه بغير ممكن نه وو ، اوهغه هم هغه روح دې چه دهغې نه صرف الله تعالى واقف دې، حلانكه دبنيادمانو روحونه څه د عيب څيز نه دې، اومختلف خلقو اومختلفو مذهبونو والاپه دې باندې كلام كړې دې، لهذادبنيادمانو دارواحومتعلق جواب وركول دنبوت دنښونه نه ده.(۲)

حاصل داچه دابن القيم رحمه الله په نيز دلته د ،،روح،،نه مراديوه فرشته ده، چه دهغې ذكر الله تعالى په ((يَوْمَ يَقُوْمُ الرُّوْحُ وَالْمَلٰٓئِكَةُ صَفًّا ....)) (۳) او په ((تَنَزَّلُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَالرُّوْحُ فِيْهَا بِاِذْنِ رَبِّهِمْ ...)) (۴) كښې كړې دې . (۵)

دحافظ ابن القيم رحمه الله په رائې باندې تبصره : دحافظ ابن القيم رحمه الله خبره په ظاهره باندې ډيره مضبوطه ده، بياهم على الاطلاق ددينه انكاركول چه دروح نه مراد ،،روح حيات،،يا روح انسانى نه دې، مشكل دى، آخرپه دې كښې څه دتعجب خبره ده چه كه فلاسفه، حكماؤ،اومختلفو ډلو اواهل مذهبو دروح متعلق كلام كړې دې نوكه ديونبي نه داسوال اوشى نوڅه به اوشى، ؟ دفلسفيانو اودحكماؤ خبرې په اټكل اوپه ګمان باندې مبنى وى،اونبي چه كمه خبره كوى هغه ثابته اوواضحه او مستحكم وى. لهذا عين ممكن دى چه سوال دروح انسانى يا دروح حيات متعلق وى،اوددې حقيقت معلوم كړې شوى وى چه داروح په بدن انسانى كښې څنګه ځائې شوى دې؟ اوددې نوعيت څه دې .؟چنانچه دبعضو اهل نظرو دارائې ده چه امتزاج الروح بالبدن په باره كښې سوال وو (۶)

دوئم بحث : دوئم بحث دادې چه نبى اكرم ﷺ ته ددې سوال جواب وركړې شوې وواوكه نه ؟ نو يو جماعت وائې چه حضوراكرم ﷺ ته دروح حقيقت نه ووبيان شوې، چنانچه ابن بطال رحمه الله دمهلب رحمه الله نه نقل كړى دى :

---

(۱) اوګورئ فتح البارى ج ۸ص ۴۰۲)_
(۲) اوګورئ كتاب الروح ص۳۶۳. ۳۶۴)_
(۳) سورة النباء\۳۸)_
(۴) سورة القدر \۴)_
(۵) كتاب الروح ص۳)_
(۶) اوګورئ فتح البارى ج ۸ص۴۰۲)_

..هذا يدل على ان من العلم اشياء لم يطلع الله عليها نبيا، ولا غيره، اراد الله تعالى ان يختبر خلقه فيوقفهم على العجز عن علم ما لا يدركون حتى يضطرهم الى رد العلم اليه، الا تسمع قوله تعالى ((وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِّنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ)) فعلم الروح مما لم يشاء تعالى ان يطلع عليه احد من خلقه.. [1]

مطلب داچه، ..داحديث په دې خبره دلالت کوی چه ځنی څیزونه داسې دی چه دهغې علم الله تعالی نه یو نبی له ورکړې دې اونه بل یو کس ته، الله تعالی غواړی چه دخپل مخلوق امتحان واخلی، اودکمو څیزونو ادراك چه مخلوق نشی کولې دهغې نه عاجزه کیدلو باندې زان پوهه کړی، ځکه چه مجبوراً هغوی ددې علم الله تعالی ته اوسپاری، دالله تعالی ارشاد دې، .خلق د الله تعالی دعلم هیڅ احاطه نشی کولې مګر څومره چه هغه اغواړی.. د..روح..علم هم الله تعالی دخپل زان سره خاص کړې دې، دالله تعالی اراده داده چه په مخلوق کښې څوك هم ددې نه واقف نه شی..یوه بله ډله فرمائی چه هغوی ته دروح حقیقت اوعلم ورکړې شوې وو، اوهغوی ددې دحقیقت نه واقف وو، نوعلامه عینی رحمه الله فرمائی:

جل منصب النبي صلى الله عليه وسلم، وهو حبيب الله وسيد خلقه، ان يكون غير عالم بالروح، وكيف وقد من الله عليه بقوله: ((وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ ۚ وَكَانَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا)) وقد قال اكثر العلماء: ليس فى الاية دليل على ان الروح لا يعلم، ولا على ان النبي صلى الله عليه وسلم لم يكن يعلمها.. [2]

..یعنی حضور نبی اکرم ﷺ چه دالله حبیب اودمخلوق سرداردې، دهغوی مقام اومرتبه ددې خبرې نه ډیره اوچته ده چه هغوی..روح..اونه پیژنی، اودا کیدې هم شی، اوالله تعالی په خپل ارشاد سره لوئ احسان ظاهرکړو..اوالله تعالی هغوی له دداسې داسې کارونو علم ورکړو چه دهغې علم ددینه مخکښې هغوی ته نه وو، اوپه هغوی باندې دالله تعالی لوئ فضل دې.. اکثرعلماء وائی چه آیت کښې ددې خبرې هیڅ دلیل نشته چه دروح علم نه شی کیدې اونه ددې خبرې څه دلیل شته چه حضوراکرم ﷺ ته دروح علم نه وو ورکړې شوی.. دامام ابوالقاسم سهیلی رحمه الله رجحان هم دې طرف ته دې، [3]

دریم بحث: دلته دریم بحث دادې چه هغوی دیهودیانودسوال جواب ورکړو اوکه نه؟ په دې کښې اختلاف دې:

ځنی حضرات وائی چه یهودیانو علی وجه التعنت سوال کړې وو، تحقیق نې مقصود نه وو بلکه د حضوراکرم ﷺ تنګول نې مقصد وو، ځکه تاسوجواب ورنکړو، [4]

ځنی حضرات وائی چه تاسوجواب ورکړو، په داسې توګه چه الله تعالی هغوی ته اوونیل ((قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي)) یعنی تاسو اووائ چه..روح..زمادرب حکم دې، اود..امر..نه مرادشریعت دې، مطلب دادې چه دهغه امرجنس نه ده دڅه دپاره چه تاسو مبعوث کړې شوی وې، یعنی

[1] اوګورئ شرح ابن بطال ج ۱ص ۲۰۴)_
[2] عمدة القاری ج ۲ص ۲۰۱)_
[3] اوګورئ الروض الانف ج ۱ص۱۹۷)-
[4] اوګورئ الروض الانف ج ۱ص۱۹۷)-

یو دینی اوشرعی څیز دې چه دهغې حقیقت دطبعیت، فلسفه، قیاس اورائې نه معلومول ممکن نه دی بلکه د دین په ذریعه به دهغې حقیقت معلومه ولې شی، تاسو په دین کښې داخل شئ، نو تاسو ته به پخپله ددې حقیقت معلوم شی.[1]

نو دقرآن او حدیث نه معلومیږی چه، روح، قبض کولې شی، اوعذاب ورته ورکولې شی اوهغه ته دردهم رسی، جنت ته هم لیګلی شی اوهلته به خوند اومزې اخلی. اودغه شان نورهم ډیر اوصاف په نصوصو کښې واردشوی دی.[2]

ددې نه دا معلومه شوه چې روح یو سپک جسم دې، حضرات علماء محققین فرمائی چې روح هغه سپک جسم دې چې د انسان په بدن کښې داسې خور شوې دې لکه څنګه چې د ګلاب اوبه په ګلاب کښې خورې شوې وی او دهغې خوشبو په هغې کښې خوره شوې وی.[3]

څلورم بحث: دلته یو بحث ضمنی شانتې دې چې الله تعالی فرمائی "قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي" دلته د "امر" ذکر دې، قران کریم د الله تعالی د پاره د "امر" سره سره "خلق" هم ثابت کړې دې ارشاد دې "أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ".[4]

"خلق" او "امر" کښې څه فرق دې؟ لنډه دا اوګنړه چې دې کښې اختلاف دې: ابن ابی حاتم رحمه الله د سفیان بن عیینه رحمه الله نه نقل کړې دی "الخلق ما دون العرش والامر ما فوق ذلك".[5]

دغه شان ابن ابی حاتم د سفیان بن عیینه نه نقل کړې دی "الخلق هو الخلق والامر هو الكلام".[6]

په دې دواړو تفسیرونو کښې لفظی فرق دې معنی د دواړو یوه ده، مطلب دادې چې د امر تعلق د بره عرش سره دې د الله تعالی د طرف نه حکم رازی، او د خلق تعلق لاندې سره دې، لاندې ټول صرف مخلوقات دی.

امام غزالی رحمه الله فرمائی "فالاجسام ذوات الكمية والمقادير من عالم الخلق وكل موجود منزه عن الكمية والمقدار فانه من عالم الامر".[7]

یعنی د عالم خلق تعلق د هغې جسمونو سره دې چې کمیت او مقدار والا دی او عالم امر تعلق هغه موجوداتو سره دې چې د کمیت او مقدار نه خالی وی.

شیخ عربی محی الدین فرمائی چې عالم خلق هغه دی چې په واسطه سره پیدا شوې دې لهذا څوک چې الله تعالی لفظ "کن" سره پیدا کړل هغه د عالم امر څیز دې او کوم څیز چې بل څیز نه پیدا شوې دې هغه د عالم خلق څیز دې.[8]

---

[1] پورتنۍ حواله) -
[2] پورتنۍ حواله)_
[3] التفسير الكبير للرازی(۲۱/ ٤٤) وکتاب الروح لابن القیم(ص۴۲۲)-
[4] الاعراف۵/ ۵٤-
[5] الدر المنثور(۲/ ۹۲) سورۃ اعراف-
[6] حواله بالا
[7] احیاء علوم الدین(۱۳۵۶)کتاب ذم الغرور-
[8] الفتوحات المكية(۳/ ۱۷۵) السوال الثالث والخمسون ومائة)-

حضرت تهانوى رحمه الله د صوفياؤ حضراتو نه نقل كړي دى چې د عالم امر تعلق مجرداتو سره دې، دې نه دا مطلب اووتلو چې عالم خلق د ماديا تو نه دې(١)

علامه شبير احمد عثمانى رحمه الله فرمائى چې لفظ "امر" په قرآنكښې شل ځاينو كښې راغلې دې او ددې په معنى كښې علماؤ ډيرې خبرې كړې دى خو زمونږ مطلب د سورة اعراف ددې آيت "الا له الخلق والامر" طرف ته توجه راړول دى چې كوم ځائې "امر" د "خلق" په مقابله كښې ايښودې دې چې د هغې نه مونږ په دې نتيجه رسيدلې يو چې د الله تعالى په نيز دوه مدونه جدا جدا دى يو "امر" بل "خلق"

په دواړو كښې څه فرق دې؟: دا مونږ د مخكښې آيتونو نه په آسانئ سره پيژنو، اول ئې اوفرمائيل "إِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ"(٢)

(بې شكه ستاسو رب الله دې چا چې آسمانونه او زمكې په شپږ ورځو كښې پيدا كړل) دا خو "خلق" شو په مينځ كښې د "استواء على العرش" ذكر كولو سره چې، شان حكمرانى ظاهره وى وئې فرمائيل چې "يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا وَّالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرٰتٍ بِأَمْرِهِ"(٣)

يعنى دا مخلوقات په يو معين نظام باندې چلول چې هغې ته تدبير او تصريف وئيلې شى دا "امر" شو.

دغه شان په سوره طلاق كښې ارشاد دې "اَللّٰهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوٰتٍ وَّمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ"(٤)

گويا د دنيا مثال د يو غټې كارخانې دې چې په هغې كښې مختلف قسم مشينونه لږيدلې وى، څوك كپړا جوړه وى څوك اوړه اغړى څوك كتابونه چهاپ كوى څوك په بنارونو كښې رڼړا رسوى څوك پكى چلوى وغيره

په هر يو مشين كښې ډيرې پورزې دى چې د مشين غرض وغايت لحاظ كولو سره يو مقرره اندازه باندې لگولې شى بيا ټولې پرزې راجمع كولو سره مشين فټ كړې شى، چې كله ټول مشينونه فټ شى او تيار شى بيا د اليكټرك(بجلى) خزانې نه هر مشين ته جدا جدا لارو سره كرنټ پريښودلې شى، په يو وخت كښې ولاړ مشينونه د خپل جوړخت مطابق په تاويدو او كار كولو كښې لگيا شى، بجلى هر يو مشين او هر يو پرزې لره په يو خاص ساخت او مقصد مطابق تاوه وئى، تر دې چې كومه لړه او ډيره بجلى د رڼړا په ليمپونو او قمقمو كښې رسولې شى نو هلته رسيدلو سره هم د دغې قمقمو رنگ ډهنگ اختياره وى.

ددې مثال نه دا خبره ښكاره كيږى چې د مشين ډهانچه تيارول، ددې پرزو ته صحيح ترتيب

---

(١) مسائل السلوك على هامش بيان القران تحت آية "الا له الخلق والامر")-

(٢) الاعراف/٥٤-

(٣) حواله بالا

(٤) الطلاق/١٢-

ورکول او بیا فټ کول د یو سلسلې کار دې چې د هغې د پوره کولو نه پس د مشین چالو کولو د پاره د یو بل څیز،بجلی یا استیم(لوګې) د هغې د خزانې نه د راوړلو ضرورت وی، داسې اوګڼره الله تعالى رومبې د آسمان او زمکې ټول مشینونه پیدا کړل چې هغې ته "خلق" وئیلې شی. هره وړه غټه پورزه یې د صحیح اندازې مطابق تیاره کړه چې هغې ته "تقدیر" وئیلې شوې دې او ټولې پرزې ئې یوځائې کړې او مشین ئې فټ کړو چې هغې ته "تصور" یا "تسویه" وئیلې شی "خلقنکم ثم صورنکم" (۱) او "فاذا سویته" (۲) دا ټول د افعال خلق په زمره کښې وو.
اوس ضرورت وو چې کوم مشین په کوم کار کښې لګول وو نو اودې لګولې شی،د مشین د چالو کولو د پاره د "امر الهی" بجلی پرینبودې شوه او کیدې شی ددې تعلق اسم "باری" سره وی "الخالق البارى المصور" (۳) او حدیث کښې دی "فلق الحبة وبرا النسمة" (٤)
سوره حدید کښې دی "من قبل ان نبراها" (٥) ای النفوس کما هو مروی من ابن عباس وقتادة والحسن (٦)
مطلب د هغه ځائې نه حکم اوشو چې "ځا" نو فورا روان شو،او دې امر الهی ته ئې اوفرمائیل "إِنَّمَآ أَمۡرُهُۥٓ إِذَآ أَرَادَ شَيۡـًٔا أَن يَقُولَ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ" (۷) بل ځائې کښې ډیر په وضاحت سره امر "کن" خلق جسد باندې مرتب کولو سره ارشاد اوشو "خَلَقَهُۥ مِن تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ" (۸) بلکه د تلاش نه ښکاریږی چې په قرآن کریم کښې "کن فیکون" چې څومره ځایونو کښې راغلې دې عموما د خلق او ابداع ذکر کولو نه پس راغلې دې چې د هغې نه دا خیال کیږی چې کلمه "کن" خطاب د خلق نه پس د تدبیر او تصرف وغیره د پاره وی.
بهرحال د امر معنی دلته د حکم ده او هغه حکم دغه دې چې کوم لفظ کن سره تعبیر کړې شوې دې او لفظ کن جنس کلام نه چې د الله تعالى صفت قدیم دې څنګه چې مونږ د هغه ټول صفات مثلا حیات،سمع،بصر،وغیره بلا کیف منو نو کلام الله او کلمة الله متعلق هم دغه مسلک منل پکار دی.
خلاصه دا شوه چې دروح سره په قرآن کښې اکثر ځایونو کښې د امر لفظ استعمال شوې دې مثلا "قُلِ ٱلرُّوحُ مِنۡ أَمۡرِ رَبِّي" (۹)

---

(۱) الاعراف/۱۱-
(۲) ص/۷۲-
(۳) الحشر/۲٤-
(٤) صحیح البخارى (۱/٤۲۸) کتاب الجهاد والسیر باب فکاک الاسیر رقم(۳۰٤۷) من قول سیدنا علی رضی الله عنه
(٥) الحدید/۲۲-
(٦) انظر الدر المنثور (٦/۱۷٦و۱۷۷)-
(۷) یس/۸۲-
(۸) ال عمران/۵۹-
(۹) بنی اسرائیل/۸۵-

او "وَكَذٰلِكَ اَوْحَيْنَآ اِلَيْكَ رُوْحًا مِّنْ اَمْرِنَا" (۱) او "يُلْقِى الرُّوْحَ مِنْ اَمْرِهٖ عَلٰى مَنْ يَّشَآءُ مِنْ عِبَادِهٖ" (۲) او "يُنَزِّلُ الْمَلٰٓئِكَةَ بِالرُّوْحِ مِنْ اَمْرِهٖ عَلٰى مَنْ يَّشَآءُ مِنْ عِبَادِهٖ" (۳)

او مخکښې تیر شوې دی چې د روح مبدا د الله تعالی صفت قدیمه کلام دې چې د صفت علم وحیات لاندې دې، ګویا هم دغه حیثیت لحاظ ساتلو سره "نفخت فيه من روحی" کښې خپل خان طرف ته منسوب کړې دې ځکه چې د کلام او امر نسبت د متکلم او آمر نه د صادر او مصدور وی د مخلوق او د خالق نه وی ځکه "الا له الخلق والامر" کښې ئې امر د خلق مقابله کښې اولګولو (۴) والله اعلم

قوله: قال الاعمش :هكذا فى قراءتنا: امام اعمش رحمه الله فرمائی چې زمونږ قراءت کښې هم دغه شان ده.

مطلب دادې چې دې آیت کښې متواتر او مشهور قراءت "وَمَآ اُوْتِيْتُمْ مِّنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَلِيْلًا" دې خو د امام اعمش رحمه الله قراءت "وماأوتوا" د صیغه غائب سره دې

شارحینو ښکاره کړې ده چې دا قراءت نه د قراءات سبعو نه دې او نه څه مشهور قراءت دې (۵) والله اعلم بالصواب

۴۸: باب: مَنْ تَرَكَ بَعْضَ الاِخْتِيَارِ مَخَافَةَ أَنْ يَقْصُرَ فَهْمُ بَعْضِ النَّاسِ عَنْهُ فَيَقَعُوا فِي أَشَدَّ مِنْهُ

په دې ترجمه کښې د "الاختیار" نه "المختار" یعنی "الشئ المختار" یا "فعل المختار" مراد دې، مطلب د ترجمة الباب دادې:

"دا باب د هغه کس په بیان کښې دې چې خپل بعضې مستحب عمل یا قول ددې وجه پرېږدی چې د بعضې خلقو عقل کم وی نو په دې عمل یا خبره به پوه نه شی بیا به د دې نه په سخته خبره کښې اونخلی (۶)

مخکښې باب سره مناسبت: د دې باب مخکښې باب سره مناسبت دا شان دې چې مخکښې باب کښې د سوال کونکی د سوال جواب د څه حکمت د وجه ورنه کړې شو، دلته هم د بعضې اعمال مختاره او مستحبه د پرېښودلو ذکر دې (۷)

(۱) الشوری/۵۲-
(۲) المومن/۱۵-
(۳) النحل/۲-
(۴) الروح فی القران (ص۱۰۸-۱۱۱) مطبوعه در ضمن مجموعه "تالیفات عثمانی"۔
(۵) فتح الباری (۱/۲۲٤) وعمدة القاری (۲/۲۰۲)-
(۶) عمدة القاری (۲/۲۰۲)-
(۷) حواله بالا

د ترجمة الباب مقصد: د امام بخاری مقصد دادي که چرې يو مستحب عمل کولو د وجه د خلقو په غلط فهمئ کښې د غورزيدلو ويره وی نو دا مستحب پريښودل پکار دی،ځکه د مستحب پريښودلو سره به زيات نه زيات دا اوشی چې اجروثواب به نه ملاويګی.او دخلقو په مسئله کښې غورزيدل ډيره ګرانه ده چې څه عملی يا علمی غلطئ کښې مبتلا شی او دا غلطی به راروانه وی،چنانچه د نبی کريمﷺ اراده وه چې د ابراهيم(عليه السلام) په شان د کعبې جوړنه اوکړی خو ددې ويرې ئې پريښوده چې قريش به وائی چې زمونږ ځيزونه ورانه وی او خپل ځيز ترې جوړه وی.

د ترجمة الباب مقصد: باندې يو اشكال او د هغې جواب: دلته يو سوال دا پيدا کيږی چې ددې ترجمة الباب تعلق خو کتاب العلم سره او نه شو ځکه دې کښې خود اعمالو د پريښودلو ذکردې. ددې جواب دادې چې تعليم څنګه قولی وی دغه شان فعلی هم وی،استاذان عالمان د خلقو هر قسم اصلاح کوی،څنګه چې د هغوی علمونو ته ترقی ورکوی دغه شان د هغوی اعمال هم برابره وی،لهذا که د اعمالو د صحيح کولو ضرورت راشی او اصلاح په عملی صورت کښې د اختيارولو تقاضا کوی او خطره دا وی چې د بعضې اعمال اختيارولو سره موجوده خلق په غلطئ کښې غورزيدلې شی نو اصلاح کونکوله پکاردی چې هغه داسې مستحب عمل پريږدی خلاصه دا شوه چې کله تعليم قولی وی او کله عملی،که عملی تعليم کښې په يو خاص مسئله کښې دا خطره وی چې خلق به غلط فهمئ کښې مبتلا شی،نو دا کول نه دی پکار بلکه پريښودل پکار دی.[1]

د بعضې علماؤ د کلام نه دا معلوميږی چې دلته "من ترك بعض الاختيار" کښې اقوالو او افعال دواړه داخل دی.

لهذا مطلب دا شو چې بعضې افعال ددې خطرې د وجه پريښودلې شی چې څوک په غلط فهمی کښې راګير نه شی.او بعضې اقوال ددې وجه بيان نه کړې شی چې اوريدونکې به په غلط فهمئ کښې اوغورزيګی.دواړه پريښودلې شی، مختار او خوښ چې څنګه افعال وی دغه شان اقوال هم وی.

بعضې علمونه داسې وی چې د عوامو په مخکښې د بيانولو نه وی که بيان کړې شی نو عوام به غلط فهمئ کښې اوغورزيګی.نو هلته دې چپوالې اوشی.[2]

[١٢٦] حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْأَسْوَدِ قَالَ قَالَ لِي ابْنُ الزُّبَيْرِ كَانَتْ عَائِشَةُ تُسِرُّ إِلَيْكَ كَثِيرًا فَمَا حَدَّثَتْكَ فِي الْكَعْبَةِ قُلْتُ قَالَتْ لِي قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم - «يَا عَائِشَةُ، لَوْلاَ قَوْمُكِ حَدِيثٌ عَهْدُهُمْ - قَالَ ابْنُ الزُّبَيْرِ بِكُفْرٍ - لَنَقَضْتُ الْكَعْبَةَ فَجَعَلْتُ لَهَا بَابَيْنِ بَابٌ يَدْخُلُ النَّاسُ، وَبَابٌ يَخْرُجُونَ» . فَفَعَلَهُ ابْنُ الزُّبَيْرِ [١٥٠٦-١٥٠٩، ٣١٨٨، ٤٢١٤، ٦٨١٦]

---

[1]) الكنز المتوارى على لامع الدرارى(٢/٣٨٣)-

[2]) حواله بالا

رجال الحدیث

①**عبیدالله بن موسی**: دا عبیدالله بن موسی بن باذام عبسی کوفی رحمه الله دي ددوی حالات د کتاب الایمان باب الایمان وقول النبی (ص٩: بنی الاسلام علی خمس لاندي تیر شوي دی(١)

②**اسرائیل**: دا مشهور محدث اسرائیل بن یونس بن ابی اسحاق همدانی سبیعی کوفی رحمه الله دي دده کنیت ابویوسف دي دوی د عیسی بن یونس رور دي(٢)

دوی د خپل نیکه ابواسحاق سبیعی نه علاوه زیاد بن علاقه، زیدبن جبیر، عاصم بن بهدله، عاصم الاحول، سماک بن حرب، امام اعمش، عثمان بن ابی زرعه، مجزاة بن زاهراسلمی، موسی بن ابی عائشه او هشام بن عروه رحمهم الله وغیره نه د حدیث روایت کوی.

دده نه روایت کوونکو کښې دده خوئي مهدی، ابواحمدالزبیری، نضربن شمیل، ابوداود طیالسی، ابوالولید طیالسی، عبدالرزاق صنعانی، وکیع، یحیی بن آدم، محمدبن اسحاق، ابوغسان نهدی، ابونعیم او علی بن الجعد رحمهم الله وغیره ډیر حضرات شامل دی(٣)

عیسی بن یونس رحمه الله فرمائی چې ماته اسرائیل بیان اوکړو کنت احفظ حدیث ابی اسحاق کما احفظ السورة من القران(٤)

امام احمد رحمه الله په دده په حافظه حیرانه کیدلو او فرمائیل به ئې کان شیخنا ثقة(٥)

یحیی ابن معین فرمائی ثقة(٦)

امام عجلی رحمه الله فرمائی کوفی ثقة(٧)

ابوحاتم رحمه الله فرمائی ثقة صدوق من اتقن اصحاب ابی اسحاق(٨)

ابن سعد رحمه الله فرمائی وکان ثقة حدث عنه الناس کثیرا ومنهم من یستضعفه(٩)

امام احمد رحمه الله نه ابوطالب تپوس اوکړو ایهما اثبت: شریك او اسرائیل؟ نو وئې فرمائیل اسرائیل کان یودی ما سمع کان اثبت من شریك بیا هغوی تپوس اوکړو من احب الیك: یونس او اسرائیل فی ابی

---

١) کشف الباری(١/٦٣٦)-
٢) تهذیب الکمال(٢/٥١٥) رقم(٤٠٢)-
٣) تهذیب الکمال(٢/٥١٥-٥١٨)-
٤) تهذیب الکمال(٢/٥١٩)-
٥) حواله بالا
٦) تهذیب الکمال(٢/٥٢١)-
٧) حواله بالا
٨) تهذیب الکمال(٢/٥٢١)-
٩) الطبقات(٢/٣٧٤)-

اسحاق؟نو وئي فرمائيل "اسرائيل :لانه كان صاحب كتاب"[1]
هر كله چې د امام احمد رحمه الله نه تپوس اوكړې شو كه چرې اسرائيل يو حديث كښې متفرد وى نو حجت دې كه نه؟ نو وئې فرمائيل "اسرائيل ثبت الحديث"[2]
عيسى بن يونس رحمه الله فرمائي چې زمونږ ملګرى سفيان او شريک په مينځ كښې چې كله به د ابواسحاق سبيعى رحمه الله د احاديثو باره كښې اختلاف رالو نو خما والد يونس بن ابى اسحاق طرف ته به راغلو،هغه به وئيل چې خما خوى اسرائيل ته لاړ شئ"فهو اروى عنه منى اتقن لها منى"[3] امام شعبه رحمه الله ته چې كله اووئيلې شو "حدثنا حديث ابى اسحاق قال: سلوعنها اسرائيل فانه اثبت فيه منى"[4]
امام عبدالرحمن بن مهدى رحمه الله فرمائي چې زه د ابواسحاق سبيعى حديثونه د سفيان په طريق سره ځكه نه روايت كوم چې ما دې رواياتو سلسله كښې د سفيان ثورى په ځائې په اسرائيل باندې بهروسه كړې ده ځكه چې اسرائيل دې رواياتو له پورا روايت كوى[5]
امام عبدالرحمن بن مهدى رحمه الله فرمائي چې "اسرائيل فى ابى اسحاق اثبت من شعبة والثورى"[6]
يعنى "اسرائيل د ابواسحاق په رواياتونو كښې د شعبه او ثورى رحمهما الله نه زيات قوى دې"
محمد بن عبدالله بن نمير رحمه الله فرمائي "ثقة"[7]
امام ترمذى رحمه الله فرمائي "اسرائيل ثبت فى حديث ابى اسحاق"[8]
اسرائيل بن يونس په باره كښې د محدثينو او د جرح وتعديل علماؤ اقوال ستاسو مخكښې دى دې تيولو حضراتو د دوى پورا توثيق كړې دې خو بعضې حضراتو پكښې په ده باندې كلام هم كړې دې چنانچه: امام يحيى القطان رحمه الله به د ده د ابويحيى القنات نه اخستلې شوې رواياتو په وجه په ده باندې كلام كولو او وئيل به ئې "روى عنه مناكير"[9]
دغه شان يعقوب بن شيبه رحمه الله فرمائي "صالح الحديث وفى حديثه لين"[10]

---

[1] تهذيب الكمال(۲/۵۱۹)-
[2] تهذيب الكمال(۲/۵۲۰)-
[3] تهذيب الكمال(۲/۵۲۲)-
[4] الكامل(۱/٤۲۲)-
[5] الكامل(۱/٤۲۳)-
[6] حواله بالا
[7] تهذيب التهذيب(۱/٦۲۳)-
[8] حواله بالا
[9] تهذيب التهذيب(۱/۲٦۲)-
[10] حواله بالا

دغه شان هغوی فرمائی "ثقة صدوق ولیس فی الحدیث بالقوی ولا بالساقط"(۱)
دغه شان ابن حزم رحمة الله علیه اسرائیل ئې مطلقا ضعیف گرځولې دې او دده روایاتو کښې ئې ډیر روایات رد کړې دی(۲)
دغه شان علی بن المدینی فرمائی "اسرائیل ضعیف"(۳)
اسرائیل بن یونس رحمة الله علیه په باره کښې چې دذکر شوې حضراتو په کلام کښې غور اوکړې شی نو معلومیږی چې یا خو جرح مبهم ده څنګه چې د علی بن المدینی، یعقوب بن شیبه یا د ابن حزم کلام دی، او ترڅو چې د یحیی القطان رحمة الله علیه د کلام تعلق دې نو حافظ رحمة الله علیه د هغې په باره کښې تفصیل ذکر کړې دې چې هغې سره د اسرائیل لمن بالکل صفا کیږی چنانچه هغوی فرمائی: "وقد بحثت عن ذلک فوجدت الامام ابابکر بن ابی خیثمة قد کشف علة ذلک وابانها بما فیه الشفاء لمن انصف قال ابن ابی خیثمة فی تاریخه قیل لیحیی بن معین: ان اسرائیل روی عن ابی یحیی القتات ثلاثمائة وعن ابراهیم بن مهاجر ثلاثمائة یعنی مناکیر فقال لم یؤت الی منهما"(۴)
مطلب دادې چې: ما د امام یحیی القطان رحمة الله علیه د کلام وجه د پیدا کیدلو کوشش اوکړو، چنانچه ماته دا وجه ذ امام ابوبکر بن ابی خیثمه رحمة الله علیه د کلام نه معلومه شوه، هغوی چې کومه وجه بیان کړې ده د هغې نه هر انصاف خوښوونکې کس مطمئن کیدې شی، چنانچه هغوی فرمائی چې امام یحیی ابن معین رحمة الله علیه ته چا اووئیل چې اسرائیل د ابویحیی القتات نه درې سوه او ابراهیم بن مهاجر نه درې سوه منکر احادیث نقل کړې دی، ابن معین جواب ورکړو چې دا خرابوالې د اسرائیل د وجه نه نه دې بلکه د ابراهیم بن مهاجر او ابویحیی القتات د وجه نه راغلې دې.
حافظ ابن حجر فرمائی: خبره حقیقت کښې هم دغه ده چې کومه ابن معین رحمة الله علیه فرمائی لهذا د ابن القطان رحمة الله علیه کلام به هم په دې باندې محمول کولې شی چې هغوی په دې احادیثو منکرو باندې نکیر کړې دې چې کوم هغه د یحیی القتات نه نقل کوی، او هغوی دا اوګنړله چې دا خرابوالې د اسرائیل د وجه نه دې، خو واقعه دا ده چې دا خرابوالې د ابویحیی د وجه دې، هسې هم ائمه ناقدینو ابویحیی ضعیف ګرځولې دې او د اسرائیل علماؤ توثیق کړې دې لهذا دلته هم کلام په ابویحیی باندې محمول کول بنه خبره ده په نسبت د اسرائیل(۵)
حافظ ابن حجر رحمة الله علیه د نورو حضراتو د تضعیف باره کښې تبصره کولو سره لیکی:
"وبعد ثبوت ذلک واحتجاج الشیخین به لا یجهل من متاخر لا خبرة له بحقیقة من تقدمه ان یطلق علی اسرائیل الضعف ویرد الاحادیث الصحیحة التی یرویها دائما، لاستنادة الی کون القطان کان یحمل علیه من غیر

(۱) تهذیب التهذیب(۲۶۲/۱)-
(۲) تهذیب الکمال(۲۶۳/۱)-
(۳) تهذیب الکمال(۵۲۲/۲)-
(۴) هدی الساری(ص ۳۹۰)-
(۵) هدی الساری(ص ۳۹۰)-

ان يعرف وجه ذلك الحمل"(١)

مطلب دادې چې "کله دجرح او تعدیل علماؤ توثیقات مخښې ته راغلل اود شیخینو د دوی نه احتجاج هم ثابت شو نو یو داسې متاخر سړې د پاره چې هغه ته د خپلو متقدمینو په باره کښې پوره علم نه وی نو هغوی باندې د ضعف اطلاق کول او په دې بنیاد باندې د هغوی صحیح روایات رد کول بالکل نا مناسبه دهٔ. په دې سلسله کښې د ابن القطان د قول نه استناد هم فائده مند نه دې هرکله چې هغه د ابن القطان د قول صحیح محمل نه پیژنی".

حافظ ذهبی هم ډیر په زور دار انداز سره د هغوی دفاع کړې ده چنانچه وئې فرمائیل:

"اسرائیل اعتمده البخاری ومسلم فی الاصول وهو فی الثبت کالاسطوانة فلا یلتفت الی تضعیف من ضعفه"(٢)

یعنی په اسرائیل باندې امام بخاری او امام مسلم رحمهما الله په اصولو کښې احتجاج کړې دې نه چې په متابعاتو او فروعو کښې،.هغوی په ثقه او ثبت کیدلو کښې د اسطوانة(ستنې) په شان دې لهذا دوی ضعیف ګنړلو والا کلام ته بالکل توجه پکار نه دهٔ.

دغه شانه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی "ثقة تکلم فیه بلاحجة"(٣)

دغه شان حافظ صاحب فرمائی:

"وسماع اسرائیل من ابی اسحاق فی غایة الاتقان للزومه ایاه لانه جده وکان خصیصا به"(٤)

یعنی"د اسرائیل د ابواسحاق نه سماع ډیره مضبوطه ده ځکه چې هغه به هر وخت ابواسحاق سره وو،او ځکه چې هغه د هغوی نیکه وو او هغه سره خاص کړې شوې وو".

ابن عدی د دوی یو څو روایات چې منکر به ګنړلې کیدل،د نقل کولو نه پس لیکی:"واسرائیل بن یونس بن ابی اسحاق السبیعی کثیر الحدیث مستقیم الحدیث فی حدیث ابی اسحاق وغیرهم وقد حدث عنه الائمة،ولم یتخلف احد فی الروایة عنه وهذه الاحادیث التی ذکرتها من انکر احادیثه رواها وکل ذلک یحتمل"(٥)

یعنی"اسرائیل بن یونس کثیر الحدیث او دهغوی روایات اګر چې د ابواسحاق نه وی یا د بل نه، ټهیک دی،دده نه لوئې لوئې امامانو راویت کړې دې، چا د هغه د روایاتو نه انکار نه دې کړې،دا حدیثونه چې کوم ما ذکر کړل دده د منکرترین روایاتو نه ګنړلې شی خو حقیقت دادې چې دا هم اخستلې شی".

دغه شان هغوی مخکښې فرمائی: "وسائر ما ذکرت من حدیثه ومالم اذکره کلها محتملة وحدیثه عامتها مستقیمة وهو من اهل الصدق والحفظ"(٦)

---

(١) حواله بالا

(٢) میزان الاعتدال(٢٠٩/١)-

(٣) تقریب التهذیب(ص ١٠٤) رقم(٤٠١)-

(٤) فتح الباری (٣٥١/١) کتاب الوضوء باب:اذا القی علی ظهر المصلی قذر او جیفة لم تفسد علیه صلاته)-

(٥) الکامل(٤٢٥/١)-

(٦) الکامل لابن عدی(٤٢٦/١)-

يعني ددوی تول احاديث کوم چه ما ذکر کړل يا مې نه دی ذکرکړی تول د قبلولو قابل دی. ددوی اکثر احاديث صحيح دی، دې په صدق او حفظ سره د متصف رواتو ځينې دې.

دغه شان هغوی فرمائی: "ولاسرائيل اخبار کثيرة غير ما ذکرته واضعافها عن الشيوخ الذين يروی عنهم وحديثه الغالب عليه الاستقامة وهو ممن يکتب حديثه ويحتج به"([1])

يعني"د اسرائيل چې کوم راويات ما ذکر کړل د دې نه علاوه ډير احاديث دی بلکه د دې نه ځو چنده زيات روايات هغه د خپل شيوخو نه نقل کوی.ددوی ډير احاديث ټهيک دی او هغوی د هغه راويانو نه دې د چا احاديث چې ليکلې شی او د چا د رواياتو نه چې استدلال او احتجاج کيږی"

اسرائيل بن يونس رحمه الله ۱۰۰هجرئی کښې پيدا شوې وو،او ۱۶۰ھ يا ۱۶۱ھ يا ۱۶۲ھ کښې د هغوی انتقال اوشو([2])رحمه الله تعالیٰ رحمة واسعة

⑬**ابواسحاق**:دا مشهور تابعی ابواسحاق عمروبن عبدالله بن عبيد سبيعی کوفی رحمه الله دې،د دوی حالات د "کتاب الايمان"باب الصلوة من الايمان"د لاندې تير شوې دی([3])

⑭**الاسود**:دا مشهور تابعی اسودبن يزيدبن قيس نخعی کوفی رحمه الله دې،د دوی کنيت ابوعمرو يا ابوعبدالرحمان دې([4])

دوی د عبدالرحمن بن يزيد رور،د علقمه بن قيس وراره او ابراهيم نخعی ماما دې دوی په عمر کښې د خپل ترۀ نه زيات وو،([5])

دوی د ابوبکرصديق،حضرت عمر، حضرت علی،حضرت عبدالله بن مسعود، حضرت حذيفه، حضرت بلال، حضرت عائشه، حضرت ابومحذوره او حضرت ابوموسی اشعری رضی الله عنهم وغيره نه د حديثو روايت کړې دې،

د دوی نه روايت کوونکو کښې ددۀ ځوئې عبدالرحمن، رور عبدالرحمن بن يزيد، وراره ابراهيم نخعی، عمارة بن عمير، ابواسحاق سبيعی، ابوبرده بن ابی موسی، محارب بن وثار او اشعث بن ابی الشعثاء رحمهم الله وغيره دی([6])

حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی"ما بالعراق رجل اکرم علی من الاسود"([7])يعنی"په عراق کښې ځما په نيز د اسود نه ځوک زيات قابل د احترام نشته"

---

[1]) حواله بالا

[2]) تهذيب الکمال(۲/۵۶٤)-

[3]) کشف الباری(۲/۳۷۰)-

[4]) تهذيب الکمال(۳/۲۳۳)-

[5]) تهذيب الاسماء واللغات(۱/۱۲۲)-

[6]) تهذيب الکمال(۳/۲۳۳-۲۳٤)-

[7]) طبقات ابن سعد(۶/۷۳)-

عمارة بن عمیر رحمه الله فرمائی "ماکان الاسود الا راهبا من الرهبان"[1] یعنی د اسود د عبادت گزارئ او د دنیا نه مخ اړولو دا حالت وو گویا چې هغه د دنیا پریښودونکو راهبانو نه وو.

امام عجلی رحمه الله فرمائی "کوفی جاهلی، ثقة، رجل صالح"[2]

یعنی دې د کوفې دې. دجاهلیت زمانه ئې کتلې ده، ثقة او نیک سړې دې.

ابراهیم نخعی رحمه الله دوی لره د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه په هغه شاگردانو او ملگرو کښې شمیر کړې دې چاته چې د فتوی ورکولو اجازت وو[3]

امام ابن حبان فرمائی "کان فقیها زاهدا"[4]

امام احمد رحمه الله فرمائی "ثقة من اهل الخیر"[5] امام یحیی رحمه الله فرمائی "ثقة"[6]

امام نووی رحمه الله لیکی: قال احمد بن حنبل: هو ثقة من اهل الخیر واتفقوا علی توثیقه وجلالته"[7]

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی "وهو نظیر مسروق فی الجلالة والعلم والثقة والسن یضرب لعبادتهما المثل"[8]

ابن سعد رحمه الله فرمائی "وکان ثقة وله احادیث صالحة"[9]

اسود بن یزید رحمه الله عابد، زاهد او شپه ړنړونکې بزرگ وو، ددوی د عبادت دا شان وو چې په رمضان کښې به په دوو شپو کښې او په غیر رمضان کښې به په شپږو شپو کښې د قرآند ختم کولو عادت وو، او روزانه به ئې اووه سوه رکعاته کول[10]

په دې هم خلقو وئیل چې اسود په خپل خاندان کښې د ټولو نه کم عبادت کوونکې گڼړلې شو[11]

او دغه وجه ده چې خلقو به وئیل "آل الأسود اهل الجنة"[12] یعنی د اسود خاندان والا جنتیان دی.

د اسود بن یزید دوفات په سلسله کښې د علماؤ نه ډیرې خبرې منقول دی خو بیا هم حافظ ذهبی فرمائی چې د ټولو نه راجح کار د ۷۵ه دې[13] رحمة الله تعالی رحمة واسعة.

---

[1]) تعلیقات تهذیب الکمال(۳/۲۳۵)-
[2]) تهذیب التهذیب(۱/۳٤۳)-
[3]) حواله بالا
[4]) الثقات لابن حبان(٤/۳۱)-
[5]) تهذیب الکمال (۳/۲٤٤)-
[6]) حواله بالا
[7]) تهذیب الاسماء واللغات(۱/۱۲۲)-
[8]) سیر اعلام النبلاء(٤/۵۰)-
[9]) طبقات ابن سعد(۶/۷۵)-
[10]) سیر اعلام النبلاء(۶/۵۱)-
[11]) تهذیب الاسماء واللغات(۱/۱۲۲)-
[12]) عمدة القاری(۲/۲۰۲)-
[13]) سیراعلام النبلاء(٤/۵۳)-

⑤ابن الزبیر:دا حضرت عبدالله بن الزبیر بن العوام رضی الله عنهما دې، ددوی حالات روستو باب اثم من کذب علی النبی ﷺ د لاندې تیر شوې دی.
⑥عائشه:دا ام المومنین صدیقه بنت صدیق حضرت عائشه بنت ابوبکر الصدیق رضی الله عنهما ده، ددوی حالات د بدءالوحی د دویم حدیث لاندې مختصر راغلې دی[1]

قوله: قال لي ابن زبير: كانت عائشة تسر اليك كثيرا فما حدثتك في الكعبة؟: اسود فرمائی چې ابن زبیر رضی الله عنه ماته اوفرمائیل چې حضرت عائشه رضی الله عنها به تاته ډیر د راز خبرې کولې، هغوی تاسو ته د کعبې په باره کښې څه اوفرمائیل؟

حضرت عبدالله بن الزبیر د حضرت عائشه رضی الله عنها خوریې وو.او هغوی سماع هم کړې وه.بیا به اسود بن یزید رحمه الله به د حضرت عائشه رضی الله عنها علوم حاصولولو د پاره ډیر هغوی طرف ته تلو راتلو، ځکه به ئې هغه ته ډیرې خبرې د خلقو په غیر موجودګئ کښې کولې،او غالباً هم په دې خصوصیت سره حضرت ابن الزبیر رضی الله عنه تسر الیك کثیرا: فرمائیلې دی.

عبدالله بن زبیر رضی الله عنه چې د اسود رحمه الله نه تپوس اوکړو نو دا د هغه وخت خبره ده چې کله عبدالله بن زبیر د کعبې د نوې جوړیدلو اراده کړې وه،صورت دا شو چې یزید بن معاویه د طرف نه د حصین بن نمیر یو غټ لښکر د عبدالله بن الزبیر د ښکته کولو د پاره مکې طرف ته راروان شو،محرم ۶۴ هجرئ په آخره کښې مکې ته راورسیدو تقریبا ۶۴ اورځې ئې محاصره اوکړه د هغې نه پس چې کله د یزید مرګ واقع شو نو دا لښکر واپس لاړلو،د یزید نه پس د هغه خوې معاویه بن یزید خلیفه شو،چې څلور میاشتې پس مړ شو،بیا مروان حاکم جوړ شو لس میاشتې ژوندې وو هغه هم مړ شو،دهغې نه پس د هغه ځوې عبدالملک بن مراون خلیفه جوړ شو او هغه بیا په ټولو ښارونو رو رو قبضه اوکړه او مکه مکرمې ته ئې حجاج بن یوسف ثقفی اولیږلو،هغه عبدالله بن الزبیر رضی الله عنه شهید کړلو او دغه شان په بیت الله شریف او مکه مغظمه باندې د عبدالملک قبضه اوشوله،

د اهل شام دې حملې دوران کښې هغوی د بیت الله شریف نه ګیرچاپیره په دیوالونو باندې منجنیق لګولو سره کاڼړی او اور اوورولو،چې د هغې نه کعبې تعمیر او غلاف ته نقصان اورسیدلو.

چې کله دحصین بن نمیر محاصره ختمه شوه او عبدالله بن زبیر ته لګ آرام میلاؤ شو نو هغوی د کعبې د نوې جوړیدلو اراده اوکړله او دې سلسله کښې ئې مشورې اوکړې بعضې خوددوی هم خیال وو خو د ډیرو حضراتو رائې وه چې بیت الله دې په خپل حال پرینښودې شی.
د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما هم دا رائې وه او د دغه خلقو وینا وه چې د کوم عمارت د اطرافو نه حضوراکرم ﷺ طواف اوکړو او چې په کومه د هغوی نظر پریوتلو نو په هغې کښې د تبدیلی او نکړی شی،بلکه صحیح والې او مرمت دې اوکړې شی.

---
[1] کشف الباری(۱/۲۹۱)-

خلقو ته چې كله ويره اوشوه نو عبدالله بن زبير په خپله لاس كښې كوداله واخستله او بره اوختلو او په خپل لاس ئې كانړې راغورزول شروع كړل،چې كله خلقو اوكتل چې هغوى ته څه نقصان اونه رسيدلو نو نور ورسره هم شامل شول د هغې نه پس ئې كعبة الله د بنياده پورې اوكنستلو،او د حضرت ابراهيم عليه السلام بنيادونه تلاش كړې شول چې ميلاؤ هم شول،حضرت ابن الزبير هم د هغې مطابق تعمير اوكړلو[۱]

حضرت ابن الزبير خو چونكه صرف خپل تائيد مقصود وو څكه ئې د اسودبن يزيد رحمه الله نه تپوس اوكړو چې حضرت عائشه رضي الله عنها څه بيان كړې وو؟

چنانچه ابن الزبير د كعبې جوړيدل د حضورپاك صلى الله عليه وسلم په خوښه باندې اوكړل،دروازې ئې لاندې كړې،دوه دروازې ئې كړې او د حطيم حصه ئې د كعبې په جوړولو كښې دننه واخستله.

د حضرت عبدالله بن الزبير رضي الله عنه نه پس هر كله چې د عبدالملك د سپه سالار حجاج بن يوسف غلبه اوشوه نو هغه د عبدالملك په حكم سره بيت الله شريف وران كړو او دوباره ئې د قريشو د جوړولو مطابق كړو.

عبدالملك بن مروان ته د حضورپاك صلى الله عليه وسلم ارشاد نه وو رسيدلې روستو چې هغه ته علم اوشو نو افسوس ئې اوكړو او وئې وئيل "وددنا انا تركناه وما تولى من ذلك" يعنى كاش چې مونږ كعبه چې څنګه عبدالله ابن زبير رضي الله عنه كړې وه،هم هغه حال كښې مو پريښودې وه!

روستو بيا عباسى خليفه مهدى د امام مالك سره مشوره اوكړه چې كعبه بيا د سره د عبدالله ابن الزبير د تعمير مطابق جوړه كړى،امام مالك ډير حكيمانه مشوره وركړه او وئې فرمائيل "انى اكره ان يتخذها الملوك لعبة" يعنى ماته دا اندازه ده چې بادشاهان او مالداران به بيت الله شريف د لوبو څيز اوګنړى چې يو ته د ابن الزبير تعمير خوښ رازى او بل ته به د حجاج،او دريم ته به يو بل صورت خوښ راتلې شى،دغه شان به كعبې نه د لوبو چيز جوړ شى،چنانچه خليفه مهدى خپله اراده ختمه كړه[۲]

قوله: قلت :قالت لي : ما ورته اوئې (اسود بن يزيد اووئيل) چې ماته حضرت عائشه رضي الله عنها دا بيان كړې دې.

د ابن ابى شيبه رحمه الله روايت دې "قلت :لقد حدثنى حديثا كثيرا انسيت بعضه وانا اذكر بعضه قال: اى ابن الزبير ما نسيت اذكرتك قلت :قالت"[۳]

مطلب دادې چې اسود فرمائى چې حضرت عائشه رضي الله عنها ماته ډير حديثونه واورول،په هغې كښې بعضې ماته څه ياد دى او څه ما هير كړې دى ابن الزبير رضي الله عنه ورته اوفرمائيل چې ته وايا،چې څه هيره وې زه به درته يادوم بيا اسود دا ذكر شوې حديث ذكر كړو.

---

[۱]) الكامل فى التاريخ (۳/۳۱۶-۳۵۴) والبداية والنهاية (۸/۲۵۰-۳۵۱) صحيح مسلم كتاب الحج باب نقض الكعبة وبنائها رقم(۳۲۴۵) وفتح الملهم(۳/۳۶۴-۳۶۶)-

[۲]) البداية والنهاية[۸/۲۵۰]-

[۳]) انظر فتح البارى(۱/۲۲۴)-

قوله: قـال النبي ﷺ :یا عـائشه لولا قومك حديث عهدهم: حضورپاک ﷺ اوفرمائيل چې اې عائشة! که چرې ستا قوم(قريش) نوې مسلمانان شوې نه وې،

حديث عهدهم: کښې په حديث باندې تنوين دې او په عهدهم کښې عهد مرفوع دې چې د "حديث" صفة مشبه فاعل دې.(١)

قوله: قـال ابن الزبيربكفر: ابن زبير ﷺ اوفرمائيل يعنی د کفر زمانه اوسه پورې لاتيره شوې نه ده،

حضرت ابن الزبير چې دلته راتلو سره د "بكفر" کومه لقمه ورکړه نو د هغې څه مطلب دې؟
علامه کرمانی صاحب فرمائی چې ددې مطلب يا خو دا دې چې کله "حديث عهدهم" پورې اسود اورسيدلو نوابن الزبير "بكفر" وئيلو سره دحديث دباقی حصې د ختميدلوطرف ته اشاره اوکړله،
يا دا مطلب دې چې اسود اول حديث بيانولو سره د آخر حديث طرف ته اشاره اوکړله،او دا دغه شان ده څنګه چې وئيلې شی "قراءت الم ذلك الكتاب" يعنی ما "الم ذلك الكتاب" وئيلې دې،چې د هغې مقصد د پوره سورة د وئيلو خبر ورکوی،چې کله اسود د حديث اوله حصه اووئيله نو ابن الزبير ورته اوفرمائيل چې ددې آخری حصه دا ده.(٢)

خو نزدې خبره داده چې کله اسود "لولا قومك حديث عهدهم" پورې حديث اوفرمائيلو نو دهغه د مخکښې لفظ په باره کښې څه شک شان اوشو هغوی په دې باندې اونختل،ابن الزبير دې موقع کښې اووئيل چې مخکښې لفظ "بكفر" دې دا لفظ هغوی ته ياد نه وو.
پاتې شو ددې نه مخکښې مضمون نو په هغې کښې دوه احتماله دی کيدې شی چې مخکښې مضمون اسود ته ياد نه وی او ابن الزبير وئيلې وی،او دا هم کيدې شی چې اسود ته هغه حصه ياده وی او هم هغوی دا وئيلې وی.

ايا په دې روايت کښې ادراج دې؟: دا روايت مستخرج اسماعيلې کښې دې په هغې کښې دی چې اسود اووئيل "حدثتنی حديثا حفظت اوله ونسيت آخره" اسماعيلی هغې لره د "زهير بن معاوية عن ابي اسحاق" په طريق سره نقل کړې دې اودا ئې د اسرائيل د باب په روايت باندې غوره ګرځولې دې(٣)
د اسماعيلی ددې روايت نه د رومبی احتمال ستاننه کيږی چې اسود صرف اوله حصه واوروله، آخره حصه ئې واوروله نه،ځکه چې هغه ورته ياده نه وه.
خو هم دااسود روايت مخکښې مصنف په کتاب الحج(٤)او کتاب التمنی(٥)کښې نقل کړې

---

(١) فتح الباری(١/ ٢٢٤)-
(٢) شرح الکرمانی(٢/ ١٥٢)-
(٣) فتح الباری(١/ ٢٢٥)-
(٤) صحيح البخاری(١/ ٢١٥)كتاب الحج باب فضل مكة وبنيانها رقم(١٥٨٤)-
(٥) صحيح البخاری(٢/ ١٠٧٥-١٠٨٦) كتاب التمنی باب ما يجوز من اللو رقم(٧٢٤٣)-

دي، په دې کښې ټول روايت د اسود نه مروي دې، دغه شان صحيح مسلم[1] سنن نسائي[2] او جامع ترمذي[3] کښې هم دغه روايت د اسود بن يزيد نه منقول دې او په دې ټولو کښې مکمل حديث هم دده نه منقول دې البته په دې ټولو کښې د "بکفر" په ځائې "بالجاهلية" لفظ دې.
ددې نه د دويم احتمال تائيد کيږي چې اسود ته پوره روايت ياد وو او هم هغوی پوره روايت نقل کړې دې.
که د اسماعيلي روايت صحيح اوګڼړلې شي نو ونيلې به شي چې د اسود په نورو رواياتو کښې ادراج دې يعنې يو حصه يو رواې د اسود نه واوريده او نقل ئې کړه او دويمه حصه د ابن الزبير نه روايت شوې ده چې هغه يو راوي په ادراج سره نقل کړې ده.
که د اسماعيلي روايت صحيح اونه ګنړلې شي يا دا اوونيلې شي چې "نسيت آخرة" صرف يو نيمه کلمه ده پورا باقي حصه نه ده نو بيا به دا ونيلې شي چې ټول روايت هم اسود نقل کړې دې او دا هم دهغه د مروياتو نه دې[4] والله اعلم

قوله: لنقضت الكعبة فجعلت لها بابين باب يدخل الناس وباب يخرجون ففعله ابن الزبير: نو ما به کعبه غورزولې وه بيا به ما دهغې دوه دروازې جوړې کړې وې په يو دروازه به خلق داخليدل او په يو دروازې به خلق وتل. چنانچه ابن الزبير هم دغه شان اوکړل.

د ابوذر په نسخه کښې دلته دواړو ځايونو کښې "بابا" منصوب واقع شوې دې نو په دې صورت کښې به دا د "بابين" نه بدل اوګرزولې شي.

او باقي ټولو نسخو کښې "باب" د رفع سره دې چې په استيناف باندې محمول دې[5] والله اعلم

د حديث باب د ترجمة الباب سره مطابقت: د حديث باب د ترجمة الباب سره مطابقت بالکل واضح دې چونکه قريش د کعبې شريفې په سلسله کښې ډير حساس او د هغې ډير عزت کوونکې وو او چونکه هغوی نو مسلم وو او اسلام ته نوې نوې راغلې وو، نو دهغوی په زړه کښې دا خيال راتلې شو چې حضور ﷺ د کعبې په تعمير کښې چې بدلې راوستلو نو ددې د پاره چې د قريشو د پاسه هغوی ته اوچتوالي حاصل شي او ددې نه بيا فتنه جوړيدلې شوه، نو حضور ﷺ د دغې ويرې د وجه دا کار پريښودلو.[6] والله أعلم

---

[1] صحيح مسلم كتاب الحج باب جدر الكعبة وبابها رقم(۳۲۴۹)-
[2] سنن نسائي كتاب المناسک باب بناء الكعبة رقم(۲۹۰۵)-
[3] جامع الترمذي ابواب الحج باب ما جاء في كسر الكعبة رقم(۸۷۵)-
[4] فتح الباري(۲۲۵/۱)-
[5] فتح االباري(۲۲۵/۱)-
[6] حواله بالا

۴۹-باب: مَنْ خَصَّ بِالْعِلْمِ قَوْمًا دُونَ قَوْمٍ كَرَاهِيَةَ أَنْ لَا يَفْهَمُوا

دا باب د هغه کس په باره کښې دې چې علم يو جماعت سره خاص کوی، بل جماعت ته هغه علم نه ښائی. ددې ويرې چې دا دويم جماعت پوه نه شی. دلته "دون" د غير په معنی باندې دې د "ادون" په معنی کښې نا[1]

مخکښې باب سره مناسبت: د دې باب مناسبت مخکښې باب سره ډير واضح دې چې په مخکښې باب کښې د خلقو د کم فهمۍ په وجه بعضې اعمال مختاره، مستحبه او امور مباحه پريښودل ذکر وو، او په دې باب کښې هم د دغې ويرې نه څه خلقو ته علمی خبرې نه ښودل مذکور دی.[2]

مقصد د ترجمة الباب او مخکښې باب کښې او دې باب کښې فرق: امام بخاری رحمه الله ددې باب نه دا فرمائيل غواړی چې د حاضرينو د پوهې په اعتبار سره خبره کول پکار دی او د هغوی د عقل او پوهې په اعتبار سره وئيل پکار دی، داسې خبره کول پکار نه دی چې د هغوی د سوچ د دائرې نه بهر وی او هغوی څه غلط فهمی کښې مبتلا شی، لهذا که څه پټ علوم وی چې د هر چا په مخکښې د بيانولو نه وی نو هغه د هر چا په مخکښې بيانول پکار نه دی. بلکه چې څوک ددې اهل وی عقل مند وی د هغې مخکښې دې بيان کړې شی، دغه شان که يو سړې يو خاص جماعت ته علم اوښائی نورو ته ئې اونه ښائی ددې ويرې چې هغوی به پوهه نه شی، نو په دې کښې هيڅ ګناه نشته، دا جائز دی.

حضرت شيخ الحديث رحمه الله فرمائی چې ددې باب مقصود دادې که يو شيخ يو عقل مند شاګرد ته يا يو مخصوص جماعت ته په مخصوص وخت څه د علم حاصلولو موقع ورکړی او نورو ته ور نکړی نو ددې اجازت دې او دا کتمان علم کښې نه راځی، او نه نورو له په دې باندې د اعتراض حق دې، چنانچه وئيلې شی چې د امام ابوحنيفه رحمه الله به دوه مجلسونه کيدل يو به عام مجلس وو او بل مجلس کښې به صرف علماء او حافظان حاضريدل.[3]

دلته دا هم معلوميدل پکار دی چې اولنې ترجمة الباب عام دې چې اقوال او افعالو دواړو ته شامل دې، او دا باب اقوالو سره خاص دې[4]

حضرت انورشاه کشميری صاحب رحمه الله فرمائی چې ددې باب د ترجمه تعلق د شريف او وضيع په مينځ کښې فرق سره دې او د مخکښينۍ ترجمې تعلق د غبی او بليد، او د ذکی او فطين په مينځ کښې فرق سره دې[5]

حاصله دا ده چې حضرات علماء کرامو لره د علمی يا يو مسئلې د بيان په وخت کښې د

---

[1]) فتح الباری(۲۲۵/۱) وعمدة القاری(۲۰٤/۲)-

[2]) عمدة القاری(۲۰٤/۲)-

[3]) الكنز المتواری(۳۸۵/۲)-

[4]) فتح الباری(۲۲۵/۱)-

[5]) فيض الباری(۲۲۳/۱)-

حاضرينو خيال ساتل پكار دى.كه عقل نه لرونكى او غبى بليد قسم خلق وى نو د هغوى مخكښې دې علمى او باريكې مسئلې بيان نه كړې شى،دغه شان د شريف او وضيع په مينځ كښې د فرق هم خيال او ساتلې شى،

دغه وجه ده چې علماءكرام خاص خاص څيزونه بيانول نه خوښه وى مثلا امام احمد ابن حنبل به ددې احاديثو بيانول نه غوښتل چې د هغې نه به "خروج على السلطان" يعنى "سلطان المسلمين" خلاف د بغاوت مضمون معلوميدلو[1]

امام مالك رحمه الله به احاديث صفات بيانول نه غوښتل[2]

امام ابويوسف رحمه الله فرمائى "من تتبع غريب الحديث كذب"[3]

د امام ابوحنيفه رحمه الله نه هم دا قسم قول منقول دې[4]

حضرت ابوهريره رضى الله عنه د حضورپاك ﷺ نه د علم دوه لوښى اغستلې وو چې هغې كښې يو لوښې هغوى په خلقو كښې خور كړو او دويم ئې بيان نه كړو[5]

حضرت انس بن مالك چې كله د حجاج ابن يوسف په مخكښې د عرنيينو حديث بيان كړو نو حسن بصرى دا خوښ نه كړلو ځكه حجاج ابن يوسف دې حديث لره د وينې تويولو ذريعه جوړه كړه[6]

په دې سلسله كښې ضابطه دا ده چې كوم ځائې مراد نه وى او د ظاهر حديث نه بدعت ته طاقت ميلاويګى نو په داسې موقعو كښې حديث پټول پكار دى چې اوريدونكې به صرف په ظاهر باندې عمل شروع كړى[7]

[۱۲۷] وَقَالَ عَلِي حَدِّثُوا النَّاسَ بِمَا يَعْرِفُونَ، أَتُحِبُّونَ أَنْ يُكَذَّبَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ

حضرت على رضى الله عنه فرمائى چې خلقو ته "د دين" هغه خبرې وراوښايئ چې په كومو هغوى پوهيږى، آيا تاسو دا غواړئى چې الله او د هغه رسول او نه منلې شى؟

په الله او په رسول به ځكه دروغ وئيلې كيږى چې دا خبره د هغوى په عقل راغلې هم نه ده،دا د هغوى د پوهې د دائرې نه بهر ده نو هغوى به دا ناممكن ګڼړى او انكار به كوى،كه دغه خبره الله طرف ته منسوب وى نو دا الله تعالى باندې به دروغ اوئيلې شى او كه حضورپاك ﷺ طرف ته منسوب وى نو د هغوى به تكذيب لازم راځى.

---

[1]) فتح البارى(۱/۲۲۵)-

[2]) حواله سابقه

[3]) المحدث الفاضل بين الراوى والواعى(ص۵۶۲) فقره(۷۶۹) الكفاية فى علم الرواية(ص۱۴۲) جامع بيان العلم وفضله (۲/۱۰۳۳) رقم (۱۹۸۶)-

[4]) فتح المغيث للسخاوى(۴/۱۰)-

[5]) صحيح البخارى(۱/۲۳)كتاب العلم باب حفظ العلم رقم(۱۲۰)_

[6]) فتح البارى(۱/۲۲۵)-

[7]) حواله بالا

د آدم ابن ابی ایاس په کتاب "کتاب العلم" او د ابونعیم د "مستخرج" په روایاتو کښې نوره هم اضافه ده "ودعوا ماینکرون" (۱) یعنی چې کوم معروف نه وی او د چا په پوه کښې چې شک وی نو هغه پریږدئی.

ددې اثر نه دا معلومیږی چې متشابهات د عام خلقو په مخکښې بیانول پکار نه دی.

د حضرت عبدالله بن مسعود ارشاد دې "ما انت بمحدث قوما حدیثا لا تبلغه عقولهم الا کان لبعضهم فتنة" (۲) یعنی هر کله چې تاسو چاته یو داسې حدیث وراوروئی چې کوم خائې ته د هغوی عقل نه رسیږی نو د هغه د پاره به دا د امتحان ذریعه جوړیږی.

دغه شان حضرت عروه رحمه الله فرمائی "ما حدثت احدا بشیء من العلم قط لم یبلغه عقله الا کان ضلالا علیه" (۳) یعنی چې ما کله هم چا سره د هغه د عقل نه اوچته خبره کړې ده نو هغه د هغه د پاره په غلطۍ او گمراهۍ کښې د غورزیدلو وجه جوړه شوه.

حضرت ابوهریره رضی الله عنه فرمائی "لقد حدثتکم باحادیث لو حدثت بها زمن عمر لضربنی بالدرة" (۴) یعنی "ما تاسو ته هغه احادیث اورولې دی که چرې ما د حضرت عمر رضی الله عنه په دور کښې دا احادیث اورولې وو نو هغوی به ځما په درې سره خبر اخستلې".

قوله: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى عَنْ مَعْرُوفِ بْنِ خَرَّبُوذٍ عَنْ أَبِي الطُّفَيْلِ عَنْ عَلِيٍّ بِذَلِكَ: دا د حضرت علی رضی الله عنه د ذکر شوی اثر سند دې د ابوذر په روایت کښې سند د نور کله په شان مخکښې دې، او د کشمینی په روایت کښې دا ټول اثر سره د سنده غورزیدلې دې او د باقی حضراتو په نسخو کښې اول متن دې او روستو سند ذکر دې (۵)

متن په سند باندې د مخکښې والی څه وجه ده؟: علامه کرمانی رحمه الله ددې ډیرې نکتې ذکر کړې دی یو دا چې حدیث مرفوع او په اثر د صحابی کښې د فرق ظاهرولو دپاره ئې داسې کړې دی.

دویمه وجه دا هم ممکنه ده چې امام بخاری دې اثر لره د ترجمه جز جوړول غواړی، ځکه ئې د سند نه مخکښې متن ذکر کړو.

دریمه احتمال لرونکې وجه دا بیان کړې ده چې چونکې په دې سند کښې معروف بن خرّبوذ ضعیف دې، نو د دې ضعیف راوی د ضعف د وجه دا فرق کړې شوې دې.

یا مقصود تفنن او تنوع دې څه بل زیاتی کار په نظر کښې نشته (۶)

---

(۱) فتح الباری (۲۲۵/۱)-

(۲) مقدمة صحیح المسلم باب نهی عن الحدیث بکل ما سمع رقم (۱۳) وجامع بیان العلم وفضله (۵۳۹/۱) رقم (۸۸۸)-

(۳) جامع بیان العلم وفضله (۵۳۹/۱) رقم (۸۸۹)-

(۴) جامع بیان العلم وفضله (۱۰۰۳/۲) رقم (۱۹۱۳)-

(۵) فتح الباری (۲۲۵/۱)-

(۶) شرح الکرمانی (۱۵۵/۲)-

رجال الحديث

①**عبيدالله بن موسى:** دا عبيده الله بن موسى باذام عبسى كوفى رحمه الله دي ددوى حالات د "كتاب الايمان وقول النبى ﷺ: بنى الاسلام على خمس" د لاندې تير شوې دى.[1]

②**معروف ابن خربوذ:** دا معروف بن خربوذ (بفتح الخاء المعجمة وتشديد الراء المفتوحة بعدها باء موحدة مضمومة وبعدها واو ساكنة وآخره ذال معجمة) مكى مولى عثمان دې[2] ددوى شمير صغار تابعينو كښې كيږى.[3]

دوى د حضرت ابوالطفيل عامر بن واثله ليثى رضي الله عنه، عبدالله بن بريده (ان كان محفوظا)، ابوجعفر محمد بن على بن حسين، محمد بن عمر بن عتبه او ابوعبدالله مولى ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت نقل كوى.

دده نه روايت كوونكو كښې ابوداود طيالسى، ابوعاصم النبيل، عبيدالله بن موسى، فضل بن موسى سينانى، وكيع بن الجراح او ابوبكر بن عياش وغيره حضرات دى.[4]

امام ابن معين فرمائى "ضعيف".[5]

امام احمد رحمه الله فرمائى "ما ادرى كيف حديثه؟"[6] يعنى ماته معلومه نه ده چې د هغوى حديثونه د كومې درجې دى؟

امام عقيلى رحمه الله دوى په كتاب الضعفاء كښې ذكر كړې دى او وئيلې دى "لايتابع على حديثه ولا يعرف الابه".[7]

ابن حبان رحمه الله په خپل كتاب "الضعفاء" كښې نقل كړې دى چې دده به كتابونه اخستل او د هغې نه به ئې احاديث بيانول، روستو د هغه حافظه كمزورې شوې وه چنانچه بيا به ئې توهم سره روايت كولو.[8]

خو حافظ رحمه الله فرمائى چې د معروف بن خربوذ په روايت كښې دا خبره نه معلوميږى، ممكنه ده چې ابن حبان د بل چا حالات ده هغه نوم سره او ترجمې لاندې ذكر كړې وى.[9]

---

[1] كشف البارى (۱/۶۳۶)-
[2] تهذيب الكمال (۲۸/۲۶۳)-
[3] هدى السارى (٤٤٤)-
[4] تهذيب الكمال (۲۸/۲٤۶)-
[5] تهذيب الكمال (۲۸/۲٦٤)-
[6] حواله بالا)-
[7] كتاب الضعفاء للعقيلى (٤/۲۲۰)-
[8] تهذيب التهذيب (٤/۲۲۰)-
[9] حواله بالا.قال الدكتور فى تعليقاته على تهذيب الكمال (۲۸/۲٦۵) كذا قال الحافظ ولم تقف عليه فى المطبوع من "المجروحين")-

ددې په مقابله کښې ساجی رحمه الله فرمائی "صدوق"[1]
امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی "یکتب حدیثه"[2]
ابن حبان دوی په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دی[3]
حافظ ابن حجر فرمائی "صدوق ربما وهم وکان اخباریا، علامة"[4]
حافظ ذهبی فرمائی "صدوق شیعی"[5]
حاصله داده چې معروف بن خربوذ اکثرو حضراتو کمزورې ګڼړلې دې خو بیا هم څو حضراتو په نرم انداز کښې د دوی تعدیل کړې دې.
ددوی احادیث ډیر کم دی[6] بیا امام بخاری خو صرف دغه یو اثر نقل کړې دې چې په هغې کښې دده واسطه نشته، دې نه علاوه دده نه ئې بل ځائې کښې روایت اخستې نه دې[7]
او امام مسلم، امام ابوداود او امام ابن ماجه رحمهم الله هم دده صرف د یو حدیث اخراج کړې دې "سمعت ابا الطفیل یقول: رایت رسول الله یطوف بالبیت ویستلم الرکن بمحجن معه ویقبل المحجن"[8]

(اللفظ لمسلم)
ګویا امام بخاری رحمه الله دده نه مرفوع روایت نقل کړې نه دې ورسره ورسره متن مخکښې کولو او سند روستو کولو سره ئې دا اشاره هم اوکړه چې په دې سند کښې څه ضعف دې او امام مسلم رحمه الله هم دده حدیث استشهاداً نقل کړې دې، اصالةً نا[9] والله اعلم (رحمه الله تعالی رحمة واسعة)
③ **حضرت ابوالطفیل:** دا حضرت ابوالطفیل عامر بن واثله بن عبدالله بن عمر بن جحش لیثی رضی الله عنه دې بعضې حضراتو دده نوم د عامر په ځائې عمرو ښودلې دې خو صحیح خبره هم "عامر" دې[10]
دوی د غزوه احد په کال باندې پیدا شوې وو، او د حضورپاک صلی الله علیه وسلم د ژوند نه ئې تقریبا اته کاله

---

[1] تهذیب التهذیب(۱۰/۲۳۱)-
[2] تهذیب الکمال(۲۸/۲۶٤)-
[3] الثقات لابن حیان(۵/٤۳۹)-
[4] تقریب التهذیب(٥٤٠ص)رقم(۶۷۹۱)-
[5] میزان الاعتدال(٤/١٤٤) رقم(۸۶۵۵)-
[6] حواله بالا)_
[7] هدی الساری(ص ٤٤٤)-
[8] صحیح مسلم کتاب الحج باب جواز الطواف علی بعیر وغیره..رقم(۳۰۷۷) وسنن ابی داود کتاب المناسک باب الطواف الواجب رقم(۱۸۷۹) وسنن ابن ماجه کتاب المناسک باب من استلم الرکن بمحجنه رقم(۲۹٤۹)-
[9] تعلیقات الکاشف(۲/۲۸۰) رقم(۵۵۵۱)-
[10] تهذیب الکمال(١٤/۷۹)-

موندلي وو[1]

دوى د حضور ﷺ نه علاوه د حضرت ابوبكر، حضرت عمر، حضرت على، حضرت معاذ بن جبل او حضرت عبدالله بن مسعود وغيره نه روايت د حديث نقل كړي دي.

او دده نه روايت كونكو كښې حبيب ابن ابى ثابت، امام زهرى، ابوالزبير مكى، على بن زيد بن جدعان، عبدالله ابن عثمان بن خثيم، معروف بن خربوذ، سعيد الجريرى او فطر بن خليفه وغيره نه علاوه ډير حضرات دى[2]

حضرت ابوالطفيل رضي الله عنه په كوفه كښې اوسدلو، بيا مكه ته راغلو اوهم هلته كښې وفات شو[3]

حضرت ابوالطفيل رضي الله عنه د حضرت على رضي الله عنه د خاص مينه كوونكي نه دې او د هغوى د خصوصى اصحابو نه وو، هغوى سره په ټولو معركو كښې شريک وو، د حضرت ابوبكر او حضرت عمر رضي الله عنهما فضل او كمال ئې منلو، او حضرت عثمان رضي الله عنه سره به ئې مينه كوله، خو بيا هم حضرت على رضي الله عنه به ئې مقدم كولو[4]

د حضرت على رضي الله عنه او اهل بيت سره د ميلاودو او ربط لرلو په وجه خوارج دده نه خفا او په ده باندې ئې مختلف قسم الزامونه لګول[5]

حافظ ذهبى رحمه الله نقل كوى "وكان ابوالطفيل ثقة فيما ينقله صادقا عالما شاعرا فارسا عمر دهرطويلا وشهد مع على حروبه"[6]

يعنى "دوى په نقل كښې ثقه او معتمد وو رشتونې وو عالم شاعر او شهسوار وو، عمر ئې ډير اومندلو، او حضرت على رضي الله عنه سره په ټولو جنګونو كښې شريک وو"

حضرت ابوالطفيل هغه آخرى صحابى دې چې د هغه د وفات سره په دنيا كښې د حضرات صحابه كرام رضي الله عنهم دور ختم شو[7]

ددوى نه تقريبا شل احاديث مروى دى[8] چې دده هغې نه په بخارى كښې صرف يو حديث دې او په مسلم شريف كښې دوه روايتونه دى[9]

ابن عبدالبر رحمه الله فرمائى چې دده نه څلور احاديث مروى دى[10] غالبًا چې ددوى مراد په اصول سته كښې روايت كړې شوې احاديث دى، چې ټول څلور دى[11]

---

[1]) حواله بالا

[2]) تهذيب الكمال(۱٤۷۹-۸۰)-

[3]) حواله بالا

[4]) الاستيعاب بهامش الاصابة(٤/۱۱۷)-

[5]) تهذيب التهذيب(۵/۸۳)-

[6]) سير اعلام النبلاء(۳/٤۷۰)-

[7]) سير اعلام النبلاء(۳/٤۶۷)-

[8]) الكامل لابن عدى(۵/۸۷)-

[9]) خلاصة الخزرجى(ص۱۸٤۵) وذخائر المواريث(۲/۹۶)-

[10]) تعليقات معجم الصحابة (۱۱/۳۸۸۶)-

[11]) ذخائر المواريث(۳/۹۶)-

د اصح قول په اعتبار سره ددوی وفات په ۱۱۰ هجرئی کښې اوشو[۱] رضی الله عنه وارضاه.

⑤حضرت علی رضی الله عنه: د حضرت علی رضی الله عنه تذکره په دې جلد کښې په باب "اثم من کذب علی النبی ﷺ" لاندې تیره شوې ده.

[۱۲۸] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ قَتَادَةَ قَالَ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - وَمُعَاذٌ رَدِيفُهُ عَلَى الرَّحْلِ قَالَ «يَا مُعَاذُ بْنَ جَبَلٍ». قَالَ لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَسَعْدَيْكَ. قَالَ «يَا مُعَاذُ». قَالَ لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَسَعْدَيْكَ. ثَلاَثًا.
قَالَ «مَا مِنْ أَحَدٍ يَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ صِدْقًا مِنْ قَلْبِهِ إِلاَّ حَرَّمَهُ اللَّهُ عَلَى النَّارِ». قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَفَلاَ أُخْبِرُ بِهِ النَّاسَ فَيَسْتَبْشِرُوا قَالَ «إِذًا يَتَّكِلُوا». وَأَخْبَرَ بِهَا مُعَاذٌ عِنْدَ مَوْتِهِ تَأَثُّمًا

رجال الحدیث

①**اسحاق بن ابراهیم:** دا د فقه او حدیث مشهور امام اسحاق بن ابراهیم بن مخلد حنظلی رحمه الله دې، ددوی حالات د "کتاب العلم باب فضل من علم وعلّم" دلاندې تیر شوې دی[۲]

②**معاذبن هشام:** دا معاذ بن هشام بن ابی عبدالله سنبر الدستوائی بصری رحمه الله دی[۳]

دوی د اشعث بن عبدالملک، بکیر بن ابی السمیط، شعبه بن الحجاج، عبدالله بن عون، یحیی بن العلا الرازی او خپل پلار هشام الدستوائی رحمه الله نه روایت کوی.

او د ده نه امام احمد، اسحاق بن راهویه، علی بن المدینی، عمرو بن علی الصیرفی، محمد بن بشار بندار، عبیدالله بن عمر القواری، بکربن خلف، ابراهیم بن عرعره، ابوسعید الاشج، نصر بن علی، ابوهشام الرفاعی، یزید بن سنان او زید بن اخزم رحمهم الله وغیره حضراتو نه علاوه نور ډیر حضرات روایت کوی[۴]

امام یحیی بن معین فرمائی "صدوق ولیس بحجة"[۵]

امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی "ثقة"[۶]

دغه شان هغوی فرمائی "لیس بذاك القوی"[۷]

[۱] سیر اعلام النبلاء(۳/۴۷۰)-
[۲] کشف الباری(۳/۳۷۱)-
[۳] تهذیب الکمال(۲۸/۱۳۹)-
[۴] تهذیب الکمال(۲۸/۱۴۰-۱۴۱)-
[۵] تهذیب الکمال(۲۸/۲۴۱)-
[۶] تهذیب التهذیب(۱۰/۱۹۷)-
[۷] حواله بالا

ابن قانع رحمه الله فرمائی "ثقة مامون"[1]
حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی "صدوق صاحب حدیث و معرفة"[2]
حافظ ذهبی رحمه الله دده د تذکرې په شروع کښې لیکی "معاذ بن هشام ابن ابی عبدالله بن سنبر الامام المحدث، الثقة، البصری"[3]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی "صدوق ربما وهم"[4]
ابن عدی فرمائی "ولمعاذ بن هشام عن ابیه عن قتادة حدیث کثیر ولمعاذ عن غیر ابیه احادیث صالحة وهو ربما یغلط فی الشئ بعد الشئ وارجو انه صدوق"[5]
ابن حبان دوی په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دی او لیکلې دی "وکان من المتقنین"[6]
حاصله داده چې د ابن معین دا قول دده باره کښې مختلف دې کله په ثقه ونیلو سره نې توثیق کړې دې او کله د "صدوق ولیس بحجة" د توثیق سره سره نې د هغه درجه هم اوچته نبودلې ده چې هغه "حجت" نه دې. ابن قانع، ابن ذهبی او ابن حبان رحمهم الله د دوی توثیق کړې دې خو بیا هم که چرې دې کښې څه کمزوری وی نو هم قابل د تحمل او احتجاج دی. حضرات شیخین په دوی اعتماد کړې دې اګرچې امام بخاری ترې زیات حدیثونه اخستې نه دی[7]
۲۰۰هجرنی کښې ددوی وفات اوشو[8] رحمه الله تعالیٰ رحمة واسعة
③ابی: دا معاذ بن هشام پلار هشام بن عبدالله سنبر دستوانی بصری رحمه الله دې. د دوی حالات د کتاب الایمان باب زیادة الایمان ونقصانه" د لاندې تیر شوې دی[9]
④قتاده: دا امام قتاده بن دعامه سدوسی بصری رحمه الله دې. د دوی حالات د "کتاب الایمان باب من الایمان ان یحب لاخیه مایحب لنفسه" د لاندې تیر شوې دی[10]
⑤انس بن مالک رضی الله عنه: د حضرت انس بن مالک رضی الله عنه حالات هم د "کتاب الایمان باب من الایمان ان یحب لاخیه مایحب لنفسه" د لاندې تیر شوې دی[11]

---

[1]) حواله بالا
[2]) میزان الاعتدال(۱۳۳/٤) رقم(۸۶۱۵)-
[3]) سیراعلام النبلاء(۳۷۲/۹)-
[4]) تقریب التهذیب(ص۵۳۶)رقم (۸۶۱۵)-
[5]) الکامل(۴۳٤/۶)-
[6]) الثقات لابن حبان(۱۸۶،۱۸۸/۹)-
[7]) هدی الساری(ص٤٤٤)-
[8]) سیر اعلام النبلاء(۳۷۲/۹)-
[9]) کشف الباری(۴۵۶/۲)-
[10]) کشف الباری(۳/۲)-
[11]) کشف الباری(۶/۲)-

قوله: ان النبی ﷺ ومعاذ ردیفه علی الرحل قال: یا معاذبن جبل:
حضورپاک ﷺ اوفرمائیل: اې معاذ بن جبل! دغه وخت معاذ رضی الله عنه حضور ﷺ پسې شاته په سورلۍ ناست وو،

ردیف یا ردف هغه کس ته وئیلې شی چې په یو سورلئی کښې چا پسې شاته سور وی(۱)

رحل په اصل کښې د اوښ کجاوې ته وائی(۲) خو دلته د "رحل" اطلاق تجوزاً شوې دې ځکه چې د کتاب الجهاد په روایت کښې راروان دی چې حضورپاک ﷺ په یو خر باندې سور وو او معاذ رضی الله عنه هغوی پسې شاته سور وو، ددغې خر نوم عفیر(بالعین المهملة والفاء مصغرا) وو.(۳)
د حافظ ابن الصلاح رائې داده چې دا دواړه واقعې جدا جدا دی، په یو کښې د سورلۍ ځناور اوښ وو او په بل کښې خر(۴)

خو امام نووی رحمه الله فرمائی چې کیدیشی چې واقعه یوه وی او "علی الرحل" معنی "علی قدر مؤخرة الرحل" وی(۵)

دې نه پس دا زده کړه چې په بخاری شریف کښې خو دی "علی حمار یقال له: عفیر"(۶) خو په مسند احمد کښې "یقال له یعفور" دی(۷)
په دې سلسله کښې عبدوس او ابن القیم رحمهماالله رائې خو داده چې دا دواړه د یو خر دوه نومونه دی،. خو د حافظ دمیاطی رحمه الله رائې دا ده چې دا دواړه جدا جدا خرونه وو، یو مقوقس د هدیې په طور رالیږلې وو، او یو فروه بن عمر.(۸) والله اعلم
"یا معاذ ابن جبل" کښې "ابن" خو په اتفاق سره منصوب دې البته معاذ باندې په نصب وئیلی شی یا ضمه؟ په دې کښې اختلاف دې ابن مالک رحمه الله د ضمې وئیلو قائل دې او ابن الحاجب رحمه الله د فتحې،
د ضمې وئیلو وجه خو ښکاره ده چې دا منادی مفرد ده او منادی مفرد معرفې لره په علامت رفع سره مبنی ګرځوی، او د ضمه وئیلو وجه داده چې منادی "ابن" یا "ابنة" سره متصف کیدو

---

(۱) مختار الصحاح(ص ۲٤۰)-
(۲) الرحل: رحل البعیر مختار الصحاح(ص۲۳۷) وانظر فتح الباری (۲۲۶/۱)-
(۳) عن معاذ بن جبل رضی الله عنه قال: کنت ردف النبی ﷺ علی الحمار یقال له عفیر"صحیح البخاری(۱/٤۰۰) کتاب الجهاد باب اسم الفرس والحمار رقم(۲۸۵۶)-
(٤) شرح النووی علی صحیح مسلم(۱/٤٤) کتاب الایمان باب الدلیل علی ان من مات علی التوحید دخل الجنة قطعا)-
(۵) حواله بالا
(۶) صحیح البخاری(۱/٤۰۰) کتاب الجهاد باب اسم الفرس والحمار رقم(۲۸۵۶)-
(۷) مسند احمد(۲۳۸/۵) رقم(۲۲٤۲۳) حدیث معاذ بن جبل رضی الله عنه-
(۸) فتح الباری(۵۹/۶)

سره راشي نو ددې استعمال ډير دې،او کثرت استعمال تخفيف غواړي،لهذا چونکه دا مفعول دې ددې حرکت اصليه فتحه ده،نو خکه مو ورله تخفيفا فتحه ورکړه[1]

حضرت معاذ بن جبل رضی اللہ عنہ: دامشهور انصاري صحابي حضرت معاذبن جبل بن عمرو بن اوس خزرجي انصاري رضی اللہ عنہ دې،ددوی کنيت ابوعبدالرحمن دې[2]

د اتلس کالو په عمر کښې ئې اسلام راوړلو،بيعت عقبه ثانيه،غزوه بدر او نورو غزواتو کښې حضورپاک ﷺ سره شريک شوې وو[3]

دوی به د حضورپاک ﷺ نه روايت حديث کولو.

د دوی نه حضرت عبدالله بن عمر، حضرت عبدالله بن عباس، حضرت جابر،حضرت انس،حضرت ابوامامه، حضرت ابوثعلبه خشني او حضرت عبدالرحمن بن سمره رضی اللہ عنہم نه علاوه په تابعينو کښې ابوالاسوددؤلي،کثيربن مره، ابووائل، ابن ابی ليلی، عمرو بن ميمون، ابومسلم خولاني، مسروق او عبدالرحمن بن غنم رحمہم اللہ وغيره نه علاوه ډير حضرات د حديثو روايت کوی.[4]

د حضرت معاذبن جبل شمير د صحابه په علماؤ کښې کيدلو، د حضورپاک ﷺ نه ددوی ډير مناقب رانقل دی.

حضورپاک ﷺ اوفرمائيل چې قرآن د څلورو کسانو نه حاصل کړئی.او بيا ئې د عبدالله بن مسعود،سالم مولی ابی حذيفه، ابی بن کعب او معاذ بن جبل رضی اللہ عنہم نومونه ئې واخستل.[5]

د حضورپاک ﷺ ارشاد دې "اعلمهم بالحلال والحرام معاذبن جبل"[6]

هغوی ﷺ دا ارشاد اوفرمائيل "نعم الرجل معاذبن جبل"[7]

دغه شان هغوی ﷺ دا هم اوفرمائيل "يا معاذ انی لاحبك فی الله"[8]

سهل بن ابی حثمه رضی اللہ عنہ فرمائی چې د حضورپاک ﷺ په دور کښې فتوی ورکولو والا شپږ کسان وو،د مهاجرينو نه درې:حضرت عمر،حضرت عثمان او حضرت علی رضی اللہ عنہم او په انصارو کښې درې:حضرت ابی بن کعب،حضرت معاذ او حضرت زيد رضی اللہ عنہم[9]

---

[1] اوضح المسالک(۷۹/۳)باب النداء الفصل الثانی فی اقسام المنادی واحکامه،شرح الجامی(ص۱۲۷) المنصوبات توابع المنادی)-

[2] تهذيب الکمال(۱۰۵،۱۰۶/۲۸)-

[3] تهذيب الکمال(۱۰۷/۲۸)-

[4] تهذيب الکمال(۱۰۸،۱۰۹/۲۸)-

[5] صحيح البخاری(۵۳۷/۱)کتاب فضائل اصحاب النبی ﷺ باب مناقب معاذبن جبل،رقم(۳۸۰۶)-

[6] جامع الترمذی ابواب المناقب،باب مناقب معاذبن جبل وزيد بن ثابت وابی بن کعب وابی عبيدة بن الجراح رضی اللہ عنہم رقم(۳۷۹۱،۳۷۹۰)-

[7] جامع الترمذی ابواب المناقب،باب مناقب معاذ بن جبل..رقم(۳۷۹۵)-

[8] سنن النسائی کتاب السهو باب نوع آخر من الدعاء رقم(۱۳۰٤)-

[9] سيراعلام النبلاء(۴۵۲/۱)-

حضرت عمر رضي الله عنه فرمائي "من اراد الفقه فليات معاذ بن جبل".(۱)
يو خل مدينه کښې دا واقعه اوشوه چې يو سړې تقريبا دوه کاله د کور نه غائب وو. د هغې نه پس چې کور ته راغلو نو ښځه ئې حامله وه. حضرت عمر رضي الله عنه هغه سنګساره کول اوغوښتل. حضرت معاذ بن جبل اعتراض اوکړو او وئې فرمائيل. چې دا ښځه خو سنګسار کولې شي خو چې ددې په خېټه کښې کوم بچې دې دا به وژلې نه شي؟ حضرت عمر رضي الله عنه هغه پرېښودله نو دې نه پس چې د هغې خونې اوشو او د هغه مشابهت هم ددې خاوند سره وو. او د هغه مخکښنی غاښونه هم راوتلې وو. او دې سړی خپله هم اونې چې دا خما خونې دې. په دې موقعه حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل "عجزت النساء ان يلدن مثل معاذ، لولا معاذ لهلك عمر" يعني ښځې د معاذ په شان شخصيت پيدا کولو نه عاجزې دی. که معاذ نه وو نو عمر به هلاک شوې وو".(۲)
شهر بن حوشب رحمه الله فرمائي چې کله به د حضورپاک صلی الله علیه وسلم صحابه کرام خپل مينځ کښې خبرې کولې او په هغوی کښې به معاذ بن جبل هم وو نو نورو حضراتو به هغوی ته د ويرې نه ډک نظرونو سره کتل.(۳)
حضرت ابن مسعود رضي الله عنه فرمائي "ان معاذ كان امة قانتا لله حنيفا".(۴)
چا اوئې چې دا صفت خو د ابراهيم علیه السلام دې "ان ابراهيم كان امة قانتا لله حنيفا ولم يك من المشركين".(۵)
حضرت عبدالله بن مسعود اوفرمائيل "الامة: الذي يعلم الخير ويؤتم به. والقانت: المطيع لله عزوجل وكذلك كان معاذ معلما للخير، مطيعا لله عزوجل ولرسوله صلی الله علیه وسلم".(۶)
د حضورپاک صلی الله علیه وسلم هغوی باندې دومره اعتماد وو. چې ددې اندازه دې خبرې نه اولګوه چې کله هغوی صلی الله علیه وسلم د مکه مکرمه نه حنين طرف روان شول نو په دې موقع ئې حضرت معاذ رضي الله عنه ددې وجه په مکه کښې پرېښودلو چې هغوي به خلقو ته دين او قرآن ښائی.(۷)
دغه شان حضورپاک صلی الله علیه وسلم هغوی لره په آخری عمر کښې د يمن قاضی او د دين رهنما جوړ کړو او وې ليږلو.(۸)

---

(۱) المستدرک للحاکم(۳/۲۷۲،۲۷۱)- وصححه ووافقه الذهبی)-
(۲) سيراعلام النبلاء(۱/۴۵۲)-
(۳) سيراعلام النبلاء(۱/۴۵۳،۴۵۲)-
(۴) تهذيب الاسماء واللغات(۲/۹۹)-
(۵) النحل/۱۲۰)-
(۶) تهذيب الاسماء واللغات(۲/۹۹)-
(۷) سيراعلام النبلاء(۱/۴۵۹)-
(۸) تهذيب الاسماء واللغات(۲/۱۰۰)-

د يمن نه د واپس كيدو نه پس د ابوبكر ﷺ په اجازت سره د جهاد په نيت سره شام ته لاړلو، هلته طاعون عمواس د وجه وفات شو[1]

د وفات په وخت كښې د هغوى عمر ۳۳ يا ۳۴ كال وو[2]

حضرت معاذ ﷺ باندې د طاعون اثر اوشو نو بار بار به بيهوشى راتله. گوزاره كيدلو سره ئې اوفرمائيل: رب خنقى خنقك، فوعزتك، انك لتعلم انى احبك[3] يعنى اې خما رب: خما صرف ستا د جدائى غم دې. ستا د عزت دې قسم وى، تاته پته ده چې خه تاسره محبت كوم.

دغه شان په دې موقع ئې اوفرمائيل: اللهم انك تعلم انى كنت اخافك، وانا اليوم ارجوك، انى لم اكن احب الدنيا وطول البقاء فيها لكرى الانهار، ولا لغرس الاشجار، لكن لظما الهواجر ومكابدة الساعات ومزاحمة العلماء بالركب عند حلق الذكر[4]

يعنى: اې الله: تاته پته ده چې خه به ستانه ويريدم او نن خه ستانه د بخښنې او كرم اميد كوم، خه ستانه د ډير عمر خواهش دې د پاره نه كوم چې نهرونه اوكنوم، اونې اولگوم، بلكه دا محبت د غرمې په گرمئ كښې د تندې د پاره، د ژوند وختونه په ښه طريقه او پورا كوشش كولو د پاره او د ذكر وتعليم په دائره كښې د عالمانو گونډو سره گونډئى ميلاوول او كيناستلو د پاره دې.

حضرت معاذ ﷺ نه تقريبا يو سل او اووه اويا احاديث نقل دى، چې په هغې كښې متفق عليه دوه حديثونه دى، او بخارى په دريو حديثو كښې او امام مسلم يو حديث نه متفرد دى[5]

۱۸ هجرئي په طاعون عمواس كښې ددوى وفات اوشو[6] رضى الله تعالى عنه وارضاه

قوله: قال: لبيك يا رسول الله وسعديك، قال: يا معاذ، قال: لبيك يا رسول الله وسعديك ثلاثا: حضرت معاذ ﷺ عرض اوكړو: لبيك يا رسول الله وسعديك: يا رسول الله خه حاضر يم او ستا د حكم پوره كولو د پاره تيار يم، بيا هغوى ﷺ آواز اوفرمائيلو اې معاذ! هغوى عرض اوكړو: لبيك يا رسول الله وسعديك: دغه شان درې پيرې اوشول.

لبيك: عربى كښې وئيلې شى: البّ بالمكان يلبّ الباباً: يو ځائې مقيم كيدل او هغه بيا لازم گنړل، دغه شان د الب: په ځائې لبّ: هم وئيلې شى[7]

امام فراء ﷺ فرمائى هم ددې نه د لبيک: لفظ جوړ شوې دې چې د هغې معنى: خه ستا

---

[1] حواله بالا

[2] حواله بالا

[3] حواله بالا)-

[4] تهذيب الاسماء واللغات(۲/۱۰۰)-

[5] تهذيب الاسماء اللغات(۲/۹۸) وخلاصة الخزرجى(ص ۳۷۹)-

[6] سيراعلام النبلاء(۱/٤٦۱)-

[7] مختار الصحاح(ص ۵۸۹)-

تابعدار او حکم منلو باندې مقیم او او کلک یم"(۱)

دا مفعول مطلق کیدو د وجه منصوب دې ځنګه چې "حمدا لله" او "شکرا لله" کښې "حمدا" او "شکرا" منصوب دی(۲)

"لبیك" د تثنیې صیغه ده، د تاکید د وجه دا تثنیه راوړلې شوه، نو ګویا د "لبیک" معنی "الب لك الباباً بعد الباب واقامة بعد اقامة"(۳)

امام خلیل نحوی رحمه الله فرمائی چې د "لب یلب" نه جوړ دې، وئیلې شي "دار فلان تلب داری" یعنی د فلانکی کور څما کور ته مخامخ دې، لهذا د لبیک معنی شوه "انا مواجهك بما تحب اجابة لك"(۴) یعنی ته چې د کوم څیز څما نه غوښتنه کوې څه د هغې بالکل ستا د خوښې مطابق مخکښې راتلو والا یم.

ښکاره دې وی چې دا تثنیه په مثنی باندې دلالت کونکې نه ده بلکه په تکثیر باندې دلالت د پاره ده(۵)

دا هم یاد ساتئ چې دا لفظ همیشه د پاره ضمیر مخاطب په طرف مضاف کیږی نه چې غائب طرف ته، مګر شاذ طریقې سره(۶)

"سعدیك": "سعد" "اسعا" یعنی د مساعده او اعانت په معنی باندې دې ګویا د "اسعدك اسعادا بعد اسعاد" معنی کښې دې، او مفعول مطلق بنیاد باندې منصوب دې(۷)

حضورپاک ﷺ دومره اهتمام سره دوه درې ځلې پیرې چې معاذ رضي الله عنه ته آواز ورکړو نو په اصل کښې هغوی دا غوښتل چې هغه د دوی د خبرې د آورېدو او د پوهیدلو د پاره پوره د زړه او روح سره متوجه شی، چې کله معاذ رضي الله عنه پوره طور سره متوجه شو نو هغه وخت هغوی مخکښې اوفرمائیل.

قوله: قال: ما من احد یشهد ان لا اله الا الله وان محمدا رسول الله صدقا من قلبه الا حرمه الله علی النار: حضورپاک ﷺ اوفرمائیل چې کوم سړی په رشتونی زړه سره ددې خبرې ګواهی ورکړی چې د الله نه سوا بل څوک معبود نشته او دا چې محمد ﷺ د الله تعالی رسول دې، په هغه باندې به الله تعالی د جهنم اور حرام کړی.

"صدقا" "صادقا" په معنی سره دې. د "من قلبه" تعلق "صدقا" سره هم کیږی او مطلب به وی چې هغه سړې به په ژبه سره د شهادت تلفظ کوی او په زړه سره ددې تصدیق کوی، او دا هم

---

(۱) حواله بالا

(۲) حواله بالا

(۳) حواله بالا

(۴) حواله بالا

(۵) المعجم المفصل فی الاعراب للاستاذ طاهر یوسف الخطیب(۳/۳۸۲)-

(۶) حواله بالا

(۷) مختار الصحاح(ص ۲۹۹۰) والمعجم المفصل فی الاعراب(۳/۳۳۸)-

ممکن ده چې ددې تعلق "یشهد" سره وی، یعنی په زړه سره رشتونې ګواهی ورکوی. په دې کښې اولنې احتمال بهتر دې[1]

دلته دا خبره زده کړه چې د "صدق" اطلاق په افعالو او اقوالو دواړو باندې کیږی، اقوال صادقه هغه اقوال دی چې د واقع مطابق وی او افعال صادقه هغه افعال دی چې خوښکړې شوې وی، دلته دواړه معنی یعنی استقامت قولی او فعلی مراد دې[2]

د حدیث باب نه مرجئو استدلال او دهغې رد: ددې حدیث نه مرجئه دلیل نیولې دې چې د ایمان نه پس د بل څیز ضرورت نشته.

خوارجو دا قسم احادیث رد کړل، او اهل سنة والجماعة ټول احادیث په خپل ځائې باندې ایږدی او ټول منی او دهغې مناسبه معنی وائی، ددې حدیث هم ډیرې معنې بیان کړې شوې دی.

① یو معنی دا بیان کړې شوې ده چې دا اګرچې مطلق دې چې کوم سړې د توحید او رسالت ګواهی ورکوی هغه به جهنم ته نه ځی. خو بیا هم دا حکم په حقیقت کښې مقید دې "مامن احد یشهد.. تائبا" سره، یعنی چې کوم سړې توحید او رسالت ګواهئی سره توبه اوباسی او دې دنیا نه رخصت شی نو هغه باندې به اور حرام وی.

② یو معنی دا هم بیان کړې شوې ده چې دا او دا قسم چې څومره احادیث راغلې دی هغه ټول د فرائضو او احکامو د نازلیدو نه مخکښې راغلې دی، لهذا د فرائضو نازلیدو نه پس صرف شهادتین بس نه دی، په فرائضو او احکامو باندې به هم عمل کول وی.

دې جواب باندې اعتراض دې څکه چې دا روایات خو د ابوهریره او حضرت ابو موسی اشعری رضی الله عنهما نه هم مروی دی[3]

دحضرت ابوهریره رضی الله عنه په اسلام کښې روستوالې او د ابوموسی اشعری رضی الله عنه مخکښې والې د ابوهریره رضی الله عنه د اسلام راوړلو په کال باندې معروفه ده، دغه وخت د ډیرو فرائضو نازلیدنه شوې وه.

③ یو معنی دا هم وئیلې شوې ده چې دا حکم د غالب احوالو په اعتبار سره دې څکه چې موحد عام طور تابعداری کوی او د ګناه نه ځان بچ کوی.

④ یو مطلب دا بیان کړې شوې دې چې "حرمه الله علی النار" نه مراد د همیشه د پاره حراموالې دې، نه چې صرف داخیلیدنه.

⑤ یو مطلب دا بیان کړې شوې دې چې "تحریم علی النار" نه مراد فی الجملة حرام والې دې څکه چې حدیث د شفاعت نه معلومیږی چې د مومن د سجدې ځایونه به اور نه خوری، او دغه شان ژبه هم چې په څه سره هغه د توحید ګواهی ورکړې ده.

---

[1] فتح الباری(۱/۲۲۶) وعمدة القاری(۲/۲۰۷)-

[2] فتح الباری(۱/۲۲۶)-

[3] صحیح المسلم کتاب الایمان باب الدلیل علی ان من مات علی التوحید دخل الجنة قطعارقم(۱۴۷) ولابوموسی اشعری مسند احمد(۴/۴۱۱،۴۰۲) رقم(۱۹۸۲۶)و(۱۹۹۲۵)-

⑥ يو مطلب دا بيان كړې شوې دې چې دلته د "النار" نه مراد د جهنم هغه طبقه ده چې كومه د كافرانو د پاره تياره شوې ده، نه چې هغه طبقه چې كومه د ګناهګار اهل توحيد د پاره تياره شوې ده.

⑦ حضرت حسن بصرى رحمه الله "ان ذلك لمن قال الكلمة وادى حقها وفريضتها" يعنى دا حكم د هغه كس د پاره دې چې دې كلمې ونيلو نه پس ددې حقوق او فرائض هم په ځائې راوړى.[1]

⑧ يو مطلب دا هم كيدې شي چې ددې كلمې تاثير په حقيقت كښې هم دغه دې چې اور به حرام كړې شي په دې شرط چې څه مانع موجود نه وى، كه څه مانع وى نو ددې كلمې به بيا دا اثر نه وى، اوګوره د نهر اوبه بهيږى، چې كوم طرف ته د نهر رخ وى هغه طرف ته روانې وى ليكن كه څوک بند اولګوى نو اودريږى. او چې هغه بند لرې كړېشى نو بيا په خپل رخ باندې روانې شى، دغه شان ددې كلمې خاصيت دې چې په هغه به جهنم حرام كړى او جنت ته به ئې بوځى، په دې شرط چې دې خاصيت لره بندولو والا څه څيز يا عمل ظاهر نه شى، كه يو عمل داسې ښكاره شي اوهغه طاقتور وى نو ددې خاصيت به منع كړى او چې كله ددې عمل اثر ختم شى نو ددې كلمې اثر خاصيت به ښكاره شى.

او د اثر د ختميدو دوه صورتونه دى. يو صورت دادې چې الله تعالى ئې په خپل كرم سره لرې كړى او دويم صورت دادې چې سړې به عذاب اوڅكى او د سزا څكلو نه پس به هغه روكاوټ ختم شى. بهرحال ددې كلمې اثر به خامخا ښكاره كيږى. والله سبحانه وتعالى اعلم

قوله: قال: يا رسول الله افلا اخبر به الناس فيستبشروا؟: حضرت معاذ رضي الله عنه عرض اوكړو چې يا رسول الله! څه خلقو ته ددې خبرې زيرې ورنكړم چې هغوى خوشحاله شى؟

قوله: قال: اذًا يتكلوا: هغوى ارشاد اوفرمائيل چې بيا به خلق په اعتماد كولوسره په اعمالو كښې كمې كول شروع كړى.

په عامو نسخو كښې "فيستبشروا" د نون حذف سره دې. او د ابوذر په نسخه كښې "فيستبشرون" په اثبات دنون دې.

په اولنى صورت كښې "فيستبشروا" د "ان" ناصبه مقدره د وجه منصوب دې. او په دويم صورت كښې به تقديرى عبارت داسې وى "فهم يستبشرون".[2]

"اذا يتكلوا" "ان اخبرتهم يتكلوا" په معنى باندې ده.[3]

د اصيلى او كشميهنى نسخو مطابق دا لفظ "ينكلوا" نون سره دې چې د هغې معنى انكار ده، مطلب دادې چې بيا به خو خلق د عمل نه انكار اوكړى.[4]

---

[1]) عمدة القارى (۲۰۸/۲، ۲۰۷) رفتح البارى (۲۲۷/۱، ۲۲۶)-
[2]) فتح البارى (۲۲۷۹/۱ وتحفة البارى لشيخ الاسلام زكريا الانصارى (۱۴۳/۱)-
[3]) حواله بالا
[4]) حواله بالا

په مسند بزار کښې د حضرت ابوسعید خدری ﷺ دا حدیث مروی دې چې حضورپاک ﷺ یو ورځ اوفرمائیل "من قال: لا اله الا الله دخل الجنة" په دې باندې حضرت معاذ ﷺ د حضورپاک ﷺ نه د خلقو د خوشحالولو په غرض اجازت اوغوښتلو.نو هغوی اجازت ورکړو.هغه په خوشحالئ زر اوتلو.په لار کښې حضرت عمر ﷺ سره میلاؤ شولو.هغوی تپوس اوکړو څه خبره ده؟ حضرت معاذ ﷺ ورته هغه خبره اوکړه.حضرت عمر ﷺ اوفرمائیل چې تندی مه کوه.لږ هسار شه. بیا هغه د حضورپاک ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او تپوس ئې اوکړو چې اې د الله نبی ﷺ! هم ستاسو رائې افضله ده.خو بیا هم ځما رائې داده چې خلق دا خوشخبری واوری نو په اعتماد سره به کینی او عمل به نه کوی.هغوی ﷺ اوفرمائیل چې هغه واپس راوغواړه، نو بیا هغه واپس راوغوښتې شو([1])

قوله: واخبربها معاذ عند موته تاثما: حضرت معاذ ﷺ د وفات په وخت کښې خان د ګناه نه بچ کولو په غرض خلقو ته ددې خبر ورکړو.

"موته" کښې ضمیر حضرت معاذ ﷺ ته راجع دې،علامه کرمانی ﷺ فرمائی چې دا احتمال هم دې چې ضمیر حضورپاک ﷺ طرف ته راجع وی ([2])په اول صورت کښې به "عند موته" مطلب دا وی "قبل موت معاذ" او بل صورت کښې به مطلب وی "بعد موت النبی ﷺ".

دا خبره خو د احتمال د حده پورې رشتیا ده خو بیا هم صحیح دلته اولنې صورت دې ([3])ځکه چې په مسند احمد کښې د جابر ﷺ دا صحیح روایت دې هغوی فرمائی "اخبرنا من شهد معاذا حين حضرته الوفاة يقول: اكشفوا عني سجف القبة احدثكم حديثا سمعته من رسول الله لم يمنعني ان احدثكم الا ان تتكلوا."([4])

"تاثم" د باب تفعیل مصدر دې په دې کښې د سلب عن ماخذ یا خروج عن الشیء خاصیت ښکاریږی.ګویا "تاثما" معنی "خروجا عن الاثم" ده([5])او مطلب به دا وی چې حضرت معاذ ﷺ د وفات په وخت کښې د کتمان علم د ګناه نه وتلو د پاره دا بیان کړو.

په باب تفعل کښې د "دخول فی الشیء" خاصیت معلومیږی،په دغه اعتبار سره تقدیری عبارت به دا وی "اخبربها معاذ عند موته مخافة الدخول فی الاثم" یعنی په ګناه کښې د داخلیدلو د ویره نه ئې

---

[1]) كشف الاستار عن زوائد البزار(۱۲/۱) رقم(۸)كتاب الايمان باب توحيد الله وسبحانه)-

[2]) شرح الكرمانى(۱۵۵/۱)-

[3]) فتح البارى(۲۲۷/۱)-

[4]) مسند احمد(۳۳۷/۵) رقم(۲۲٤۱۰)-

[5]) قال الزبيدى فى تاج العروس (۱۷۹/۸) مادة "اثم":تاثم الرجل:تاب منه،اى:من الاثم،واستغفر منه،وهو على السلب كانه سلب ذات الاثم بالتوبة والاستغفار او رام ذلك بهما وايضا:فعل فعلا خرج به من الاثم كما يقال:تحرج اذا فعل فعلا خرج به من الحرج،وفى حديث معاذ:فاخبربها عند موته تاثما")-

دا روايت نقل كړو.

د منع كولو باوجود حضرت معاذ ﷺ دا حديث د خلقو مخكښې ولې بيان كړو؟ دلته سوال پيدا كيږى چې كله حضورپاك ﷺ حضرت معاذ ﷺ ته دا فرمائيلې وو چې خلقو ته مه وايه.كه دې اوونيلو نو خلق به په دې باندې بهروسه اوكړى نو حضرت معاذ ﷺ ته كتمان علم ويره ولې راغله؟

ددې ډير جوابونه وركړې شوې دى:

① قاضى عياض فرمائى چې حضرت معاذ ﷺ د حضورپاك ﷺ منع كول په حرام والى باندې اونه ګنړله،بلكه هغوى دا اوګنړله چې په ما كښې د زيرى كومه اراده پيدا شوې ده د هغې ختيميدل ئې مقصود دى.[١]

②كيدې شى چې د ابوهريره ﷺ هغه قصى[٢](چې په هغې كښې حضورپاك ﷺ هغوى ته د زيرى وركولو اجازت وركړې وو) د حضرت معاذ ﷺ ددې واقعې نه پس وى.لهذا هغوى دغه واقعې لره ناسخه او خپله منسوخه اوګنړله،او دغه شان ئې په آخرى وخت كښې ئې دا حديث د خلقو په مخكښې نقل كړو.

③كيدېشي چې د منع تعلق على وجه العموم وى د مخصوص خلقو په مخكښې د بيانيدلو نه منع نه وى[٣]

خو په دې ټولو جوابونو باندې اعتراض دى

چنانچه په اولنى جواب اشكال دا دې چې كله په روايت كښې ښكاره منع موجود ده[٤]نو دا د عظيمت ماتولو باندې ولې واخستلې شو؟

دغه شان په دويم جواب اشكال دادې چې راروانِ روايت نه دا په ذهن كښې راځى،چې د ابوهريره ﷺ واقعه د معاذ ﷺ د واقعې نه مخكښې وه،ځكه چې د حضرت ابوهريره ﷺ په حديث كښې دى چې حضورپاك ﷺ هغوى ته ارشاد اوفرمائيلو چې لاړ شه! چې كوم خلق دې باغ نه بهر دى ټولو ته اطلاع وركړه چې څوک"لا اله الا الله"يقين سره اووائى الله تعالى به هغه جنت ته داخله وى،هغوى د باغ نه وتلو كښې وو چې حضرت عمر ﷺ ورته لار كښې ميلاؤ شو،هغوى ته چې كله معلومه شوه نو ابوهريره ﷺ ئې په زوره منع كړلو او د حضورپاک ﷺ په خدمت كښې حاضر شو او وجه ئې ورته اوښودله چې يا رسول الله! مكوه چې خلق عمل كوى،هسې نه خلق په دې باندې بهروسه شروع كړى،نو هغوى ﷺ اجازت وركولو سره اوفرمائيل"فخلهم"[٥]

---

[١]) فتح البارى(۲۲۸/۱)-
[٢]) صحيح مسلم كتاب الايمان باب الدليل على ان من مات على التوحيد دخل الجنة قطعا رقم(۱٤٧)-
[٣]) فتح البارى(۲۲۸/۱)-
[٤]) كما فى روايت سابق "لا انى اخاف ان يتكلوا")-
[٥]) صحيح المسلم كتاب الايمان باب الدليل على ان من مات على التوحيد دخل الجنة قطعا رقم(۱٤٧)-

چنانچه روستو بيا هغوى هم دغه مفهوم او مضمون حضرت انس ﷺ ته په خطاب كښې اوفرمائيلو، په هغې كښې هغوى خلقو ته د اورولو حكم صرف دا چې ور نې نه كړو بلكه د معاذ ﷺ د تبشير جذبه نې هم يخه كړه،
ددې نه علاوه صرف د احتمال د وجه نسخ ثابتيږى نا[۱]،
او په دريم جواب اشكال دادې چې په مسند احمد كښې راغلې دى چې حضرت معاذ ﷺ د خپل وفات په وخت كښې ارشاد اوفرمائيلو چې خلق ماته راوغوارئى هر كله چې ټول راغلل نو هغوى دا حديث واورولو[۲]
لهذا دا به اووئيلې شى چې حضرت معاذ ﷺ دا اوګنړله چې دا نهى تحريمى نه ده بلكه تنزيهى ده، او د منع كيدو وجه د سستوالى ويره ده، او سستوالې په شروع كښې وى، هركله چې سړې د اعمالو شوقى او عادتى نه وى، او چې كله دا اعمالو عادى شى نو بيا سستوالې نه وى په خپله په هغه كښې د تابعدارئى شوق پيدا شى بيا يې په خپله كوى.
ګويا په شروع كښې د سستوالى ويره وه، په اعمالو كښې د كموالى انديښنه وه، دې نه پس دا خطره ختمه شوه او معاذ ﷺ اوګنړله چې د كوم علت په وجه منع كړې شوې وه هغه علت باقى پاتې نه شو، لهذا كه چرې دا حديث بيان نه كړې شو نو د كتمان علم د ګناه خطره ده. والله اعلم
يو اعتراض او د هغې جواب: دلته د يو اعتراض جواب په خيال كښې راغلو، اعتراض دادې چې هر كله حضرت معاذ ﷺ د كتمان علم د ګناه نه د وتلو اراده اوكړه او د هغې د وجې نې حديث بيان كړو نو هغه ته دا خيال ولې رانغلو چې د حديث بيان كيدو په صورت كښې د حضورپاك ﷺ د صفا منع كولو مخالفت ګناه لازميږى؟
نو ددې جواب دادې چې هغوى ته دا علم وو چې د حضورپاك ﷺ دا منع كول د "اتكال" په قيد سره وو. هركله چې د قيد يعنى سستوالې ختم شو، نو مقيد هم ختم شو[۳] والله اعلم.

[۱۲۹] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي قَالَ سَمِعْتُ أَنَسًا قَالَ ذُكِرَ لِي أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ لِمُعَاذٍ «مَنْ لَقِيَ اللَّهَ لاَ يُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ». قَالَ أَلاَ أُبَشِّرُ النَّاسَ قَالَ «لاَ، إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَتَّكِلُوا»

---

[۱] قال السخاوى فى فتح المغيث(٥٢/٤ بحث الناسخ والمنسوخ) فقال الشافعى فيما رواه البيهقى فى المدخل من طريقه ولا يستدل على الناسخ والمنسوخ الا بخبر عن رسول الله ﷺ او بوقت يدل على ان احدهما بعد الآخر اويقول من سمع الحديث يعنى من الصحابة او العامة الاجماع هو. كما قال المصنف اوضح اوشهر اذا النسخ لا يصار اليه باالاجتهاد والراى وانما يصار اليه عند معرفة التاريخ")-
[۲] عن معاذبن جبل انه اذ حضر قال:ادخلو على الناس فادخلو عليه فقال:انى سمعت رسول الله ﷺ يقول:من مات لا يشرك بالله شينا جعله الله فى الجنة وما كنت احدثكموه الا عند الموت،الشهيد على ذلك عويم وابوالدرداء فاتو اباالدرداء، فقال:صدق اخى،وما كان يحدثكم به الا عند موته مسنداحمد(٤٥٠/٦) رقم(٢٨٠٩٨) احاديث ابى الدرداء)-
[۳] شرح الكرمانى(١٥٦/٢)-

رجال الحديث

①مسدد:دا مسدد بن مسرهد بن مسربل بن مرعبل الاسدی البصری رحمه الله دې،ابوالحسن ددوی کنیت دې [۱]
منصور بن عبدالله خالدی ددوی نسب نامه داسې ذکر کړې ده "مسدد بن مسرهدبن مسربل بن مغربل بن مرعبل بن ارندل بن سرندل،بن غرندل بن ماسک بن مستوردالاسدی" [۲]
خو حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی چې د نسب دا چلیدل منکر او عجیبه ده او ښکاری چې دا د خانته جوړه شوې ده،او منصور د اعتماد قابل نه دې [۳]
بعضې خلقو ونیلې دی چې د هغوی نوم عبدالملک بن عبدالعزیز وو [۴] گویا "مسدد" لقب دې.
دوی د مهدی بن میمون، حمادبن زید ، عبدالله بن یحیی بن ابی کثیر، هشیم، عبدالوارث، ابوعوانه، ابوالاحوص، معتمر، سفیان بن عیینه، فضیل بن عیاض، یحیی القطان، عیسی بن یونس، وکیع او د هغوی والد الجراح بن ملیح رحمهم الله وغیره نه روایت کوی.
دده نه روایت کوونکو کښې امام بخاری، امام ابوداود ،ابوذرعه، ابوحاتم، یعقوب بن سفیان الفسوی، یعقوب بن شیبه السدوسی، ابواسحاق، جوزجانی، محمدبن یحیی ذهلی او احمد بن عبدالله عجمی رحمهم الله وغیره حضرات دی [۵]
یحیی بن القطان فرمائی چې څه دده کور ته لاړ شم او ده ته حدیثونه اوروم نو دې د هغې اهل دې [۶]
امام احمدبن حنبل رحمه الله فرمائی "مسدد صدوق،فما کنت عنه فلا تعد" [۷] یعنی مسدد رشتونې دې دده نه چې څوک حدیثونه لیکی نو بل چاته د تلو ضرورت نشته.
امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی (صدوق) [۸] دغه شان هغوی فرمائی (انه ثقة ثقة) [۹]
امام نسائی رحمه الله فرمائی "ثقة" [۱۰] امام عجلی رحمه الله فرمائی "مسدد..بصری ثقة" [۱۱]
امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی "کان ثقة" [۱۲]

---

[۱]) التاریخ الکبیر للبخاری(۷۲/۸) رقم(۲۲۰۹)-
[۲]) سیراعلام النبلاء(۵۹٤/۱۰) تهذیب التهذیب(۱۰۹/۱۰)-
[۳]) سیراعلام النبلاء(۵۹٤/۱۰)-
[٤]) تهذیب التهذیب(۱۰۹/۱۰)-
[۵]) تهذیب الکمال(٤٤٤،٤٤۵/۲۷)وسیراعلام النبلاء(۵۹۱،۵۹۲/۱۰)-
[۶]) تهذیب الکمال(٤٤۶/۲۸)-
[۷]) حواله بالا)-
[۸]) حواله بالا)-
[۹]) حواله بالا)-
[۱۰]) حواله بالا)-
[۱۱]) تهذیب الکمال(٤٤۷/۲۸)-
[۱۲]) کتاب الجرح والتعدیل لابن ابی حاتم(۵۰۰/۸)رقم(۱۵۳۰۵)-

ابن قانع رحمه الله فرمائی "کان ثقة".[1]
امام ابن حبان رحمه الله دوی په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې[2]
حافظ ذهبی فرمائی "الامام الحافظ الحجة.. احد اعلام الحدیث وکان من الائمة الاثبات"[3]
حافظ ابن حجر فرمائی "ثقة حافظ".[4]
په بصره کښې د ټولو نه مخکښې "مسند" لیکونکې هم دې وو[5]
۲۲۸ هجرئی کښې ددوی انتقال اوشو[6] رحمة الله تعالی رحمة واسعة
(۲) **معتمر**: دا ابو معتمر بن سلیمان بن طرخان تیمی بصری رحمه الله دې ددوی لقب "طفیل" وو. د بنومره مولی وو، بنوتمیم کښې د اوسیدو د وجه "تیمی" رابللې شو، ګنې په حقیقت کښې د بنوتمیم نه وو[7]
دوی د خپل پلار سلیمان بن طرخان، منصور بن المعتمر، ایوب سختیانی، حمید الطویل، عمروبن دیناربصری، لیث بن ابی سلیم، خالد الحذاء، اشعث بن عبدالملک، عاصم الاحول، یونس بن عبید او اسحاق بن سوید رحمهم الله وغیره نه روایت کوی.
ددوی نه امام عبدالله بن مبارک، عبدالرزاق بن همام صنعانی، عبدالله بن مسلمه القعنبی، امام اصمعی، یحیی بن یحیی نیسابوری. مسدد بن مسرهد، محمدبن السلام البیکندی، ابوکریب محمدبن العلاء ابوسلمه بن اسماعیل اوامام احمدبن حنبل رحمهم الله وغیره روایت کوی[8]
امام یحیی بن معین فرمائی "ثقة"[9] ابوحاتم رحمه الله فرمائی ,, ثقة صدوق،،[10]
قرة بن خالد رحمه الله فرمائی ,, ما معتمرعندنا دون سلیمان التیمی،،[11] یعنی ,,معتمر،، زمونږ په نیزد سلیمان التیمی نه کم نه دې،،
ابن سعد رحمه الله فرمائی ,, کان ثقة،،[12]

---

[1]) تهذیب التهذیب(۱۰/۱۰۹)-
[2]) الثقات لابن حبان(۹/۲۰۰)-
[3]) سیراعلام النبلاء(۱۰/۵۹۱)-
[4]) تقریب التهذیب(ص۵۲۸) رقم(۶۵۹۸)-
[5]) تهذیب التهذیب(۱۰/۱۰۹)-
[6]) التاریخ الکبیر للبخاری(۸/۷۳،۷۲)رقم(۲۲۰۹)-
[7]) تهذیب الکمال(۲۸/۲۵۰)-
[8]) تهذیب الکمال(۲۸/۲۵۳،۲۵۰)-
[9]) تهذیب الکمال(۲۸/۲۵٤)-
[10]) الجرح والتعدیل (ج۸ص۴۶۱)، رقم (۱۵۱۵۲)_
[11]) حواله بالا _
[12]) الطبقات (ج۷ص۲۹۰)_

امام عجلی رحمه الله فرمائی ,, بصری ثقة،، ـ [1]
امام احمد رحمه الله فرمائی ,, ماکان احفظ معتمر بن سلیمان، قلما کنا نسأله عن شيء الاعنده فیه شيء،، ـ [2]
حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی ,, احد الثقات الاعلام،، ـ [3]
دغه شان هغوی فرمائی ,, کان راسا في العلم والعبادة کأبیه،، ـ [4] یعنی ,, دخپل والدپشان دې هم په علم اوعبادت کښې فائق وو،، ـ حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی ,, ثقة،، ـ [5]
البته امام یحیٰی القطان رحمه الله فرمائی ,, اذاحدثکم المعتمربشيء فاعرضوه، فانه سيء الحفظ،، ـ [6]
یعنی ,, معتمرچې کله تاسوته حدیث بیانوی نودې لره هغې نورو احادیثوسره موازنه کوئ، ځکه چې دې دحافظه په اعتبار سره کمزورې دې،، ـ
دغه شان ابن دحیه هم دامام ابن معین رحمه الله نه نقل کړی دی ,, لیس بحجة،، ـ [7]
دغه شان ابن خراش وائی ,, صدوق یخطئ من حفظه، واذحدث من کتابه فهوثقة،، ـ [8] لیکن حافظ ذهبی رحمه الله دهغه په باره کښې ددې قسمه اقوال نقل کولوسره فرمائی ,, هوثقة مطلقا،، [9]
داعین ممکنه ده چې امام یحیی القطان رحمه الله دهغه صرف دحافظه په بنیاد باندې دروایت شده احادیثوپه باره کښې فرمائیلې وی، دامام یحیی بن معین رحمه الله تبصره هم په دې باندې محمول کولوشی ځکه چې په خپله هم دهغه نه ددهٔ توثیق منقول دې، کوم چې مونږ ذکرکړې دې ـ
بیا حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی ,, اکثرما اخرجه له البخاری مماتوبع علیه، واحتج به الجماعة،، [10]
یعنی ,, امام بخاری رحمه الله چې دهغه نه کوم احادیث روایت کړی دی داکثرو متابعت موجود دې او دهغې سره ټولو اصحاب اصول سته احتجاج کړې دې،، ـ
ابن حبان رحمه الله هم دې په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې ـ [11]
ددهٔ انتقال کال ۱۸۷ هجرې کښې شوې دې ـ [12] ــ رحمه الله تعالی رحمة واسعة

---

[1] تهذیب التهذیب (ج ۱۰ ص ۲۸) ـ
[2] حواله بالا ـ
[3] میزان الاعتدال (ج ٤ ص ۱٤۲)، رقم (۸٦٤۸) ـ
[4] الکاشف (ج ۲۲۷۹)، رقم (۵۵٤٦) ـ
[5] تقریب التهذیب (ص ۵۳۹)، رقم (٦۷۸۵) ـ
[6] تهذیب التهذیب (ج ۱۰ ص ۲۲۸) ـ
[7] میزان الاعتدال (ج ٤ ص ۱٤۲)، رقم (۸٦٤۸) ـ
[8] حواله بالا ـ
[9] حواله بالا ـ
[10] هدی الساری (ص ٤٤٤) ـ
[11] الثقات لابن حبان (ج ۷ ص ۵۲۱، ۵۲۲) ـ
[12] تهذیب الکمال (ج ۲۸ ص ۲۵۵)

④ ابى : دا دمعتمربن سليمان والد سليمان بن طرخان [۱] تيمى بصرى رحمه الله دے، اصلا قبيله تيم سره ددهٔ سره تعلق نشته،چونكه په دے كښے پاتے شوى وو ذدے وجے نه د"تيمى" نسبت سره معروف شو۔ [۲]

دے دحضرت انس رضي الله عنه نه علاوه ابوعثمان نهدى،يزيد بن عبدالله بن الشخير،امام طاؤس، ابومجلز، يحيى بن يعمر،بكربن عبدالله المزنى،حسن بصرى،ثابت بنانى قتاده،رقبه بن مصقله رحمهم الله وغيره نه روايت كوى۔

او د دوى نه روايت كونكوكښے ابواسحاق سبيعى،معتمربن سليمان،شعبه بن الحجاج، سفيان ثورى،حمادبن سلمه،يزيدبن زريع، عبدالله بن المبارك،هشيم بن بشير، سفيان بن عيينه،اسماعيل بن عليه،يحيى القطان،محمد بن فضيل اويزيدبن هارون رحمهم الله وغيره ډير حضرات دى۔ [۳]

امام شعبه رحمه الله فرمائى "مارايت احدا اصدق من سليمان التيمى"۔ [۴]يعنى "ما دسليمان تيمى نه لوئ څوک صادق نه دے موندلے"۔

امام احمدبن حنبل،امام يحيى بن معين او امام نسائى رحمهم الله فرمائى "ثقة"۔ [۵]

امام عجلى رحمه الله فرمائى "تابعى ثقة وكان من خيار اهل البصرة"۔ [۶] يعنى "دا تابعى اوثقه دے او دوى شميرداهل بصره په صالح ترين خلقوكښے كيږى"۔

امام ابن سعد رحمه الله فرمائى "وكان ثقة كثير الحديث"۔ [۷]

سفيان ثورى رحمه الله فرمائى "حفاظ البصريين ثلاثة : سليمان التيمى، وعاصم الاحول، وداود بن ابى هند، وكان عاصم احفظهم"۔ [۸]يعنى "دبصرے اعلى ترين حافظ حديث درے دى يوسليمان تيمى، دويم عاصم الاحول، دريم داود بن ابى هند، بيا په دے ټولوكښے عاصم دټولونه زيات احفظ دے"۔

---

[۱] د "طرخان" د تلفظ په سلسله كښے علامه مجدالدين فيروز آبادى اوعلامه زبيدى رحمه الله فرمائى "(طرخان بالفتح ولاتضم) انت (ولاتكسر،وان فعله المحدثون) والصواب : الاقتصار على الفتح"۔ تاج العروس (ج۲ص۲۶۹) ۔ حافظ ابن حجر رحمه الله په هدى السارى كښے "طاء" باندے صرف كسره ضبط كړے ده ۔ اوګورئ (۲۲۲۰) اوحافظ مغلطانى رحمه الله د ابوعلى جيانى رحمه الله كتاب "تقليد المهمل" نه نقل كړے دے "طرخان بكسر الطاء المهمله،ويقال : بضمها"۔ اوګورئ اكمال تهذيب الكمال (ج۶ص۷۰)

[۲] اوګورئ تهذيب الكمال (ج۱۲ص۵)۔

[۳] دشيوخو اوتلامذه دپاره اوګورئ تهذيب الكمال (ج۱۲ص۸)۔

[۴] تهذيب الكمال (ج۱۲ص۸)۔

[۵] تهذيب الكمال (ج۱۲ص۸)۔

[۶] تهذيب الكمال (ج۱۲ص۸)۔

[۷] الطبقات الكبرى (ج۷ص۲۵۲)۔

[۸] تهذيب الكمال (ج۱۲ص۹)، والجرح والتعديل (ج٤ص۱۲۱)۔رقم (۵۶۵۸)۔

ابن حبان رحمه الله په کتاب الثقات کښې فرمائی .. كان من عباد اهل البصرة وصالحيهم ثقة، واتقانا، وحفظا، وسنة،، _ (۱)
امام دارقطنی رحمه الله دوی لره ثقه،، او رجل حافظ ګرزولې دې،،۔ (۲)
حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی .. الامام احد الاثبات،، _ (۳)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی ,, ثقة عابد،، _ (۴)
البته امام یحیی بن معین رحمه الله نه منقول دی چې دوی به تدلیس کولو۔ (۵)
غالبا هم دا وجه ده چې امام بخاری رحمه الله فرمائی .. وما روى عن الحسن وابن سيرين فهو صالح اذا قال: سمعت اوقلت،، _ (۶)
سلیمان تیمی رحمه الله دډیرو تابعینونه روایت کوی، لیکن علماؤ ددې تصریح کړې ده چې دۀ ته ددوی نه سماع حاصله نه ده،دغه شان سلیمان تیمی دنافع، عطاء عکرمه،اوسعید بن المسیب نه چې کوم روایاتونه نقل کوی هغه مراسیل دی ۔ (۷)
اودوی دحضرت انس رضی الله عنه نه روایت کوی،نوحافظ ابن حجر رحمه الله ,,سليمان عن ابى مجلزعن انس،،په طریق سره مروی دیوروایت لاندې فرمائی :
,, وقد تقدم فى ,, باب الحمد للعاطس ,, لسليمان التيمى حديث عن انس بلا واسطة، وقد سمع من انس عدة احاديث،، وروى عن اصحابه عنه عدة احاديث وفيه دلالة على انه لم يدلس،، _ (۸)
یعنی ,,د سلیمان تیمی یوحدیث کوم چې هغه دحضرت انس رضی الله عنه نه بلاواسطه نقل فرمائی ,, باب الحمد للعاطس،، کښې تیر شوې دې، دې دحضرت انس رضی الله عنه نه بلا واسطه څو احادیث روایت کوی. اوډیر روایاتونه هم دحضرت انس رضی الله عنه نه بالواسطه روایت کوی ۔ اودا ددې خبرې دلیل دې چې دې تدلیس نه کوی،،۔
ددوی تدلیس ۔ علی سبیل التسلیم ۔ داسې ووچې علماؤ ددې تحمل کړې دې، دغه شان حافظ مزی رحمه الله ددوی دتدلیس هرو څه ذکر نه دې کړې ۔

---

(۱) اکمال تهذیب الکمال لمغلطای (ج۶ص ۷۰) وتهذیب التهذیب (ج ٤ص۲۰۲)_
(۲) تعلیقات تهذیب الکمال (ج۱۲ص۱۳)_
(۳) میزان الاعتدال (ج۲ص۲۱۲) رقم (۳٤۸۱)_
(۴) تقریب التهذیب (ص۲۲۵)،رقم (۲۵۷۵)_
(۵) کما فی روایة الدوری عن ابن معین _ انظر تعلیقات الکاشف (ج ۱ص ٤۶۱)، رقم (۲۱۰۲) _
(۶) التاریخ الکبیر(ج ٤ص ۲۱)،رقم (۱۸۲۸)، وفی تهذیب التهذیب (ج ٤ص۲۰۲) : ..اذا قال :سمعت اوحدثنا_
(۷) اوګورئ تهذیب التهذیب _ج ٤ص۲۰۳،۲۰۲)_
(۸) فتح الباری (ج۱۱ص۲۳)، کتاب الاستئذان،باب آیة الحجاب _

دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله هم په ,,هدی الساری،، کښې چې په کوم فصل کښې متکلم فیه رواة د بخاری ذکر کړی دی هغې کښې نې ددوی تذکره نه ده کړې۔

حافظ ابن حجر رحمه الله دې لره په خپله رساله ,,تعریف اهل التقدیس بمراتب الموصوفین بالتدلیس،، کښې ,,په مرتبه ثانیه،، کښې ذکر کړې دی،او دا مرتبه دهغې حضراتو دپاره مخصوص ده کومو چې به ډیر کم تدلیس کولو، او ائمه ددوی دتدلیس تحمل کولوسره ددوی داحادیثوپه خپلو کتابونوکښې تخریج کړې دې۔ ([1])

ددوی مناقب بې شمیره دی، دتفصیلی حالاتواو واقعاتو دپاره کتب سیر اوخاص طور باندې ,,حلیة الاولیاء،، ([2]) ته مراجعت اوکړئ۔

۱۴۳هجرې کښې هغوی وفات شوې دې۔ ([3]) رحمه الله تعالی رحمة واسعة

④ **حضرت انس** رضی الله عنه: د حضرت انس رضی الله عنه حالات دکتاب الایمان،،باب من الایمان ان یحب لاخیه ما یحب لنفسه،،لاندې تیرشوی دی۔([4])

قوله: قَالَ ذُكِرَلِي أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ لِمُعَاذٍ: حضرت انس رضی الله عنه فرمائی چې ماته بیان شو چې حضور صلی الله علیه وسلم حضرت معاذ رضی الله عنه ته اوفرمانیل۔

دلته ,,ذکرلی،، دمجهول صیغه ده، حافظ رحمه الله فرمائی چې دحضرت انس رضی الله عنه ته چا بیان کړو ؟ په یو طریق کښې هم ماته ددې صراحت ملاؤ نشو([5]) دغه شان شاته دحضرت جابر رضی الله عنه روایت تیرشوې دې،چې په هغې کښې هغه فرمائی ,, اخبرنا من شهد معاذا حین حضرته الوفاة......،،([6]) په دې کښې هم د ,, من شهد،، مصداق څوک دې ؟ یقینی طور باندې معلوم نه دی، بخپله براه راست دې دواړو حضراتو دحضرت معاذ رضی الله عنه نه ددې حدیث سماع معلومه نه ده،ځکه چې دحضرت معاذ رضی الله عنه انتقال په وخت شام کښې کیدوپه دغه وخت کښې حضرت انس رضی الله عنه اوحضرت جابر رضی الله عنه په مدینه منوره کښې وو۔ ([7])

البته دصحیح بخاری په کتاب الجهاد کښې هم داسې یوروایت دحضرت معاذ رضی الله عنه نه مروی دې کوم چې دهغوی نه عمروبن میمون اودی رحمه الله نقل کوی،([8]) دې دمشهور مخضرمینونه

---

[1]) اوګورئ تعریف اهل التقدیس بمراتب الموصوفین بالتدلیس (ص۱۳و۳۳) وتعلیقات الکاشف (ج ۱ص۴۶۱)، رقم (۲۱۰۲)_

[2]) اوګورئ خلیة الاولیاء (ج۳ص۲۷_۳۷)_

[3]) الکاشف (ج۱ص۴۶۱)،رقم (۲۱۰۲)_

[4]) کشف الباری (ج۲ص۶)_

[5]) فتح الباری (ج۱ص۲۲۷)_

[6]) مسند احمد (ج۵ص۲۳۷)، رقم (۲۲۴۱۰)_

[7]) فتح الباری (ج۱ص۲۲۷)_

[8]) صحیح البخاری (ج۱ص۴۰۰)، کتاب الجهاد،باب اسم الفرس والحمار، رقم (۲۸۵۶)_

دي، دغه شان امام نسائی په سنن کبری کښې هم داسې قسمه روایت دحضرت معاذ ﷺ نه حضرت عبدالرحمن بن سمره ﷺ نقل کوی (١) ددې دواړو روایتونونه استیناس کیدیشی چې دلته حضرت انس اودغه شان دحضرت جابرورانډې نقل کولووالا عمروبن میمون یا عبدالرحمن بن سمره کښې یو وی ـ (٢)

قوله: مَنْ لَقِيَ اللَّهَ لَا يُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ: کوم سړې چې الله تعالی سره په دې حال کښې ملاؤ شی چې الله تعالی سره ئې هیڅ څیزهم شریک نه ئی جوړ کړې نوهغه به جنت کښې داخلیږی

بعضې حضرات وائي چې ,, من لقی الله،، نه مراددې ,, من لقی الاجل الذی قدره الله، یعنی الموت،، گویا دلقاء الله نه ,,مرگ،، مراد دې، داهم امکان دې چې ,,لقاء الله،، نه بعث ,,یا،, رؤیت باری،، مراد وی (٣) یعنی په کومه ورځ چې به دوباره ژوندی راپاسی.یا په کومه ورځ باندې چې به دالله تعالی رؤیت حاصلیږی اوهغه کله شرک نه وی کړې نوهغه به جنت کښې داخلیږی.

بیا دلته ,, لایشرك به شیئا،، کښې صرف په نفی اشتراک باندې اکتفاکړې شوې ده. داثبات توحید ذکرنه دې کړې،لیکن اقتضاء دلته ,,توحید،، ملحوظ دې، دغه شان,,توحید،،سره سره اثبات رسالت او نورضروریات هم لزوما ملحوظ دی ـ

او دا داسې دی څنگه چې وئیلې کیږی ,, من توضا صحت صلاته،،ـ
اوددې مطلب دا وی چې چا اودس اوکړو اودنوروشرائطولحاظ ئی هم اوساتی نوددهٔ مونځ به درست وی ـ

اوس به دمذکوره عبارت مطلب داوی چې دکوم سړی مرگ په داسې حال کښې راغلې وی چې هغه په هغې ټولوامورو باندې ایمان لری په کوموچې ایمان لرل ضروری وی نوهغه به جنت ته داخلیږی ـ (٤)

دلته د ,, دخل الجنة،، الفاظ دی، چې په کوم کښې دجنت د دخول عمومی خبر دې،که قبل التعذیب داخل وی اوکه بعد التعذیب. اوددې نه ړومبی حدیث کښې ,,حرمه الله علی النار،، الفاظ وونو هلته هغه مشهور اشکال راپیښ شوې وو دکوم تقریرچې مونږ کړې دې او وئیلې مو دی چې دې حدیث نه مرجئو استدلال کړې دې او ددې تردیدهم په تفصیل سره راغلې دې، لیکن دا اشکال به په دې حدیث باندې نه کیږی ـ (٥) والله اعلم

---

(١) اوگورئ سنن النسائی الکبری (ج۶ص۲۷۹)، کتاب عمل الیوم واللیلة.باب ثواب من کان یشهد ان الا اله الا الله.رقم (۱۰۹۷۵ـ۱۰۹۷۸)ـ
(٢) فتح الباری (ج۱ص۲۲۷و۲۲۲۸)ـ
(٣) فتح الباری (ج۱ص۲۲۷و۲۲۸)ـ
(٤) فتح الباری (ج۱ص۲۲۸)ـ
(٥) فتح الباری (ج۱ص۲۲۸)ـ

قوله: . قَالَ أَلاَ أُبَشِّرُ النَّاسَ: حضرت معاذ ﷛ عرض اوکړوچې زۀ هغې خلقوته خوشخبري نه اوروم ؟

قوله قَالَ «لاَ»: نوهغوی اوفرمائیل نه، یعنی خلقوته داخوشخبری مه اوروه.

قوله: إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَتَّكِلُوا»: ماته ویره ده چې هغوی به په دې باندې تکیه اولګوی اوکېني به۔

په بعضونسخوکښې د ,,انی،، لفظ موجود نه دې اوعبارت داسې دې ..لا اخاف ان يتكلوا،، په دې صورت کښې یاد ساتل پکار دی چې مطلب هم هغه دې کوم چې مونږ شاته بیان کړې دې ,,یعنی، ،لا،، مستقل جمله ده او ,,اخاف ان یتکلوا،، جمله استینافیه ده ـاو مطلب دې ,, لاتبشرهم، فانی اخاف ان یتکلوا ،، ـ ([1])

دا خبره دحسن بن سفیان په مسند کښې په وضاحت سره راغلې ده، چې دهغې الفاظ دی ,,قال :لا دعهم فلیتنا فسوافی الاعمال، فانی اخاف ان یتکلوا،،([2]) یعنی ,,هغوی ته خوشخبری مه اوروه بلکه هغوی لره په اعمالوکښې دیوبل نه مخکښې کیدو ته پریګده،خکه چې ماته ویره ده،چې هغوی به خوشخبری اوریدو سره په دې باندې تکیه اولګوی اوکېني به،،۔

دحدیث باب دترجمة الباب سره مناسبت : دمذکوره باب لاندې د دواړو حدیثونو دترجمة الباب سره مطابقت بلکل واضح دې چې په هغې کښې دحضور اکرم ﷺ حضرت معاذ بن جبل ﷛ لره دعلم خبره ښودل اوبیا دعاموخلقو دښودنې نه منع کول مذکور دی ـ والله سبحانه وتعالی اعلم

۵۰ - باب: الْحَيَاءِ فِي الْعِلْمِ.

,,حیا،، سره متعلق جمله امور مونږ په تفصیل سره شاته ذکر کړی دی ـ ([3])

باب سابق سره مناسبت : ددې باب دسابق باب سره مناسبت دا دې چې سابقه باب کښې ذکردی چې په مخصوص حالت کښې دیوعلم خاص خاص خلقوسره تخصیص کیدشی ـ اوس په دې باب کښې امام بخاری ﷫ تنبیه کول غواړی چې کوم یو کس دا اوګنړی چې دا علم دچاسره خاص دې، نودتپوس کولو نه دې حیا نه کوی چې دحیا دوجې نه کینی، بلکه دۀ لره پکار دی چې په هرصورت کښې دامور دینیه او امور دنیاویه متعلق سوال کوی اوپه دې سلسله کښې دې دحیا نه کار نه اخلی ـ ([4]) والله اعلم ـ

مقصد دترجمة الباب :امام بخاری ددې ترجمه نه څه بیانول غوښتل غواړی ؟

---

[1]) فتح الباری (ج۱ص۲۲۸)ـ

[2]) فتح الباری (ج۱ص۲۲۸)ـ

[3]) اوګوری: کشف الباری (ج۱ص ۶۷۱-۶۷۶) کتاب الایمان،باب امورالایمان ـ

[4]) اوګوری: عمدة القاری (ج۲ص۲۱۰)ـ

عام شارحین حافظ ابن حجر[1] علامه سندهی[2] شاه ولی الله رحمه الله[3] وغیره رائې دا ده چې امام بخاری رحمه الله دحیاء فی العلم مذمت بیانول غواړی او دا ښودل غواړی چې علم کښې حیا نه ده کول پکار، ځکه ځوک چې په علم کښې حیا کوی هغه دعلم نه محرومیږی،د امام مجاهد اثر او بیا دحضرت ام سلمه رضی الله عنها روایت او دحضرت ابن عمر رضی الله عنهما واقعه ددې حیا دمذموم کیدو باندې دال دی۔

خود ابن بطال،کرمانی،شیخ الاسلام زکریا انصاری،علامه عینی اوحضرت کشمیری رحمه الله[4] رائې دا ده چې دلته د امام بخاری رحمه الله غرض تفصیل دې چې بعضومواقعوکښې حیا کول مذموم ده اوترک حیا محمود دی او په بعضې مقاماتوکښې ترک حیا مذموم ده اوحیا کول محمود ده۔

چرته چې استعمال حیا مطلوب وی اوممدوح وی دهغې داثبات دپاره دحضرت ام سلمه رضی الله عنها اودحضرت ابن عمر رضی الله عنهما روایاتونه راؤړلی دی او چرته چې ترک حیا مطلوب اومحمود دی هلته دحضرت عائشه رضی الله عنها او دامام مجاهد رحمه الله اثر ئې ذکرکړې دې۔

حضرت شیخ الهند رحمه الله فرمائی : ,,مؤلف ,ترجمه مطلقه کیخوده، عدم استحباب اواستحباب څه ئې هم اونه وئیل، په ظاهره باندې معلومیږی چې عدم استحباب مقصود دې، کماصرح به الاعلام اوقول دمجاهد رحمه الله اوقول دصدیقه رضی الله عنها نه هم دا ظاهره ده،خو دتامل نه پس دامعلومیږی چې د مؤلف په ذهن کښې ددې څه تفصیل شته،ددې اشاراتونه ښودل غواړی، ځکه ئې دترجمه سره دحکم تصریح نه ده فرمائیلې، ارشاد ,, ان الله لا یستحی من الحق ،، سراسر حق اومسلم دې، خودمؤلف مقصود دا دې چې ددې معنی دا ده چې په وجه دحیا دعلم او تفقه نه محرومه پاتې نشی، دا مطلب نه دې چې حیا دې نه کوی او دتعلیم اوتعلم په وخت دې حیا ځانته نه پریږدی، چې څه وئیل غواړی بغیر دسوچ اوفکر نه دی وائی،،۔

خلاصه دا چې په ترجمة الباب ,, الحیاء فی العلم،، کښې دوه خبرې قابل لحاظ دی،اصل دا چې دحیا دوجې نه دعلم اوتعلم نه محروم پاتې نشی اوپه دې کښې چاته تامل نشې کیدې، ددې دتائید دپاره مؤلف ,,ترجمه،، لاندې دمجاهد رحمه الله اثر اودحضرت صدیقه رضی الله عنها اثربیان کړه اوپه دې باندې ئې قناعت اوکړو۔

دوئم دا چې په تعلیم اوتعلم کښې حتی الوسع حیا کول مستحسن دی، یعنی مواقع حیا کښې خوهرگز دې داسې نه کوی چې دعلم نه محروم پاتې شی خودمحرومې نه دبچکیدوسره ځومره چې حیا کولوشی نودامستحسن دی ,, الحیاء من الایمان،، او ,, الحیاء خیرکله،، په دې

[1] فتح الباری (ج۱ص۲۲۹)_
[2] حاشیة السندی علی صحیح البخاری (ج۱ص۷۱)_
[3] شرح تراجم ابواب صحیح البخای (ص۱۶)_
[4] اوگورئ شرح صحیح البخاری لابن بطال (ج۱ص۲۱۰)_ وشرح الکرمانی (ج۲ص۱۶۰)_ وتحفة الباری (ج۱ص۱۴۵) _ وعمدة القاری (ج۲ص۲۱۰) وفیض الباری (ج۱ص۲۲۷)_

جزء كښې قدرې خفاء ده او دمؤلف دطرز نه معلوميږي چې مقصود اصلي ددې جزء بيان كول دي ـ
اوپه دې باب كښې ئې دوه حديثونه بيان كړي دي،هغه دواړه ددې جزء دليلونه دي ـ په اول حديث كښې چې كوم دحضرت ام سليم رضي الله عنها قصه مذكور ده دهغې نه خوبالبداهت دحيا ثبوت دوباره اوذريم باره كيږي،اوګورئ ام سليم چې حاضره شوه اوقبل السوال ئې چې كوم عرض اوكړو،،يا رسول الله، ان الله لا يستحيي من الحق،، داحيا نه ده نوڅه دي ؟ حضرت ام سلمه رضي الله عنها ته نسبت دې ،،فغطت ام سلمة وجهها،، نوهغوي اوفرمائيل ،، تربت يمينك فبم يشبهها ولدها،، ارشاد ،،تربت يمينك،، نه دحيا نبوي ډيره لطيفه خوشبو راوزي،خوپه دې حالت حيا كښې هم دتعليم اوتعلم فرض چې څنګه كيدې شواداء ئې كړو اومقصود لره ئې فوت كيدو ته پرې نه خو-
زمونږ د معروضاتو دتائيد دپاره يوه قوي قرينه دا هم ده چې ددې باب نه پس دويم باب ،،من استحيا فامر غيره بالسؤال،، منعقد كولوسره ئې دحضرت علي رضي الله عنه روايت ،،كنت رجلا مذاء.....،، بيان كړي دي ـچې دهغې نه معلوميږي چې په وجه دحيا نه دسؤال ترك كولوكښې څه حرج نشته،البته پكاردي چې دبل چا په وسطه سره دحكم شرعي نه ځان خبركړې شي، دعلم نه محرومه پاتې نشي ـ
اوس پاتې شودويم روايت،يعنې دحضرت ابن عمر رضي الله عنهما روايت كوم چې په ابواب العلم كښې مكرر تير شوې دې ،،، ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : ان من الشجر شجرة لا يسقط ورقها ..... ددې په مطابقت كيدشي چاته تردد وي،خومعروضاتو سابقه مطابق هم دا ذهن ته رازي چې دمؤلف رحمه الله غرض هم دا دې چې ابن عمرپه وجه دحيا كوم سكوت اختيار كړو اوجواب ئې ور نه كړو دا حيا هم مستحسن ده، داحيا هغه نه ده كومه ،،ان الله لا يستحيي من الحق،، يا ،، لايتعلم العلم مستحي ولا مستكبر،، مخالف ده ـ ددې مخالف صرف هغه ده كوم چې دحيا دوجې نه علم ترك كړي ـ دچا نه تپوس نه كوي او دعلم نه محروم پاتې شي ـ دحضرت ابن عمر په سكوت كښې هم ددې احتمال نشته، اول خوداسكوت عن الجواب دې،عن السؤال نه دې، دويم ابن عمر رضي الله عنهما ته پته وه چې كوم جواب واقعي جواب دې هغه به نبي كريم صلى الله عليه وسلم ارشاد فرمائي چې ټولوته به معلومه شي، باقي دحضرت عمر رضي الله عنه ارشاد هغه صرف دمسرت قلبي اظهار دپاره وو، دې نه دابن عمر رضي الله عنهما دسكوت كراهيت اوهغه هم شرعي، دپوهې نه ډيره لرې ده، كما قال بعض الاعلام_ والله تعالى اعلم،،_(۱)

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ لاَيَتَعَلَّمُ الْعِلْمَ مُسْتَحْيٍ وَلاَ مُسْتَكْبِرٌ: امام مجاهد رحمه الله فرمائي حيا كولو والا علم نشي حاصلولې او دتكبر كولو والا ـ
امام مجاهد بن جبر مكي رحمه الله حالات هم په كتاب العلم كښې ،،باب الفهم في العلم،، لاندې

(۱) الابواب والتراجم (ص۵۹او ۶۰)-

تیرشوی دی ـ (۱)

دامام مجاهد رحمة الله ددې اثر تخریج دامام مجاهد رحمه الله مذکوره اثر لره ابو نعیم رحمه الله په .. حلیة الاولیاء،، امام دارمی رحمه الله په خپل .. سنن،، کښې عبدالغنی بن سعید رحمه الله په .. ادب المحدث،، کښې او امام بیهقی رحمه الله په .. المدخل،، کښې موصولاً تخریج کړې دې ـ (۲)

د مذکو ره اثر مطلب دامام مجاهد رحمه الله مذکوره اثرمطلب واضحه دې چې کوم سړی کښې حیا وی یا تکبر وی هغه علم نشی حاصلولې ـ

د ,,حیا،، مطلب دا دې چې طالب علم په خپل زړه کښې دا اوګنړی چې که ما دسوال اوکړو نو خلق به څه وانی چې دۀ ته خوڅه هم نه دی معلوم. دۀ ته خو دا وړه شان خبره هم نه ده معلومه ـ اومتکبره سړې دا فکر کوی اوهو: که زۀ سوال کوم نودخلقوپه وړاندې به زما سپکاوې وی اوزۀ به سپک اوګنړلې شم. حالانکه زما په وړاندې دنور خلقو څه حیثیت دې ـ

علامه عینی رحمه الله فرمائی ,, وللعلم آفات، فاعظمها: الاستنكاف، وثمرته: الجهل والذلة فى الدنيا والآخرة،، ـ (۳) یعنی ,,علم سره ډیر آفتونه لګیدلی دی. په دې کښې دټولونه لوئ آفت تکبر دې او ددې نتیجه جهالت سره سره په دنیا او آخرت کښې ذلت ظاهریږی،، ـ

امام ابوحنیفه رحمه الله نه چا تپوس اوکړو چې دا عظیم علم تاسو څنګه حاصل کړو؟ نو وئی فرمائیل ,, ما بخلت بالا فادة ولا استنكفت عن الاستفادة،، ـ (۴) یعنی ,,ما نورو ته علمی فائده رسولوکښې بخل نه دې کړې او نه ما دبل چانه په استفاده کولو کښې عار نه دې اوګنړلو،، ـ

قوله: وَقَالَتْ عَائِشَةُ نِعْمَ النِّسَاءُ نِسَاءُ الأَنْصَارِ لَمْ يَمْنَعْهُنَّ الْحَيَاءُ أَنْ يَتَفَقَّهْنَ فِي الدِّينِ: حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائی چې دانصارو زنانه څه ډیرې ښې دی ددین دپوهې په سلسله کښې هغوی لره حیا نه مانع کیږی ـ

دحضرت عائشه رضي الله عنها مختصر حالات د ,,بدء الوحی،، په دویم حدیث سره تیرشوی دی ـ (۵)

د حضرت عائشه رضي الله عنها دمذ کوره اثر تخریج : دې اثر لره امام مسلم رحمه الله په خپل ,,صحیح،، کښې (۶)، امام ابوداود رحمه الله په خپل سنن کښې (۷)

---

(۱) اوګورئ: کشف الباری (ج۳ص ۳۰۷)ـ

(۲) اوګورئ: حلية الاولياء لابی نعيم (ج۳ص۲۸۷)ـ وسنن الدارمی (ج۱ص۱۴۷) المقدمة، باب البلاغ عن رسول الله صلى الله عليه وسلم وتعليم السنن، رقم (۵۵۱) ـ وتغليق التعليق (ج۲ص۹۳)ـ

(۳) عمدة القاری ج۲ص ۲۱۰)ـ

(۴) عمدة القاری ج۲ص ۲۱۰)ـ

(۵) کشف الباری (ج ۱ص۲۹۱)ـ

(۶) صحيح مسلم، كتاب الحيض، باب استحباب استعمال المغتسلة من الحيض فرصة من مسک فی موضع الدم، رقم (۷۵۰)ـ

(۷) سنن ابی داود، كتاب الطهارة، باب الاغتسال من المحيض، رقم (۳۱۶)ـ

امام ابن ماجه رحمه الله په خپل سنن كښې [1]، امام احمد رحمه الله په خپل ,,مسند،، كښې [2] او امام عبدالرزاق صنعانى رحمه الله په ,,مصنف،، كښې [3] موصلا تخريج كړې دې - [4]

دمذكوره اثارو دترجمة الباب سره مطابقت ددې دوارو آثارو مطابقت دترجمة الباب سره واضحه دې چې دعلم په سلسله كښې حيا لره مانع نه دى جوړول پكار. نودغه شان دامام مجاهد رحمه الله اثرپه دې خبره باندې دليل دې چې كوم سړې حيا لره مانع جوړه وى نوهغه به علم حاصل نه كړى، لهذا د طلب علم په سلسله كښې ترک حيا مطلوب او محمود ده -

دغه شان دحضرت عائشه رضي الله عنها اثر په ښكاره طور باندې دلالت كوى چې دعلم اوفقه حاصلولو په سلسله كښې حيا مانع ګرزول صحيح نه دى، ځنګه چې دانصارو زنانو تعريف اومدحه په دې سلسله كښې كړې شوې ده چې هغوى په طلب علم كښې دترک حيا نه كار اخستې دې، كوم چې په دې ځې كښې محمود اومطلوب دې - [5]

,,نعم،، فعل مدح دې، او دې سره كله تاءِ تانيث لګوى كوم چې ددې فعل دكيدو دليل اوعلامت دې او كله ددې دغير منصرف كيدو دوجې نه تاء دتانيث نه بغير استعماليږى، ګويا چې په دې كښې دحرف مشابهت پيدا كيږى، دلته دحضرت عائشه رضي الله عنها په كلام كښې په دې دويمې طريقې سره ,,نعم النساء..... استعمال شوې دې - [6] والله علم -

[۱۳۰] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ قَالَ أَخْبَرَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ قَالَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ زَيْنَبَ ابْنَةِ أُمِّ سَلَمَةَ عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ [7] قَالَتْ جَاءَتْ أُمُّ سُلَيْمٍ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم -

---

[1] سنن ابن ماجه، كتاب الطهارة،باب فى الحائض كيف تغتسل ؟ رقم (۶۴۲)_

[2] مسند احمد (ج۶ص۱۴۸)، رقم (۲۵۱۶۰)_

[3] مصنف عبدالرزاق (ج۱ص۳۱۴)، كتاب الحيض، رقم (۱۲۰۸)_

[4] مزيد تفصيل دپاره اوګورئ تغليق التعليق (ج۲ص۹۵و۹۴)_

[5] عمدة القارى ج۲ص ۲۱۰)_

[6] عمدة القارى ج۲ص ۲۱۰)_

[7] قوله : ام سلمه رضى الله عنها : احديث اخرجه البخارى ايضا فى صحيحه (ج ۱ص۴۲) كتاب الغسل (الوضوء)،باب اذا احتلمت المراة رقم (۲۸۲)، و(ج ۱ص۴۶۸و۴۶۹) كتاب احاديث الانبياء باب :۰ واذ قال ربک للملا ئكة انى جاعل فى الارض خليفة) رقم (۳۳۲۸) و(ج۲ص۹۰۰) _كتاب الادب،باب التبسم والضحک، رقم (۶۰۹۱) و(ج۲ص۹۰۴)_ كتاب الادب،باب مالايستحيامن الحق للتفقه فى الدين، رقم (۶۱۲۱) _ ومسلم فى صحيحه، فى كتاب الحيض،باب وجوب الغسل على المراة بخروج المنى منها، رقم (۸۱۲)_ والترمذى فى جامعه فى كتاب الطهارة، باب غسل المراة ترى فى منامها مايرى الرجل،رقم (۱۲۲)_ والنسائى فى سننه الصغرى،فى كتاب الطهارة، باب غسل المراة ترى فى منامها ما يرى الرجل، رقم (۱۹۷)، وفى سننه الكبرى، فى كتاب الطهارة، باب ايجاب الغسل على المراة اذا احتلمت ورات الماء، رقم (۲۰۱)_ وابن ماجه فى سننه،فى كتاب الطهارة باب فى المراة ترى فى منامها مايرى الرجل،رقم (۶۰۰)_ واحمد فى مسنده (ج۶ص۳۰۶) مسند ام سلمة،رقم (۲۷۱۴۸)___

فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللّٰهِ إِنَّ اللّٰهَ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ، فَهَلْ عَلَى الْمَرْأَةِ مِنْ غُسْلٍ إِذَا احْتَلَمَتْ قَالَ النَّبِي -صلى الله عليه وسلم- «إِذَا رَأَتِ الْمَاءَ». فَغَطَّتْ أُمُّ سَلَمَةَ -تَعْنِي وَجْهَهَا- وَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللّٰهِ وَتَحْتَلِمُ الْمَرْأَةُ قَالَ «نَعَمْ تَرِبَتْ يَمِينُكِ فَبِمَ يُشْبِهُهَا وَلَدُهَا».

رجال الحديث

① **محمد بن سلام** : دا ابو عبدالله محمد بن سلام بن الفرج السلمی البیکندی رحمه الله دی، دده حالات په کتاب الایمان، باب قول النبی صلی الله علیه وسلم : انا اعلمکم بالله، وان المعرفة فعل القلب....، لاندې تیرشوی دی ـ (١)

② **ابو معاویه** : دا محمدبن خازم التمیمی السعدی الکوفی رحمه الله دی، ابومعاویه ددهٔ کنیت دی، په بچپن کښې دځلورو یا اتهوکالوپه عمر کښې نابینا شوې وو، دې وجې نه به ابومعاویه الضریرنومې دو ـ (٢)

دې دامام اعمش، شعبه بن الحجاج، هشام بن عروه، یحیی بن سعید الانصاری، ابواسحاق شیبانی اوابومالک اشجعی رحمهم الله وغیره حضراتونه روایت کوی ـ

اوددهٔ نه روایت کونکوکښې ددوی شیخ ابن جریج، اعمش، یحیی بن سعید القطان، احمد بن حنبل، یحیی بن معین، ابوبکربن ابی شیبه، عثمان بن ابی شیبه، اوخیثمه، قتیبه بن سعید، احمد بن منیع، صدقة بن الفضل او سعید بن منصور رحمهم الله وغیره دی ـ (٣)

امام احمد او امام ابن معین نه تپوس اوکړې شوچې ابومعاویه اوپه جریرکښې څوک زیات ستاسو په نزدډیر قوی دې او خوښ دې ؟ ونې فرمائیل داعمش داحادیثوپه سلسله کښې ابومعاویه زمونږ په نزد ډیرخوښ دې ـ (٤)

امام اعمش رحمه الله ابومعاویه ته خطاب کولوسره فرمائی ,, اما انت، فقد ربطت راس کیسك،، ـ (٥)
یعنی تا خودخپلې تیلۍ خله په مظبوطیا سره تړلې ده،، ګویا چې دقوت حفظ طرف ته اشاره ده.

امام شعبه رحمه الله فرمائی ,,هذا صاحب الاعمش فاعرفوه،، ـ (٦)
یعنی دا د اعمش خاص شاګرد دې، دهٔ لره ښه اوپیژنئ،، ـ
ابونعیم رحمه الله فرمائی چې ابومعاویه دې د اعمش سره شل کالوپورې وو ـ (٧)
په خپله ابومعاویه الضریر رحمه الله فرمائی ,,البصراء کانوا علی عیالا عند الاعمش،، ـ (٨)

---

(١) کشف الباری (ج٢ص٩٣) ـ
(٢) تعذیب الکمال (ج٢٥ص ١٢٣او ١٢٤) ـ
(٣) دشیوخواو تلامذه دتفصیل دپاره اوګورئ تعذیب الکمال (ج٢٥ص ١٢٤و١٢٨) ـ
(٤) تعذیب الکمال (ج٢٥ص ١٢٨) ـ
(٥) تعذیب الکمال (ج٢٥ص ١٣١) ـ
(٦) تعذیب الکمال (ج٢٥ص ١٣١) ـ
(٧) تعذیب الکمال (ج٢٥ص ١٣١) ـ
(٨) تعذیب الکمال (ج٢٥ص ١٣١) ـ

يعنى ,, د اعمش سره د حديثونو په سلسله كښې بيناګان حضرات هم زما محتاج وو،،۔
ابومعاويه به فرمائيل :

,, كل حديث اقول فيه : ,, فهو ما حفظته من فى المحدث، وما قلت : ,, وذكر فلان،، فهو مالم احفظه من فيه، وقرئ على من كتاب، فعرفته، فحفظته مما قرئ على،،۔ (١)

يعنى ,, كله چې د ,, حدثنا،، لفظ سره حديث بيان كومه نو ددې مطلب دادې چې ما دغه حديث براه راست د محدث د ژبې نه اوريدلې دې او چې كله زهٔ د ,, ذكر فلان،، وئيلو سره روايت كوم نو ددې مطلب دا دې چې ما دغه حديث براه راست نه دې اوريدلې، زما دوړاندې ديو كتاب نه لوستې شوې دې، او ما هغې لره ياد كړې دې،،۔

احمد بن عمر الوكيعى رحمه الله فرمائى ,, ما ادركنا احدا كان اعلم باحاديث الاعمش من ابى معاوية،،۔ (٢)

امام عجلى رحمه الله فرمائى ,, كوفى ثقة، يرى الارجاء، وكان لين القول فيه،،۔ (٣)

امام نسائى رحمه الله فرمائى ,, ثقة،، (۴)

ابن خراش فرمائى ,, صدوق، وهو فى الاعمش ثقة، وفى غيره فيه اضطراب،، (۵) يعنى ,, دې صدوق دې، داعمش په احاديثو كښې ثقه دې، ددهٔ نه علاوه د باقى حضراتو روايتونو كښې څه اضطراب موندې شى۔،،

ابن حبان رحمه الله فرمائى ,, كان حافظا متقنا، ولكنه كان مرجئا،،۔ (۶)

يعقوب بن شيبه رحمه الله فرمائى ,, كان من الثقات، وربما دلس وكان يرى الارجاء ،،۔ (٧) يعنى ,, هغه دثقاتونه دې، كله تدليس هم كوى، هغه د ارجاء قائل وو،،۔

امام ابوداود رحمه الله فرمائى ,, كان مرجئا،،۔ (٨) بلكه هغه فرمائى ,, ابومعاوية رئيس المرجئة بالكوفة،،۔ (٩)

---

(١) تعذيب الكمال (ج۲۵ص ۱۳۲)۔
(٢) سير اعلام النبلاء (ج ۹ص۷۶)۔
(٣) سير اعلام النبلاء (ج
۹ص۷۶)۔
(۴) تعذيب الكمال (ج۲۵ص ۱۳۲)۔
(۵) تعذيب الكمال (ج۲۵ص ۱۳۲)۔
(۶) الثقات لابن حبان (ج۷ص۴۴۲)، ونقل كل من المزى والذهبى بعد قوله : ,, كان مرجئا،، خبيثا،،۔ انظر تهذيب الكمال (ج۲۵ص۱۳۳) وسير اعلام النبلاء) (ج۹ص۷۷) ولم احد هذه الزيادة فى المطبوعة ۔
(٧) تعذيب الكمال (ج۲۵ص ۱۳۲)۔
(٨) تعذيب الكمال (ج۲۵ص ۱۳۲)۔
(٩) تعذيب الكمال (ج۲۵ص ۱۳۲)۔

حافظ ذهبى رحمه الله دده به تذكره كښې ليكى ,, الامام الحافظ الحجة ..... احد الاعلام،، _ [۱]
دغه شان هغه فرمائى ,, محمد بن حازم الضرير ثقة ثبت،، _ [۲]
ابن مسعود رحمه الله فرمائى ,, وكان ثقة كثير الحديث، يدلس، وكان مرجئا،، _ [۳]
حاصل دټولو اقوالو دادې چې ابو معاويه محمد بن حازم الضرير ثقه او متقن راوى دې، دامام اعمش په احاديثو كښې دهغه درجه ډيره لويه ده، اوچې كله دنورو حضراتونه كوم رواياتونه نقل كوى نوبه كښې هم غلطى كوى -
په دهٔ باندې چې بعضې حضراتوكوم كلام كړې دې دهغې حاصل دا دې چې دې دمرجئة بلكه ,, راس المرجئة،، نه وو، كله تدليس هم كوى اوداعمش نه علاوه د باقى حضراتوپه رواياتو لګ كمزورې وو-
ليكن عام محدثينودده روايات قبول كړى دى - ددې وجه داده چې ,, راس المرجئة،، كيدو باوجود دده داسې يو روايات هم مروى نه دې كوم نه چې دهغه دارجاء دبدعت ترويج كيږى -
تركومې پورې چې د تدليس تعلق دې، نو اول خو دې ډير تدليس نه كوى اوبيا دده شمير په لوئ ائمه حديث كښې دې دچاچه معمولى تدليس نه علماء صرف نظر كړې دې - [۴]
تركوم ځې پورې چې دنورو حضراتوپه رواياتو كښې اضطراب اودكمزورې تعلق دې. نو په دې سلسله كښې حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چې امام بخارى رحمه الله اول خو دهغوى په احاديثو باندې اعتماد كړې دې كوم چې داعمش نه مروى دى، البته داعمش نه علاوه هشام بن عروه نه يوڅواحاديث ئې اغستى دى. خودهغې متابعات موجود دې، اود بريد بن ابى برده نه ئې هم يوحديث اغستې دې، دهغې متابعت هم موجود دې - [۵]
هم دا وجه ده چې حافظ ذهبى رحمه الله دهغه په باره كښې په واضحه طورباندې ليكلى دى چې ,, ثقة ثبت ما علمت فيه مقالا يوجب وهنه مطلقا،، _ [۶]
يعنى ,, دې ثقه اوثبت دې، ماته دده په باره هيڅ داسې كلام معلوم نه دې كوم چې مطلق دهغه كمزورې لره مستوجب وى -
په ۱۹۴ه يا ۱۹۵ه دده انتقال شوې دې - [۷] رحمه الله تعالى رحمة واسعة _

---

[۱] سير اعلام النبلاء (ج۹ص۷۳)_
[۲] ميزان الاعتدال (ج۳ص۵۳۳). رقم (۷۴۶۶)_
[۳] طبقات ابن سعد (ج۶ص۳۹۲)_
[۴] اوګورئ تعريف اهل التقديس بمراتب الموصوفين بالتدليس (ص۳۶)_
[۵] اوګورئ هدى السارى (ص۴۳۸)_
[۶] ميزان الاعتدال (ج۳ص۵۳۳)، رقم (۷۴۶۶)_
[۷] سير اعلام النبلاء (ج۹ص۷۷)_

③ **هشام**: دا هشام بن عروه بن الزبیر بن العوام قرشی مدنی رحمه الله دې. ددۀ تفصیلی حالات په کتاب الایمان،، باب حسن اسلام المرء،، لاندې تیر شوی دی ـ (۱)

④ **ابیه (عروة بن الزبیر)**: دا حضرت عروة بن الزبیر بن العوام قرشی اسدی مدنی رحمه الله دې، ددۀ تفصیلی حالات هم په کتاب الایمان، باب حسن اسلام المرء،، لاندې تیرشوی دی ـ (۲)

⑤ **زینب بنت ام سلمة**: دا دحضور اکرم ﷺ ربیبه، حضرت ام سلمه رضی الله عنها لور، زینب، بنت ابی سلمه عبدالله بن عبدالاسد بن هلال مخزومیه قرشیه رضی الله عنها ده ـ (۳)

په حبشه کښې ددې ولادت شوې وو اوددې نوم برۀ کیخودې شوې وو. حضوراکرم ﷺ په ,,زینب،،سره بدل کړو ـ (۴)

دا دحضور اکرم ﷺ نه علاوه حضرت زینب بنت جحش، حضرت عائشه، حضرت ام سلمه، حضرت ام حبیبه او حضرت حبیبه بنت ام حبیبه رضی الله عنهن نه روایت کوی ـ

او دې نه روایت کونکوکښې امام شعبی، حمیدبن نافع مدنی، عبیدالله بن عبد الله بن عتبه بن مسعود، عروه بن الزبیر، علی بن الحسین، قاسم بن محمد، ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف، دهغوی خوې ابوعبیده بن عبدالله بن زمعه، ابوقلابه جرمی، کلیب بن وائل، عمروبن شعیب او عراک بن مالک رحمهم الله وغیره دی ـ (۵)

ددې شمیر به دمدینه منورې په فقیه ښځو کښې کیدولو ـ

ابورافع الصائغ فرمائی ,, کنت اذا ذکرت امراة فقیهة بالمدینة ذکرت زینب بنت ابی سلمة ......،، ـ

دغه شان هغه فرمائی ,,وهی یومئذ افقه امراة بالمدینة،، ـ (۶)

یو عجیبه خصوصیت نې دابیان شوې دې چې کله به حضوراکرم ﷺ غسل دپاره به تشریف یوړو نو حضرت ام سلمه رضی الله عنها به خپلې لور ته اوئیل چې حضور اکرم ﷺ له ورشه، هلته به هغه داخله شوه نو نبی علیه السلام به ورته په مخ باندې داوبو څاسکی ور اوشیندل اوبیا به نې واپس کړه ـ وئیلې کیږی چې هغه معمره اوضعیفه شوې وه لیکن دهغې دمخ په ځکله اوتازګئ کښې څه فرق راغلې نه وو ـ (۷)

په صحیح بخاری کښې دهغې براه راست روایت صرف یودې، اوپه مسلم کښې یو حدیث متفرددې، البته بالواسطه ډیر روایات دې، په اصول سته کښې دهغې روایات موجود دی (۸)

---

۱) کشف الباری (ج۲ص۴۳۲) ـ
۲) کشف الباری (ج۲ص۴۳۶) ـ
۳) تهذیب الکمال (ج۳۵ص۱۸۵)، ومعرفة الصحابة لابی نعیم (ج۵ص۲۳۹)، رقم (۳۸۸٤) ـ
۴) تهذیب الکمال (ج۳۵ص۱۸۵)، ومعرفة الصحابة لابی نعیم (ج۵ص۲۳۹)، رقم (۳۸۸٤) ـ
۵) د شیوخاو رواۀ دپاره اوګورئ تهذیب الکمال (ج۳۵ص۱۸۵) ـ
۶) الاصابة (ج٤ص۳۱۷) ـ
۷) الاصابة (ج٤ص۳۱۷) ـ
۸) اوګورئ عمدة القاری (ج ۲ص۲۱۱) ـ وقال الخزرجی فی ... [بقیه حاشیه په راروانه صفحه..

په ۷۳ه کښې دهغې انتقال اوشو، حضرت ابن عمر رضی الله عنهما ددې په جنازه کښې حاضر شوې وو۔(۱) رضی الله عنها وارضاها

⑥ **ام سلمه** رضی الله عنها : دحضرت ام سلمه رضی الله عنها حالات هم په کتاب العلم کښې ,,باب العظة والعلم بالليل،، لاندې تیرشوی دی۔

قوله: قَالَتْ جَاءَتْ أُمُّ سُلَيْمٍ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم: حضرت ام سلمه رضی الله عنها فرمائی چې ام سلیم حضوراکرم ﷺ لره راغله۔

حضرت ام سلیم رضی الله عنها : دا ام سلیم بنت ملحان دحضرت انس رض، والده ده ددې دنامې باره کښې مختلف اقوال دی:

بعضو,, سهله،، وئیلې دې، بعضو,, رمیله،، بعضو ,,رمیثة،، بعضو ,, رمیصاء،، بعضو,, عمیصاء،، بعضو,,ملیکه،، بعضو رمیساء،، بعضو,, انیثة،، بعضو,, انیفة،، وئیلې دې (۲) بعضووئیلې دی چې ,,انیفه،، اوانیثه،، دواړه نومونه محرف دی، صحیح انیسه،، دې (۳)

بیاد بعضو حضراتومثلا ابن عبد البر، عبدالحق او قاضي عیاض حتمی راې دا ده چې دحضرت انس(رض) دمور نوم ,, ملیکه،، دې،امام نووی رحمه الله دې قول لره صحیح گرزولې دې، اوابن سعد، ابن منده او ابن الحصار رحمه الله جزما وائیلې دی چې ,, دا,, ملیکه،، دحضرت انس رضی الله عنه د نیا نوم دې ـ امام الحرمین اودعبدالغنی رحمه الله دکلام نه هم دامستفاد کیږی۔ (۴)

ددې دویم قول تائید دابوالشیخ ,, فوائد العراقیین،، دیوروایت نه هم کیږی، چې په هغې کښې حضرت انس رضی الله عنه فرمائی ,,ارسلتنی جدتی الی النبی ﷺ، واسمها ملیکة......،،۔(۵)

او د ړومبنی قول تائید دصحیح بخاری وغیره ددې روایت نه کیږی کوم چې ,, مالك عن اسحاق بن عبدالله بن ابی طلحة عن انس بن مالك،، په طریق سره مروی دې په دې روایت کښې دی،، ان جدته ملیکة دعت رسول الله ﷺ لطعام صنعته له، فاکل منه، ثم قال :قوموا فلاصل لك، قال

بقیه حاشیه د تیرمخ] الخلاصة (ص۴۹۱) : صحابیة لهافي البخاری حدیثان ومسلم فرد حدیث ,,کذا قال. ولم احد فی صحیح البخاری من روایتها عن النبی ﷺ مباشرة الا حدیثا واحدا.کما قال العینی رحمه الله، وهو حدیث : نهی رسول الله ﷺ عن الدباء والحنتم والمقبر والمزفت ..... صحیح البخاری (ج ۱ص۴۹۶) کتاب المناقب، باب قول الله تعالی : (یاایها الناس انا خلقناکم من ذکروانثی .... رقم (۳۴۹۲)۔

(۱) تهذیب الکمال (ج۳۵ص۱۸۶)۔

(۲) اوگورئ تهذیب الکمال (ج۳۶۵)، والاصابة (ج۴ص۴۶۱)، وفتح الباری (ج۱ص۴۸۹) کتاب الصلاة.باب الصلاة علی الحصیر۔

(۳) اوگورئ تعلیقات تقریب التهذیب (ص۷۵۷).رقم (۸۷۳۷)۔

(۴) فتح الباری (ج۱ص۴۸۹) کتاب الصلاة باب الصلاة علی الحصیر۔

(۵) فتح الباری (ج۱ص۴۸۹) کتاب الصلاة باب الصلاة علی الحصیر۔

انس : فقمت الى حصير لنا قد اسود من طول ما لبس، فنضحته بماء فقام رسول الله ﷺ وصففت، واليتيم وراءه والعجوز من ورائنا........،،[1]

ددې روایت په سند کښې اسحاق بن عبدالله بن ابی طلحه دحضرت انس ﷺ وراره دې، خکه چې عبدالله بن ابی طلحه دام سلیم خوې او دحضرت انس اخیافی رور دې [2] په روایت کښې ,,جدته،، ضمیر شارحینو د,,اسحاق،، طرفته راګرزلودې [3]، لهذا ,,ملیکه،، داسحاق بن عبدالله بن ابی طلحه نیه شوه اوهم دا دحضرت انس ﷺ مورام سلیم ده خکه چې هم دا روایت ,,سفيان بن عيينه عن اسحاق بن عبدالله بن ابي طلحة عن انس،، په طریق نه مختصرا مروی دی،، په کوم کښې چې دی ,,صففت انا ويتيم في بيتنا خلف النبي ﷺ، وامي ام سليم خلفنا،،[4]
حافظ ابن حجر ﷺ فرمائی چې دواړو روایاتونو لره که یوه قصه اوګرزو نو بیا خو دامتعین ده چې ملیکه داسحاق نیا ده او دحضرت انس ﷺ مور ده،خو دلته د واقعې دتعدد امکان هم شته دې چې حضور اکرم ﷺ لره دعوت ورکول او دنبی ﷺ مونځ کول دحضرت ام سلیم د دعوت په بنا باندې مستقل واقعه شوه اوملیکه یعنی دام سلیم دمور ددعوت واقعه مستقله شوه او دحضرت انس د نیا نوم ملیکه کیدل د دې خبرې منافی نه دی چې داسحاق نیه یعنی دحضرت انس د والدې نوم ملیکه وی ـ [5] والله اعلم
حضرت ام سلیم ﷺ دحضور اکرم ﷺ نه روایت کوی ـ
اوددې نه په وروایت کونکو کښې حضرت انس، حضرت عبدالله عباس ﷺ نه علاوه عمرو بن عاصم انصاری اوابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف ﷺ دی ـ [6]
دحضرت ام سلیم نکاح په جاهلیت کښې دمالک بن النضر سره شوې وه،دحضرت انس ﷺ دولادت نه بعد .دا اوددې قوم مسلمان شو، دې خپل خاوندته هم داسلام دعوت ورکړو خو هغه خفا شواوشام ته لاړو او هلته مړشو ـ [7]
ددې نه پس ابوطلحه هغې ته دنکاح پیغام پیش کړو، حضرت ام سلیم ددې په جواب کښې اوئیل که چرې اسلام دې راوړو نونکاح به اوشی هغې مزید تبلیغ هم کړې دې ـ ابوطلحه دځه فکر دپاره مهلت طلب کړو اوبیا په رضا اوپه رغبت سره مسلمان شو،دغه شان دام سلیم نکاح دحضرت ابوطلحه سره اوشوه ـ [8]

---

[1] صحيح بخاری (ج١ص٥٥).كتاب الصلاة باب الصلاة على الحصير رقم (٣٨٠)ـ
[2] فتح الباری (ج١ص٤٨٩)ـ
[3] فتح الباری (ج١ص٤٨٩)ـ
[4] صحيح البخاری (ج١ص١٠١)ـ كتاب الاذان. باب المراة وحدها تكون صفا.رقم (٧٦٧)ـ
[5] اوګورئ فتح الباری (ج١ص٤٨٩)ـ
[6] تفصیل دپاره اوګورئ تهذيب الكمال (ج٣٥ص٣٦٦)، ومعرفة الصحابة لابی نعيم (ج٥ص٣٤٧)ـ
[7] تهذيب الكمال (ج٣٥ص٣٦٦)، والاصابة (ج٤ص٤٦١)ـ
[8] حواله جات بالا ـ او دغه شان اوګورئ معرفة الصحابة لابی نعيم (ج٥ص٣٤٧)ـ

دهغوی سره ئې يو خوې پيداشوې وو.اوخه بيمارې دوجې نه وفات شو.حضرت ام سليم دكمال صبر، زبردست حكمت او مصلحت نه كار واغستلواوبيا زوستونې خپل خاوند خبر كړو، حضرت ابوطلحه چې كله حضور اكرم ﷺ ته دا واقعه بيان كړه نونبی كريم ﷺ دې دواړو دپاره دبركت دعا اوكړه،چې دوی نه لس خامن پيداشو،كوم چې ټول په ټوله حاملين علم او قرآن وو_ (١)

حضور نبی اكرم ﷺ ددوی سره ډير خصوصی تعلق وو. نبی كريم ﷺ وخت په وخت ددوی كور ته تللو_ (٢)

دحضرت ام سليم رضي الله عنها هم دحضور نبی اكرم سره خصوصی تعلق وو.كله به چې نبی كريم ﷺ هلته لاړو نو دې به خصوصی انتظام كولو(٣)حضورنبی اكرم ﷺ يوځل دوی كره اوده شو، اود نبی كريم ﷺ نه خوله روانه شوه،حضرت ام سليم دغه خوله په يوشيشه كښې جمع كول شروع كړه،حضوراكرم ﷺ تپوس اوكړو چې څه كوې؟ نوجواب ئې وركړوزۀ ستاسوخوله جمع كومه، دابه دخوشبوپه طور باندې مونږ استعمالو.ځكه چې دينه لويه خوشبوبله نشته(٤)

حضرت ام سليم رضي الله عنها ډيره باهمته اوبهادره ښځه وه.دغزوه خيبرپه موقع باندې دخپل خاوند حضرت ابو طلحه رضي الله عنه سره شريكه شوې وه اودخپل ځان سره ئې يو خنجرايخودې وو. وئيل به ئې كه چرته يو مشرک نزدې راغلونه نوپه دې دهغه خيټه څرې كړم _(٥)

دحضرت ام سليم رضي الله عنها په باره كښې حضور ﷺ ارشاد فرمائيلې دې .. دخلت الجنة فرايت امراة ابي طلحة،،_(٦) يعنی ،،زۀ جنت ته داخل شوم نوهلته ما دابوطلحه ښځه ام سليم اوليدله.،_

دحضرت ام سليم رضي الله عنها نه تقريبا څورلس احاديث مروی دی، په دې كښې دوه متفق عليه دی اوپه دې كښې يوحديث كښې امام بخاری اوپه دوه حديثونه كښې امام مسلم متفرد دې(٧)

دحضرت عثمان رضي الله عنه په دورخلافت كښې ددې انتقال اوشو_ (٨)رضى الله عنها وارضاها

قوله: فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لاَ يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ : حضرت ام سليم رضي الله عنها عرض اوكړو يا رسول الله ! يقينا الله تعالى دحق خبرې نه شرميږی نه _

،،حيا،، يو نفسانی تغيراوعاجزی ده كوم چې يوسړی ته هغه وخت لاحق كيږی كله چې دۀ ته

---

(١) تهذيب الكمال (ج٣٥ص٣۶۶)، والاصابة (ج٤ص٤۶١)_
(٢) الاصابة (ج٤ص٤۶١)_
(٣) الاصابة (ج٤ص٤۶١)_
(٤) معرفة الصحابة لابی نعيم (ج٥ص٣٤٨)_.دغه شان اوګورئ صحيح مسلم،كتاب الفضائل،باب طيب عرقه صلى الله عليه وسلم والتبرک به،رقم (۶٠٥٥_۶٠٥٧)_
(٥) اوګورئ صحيح مسلم، كتاب جهاد،باب غزوة النساء مع الرجال،رقم (٤۶٨٠)_
(٦) معرفة الصحابة لابی نعيم (ج٥ص٣٤٨)_
(٧) خلاصة الخزرجی (ص٤٩٨)_
(٨) تقريب التهذيب (ص٧٥٧)، رقم (٨٧٣٧)_

دیوعیب یا قابل مذمت څیز دلاحق کیدوویره وی (۱)

اوظاهره ده چې الله تعالی دداسې قسمه تغیر اوانکسار نه منزه اوپاک دې، دې وجې علماء د داسې قسمه نصوصوتوجیهات اوتاویلات کړی دی

نوددې یو تاویل دا شوې دې.. ان الله لا یستحیی من الحق،،: ان الله لا یمنع من بیان الحق،، (۲) په معنی کښې دې. مطلب دا دې چې الله عزوجل حق ضرور بیانوی، ددې بیانول نه پریږدی ـ

یو مطلب دا بیان شوې دی ..ان الله لا یامربالحیاء فی الحق ولا یبیحه،، ـ (۳) یعنی الله تعالی دحق په سلسله کښې نه دحیا حکم ورکوی اونه ددې اجازت ورکوی ـ

ونیلې کیدیشی چې په دې کښې خودالله تعالی نه دحیا نفی کړې شوې ده نو لهذا دتوجیه اودتاویل څه ضرورت دې ؟

خو دا ونیل درست نه دی ځکه چې چرته مونږ.. ان الله لا یستحیی من الحق،، وانیلوسره دالله تعالی دحق نه دحیا نفی کړې ده هلته دې نه داهم لازم راځی ..ان الله یستحیی من الباطل،، یعنی الله تعالی دحق دحیا نه خونفی نه کوی البته دباطل نه حیا فرمانی. ګویا که دیوجهت نه نفی ده نو دویم جهت نه اثبات دې او داثبات په صورت کښې توجیه او دتاویل ضروری دې ـ (۴)

البته دا ونیلې کیدیشی چې الله تعالی لره دکومې حیا اثبات کیږی، ددې دتوجیه ضرورت نشته، ځکه دې لره او ددې پشان نورو نصوصولره په ظاهر باندې کیخودلې شی. په داسې موقعه باندې ټول اشکال دې وجې نه کیږی چې مونږ صفات حق لره په صفات خلق باندې قیاس کوو، داځه ضروری دی چې په مخلوق کښې حیا دتغیر نفسانی نوم دې نودالله تعالی حیا دې هم دغه تغیر وی؟! لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ والله اعلم

حضرت ام سلیم رضي الله عنها دکلام دځپل مخکښې سوال دتمهید دپاره کړې وو، هغه چې دځه متعلق سوال کول غواړی دهغې متعلق تپوس کولونه شرمیږی، دې وجې نه هغې تمهیدا دا اونیل چې الله تعالی دحق خبرې نه حیا نه کوی، مونږ دالله تعالی مخلوق یو حق خبرې دپاره یو سوال کووچې دهغې تعلق دحیا سره دې ـ (۵)

قوله: فَهَلْ عَلَى الْمَرْأَةِ مِنْ غُسْلٍ إِذَا احْتَلَمَتْ؟: آیا په ښځوباندې غسل واجب دې که چرې هغې ته احتلام وی ؟

..احتلام،، دباب افتعال مصدر دې، کوم چې ..دحلم،، (بضم الحاء المهملة وسکون اللام) نه ماخوذ

---

(۱) اوګورئ شرح النووی علی صحیح مسلم (ج۱ص۱٤٦)، کتاب الحیض، باب وجوب الغسل علی المراة بخروج المنی منها _ وعمدة القاری (ج۲ص۲۱۲)_

(۲) اوګورئ شرح النووی علی صحیح مسلم (ج۱ص۱٤٦)، کتاب الحیض، باب وجوب الغسل علی المراة بخروج المنی منها _ وعمدة القاری (ج۲ص۲۱۲)_

(۳) شرح النووی علی صحیح مسلم (ج۱ص۱٤٦) _

(۴) اوګورئ فتح الباری (ج۱ص۳۸۹) کتاب الغسل، باب اذا احتلمت المراة _

(۵) فتح الباری (ج۱ص۲۲۹)_

دي، ,, حلم،، په اصل کښې خوب ته وائيلې کيږی [1] خودلته د ,,خوب،، يا ,,حلم،، نه ,,جماع،، مراد ده [2]، دام سليم دا حديث امام احمد رحمه الله نقل کړې دې او الفاظ ئې دا دی ,,يا رسول الله، ارايت اذا رات المراة ان زوجها يجامعها فی المنام، اتغتسل؟،، [3]

قوله: قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «إِذَا رَأَتِ الْمَاءَ»: حضور اکرم ﷺ اوفرمائيل او! کله چې اوبه يعنې منی اوګوری۔

دلته د ,,ماء،، نه منی مراد ده۔ [4]

بيا دلته د ,, رؤيت ماء،، قيد ئې دې دپاره لګولې دې چې خوب ليدونکې کله په خوب کښې انزال اوګوری خو په حقيقت کښې انزال نه وی شوې،په داسې صورت کښې په اتفاق سره غسل واجب نه دې، دغسل دپاره دترې ليدلوشرط لګولې شوې دې، کوم چې دانزال ديقينی کيدلو دليل دې۔ [5]

ايا په ښځو کښې منی نه وی؟: دې حديث نه صفا معلومه شوه چې په ښځوکښې منی وی، دجمهورو فقهاء هم دا راې ده۔

اوفلاسفه ديوجماعت په ښځوکښې دمنې دوجود منکر دی، دارسطو وينا ده چې په ښځوکښې منې نه وی البته دحيض په وينه کښې د توليد قوت وی۔ [6]

دغه شان ابن سينا وائی چې په ښځوکښې يو قسم رطوبت وی، په هغې باندې دمنې تعريف نه صادق کيږی۔ [7]

ليکن په اطباء او په فلاسفه کښې محققين ددې خبرې قائل دی چې په ښځوکښې منی وی [8]

ايا ښځو ته احتلام کيديشی؟: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې دابراهيم نخعی رحمه الله نه د احتلام نساء نه انکار منقول دې۔ [9]

حافظ فرمائی چې امام نووی اګرچه دامام نخعی دې انکارلره مستبعد ګرزلودې، بياهم ابن ابی شيبه په سند جيد سره دې لره روايت کړې دې۔ [10]

---

[1] اوګورئ شرح المهذب (ج۲ص۱۳۹) باب ما يوجب الغسل _

[2] فتح الباری (ج۱ص۳۸۹) کتاب الغسل،باب اذا احتلمت المراة _

[3] مسند احمد (ج۶ص۳۷۷)، رقم (۲۷۶۵۹)_

[4] فتح الباری (ج ۱ص۳۸۹) کتاب الغسل،باب اذا احتلمت المراة _

[5] الاستذکار لابن عبدالبر (ج ۱ص۳۳۶)، باب غسل المراة اذا رات فی المنام مثل مايری الرجل _

[6] اوګورئ السعاية (ج۱ص۳۰۶) بيان موجبات الغسل _

[7] حواله بالا _

[8] حواله سابقه _

[9] فتح الباری (جضص۳۸۸)_

[10] اخرج ابن ابی شيبه فی مصنفه (ج۱ص ۵۰٤، فی المراة تری فی منامها مايری الرجل، رقم ۸۸۵)، قال : حدثنا جرير عن مغيرة قال : کان ابراهيم ينکر احتلام النساء _

قوله: فَغَطَّتْ أُمُّ سَلَمَةَ - تَعْنِي وَجْهَهَا: پس حضرت ام سلمه پټ کړو. يعنى خپل مخ ئې. مطلب دا دې چې دحضرت ام سليم سوال اودحضور اکرم ﷺ جواب اوريدو سره حضرت امه سلمه رضی الله عنها دحيا دوجې نه مخ پټ کړو.

په دې حديث کښې دحضرت ام سلمه رضی الله عنها ذکردې. اودمسلم شريف په روايت کښې دی چې دې په موقعه کښې حضرت عائشه رضی الله عنها موجوده وه. اوهغې ونيلې وو..يا امرسليم، فضحت النساء تربت يمينك،، [۱]

قاضى عياض رحمه الله فرمائی چې دصحيح بخاری روايت راجح دې او دا دحضرت ام سلمه رضی الله عنها واقعه ده [۲]

ابن عبد البر رحمه الله د ذهلى رحمه الله نه نقل کړی دی چې دواړه رواياتونه صحيح دی. د دواړو حديثونوپه مينځ کښې دجمع او تطبيق دوجې ونيلې شوی دی.چې دا دواړه مستقل حديثونه دې، او داهم ممکنه ده چې په دې مجلس کښې دواړه ازواج مطهرات موجودې وې او دواړو نکير کړې وی [۳]

بيا دې حديث لره امام مسلم رحمه الله دحضرت انس رضی الله عنه په مسانيد کښې هم ذکرکړې دې [۴] په دې بنياد باندې بعضې حضراتو دا ونيلی دی چې په دغه مجلس کښې حضرت انس هم موجود وو [۵]

خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې حضرت انس رضی الله عنه هلته موجود نه وو، البته هغوی دا حديث دخپلې مور ام سليم نه اوريدلې وو [۶]

دغه شان په مسند احمد کښې هم دحضرت ابن عمر په مسانيد کښې هم دا حديث مذکور دې [۷] حافظ رحمه الله دلته هم دا خبره کړې ده چې هغوی دا حديث يا خو دام سليم نه اوريدلې دې يا ئې دبل چانه [۸]

قوله: وَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَتَحْتَلِمُ الْمَرْأَةُ قَالَ «نَعَمْ»: حضرت ام سليم رضی الله عنها عرض اوکړويا رسول الله، ايا ښځوته هم احتلام کيږی ؟ نو نبی کريم ﷺ اوفرمائيل او!

دې نه معلومه شوه چې حضرت ام سلمه رضی الله عنها ته پته نه وه او ظاهره هم دا ده چې هغې ته

---

[۱] صحيح مسلم،کتاب الحيض، باب وجوب الغسل على المراة بخروج المنى منها، رقم (۷۰۹)_

[۲] فتح البارى (ج۱ص ۳۸۸)_، کتاب الغسل، باب اذا احتلمت المراة _

[۳] فتح البارى (ج۱ص ۳۸۸)_، کتاب الغسل، باب اذا احتلمت المراة _ واو جزالمسالک (ج۱ص۵٤۶)،کتاب الطهارة، باب غسل المراة اذا رات فی المنام مثل مايرى الرجل _

[۴] صحيح مسلم،کتاب الحيض، باب وجوب الغسل على المراة بخروج المنى منها، رقم (۷۰۹_ ۷۱۱)_

[۵] فتح البارى (ج۱ص۳۸۸)، و او جز المسالک (ج۱ص۵٤۶)_

[۶] فتح البارى (ج۱ص۳۸۸)، و او جز المسالک (ج۱ ص۵٤۶)_

[۷] مسند احمد (ج۲ص ۹۰) مسند عبدالله بن عمر رضی الله عنهما رقم (۵۶۳۹)_

[۸] فتح البارى (ج۱ص ۳۸۸)، و او جز المسالک (ج۱ص۵٤۶)_

داصورت نه وو پیښې شوې ـ

ایا ازواج مطهرات ته احتلام کیدلو که نه؟ اوس دلته دا مسئله پیښه شوه چې آیا ازواج مطهراتو ته احتلام کیدیشی که نه ؟

علامه سیوطی رحمه الله دقرطبی رحمه الله نه نقل کړی دی چې دحضرت عائشه او دحضرت ام سلمه رضی الله عنهما انکار ددې خبرې ثبوت دې چې په ښځوکښې احتلام ډیر قلیل الوقوع دې ـ (١)

علامه سیوطی رحمه الله فرمائی چې زما په نیزظاهره دا ده چې دحضرات ازواج مطهرات ته د احتلام وقوع نه کیږی، ځکه چې احتلام د شیطانی اثر نتیجه ده،دحضور ﷺ دتکریم اودنبی کریم ﷺدبرکت دوجې نه دوی دشیطانی اثرات نه محفوظه کړې شوې وې، څنګه چې په خپله حضور ﷺ د هرقسمه شیطانی اثرات نه محفوظ کړې شوې دې ـ (٢)

علامه سیوطی فرمائی چې ما شیخ ولی الدین لره لیدلې وو چې فرمائیلې زمونږ په بعضې اصحاب درس کښې مذاکره کوله او وئیل ئې چې ازواج مطهرات ته داحتلام وقوع نه کیږی ځکه چې هغوی د بیداری او یا دخوب په حالت کښې دنبی کریم ﷺ نه علاوه د بل چا اطاعت نه کوی او شیطان د نبی کریم ﷺ شکل او صورت اختیارولې نشی ـ دې خبرې اوریدلو سره ماته ډیره خوشحالې اوشوه ـ (٣)

دغه شان علامه سیوطی رحمه الله په یو بل ځائې کښې فرمائیلې دی چې دې امر نه څه مانع دې چې دا دحضور نبی کریم ﷺ د ازواجومطهراتو خصوصیت وی ؟ (٤)

خو علامه زرقانی رحمه الله فرمائی چې دلته مانع دا دې چې خصوصیات د احتمال په بنا باندې نه ثابتیږی ـ (٥)

دغه شان حافظ ولی الدین عراقی رحمه الله چې کومه خبره کړې ده هغه هم قابل نظر ده ځکه چې داحتلام وجه صرف هغه نه ده کومه چې هغه بیان کړې ده بلکه کله منی د وعاء د ډکیدو دوجې نه هم کیږی. اوکله ددې وجه بله خبره هم کیدیشی، بعضې علماء چې دعدم احتلام کوم قول اختیار کړې دې هغه صرف د حضراتوانبیاء کرامو په باره کښې دې ـ (٦)

علامه عبدالحی لکهنوی رحمه الله فرمائی چې په دې سلسله کښې قول محقق دا دې چې په دې مقام کښې نه خو دا دعوی کیدیشی چې حضرات ازواج مطهرات نه مطلق احتلام نفی اوکړې شی او نه دا دعوی کیدیشی چې دهغوی نه وقوع احتلام ممنوع دې، بلکه داسې دې اوئیلې شی چې حضرات مطهرات چونکه امهات المؤمنین دی او دمسلمانانو دپاره حرام دی نو الله عزوجل خپل دښمن ابلیس لره دخلقوشکل شباهت اختیارلوسره په دوی باندې نه مسلط

---

(١) زهر الربی علی المجتبی (ج١ص٤٢)، کتاب الطهارة، باب غسل المراة تری فی منامها مایری الرجل ـ

(٢) حواله بالا ـ

(٣) حواله بالا ـ

(٤) تنویر الحوالک (ص٧١) کتاب الطهارة، باب غسل المراة اذا رات فی المنام مثل مایری الرجل ـ

(٥) شرح الزرقانی علی المؤ طا (ج١ص١٠٣)، غسل المراة اذا رات مثل مایری الرجل ـ

(٦) حواله بالا ـ

کوی او په دې مخصوص صورت کښې دوی نه د احتلام وقوع نه کیږی. بیا هم دوی نه د مطلق احتلام نفی کول د عدم وقوع نښته دی ـ [١] والله اعلم

قوله: تَرِبَتْ يَمِيْنُكِ: ستا ښې لاس دې په خاوره کړے شی ـ
دا جمله بددعائیه ده، بیا هم دا صرف دزجر دپاره استعمال شوې ده، ددې حقیقی معنی مقصود نه وی ـ [٢]

قوله: فَبِمَ يُشْبِهُهَا وَلَدُهَا»: بیا اولاد ددې څنګه مشابه کیږی ؟!
یعنی که دښځې منی نه وه نو بیا به بچې دښځې مشابه نه وو، دې نه معلومیږی چې د مشابهت سبب دا منی ده ـ

د ولد د مشابهت سبب او دهٔ د تذکیر او تانیث سبب: په صحیح بخاری کښې دحضرت انس ﷺ روایت دې چې کله حضرت عبدالله بن سلام ﷺ ته دحضور ﷺ مدینه منوره ته دتشریف راوړلو علم اوشو نوهغه دنبی کریم ﷺ په خدمت کښې حاضر شواو عرض ئې اوکړو چې څه ستاسونه یو درې تپوسونه کول غواړم، او دهغې جواب هم نبی ورکولې شی ـ په دغه درې سوالونو کښې یوسوال داوو ,, ما بال الولد ینزع الی ابیه، او الی امه ؟،، یعنی ماشوم څیلې موریا پلار ته مائل یعنی دهغوی سره مشابه ولې وی ؟،،

په دې باندې حضوراکرم ﷺ ارشاد اوفرمائیلو : ,,...... واما الولد فاذا سبق ماء الرجل ماء المراة نزع الولد، واذ سبق ماء المراة ماء الرجل نزعت الولد،،_ [٣]
یعنی ,, کله چې دسړی منی دښځې دمنې نه سابقه وی نو هغه ماشوم خپل طرف ته راکاږی او چې کله دښځې منی د سړی دمنې نه سبقت اوکړی نو هغه ماشوم خپل طرف ته راکاږی،،ـ

په صحیح مسلم کښې دحضرت عائشه ﷺ نه مرفوع روایت دې ,, اذاعلا ماؤها ماء الرجل اشبه الولد اخواله، واذا علا ماء الرجل ماءها اشبه اعمامه،،_ [٤]
یعنی ,,کله چې دښځې منی دسړی په منې باندې غالب راشی نو ماشوم د میندو مشابه وی اوکله چې دسړی منی دښځې په منې باندې غالب راشی نو ماشوم دخپل ترونو مشابه وی،،ـ
بره دحضرت عبدالله بن سلام ﷺ دحدیث نه معلومه شوه چې سبب دمشابهت ,,سبق،، اودحضرت عائشه ﷺ دحدیث نه معلومه شوه چې سبب مشابهت ,, غلبه،، ده ـ
بیاامام مسلم ﷺ دحضرت ثوبان ﷺ نه مرفوعانقل کړی دی:
,,ماء الرجل ابیض، وماء المراة اصفر، فاذا اجتمعا فعلا منی الرجل منی المراة اذکرا باذن الله، واذا علا منی

---

[١] السعاية (ج١ص٣٠٩)_
[٢] اوګورئ الاستذکار (ج١ص٣٣٩)، وعارضة الاحوذی (ج١ص١٨٨)، واوجزالمسالک (ج١ص٥٤٤)_
[٣] اوګورئ صحیح البخاری (ج١ص٥٦١)، کتاب مناقب الانصار، باب (بلا ترجمة، بعد باب قول النبی صلی الله علیه وسلم : اللهم امض لا صحابی هجرتهم،، ومرثیته لمن مات بمکة)، رقم (٣٩٣٨)_
[٤] صحیح مسلم، کتاب الحیض، باب وجوب الغسل علی المراة بخروج المنی منها، رقم (٧١٥) _

المراة منى الرجل آنثا باذن الله ......،، _ (١)
يعنى .. دسړی منی سپینه ده او دښځې منی زيړه ده، کله چې دواړه جمع شی او دسړی منی دښځې په منې باندې غالب راشی نو دالله په حکم سره ماشوم مذکرپیداشی او چې کله دښځې منی دسړی په منې باندې غالب راشی نو دالله په حکم سره ماشوم مؤنث پیداشی،،۔
بعینه هم د داسې مضمون روایت په لفظ ..علو،، سره امام احمد ﷫ دحضرت ابن عباس ﷠ نه هم نقل کړی دی .. یلتقی الماء ان، فاذا علا ماء الرجل ماء المراة اذ کرت، واذ اعلا ماء المراة ماء الرجل آنثت .... (٢) یعنی ..دواړه اوبه یوځې کیږی، کله چې دسړی اوبه دښځې په اوبوباندې غالبه راشی نو ښځه مذکر اوځېږوی اوچې کله دښځې اوبه دسړی په اوبوباندې غالبه راشی نو ښځه مؤنثه اوځېږوی۔
دې دواړو حدیثونو نه معلومیږی چې مذکراو دمؤنث کیدو سبب ..غلبه،، وی۔
دلته چې کوم اشکال کیږی دهغې حاصل دا دې چې دولد سبب مشابهت للا عمام اوالاخوال ,,سبق،، دې که ,,علو،،؟
بیا دا,, علو،، سبب ,, داذکار،، اود ,, ایناث،، دې که سبب دمشابهت ؟
ددې جواب دا دې چې دحضرت عبدالله بن سلام په روایت کښې ,,سبق،، په خپلې معنی باندې دې،په دې کښې دځه تاویل ضرورت نشته، دغه شان حضرت ثوبان اودحضرت ابن عباس ﷠ په روایتونو کښې هم ,,علو،،په خپل اصل معنی یعنی دغلبه په معنی کښې دې، په دې کښې هم دځه تاویل حاجت نشته دې۔(
البته دحضرت عائشه ﷞ په روایت کښې چې کوم ,, علو،، مذکوره ده هغه هم د,, سبق،،په معنی کښې دې، اوس به معنې دا شی چې کله دسړی منی په رحم کښې دښځی دمنې نه سبقت اوکړی نوماشوم به د خپلوترونو مشابه کیږی او که چرې دښځې منی دسړی دمنې نه سبقت اوکړی نو ماشوم دخپل ماماګانو مشابه وی۔
هم,, سبق،، سبب دمشابهت دې، ددې تائید دشرح مشکل الآثار کښې دحضرت ام سلمه ﷞ د روایت نه کیږی، چې په کښې دحضوراکرم ﷺ ارشاد منقول دې ,, ای النطفتین سبقت الی الرحم غلبت علی الشبه،، _(٣) یعنی ,, په دواړو نطفو کښې چې کوم یوهم رحم طرف ته سبقت اوکړی نوهغه دمشابهت په سلسله کښې غالب راځی،،۔
ترکوم ځې پورې چې دمذکراو مؤنث تعلق دې نو دهغې وجه په رحم کښې دننه ,, علو،، یعنی غلبه ده، نو په دې کښې دننه که چرې دسړی منی دښځې په منې باندې غالبه شی نوماشوم

---

١) صحیح مسلم، کتاب الحیض، باب بیان صفة منی الرجل، وان الولد مخلوق من مائیهما، رقم (٧١٦)_
٢) مسند احمد (ج١ص ٢٧٤)، مسند عبدالله بن عباس ﷠، رقم (٢٤٨٣)_
٣) شرح مشکل الاثار (ج٧ص٨٨)، باب بیان مشکل ما روی عن رسول الله ﷺ فی ماء الرجل وماء المراة. رقم (٢٦٦٢)_

مذکرشی او که چرې دښځې منی دسړی په منې باندې غالبه راشی نو بچې مؤنث وی ـ
حاصل دا شوچې ,, سبق،، سبب دمشابهت دې او,, علو،، سبب د تذکیر او تانیث دې ـ دغه شان د ټولو احادیثو په مینځ کښې تطبیق کیږی ـ (١)
ددواړه قسمه حدیثونولره میلاو لونه دلته ډیر صورتونه پیدا کیږی
① ,,سبق،، او ,, علو،، دواړه دسړی دپاره وی نو بچې به مذکر وی اودپلار مشابه به وی ـ
② ,,سبق،، او ,, علو،، دواړه دښځې دپاره وی نو بچې به مؤنث وی او دمور مشابه به وی ـ
③ سبق لماء الرجل او علولماء المراة وی نو بچې به مؤنث وی او دپار مشابه به وی ـ
④ـ ددې برعکس سبق لماء المراة او علولماء الرجل وی نو بچې به مذکر وی او دمور مشابه به وی ـ
⑤ ـ که چرې یوته هم سبقت حاصل نشی، بلکه ددواړو اوبو یوځې خارج شی. لیکن علولماء الرجل وی نو بچې به مذکروی اود مور پلار دواړو پشان به وی ـ
⑥ ـ که چرې یوته هم سبقت حاصل نشی لیکن علو ماء المراة لره حاصل وی نو بچې به مؤنث وی او دمور پلا ر دواړو پشان به وی ـ (٢)

د حافظ ابن حجر رحمه الله تسامح: په دې مقام کښې حافظ ابن حجر رحمه الله چې کوم تقریر کړې دې هغه واضح دې اودهغې حاصل هم دا دې کوم چې مونږ ذکرکړې دې ـ بیاهم هغه چې په خپل عبارت کښې کومه تفریع ذکرکړې ده نوهغه مختل محسوس کیږی، چنانچه دهغه مذکوره اشکال جواب دعلامه قرطبی رحمه الله نه نقل کوی اوفرمائی:

,, قال القرطبی: یتعین تاویل حدیث ثوبان بان المراد بالعلو: السبق،، ـ
یعنی ,, دحضرت ثوبان رضی الله عنه په حدیث کښې داتاویل متعین دې چې په دې کښې د ,,علو،، نه مراد ,, سبق،، دې ـ

دې نه پس فرمائی: والذی یظهر: ماقدمته ـ وهو تاویل العلوفی حدیث عائشه ـ واما حدیث ثوبان فیبقی العلوفیه علی ظاهره،، ـ
یعنی ,, ظاهره داده چې دحضرت عائشه رضی الله عنها په حدیث کښې د ,, علو،، تاویل په ,,سبق،، سره اوکړې شی، او دحضرت ثوبان رضی الله عنه په حدیث کښې ,, علو،، په خپل ظاهر باندې پریخودې شی،،ـ

په دې باندې تفریعا فرمائی: فیکون السبق علامة التذکیر والتانیث، والعلوعلامة الشبه، فیرتفع

---

(١) اوګورئ: فتح الباری (ج٧ص٢٧٢) کتاب مناقب الانصار،باب (بلا ترجمة) بعد باب قول النبی صلی الله علیه وسلم ,, اللهم امض لا صحابی هجرتهم،، ومرثیه لمن مات بمکة ـ او اوګورئ مشکل الاثار (ج٧ص٨٦-٩١)، باب بیان مشکل ما روی عن رسول الله صلی الله علیه وسلم فی ماء الرجل وماء المراة. وفی عمل کل واحد منها فی الولد الذی یخلق منها ـ

(٢) اوګورئ: فتح الباری (ج٧ص٢٧٢) کتاب مناقب الانصار،باب (بلا ترجمة) بعد باب قول النبی صلی الله علیه وسلم ,, اللهم امض لا صحابی هجرتهم،، ومرثیه لمن مات بمکة. تحت حدیث، رقم (٣٩٣٨)ـ

الاشكال، وكان المراد بالعلو الذي يكون سبب الشبه بحسب الكثرة، بحيث يصير الآخر مغمورا فيه، فلذلك يحصل الشبه،،_ (١)

يعني بس ,, سبق،، به دتذكير اوتانيث علامت وى او ,,علو،، دمشابهت سبب، داسې به اشكال ختم شي، ګوياچې ,, علو،، دکوم نه چې به مشابهت حاصلیږی دې هغه ,,علو،،مراد ده کومه چې کثرت يعني غلبه سره وى ـ په داشان چې دويمې اوبه په دې کښې مغموره او ډوبې شى، دې نه به مشابهت حاصليږى،،_

خو په ادنى تامل سره به ظاهره شي چې دا تفريع صحيح نه ده او که دا به څګند صحيح کيدې شى حالانکه حافظ رحمه الله دعلامه قرطبى برخلاف په حديث دعائشه کښې د ,, علو،، دتاويل قائل دې او دې لره دسبق په معنى باندې اخلى اوپه حديث دعائشه رضي الله عنها کښې دمشابهت ذکردې نه چې د تذکير اوتانيث ؟!

لهذاد حافظ ابن حجر رحمه الله داشان پکار دې چې چرته چرته ,, سبق،، وى هلته دې ,, علو،، کړى شى او چرته چرته چې ,, علو،، وى هلته دې ,, سبق،،کړې شى او په آخره کښې دې ,,سبب الشبه،، لره دې ,, سبب تذکيروالتانيث ,, کړې شى، نو عبارت به دا شان وى ـ

,, فيكون العلو علامة التذكير والتانيث، والسبق علامة الشبه، فيرتفع الاشكال، وكان المراد بالسبق الذي يكون سبب التذكير والتانيث بحسب الكثرة ......،، ـ (٢) والله سبحانه وتعالى اعلم.

د علامه قرطبى رحمه الله د تاويل مرجو حيت : اوس مخکښې تيرشو چې علامه قرطبى رحمه الله فرمائى چې په حديث دحضرت ثوبان کښې ,, علو،، لره د,,سبق،، په معنىٰ کښې اخستل متعين دى ـ (٣)

ددې تاويل نتيجه به دا راوزى چې دهغوى په نيز دحضرت عائشه رضي الله عنها روايت اصل دې، ددې مطابق ,,علو،، دمشابهت سبب دې او ,,سبق،، دتذکير اوتانيث ـ

دې تاويل سره هم اګرچې اصل اشکال ختميږى، بياهم دامرجوح دې، ځکه چې دقرطبى رحمه الله قول لره اختيارولو سره به صرف دحضرت عائشه رضي الله عنها يو روايت په خپل اصل باندې پاتې کيږى، باقى دحضرت عبدالله بن سلام، دحضرت ثوبان او دحضرت ابن عباس رضى الله تعالى عنهم اجمعين په ټولو رواياتونوکښې به توجيه کول غواړى، دحضرت عبدالله بن سلام

---

(١) فتح البارى (ج٧ص٢٧٣)_

(٢) قال العثمانى رحمه الله تعالى : ،،وفى العبارة قلب واختلال مع وضوح المقصود. لان قوله : فيكون السبق علامة التذكير والتانيث،، الى آخره لايصح تفريعه على قوله السابق. والصحيح _ والله اعلم _ ان يكتب ،، العلو،، موضع ،، السبق،، و ،،السبق،، موضع ،، العلو،، فى التفريع. وكذافى قوله : وكان المراد بالعلو الذى يكون سبب الشبه بحسب الكثرة .... الخ. الظاهران يكتب ،،يكون سبب التذكير والتانيث،، فتامل وحقق _،، فتح الملهم (ج٣ص١٠٢). كتاب الحيض. باب وجوب الغسل على المراة بخروج المنى منها _ مطبوعة دار احياء التراث العربى بيروت الطبع الاولى ١٤٢٦هه _ ٢٠٠٦م _

(٣) اوګورئ فتح البارى (ج٧ص٢٧٣)_

ﷺ په روايت کښې ,, سبق،، لره به د ,,علو،، په معنی کښې اخستل پکاروی او حضرت ثوبان اودحضرت ابن عباس رضی الله عنهم روایاتولره به ,,د علو،، نه سبق مراد اخستل پکاروی ـ لهذا په يو روايت کښې توجيه کول اودې لره مصروف عن الظاهر گرزول آسان دی، ددې په مقابله کښې چې يو لره اصل جوړکړې شي او نورولو لره دظاهر نه اخواکړې شي ـ والله اعلم ـ

دترجمة الباب سره دحديث مطابقت : دباب په شروع کښې کوم ځې کښې چې دترجمة الباب مقصد ذکرشوې دې هلته دحضرت ام سلمه رضی الله عنها دحديث مناسبت هم ضمناً راغلې وو ـ

عام شارحينوچونکه ددې باب غرض دا بيان کړې دې چې امام بخاری رحمه الله دحيا في العلم مذمت بيانول غواړی او دا ښودل غواړی چې په علم کښې حيا نه ده پکار، ځکه چې څوک په علم کښې حياکوی نو هغه دعلم نه محرومه پاتې کيږی ـ

دحضرت ام سلمه رضی الله عنها دا حديث اودحضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما واقعه ددې حيا په مذموم کيدلو باندې دال دی ـ (١)

ابن بطال، کرمانی، شيخ الاسلام زکريا انصاری، علامه عينی اودحضرت کشميری رحمهم الله په نيزد امام بخاری رحمه الله غرض بيان تفصيل دې چې په بعضې مواقعو کښې حيا کول مذموم دی او په بعضې کښې ترک حيا مذموم ده، دغه شان په بعضې مقامات کښې حيا کول محمود ده اوپه بعضې کښې ترک حيا محمود ده ـ

دحضرت ام سلمه او دحضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهم درروايتونو نه استعمال دحيا مطلوب اوممدوح کيدل ثابت کړې شوې دې ـ (٢)

حضرت شيخ الهند رحمه الله چې څه ارشاد فرمائيلې دې دهغې حاصل دا دې چې په ترجمة الباب ,,الحياء في العلم،، کښې دوه خبرې قابل لحاظ دی، اول داچې په وجه دحيا دعلم اوتعلم نه محرومه نشی ....، دويم دا چې په تعليم او تعلم کښې حتی الوسع حيا کول مستحسن دی، يعنی په مواقع د حيا کښې خو داهرگزنه دی کول پکارچې دعلم نه محرومه پاتې شی، مگردمحرومې نه دبچکيدو سره سره څومره حياچې کيدېشی مستحسن ده ـ

په حديث دام سليم کښې قبل السوال ,,يا رسول الله، ان الله لايستحيی من الحق،، وئيل هم دحيا دليل دې، دحضرت ام سلمه رضی الله عنها ته نسبت مذکور دې ,,فغطت ام سلمة تعنی وجهها،،په دې کښې هم دحيا يومظهردې، دحضور اکرم ﷺ ,, تربت يمينك،، فرمائيل، په دې کښې دحياې نبوی نهايت لطيفه خوشبوده مگر په دې حالت کښې دتعليم اوتعلم فرض څنګه چې کيدې شوه اداء ني اوفرمائيل اومقصود لره دفوت کيدوته پرې نه خودو ـ (٣) والله اعلم ـ

---

(١) اوګورئ فتح الباری (ج١ص٢٢٩)، وحاشية السندی على البخاری (ج١ص٧١)، وشرح تراجم ابواب البخاری (ص١٦) ـ

(٢) اوګورئ شرح ابن بطال (ج١ص ٢١٠)، وشرح الکرمانی (ج٢ص ١٦٠) وغيره ـ

(٣) الابواب والتراجم (ص٥٩و ٦٠) ـ

[۳۳۱] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ (١) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «إِنَّ مِنَ الشَّجَرِ شَجَرَةً لاَ يَسْقُطُ وَرَقُهَا، وَهِيَ مَثَلُ الْمُسْلِمِ، حَدِّثُونِي مَا هِيَ». فَوَقَعَ النَّاسُ فِي شَجَرِ الْبَادِيَةِ، وَوَقَعَ فِي نَفْسِي أَنَّهَا النَّخْلَةُ. قَالَ عَبْدُ اللَّهِ فَاسْتَحْيَيْتُ. فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَخْبِرْنَا بِهَا. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «هِيَ النَّخْلَةُ». قَالَ عَبْدُ اللَّهِ فَحَدَّثْتُ أَبِي بِمَا وَقَعَ فِي نَفْسِي فَقَالَ لأَنْ تَكُونَ قُلْتَهَا أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ يَكُونَ لِي كَذَا وَكَذَا. [ر: ٦١]

رجال الحدیث

① **اسماعیل** : دا ابوعبدالله اسماعیل بن ابی اویس عبدالله بن عبدالله بن اویس بن مالک بن ابی عامر اصبحی مدنی رحمه الله دي ـ ددوی حالات په کشف الباری کښې کتاب الایمان ,, باب تفاضل اهل الایمان فی الاعمال،، لاندې تیرشوی دی ـ (٢)

② **مالک** : دا امام دارالحجرة مالک بن انس بن مالک بن ابی عامربن عمرو الصبحی المدنی رحمه الله دي ـ

ددوی حالات هم په کتاب الایمان ,, باب من الدین الفرار من الفتن،، لاندې تیرشوي دی ـ (٣)

③ **عبدالله بن دینار** رحمه الله : دا بو عبدالرحمٰن عبدالله بن دینار قرشی عدوی مدنی رحمه الله دي.

ددوی حالات د کتاب الایمان : باب أمور الایمان، ، لاندې مختصر (٤) او د کتاب العلم، باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا و أنبأنا، ، لاندې په تفصیل سره تیرشوی دی. (٥)

④ **عبدالله بن عمر** رضي الله عنهما : دحضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما مختصر حالات په کتاب الایمان،، باب الایمان وقول النبی صلی الله علیه وسلم بنی الاسلام علی خمس،، سره تیرشوی دی ـ (٦)

قوله: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم قَالَ : یعنی رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل بیشکه په ونوکښې یوه ونه داسې ده چې دهغې پاڼې غورزیږی نه، هغه دمسلمان په شان ده، ماته اووایې چې کومه یوه اونه ده ؟ خلق دځنګل ونو طرف ته لاړل زما په زړهٔ کښې راغلل

---

(١) قوله ,, عبدالله بن عمر ,, وقد سبق تخریج هذا الحدیث فی کتاب العلم، باب قول المحدث : حدثنا او اخبرنا وانبانا کشف الباری (ج٣ص ١٢٤و١٢٥)_

(٢) کشف الباری (ج٢ص١١٣_١١٥)_

(٣) کشف الباری (ج٢ص٨٠و ٨١)_

(٤) کشف الباری (ج١ ص٦٨٥)_

(٥) کشف الباری (ج١ ص١٢٥)_

(٦) کشف الباری (ج١ص٦٣٧)_

چې هغه د کهجورې ونه ده ـ
عبدالله بن عمر رضي الله عنهما فرمائي چې زۀ شرمیدم، نوخلقو عرض اوکړویا رسول الله ! تاسوددې په باره کښې مونږته اواني رسول الله ﷺ ارشاد اوفرمائیل چې هغه دکهجورې ونه ده ـ
عبدالله بن عمر رضي الله عنهما فرمائي چې ماخپل والدصاحب ته اووئیل چې زما په زړۀ کښې داخبره راغلې وه، نوهغوی اوفرمائیل چې که تا دا وئیلی وو نوماته به په دې خبره ډیره خوشحالی شوې وه چې ماته دومره دومره ملاؤ شوې وه ـ
دا حدیث مخکښې دکتاب العلم په شروع کښې تیرشوې دې او مونږ ډیرپه تفصیل سره ددې تشریح کړې ده ـ (١)

د حدیث باب دترجمة الباب سره مطابقت : حضرت ګنګوهی رحمه الله فرمائي چې دحضرت عمر رضي الله عنه ارشاد ,, لان تکون قلتها احب الی،، کښې ترجمة الباب طرف ته اشاره ده چې حضرت عمر رضي الله عنه دخپل ځوې په استحیاء باندې نکیراوکړو اودهغوی په سکوت باندې خوشحاله نه شو(٢) دا خبره نوروشراحو هم وئیلې ده ـ

علامه سندهی رحمه الله فرمائي ,, ويفهم ان الحياء فى العلم لا ينبغى، من حديث ابن عمر رضي الله عنهما، بسبب قول عمر رضى الله عنه،،ـ (٣)
یعنی ,, د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما دحدیث نه معلومیږی چې په علم کښې حیاکول مناسب نه دی، ځنګه چې دحضرت عمر رضي الله عنه د قول نه معلومیږی،،ـ

دغه شان حافظ رحمه الله فرمائي : ,, وانما تاسف عمر رضي الله عنه على كون ابنه لم يقل ذلك لتظهر فضيلته، فاستلزم حياؤه تفويت ذلك، وقد كان يمكنه اذا استحيا اجلالا لمن هو اكبر منه ان يذكر ذلك لغيره سرا ليخبر عنه، فيجمع بين الخصلتين، ولذا عقبه المصنف بباب من استحيا فامر غيره بالسؤال،،ـ (٤)
یعنی ,, حضرت عمر رضي الله عنه ته په دې خبره باندې افسوس اوشوچې دهغوی صاحبزاده جواب ور نه کړو، که چرې جواب ئې ورکړې وونو دهغه فضیلت به ظاهرشوې وو، دهغه دحیا دوجې نه دافضیلت پاتې شو، بیاکه هغه ته په مجلس کښې دمشرانودوجې حیا لاحقه شوې وې بیاهم ممکنه وه چې چاته ئې په پټه باندې وئیلې وې، دغه شان دحیا په تقاضې باندې به هم عمل شوې وو اودجواب ورکولو فضیلت به هم حاصل شوې وې ـ ددې نکته په پیش نظرمؤلف وړاندې باب قائم کړو،،ـ

حضرت شیخ الهند رحمه الله فرمائي چې : ,, دمؤلف غرض هم دا دې چې ابن عمر کوم دحیادوجې نه سکوت اوفرمائیلواوجواب ئې ورنه کړو دا حیا هم مستحسن ده، دا هغه حیا نه ده کومه چې د ,, ان الله لايستحيى من الحق،، یا ,, لايتعلم العلم مستحى ولا مستكبر،، مخالفه وی،ددې

---

(١) کشف الباری (ج٣ص ١٢٤ـ١٣٣)ـ
(٢) لامع الدراری (مع الکنزالمتواری فی معادن لامع الدراری وصحیح البخاری) (ج٢ص ٣٩٠)ـ
(٣) حاشیة السندی علی صحیح البخاری (ج١ص٧١)ـ
(٤) فتح الباری (ج١ص ٢٣٠)ـ

مخالف صرف هغه ده کوم چې په وجه دحيا باندې علم ترک کړی شی، دچانه سوال نه کوی او دعلم نه محرومه پاتې شی . دحضرت ابن عمر په سکوت کښې ددې احتمال نشته، اول خوداسکوت عن الجواب دې، عن السؤال نه دې، دويم ابن عمرته پته وه چې کوم واقعی جواب دې دا به په هرحال کښې نبی کريم ﷺ ارشاد فرمائی، کوم چې به ټولوته معلومه شی ـ باقی دحضرت عمر رضي الله عنه ارشاد ،نوهغه صرف خپل مسرت قلبی ظاهره وی. ددې نه دابن عمرد سکوت کراهيت اوهغه هم شرعی ګڼړل مستبعد ده. کما قال بعض الاعلام، والله علم،،ـ[1]

۵۱ = باب مَن اسْتَحْيَا فَأَمَرَ غَيْرَهُ بِالسُّؤَالِ

دباب سابق سره مناسبت : ددې باب دسابق سره مناسبت واضحه دې چې سابق باب کښې دحيافی العلم کراهت مذکور وو۔اوپه دې باب کښې دامذکوردی چې که په ملازمت حيا سره مقصود حاصل شی نو په داسې حيا کښې څه کراهت نشته ځکه چې په حيا کښې ټول خير خير دې ـ [2]

د ترجمة الباب مقصد : حضرت ګنګوهی رحمه الله فرمائی ،، ان الذی ذکر اولا من کراهة الحياء فی المسالة حيث خاف الفوت فی الاستحياء،، فاما اذا حصل المقصود مع ملازمة الحياء فلا کراهة، فان الحياء خيرکله،،ـ[3]

يعنی ,, ددينه ړومبی باب کښې ذکرشوچې چرته دحيا دوجې نه دعلم دمحرومئ انديښنه وی هلته دحيا فی السؤال کراهت دې،البته که چرې دحياالتزام کولوسره دمحرومې انديښنه نه وی بلکه مقصود حاصلیږی نوبيا په داسې حياکښې څه کراهت نشته،ځکه چې حيا خو سراسرخيردې،،ـ

حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائی چې ,,په وجه دحياپه ترک سوال کښې هم څه حرج نشته دې، البته دا پکاردی چې په دويمې واسطې سره دحکم شرعی نه واقف شی، دعلم نه محرومه نشی،،ـ [4]

حضرت شاه صاحب رحمه الله فرمائی چې دمؤلف غرض ددې امرجوازښودل دی که چرې دسوال مقصود حاصليږی نوپه داسې کولو کښې څه حرج نشته چې بل چا په ذريعه سوال کولوسره علم حاصل کړې شی ـ .[5]

حاصل داچې امام بخاری په ماقبل کښې دحيافی العلم مسئله بيان کړې وه،اوس امام بخاری رحمه الله ښودل غواړی چې که څوک ډيرباحيا وی اوپخپله دتپوس کولو همت نه لری نودې

---

[1]) الابواب والتراجم (۶۰)ـ
[2]) اوګوری:لامع الدراری (ج۲ص۳۹۱و۳۹۲)ـ
[3]) لامع الدراری مع الکنزالمتواری (ج۲ص۳۹۱و۳۹۲)ـ
[4]) الابواب والتراجم (ص۶۰) تحت ,,باب الحياء فی العلم،،ـ
[5]) شرح تراجم ابواب البخاری (ص۱۶)ـ

نه دي غافله اوجاهل پاتې نشي بلکه دچا بې تلکفه په ذريعه باندې دي مسئله معلومه کړې شي، دې ذپاره چې سړې دعلمي اوعملي غلطې نه بچ پاتې شي ـ والله علم.

[۱۳۲] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دَاوُدَ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ مُنْذِرٍ الثَّوْرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ ابْنِ الْحَنَفِيَّةِ عَنْ عَلِيٍّ [۱] قَالَ كُنْتُ رَجُلاً مَذَّاءً فَأَمَرْتُ الْمِقْدَادَ أَنْ يَسْأَلَ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - فَسَأَلَهُ فَقَالَ «فِيهِ الْوُضُوءُ»

رجال الحديث

① **مسدد**: دا مسدد بن مسرهد بن مسربل بن مرعبل الأسدى البصرى رحمه الله دې، دده مختصر حالات په „كتاب الايمان، „باب من الايمان ان يحب لاخيه مايحب لنفسه،، سره[۲]اودغه شان تفصيلا په كتاب العلم كښې „باب من خص بالعلم قوما دون قوم كراهية ان لايفهموا،، سره تيرشوي دى ـ

② **عبدالله بن داود**: دا ابوعبدالرحمن عبدالله بن داود بن عامربن الربيع الهمدانى ثم الشعبى المعروف بالخريبى دې ـ اصلا دکوفې دې، دبصره په محله „ خريبه،، کښې ئې سکونت اختيار کړې وو، دې وجې نه د „خريبي،، په نسبت سره ډيرمعروف دې ـ [۳]

دې د اسرائيل بن يونس، اسماعيل بن ابى خالد، ثوربن يزيد، الحسن بن صالح، سفيان ثورى، امام اعمش، شريک بن عبدالله نخعى، قاضى عافيه، امام اوزاعى، عبدالملک بن جريج، فضيل بن غزوان، فطربن خليفه، مسعربن كدام اوهشام بن عروه رحمهم الله ، وغيره حضراتونه روايت حديث کوى ـ

ددوى نه روايت کونکو کښې بشربن الحارث الحافى، زيدبن اخزم الطائى، سفيان بن عيينه، الحسن بن صالح بن حى (وهو من شيوخه) ، عباس بن عبدالعظيم العنبرى، على بن المدينى، عمروبن على الصيرفى، عمروبن محمد الناقد، محمدبن بشاربندار، محمدبن الفضل عارم السدوسى، محمدبن يحيى الذهلى، مسددبن مسرهد اونصربن على الجهضمى رحمهم الله وغيره

---

[۱]) قوله : „ عن على ،، الحديث، اخرجه البخارى فى صحيحه (ج۱ص۳۰) فى كتاب الوضوء، باب من لم يرالوضوء الامن المخرجين : من القبل والدبر، رقم:(۱۷۸)، و(ج۱ص۴۱) فى كتاب الغسل (الوضوء) باب غسل المذى والوضوء منه، رقم (۲۶۹)ـ ومسلم فى صحيحه، فى كتاب الحيض، باب المذى، رقم (۶۹۵ـ۶۹۷)، والنسائى فى سننه، فى كتاب الطهارة، باب ماينقض الوضوء وما لاينقض الوضوء من المذى، رقم (۱۵۲ـ۱۵۴)، و(۱۵۷) وباب الغسل من المنى، رقم (۱۹۳،۱۹۴) وكتاب الغسل والتيمم، باب الوضوء من المذى، رقم (۴۳۶ـ۴۴۱)، وابوداود فى سننه، فى كتاب الطهارة، باب فى المذى، رقم (۲۰۶ـ۲۰۹)ـ والترمذى فى جامعة فى كتاب الطهارة، باب ماجاء فى المنى والمذى، رقم (۱۱۴) ـ وابن ماجه فى سننه، فى كتاب الطهارة باب الوضوء من المذى، رقم (۵۰۴) ـ واحمد فى مسنده (ج۱ص۸۷) رقم (۶۶۲) و (۸۶۸ـ۸۷۰) و (۸۹۰و۸۹۱، ۸۹۳) و(۹۷۷) و(۱۰۲۸)و(۱۰۲۹) و(۱۲۳۸)ـ

[۲]) كشف البارى (ج۲ص۲)ـ

[۳]) اوګورئ تهذيب الكمال (ج۱۴ص۴۵۸و۴۵۹)ـ

لوئ لوئ محدثين دى ـ (١)

امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائى ,,ثقة، صدوق، مامون،،ـ (٢)

امام سعد رحمه الله فرمائى ,,كان ثقة ناسكا،،ـ (٣)

امام دارمى رحمه الله فرمائى چې ماد يحيى بن معين رحمه الله نه د عبدالله بن داود خريبى په باره كښې تپوس اوكړونوهغوى اوفرمائيل ,,ثقة مامون،، مابيا تپوس اوكړوچې ابو عاصم النبيل څنګه دې ؟ نواوفرمائيل ئې ,,ثقة،، ما ترې نه دا دريافت كړل چې په دې دواړوكښې كوم يوستاسوپه نيز ډير خوښ دې ؟ نواوفرمائيل ئې ,,ثقتان،،ـ (٤)

ليكن امام دارمى رحمه الله فرمائى ,,الخريبى اعلى،،ـ (٥)

امام ابوزرعه او امام نسائى رحمه الله فرمائى ,,ثقة،،ـ (٦)

امام دارقطنى رحمه الله فرمائى ,,ثقة زاهد،،ـ (٧)

ابن قانع رحمه الله فرمائى ,,كان ثقة،،ـ (٨)

ابن حبان رحمه الله دې په كتاب الثقات كښې ذكركړې دې ـ (٩)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى ,,ثقة عابد،،ـ (١٠)

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى ,,ثقة، حجة، صالح،،ـ (١١)

ابن عيينه رحمه الله فرمائى ,,ذاك احد الاحدين،،ـ (١٢) يعنى هغه په يواځوكښې يواځې دې ـ يوځل ئې اوفرمائيل ,,ذاك شيخنا القديم،،ـ (١٣)

---

(١) دشيوخو اوتلامذه د تفصيل دپاره اوګورئ تهذيب الكمال (ج ١٤ ص٤٥٩ـ٤٦١) ـ
(٢) تهذيب الكمال (ج ١٤ ص٤٦١) ـ
(٣) طبقات ابن سعد (ج٧ص٢٩٥)ـ
(٤) تاريخ عثمان بن سعد الدارمى (ص١٨٢)، رقم (٦٥٣ـ ٦٥٥) ـ
(٥) حواله بالا ـ
(٦) تهذيب الكمال (ج ١٤ص٤٦٢) والجرح والتعديل (ج ٥ص٥٦)،رقم (٧٥٥٥) ـ
(٧) تهذيب الكمال (ج ١٤ص٤٦٢) وقال ايضا: ,,من الرفعاء الثقات،، انظرسنن الدار قطنى (ج١ص١٧٢)، كتاب الطهارة، باب احاديث القهقة فى الصلاة وعللها، رقم (٤٧)ـ
(٨) تهذيب التهذيب(ج٥ص٢٠٠)ـ
(٩) كتاب الثقات لابن حبان (ج٧ص٦٠)ـ
(١٠) تقريب التهذيب (ص٣٠١)،رقم (٣٢٩٨)ـ
(١١) الكاشف (ج ١ص٥٤٩)،رقم (٢٧٠٦)ـ
(١٢) تهذيب التهذيب(ج٥ص٢٠٠)ـ
(١٣) حواله بالا ـ

ابوحاتم رحمه الله فرمائی ،، کان یمیل الی الرای، وکان صدوقا،،_([1])

امام وکیع رحمه الله فرمائی ،، النظرالی وجه عبدالله بن داود عبادة،،_([2])

عبدالله بن داود خریبی رحمه الله دامام ابوحنیفه رحمه الله په شاګردانوکښې دې، هغه دامام اعظم ډیرمداح وو، چنانچه دهغوی قول دې ،، مایقع فی ابی حنیفة الاحاسد اوجاهل،،_([3])

یوځل دهغوی په وړاندې چا دامام ابوحنیفه (رح) تذکره کولو سره اووئیل چې امام ابوحنیفه دډیرو مسائلونه رجوع کړې ده، مقصد ئې دا وو چې رجوع کول دناپختګۍ علامه ده ـ لیکن خریبی رحمه الله فورا جواب ورکړو ،، انمایرجع الفقیه اذا تسع علمه،،_([4])

یعنی ،، فقیه هغه وخت رجوع کوی کله چې دهغه په علم کښې وسعت راځی،،ـ

عبدالله بن داود خریبی رحمه الله دامام ابوحنیفه رحمه الله په خدماتو، خصوصا د سنن وفقه دحفاظت خدمت په بنیاد باندې به ئې وائیل ،، یجب علی اهل الاسلام ان یدعوالله لابی حنیفة فی صلاتهم،،_([5])

یعنی،، په اهل اسلام باندې واجب دی چې په خپلومونځونوکښې دامام ابوحنیفه دپاره دالله تعالی نه دعا غواړی،،ـ

عبدالله بن داود خریبی رحمه الله ډیرپه مشکله حدیثونه اورول ـ ([6])

قاضی یحیی بن اکثم رحمه الله لره ئې یوځل په لیدلوسره اووئیل چې تۀ ما کله اولیدلې نوما عزم اوکړو چې تاته به حدیث نه اوروم ـ ([7])

یوځل ابوالعیناء هغوی لره دحدیث اوریدلودپاره راغللو. نوهغوی ترې نه تپوس اوکړو چې څنګه راغلې ئې ؟ نوهغه جواب ورکړوچې دحدیث اوریدولو دپاره راغلې یم، نووې فرمائیل چې لاړشه اورومبې قرآن زدۀ کړۀ بیا راشه. ابوالعیناء اوفرمائیل چې ما قرآن زده کړې دې فورا ئې ترې نه امتحان واخستلو، نوهغه فورا جواب ورکړو، نوبیا ئې اوفرمائیل چې لاړ شه اوفرائض زدۀ کړه نوهغه اوئیل چې هغه مې زدۀ کړی دی، دفرائض امتحان ئې هم واخستلو، دې نه پس ئې ورته اوئیل چې اوس ،،عربیت،، زدۀ کړه جواب ئې ورکړو چې دقرآن کریم او د فرائض نه وړاندې مې د ،،عربیت،، علم حاصل کړې دې، فورا ئې سوال ور واچولو، ابوالعیناء ددې جواب هم ښه کافی شافی ورکړو ـ په آخرکښې اوفرمائیل ،، لوحدثت احدا لحدثتك،، که چرې ما چاته حدیث اورولونو تاته به مې ضرور اورولې وې ـ ([8])

---

[1]) الجرح والتعدیل (ج۵ص۵۵)، رقم (۷۵۵۵)_

[2]) تذکرة الحفاظ (ج۱ص۳۳۸)_

[3]) سیر اعلام النبلاء (ج۶ص ۴۰۲)_

[4]) تذکرة الحفاظ (ج۱ص۳۳۸)_

[5]) الاکمال لابن ماکولا _(ج۳ص۲۸۵و۲۸۶)_

[6]) تذکرة الحافظ (ج۱ص۳۳۸)،رقم (۳۲۰) _

[7]) حواله بالا _

[8]) حواله بالا_

عبدالله بن داود خريبی رحمه الله ١٢٢ هجری کښې پیداشوې وواوپه ٢١٣ هجری کښې وفات شوې دې ـ (١)

دامام مسلم رحمه الله نه سواباقی اصحاب اصول خمسه هم دهغوی دحدیثوتخریج کړې دې ـ (٢)

رحمه الله تعالٰی رحمة واسعة

③ **الاعمش** دا ابومحمدسلیمان بن مهران الاسدی الکوفی المعروف بالاعمش رحمه الله دې ـ

ددوی حالات په کتاب الایمان، ،،باب ظلم دون ظلم،،لاندې تیرشوې دې ـ (٣)

④ **منذ ر الثوری** :دا ابویعلی منذربن یعلی الثوری الکوفی رحمه الله دې ـ (٤)

دې د محمدبن الحنفیة، الحسن بن محمدبن الحنفیة، الربیع بن خثیم، سعیدبن جبیر، عاصم بن ضمرة رحمهم الله نه روایت کوی ـ

اوددهٔ نه سفیان ثوری،امام اعمش،فطربن خلیفه، الحجاج بن ارطاة، جامع بن ابی راشد اومحمدبن سوقه رحمهم الله وغیره روایت کوی ـ (٥)

ابن سعد رحمه الله فرمائی چې ,,ثقة، قلیل الحدیث،،ـ (٦)

امام یحیی بن معین، عجلی او ابن خراش رحمهم الله فرمائی ,,ثقة،،ـ (٧)

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی ,,وثقوه،، (٨) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی ,,ثقة،،ـ (٩)

ابن حبان رحمه الله دې په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې ـ (١٠)

محمدبن الحنفیه رحمه الله سره دومره پاتې شوې ووچې دهغوی صاحبزاده وائی ,, لقد غلبنا هذا النبطی علی ابینا،، (١١) یعنی دا نبطی زمونږ په والد باندې زمونږ نه غالب راغللو ـ

اصحاب اصول سته ددهٔ روایت اخستی دی ـ (١٢) رحمه الله تعالٰی رحمة واسعة .

---

(١) تهذیب الکمال (ج١٤ص٤٦٧)ـ
(٢) حواله بالا ـ
(٣) کشف الباری (ج٢ص٢٥١)ـ
(٤) تهذیب الکمال (ج٢٨ص٥١٥) ـ
(٥) دشیوخواوتلامذه تفصیل دپاره اوګورئ تهذیب الکمال (ج٢٨ص٥١٦)ـ
(٦) الطبقات لابن سعد (ج٦ص٣١٠)ـ
(٧) الجرح والتعدیل (ج٨ص٢٧٦)، رقم (١٤٤٠٠)ـ
(٨) الکاشف (ج٢ص٢٩٦)،رقم (٥٦٣٥)ـ
(٩) تقریب التهذیب (ص٥٣٦)، رقم (٦٨٩٤)ـ
(١٠) الثقات لابن حبان (ج٧ص٤٨٠)ـ
(١١) تهذیب الکمال (ج٢٨ص٥١٦و٥١٧)ـ
(١٢) تهذیب الکمال (ج٢٨ص٥١٧)ـ

⑤ **محمد بن الحنفيه** : دې د حضرت علی بن ابی طالب کرم الله وجهه صاحبزاده محمدبن علی بن ابی طالب رحمة الله دې، ابوالقاسم ددۀ کنیت دې، ابوعبدالله هم ورته ونیلې کیږی، ,, ابن الحنفية، ، نوم سره معروف دې ـ [1]
حنفیه په اصل کښې ددوی د مور نسبت دې، چه دهغې تعلق د بنو حنیفه سره وو. دهغې اصل نوم خوله بنت جعفر بن قیس دې، په جنګ یمامه کښې قید شوې راوستلې شوې وه. [2]
دې دخپل والد حضرت علی ﷛ نه علاوه دحضرت عثمان ﷛، حضرت عبدالله بن عباس ﷛، حضرت عماربن یاسر ﷛، دحضرت معاویه ﷛ اودحضرت ابوهریره ﷛ نه روایت کوی.
او ددۀ نه روایت کونکو کښې ددۀ خوئ ابراهیم بن محمد بن الحنفية اوحسن بن محمدبن الحنفیه، عبدالله بن محمد بن الحنفیه، عمربن محمدبن الحنفية، عون بن محمدبن الحنفية نه علاوه سالم بن ابی الجعد، عبدالله بن محمدبن عقیل، عبدالاعلی بن عامرثعلبی، عطاء بن ابی رباح، عمروبن دینار، ابوجعفرمحمدبن علی بن الحسین بن علی بن ابی طالب، اوددۀ ووراړۀ محمدبن عمربن علی بن ابی طالب، محمدبن قیس بن مخرمه، محمدبن بشرالهمدانی، منذربن یعلی الثوری اومنهال بن عمرو ﷭ وغیره حضرات دی ـ [3]
ددۀ نوم اوکنیت حضرت علی ﷛ دحضور نبی کریم ﷺ په اجازت اخستوسره محمد او ابوالقاسم ایخودې وو، چنانچه دحضرت علی ﷛ نه روایت دې ,, **قلت : یا رسول الله، ان ولدلی مولود بعدك اسميه باسمك واكنيه بكنيتك؟ قال : نعم،،** ـ [4]
یعنی ,, یارسول الله ! که ستاسونه پس خما کوم نوې پیدا کیدونکې وی نوستاسویه نوم ورته نوم کیګدم اوستاسو په کنیت ورته کنیت کیګدم ؟ نونبی ﷺ ورته اوفرمائیل چې هاؤ! اجازت دې،، ـ
امام عجلی ﷫ فرمائی، **تابعی ثقة، کان رجلا صالحا،،** ـ [5]
ابراهیم بن عبدالله بن الجنید ﷫ فرمائی :
لانعلم احدا اسند عن علی عن النبی صلی الله علیه وسلم اکثرولا اصح مما اسند محمد بن الحنفية،، ـ [6]
یعنی ,, محمد بن الحنفية کوم چې دحضرت علی ﷛ په واسطه سره دحضوراکرم ﷺ روایات بیانوی مونږ ددۀ نه اوچت په کثرت اوصحت کښې څوک نه دې موندلې ـ
یو کس محمد بن الحنفية ته اوونیل ,, **ما بال ابيك كان يرمى بك فى مرام لا يرمى فيها الحسن**

[1] تهذيب الكمال (ج۲۶ص ۱۴۷و۱۴۸) ـ
[2] پورتنئ حواله ـ
[3] دشیوخواوتلامذه تفصیل دپاره اوګورئ تهذيب الكمال (ج۲۶ص۱۴۸و۱۴۹) ـ
[4] سنن ابی داود، كتاب الادب، باب فى الرخصة فى الجمع بينهما، رقم (۴۹۶۷)، وجامع الترمذی، ابواب الادب، باب ما جاء فى كراهية الجمع بين اسم النبى صلى الله عليه وسلم وكنيته، رقم (۲۸۴۳) ـ
[5] تهذيب الكمال (ج۲۶ص۱۴۹) ـ
[6] حواله بالا ـ

والحسين؟،، يعني ,, څه خبره ده چې ستا والدتالره په داسې داسې مشکل مهماتو کښې ليږې چرته چې حسن اوحسين نه ليږې ؟،،
نو په دې باندې هغه جواب ورکړو : ,, لانهما كانا خديه وكنت يده، فكان يتوقى بيده من خديه،، _ ([1])
يعني ,,خکه چې هغوی دواړه دهغه دپاره درخسار حيثيت لرې اوخه دلاس حيثيت لرم او دا فطري خبره ده چې دخپل رخسارو بچکول په لاسونو سره کيږي،،۔
ابن سعد رحمه الله فرمائي ,, كان كثير العلم، ورعا،، _ ([2])
ابن حبان دې په کتاب الثقات کښې ذکرکړې دې او ليکلي دی ,, كان من افاضل اهل بيته،، ([3]) دې د حضرت ابوبکرصديق رضي الله عنه په دورخلافت کښې پيداشوې دې، ديوبل قول مطابق دحضرت عمر رضي الله عنه په عهد خلافت کښې پيداشوې دې، په بچپن کښې ئې دحضرت عمر رضي الله عنه زيارت هم کړې دې۔
په تاريخ وفات کښې ئې ٧٣هجري ، ٨١هجري ، ٨٢هجري، ٩٢هجري، او٩٣هجري، مختلف اقوال ملاويږي۔ ([4]) رحمه الله تعالى رحمة واسعة۔
⑥ **حضرت علي رضي الله عنه** : دحضرت علي بن ابي طالب کرم الله تعالى وجهه حالات په کتاب العلم ,,باب اثم من كذب على النبي صلى الله عليه وسلم،، سره تيرشوی دی ۔
قوله: قَالَ كُنْتُ رَجُلاً مَذَّاءً: حضرت علي رضي الله عنه فرمائي چې مانه به په کثرت سره مذي خارج کيدله ۔
,,مذي،، هغه اوبه دی کومې چې دخپلې ښځې سره دملاعبت اودمينې په وخت خارج کيږي([5])
دثلاثي مجرد نه دا مذى يمذى مذيا اود ثلاثي مزيد نه دباب افعال اودباب تفعيل نه استعماليږي، په معنى د,, خرج منه المذى _ مذاء : بروزن شداد ، كثير المذى سړی ته وائيلې کيږي۔ ([6])
بيا لفظ ,,مذي،، دميم په فتحه، د ذال په سکون اودياء مخففه سره لوستلې کيږي، بعضې حضراتو,,مذي،، په وزن د,,غني،، يعني دميم په فتحه، او دذال په کسره او په يا ء مشدده سره ضبط شوې دې،ددې ړومبې ضبط افصح او اعلى دې ۔ ([7])

---

[1] تهذيب الكمال (ج٢٦ص١٥٢)_
[2] الطبقات لابن سعد (ج٥ص١١٦)_
[3] كتاب الثقات لابن حبان (ج٥ص٣٤٧)_
[4] تهذيب التهذيب (ج٩ص ٣٥٤) _
[5] النهاية لابن الاثير(ج٩ص ٣٥٤_
[6] تاج العروس (ج ٠ ,ص ٣٣٩) مادة ,,مذي،،_
[7] تاج العروس (ج١٠ص٣٣٩) مادة ,,مذي،،_

قوله: فَأَمَرْتُ الْمِقْدَادَأَنْ يَسْأَلَ النَّبِي صلى الله عليه وسلم فَسَأَلَه: بس مامقداد بن الاسود ته حکم ورکړوچې حضور اکرم ﷺ نه ددې حکم دريافت کړي، نوهغوی دريافت کړو۔
مخکښې په کتاب الغسل کښې روايت رروان دې، په هغې کښې دی .. فامرت رجلا،، [1] په هغې کښې درجل مبهم نه هم دا حضرت مقداد بن الاسود رضی الله عنه مراد دې ـ [2]
دحضور اکرم ﷺ نه دمذې په باره کښې سوال کو لو والا څوک وو؟ بيا دلته سائل حضرت مقداد رضی الله عنه دې ـ
دسنن نسائی په يو روايت کښې سائل ئې حضرت عمار رضی الله عنه گرزولې شوې دې ـ [3]
او دابن حبان [4]طحاوی [5] اوداسماعيلی [6] په روايتونوکښې دی چې په خپله حضرت علی رضی الله عنه سوال کړې دې ـ
ابن حبان رحمه الله دا درې واړه رواياتونه داسې جمع کړی دی چې حضرت علی رضی الله عنه رومبې په خپله سوال کړې دې بيائې حضرت عمار ته دتپوس کولو وينا کړې ده،اوبيا ئې حضرت مقداد ته حکم کړې دې اوبيا ئې په خپله تپوس کړې دې ـ [7]
حافظ رحمه الله فرمائی چې دا دتطبيق مناسب دې،بياهم چونکه په بعضې طرقوکښې دحضرت علی رضی الله عنه استحياء مذکور ده، ددې وجې نه په خپله دحضرت علی رضی الله عنه تپوس کول به په مجاز باندې حمل کيږی او وئيلې کيږی به چې چونکه آمر حضرت علی رضی الله عنه وو، ددې وجې بعضې راويانو حضرت علی رضی الله عنه دسوال کولونسبت کړې دې ـپه دې جواب باندې نووی او اسماعيلی رحمهماالله جزم کړې دې ـ [8]
حضرت علی رضی الله عنه حضرت مقداد اوحضرت عمار رضی الله عنهما کښې هريوته حکم ورکړې وو ددې تائيد ددې روايت نه کيږی کوم چې امام عبدالرزاق صنعانی رحمه الله په خپل .. مصنف،، کښې نقل کړی دی:
.. عائش بن انس اخو سعد بن ليث قال : تذاکر علی بن ابی طالب وعمار بن ياسر والمقداد بن الاسود : المذی، فقال علی : انی رجل مذاء، فاسالوا رسول الله صلی الله عليه وسلم عن ذلك، فانی استحيی ان اساله

[1] صحيح البخاری (ج۱ص۴۱)، کتاب الغسل، باب غسل المذی والوضوء منه ـ
[2] فتح الباری (ج۱ص۳۷۹))، کتاب الغسل،باب غسل المذی والوضوء منه ـ
[3] سنن النسائی، کتاب الطهارة، باب ما ينقض الوضوء وما لاينقض الوضوء من المذی، رقم (۱۵۴و۱۵۵)ـ
[4] الاحسان بترتيب صحيح ابن حبان (ج۳ص۱۶۳)، ذکرايجاب الوضوء علی المذی والاغتسال علی المنی، رقم (۱۱۰۱)ـ
[5] شرح معانی الاثار،کتاب الطهارة،باب الرجل يخرج من ذکره المذی،کيف يفعل ؟ رقم (۱۰-۷) ـ
[6] فتح الباری (ج۱ص۳۸۰)، کتاب الغسل،باب غسل المذی والوضوء منه ـ
[7] الاحسان بترتيب صحيح ابن حبان (ج۳ص۱۶۳و ۱۶۴)ـ
[8] فتح الباری (ج۱ص۳۸۰))، کتاب الغسل،باب غسل المذی والوضوء منه ـ

عن ذلك لمكان ابنته منى، لولا مكان ابنته لسالته، فقال عائش: فسال احد الرجلين عمار او المقداد.[1]
يعنى .. حضرت على، حضرت عمار اوحضرت مقداد ﷺ د..مذى.. دحکم په باره کښې مذکراه کوله. حضرت على اوفرمائيل چې زۀ کثيرالمذى سړې يم. حضوراکرم ﷺ نه ددې په باره کښې تپوس اوکړئ چونکه دهغوى ﷺ لور ما سره ده. خکه زۀ دنبى ﷺ نه په تپوس کولو کښې حيا محسوسه کومه که دنبى ﷺ لور ماسره نه وه نو ما به ضرور تپوس کړې وو.
عائش بن انس وائى چې بيا عمار يا مقداد کښې يو کس دحضرت نبى ﷺ نه دمسئلې په باره کښې تپوس اوکړو.
ابن بشکوال ﷫ دحضرت مقداد ﷺ سائل کيدلو له صحيح گرزولى دى.[2]
په دې صورت کښې به دحضرت عمار ﷺ طرف ته دسوال کولونسبت به هم مجازى وى اووئيلې به شى چې چونکه هغوى دسوال کولو قصد کړې ووخکه دهغوى طرف ته نسبت کړې شوې دې. البته سوال هم مقداد کړې وو.[3] والله اعلم.
دا هم ممکن ده چې کله داسوال نبى کريم ﷺ نه حضرت مقداد اوکړونوحضرت على هم همت اوکړو او دمسئلې دنزاکت په پيش نظرمزيد تسلى اواطمينان دپاره هغوى سوال اوکړو.
قوله: فَقَالَ «فِيهِ الْوُضُوءُ»: نبى کريم ﷺ ارشاد اوفرمائيلو. دمذى دوجې نه اودس دې يعنى په خروج دمذى باندې اودس واجب دې. ددې دوجې نه غسل نه دې واجب.
په خروج دمذى صورت کښې به جميع ذکر وينځلې کيږى يا به موضع اصابت وينځل کافى وى؟ دعلماء په دې خبره باندې اجماع ده چې په خروج دمذى فقط موجب داودس دى.[4]
البته اختلاف په دې خبره کښې دې چې په خروج دمذى دوجې نه صرف موضع اصابت وينځل پکاردى اوکه دذکر سرد انثيين هم وينځل پکار دى؟
امام زهرى ﷫ فرمائى چې په خروج دمذى صورت کښې به جميع ذکر وينځل واجب دى، صرف موضع اصابت وينځل کافى نه دى.[5]
دامام مالک اود امام احمد رحمهما الله هم يويو روايت هم دادې.[6]
دامام مالک او دامام احمد رحمهما الله يوبل روايت دادې چې دذکرسره سره دانثيينو وينځل هم واجب دى، هم دا دامام اوزاعى ﷫ راې هم ده.[7]
دامام ابوحنيفه، دامام شافعى او دجمهوروعلماؤ مذهب دادې چې په خروج دمذى صورت

---

[1] المصنف لعبد الرزاق ـ ج١ص١٥٥)، رقم (٥٩٧) ـ نيزدې سراوگورئ سنن النسائى. کتاب الغسل والتيمم من المجتبى، الوضوء من المذى، رقم (٤٣٦)ـ
[2] فتح البارى (ج١ص٣٨٠))، کتاب الغسل. باب غسل المذى والوضوء منه ـ
[3] حواله بالاـ
[4] اوجزالمسالک (ج١ص٤٧٣)، کتاب الطهارة. باب الوضوء من المذى ـ
[5] عمدة القارى (ج٣ص٢١٩) کتاب الوضوء. باب غسل المذى والوضوء منه ـ
[6] المغنى لابن قدامة(ج١ص١١٢) باب ماينقض الطهارة ـ والاستذکار(ج١ص٢٨٤) باب الوضوء من المذى
[7] نيل الاوطار (ج١ص٢٧) باب ماجاء فى المذى ـ

كښي به صرف هم موضع اصابت وينځلې كيږي. ذكراو انثيين هريولره به دعدم اصابت په صورت كښي به دوينځلوضرورت نه وي ـ (١)

ذكر اوانثيين دغسل دقائلينو استدلال دحضرت رافع بن خديج ﷺ روايت نه دې.

,,ان عليا امر عمارا ان يسال رسول الله صلى الله عليه وسلم عن المذى، فقال: يغسل مذاكيره ويتوضا،، (٢)

,, يعنى حضرت على ﷺ حضرت عمار ﷺ ته حكم وركړوچې درسول الله ﷺ نه دمذى په باره كښې تپوس اوكړۀ. نوهغوى اوفرمائيل چې ذكر اوددې ګيرچاپيره مقامات دې اوينځلې شى اواودس دې اوكړې شى،،ـ

دغه شان د ابوداودپه يو روايت كښې دى ,,ليغسل ذكره وانثييه،،ـ (٣)

دحضرت عبدالله بن سعد انصارى ﷺ په روايت كښې دى ,, فتغسل من ذلك فرجك وانثييك ...... (٤) يعنى تۀ به دمذى دوجې نه خپل شرمګاه او انثيين وينځې،،ـ

په شرح معانى الآثار كښې دحضرت عمر ﷺ داثر نه هم دا حضرات استدلال كوى ,, اذا وجدت الماء فاغسل فرجك وانثييك ......،، ـ (٥) يعنى ,, كله چې مذى اوموم نو تۀ خپل شرمګاه اوانثيين اوينځه،،ـ

د جمهورو دلائل: ① په سنن نسائى كښې دحضرت ابن عباس ﷺ نه مروى دى:

,, تذاكر على والمقداد وعمار ...... فقال النبى صلى الله عليه وسلم: ذالك المذى، اذا وجده احدكم فليغسل ذلك منه، وليتوضا وضوءه للصلاة ......ـ (٦)

يعنى ,, حضور اكرم ﷺ اوفرمائيل دامذى ده، كله چې په تاسو كښې څوك مذى بيامومى نو دا دې اوينځى او دمانځه دپاره چې څنګه اودس كيږى دغه شان اودس دې اوكړى،،ـ

② په سنن نسائى كښې اوپه مصنف عبدالرزاق كښې دحضرت ابن عباس ﷺ روايت دې، په كوم كښې چې حضوراكرم ﷺ فرمائيلى دى:

,, ذاك المذى، اذا وجد احدكم فليغسل ذلك منه، وليتوضا وضوءه للصلاة، او كوضوئه للصلاة،،ـ (٧)

---

(١) عمدة القارى (ج٣ص٢١٩)، نيز د تفصيل دپاره اوګورئ احكام الاحكام شرح عمدة الاحكام (ج١ص٦٣) كتاب الطهارة باب فى المذى وغيره ـ وشرح النووى على صحيح مسلم (ج١ص١٤٣) كتاب الطهارة، باب المذى ـ

(٢) سنن النسائى، كتاب الطهارة،باب ماينقض الوضوء ومالاينقض الوضوء من المذى، رقم (١٥٥) ـ وانظر السنن لابى داود، كتاب الطهارة، باب فى المذى، رقم (٢٠٧ـ ٢٠)ـ

(٣) السنن لابى داود، كتاب الطهارة، باب فى المذى،رقم (٢٠٨)ـ

(٤) السنن لابى داود، كتاب الطهارة، باب فى المذى،رقم (٢١١)ـ

(٥) شرح معانى الآثار، كتاب الطهارة، باب الرجل يخرج من ذكره المذى كيف يفعل، رقم (١٤) ـ

(٦) سنن النسائى، كتاب الطهارة، باب الوضوء من المذى،رقم (٤٣٦)ـ

(٧) سنن النسائى، كتاب الطهارة، باب الوضوء من المذى،رقم (٤٣٦)ـ والمصنف لعبدالرزاق الصنعانى (ج١ص١٥٥)، رقم (٥٩٧) ـ

.. یعنی دامذی ده. په تاسوکښې چاته دې سره مخکښې والې اوشی نو..دې لره دې، .اوینځی اودمونځ دپاره چې څنګه اودس کوی دغه شان دې مکمل اودس اوکړی ـ..

ددې حدیث داوریدو نه پس ابن جریر دحضور ﷺ دارشاد .. فیغسل ذلك منه،، په باره کښې دعطاء رحمه الله نه تپوس اوکړونو امام عطاء رحمه الله جواب اوکړو..حیث المذی منه فقط،،_ (١) مطلب داچې په کوم ځائې کښې مذی لګیدلې وی صرف هم هغه ځائې وینځل پکاردی یا جمیع ذکر لره؟ نوعطاء ورته جواب ورکړوچې چرته مذی لګیدلې وی صرف هغه ځاې لره دې اوینځی ـ

③ ـ په شرح معانی الآثار کښې د حضرت علی رضی الله عنه نه مروی دی :

،،کنت رجلا مذاء، وکانت عندی بنت رسول الله صلی الله علیه وسلم، فارسلت الی رسول الله صلی الله علیه وسلم، فقال: توضاواغسله،،_ (٢)

یعنی ,, زۀ په کثرت مذی په عارضه کښې مبتلا اووم، چونکه ماسره درسول الله ﷺ صاحبزادی وه دې وجې ما بل څوک دمسئلې دریافت کولودپاره حضورنبی اکرم ﷺ ته اولیږولو، نوهغوی اوفرمائیل چې بس ! اودس اوکړۀ او ,,هغې لره، ، اوینځه. ،_

④ په مصنف عبدالرزاق کښې دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما فتوی ده ,,......من المنی الغسل، ومن المذی والودی : الوضوء، یغسل حشفته ویتوضا،، (٣)

حافظ ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی : ،،واما معنی غسل الذکر من المذی، فانه یرید غسل مخرجه وما مس الاذی منه، وهذا الاصح عندی فی النظر،،_ (٤)

یعنی ,, غسل الذکر من المذی،، نه مرادمخرج دمذی لره اوکوم کوم ځې کښې چې مذی لګیدلی وی هغې لره وینځل دی، هم دا زماپه نیزعقلی اعتبار سره اصح دی ـ

دجمهورو دطرف نه مخالفینوته جواب : ترکوم ځې پورې چې دهغې روایاتوتعلق دې په کوم کښې چې ,,ذکر، ، سره د,,انثیین، ، لره دوینځلو ذکردې نوجمهورپه نیزدا یاخوپه استحباب باندې محمول دی ـ (٥)

یاداحکم علاجا دې، څنګه چې امام طحاوی رحمه الله تصریح کړې ده چې داوبو دچھرکاؤ دې وجې نه تقلص کیږی اودخروج مذی انقطاع کیږی ـ (٦)

یوجواب دا هم ورکړې شوې دې چې په عام طورباندې خلقودا ګڼړل چې دمذی معامله د ,,بول، ، نه اخف ده، نودومره احتیاط به ئې نه کولوځومره چې پکاردې، دې وجې نه

---

(١) اوګورئ: الاستذکار (ج١ص٢٨٢)، باب الوضوء من المذی، والتمهید لابن عبدالبر(ج٢١ص٢٠٥)_
(٢) شرح معانی الآثار، کتاب الطهارة، باب الرجل یخرج من ذکره المذی کیف یفعل ؟ رقم (٥) _
(٣) مصنف عبدالرزاق (ج١ص١٥٩) کتاب الطهارة، باب المذی، رقم (٦١٠) _
(٤) التمهید لابن عبد البر (ج٢١ص٢٩٨)_
(٥) المغنی لابن قدامة (ج١ص١١٢) بابماینقض الطهارة_
(٦) شرح معانی الآ ثار کتاب الطهارة، باب الرجل یخرج من ذکره المذی کیف یفعل ؟

حضوراکرم ﷺ په دې کښې دشدت حکم ورکړوچې ,ذکر، ,سره ,,انثيين،، لره هم اوينځئ:[1]
ابن رسلان رحمه الله فرمائی چې جمهورو اصل موجب لره کتلی دی، خکه چې اصل موجب خو,,خروج خارج،، دې نولهذاددې حکم به بل محل طرف ته متجاوز کيږی نه بلکه صرف مخرج سره به متعلق وی۔[2]

ددې خبرې تائيد دجمهورو د ورکړې شوی دلائلونه کيږی په کوم کښې چې د.. اغسله،،[3] الفاظ دی، دکوم ضميرچې د,,مذی،، طرف ته واپس ګرزی۔

دخروج مذی په صورت کښې داوبو استعمال ضروری دې که استجمار بالاحجار کافی دی؟: په دې مسئله کښې اختلاف دې چې په خروج دمذی صورت کښې ددې دتطهيردپاره داوبواستعمال ضروری دی که يا داحجار استعمال کافی دې۔

داحنافوپه نيزداحجار استعمالولوباندې اکتفاکول جائزدی۔[4]

دشوافع په نيزدواړه اقوال دی ـ امام نووی رحمه الله په شرح دصحيح مسلم کښې دا قول راجح ګرزولې دې چې داوبواستعمال ضروری دی۔[5]

اوپه,,المجموع،، کښې دويم قول يعنی اکتفابالاحجار لره قول اصح ګرزولې دې۔[6]

دحنابله په نيز يو روايت د اکتفا بالاحجار دې[7] يوروايت په ,,نضح،، باندې داکتفادې[8] اويوروايت دادې چې غسل ضروری دې۔[9]

دمالکيه په نيزهم دواړه اقوال دی،البته ابن عبدالبر رحمه الله دا قول راجح ګرزولې دې چې ,,غسل،، ضروری دې۔[10] والله اعلم وعلمه اتم واحکم۔

۵۲=باب ذِكْرِ الْعِلْمِ وَالْفُتْيَا فِي الْمَسْجِدِ

دباب سابق سره مناسبت : په دې باب کښې اوپه سابق باب کښې مناسبت داسې دې چې په باب سابق کښې دحضرت مقداد رضی الله عنه د,,مذی،، د حکم په باره کښې سوال مذکوردې، اوپه

---

[1] مرقاة المفاتيح (ج۱ص۳۳۵) باب مايوجب الوضوء ـ

[2] اوجزالمسالک (ج۱ص۴۷۵)ـ

[3] اوجزالمسالک (ج۱ص۴۷۵)ـ

[4] اوجزالمسالک (ج۱ص۴۷۳ و ۴۷۴)ـ

[5] شرح النووی علی صحيح مسلم (ج۱ص۱۴۳) کتاب الحيض، باب المذی ـ

[6] المجموع شرح المهذب (ج۲ص۱۴۴) باب الاستطابة ـ

[7] اوجزالمسالک (ج۱ص۴۷۴)،وفتح الباری لابن رجب (ج۱ص۳۰۵)،کتابُ الغسل،باب غسل المذی والوضوء منه ـ

[8] المجموع (ج۲ص۵۱۰)، باب ازالة النجاسة، وفتح الباری لابن رجب (ج۱ص۳۰۶)ـ

[9] المجموع (ج۲ص۱۴۴) باب الاستطابة ـ

[10] اوګورئ:الاستذکار(ج۱ص۲۸۴) کتاب الطهارة،باب الوضوء من المذی ـ

دې باب کښې د ,, اهلال للحج،، سوال مذکور دې، په دواړوکښې دامردینی متعلق استفسار دی ـ (۱)

دترجمة الباب مقصد : حافظ رحمه الله فرمائی چې امام بخاری رحمه الله دهغه خلقوتردید کول غواړی کوم چې وائی چې په جمات کښې مباحثه کول په صورت کښې به رفع صوت لازمیږی، په دې سلسله کښې داحضرت توقف کوی، امام بخاری رحمه الله په جواز باندې متنبه کولوسره دهغوی تردید کوی ـ (۲)

حضرت شیخ الهندرحمة الله فرمائی : ,, افتاء وتعلیم وقضاء فی المسجد کښې تنګی اودکراهت ګمان دې، دبعضې اکابرواقوال هم دتنګې طرف ته مشیردی (۳)، دمؤلف رحمه الله په نیزیه دې اموروکښې توسع مستحسن ده، ځکه ئې دلته هم او په ابوابو دقضاء کښې هم توسع کړې ده ـ والله اعلم،، ـ (۴)

حاصل داچې بعضې سلفوبه وئیل چې جماتونه دمونځونواودذکراذکار دپاره وضع کړې شوی دی تعلیم اوتبلیغ دجمات دوضع نه خلاف دی، نیزیه جمات کښې چې کله ماشومان سبق وائی نو شور اوشغرپ کیږی، مباحثه کیږی، آوازونه اوچت کیږی، نو جمات لره دداسې شورشغرپ نه پاکول پکاردی ـ

چنانچه اشهب رحمه الله نقل کوی : ,, سئل مالك عن رفع الصوت فی المسجد فی العلم وغیره، قال لاخیرفی ذلك فی العلم ولافی غیره، لقد ادرکت الناس قدیما یعیبون ذلك علی من یکون فی مجلسه، ومن کان یکون فی ذلك مسجده کان یعتذر منه، وانا اکره ذلك، ولا اری فیه خیرا،، ـ (۵)

یعنې ,, امام مالک رحمه الله نه کله چې تپوس اوکړې شوچې په جمات کښې دعلم وغیره مذاکره سره آواز اوچتول څنګه دی ؟ نووې فرمائیل چې که علم وی یا نورڅه په دې که هیڅ خیر نشته دې، ما په قدیمه زمانه کښې خلق لیدل چې په کوم مجلس کښې به داسې کیدل نوهغوی به نه خوښول اوکه چرته به داسې په جمات کښې به کیدل نوهغوی به اعتذار کولو، زهٔ په خپله دانه خوښومه اوپه دې کښې څه خیرنه وینم،،ـ

امام بخاری رحمه الله ددغه حضراتو تردید کوی اوفرمائی چې علم خوپخپله یومخصوص ذکردې ـ

---

(۱) عمدة القاری (ج۲ص۲۱۷)ـ

(۲) فتح الباری (ج۱ص ۲۳۰) ـ

(۳) چنانچه په صحیح بخاری شریف کتاب الصلاة،باب رفع الصوت فی المساجد،رقم (۴۷۹) کښې دی ,, عن السائب بن یزید قال : کنت قائما فی المسجد، فحصبنی رجل،فنظرت،فاذا عمربن الخطاب،فقال :اذهب فاتنی بهذین،فجئته بهما، قال: من انتما، اومن این انتما؟ قالا: من اهل الطائف، قال: لوکنتمامن اهل البلد لاوجعتکما،ترفعان اصواتکما فی مسجدرسول الله صلی الله علیه وسلم،،ـ

(۴) الابواب والتراجم (ص۶۰)ـ

(۵) جامع بیان العلم وفضله (ج۱ص ۵۵۴)،باب جامع فی آداب العالم والمتعلم، فصل فی رفع الصوت فی المسجد وغیرذلک من آداب العلم، رقم (۹۲۴)ـ

امام ابوحنيفه يوخلې په جمات کښې خپل اصحابو سره په درس تدريس کښې مصروفه ووچې دسفيان بن عيينه رحمه الله تيريدل هلته اوشو. نووې ونيل .. يا ابا حنيفة، هذا فی المسجد ! والصوت لاينبغی ان يرفع فيه،، يعنې اې ابوحنيفه ! په جمات کښې دا څنګه آوازونه دی؟ ! دلته خو آواز اوچتول نه دی پکار!! امام ابوحنيفه رحمه الله اوفرمانيل .. دعهم، فانهم لايفقهون الابهذا،، [1]
يعنې دوی لره په خپل حال پريګده، داخلق هم داسې علم اوفقه حاصله وی.دوی لره هم داسې په علم کښې مناسبت پيدا کيږی - څکه چې کله ديوبل په مقابله کښې په جوش کښې وی نوهريوکس به خپل قوت فکريه پوره طريقې سره استعماله وی او قاعده دا ده کله چې داسې خبره شروع شی نوپه دې کښې جسمانی طاقت شامل شی اوپه مزه مزه خبره کولوپه خې آوازونه اوچت شی -

[۱۳۳] حَدَّثَنِي قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ قَالَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ قَالَ حَدَّثَنَا نَافِعٌ مَوْلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ [2]. أَنَّ رَجُلاً قَامَ فِي الْمَسْجِدِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، مِنْ أَيْنَ تَأْمُرُنَا أَنْ نُهِلَّ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - « يُهِلُّ أَهْلُ الْمَدِينَةِ مِنْ ذِي الْحُلَيْفَةِ، وَيُهِلُّ أَهْلُ الشَّأْمِ مِنَ الْجُحْفَةِ، وَيُهِلُّ أَهْلُ نَجْدٍ مِنْ قَرْنٍ » . وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ وَيَزْعُمُونَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « وَيُهِلُّ أَهْلُ الْيَمَنِ مِنْ يَلَمْلَمَ » . وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَقُولُ لَمْ أَفْقَهْ هَذِهِ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم -.

---

[1]) جامع بيان العلم وفضله (ج۱ص۵۵۵).باب جامع فی آداب العالم والمتعلم، فصل فی رفع الصوت فی المسجد وغيرذلک من آداب العلم، رقم (۹۲۵)_

[2]) قوله ,,: عن عبدالله بن عمر،، : الحديث، اخرجه البخاری ايضافی صحيحه (ج۱ص۲۰۶)،،کتاب الحج،باب فرض مواقيت الحج والعمرة، رقم (۱۵۲۲)، وباب ميقات اهل المدينة، ولايهلوا قبل ذی الحليفة، رقم (۱۵۲۵)، و(ج۱صض۰۷)، کتاب الحج، باب مهل اهل نجد،رقم (۱۵۲۷و۱۵۲۸)،و(ج۲ص۱۰۹۱) کتاب الاعتصام بالکتاب والسنة،باب ماذکرالنبی صلی الله عليه وسلم وحض علی اتفاق اهل العلم ....، رقم (۷۳٤٤) _ ومسلم فی صحيحه، فی کتاب الحج،باب مواقيت الحج، رقم (۲۸۰۵_۲۸۰۷)، و(۲۸۰۹) والنسائی فی سننه، فی کتاب مناسک الحج والمواقيت،باب ميقات اهل المدينة، رقم (۲۶۵۲) _ وباب ميقات اهل الشام، رقم (۲۶۵۳)، وباب ميقات اهل نجد، رقم (۲۶۵۶) _ وابوداود فی سننه، فی کتاب المناسک، باب فی المواقيت، رقم (۱۷۳۷)_ والترمذی فی جامعه، فی ابواب الحج، باب ماجاء فی مواقيت الاحرام لاهل الافاق، رقم (۸۳۱) _ وابن ماجه فی سننه، فی ابواب المناسک،باب مواقيت اهل الافاق، رقم (۲۹۱٤)، والدارمی فی سننه،فی کتاب المناسک،باب المواقيت فی الحج، رقم (۱۷۹۰و۱۷۹۱)_ واحمد فی مسنده (ج۲ص۳)، رقم (٤٤٥٥)،و(ج۲ص٤٨)، رقم (۵۰۷۰)،و(ج۲ص٤٨)،رقم (۵۰۸۷،و (ج۲ص۵۵)، رقم (۵۱۷۲)،و (ج۲ص۶۵)، رقم (۵۳۲۳)،و (ج۲ص۸۲)، رقم (۵۵٤۲)_

رجال الحديث

① **قتيبه بن سعيد** : دا ابورجاء قتيبه بن سعيدبن جميل بن طريف ثقفی رحمه الله دي ـ ددهٔ حالات په كتاب الايمان، ,,باب افشاء السلام من الاسلام،، سره تيرشوی دی ـ [1]

② **الليث بن سعد** : دا امام ليث بن سعد مصری رحمه الله دي ـ ددهٔ حالات په كتاب ,,بدء الوحی،، د دريم حديث سره تيرشوی دی ـ [2]

③ **نافع مولى عبدالله بن عمر** : دا دمديني منورې مشهور عالم اومفتیٰ نافع مولى عبدالله بن عمرالقرشی العدوی العمری رحمه الله دي ـ [3]

ديوقول مطابق ددهٔ اصل تعلق ,,المغرب،، سره، دويم قول دادې چې دې اصلا د نيشاپور وو، د دريم قول مطابق دې دكابل په قيدیانوکښې وو، څلورم قول دادې چې ددهٔ تعلق د طالقان سره وو [4]

بهرحال په يو غزوه كښې دې قيدی راغللې وواوحضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما دې واخستلو ـ [5] ددهٔ دپلار دنوم په باره كښې هم ډير اقوال دی، بعضو ,,هرمز،، اوبعضو ,,كاؤس،، ښودلې دې ـ [6]

دې دحضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما راوی دې، ددوی نه علاوه دحضرت عائشه، حضرت ابوهريره، دحضرت رافع بن خديج، حضرت ابوسعيد خدری، حضرت ام سلمه، حضرت ابولبابه رضی الله عنهم نه روايت حديث كوی دغه شان دحضرت بن عمر زوجه صفيه بنت ابی عبيد اودحضرت ابن عمر دصاحبزادګانو سالم، عبدالله اوعبيدالله نه هم روايت كوی ـ

اوددهٔ نه روايت كونكو كښې امام زهری، ايوب سختيانی،عبدالله بن عمر، عبيدالله بن عبدالله بن عمر،زيدبن واقد،حميدالطويل،ابن جريج،امام مالک،صالح بن كيسان، ابن عون، يحيى بن سعيد، موسى بن عقبه،اسماعيل،بن اميه، ايوب بن موسى،يونس بن

---

[1] كشف البارى (ج٢ص١٨٩)ـ

[2] كشف البارى (ج١ص٣٢٤)ـ

[3] اوګورئ تهذيب الكمال (ج٢٩ص٢٩٨)ـ

[4] تهذيب الكمال (ج٢٩ص٢٩٨)ـ

[5] قال النووی فی تهذيب الاسماء واللغات (ج٢ص١٢٣)،رقم (١٨٧) :,, سبی وهو صغير،فاشتراه ابن عمر،،ـ وقال ابن ابی جاتم فی الجرح والتعديل (ج٨ص٥١٧)،رقم (١٥٧٧-٢٠٧٠): ,, اصابه ابن عمر فی بعض غزواته،،ـ والله اعلم

[6] اوګورئ تهذيب الكمال (ج٢٩ص٢٩٨)، وتهذيب الاسماء واللغات (ج٢ص١٢٣) نقلا عن الحاكم فی تاريخ نيسابور ـ تنبيه : قال العينی فی عمدة القاری : ,,نافع بن سرجس،بفتح السين المهملة وسكون الراء وكسرالجيم وفی آخرسين اخرى ....،، وهذا سبق قلم نشا عن سبق نظر، حيث اراد ترجمة نافع مولى عبدالله بن عمرعن كتاب الجرح والتعديل لابن ابی حاتم فوقع نظره الى ترجمة نافع بن سرجس، الذی ترجم له بعده مباشرة، فكتب الاسم وضبطه، ثم نقل بعد ترجمة نافع مولى عبدالله بن عمر ـ والله اعلم ـ

يزيد .جويريه بن اسماء ليث بن سعد ، محمدبن عجلان، ابن ابى ذهب،ضحاک بن عثمان، سليمان بن موسى، بردبن سنان.ابن ابى رواد ، عبدالرحمن بن السراج،عبيدالله بن الاخنس، محمدبن اسحاق،اسامه بن زيد ،عمربن محمد ،صخربن جويريه،همام بن يحيى،هشام بن سعد،ليث بن ابى سليم،حجاج بن ارطاة،اشعث بن سوار،اسحاق بن ابى فروة، ابومعشرنجيح،عبدالله بن نافع اوعثمان البرى رحمهم الله وغيره بې شميره حضرات دى ـ (١)

ابن سعد رحمه الله فرمائى ,,كان ثقة كثيرالحديث،،ـ (٢)

امام بخارى رحمه الله فرمائى ,,اصح الاسانيد : مالك عن نافع عن ابن عمر،،ـ (٣)

امام مالک رحمه الله فرمائى چې كله زۀ نافع لره دحضرت عبدالله بن عمر رضى الله عنهما نه روايت كول اورم نوبيا ماته په دې خبرې باندې هيڅ پرواه نه وى چې داما دبل چانه اوريدلې نه دې ـ (۴)

عجلى رحمه الله فرمائى ,, مدنى تابعى،ثقة،،ـ (۵)

ابن خراش وائى ,,ثقة نبيل،،ـ (۶)امام نسائى رحمه الله فرمائى ,,ثقة،،ـ (۷)

ابن عيينه رحمه الله فرمائى ,,اى حديث اوثق من حديث نافع ؟،،(۸)

احمدبن صالح مصرى رحمه الله فرمائى ,, كان نافع حافظا ثبتا، له شان، وهواكبر من عكرمة عند اهل المدينة،،ـ (۹)

خليلى رحمه الله فرمائى :,,نافع من ائمة التابعين بالمدينة، امام فى العلم، متفق عليه، صحيح الرواية، منهم من يقدمه على سالم، ومنهم من يقارنه به، ولايعرف له خطأ فى جميع ما رواه،،ـ (۱۰)

يعنى,, نافع دمدينې دائمه تابعينو كښې دې، په علم كښې متفق عليه امام دې،صحيح روايت كونكې دې بعضې حضرات دې دسالم نه هم وړاندې كوى اوبعضې ئې دهغه همسر ګرزوى، ددۀ په ټولوروايا تونو كښې څه غلطى اونه موندلې شوه،،ـ

امام نووى فرمائى رحمه الله ,,اجمعواعلى توثيقه،،ـ (۱۱)

(۱) شيوخواوتلامذه تفصيل دپاره اوګورئ تهذيب الكمال(ج۲۹۸ـ ۳۰۳)، وسيراعلام النبلاء (ج۵ص۹۵ـ۹۷)
(۲) تهذيب الكمال (ج۲۹ص۳۰۳)ـ
(۳) حواله بالا ـ
(۴) حواله بالا ـ
(۵) تهذيب الكمال (ج۲۹ص۳۰۴)ـ
(۶) حواله بالا ـ
(۷) حواله بالا ـ
(۸) كتاب الجرح والتعديل لابن ابى حاتم (ج۸ص۵۱۷)،رقم (۱۵۳۷۷-۲۰۷۰) ـ
(۹) تهذيب التهذيب (ج۱۰ص ۴۱۴)، وتعليقات تهذيب الكمال (ج۲۹ص۳۰۶)ـ
(۱۰) تهذيب التهذيب (ج۱۰ص۴۱۵،۴۱۴) ـ
(۱۱) تهذيب الاسماء واللغات (ج۲ص ۱۲۴)، رقم (۱۸۷)ـ

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى .. الامام، المفتى، الثبت، عالم المدينة،، _ (١)

دغه شان هغه فرمائى .. وقول ميمون بن مهران : كبر وذهب عقله، قول شاذ، بل اتفقت الامة على انه حجة مطلقا،، _ (٢)

يعنى.. ميمون بن مهران رحمه الله چې كوم فرمائيلى دى چې نافع د بډهاتوب (كمزروتيه) نه پس دعقل اوېوهه نه بې خبره شوې وو. دابلكل شاذقول دې، ټول امت په دې خبره باندې متفق دې چې نافع مطلقا حجت دې،، _

ابن حبان رحمه الله دې په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې _ (٣)

دنافع مولى عبدالله بن عمر رضى الله عنه وفات داصح قول مطابق ١١٧ هجرى كښې شوې دې _ (٤)

رحمه الله تعالى رحمة واسعة

④ حضرت عبد الله بن عمر رضى الله عنهما :دحضرت عبدالله بن عمر رضى الله عنهما حالات په كتاب الايمان،،باب الايمان وقول النبى صلى الله عليه وسلم : بنى الاسلام على خمس،، لاندې تيرشوى دى _ (٥)

قوله: أَنَّ رَجُلاً قَامَ فِي الْمَسْجِدِ: حضرت عبدالله بن عمر رضى الله عنهما فرمائى چې يوسړې په جمات كښې اوردېدلو_

هم دا مقصودبالترجمة دې چې يوسړې په جمات كښې اودريدلواوهغه دحضور صلى الله عليه وسلم نه سوال اوكړو_ داسړې څوک ووچا هم ددهٔ نوم نه دې ذكر كړې _ (٦)

د,, مسجد،، نه مراد مسجدنبوى دې (٧)،حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چې ددې نه معلومېږى چې دمواقيت حج په باره په حديث كښې مذكورسوال دمدينې منورې نه دسفركولونه مخكښې وو_ (٨)

قوله: فَقَالَ يَارَسُولَ اللَّهِ،مِنْ أَيْنَ تَأْمُرُنَا أَنْ نُهِلَّ :عرض ئې اوكړو يارسول الله ! تاسومونږ ته دكوم ځاې نه دتلبيه لوستلو اوداحرام تړلوحكم راكوئ ؟

قوله: فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ-صلى الله عليه وسلم- «يُهِلُّ أَهْلُ الْمَدِينَةِ مِنْ ذِي

---

(١) سير اعلام النبلاء (ج٥ص٩٥)_

(٢) سيراعلام النبلاء (ج٥ص١٠١)_

(٣) كتاب الثقات لابن حبان (ج٥ص٤٦٧)_

(٤) سيراعلام (ج٥ص١٠١)_

(٥) كشف البارى (ج١ص٦٣٧)_

(٦) قال الحافظ.,, لم اقف على اسم هذا الرجل،،_ (فتح البارى ج١ص٢٣٠)، وقال ايضا : ,, لم يسم هذا الرجل،،_ (هدى السارى ص ٣٩٠)_

(٧) فتح البارى (ج١ص٢٣٠) _

(٨) حواله بالا

الْحُلَيْفَةِ، وَيُهِلُّ أَهْلُ الشَّامِ مِنَ الْجُحْفَةِ، وَيُهِلُّ أَهْلُ نَجْدٍ مِنْ قَرْنٍ »: رسول الله ﷺ اوفرمانيل اهل مدينه به دذوالحليفه نه تلبيه لولى او احرام به تړى، او اهل شام به د جحفه نه احرام تړى او اهل نجدبه دقرن نه احرام تړى ـ

ذوالحليفه : دتصغير سره، يعنى دحاء په ضمه سره، او دلام په فتحه سره دې، دې نه پس ياء مثناة من تحت ساكنه دې، دې نه پس فاء مفتوح ده، اوپه آخره كښې تاء مدوره ده ـ [1]

ذوالحليفه دمدينې منورې په جنوب كښې شپږ يا اووه ميلا يعنى ۹ كلوميټرلرې ديوځې نوم دې، نن سبا ورته ,,بئر على،، يا ,, آبار على،، وائيلې كيږى ـ [2]

الجحفه : جحفه : بالضم، ثم السكون، والفاء ـ

اهل شام اواهل مصركه په مدينه منوره نه تيريږى نو دوى دپاره ميقات جحفه دې اوكه په مدينه منوره تيريږى نو داهل مدينه دپاره ميقات ذوالحليفه دې ـ [3]

دا جحفه دمدينه منورې نه د شپږ مراحلوپه فاصله باندې مقام ,, رابغ،، نه جنوب مشرق طرف ته تقريبا څليريش كلوميټرباندې واقع دې ـ [4]

ددې اصل نوم ,, مهيعه،، (بفتح الميم وسكون الهاء وفتح الياء المثناة من تحت، بعدها عين مهملة مفتوحة، وبعدها تاء مدورة) وو، يوقوم دغلته راغللو اوآباد شو، سيلاب راغللوهغوى ئې ټول غرق كړل دې وجې نه دهغوى نوم ,,جحفه،، كيخودلې شو ـ [5]

قرن : قرن (بفتح القاف وسكون الراء المهملة، وبعدها نون) ـ

دا د اهل نجد ميقات دې، دې ته قرن المنازل هم وئيلې كيږى، دمكه مكرمه نه اتيه كلوميټره لرې دې ـ [6] په دې كښې ,,راء،، باندې فتحه لوستل غلط دى [7]، ,, قرن،، بفتح الراء،، ياخوديمن يوه قبيله ده، دحضرت اويس قرنى رحمه الله تعلق ددې قبيلې سره وو ـ [8]

قوله : وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ وَيَزْعُمُونَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ « وَيُهِلُّ أَهْلُ الْيَمَنِ مِنْ يَلَمْلَمَ » . وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَقُولُ لَمْ أَفْقَهْ هَذِهِ مِنْ

---

[1]) انظر معجم البلدان (ج۲ص۲۹۵)ـ
[2]) معجم البلدان (ج۲ص۲۹۵)، واطلس الحديث النبوى (ص۱۵۰)ـ
[3]) معجم البلدان (ج۲ص۱۱۱) ـ
[4]) معجم البلدان (ج۲ص۱۱۱) واطلس الحديث النبوى (ص۱۵۰)ـ
[5]) معجم البلدان (ج۲ص۱۱۱) ،وعمدة القارى (ج۲ص۲۱۸)، والفتح الربانى (ج۱۱ص۱۰۵)، كتاب الحج والعمرة، ابواب الاحرام ومواقيته، وصفته، واحكامه، باب مواقيت الاحرام المكانية ـ
[6]) معجم البلدان (ج۴ص۳۳۱) واطلس الحديث النبوى (ص۱۵۰)ـ
[7]) فتح البارى (ج۱ص۲۳۰) ـ
[8]) اوګورئ المجموع شرح المهذب (ج۷ص۱۷۰)، كتاب الحج، باب المواقيت ـ

رَسُول اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم: حضرت ابن عمر ﷺ فرمائى چې خلق وائى چې رسول الله ﷺ اوفرمائيل چې اهل يمن دې ديلملم نه احرام تړى - حضرت ابن عمر ﷺ فرمائيل به چې زۀ دحضوراكرم ﷺ په دې خبره باندې نه اووم پوهه شوې -

يلملم: دې ته الملم هم وئيلې كيږى، دا دمكه مكرمه نه جنوب طرف ته په سل كلوميترفاصله باندې واقع دې - (١)

د مواقيت احرام تحديد: حضرت ابن عمر ﷺ په دې حديث كښې په جزم سره ددريو مواقيتوذكر كړې دې،د،، ذات عرق،، ذكرئې بلكل نه دې كړې، يلملم كوم چې داهل يمن ميقات دې دهغې تذكره په لفظ ،، زعم،، سره ده، حضرت ابن عمر ﷺ په خپل دې روايت كه خوفرمائى چې حضور ﷺ د ،،يلملم،، كومه تذكره كړې ده په هغې زۀ پوهه نه شومه، اوپه بل روايت كښې دى چې هغه دحضور ﷺ نه په دې باره كښې اوريدلى هم نه دى، البته دنورو نه ئې اوريدلى دى -

چنانچه دمؤطا په روايت كښې دى،، قال عبدالله: وبلغنى ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: ويهل اهل اليمن من يلملم،،_ (٢)

صحيح مسلم اوپه سنن نسائى كښې يو روايت دې ،، وذكرلى ـ ولم اسمع ـ انه قال: ويهل اهل اليمن من يلملم،، _ (٣)

ددې ټولو رواياتونو نه معلوميږى چې حضرت ابن عمر ﷺ دحضور ﷺ نه ددرې مواقيتوپه باره كښې براه راست محقق طورباندې اوريدلى وو، او ديلملم په باره كښې دهغوى ﷺ نه نه وواوريدلى ياخوديو بل صحابى نه ئې اوريدلى وو،چونكه مرسل صحابى عن الصحابى هم صحيح اوحجت دې، دې وجې نه وئيلى كيږى چې په دې حديث كښې هغه دڅلورو مواقيتو ذكر كوى -

دحضرت ابن عباس ﷺ روايت په صحيح بخارى كښې موجود دې:

،،ان النبى صلى الله عليه وسلم وقت لاهل المدينة ذالحليفة، ولاهل الشام الجحفة، ولاهل نجد قرن المنازل، ولاهل اليمن يلملم، هم لهن ولمن اتى عليهن من غيرهن، ممن اراد الحج والعمرة،،........_ (٤)

يعنى ،، حضور ﷺ داهل مدينه دپاره ذوالحليفه، داهل شام دپاره جحفه، داهل نجد دپاره قرن المنازل او داهل يمن دپاره يلملم ميقات مقرر كړو،دادې دغه علاقودباشندګانو دپاره هم ميقاتونه دى اودهغه خلقودپاره هم كوم چې دحج اوعمره دپاره په علاقوباندې راځى،

---

(١) معجم البلدان (ج٥ص٤٤١)،واطلس الحديث النبوى (ص٣٧٩)_

(٢) مؤطا امام مالك بشرح اوجزالمسالك، كتاب الحج،باب مواقيت الاهلال،رقم (٧١٤_٢٢)_

(٣) صحيح مسلم،كتاب الحج،باب مواقيت الحج، رقم (٢٨٠٩)_ وسنن النسائى،كتاب المناسك،باب ميقات اهل نجد،رقم (٢٦٥٦)_

(٤) صحيح البخارى (ج١ص٢٠٦)،كتاب الحج، باب مهل اهل مكة للحج والعمرة. رقم (١٥٢٤)_

اګرچه ددغه علاقو اوسيدونکی نه وی،،۔
داهل عراق ميقات :حافظ ابن عبد البر رحمه الله فرمائی چې دذوالحليفه، جحفه، قرن المنازل او د يلملم په ميقات کيدو باندې خو دټولو اتفاق دې ۔
البته داهل عراق دميقات په باره کښې داهل علمو اختلاف دې چې ددوی ميقات کوم دې ؟ او داچا مقرر کړې دې ؟ آيا حضور اکرم ﷺ په خپله باندې مقرر کړې ووکه حضرت عمر رضی الله عنه مقرر کړې وو۔
امام ابوحنيفه، سفيان ثوری، امام مالک او ددوی ټول اصحاب وائی چې دعراق او دغه طرف ته دمشرق ميقات ,, ذات عرق،، دې ۔
او امام شافعی او (ديو قول مطابق) سفيان ثوری رحمهما الله فرمائی چې که چرې اهل عراق به دمقام ,,عقيق،، نه احرام اوتړی نو دابه ډيره بهتره او اولی وی ۔ [1]
په دې کښې بعضې حضرات وائی چې داهل عراق دميقات ,, ذات عرق،، تعيين خو حضرت عمر رضی الله عنه کړې دې، ځکه چې عراق دهغوی په زمانه کښې فتح شوې وو، دحضور ﷺ په زمانه کښې دمسلمانانو په لاس کښې نه وو۔
چنانچه حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما نه کله چې داهل عراق دميقات په باره کښې تپوس اوکړې شونو وفرې مائيل ,,لاعراق يومئذ،، [2] چې ,, په هغه زمانه کښې عراق دمسلمانانو سره نو وو۔،،
ليکن نور حضرات وائی چې ,, ذات عرق،، تعيين په خپله حضور ﷺ فرمائيلې دې، چنانچه دحضرت عائشه رضی الله عنها نه مروی دی :۔
,,ان رسول الله صلى الله عليه وسلم وقت لاهل العراق ذات عرق،،۔ [3]
يعنی ,, حضور اکرم ﷺ داهل عراق دپاره ذات عرق ميقات مقرر فرمائيلې دې،،۔
دغه شان حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه هم مروی دی :
وقت رسول الله صلى الله عليه وسلم لاهل المدينة ذا الحليفة، ولاهل الطائف قرن، وهى نجد، ولاهل الشام الجحفة، ولاهل اليمن يلملم، ولاهل العراق ذات عرق،،۔ [4]
يعنی ,,رسول الله ﷺ داهل مدينه دپاره ذوالحليفه، داهل طائف دپاره قرن کوم چې دنجد علاقه ده، داهل شام دپاره جحفه او داهل يمن دپاره يلملم لره ميقات مقرر فرمائيلې دې،،۔

---

[1] الاستذكار لابن عبدالبر (ج٣ص ٣٣٤)، كتاب الحج، باب مواقيت الاهلال، والمجموع (ج٧ص ١٧١و١٧٢)۔
[2] مسند احمد (ج٢ص ١٤٠)، رقم (٦٢٥٧)، ومصنف ابن ابى شيبة (ج٨ص ٣٦٤) كتاب المناسك وباب فى مواقيت الحج، رقم (١٤٢٦٣)۔
[3] سنن ابى داود، كتاب المناسك، باب فى المواقيت، رقم (١٧٣٩)۔
[4] اخرجه ابن عبدالبر بسنده فى التمهيد، انظر فتح المالک بتبويب التمهيد لابن عبدالبر (ج٥ص ٣١١)، كتاب الحج، باب مواقيت الاهلال ۔

ترکوم ځې پورې چې دحضرت ابن عمر ﷠ دروایت تعلق دې په کوم کښې چې ,, لا عراق یومئذ،، فرمائیلی وو، دکوم نه چې دا په پوهه کښې راتلل چې د ,, ذات عرق،، تحدید او توقیت دحضور نبي کریم ﷺ دطرف نه نه ووشوې،نو ددې په باره کښې ونیلې کیدشی چې حضرت ابن عمر ﷠ چونکه دحضور ﷺ نه نه دی اوریدلی، او دغه وخته پورې عراق هم نه ووفتح شوې ځکه هغوی قیاس اوکړو اوونې فرمائیل ,, لا عراق یومئذ،، ګنی ونیلې کیدې شوچې په دغه زمانه کښې خو ,,دشام،، علاقه هم نه وه فتح شوې، ددې باوجود هغوی د,,شام،، اود مصر،، اوسیدونکو دپاره د ,,جحفه،، توقیت اوفرمائیلو۔

دغه شان په یوحدیث کښې ارشاد دې:

,, منعت العراق درهمها وقفیزها ومنعت الشام مدیها ودینارها، ومنعت مصر اردبها ودینارها،،_ [۱]

یعنی ,, اهل عراق خپل درهم اوقفیز ایسارکړل او اهل شام خپل مدی اودینار ایسارکړل او مصرخپل اردب او دینار ایسارکړل،، (اردب، مدی اوقفیز د مختلف پیمانو نومونه دی)۔

ظاهره ده چې په هغه زمانه کښې شام اوعراق نه وو فتح شو،ابن عبدالبر ﷫ فرمائی چې دلته ,, منعت،، د ,, ستمنع،، په معنی کښې دې [۲] ګویاحضور اکرم ﷺ قبل از فتح دا پیشین ګویانې فرمائیلی دی چې آئنده به بیا روستو عراق اوشام داسلامی حکومت په نګرانې به کیږی۔

ددې وضاحت دا دې چې دحضوراکرم ﷺ په زمانه کښې عراق اوشام نه ووفتح شوی، خونبی کریم ﷺ په دې حدیث کښې اوفرمائیل چې عراق اوشام اومصر به جزیه ورکول ختم کړی، ددې مطلب شارحینو دا بیان کړې دې چې دا ممالک به مفتوح شی او دهغې ځاې خلق به اسلام راوړی، ځکه دهلته نه به دجزیه راتلل بندشی ۔ دویم مطلب دابیان شوې دې چې داممالک به داسلامی حکومت په نګرانې کښې راشی، البته په آخرزمانه کښې به دعجمو اودکفارو غلبه به شی،دعراق اوشام نه چې کومه جزیه راتلله هغه به نه راځی ۔ [۳] بهرصورت په دې حدیث کښې حضور اکرم ﷺ دطرف نه دا پیشین ګوی اموندلې شوې چې عراق او مصراوشام به داسلامی حکومت په زیر نګرانې کښې راشی ۔

دغه شان به نبی کریم ﷺ دعراق اوشام دپاره قبل از فتح مواقیت هم مقرر فرمائیلی، ځکه چې دغه علاقې داهل اسلام په لاس کښې عنقریب راتلونکې وې ۔

---

[۱] صحیح مسلم، کتاب الفتن، باب الا تقوم الساعة حتی یحسرالفرات عن جبل من ذهب. رقم (۷۲۷۷)، وسنن ابی داود. کتاب الخراج والفیء والامارة. باب فی ایقاف ارض اسواد وارض العنوة. رقم (۳۰۳۵)، ومسند احمد (ج۲ص۲۶۲)، مسند ابی هریرة رضی الله عنه. رقم (۷۵۵۵) _

[۲] فتح المالک (ج۵ص۳۱۰و۳۱۱)، کتاب الحج،باب مواقیت الاهلال_

[۳] اوګورئ شرح النووی علیٰ صحیح مسلم (ج۲ص۳۹۱)، کتاب الفتن _

د کوم ځاې پورې چې د امام شافعي رحمه الله د .. عقيق، ، نه احرام تړل افضل گرزولو تعلق دې .نود دې وجې نه پوخوهغه حديث دې کوم چې دحضرت ابن عباس رضي الله عنه نه مروی دې .. وقت رسول الله صلی الله عليه وسلم لاهل المشرق العقيق،، (١) يعنی .. حضور اکرم ﷺ داهل مشرق دپاره ـعقيق . . ميقات مقرر کړې دې، ، ـ
ليکن د دې مطلب دا نه دې چې .. ذات عرق، ، ميقات نه دې. بلکه د امام شافعي سره سره دټولو اهل علمو په نيز .. ذات عرق، ، ميقات دې. البته .. عقيق، ، چونکه دې نه لگ لرې دې لهذا احتياط هم په دې کښې دې چې .. دعقيق، ، نه احرام اترلې شي ـ (٢)
اوجمهور دا مذکوره حديث ضعيف گرزوی (٣) اودهغه احاديثونه استدلال کوی په کوم کښې چې د .. ذات عرق، ، تصريح راغلې ده ـ
د مواقيت په باره کښې به تفصيلات انشاء الله په کتاب الحج کښې راشي ـ
والله سبحانه وتعالى اعلم وعلمه اتم واحکم.

٥٣-باب: مَنْ أَجَابَ السَّائِلَ بِأَكْثَرَ مِمَّا سَأَلَهُ

دباب سابق سره مناسبت : په دواړو بابونوکښې مناسبت بالکل واضح دې چې په هرباب کښې سوال کول او جواب ورکول مذکور دی ـ (٤)
دترجمة الباب مقصد : ابن منير رحمه الله فرمائي چې دترجمة الباب مقصد په دې خبرد بآندې تنبيه کول چې جواب د سائل د سوال مطابق کيدل ضروری نه دی ـ (٥)

---

(١) سنن ابی داود. کتاب المناسک. باب فی المواقيت. رقم (١٧٤٠) ـ
(٢) المجموع (ج٧ص١٧٢) کتاب الحج. باب المواقيت ـ وفتح المالک (ج٥ص٣١١) ـ
(٣) قال الزيلعی فی نصب الراية (ج٣ص١٤). (٣٩٦٤و٣٩٦٥): ,, قال ابن القطان فی کتابه : هذا حديث اخاف ان يکون منقطعا. فان محمد بن علی بن عبدالله بن عباس انما عهد يروی عن ابيه عن جده ابن عباس. کماجاء ذلک فی صحيح مسلم. فی صلاته عليه السلام من الليل ـ وقال مسلم فی کتاب التمييز: لاتعلم له سماعا من جده. ولا انه لقيه. ولم يذکر البخاری ولاابن ابی حاتم انه يروی عن جده. وذکرانه يروی عن ابيه.. ـ انتهی
وقال النووی فی المجموع (ج٧ص١٦٩) :
,, رواه ابوداو والترمذی. وقال : حديث حسن. وليس کما قال. فانه من رواية يزيد بن ابی زياد. وهوضعيف باتفاق المحدثين.. ـ
وقال الحافظ فی التلخيص الحبير (ج٣ص٨٤٦). کتاب الحج. باب المواقيت. رقم (٩٧١) : ,, قلت فی نقل الاتفاق نظر. ويعرف ذلک من ترجمة ـ وله علة اخری وقال مسلم فی الکنی : لايعلم له سماع من جده يعنی محمد بن علی.. ـ
(٤) عمدة القاری (ج٢ص٢٢٠) ـ
(٥) المتواری (ص٦٥) ـ

دامام بخاری رحمه الله مقصد دا دې که چرې څوک سائل سوال اوکړی نو په جواب کښې مزید اضافه اوکړې شی نو داجائز دی، بلکه په بعضې وختونو کښې انسب اوپه بعضې وختونو کښې ضروری وی ـ (١)

مثلاً په يوه مسئله کښې تفصيلات دی او ددتفصيلاتو دذکرکولونه بغيردا ويره وی چې مستفتی به په غلطۍ کښې پريوځی نو دې لره بيانول مناسب دی ـ

اوکه چرې دا خطره وی چې مستفتی به غلط مطلب اخستو سره به خپل مقصد حل کوی نو دمسئلې شقونولره واضحه کول پکار دی، چې هغه دا اونه وائی چې ما ددې لفظ نه دا مطلب کنړلې وو ـ

يو اشکال اودهغې جواب : دلته يواشکال دا کيږی چې ډيرو اصوليينو دا قاعده بيان کړې ده چې جواب دسوال مطابق پکاردې ـ دلته په ظاهره دامام بخاری رحمه الله ترجمة ددې قاعدې معارضه ده ـ

ددې جواب دادې چې داصوليينو دکلام دا مطلب نه دې چې په دې باندې اضافه اونه کړې شی، بلکه مطلب دا دې چې په جواب کښې دسوال ټولې خبرې راشی. يوڅيزدې پاتې نشی (٢) امام بخاری رحمه الله دکتاب العلم په اخيره کښې دا ترجمه منعقد کولوسره دې خبرې طرف ته اشاره کړې ده چې ما دعلم دترغيب او تحريض اوددې مسائلوسره متعلق ضرورت اوحاجت نه زيات تراجم منعقد کړی دی (٣)والله اعلم

[١٣٤] حَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ (٤) عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- وَعَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ سَالِمٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-

---

(١) الكنزالمتوارى فى معادن لامع الدرارى (ج٢ص ٣٩٤)_

(٢) حواله بالا_

(٣) اوګورئ فتح البارى (ج١ص ٢٣١)، والكنزالمتوارى (ج٢ص٣٩٥) _

(٤) قوله :,, عن ابن عمر رضى الله عنهما،: الحديث، اخرجه البخارى ايضافى كتاب الصلاة،باب الصلاة،باب الصلاة فى القميص والسراويل والتبان والقباء، رقم (٣٦٦)، وفى كتاب الحج، باب مالايلبس المحرم من الثياب، رقم (١٥٤٢)، وجزاء الصيد، باب ماينهى من الطيب للمحرمة، رقم (١٨٣٨)، وباب لبس الخفين للمحرم اذالم يجد النعلين،رقم (١٨٤٢)، وفى كتاب اللباس، باب لبس القميص،رقم (٥٧٩٤)،وباب البرانس، رقم (٥٨٠٣)، وباب السراويل، رقم (٥٨٠٥)، وباب العمائم، رقم (٥٨٠٦)، وباب الثوب المزعفر، رقم (٥٨٤٧)، وباب النعال السبتية، رقم (٥٨٥٢)_ ومسلم فى صحيحه، فى كتاب الحج،باب مايباح للمحرم بحج اوعمرة لبسه ومالايباح ......رقم (٢٧٩١_٢٧٩٣)_ والنسائى فى سننه،فى كتاب المناسك، باب النهى عن الثياب المصبوغة بالورس والزعفران فى الاحرام،رقم (٢٦٦٧و٢٦٦٨)،وباب النهى عن لبس القميص فى الاحرام، رقم (٢٦٧٤)، وباب النهى عن لبس السراويل فى الاحرام، رقم (٢٦٧١)،وباب النهى عن ان تنتقب المراة الحرام، رقم (٢٦٧٤)، وباب النهى عن لبس البرانس فى الاحرام، رقم (٢٦٧٥و ٢٦٧٦)،وباب النهى عن لبس العمامة فى الاحرام، رقم (٢٦٧٧و٢٦٧٨)، وباب النهى عن لبس الخفين فى الاحرام،رقم (٢٦٧٩)، وباب قطعهما اسفل من الكعبين، رقم (٢٦٨١)، وباب النهى عن ان ... [بقيه حاشيه په راروانه صفحه..

[بقيه حاشيه په راروانه صفحه..

أَنَّ رَجُلاً سَأَلَهُ مَا يَلْبَسُ الْمُحْرِمُ فَقَالَ «لاَ يَلْبَسِ الْقَمِيصَ وَلاَ الْعِمَامَةَ وَلاَ السَّرَاوِيلَ وَلاَ الْبُرْنُسَ وَلاَ ثَوْبًا مَسَّهُ الْوَرْسُ أَوِ الزَّعْفَرَانُ، فَإِنْ لَمْ يَجِدِ النَّعْلَيْنِ فَلْيَلْبَسِ الْخُفَّيْنِ وَلْيَقْطَعْهُمَا حَتَّى يَكُونَا تَحْتَ الْكَعْبَيْنِ».

[۳۵۹، ۱۴۶۸، ۱۷۴۱، ۱۷۴۵، ۵۴۵۸، ۵۴۶۶، ۵۴۶۸، ۵۴۶۹، ۵۵۰۹، ۵۵۱۴]

رجال الحدیث

① **ادم** : دا آدم بن ابی ایاس خراسانی مروزی رحمه الله دې، ددوی حالات په کتاب الایمان، ،،باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده،، لاندې تیر شوی دی ـ (۱)

② **ابن ابی ذئب** : دا محمدبن عبدالرحمن بن المغیره بن الحارث بن ابی ذئب القرشی العامری المدنی رحمه الله دې، ددوی حالات په دې جلد کتاب العلم .. باب حفظ العلم، ، سره تیرشوی دی ـ

③ **نافع** : دانافع مولی عبدالله بن عمر (رض) دې، ددوی حالات تیرشوی حدیث سره تیرشوی دی.

④ **الزهری** : دا امام محمد بن مسلم بن عبیدالله المعروف بابن شهاب الزهری رحمه الله ددهٔ حالات ،،بدء الوحی، ، ددریم حدیث په ضمن کښې تیرشوی دی ـ (۲)

⑤ **سالم** : دا سالم بن عبدالله بن عمربن الخطاب رضی الله عنهم دې، ددهٔ حالات په کتاب الایمان،، باب : الحیاء من الایمان، ، لاندې تیر شوی دی ـ (۳)

⑥ **حضرت عبد الله بن عمر** رضی الله عنهما : دحضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما حالات په کتاب الایمان،،باب الایمان وقول النبی صلی الله علیه وسلم : بنی الاسلام علی خمس،، د لاندې تیرشوی دی ـ (۴)

د حدیث دسند وضاحت : دلته دصحیح بخاری دوه نسخې دی : په یو کښې دی ،،حدثنا آدم، قال حدثنا ابی ذئب، عن نافع عن عمر، عن النبی صلی الله علیه وسلم، وابن ابی ذئب،، عن الزهری عن سالم عن ابن عمرعن النبی صلی الله علیه وسلم،،ـ

دلته ،، وابن ابی ذئب،،کوم چې دوباره راغلي دې ددې عطف په روستو،، حدثنا ابن ابی ذئب،، باندې دې اومطلب دا دې چې آدم بن ابی ایاس دا حدیث هم د ابن ابی ذئب نه په دوو سندونو

بقیه حاشیه د تیرمخ] تلبس المحرمة القفازین، رقم (۲۶۸۲) ـ وابوداود فی سننه فی کتاب المناسک، باب مایلبس المحرم،رقم (۱۸۲۳ ـ ۱۸۲۸) والترمذی فی جامعه، فی کتاب الحج،باب ماجاء فیما لایجوزللمحرم لبسه، رقم(۸۳۳) ـ وابن ماجه فی سننه فی کتاب المناسک،باب مایلبس المحرم من الثیاب، رقم (۲۹۲۹و ۲۹۳۰)، وباب السراویل والخفین للمحرم ..... رقم (۲۹۳۲)

(۱) کشف الباری (ج۱ص۲۷۸)ـ

(۲) کشف الباری (ج۱ص۳۲۶)ـ

(۳) کشف الباری (ج۲ص ۱۲۸، ۱۲۹)ـ

(۴) کشف الباری (ج۱ص۲۳۷)ـ

سره اوریدلې دي ـ
دویمه نسخه هغه ده کومه چې په متن کښې مذکور ده، یعنی ,,حدثنا آدم، قال: حدثنا ابن ابی ذئب، عن نافع، عن ابن عمر، عن النبی صلی الله علیه وسلم، وعن الزهری، عن سالم، عن ابن عمر، عن النبی صلی الله علیه وسلم......،، ـ
په دې کښې ,,عن الزهری،، عطف په ,,عن نافع،، باندې دې، ګویا دابن ابی ذئب د نوم ئې دوباره اعاده نه ده کړې ـ (1)
حاصل دا چې دا حدیث د ابن ابی ذئب شیخ شیخ البخاری په عن دوو سندونو سره روایت کوی، یو ,,عن نافع عن ابن عمر،، او دویم سند دې ,,عن الزهری عن سالم ابن عمر،، دویم سند د رومبی سند په مقابله کښې یو درجه نازل دې، اګرچه د دواړو سندونو په جلیل القدر کیدو کښې څه شک نشته ـ

قوله: أَنَّ رَجُلاً سَأَلَهُ: یو کس دهغوی نه تپوس اوکړو ـ
دا سړې څوک وو؟ حافظ رحمه الله فرمائی ,,لم اقف علی اسمه،، ـ (2) زۀ د دۀ د نوم نه واقفه نه شومه ـ

قوله: مَا يَلْبَسُ الْمُحْرِمُ فَقَالَ «لاَ يَلْبَسِ الْقَمِيصَ وَلاَ الْعِمَامَةَ وَلاَ السَّرَاوِيلَ وَلاَ الْبُرْنُسَ وَلاَ ثَوْبًا مَسَّهُ الْوَرْسُ أَوِ الزَّعْفَرَانُ، فَإِنْ لَمْ يَجِدِ النَّعْلَيْنِ فَلْيَلْبَسِ الْخُفَّيْنِ وَلْيَقْطَعْهُمَا حَتَّى يَكُونَا تَحْتَ الْكَعْبَيْنِ»: کوم سړې چې احرام اوتړی هغه به څه اغوندی؟ نبی کریم ﷺ ارشاد اوفرمائیلو: محرم به نه قمیص اغوندی نه پټکې، نه پائجامه، نه هغه جامې کوم سره چې توپۍ ګنډلې شوی وی، نه هغه کپړه په کومه کښې چې ورس یا زعفران وی، بیا که چرې پښپو کولو د پاره څپلۍ نه ملاویږی نو موزې دې د ګیټونه لاندې کټ کړئ او په پښپودی کړی ـ

دحضور اکرم ﷺ فصیح او بلیغ جواب: سائل دلته دحضور اکرم ﷺ نه دملبوساتو په باره تپوس کړې وو چې هغه کوم لباس دې چې محرم ئې اچولې شی؟ لیکن رسول الله ﷺ غیر ملبوسات د دواؤ وجونه ذکر کړو ـ
یو خو د دې وجې نه چې د کوم څیز د اچولو اجازت وی نو دهغې په اچولو کښې څه حرج نشته دې او د کوم د اچولو چې اجازت نشته دې دهغې په اچولو کښې ضرروی، نو نبی کریم ﷺ دا اوښودل چې دجلب منفعت نه دفع ضرر مقدم دې، لهذا غیر ملبوسات یعنی هغه لباس کوم چې نه دی اغوستل پکار. دهغې په باره سوال کول پکار دی ـ

---
(1) اوګورئ فتح الباری (ج۱ص۲۳۱) ـ
(2) فتح الباری (ج۱ص۲۳۱) ـ

دويمه وجه داده چې دملبوساتو خوهډوځه حدنشته دې،او غيرملبوسات محددو دى، يعنى دكوم ځيز چې اجازت دې دهغې خوهړو څه حدنشته دې اودكوم ځيزچې اجازت نشته دې هغه محدود دى، لهذا حضوراكرم ﷺ محدود بيان كړه ـ اوكله چې دا معلومه شوه چې فلانكې فلانكې ځيز استعمالول ناجائزدى نو معلومه شوه چې باقى ټول ځيزونه استعمالول جائزدى،يعنى مذكورات ناجائزاو غيرمذكورات جائز۔

دروايت دترجمة الباب سرّه مطابقت : دلته دروايت دترجمة الباب سره مطابقت هم را اوتلو،چې سائل خوصرف دجائزملبوساتومتعلق سوال كړې وواوحضوراكرم ﷺ ملبوسات اوغيرملبوسات دواړه ئې بيان كړل،غيرملبوسات يعنى دكوم دا اغستو(اچولو) اجازت نشته دى دمنطوق حديث نه بيان كړه اومبلوسات يعنى دكومواچولوچې اجازت دې دمفهوم حديث نه بيان اوفرمائيل ـ ([1])

دترجمة الباب سره دمطابقت يوتقريربل هم شوې دې چې سائل خودحالت اختيار مسئله تپوس كړې وواو حضور اكرم ﷺ ورته دحالت اضطرارمسئله هم بيان كړه اودا ئې اونيل چې يو كس ته نعلين ملاؤ نشوې نوهغه دې موزې كټ كړى او وادې چوى ـ ([2])

دحديث باب نه مستنبط قاعده : په حديث باب كښې حضور اكرم ﷺ چې دكوموځيزونونه منع كړې ده هغه درې ځيزونه دى :

① يوهغه ځيزونه كوم چې دسرپټولودپاره دى، لكه عمامه (پټكې)،اوددې په حكم كښې ټوپې هم ده، ددې استعمال جائز نه دې ـ

② دويمه هغه انواع دلباس كوم چې دبدن متعلق ګنډلې شوى وى،لكه سراويل (پرتوګ) قميص، برنس وغيره اوددې په حكم كښې به هغه ټول لباس راشى كوم چې دبدن د وضع اوهيئت مطابق ګنډلې شوې وى، كه هغې ته دهرچاپه ژبه كښې هرڅه وانى ـ

③ دريمه نوعه داچې كه محرم نعلين اغستې شى، دخفين اجازت نشته دې،ځكه چې خفين ساتركعب وى،دې نه معلومه شوه چې كوم يوځيزهم ساتركعب وى دهغې داستعمال اجازت به نه وى، لهذا كه چرې بوټان ځيلې ساتركعب وى نودهغې اجازت به هم نه وى ـ ([3])

السراويل : داعجمى لفظ دې، معرب كيدلوسره استعمال شوې دې،دا اګرچه دجمع په وزن باندې دې،خو دواحد دپاره استعماليږى ـ ([4])

البرنس : بضم الباء والنون واسكان الراء ـ

---

[1]) اوګورئ عمدة القارى (ج٢ص٢٢٢)ـ

[2]) فتح البارى (ج١ص٢٣١)ـ

[3]) عمدة القارى (ج٢ص٢٢٢)ـ

[4]) اوګورئ تهذيب الاسماء واللغات (ج٣ص١٤٨)، وعمدة القارى (ج٢ص٢٢١)ـ

برنس داسې كپړې ته وائي دكومې سر چې دې سره يوځاې وى، كه هغه چغه وى، كه هغه برساتي وى يا زره وغيره . [١] دهغه شان يوخاص قسم ټوپي ته هم ..برنس.. وائي، په صدر اسلام كښې به عبادو خلقو اچولې . [٢]

الورس : دزيړ رنګ يو ګيا «وابنه» دى، په يمن كښې پيدا كيږى، دكپړو رنګ كولو كښې ترې كاراخستې شى . [٣] دحديث باب سره متعلقه نور فقهى احكام به په تفصيل سره انشاء الله په كتاب الحج كښې راشى .

براعت اختتام : حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائيلى دى چې امام بخارى رحمه الله د..كتاب العلم.. په آخيره كښې داحديث ذكر كړې دې چې په كښې .. وليقطعهما حتى يكونا تحت الكعبين،، داقطع داختتام كتاب باندې اوپه نهايت باندې دال دې . [٤]

حضرت شيخ الحديث مولانا محمد زكريا صاحب رحمه الله فرمائى چې امام بخارى رحمه الله دهر..كتاب.. په آخيره كښې دانسان دزندګۍ په اختتام يعنى دمرګ طرف ته اشاره كوى. دلته هم دمحرم دلباس ذكر دې كوم چې دمړى دكفن مشابه دې . [٥] والله سبحانه وتعالى اعلم.

....

هذا آخر ما اردنا ايراده فى شرح كتاب العلم من الجامع الصحيح لامام البخارى رحمه الله تعالى

وبه تم المجلد الرابع من كتاب ،، كشف البارى عما فى صحيح البخارى،،

ويليه _ باذن الله تعالى _ المجلد الخامس، واوله : كتاب الوضوء ..

والحمد لله الذى بنعمته تتم الصالحات، والصلاة والسلام الاتمان

الاكملان على افضل الكائنات، وعلى آله واصحابه ومن تبعهم

باحسان، ما دامت الارضون والسماوات _

---

[١] تهذيب الاسماء واللغات (ج٣ص٢٦) _

[٢] عمدة القارى (ج٢ص٢٢١)_

[٣] تهذيب الاسماء واللغات (ج٤ص١٤٨)، وعمدة القارى (ج٢ص٢٢٢)_

[٤] فتح البارى (ج١٣ص٥٤٣) آخر الكتاب _

[٥] الكنز المتوارى (ج٢ص٣٩٦) _

((مصادر ومراجع))

۱۔ الابواب والتراجم لصحیح البخاری۔ حضرت شیخ الهند مولانا محمود حسن صاحب دیوبندی، رحمة الله علیه، المتوفی ۱۳۳۹ھ ادارہ تالیفات اشرفیه ملتان۔

۲۔ الابواب والتراجم لصحیح البخاری ۔ حضرت شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا صاحب کاندهلوی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۱۴۰۲ھ مطابق ۱۹۸۲م ۔ ایچ ایم سعید کمپنی، کراچی۔

۳۔ الآثار (کتاب الآثار) ۔ امام ابو حنیفه نعمان بن ثابت، رحمة الله علیه، متوفی ۱۵۰ھ روایت: امام محمد بن الحسن الشیبانی، رحمة الله علیه، متوفی ۱۸۳ھ، مکتبه امدادیه ملتان ۔

۴۔ الآثار المرفوعة (سبع رسائل) امام ابو الحسنات عبد الحی بن عبد الحلیم اللکنوی، رحمة الله علیه، متوفی ۱۳۰۴ھ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی۔

۵۔ الاجوبة المرضیة فیما سئل (السخاوی) عنه من الاحادیث النبویة ۔ حافظ شمس الدین محمد بن عبدالرحمن السخاوی، رحمة الله علیه، المتوفی ۹۰۲ھ ۔ تحقیق: دکتور محمد اسحاق محمد ابراهیم ۔ دار الرایة، الریاض و جدة طبع اول ۱۴۱۸ھ ۔

۶۔ الاحسان بترتیب صحیح ابن حبان ۔ امام ابو حاتم محمد بن حبان البستی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفیٰ ۳۵۴ ۔ مؤسسة الرسالة، بیروت۔

۷۔ احکام الاحکام، شرح عمدة الاحکام امام تقی الدین ابو الفتح الشهیر بابن دقیق العید، رحمة الله علیه، متوفی ۷۰۲ھ، دار الکتب العلمیة بیروت، طبع ثانی ۱۴۲۶ھ / ۲۰۰۵م ۔

۸۔ احکام القرآن، امام ابو بکر احمد بن علی الرازی الجصاص، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۳۷۰، دار الکتاب العربی بیروت ۔

۹۔ احکام القرآن ۔ حضرت مولانا ظفر احمد صاحب عثمانی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفیٰ ۱۳۹۴ھ، ادارة القرآن کراچی

۱۰ ۔ اختصار علوم الحدیث ۔ ابو الفداء عماد الدین اسماعیل بن شهاب الدین عمر المعروف بابن کثیر، رحمه الله تعالیٰ، المتوفیٰ ۷۷۴ھ دار التراث القاهرة، ۱۳۹۹ھ / ۱۹۷۹م۔

۱۱۔ الاذکار مع الفتوحات الربانیة ۔ امام ابو زکریا محیی الدین یحیی بن شرف النووی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفیٰ ۶۷۶ھ المکتبة الاسلامیة۔

۱۲۔ ارشاد الساری شرح صحیح البخاری، ابو العباس شهاب الدین احمد القسطلانی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۹۲۳ھ، المطبعة الکبریٰ الامیریة، مصر، طبع سادس ۱۳۰۴ھ ۔

۱۳۔ ازالة الخفاء عن خلافة الخلفاء ۔ حضرت شاہ ولی الله محدث دهلوی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفیٰ ۱۱۷۶ھ سهیل اکیڈمی لاهور۔

ازالة الخفاء عن خلافة الخلفاء مترجم ۔ حضرت شاہ ولی الله محدث دهلوی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفیٰ ۱۱۷۶ھ قدیمی کتب خانه کراچی۔

۱۴۔ الاستیعاب فی اسماء الاصحاب (بهامش الاصابة)، ابو عمر یوسف بن عبدالله بن محمد بن عبد البر، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۴۶۳ھ، دار الفکر بیروت ۔

۱۵۔ اسد الغابة فی معرفة الصحابة، عز الدین ابو الحسین علی بن محمد الجزری المعروف بابن الاثیر، رحمه الله تعالیٰ، المتوفیٰ ۶۳۰ھ، دار الکتب العلمیة بیروت۔
۱۶۔ اشعة اللمعات۔ شیخ عبد الحق محدث دهلوی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفیٰ ۱۰۵۲ھ۔ مکتبه نوریه رضویه سکھر پاکستان۔
۱۷۔ الاصابة فی تمییز الصحابة۔ شهاب الدین ابو الفضل احمد بن علی العسقلانی المعروف بابن حجر، رحمه الله تعالیٰ، المتوفیٰ ۸۵۲ھ۔ دار الفکر بیروت۔
۱۸۔ اصول کافی۔ محمد بن یعقوب الکلینی، متوفی ۳۲۹ھ۔ دار الکتب الاسلامیة، تهران، طبع ثالث ۱۳۸۸ھ۔
۱۹۔ اطلس الحدیث النبوی من الکتب الصحاح الستة، دکتور شوقی ابو خلیل، دار الفکر دمشق، طبع رابع ۱۴۲۶ھ، ۲۰۰۵م۔
۲۰۔ الاعتبار فی الناسخ والمنسوخ فی الحدیث، الحافظ ابو بکر محمد بن موسی الحازمی الهمدانی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفیٰ ۵۸۴ھ، تحقیق: احمد طنطاوی۔ دار ابن حزم۔ الطبعة الاولیٰ ۱۴۲۲ھ۔ ۲۰۰۱م۔
۲۱۔ الاعتصام، امام ابو اسحاق ابراهیم بن موسی بن محمد اللخمی الشاطبی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفیٰ ۷۹۰ھ، دار الفکر، بیروت۔
۲۲۔ اعلام الحدیث، امام ابو سلیمان حمد بن محمد الخطابی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۳۸۸ھ، مرکز احیاء التراث الاسلامی، جامعة ام القریٰ، مکة مکرمة۔
۲۳۔ اعلاء السنن، علامه ظفر احمد عثمانی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۱۳۹۴ھ، ادارة القرآن کراچی۔
۲۴۔ اکمال تهذیب الکمال، علامه علاء الدین مغلطای بن قلیج بن عبد الله البکجری الحنفی، رحمه الله، المتوفی ۷۶۲ھ، الفاروق الحدیثة للطباعة و النشر، طبع اول ۱۴۲۲ھ / ۲۰۰۱م۔
۲۵۔ الاکمال فی رفع الارتیاب عن المؤتلف و المختلف فی الاسماء والکنیٰ و الالقاب، الامیر الحافظ ابو نصر علی بن هبة الله المعروف بابن ماکولا، رحمه الله، المتوفی ۴۷۵ھ، محمد امین دمج، بیروت۔
۲۶۔ الفیة الحدیث۔ حافظ جلال الدین عبد الرحمن سیوطی رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۹۱۱ھ، تصحیح و تشریح: شیخ احمد محمد شاکر رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۱۳۷۷ھ المکتبة العلمیة۔۔
۲۷۔ الالماع۔ قاضی عیاض بن موسی الیحصبی رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۵۴۴ھ تحقیق و تعلیق: احمد فرید المزیدی، دار الکتب العلمیة۔، بیروت، طبع اول ۱۴۲۵ھ۔ ۲۰۰۴م۔
۲۸۔ الاموال (کتاب الاموال) امام ابو عبد القاسم بن سلام رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۲۲۴ھ، دار الکتب العلمیة بیروت، طبع اول ۱۴۰۶ھ۔
۲۹۔ الام (کتاب الام) امام محمد بن ادریس الشافعی رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۲۰۴ھ، دار المعرفة، بیروت ۱۳۹۳ھ۔ ۱۹۷۳م۔
۳۰۔ الانساب، ابو سعد عبد الکریم بن محمد بن منصور السمعانی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۵۶۲ھ، دار الجنان، بیروت، طبع اول ۱۴۰۸ھ / ۱۹۸۸م۔
۳۱۔ اوجز المسالک الیٰ مؤطا مالک، شیخ الحدیث حضرت مولانا زکریا کاندهلوی رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۱۴۰۲ھ، مطابق ۱۹۸۲م، ادارہ تالیفات اشرفیه ملتان۔ و بتحقیق الدکتور تقی الدین الندوی حفظه الله تعالیٰ، دار القلم، دمشق، طبع اول ۱۴۲۴ھ، ۲۰۰۳م۔

۳۲۔ بدائع الصنائع فی ترتیب الشرائع، ملک العلماء علاء الدین ابو بکر بن مسعود الکاسانی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۵۸۷ ھ، ایچ ایم سعید کمپنی کراچی۔
۳۳۔ بدایة المجتهد و نهایة المقتصد ۔ علامه قاضی ابو الولید محمد بن احمد بن رشد قرطبی، متوفیٰ ۵۹۵ھ، شرکة و مطبعة مصطفی البابی الحلبی مصر طبع خامس ۱۴۰۱ ھ مطابق ۱۹۸۱ م ۔
۳۴۔ البدایة و النهایة ۔ حافظ عماد الدین ابو الفداء اسماعیل بن عمر المعروف بابن کثیر رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۷۷۴ ھ ۔ مکتبة المعارف بیروت، طبع ثانی ۱۹۷۷ م ۔
۳۵۔ البضاعة المزجاة لمن یطالع المشکاة (مطبوعه مع المرقاة) ۔ مولانا عبد الحلیم چشتی حفظه الله تعالیٰ ۔ مکتبه امدادیه ملتان۔
۳۶۔ بیان القرآن ۔ حکیم الامت حضرت مولانا اشرف علی صاحب تھانوی رحمه الله تعالیٰ۔ متوفیٰ ۱۳۶۲ ھ ۔ شیخ غلام علی اینڈ سنز لاهور۔
۳۷۔ تاج العروس من جواهر القاموس، ابو الفیض سید محمد بن محمد المعروف بالمرتضیٰ الزبیدی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۱۲۰۵ ھ، دار مکتبة الحیاة، بیروت ۔
۳۸۔ تاریخ ابن الاثیر (الکامل فی التاریخ) ابو الحسن عز الدین علی بن محمد بن الاثیر الجزری رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۶۳۰ ھ، دار الکتاب العربی، بیروت۔
۳۹ ۔ تاریخ الامم و الملوک (تاریخ الطبری)، امام محمد بن جریر الطبری، رحمه الله، المتوفی ۳۱۰ ھ، مؤسسة الاعلمی للمطبوعات، بیروت، طبع رابع ۱۴۰۳ ھ ۔ ۱۹۸۳ م ۔
۴۰۔ تاریخ ابن خلدون (کتاب العبر، ودیوان المبتدا و الخبر، فی ایام العرب والعجم و البربر، ومن عاصرهم من ذوی السلطان الاکبر) علامه عبد الرحمن بن محمد بن خلدون الحضرمی المغربی رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۸۰۸ ھ، مؤسسة الاعلمی للمطبوعات، بیروت ۔
۴۱۔ تاریخ الاسلام ۔ حافظ شمس الدین ابو عبد الله محمد بن احمد بن عثمان الذهبی رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۷۴۸ ھ، تحقیق: عمر عبد السلام تدمری، دار الکتاب العربی، بیروت، طبع اول ۱۴۱۰ ھ ۔ ۱۹۹۰ م ۔
۴۲ ۔ تاریخ بغداد او مدینة السلام ۔ حافظ احمد بن علی المعروف بالخطیب البغدادی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۴۶۳ ھ ۔ دار الکتاب العربی بیروت۔
۴۳ ۔ تاریخ الخلفاء ۔ حافظ جلال الدین عبد الرحمن السیوطی رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۹۱۱ ھ، مؤسسة الکتب الثقافیة، بیروت، طبع ثالث ۱۴۱۹ ھ ۔ ۱۹۹۸ م ۔
۴۴۔ تاریخ عثمان بن سعید الدارمی رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۲۸۰ ھ، عن ابی زکریا یحیی بن معین، المتوفی ۲۳۳ ھ، دار المامون للتراث، ۱۴۰۰ ھ ۔
۴۵۔ التاریخ الکبیر ۔ امام محمد بن اسماعیل البخاری رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۲۵۶ ھ ۔ دار الکتب العلمیة بیروت
۴۶۔ تحریر تقریب التهذیب، دکتور بشار عواد معروف و الشیخ شعیب الارنؤوط، مؤسسة الرسالة، طبع اول ۱۴۱۷ ھ ۔ ۱۹۹۷ م ۔
۴۷۔ تحفة الاشراف بمعرفة الاطراف، ابو الحجاج جمال الدین یوسف بن عبد الرحمن المزی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۷۴۲ ھ، المکتب الاسلامی بیروت، طبع دوم ۱۴۰۳ ھ مطابق ۱۹۸۳ م ۔

۴۸ ـ تحفة البارى بشرح صحيح البخارى، شيخ الاسلام ابى يحيى زكريا بن محمد الانصارى، رحمه الله تعالىٰ، المتوفىٰ ۹۲۶ھ، دار الكتب العلمية، دار ابن حزم بيروت، طبع اول ۱۴۲۵ھ ـ ۲۰۰۴م ـ
۴۹ـ تذكرة الحفاظ، حافظ ابو عبد الله شمس الدين محمد بن احمد بن عثمان الذهبى، رحمه الله تعالىٰ، متوفى ۷۴۸ھ، دائرة المعارف العثمانية، الهند ـ
۵۰ ـ التذييل على كتاب تهذيب التهذيب ـ محمد بن طلعت، مكتبه اضواء السلف، الرياض، طبع اول ۱۴۲۵ھ ـ ۲۰۰۴م ـ
۵۱ـ ترجمان السنة ـ حضرت مولانا بدر عالم ميرٹھى، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ۱۳۸۵ھ، دار الاشاعت، كراچى ـ
۵۲ ـ تعريف اهل التقديس بمراتب الموصوفين بالتدليس ـ حافظ احمد بن على المعروف بابن حجر العسقلانى رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ۸۵۲ھ، تحقيق: عاصم عبد الله القريوتى الزرقاء، الاردن ـ
۵۳ـ تعليقات تقريب التهذيب ـ شيخ محمد عوامة حفظه الله تعالى، دار الرشد حلب ۱۴۰۶ھ ـ
۵۴ ـ تعليقات جامع بيان العلم و فضله ـ ابو الاشبال الزهيرى، دار ابن الجوزى، طبع رابع ۱۴۱۹ھ ـ
۵۵ ـ تعليقات تهذيب الكمال ـ دكتور بشار عواد معروف حفظه الله تعالىٰ ـ مؤسسة الرسالة، طبع اول ۱۴۱۳ھ
۵۶ـ تعليقات الرفع و التكميل ـ شيخ عبد الفتاح ابو غدة رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ۱۴۱۷ھ، مكتب المطبوعات الاسلامية، حلب، طبع سوم ۱۴۰۷ھ ـ ۱۹۸۷م ـ
۵۷ـ تعليقات علوم الحديث ـ دكتور نور الدين عتر حفظه الله تعالى، دار الفكر بيروت، ۱۴۰۶ھ ـ ۱۹۸۶م ـ
۵۸ـ تعليقات الكاشف للذهبى، شيخ محمد عوامة / شيخ احمد محمد نمر الخطيب حفظهما الله، مؤسسة دار القبلة / مؤسسة علوم القرآن، طبع اول ۱۴۱۳ھ ـ ۱۹۹۲م ـ
۵۹ـ تعليقات لامع الدرارى، شيخ الحديث مولانا محمد زكريا الكاندهلوى، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ۱۴۰۲ھ / ۱۹۸۲م، كشمير بكڈپو چنيوٹ بازار فيصل آباد ـ
۶۰ـ تعليقات معجم الصحابة ـ جماعة من العلماء والمحققين، مكتبه نزار مصطفى الباز، مكة المكرمة ـ الرياض
۶۱ ـ تغليق التعليق، حافظ احمد بن على المعروف بابن حجر رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ۸۵۲ھ، المكتب الاسلامى، ودار عمار ـ
۶۲ـ تفسير الطبرى (جامع البيان عن تاويل آى القرآن)، امام ابو جعفر محمد بن جرير الطبرى، رحمه الله تعالىٰ، متوفى ۳۱۰ھ، مركز البحوث و الدراسات العربية و الاسلامية بدار هجر ـ القاهرة ۱۴۲۲ھ ـ ۲۰۰۱م ـ
۶۳ـ تفسير القرآن العظيم، حافظ ابو الفداء عماد الدين اسماعيل بن عمر بن كثير الدمشقى، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ۷۷۴ھ، دار احياء الكتب العربية ـ
۶۴ ـ تفسير القرطبى (الجامع لاحكام القرآن)، امام ابو عبد الله محمد بن احمد الانصارى القرطبى، رحمه الله تعالىٰ متوفى ۶۷۱ھ، دار الفكر، بيروت ـ
۶۵ـ التفسير الكبير، (تفسير الرازى او مفاتيح الغيب)، الامام ابو عبدالله فخر الدين محمد بن عمر الرازى، رحمه الله تعالىٰ، متوفى ۶۰۶ھ، مكتب الاعلام الاسلامى، ايران ـ
۶۶ـ التفسير المظهرى ـ قاضى محمد ثناء الله الفانى فتى، رحمه الله تعالىٰ، ۱۲۲۵ھ، حافظ كتب خانه كوئٹه ـ
۶۷ـ تقريب التهذيب، حافظ احمد بن على المعروف بابن حجر العسقلانى، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ۸۵۲ھ، دار الرشيد حلب ۱۴۰۶ھ ـ

٦٨۔ التقريب و التيسير لمعرفة سنن البشير النذير (مع تدريب الراوى) امام ابو زكريا محى الدين يحيى بن شرف النووى، رحمه الله تعالىٰ، متوفى ٦٧٦ ھ، المكتبة العلمية، المدينة المنورة۔
٦٩۔ تقرير بخارى شريف ۔ حضرت شيخ الحديث مولانا محمد زكريا كاندهلوى، رحمه الله تعالىٰ، متوفى ١٤٠٢ ھ، مكتبة الشيخ كراچى۔
٧٠۔ التقييد والايضاح لما اطلق و اغلق من كتاب ابن الصلاح، حافظ ابو الفضل زين الدين عبد الرحيم بن الحسين العراقى، رحمه الله تعالىٰ، متوفى ٨٠٦ ھ مكتبه سلفيه مدينه منوره ۔ طبع اول ١٣٨٩ ھ ۔
التقييد والايضاح لما اطلق و اغلق من كتاب ابن الصلاح، حافظ عراقى، رحمه الله تعالىٰ، تحقيق : دكتور اسامه بن عبد الله خياط، دار البشائر الاسلامية، طبع اول ١٤٢٥ ھ ۔ ٢٠٠٢ م ۔
٧١۔ تكملة فتح الملهم، حضرت مولانا محمد تقى عثمانى صاحب مدظلهم ، مكتبه دار العلوم كراچى ۔
تكملة فتح الملهم، حضرت مولانا محمد تقى عثمانى صاحب مدظلهم ، دار احياء التراث العربى، بيروت، طبع اول ١٤٢٦ ھ ۔ ٢٠٠٦ م ۔
٧٢۔ التلخيص الحبير فى تخريج احاديث الرافعى الكبير، حافظ ابن حجر عسقلانى رحمه الله، متوفى ٨٥٢ ھ، دار نشر الكتب الاسلامية لاهور، و دار الكتب العلمية، بيروت ١٤١٩ ھ ۔
٧٣۔ تلخيص المستدرك (المطبوع بذيل المستدرك)، حافظ شمس الدين محمد بن احمد عثمان الذهبى رحمه الله تعالىٰ، متوفى ٧٤٨ ھ، دار الفكر بيروت ۔
٧٤۔ التمهيد لما فى الموطا من المعانى و الاسانيد، حافظ ابو عمر يوسف بن عبد الله بن محمد ابن عبد البر المالكى، رحمه الله تعالىٰ، متوفى ٤٦٣ ھ، المكتبة التجارية، مكة المكرمة۔
٧٥۔ تنوير الحلك فى امكان رؤية النبى و الملك (ضمن : الحاوى للفتاوى للسيوطى) حافظ جلال الدين عبد الرحمن السيوطى رحمه الله تعالى، متوفى ٩١١ ھ مكتبه نوريه رضويه فيصل آباد۔
تنوير الحوالك شرح مؤطا امام مالك، حافظ جلال الدين عبد الرحمن السيوطى رحمه الله تعالى، متوفى ٩١١ ھ دار الكتب العلمية بيروت۔
٧٦۔ توضيح الافكار لمعانى تنقيح الانظار، امام محمد بن اسماعيل المعروف بالامير الصنعانى رحمه الله تعالى، متوفى ١١٨٢ ھ، دار الكتب العلمية، طبع اول ١٤١٧ ھ ١٩٩٧ م ۔
٧٧۔ تهذيب الاسماء و اللغات، امام محى الدين ابو زكريا يحيى بن شرف النووى، رحمه الله تعالىٰ، متوفى ٦٧٦ ھ، ادارة الطباعة المنيرية۔
٧٨۔ تهذيب التهذيب، حافظ احمد بن على المعروف بابن حجر العسقلانى، رحمه الله تعالىٰ ، متوفى ٨٥٢ ھ، دائرة المعارف النظامية، حيدر آباد الدكن ١٣٢٥ ھ۔
٧٩۔ تهذيب سنن ابى داود، حافظ شمس الدين ابو عبد الله محمد بن ابى بكر المعروف بابن القيم، رحمه الله، المتوفى ٧٥١ ھ، مطبعة انصار السنة المحمدية، ١٣٦٧ھ ۔ ١٩٤٨ م ۔
٨٠۔ تهذيب الكمال، حافظ جمال الدين ابو الحجاج يوسف بن عبد الرحمن المزى، رحمه الله تعالىٰ، متوفى ٧٤٢ ھ، مؤسسة الرسالة، طبع اول، ١٤١٣ ھ۔
٨١۔ تيسير القارى ۔ مولانا نور الحق بن شيخ عبد الحق محدث دهلوى رحمه الله تعالى، متوفى ١٠٧٣ ھ، مطبع علوى، لكهنؤ۔

۸۲۔ الثقات (کتاب الثقات)، حافظ ابو حاتم محمد بن حبان بستی، رحمه الله، متوفی ۳۵۴ھ، دائرة المعارف العثمانية، حیدر آباد، ۱۳۹۳ھ۔
۸۳۔ جامع الاصول من حدیث الرسول، علامه مجد الدین ابو السعادات المبارک بن محمد بن الاثیر الجزری، رحمه الله تعالیٰ متوفی ۶۰۶ھ، دار الفکر، بیروت۔
جامع البیان عن تاویل آی القرآن (دیکھئے تفسیر الطبری)
۸۴۔ جامع بیان العلم و فضله، حافظ ابو عمر یوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر المالکی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۴۶۳ھ۔ دار ابن الجوزی، طبع رابع ۱۴۱۹ھ۔ ۱۹۹۸م۔
۸۵۔ جامع الترمذی، (سنن الترمذی)، امام ابو عیسیٰ محمد بن عیسیٰ بن سورة الترمذی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۲۷۹ھ، ایچ ایم سعید کمپنی / دار احیاء التراث العربی / دار السلام۔
الجامع لاحکام القرآن (دیکھئے تفسیر القرطبی)
۸۶۔ الجامع لاخلاق الراوی و آداب السامع۔ حافظ ابو بکر احمد بن علی بن ثابت الخطیب البغدادی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفیٰ ۴۶۳ھ دار الکتب العلمیة، بیروت، طبع اول ۱۴۱۷ھ۔ ۱۹۹۶م۔
۸۷۔ الجرح والتعدیل، امام ابو محمد عبد الرحمن بن ابی حاتم محمد ادریس الرازی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفیٰ ۳۲۷ھ، دار الکتب العلمیة، بیروت، طبع اول، ۱۴۲۲ھ۔ ۲۰۰۲م۔
۸۸۔ جمع الوسائل فی شرح الشمائل، امام نور الدین علی بن سلطان القاری، رحمه الله تعالیٰ، المتوفیٰ ۱۰۱۴ھ، ادارہ تالیفات اشرفیه ملتان۔
۸۹۔ الجوهر النقی (بذیل السنن الکبری للبیهقی)۔ علامه علاء الدین علی بن عثمان المار دینی، الشهیر بابن الترکمانی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفیٰ ۷۴۵ھ۔ نشر السنة ملتان۔
۹۰۔ حاشیة سبط ابن العجمی علی الکاشف۔ امام برهان الدین ابو الوفاء ابراهیم بن محمد سبط ابن العجمی الحلبی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفیٰ ۸۴۱ھ۔ شرکة دار القبلة، مؤسسة علوم القرآن، طبع اول ۱۴۱۳ھ۔ ۱۹۹۲م۔
۹۱۔ حاشیة السندی علی البخاری، امام ابو الحسن نور الدین محمد بن عبد الهادی السندی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۱۱۳۸ھ، قدیمی کتب خانه۔
۹۲۔ الحاوی الکبیر، امام ابو الحسن علی بن محمد حبیب الماوردی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۴۵۰ھ دار الفکر، ۱۴۱۴ھ۔ ۱۹۹۴م۔
۹۳۔ الحاوی للفتاوی۔ حافظ جلال الدین عبد الرحمن بن ابی بکر السیوطی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۹۱۱ھ مکتبه نوریه رضویه فیصل آباد۔
۹۴۔ حلیة الاولیاء۔ حافظ ابو نعیم احمد بن عبد الله بن احمد الاصبهانی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۴۳۰ھ دار الفکر بیروت۔
۹۵۔ خلاصة تذهیب تهذیب الکمال (خلاصة الخزرجی) علامه صفی الدین الخزرجی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۹۲۳ھ کے بعد، مکتب المطبوعات الاسلامیة، بحلب۔
۹۶۔ الدرایة فی تخریج احادیث الهدایة، حافظ احمد بن علی المعروف بابن حجر العسقلانی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۸۵۲ھ، دار نشر الکتب الاسلامیة لاهور۔

٩٧۔ الدر المختار، علامه علاء الدین محمد بن علی بن محمد الحصکفی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ١٠٨٨ ھ، مکتبہ رشیدیہ کوئٹہ۔
٩٨۔ الدر المنثور فی التفسیر بالماثور۔ حافظ جلال الدین عبد الرحمن السیوطی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ٩١١ ھ مؤسسة الرسالة۔
٩٩۔ ذخائر المواریث فی الدلالة علی مواضع الحدیث۔ علامه عبد الغنی بن اسماعیل بن عبد الغنی النابلسی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ١١٤٣ ھ۔ دار المعرفة بیروت۔ دار الکتب العلمیة بیروت۔
١٠٠۔ رد المحتار علی الدر المختار، علامه محمد امین بن عمر بن عبد العزیز عابدین شامی، رحمه الله، متوفیٰ ١٢٥٢ ھ، مکتبه رشیدیه، کوئٹه۔
١٠١۔ رحماء بینهم، حضرت مولانا محمد نافع صاحب، مدظلهم، تخلیقات، لاهور۔
١٠٢۔ الرسالة المستطرفة لبیان مشهور کتب السنة المشرفة۔ علامه محمد بن جعفر الکتانی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ١٣٢٥ ھ، میر محمد کتب خانه کراچی۔
١٠٣۔ رسالة شرح تراجم ابواب البخاری، (مطبوعه مع صحیح بخاری)، حضرت مولانا شاه ولی الله دهلوی، رحمه الله، متوفی ١١٧٦ ھ، قدیمی کتب خانه کراچی۔
١٠٤۔ الرفع والتکمیل فی الجرح والتعدیل، علامه ابو الحسنات عبد الحی بن عبد الحلیم لکهنوی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ١٣٠٤ ھ، مکتب المطبوعات الاسلامیة حلب طبع سوم ١٤٠٧ ھ۔
١٠٥۔ الروح (کتاب الروح) حافظ شمس الدین ابو عبد الله محمد بن ابی بکر المعروف بابن القیم، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ٧٥١ ھ، مکتبه نصیر، مصر۔
١٠٦۔ الروح فی القرآن (تالیفات عثمانی) حضرت شیخ الاسلام علامه شبیر احمد عثمانی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ١٣٦٩ ھ ادارہ اسلامیات لاهور۔
١٠٧۔ روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و السبع المثانی، ابو الفضل شهاب الدین سید محمود آلوسی بغدادی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ١٢٧٠ ھ، مکتبه امدادیه، ملتان۔
١٠٨۔ الروض الانف۔ امام ابو القاسم عبد الرحمن بن عبد الله السهیلی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ٥٨١ ھ مکتبه فاروقیه ملتان۔ ١٣٩٧ ھ۔
١٠٩۔ زاد المعاد من هدی خیر العباد، حافظ شمس الدین ابو عبد الله بن ابی بکر المعروف بابن القیم، رحمه الله، متوفی ٧٥١ ھ، مؤسسة الرسالة۔
١١٠۔ زهر الربی علی المجتبی (مع سنن النسائی) حافظ جلال الدین عبد الرحمن السیوطی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ٩١١ ھ، قدیمی کتب خانه کراچی۔
١١١۔ السعایة فی کشف ما فی شرح الوقایة، علامه ابو الحسنات عبد الحی بن عبد الحلیم اللکنوی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ١٣٠٤ ھ، سهیل اکیڈمی لاهور۔
١١٢۔ سنن ابن ماجه، امام ابو عبد الله محمد بن یزید ماجه، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ٢٧٣ ھ، قدیمی کتب خانه / دار الکتاب المصری قاهره / دار السلام۔
١١٣۔ سنن ابی داؤد، امام ابو داؤد سلیمان بن الاشعث السجستانی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ٢٧٥ ھ، ایچ ایم سعید کمپنی / دار احیاء السنة النبویة / دار السلام۔

۱۱۴۔ سنن الدار قطنی، حافظ ابو الحسن علی بن عمر الدارقطنی، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۳۸۵ ھ، دار نشر الکتب الاسلامیۃ لاهور۔
۱۱۵۔ سنن الدارمی، امام ابو محمد عبد الله بن عبد الرحمن الدارمی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۲۵۵ ھ، قدیمی کتب خانہ کراچی۔
۱۱۶۔ السنن الصغریٰ للنسائی، امام ابو عبدالرحمن احمد بن شعیب النسائی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۳۰۳ ھ، قدیمی کتب خانہ کراچی / دارالسلام ریاض۔
۱۱۷۔ السنن الکبریٰ للنسائی، امام ابو عبدالرحمن احمد بن شعیب النسائی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۳۰۳ ھ، نشر السنۃ، ملتان۔
۱۱۸۔ السنن الکبری للبیهقی، امام حافظ ابو بکر احمد بن الحسین بن علی البیهقی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۴۵۸ ھ، نشر السنۃ، ملتان۔
۱۱۹۔ سیر اعلام النبلاء، حافظ ابو عبد الله شمس الدین محمد بن احمد بن عثمان الذهبی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۷۴۸ ھ، مؤسسۃ الرسالۃ۔
۱۲۰۔ السیرۃ الحلبیۃ (انسان العیون فی سیرۃ الامین والمأمون)، علامہ علی بن برهان الدین الحلبی، رحمه الله، المتوفی ۱۰۴۴ ھ، المکتبۃ الاسلامیۃ، بیروت۔
۱۲۱۔ السیرۃ النبویۃ، الامام ابو محمد عبد الملک بن هشام المعافری، رحمه الله تعالی، متوفی ۲۱۳ ھ، مکتبہ فاروقیہ ملتان۔
۱۲۲۔ سیرت المصطفی ۔ حضرت علامہ محمد ادریس کاندهلوی، رحمه الله تعالی، متوفی ۱۳۹۴ ھ، مکتبہ عثمانیہ لاهور۔
شرح تراجم ابواب البخاری۔ (دیکھئے رسالہ شرح تراجم ابواب البخاری)۔
۱۲۳۔ شرح شرح نخبۃ الفکر، علامہ نور الدین علی بن سلطان القاری، رحمه الله تعالی، متوفی ۱۰۱۴ ھ تحقیق: محمد نزار تمیم و هیثم نزار تمیم، دار الارقم۔
۱۲۴۔ شرح شیخ الاسلام فارسی (مطبوعہ مع تیسیر القاری)
۱۲۵۔ شرح صحیح البخاری (لابن بطال) امام ابو الحسن علی بن خلف بن عبد الملک المعروف بابن بطال، رحمه الله تعالی، متوفی ۴۴۹ ھ مکتبۃ الرشد، الریاض ۱۴۲۰ ھ ۔ ۲۰۰۰ م۔
۱۲۶۔ شرح العقائد النسفیۃ ۔ علامہ سعد الدین مسعود بن عمر التفتازانی، رحمه الله تعالی، متوفی ۷۹۱ ھ ۔ مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ۔
۱۲۷۔ شرح الکرمانی (الکواکب الدراری) علامہ شمس الدین محمد بن یوسف بن علی الکرمانی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۷۸۶ ھ، دار احیاء التراث العربی۔
۱۲۸ ۔ شرح مشکل الآثار، امام ابو جعفر احمد بن محمد سلامۃ الطحاوی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفی ۳۲۱ ھ، مؤسسۃ الرسالۃ ۱۴۱۵ ھ ۔ ۱۹۹۵ م۔
۱۲۹ ۔ شرح معانی الآثار امام ابو جعفر احمد بن محمد بن سلامۃ الطحاوی الحنفی رحمه الله، المتوفی ۳۲۱ ھ، میر محمد آرام باغ کراچی۔

شرح معانی الآثار مع نثر الازهار۔
۱۳۰۔ شرح المهذب (المجموع)، امام ابو زکریا محی الدین یحیی بن شرف النووی، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۶۷۶ھ، شرکۃ من علماء الازھر، دار الفکر بیروت۔
۱۳۱۔ شرح المواہب اللدنیۃ، علامہ محمد بن عبد الباقی بن یوسف الزرقانی المصری المالکی، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۱۱۲۲ھ، دار الکتب العلمیۃ، بیروت، طبع اول ۱۴۱۷ھ۔ ۱۹۹۶م۔
۱۳۲۔ شرح النووی علی صحیح مسلم، امام ابو زکریا محی الدین یحییٰ بن شرف النووی، رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفیٰ ۶۷۶ھ، قدیمی کتب خانہ کراچی۔
۱۳۳۔ شروط الائمۃ الخمسۃ للحازمی، حافظ ابو بکر محمد بن موسی بن عثمان الحازمی، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۵۸۴ھ تعلیقات علامہ زاھد الکوثری، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۱۳۷۱ھ و تعلیقات شیخ عبد الفتاح ابو غدۃ، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۱۴۱۷ھ۔
(ضمن: ثلاث رسائل فی علوم الحدیث) مکتب المطبوعات الاسلامیۃ بحلب۔
۱۳۴۔ الشمائل المحمدیۃ مع جمع الوسائل، امام ابو عیسی محمد بن عیسی بن سورۃ الترمذی رحمہ اللہ تعالی، المتوفی ۲۷۹ھ، ادارۃ تالیفات اشرفیہ ملتان۔
صحیح ابن حبان۔ (دیکھئے الاحسان بترتیب صحیح ابن حبان)
۱۳۵۔ الصحیح للبخاری، امام ابو عبداللہ محمد بن اسمعیل البخاری، رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفیٰ ۲۵۶ھ، قدیمی کتب خانہ، کراچی / دار السلام، ریاض، و بتحقیق محمد نزار تمیم و ھیثم نزار تمیم، دار الارقم بن ابی الارقم۔
۱۳۶۔ الصحیح لمسلم، امام مسلم بن الحجاج القشیری النیسابوری، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۲۶۱ھ، قدیمی کتب خانہ، کراچی / دار السلام۔
۱۳۷۔ الضعفاء الکبیر (کتاب الضعفاء الکبیر)، امام ابو جعفر محمد بن عمرو بن موسی بن حماد العقیلی المکی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۳۲۲ھ، دار الکتب العربیۃ، بیروت۔
۱۳۸۔ الضوء اللامع فی اعیان القرن التاسع، امام ابو عبد اللہ محمد بن عبد الرحمن السخاوی، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۹۰۲ھ۔ منشورات دار مکتبۃ الحیاۃ، بیروت۔
۱۳۹۔ الطبقات الکبریٰ، امام ابو محمد بن سعد، رحمہ اللہ، المتوفیٰ ۲۳۰ھ، دار صادر بیروت۔
طبقات المدلسین (دیکھئے تعریف اھل التقدیس بمراتب الموصوفین بالتدلیس)
۱۴۰۔ ظفر الامانی، امام ابو الحسنات عبد الحی بن عبد الحلیم اللکنوی، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۱۳۰۴ھ مکتب المطبوعات الاسلامیۃ بحلب، طبع ثالث ۱۴۱۶ھ۔
۱۴۱۔ عارضۃ الاحوذی، امام ابو بکر محمد بن عبد اللہ، المعروف بابن العربی، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۵۴۳ھ المطبعۃ المصریۃ بالازھر۔
۱۴۲۔ عقود الجواہر المنیفۃ فی ادلۃ مذہب الامام ابی حنیفۃ مما وافق فیہ الائمۃ الستۃ او احدھم، علامہ سید محمد بن محمد الحسینی، المعروف بالمرتضی الزبیدی، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۱۲۰۵ھ، ایچ ایم سعید کمپنی کراچی۔

۱۴۳ـ علوم الحدیث (مقدمہ ابن الصلاح) امام حافظ تقی الدین ابو عمرو عثمان بن عبد الرحمن المعروف بابن الصلاح، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۶۴۳ ھ تحقیق نور الدین عتر حفظہ اللہ تعالی، دار الفکر، تصویر ۱۴۰۶ ھـ ۱۹۸۶ مـ

۱۴۴ـ عمدۃ القاری، امام بدر الدین ابو محمد محمود بن احمد العینی، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۸۵۵ ھ، ادارۃ الطباعۃ المنیریۃ۔

۱۴۵ـ فتح الباری، حافظ احمد بن علی المعروف بابن حجر العسقلانی، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۸۵۲ ھ، دار الفکر بیروت۔

۱۴۶ـ فتح القدیر، امام کمال الدین محمد بن عبد الواحد المعروف بابن الهمام، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۸۶۱ ھ، مکتبہ رشیدیہ، کوئٹہ۔

۱۴۷ـ فتح المالک بتبویب التمهید لابن عبد البر علی مؤطا مالک، حافظ ابو عمر یوسف بن عبد اللہ بن محمد بن عبد البر المالکی، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۴۶۳ ھ مرتب: دکتور مصطفی صمیدۃ، دار الکتب العلمیۃ، بیروت، طبع اول ۱۴۱۸ ھـ ۱۹۹۸ مـ

۱۴۸ـ فتح المغیث، شرح الفیۃ الحدیث امام ابو عبد اللہ محمد بن عبد الرحمن السخاوی، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۹۰۲ ھ دار الامام الطبری، الطبعۃ الثانیۃ ۱۴۱۲ ھـ ۱۹۹۲ مـ

۱۴۹ـ فتح المغیث، امام حافظ ابو الفضل زین الدین عبد الرحیم بن الحسین العراقی، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۸۰۶ ھ دار الجیل بیروت۔

۱۵۰ ـ فتح الملہم، شیخ الاسلام علامہ شبیر احمد عثمانی، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۱۳۶۹ ھ، مکتبۃ الحجاز حیدری کراچی ـ مکتبہ دار العلوم کراچی ـ دار احیاء التراث العربی، بیروت۔

۱۵۱ـ الفتوحات الربانیۃ شرح الاذکار النواویۃ، شیخ محمد بن علان الصدیقی، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۱۰۵۷ ھ المکتبۃ الاسلامیۃ۔

۱۵۲ ـ فقہ اهل العراق و حدیثهم (مقدمۃ نصب الرایۃ) علامہ محمد زاهد الکوثری، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۱۳۷۱ ھ مکتب المطبوعات الاسلامیۃ بحلب۔

۱۵۳ ـ فقہ اللغۃ و سر العربیۃ ـ امام ابو منصور عبد الملک بن محمد بن اسماعیل الثعالبی، المتوفی ۴۲۹ ھ، قدیمی کتب خانہ کراچی۔

۱۵۴ ـ فیض الباری، امام العصر علامہ محمد انور شاہ کشمیری، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۱۳۵۲ ھ، ربانی بکڈپو دهلی۔

۱۵۵ ـ القاموس المحیط، امام مجد الدین محمد بن یعقوب الفیروز آبادی، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۸۱۷ ھ دار الفکر بیروت ۱۴۱۵ ھـ ۱۹۹۵ مـ

۱۵۶ ـ القاموس الوحید، مولانا وحید الزمان بن مسیح الزمان قاسمی کیرانوی، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۱۴۱۵ ھ/ ۱۹۹۵ م، ادارہ اسلامیات لاهور ـ کراچی۔

۱۵۷ـ الکاشف للذهبی، شمس الدین ابو عبد اللہ محمد بن احمد بن عثمان الذهبی، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۷۴۸ ھ، شرکۃ دار القبلۃ / مؤسسۃ علوم القرآن، طبع اول ۱۴۱۳ ھـ ۱۹۹۲ مـ

۱۵۸۔ الكاشف عن حقائق السنن،(شرح الطيبى) امام شرف الدين حسين بن محمد بن عبد الله الطيبى، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۷۴۳ھ، ادارة القرآن کراچی۔
الكامل فى التاريخ (دیکھئے تاریخ ابن الاثیر)
۱۵۹۔ الكامل فى ضعفاء الرجال، امام حافظ ابو احمد عبد الله بن عدی الجرجانی رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۳۶۵ھ، دار الفکر، بیروت۔
کتاب الآثار (دیکھئے : الآثار)
کتاب الام (دیکھئے : الام)
کتاب الاموال،(دیکھئے : الاموال)
کتاب الروح (دیکھئے : الروح)
۱۶۰۔ کتابت حدیث عهد رسالت و عهد صحابه میں، حضرت مولانا مفتی محمد رفیع عثمانی صاحب دامت برکاتهم ادارة المعارف کراچی۔
۱۶۱۔ الكاشف عن حقائق غوامض التنزيل وعيون الاقاويل فى وجوه التاويل، الامام جار الله محمود بن عمر الزمخشرى، المتوفى ۵۳۸ھ، دار الكتاب العربى، بیروت، لبنان۔
۱۶۲۔ كشف الاستار عن زوائد البزار على الكتب الستة، امام نور الدين على بن ابى بكر الهيثمى ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۸۰۷ھ، مؤسسة الرسالة، طبع اول ۱۴۰۵ھ۔
۱۶۳ ۔ كشف الاسرار على اصول البزدوى، علامه عبد العزيز بن احمد بن محمد البخارى، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۷۳۰ھ الصدف پبلشرز کراچی۔
۱۶۴ ۔كشف الاسرار على شرح المنار، امام ابو البركات عبد الله احمد بن محمود المعروف بحافظ الدين النسفى، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۷۱۰ھ، الصدف پبلشرز کراچی۔
۱۶۵۔ كشف البارى، شیخ الحدیث حضرت مولانا سلیم الله خان صاحب مدظلهم، مکتبۂ فاروقیه، کراچی۔
۱۶۶۔ كشف الخفاء و مزيل الالباس عما اشتهر من الاحاديث على السنة الناس، شیخ اسماعیل بن محمد العجلونى ، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۱۱۶۲ھ، دار احياء التراث العربى، بیروت۔
۱۶۷۔ كشف الظنون عن اسامى الكتب و الفنون، ملا کاتب چلپی مصطفی بن عبد الله المعروف بحاجی خلیفة، متوفی ۱۰۶۷ھ، مكتبة المثنى بغداد، آفسٹ فوٹو استنبول۔
۱۶۸ ۔الكفاية فى علم الرواية، امام حافظ ابو بكر احمد بن على المعروف بالخطيب البغدادى، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۴۶۳ھ۔ دار الكتب العلمية بیروت ۱۴۰۹ھ۔ ۱۹۸۸ء۔
۱۶۹۔ كفاية المحتفظ، امام ابو اسحاق ابراهيم بن اسماعيل بن عبد الله، المعروف بابن الاجدابى الطرابلسى، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۶۰۰ھ تقریباً۔
۱۷۰۔ كنز العمال فى سنن الاقوال و الافعال، علامه علاء الدين على متقى بن حسام الدين الهندى البرهان، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۹۷۵ھ، مكتبة التراث الاسلامى، حلب۔
۱۷۱۔ الكنى والاسماء (كتاب الكنى والاسماء) امام حافظ ابو بشر محمد بن احمد بن حماد الدولابى، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۳۱۰ھ، المكتبة الاثرية، تصویر حیدر آباد الدکن۔

۱۷۲۔ الکوکب الدری، حضرت مولانا رشید احمد گنگوہی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۱۳۲۳ھ. ادارۃ القرآن کراتشی
الکواکب الدراری (دیکھئے، شرح الکرمانی)
۱۷۳۔لامع الدراری، حضرت مولانا مفتی رشید احمد گنگوہی، رحمہ اللہ تعالیٰ . متوفیٰ ۱۳۲۳ ھ، مکتبہ امدادیہ مکۃ مکرمۃ۔کشمیر بکڈپو، چنیوٹ بازار، فیصل آباد۔
۱۷۴۔ لسان المیزان، امام حافظ احمد بن علی المعروف بابن حجر العسقلانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۸۵۲ھ. تحقیق: شیخ عبد الفتاح ابو غدہ، رحمہ اللہ تعالیٰ . متوفیٰ ۱۴۱۷ ھ، دار البشائر الاسلامیۃ، طبع اول، ۱۴۲۳ھ۔۲۰۰۲م۔
۱۷۵ ۔ لقط الدرر حاشیۃ نزھۃ النظر، شیخ عبد اللہ بن حسین خاطر السمین العدوی (من علماء القرن الرابع عشر) مصطفیٰ البابی مصر ۱۳۵٦ ھ۔
۱۷٦۔ المؤطا، امام مالک بن انس، رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفیٰ ۱۷۹ھ، دار احیاء التراث العربی۔
المؤطا لمحمد، امام محمد بن الحسن الشیبانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۱۸۳ھ نور محمد اصح المطابع کراچی
۱۷۷ ۔ المتواری علی تراجم ابواب البخاری، علامہ ناصر الدین احمد بن محمد المعروف بابن المنیر الاسکندرانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ٦۸۳ ھ، مظہری کتب خانہ کراچی۔
۱۷۸۔ مجمع الزوائد، امام نور الدین علی بن ابی بکری الھیثمی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۸۰۷ھ، دار الفکر، بیروت
المجموع (دیکھئے: شرح المھذب)
۱۷۹ ۔ المحدث الفاصل بین الراوی و الواعی، قاضی الحسن بن عبد الرحمن الرامھرمزی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۳٦۰ھ دار الفکر بیروت طبع ثالث ۱۴۰۴ ھ۔ ۱۹۸۴م۔
۱۸۰۔ المحلیٰ، علامہ ابو محمد علی بن احمد بن سعید بن حزم رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۴۵٦ھ، المکتب التجاری بیروت / دار الکتب العلمیۃ بیروت۔
۱۸۱۔ مختار الصحاح ۔ امام محمد بن ابی بکر بن عبد القادر الرازی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ٦٦٦ ھ کے بعد۔ دار المعارف مصر۔
۱۸۲ ۔المراسیل (مع سنن ابی داؤد) امام ابو داود سلیمان بن الاشعث السجستانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۲۷۵ ھ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی۔
۱۸۳۔ مرقاۃ المفاتیح (شرح مشکوۃ المصابیح)، علامہ نور الدین علی بن سلطان القاری رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۱۰۱۴ ھ، امدادیہ ملتان و دار الکتب العلمیۃ بیروت۔
۱۸۴ ۔مسائل السلوک (مطبوعہ مع بیان القرآن) حکیم الامت حضرت مولانا اشرف علی تھانوی قدس اللہ روحہ، متوفیٰ ۱۳٦۲ ھ، شیخ غلام علی اینڈ سنز کراچی۔
۱۸۵۔ المستدرک علی الصحیحین، حافظ ابو عبد اللہ محمد بن عبد اللہ الحاکم النیسابوری، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۴۰۵ھ، دار الفکر، بیروت۔
۱۸٦ ۔ مسند ابی داؤد الطیالسی، حافظ سلیمان بن داؤد بن الجارود المعروف بابی داود الطیالسی رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۲۰۴ھ، دار المعرفۃ بیروت۔

۱۸۷۔ مسند احمد، امام احمد بن حنبل رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۲۴۱ھ، المکتب الاسلامی، دار صادر، بیروت بیت الافکار الدولیہ الریاض ۱۴۱۹ھ۔ ۱۹۹۸ء۔

۱۸۸۔ مسند الحمیدی، امام ابو بکر عبد اللہ بن الزبیر الحمیدی، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۲۱۹ھ، المکتبة السلفیة، مدینة منورہ۔

۱۸۹۔ مشکاة المصابیح، شیخ ابو عبد اللہ ولی الدین الخطیب محمد بن عبد اللہ، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۷۳۷ھ کے بعد، قدیمی کتب خانہ کراچی۔

۱۹۰۔ مصباح اللغات، مولانا ابو الفضل عبد الحفیظ البلیاوی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۱۳۹۱ھ، مکتبہ برہان، دہلی

۱۹۱۔ المصنف لابن ابی شیبة، حافظ عبد اللہ بن محمد بن ابی شیبة المعروف بابی بکر بن ابی شیبة، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۲۳۵ھ، الدار السلفیة بمبئی الهند، طبع دوم ۱۳۹۹ھ۔ ۱۹۷۹ء۔ و بتحقیق الشیخ محمد عوامة، حفظه الله، المجلس العلمی۔دار قرطبة، بیروت، طبع اول، ۱۴۲۷ھ ۲۰۰۶ء۔

۱۹۲۔ المصنف۔امام عبد الرزاق بن همام الصنعانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۲۱۱ھ، مجلس علمی، کراچی۔

۱۹۳۔ المطالب العالیة، بزوائد المسانید الثمانیة، حافظ احمد بن علی المعروف بابن حجر العسقلانی، رحمہ اللہ تعالی، المتوفی ۸۵۲ھ، دار الباز، مکة المکرمة۔

۱۹۴۔ معارف القرآن۔ مفتی اعظم پاکستان حضرت مولانا مفتی محمد شفیع صاحب، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۱۳۹۶ھ۔ ۱۹۷۶ھ، ادارة المعارف کراچی۔

۱۹۵۔ معجم البلدان، علامہ ابو عبد اللہ یاقوت حموی رومی، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۶۲۶ھ، دار احیاء التراث العربی، بیروت۔

۱۹۶۔ معجم الصحابة، امام حافظ ابو الحسین عبد الباقی بن قانع البغدادی، رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفی ۳۵۱ھ، مکتبہ نزار مصطفیٰ الباز، مکة المکرمة، الریاض، الطبعة الاولیٰ، ۱۴۱۸ھ۔

۱۹۷۔ المعجم المفصل

۱۹۸۔ معجم مقاییس اللغة، امام احمد بن فارس بن زکریا القزوینی الرازی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۳۹۵ھ، دار الفکر، بیروت۔

۱۹۹۔ المعجم الوسیط، دکتور ابراهیم انس، دکتور عبدالحلیم منتصر، عطیة الصوالحی، محمد خلف اللہ احمد، مجمع اللغة العربیة، دمشق۔

۲۰۰۔ معرفة الصحابة، الامام الحافظ ابو نعیم احمد بن عبد اللہ الاصبهانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفی ۴۳۰ھ، دار الکتب العلمیة، بیروت، لبنان، الطبعة الاولیٰ، ۱۴۲۲ھ۔ ۲۰۰۲ء۔

۲۰۱۔ المغنی، امام موفق الدین ابو محمد عبداللہ بن احمد بن قدامة، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۶۲۰ھ، دار الفکر، بیروت۔

۲۰۲۔ المغنی فی ضبط اسماء الرجال، علامہ محمد طاهر الفتنی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۹۸۶ھ، دار نشر الکتب الاسلامیة لاہور۔

۲۰۳۔ مقدمة لامع الدراری۔ حضرت شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا صاحب کاندھلوی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۱۴۰۲ھ۔ ۱۹۸۲ء مکتبہ امدادیہ مکہ مکرمہ۔ کشمیر بکڈپو چنیوٹ بازار فیصل آباد۔

مقدمه نصب الرایه (دیکھئے فقه اهل العراق و حدیثهم)
٢٠٤- المواهب اللدنية بالمنح المحمدية (مع شرحه للزرقانی)، حافظ شهاب الدين احمد بن محمد العسقلانی المصری الشافعی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفی ٩٢٣ھ دار الکتب العلمية بیروت ١٤١٤ھ - ١٩٩٦ء۔
٢٠٥ - الموضوعات، امام ابو الفرج عبد الرحمن ابن الجوزی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفی ٥٩٧ھ، قرآن محل، اردو بازار کراچی۔
٢٠٦- ميزان الاعتدال فی نقد الرجال، حافظ شمس الدين محمد احمد بن عثمان الذهبی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ٧٤٨ھ، دار احياء الکتب العربيه، مصر، ١٣٨٢ھ۔
٢٠٧-النبراس شرح شرح العقائد - علامه عبد العزيز بن احمد الفرهاری، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ١٢٣٩ھ - کے بعد - مکتبه حبيبيه کوئٹه۔
٢٠٨- نزهة النظر فی توضيح نخبة الفکر، حافظ ابو الفضل احمد بن علی بن حجر العسقلانی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ٨٥٢ھ، الرحیم اکیڈمی۔
٢٠٩- نصب الراية، حافظ جمال الدين عبد الله بن يوسف الزيلعی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفی ٧٦٢ھ، تحقيق شيخ محمد عوامة حفظه الله، مؤسسة الريان، بيروت / دار القبلة للثقافة الاسلامية، جدة، الطبعة الاولیٰ، ١٤١٨ھ - ١٩٩٧ء۔
٢١٠- النکت علی مقدمة ابن الصلاح، حافظ ابو الفضل احمد بن علی بن حجر العسقلانی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ٨٥٢ھ، دار الراية الرياض، طبع ثانی ١٤٠٨ھ - ١٩٩٨ء۔
٢١١- النهاية فی غريب الحديث و الاثر، علامه مجد الدين ابو السعادات المبارک بن محمد ابن الاثير الجزری، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ٦٠٦ھ، دار احياء التراث العربی بيروت، دار المعرفة بيروت، طبع اول ١٤٢٢ھ - ٢٠٠١ء۔
٢١٢- وفيات الاعيان، قاضی شمس الدين احمد بن محمد المعروف بابن خلکان، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ٦٨١ھ، دار صادر، بیروت۔
٢١٣- الهداية، امام برهان الدين ابو الحسن علی بن ابی بکر المرغينانی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ٥٩٣ھ ادارة القرآن کراچی، المصباح۔
٢١٤ - هدی الساری (مقدمة فتح الباری)، حافظ ابو الفضل احمد بن علی بن حجر العسقلانی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ٥٩٣ھ، دار الفکر بيروت۔
٢١٥ - همع الهوامع، علامه جلال الدين عبد الرحمن بن ابی بکر السيوطی رحمه الله تعالیٰ، متوفی ٩١١ھ، منشورات الرضی، قم، ایران۔